TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

DEEL LXI

BATAVIA
ALBRECHT & Co.

'S HAGE
M. NIJHOFF.

1922

INHOUD.

BLADZ.

Allerlei over de besnijdenis in den Indischen Archipel — I *(Vervolg)* [1])

door

Dr. B. Schrieke,

met medewerking van velen.

SUMATRA *(vervolg)*.
NIAS.

Mededeeling

van

H. M. Koopman,

Wd. Assistent-Resident van Nias.

Op Nias heeft besnijdenis (famoto niha) plaats van jongens op ± twaalfjarigen leeftijd. Een in dat werk bedreven man (toeka dzjamoto) wordt daarvoor geroepen. De betrokken jongeling gaat zich alvorens de behandeling te ondergaan, eerst goed baden in de rivier. Over de punt van een stokje van aren-(ache) of niboeng-(hoja) hout, genaamd faso, wordt de voorhuid geschoven en deze met een scherp geslepen mes (geen daarvoor bestemd, doch een willekeurig mes) over een lengte van ± 2 c.M. in tweeën gesneden (incisie).

Om het bloeden te stelpen worden de ontstane wonden besmeerd met het vocht van de bladeren van een kruid, genaamd boeloe lobe en daarna bedekt met wat houtskool (acho). Vervolgens wordt de penis gelegd in een stukje van het, de jonge vruchten van den pinangboom beschermend, blad (bladscheede) (mowa wino) en dit met een touwtje of een worteltje of wat anders om het middel

1) Zie T. B. G. K. W. 69 p. 373—578.

gebonden. De jongeling legt zich ter ruste met opgetrokken knieën en wacht totdat hij hersteld is. Dat duurt meestal 4 of 5 dagen.

Geen festiviteiten zijn daaraan verbonden, alleen blijven de familieleden en vrienden die hielpen bij de besnijdenis door de oogen van den jongeling dicht en de handen vast houden, alsmede de besnijder, dien dag samen eten.

Verder zij verwezen naar bladzijde 56 § 173 e.v. (E. Besnijdenis) van Schröders boekwerk „Nias".

Opmerking:

Over het oude vraagpunt ten aanzien van Nias: circumcisie of incisie zie bij Wilken IV p. 218 met van Ossenbruggen's noot *) aldaar. Vgl. literatuuropgave hierachter.

RESIDENTIE SUMATRA'S WESTKUST.

Besnijdenis in de onderafdeeling Bangkinang

door

S. Rassat

Indisch Arts aldaar.

Den dag voor de besnijdenis wordt een feest gevierd, gedurende hetwelk de jongen, die besneden zal worden, alles te eten kan krijgen, wat hij verkiest, want van af de besnijdenis tot aan de totale genezing van de wond mag de patient niets anders gebruiken dan droge rijst, zout en wat gedroogde visch.

Op den dag van de besnijdenis, reeds heel vroeg in den morgen, moet de candidaat een paar uren tot zijn middel in de rivier zitten, met de bedoeling dat door de koude 't praeputium straks bij 't besnijden minder pijn

zal veroorzaken en minder bloeden zal. Te gebruiken instrumenten:

een mes,
een groote klem,
een kleine klem,
een kippeveer.

De candidaat komt op een stuk pisangstam te zitten boven een laag asch. Twee helpers houden zijn hoofd en zijn knieën met hun handen vast. 't Praeputium wordt eerst zoover mogelijk uitgerekt, waarna aan den bovenkant 't praeputium tusschen de beenen van de kleine klem wordt genomen, doch zóódanig dat ongeveer de helft van de voorhuid bekneld wordt. Hierna wordt de groote klem genomen en de voorhuid, nadat eerst de glans penis zoover mogelijk teruggedrongen is, tusschen de beide beenen van de groote klem genomen, doch zóódanig dat deze klem in een richting van voor boven naar achter beneden komt, en tusschen de glans en de kleine klem. Eventueele verkleving tusschen voorhuid en glans wordt met de kippeveer losgemaakt. Het onderste einde van de groote klem wordt in de onderliggende pisangstam gestoken. Met één haal gaat dan het mes langs den voorkant van de groote klem van boven naar beneden door de voorhuid onder 't prevelen door den modin (besnijder) van de woorden „bismillah" (in naam van God).

Hierop wordt de groote klem losgemaakt en het resteerende praeputium zoover mogelijk teruggedrongen over de glans en de gemaakte wonde met de volgende obat behandeld (ingesmeerd).

Vroeger geschiedde de wondbehandeling met allerlei vreemde obats, poeders en olieën, alle afkomstig van Mekka, doch in den laatsten tijd wordt uitsluitend het sap van sirihbladeren gebruikt. Een handvol sirihbladeren worden hiertoe met de hand uitgeperst onder het prevelen van de woorden:

„Bismillah Hirohmanirahim, akoe poeang akoe lapèhkan, bertamoe oerèk samo oerèk bertamoe daging samo

daging bertamoe koelik samo koelik, bertamoe darah samo darah samboeh saperti jang lamo digoeroe poen kaboel diakoe poen tadjam barakat lailah hailalah", waarvan de beteekenis is: In naam van God den Barmhartigen Erbarmer, ik snijd en ik laat los, dat de aderen ontmoeten de aderen; dat het vleesch ontmoete 't vleesch; dat de huid ontmoete de huid; dat 't bloed ontmoete 't bloed, genezen als oorspronkelijk; bij mijn leeraar gelukt het, bij mij ook, met Gods zegen.

Na drie à vier dagen is de wond gewoonlijk in zooverre genezen, dat patient andere obats moet gebruiken, doch te voren wordt hij door vrienden en familieleden naar de kali gebracht om de eventueel nog aan de wondoppervlakte vastzittende obats te verwijderen. Hierna komt pas de volgende obat d.i. afschraapsel van klapperdoppen, doch meestal wordt inplaats hiervan gebruikt: koenjit in reepjes gesneden en gebakken in een weinig klapperolie.

Na een paar dagen is de wond in de meeste gevallen genezen.

De eerste dagen na de besnijdenis d.i. gedurende het gebruik van de eerste obat mag de patient zijn slaapplaats niet verlaten. Ligging: halfzittende houding, rustende tegen opgestapelde kussens, de beenen in de knieën gebogen en rustende tegen bantals. Gedurende deze dagen wordt door familieleden en vrienden dag en nacht de wacht gehouden om te voorkomen, dat de patient te veel bewegingen met de beenen zou maken, en de wond zoodoende niet de noodige rust zou krijgen.

Heeft de patient reeds de tweede obat gekregen, dan mag hij wat rondloopen. Door middel van een gebogen rottan, ter hoogte van den navel bevestigd, wordt de penis beschermd tegen de schuring van de sarong.

Meermalen komt 't voor, dat door de niet steriel gemaakte instrumenten en de slechte wondverzorging de genezing van de wond geen gunstig verloop neemt.

De messen worden nooit gewasschen. Meermalen worden meerdere kinderen tegelijk besneden en wel met 't zelfde mes, zonder dit telkens schoon te maken.

Ontstoken besnijdeniswonden worden behandeld met fijngestampte bladeren van sitawar (Costus speciosus) en sidingin (Bryophyllum Calycinum), die om de ontstoken deelen worden gesmeerd en om 4 á 5 uren door versche worden vervangen. De besnijdenisgebruiken van vóór een tiental jaren en van heden verschillen hoofdzakelijk hierin, dat tegenwoordig minder feestelijkheden daarbij worden gegeven.

De besnijdenis, de soenat rasoel, wordt hier opgevat als te zijn voorgeschreven door den godsdienst en wordt in deze onderafdeeling gedaan gewoonlijk op den leeftijd van 10 jaar.

De modin (besnijder) krijgt voor zijn moeite een gulden.

Besnijdenishuisjes bestaan hier niet.

De besnijdenis van meisjes geschiedt hier op zeer jeugdigen leeftijd en geschiedt met een sembiloe (bamboe mesje) door vrouwelijke doekoens en heeft plaats zonder feestelijkheden.

De gemaakte wond veroorzaakt meestal geen bloeding, want slechts het uiterste puntje van de clitoris wordt met het bamboe mesje afgesneden. Eventueele lichte bloeding wordt behandeld met koenjit, gebakken in klapperolie.

Bersoenat Rasoel

door

Sjoekoer (Fort van de Capellen).

Bangsa manapoen diatas doenia ini, kalau memeloek agama Islam, mestilah ada bersoenat rasoel, ja'ni dengan mengikoet soenat dari nabi Mochammad s. a. w.

Bangsa-bangsa jang beloem memeloek agama Islam, kalaupoen ada jang hendak masoek Islam, maka ia poen soenat rasoel djoega dahoeloe.

Soenat rasoel itoe, ialah berchatam, ja'ni dipotong sebahagian oedjoeng koelit dari kemaloean laki-laki, sekira-kira pandjangnja ± 1 cM.

Dimana-mana negeri Islam, tentoelah ada 'adatnja tjara bagaimana, kalau menjoenat rasoelkan anak, misalnja dengan mengadakan peralatan tjara negeri masing-masing tentoelah ba' kata-kata orang: besar kajoe besar bahannja, ketjil kajoe ketjil poela bahannja.

Dibawah ini dioeraikan sekadarnja hal *menjoenat rasoelkan anak disebelah ke-Batoe Sangkar.*

Kebiasaannja apabila 'oemoer seorang anak laki-laki telah sampai 7—8 atau 9 tahoen disoenat rasoelkanlah anak itoe, itoepoen kalau badannja séhat-séhat sadja. Djarang anak-anak jang disoenat rasoelkan waktoe 'oemoernja liwat 10 tahoen atau koerang dari 6 tahoen, karena waktoe 'oemoer 7—8 atau 9 tahoen itoelah roepanja waktoe jang sederhana bagi menjoenat rasoelkan anak-anak.

Seorang iboe memandangi anaknja, soedah patoet disoenat rasoelkan, dan diténgok poela perawakannja ada séhat-séhat, apalagi 'oemoer anak itoe telah sampai poela 7 atau 8 tahoen, terpikirlah dalam hati iboe: „Hendak menjoenat rasoelkan anak itoe"; pada malamnja berbitjaralah ia dengan soeaminja: „Hamba pandang-pandangi si Boejoeng soedahlah patoet rasanja akan kita soenat rasoelkan; bagaimanakah pikiran toean tentangan itoe?" Tentoe mendjawab soewaminja: „Sebagaimana kata kau tahadi sebenarnjalah; oléh hamba soedah lama poela teringat hal itoe, hanjalah hamba menanti-nantikan pikiran dari kau sadja lagi. Kini soedah tergerak dihatikau jang demikian itoe, itoepoen hamba sangat menjoekakan, adalah hal hamba seperti bidoek dikajoeh hilir, maka membenarkanlah hamba akan maksoed kau. Bésok beri tahoekanlah kepada mamak-mamak si Boejoeng, minta disoeroeh hadirkan nénék mamak disini pada hari Anoe, boléhlah bersama-sama kita moepakat tentangan hal itoe".

Keésokan harinja dipanggillah oléh iboe si Boejoeng, saudarasaudaranja jang seiboe dengan dia, atau anaknja jang tertoeapoen, laloe bermoepakat ketjil akan memanggil nénék mamak, inilah dikatakan orang:

„Akan mendoedoekkan nénék mamak".

Sepoetoesnja moepakat ketjil ini, bersedialah iboe si Boejoeng mentjoekoepkan sirih pinangnja, demikian djoega disediakan

perdjamoean nénék mamak itoe. Pada ésok harinja dipanggillah (oléh jang soedah ditetapkan akan memanggil itoe), segala jang patoet-patoet (jang telah diseboetkan djoega pada moepakat ketjil). Dan djikalau toekang panggil itoe beloem biasa panggil-memanggil, maka diadjarlah ia lebih dahoeloe dalam moepakat ketjil, tjara bagaimana menjeboet peroendingan. Setelah jang dipanggil itoe disirihi, diseboetlah roendingannja kira-kira begini: „Hamba ini makanja datang kepada engkoe (mamak datoek), dengan seperti ini, ialah akan ganti saloer asap hoeboengan lidah dari pada bapa si Boejoeng nama .... sebab tertjinta poela oléh beliau hendak *bertoeloek berhandai-handai* (moepakat) dengan nénék mamak; beliau menghrap datang hari Anoe kira-kira poekoel 8".

Sampailah terpanggil semoeanja.

Sementara beloem terdjadi moepakat jang dinamakan mendoedoekkan nénék mamak itoe, iboe bapa si Boejoeng memboedjoek-boedjoek si B. soepaja maoe ia soenat rasoel.

Djikalau dia éngkar, dipertakoet anak itoe dengan bermatjam-matjam djalan dan ada djoega jang memboedjoek dengan mengoentoekkan sapi kepadanja, atau apa-apa jang disoekaïnja, misalnja koeda, atau pakaian jang bagoes-bagoes.

Moepakat (mendoedoekkan nénék mamak).

Setelah tibalah waktoenja bermoepakat itoe, berkoempoellah segala jang patoet-patoet, diroemah si Boejoeng, jang dinanti oléh bapa serta mamak-mamak si Boejoeng, baharoelah Pa' Boejoeng mengeloearkan bitjara: „Adapoen sebabnja maka hamba minta datang kemari segala nénék mamak, karena adalah jang akan hamba bitjarakan. Jang akan hamba bitjarakan tiada lain, melainkan hendak bermoepakat, pasal tentangan dari si Boejoeng, soedahlah tiba waktoenja patoet disoenat rasoelkan. Kini bagaimana sebaik-baiknja keboelatan moepakat hamba menjerah sadja kepada nénék mamak disini, karena pekerdjaan itoe akan dilangsoengkan diatas roemah ini".

Mendjawab salah seorangnja: „Sebagaimana kata toean tahadi sebenarnjalah, tetapi soenggoehpoen demikian, asal soedah semoepakat orang kedoea-doea jang bertimbal balik, kami ini menoeroet, sekadar mengeraskan sadja". Kata Pa' Boejoeng: „Kalau tentangan itoe, soedahlah semoepakat kami laki isteri, dan demikian djoega si Boejoeng soedahlah maoe mengikoet; meskipoen demikian kata hamba, nénék mamak tanjailah kepada iboe si Boejoeng, soepaja terang ba' boelan, siang ba' hari". Sebentar itoe djoega dipanggil iboe si Boejoeng jang tengah memasak

oentoek djamoean orang itoe, laloe ditanjailah oléh jang patoet menanja. Iboe si Boejoeng menjahoet: „Tentangan hal itoe dipihak hamba perempoean ta' banjak bitjara, melainkan menoeroet sadja akan moepakat nénék mamak".

Kata orang tahadi: „Boekankah soedah sama-sama kita dengar; sekarang betapa dan bagaimana moepakat itoe diboeat". Laloe bermoepakatlah meréka itoe bersama-sama djoega dengan bapa si Boejoeng; jang dimoepakatkan: 1e Hari apa pekerdjaan itoe dilangsoengkan. 2e Bagaimana peralatannja. 3e Dimoepakati djoega hal berdjaga-djaga. 4e Dimoepakatkan djoega kira-kira belandjanja. Setelah demikian dipanggil iboe si Boejoeng sekali lagi, serta ditanjai, soedahkah disediakan pajoeng karena hari akan hoedjan?

(Djikalau beloem sedia benar, haroeslah iboe itoe menjediakan jang kewadjibannja, hingga keésokan harinja dipanggillah karibba'idnja baik dipihak perempoean, baik dipihak lakinja (bapa si B), akan mendjemoer padi, menoemboek, mentjari kajoe api dan sebagainja, dalam pada itoe disambilkan djoega pekerdjaan ketjil-ketjil).

5e Dimoepakatkan poela siapa akan memanggil Toekang Madin (gelaran orang toekang menjoenat rasoelkan itoe), siapa poela akan memanggil alat djamoean. Permoepakatan inilah jang dinamakan „mendoedoekkan nénék mamak", artinja permoelaan akan memboeat pekerdjaan. (Akan memboeat roemah, atau hal perkawinan, ada djoega mendoedoekkan nénék mamak lebih dahoeloe).

Setelah selesai moepakat itoe, dan setelah soedah didjamoe makan sekaliannja, laloe poelanglah masing-masing ketempatnja.

Memanggil Toekang Madin.

Akan halnja orang jang akan memanggil Toekang Madin itoepoen, dilepaslah oléh jang tertoea dalam roemah itoe, dengan setjoekoep alat pemanggilnja, ja'ni sirih pinang jang telah diletakkan pada tjerana bertirai, lain dari pada itoe ada poela oeang berapa soeka, dan diadjar poela dia djikalau beloem biasa memanggil Toekang Madin. Setelah pemanggil tadi tiba diroemah Toekang Madin, doedoeklah ia dengan hormatnja, disimpoehkan loetoet jang doea ditekoerkan batoe kepala dihadapan Toekang Madin itoe. Setelah makan sirih sekapoer seorang, baharoelah jang memanggil memboeka bitjara kira-kira demikian: „Adapoen sebabnja hamba ini datang kepada Datoek Toekang, ialah karena tersoeroeh hamba akan memanggil Datoek, ja'ni akan menghadiri peralatan diroemah .... karena si Boejoeng akan soenat rasoel, pada hari .... dimoeka ini."

Djawab T. M.: „Insja Allah". Kata pemanggil: „Lain dari pada memanggil karena djamoean itoe, maka nan menjoeroeh berharap poela, Datoek Toekanglah nan akan menjoenat rasoelkan". Mendjawab T. M.: „Kalau tentangan itoe bagaimana poela hamba akan menolak permintaannja, melainkan hamba kaboelkan djoega seboléh-boléhnja, kalau ta' ada aralnja sakit dengan mati".

Jang akan memanggil alat djamoepoen bekerdjalah poela, dipanggillah segala nan patoet-patoet dalam negeri itoe.

Didalam pekerdjaan soenat rasoel.

Diringkaskan sadja kissahnja: setelah tibalah pada waktoenja, berhimpoenlah segala karib laki-laki perempoean, masing-masing bekerdjalah menoeroet djabatannja, dipihak perempoean ada jang memasak, memboeat sambal-sambalan, ada jang memboeat djoeadah, ada jang mendjempoet air dan sebagainja, pada pihak laki-laki menghiasi roemah, dibentangkan tikar jang pilihan, sedang pada dinding dibentangi poela tabir pelbagai warna, dan dilekatkan poela langit-langit jang bermatjam-matjam roepanja. (Kebiasaannja ini disediakan 2, 3 hari akan beralat).

Setelah siaplah maka pada hari peralatan itoe datanglah segala panggilan jang ta' berhalangan disamboet serta didoedoekkan oléh si pangkalan dengan segala hormat. Pada paginja soedah disoeroeh beberapa orang akan memanggil (mendjempoet) Toekang Madin dengan kehormatan. Setelah Toekang Madin tiba, didoedoekkanlah ia pada tempat jang tersedia, jang dimoeliakan tempatnja terlebih dari pada jang lain; kemoedian anak jang akan disoenat rasoelkan itoe dibawa doedoek dekat Toekang Madin, sedang dianja (anak itoe) soedah berpakaian bagoes-bagoes, ja'ni diberi berpakaian ada jang berbadjoe keemasan, serta bersérong kain keemasan djoega. Diberi poela bergelang kaki bergiring-giring, diléhérnja penoeh dengan dokoh jang mahal-mahal. Toekang Madin menegoer anak itoe dengan manis soearanja dalam perdjamoean itoe, dibawanja sepiring makanan, agaknja soepaja hilang takoet anak itoe.

Sesoedah selesai minoem makan sekaliannja laloe berdo'alah minta do'a selamat.

Berarak ketepian.

Setelah soedah mendo'a selamat, kadang-kadang berarak dahoeloe keroemah bapa anak itoe, ja'ni djikalau dikehendaki oléh orang disitoe. Djikalau ta' demikian, melainkan dari roemahnja berarak ketepian tempat mandi sadja dengan boenji-

boenjian seperti gong, gendang, tjelémpong (boenji-boenjian orang Menangkabau) dan sebagainja, dan djika tjara pasarnja dengan biola dan gendang.

Sangatlah besarnja hati anak itoe, ta' dapat dikata, adalah seperti seorang radja jang ditoeroetkan sadja sebarang kehendaknja, apalagi kalau anak itoe mengenderaï koeda poela jang telah berpelana bagoes, adalah seolah-olah *Tjindoer Mata* diatas si *Binoeang* tatkala beliau pergi ke-Soengai Ngiang.

Ditepian itoe soedah tersedia didaratnja kémah jang terboeat dari pada tabir dan langit-langit, bertirai-tirai élok dipandang mata. Didalam kémah itoelah akan disoenat rasoelkan anak itoe.

Mandi sampai dingin.

Setibanja ditepian, setelah berhenti seketika, ditanggalkan pakaian anak itoe, laloe mandilah bersama-sama dengan anak-anak dan orang jang lain. Didalam mandi itoe, dihiboerkan djoega hati anak itoe, dengan bermatjam-matjam senda goerau.

Setelah anak itoe dingin (sampai menggégér) laloe dibawa kedaratan dan masoeklah kedalam kémah jang soedah tersedia, laloe didoedoekkan ia pada batang pisang jang disediakan élok-élok.

Toekang Madin bekerdja.

Kemoedian anak itoe ditoetoep matanja dengan kaïn (ada poela anak jang ta' maoe ditoetoep matanja) dan diberi ia berkain saroeng, soepaja moedah memboeka dan melekatkan.

Toekang Madinpoen mengeloearkan perkakasnjalah, sebilah pisau jang tadjam (setadjam pisau tjoekoer), dan sepit jang terboeat dari pada ranting aoer atau ranting betoeng (bamboe), baharoelah Toekang Madin moelaï mengerdjakan pekerdjaannja itoe. Sementara T. M. menjepit diadjarkannjalah bermatjam-matjam do'a misalnja jang terseboet dalam Koerān, atau diadjarkannja kalimat sjahadat.

Tatkala akan dipotong itoe diminoemkan air ramboet iboenja, kemoedian bermatjam-matjamlah jang disoeroehkan oléh T. M. itoe, setengah dari pada jang dilazimkan ialah menjoeroehkan: Setelah besar hendaklah sembahjang atau poeasa dan lain-lainnja soeroehan agama.

Didalam anak itoe mendjawab „ja" atau „djadi", waktoe itoelah selesai dipotongnja, hingga anak itoe seolah-olah ta' merasa.

Loeka anak itoe diberilah obat sebentar itoe dengan tempoeroeng jang dikikis haloes-haloes. Pergelangan kaki dan tangannja

dililit dengan *benang pantjono* (pantja warna), ja'ni benang kembar toedjoeh, jang berlainan warna ketoedjoehnja, demikian djoega pada léhérnja, ditambah dengan seoentai dokoh poetih.

Pantangan dan berdjaga-djaga selagi anak itoe beloem semboeh.

Sekarang anak itoe ta' boléh bergerak semaoe-maoenja, melainkan hendaklah baik-baik benar, soepaja badan anak itoe djangan tergerak keras.

Setibanja diroemah kiranja disana soedah tersedia tempat anak itoe, berapit dengan bantal goeling besar dari pandan berisi oedjoeng benih. (Membawanja poelang dengan tandoe). Didoedoekkanlah baik-baik anak itoe pada antara 2 boeah bantal itoe jang terseboet, dengan menjandarkan kaki dipihak kiri dan kanannja; dengan demikian maka terpliharalah loeka itoe dari pada kena kaki. Akan menghindarkan dari pada singgoengan kain, diboeat sangkoetan kain, bertentangan dengan loeka itoe.

Apabila anak itoe maoe tidoer, tidak boléh dengan semaoemaoenja, melainkan hendaklah ditidoerkan baik-baik oléh orang jang mendjaga disana. Moelaï dari malam pertama sampai semboehnja, haroeslah orang mendjaga anak itoe waktoe tidoernja soepaja loeka anak itoe djangan kena oléh kain, atau oléh kaki. (Mendjaga segala jang mendatangkan bahaja kepada loeka anak itoe).

Didalam berdjaga-djaga itoe, bermatjam-matjamlah permainan diboeat, ja'ni menoeroet moepakat, serta kemaoean anak itoe. Oempamanja: kalau anak soeka mendengarkan dikir, maka toekang dikirlah dipanggil, ja'ni Lebai toekang hikajat. Dikir jaïtoe hikajat-hikajat atau nasihat-nasihat jang telah disja'irkan, dihapal oléh Lebai toekang hikajat, oentoek dilagoekan dengan soeara keras, ditambah poela dengan boenji-boenjiannja (moendam atau rebana). Lagoe dikir itoe bermatjam-matjam menoeroet asal lagoe itoe datang, misalnja orang katakan, lagoe Pagar Roejoeng, lagoe Boekit Gombak, lagoe Tandjoeng, lagoe Lintau dan sebagainja.

Kalau kemaoean anak itoe mendengar gendang dan tjelémpong, dipanggil toekang gendang dan tjelémpong.

Sementara anak itoe lagi bangoen, tidaklah didjaga amat, jang terlebih didjaga ialah sementara ia tidoer. Selain dari gerakan badan anak itoe, didjaga poela makanannja, hingga anak itoe makan nasi dengan garam dan ikan kering sadja, sekali-kali ta' boléh makan lada, bawang, teloer, dan segala djenis daging binatang, demikian djoega dilarang makan doerian, teroeng, katjang dan sebagainja.

Memakan soesoe, dan santan kerambil, ta' djoega boléh, kata orang, poetih nanti djedjak loekanja itoe. Menoeroet tahjoel Melajoe terlarang djoega melangkahi segala matjam tahi, sampai kepada tahi ajam, sekalipoen kalau bersoea ditengah djalan hendaklah dihindarkan. Sementara anak itoe didalam sakit dikatakan terkoeroeng. Dalam terkoeroeng itoe, anak terseboet djangan hendaknja menangis, atau ta' boléh roesoeh, haroeslah bersenang hati, sebab itoe dimandjakanlah ia dalam terkoeroeng itoe, (dikaboelkan kehendaknja, selain dari pada jang dipantangkan), tetapi penghiboerkan hatinja djangan poela akan mendatangkan tertawa benar kepadanja. Setiap pagi dan petang, ditjoetji djoega loeka itoe dengan air *ngiloe-ngiloe koekoe* (antara dingin dengan panas) serta digosok dengan kapas sedikit. Sesoedah ditjoetji itoe, diobat dengan obat jang lazim, misalnja oerat teroeng asam diasah atau minjak jang soedah digoréngkan kepada lada dan bawang sampai hitam. Ada djoega diantaranja air daoen kajoe.

Setelah semboehlah anak itoe, menoeroet timbangan Toekang Madin soedah patoet dilepaskan, laloe diboeat poela perdjamoean ketjil jang dikatakan orang *melepas pantang*. Dipotonglah ajam beberapa ékor, dan segala jang dipantangkan memakan waktoe sakitnja, disediakan sedapat-dapatnja. Oentoek anak itoe dimenterakan dahoeloe oléh Toekang Madin, itoelah jang dimakan anak itoe moela-moela melepaskan pantangan.

Sesoedah anak itoe berlepas pantang baharoelah sah bahwa anak itoe semboeh.

* *
*

Sekali merangkoeh dajoeng doea tiga poelau terlampau, sekali memboeka poera, doea tiga oetang terbajar.

Lain dari pada soenat rasoel sendiri-sendiri, adalah poela jang sama-sama soenat rasoel itoe doea tiga orang atau lebih, ja'ni segala jang ada perkaribannja. Semoeanja itoe tentoelah asalnja dari moepakat djoega. Tambahan lagi didalam perdjamoean soenat rasoel itoe disertakan poela *meng'akikahkan* anak-anak atau menanam gelar, dan kalau ada anak perempoean ketjil jang beloem ditindik (digérék tempat meloeloeskan soebang) telinganja, disambilkan poela dalam peralatan itoe.

Ada poela peralatan itoe tersebab jang lain, misalnja *menjeratoes* nénék atau datoek, maka bersoenat rasoel disambilkan disana.

Dalam hal sebagai jang terseboet diatas itoelah jang dikatakan orang dengan pepatahnja: „Sekali merangkoeh dajoeng doea tiga poelau terlampau, sekali memboeka poera doea tiga oetang terbajar", ja'ni sekali memboeat peralatan doea tiga niat jang lepas.

Didalam waktoe jang achir ini, begitoelah kebanjakan diboeat orang, sedang 'adat peralatan sebagai dahoeloe djaranglah dilazimkan, karena orang soedah tahoe, bahasa 'adat-'adat jang sematjam itoe lain tidak membesarkan ongkos sadja, hingga dahoeloenja ada jang sampai mendjoeal ternak, atau menggadai sawah karena peralatan itoe, sebab waktoe itoelah diingatnja: „Ta' kajoe djendjang dikeping, ta' emas boengkal diasah, ta' air telang dipantjoeng".

Dibahagian pasar Batoe Sangkar kebanjakan orang menjoenat rasoelkan anak kemenakannja, kepada doktor sadja; selain dari belandjanja sedikit, maka keélokan jang teroetama lekas semboehnja, selambat-lambatnja sepekan, kadang-kadang hanja tiga hari sadja. Kalau kepada Toekang Madin disoenat rasoelkan, maka selekasnja sepekan baroe semboeh benar, itoepoen ada poela jang sampai seboelan atau tengah doea boelan. Tentangan perdjamoeannja baik dipasar atau dikampoeng-kampoeng, sekarang ini diboeat sederhana sadja, ja'ni sekadar koeasanja, tidaklah gadai menggadai sawah lagi.

(Tjaja Hindia 1921.)

MENTAWEI-EILANDEN.

De gezaghebber te Moeara Siberoet bericht, dat de Mentaweiers heidenen zijn en bij hen geen besnijdenis plaats vindt.

De Maleische handelaren, die aldaar gevestigd zijn, houden zich daar tijdelijk op, daar hun gezinnen op Sumatra (Padang, Painan, enz.) wonen.

De wijze van en gewoonten bij de besnijdenis gebruikelijk onder de Lampongers, samengesteld op last van den Assistent-Resident van Menggala.

De wijze van besnijdenis.

Bij de Lampongers is het de gewoonte een jongen van 6 of hoogstens 8 jaar oud te besnijden.

Het uiteinde van den eikel [1]) van het mannelijk lid van den jongen wordt tusschen een knijper gestoken. Naast de knijper wordt een stuk bamboe vastgebonden, opdat de knijper niet van zijn plaats kan verschuiven.

Tusschen de knijper en de bamboe glijdt het mes om het uiteinde van den opperhuid af te snijden. Als mes gebruikt men een gewoon scheermes.

Genoemde knijper is gemaakt van bamboe, doch soms ook van plat ijzer of van koehoorn, terwijl het andere stuk bamboe door de bevolking alhier „soegi" genoemd wordt.

Voor geneesmiddel gebruikt de Lamponger Europeesche medicijnen of soms door de doekoen klaar gemaakte obat, n.l. groene zeep gemengd met klapperolie en asch van gebrand stuk laken.

Bij een meisje wordt de besnijdenis nooit feestelijk gevierd, zooals dit soms het geval is bij jongens.

Zoodra een meisje 2—3 jaar oud is, wordt een heel klein stuk van de punt van de kittelaar met een „sembiloe" (een stuk bamboe dat dun en scherp gemaakt is) opgesneden en daarna is de zaak reeds afgeloopen. De Mohamedanen noemen 't stuk vleesch, dat gesneden moet worden „daging haram".

Feestelijkheden bij de besnijdenis.

Een besnijdenis van een jongen wordt meestal door de ingezetenen alhier niet gevierd, daar de Lampongers zich meer hechten aan een adatfeest. Een eenvoudige sedekah bij een besnijdenis is hier voor de bevolking meer dan genoeg, terwijl, in het overige gedeelte van Nederlandsch-Indië, deze aangelegenheid het belangrijkst beschouwd wordt. Aldus een teeken, dat de Lampongers de adat nog hooger eeren dan de Islamitische wet.

---

[1]) Lees: de voorhuid? (Schr.).

BANKA.

Dari hal bersoenat dalam Onderdistrict Merawang.

Kalau orang hendak menjoenat anaknja, maka orang itoe memanggil seorang doekoen jang tahoe mengerdjakan pekerdjaän itoe, jang diseboet orang kampoeng Moedim; biasanja jang banjak anak² disoenat waktoe lepas boelan poeasa.

Anak² jang boleh di soenat, jaitoe anak jang soedah beroemoer kira² 7 tahoen atau lebih, karena anak itoe soedah tahoe memelihara dan soedah koewat menahani sakit.

Sebeloem doekoen itoe datang, maka anak itoe disoeroeh berendam dahoeloe, dalam air soengai atau dalam tong, lamanja ± 1½ djam moelai dari poekoel 5½ pagi, soepaja darah djangan terlampau banjak keloear waktoe dipotong dan lagi soepaja anak itoe, koerang merasai sakit dari sebab kedinginan.

Kalau waktoenja berendam soedah sampai (tjoekoep) sebagaimana jang soedah di tentoekan itoe, maka anak itoe di keloearkan dari dalam air dan didoedoekkan diatas 1 boeah kelapa kering, atau diatas bangkoe ketjil dan biasa djoega dipakai kas minjak tanah kosong di lapis dengan poetjoek pisang moeda.

Badan anak itoe di beri berkain dengan kain pandjang, soepaja moedah ia berslimoet sesoedah dipotong; kelapa kering tempat doedoek anak, biasanja ditanam oleh anak jang bersoenat itoe manakala ia soedah semboeh (ini menoeroet adat sadja, sebab sepandjang pendapatan orang toea; kelapa itoe biasanja kalau di tanam boeahnja lebat)..

Waktoe doekoen akan memotong, maka kedoea paha anak itoe disibakkan dan di pegang oleh satoe orang lain, soepaja ia djangan bergerak² waktoe doekoen me-

motong itoe, lebih dahoeloe ia membatja doea kalimat sjahdat, sebagaimana adat dalam agama islam.

Perkakas jang dipergoenakan doekoen itoe ialah:
Pertama: 1 pisau tjoekoer atau pisau lipat jang tadjam dan jang soedah dibersihkan sabersih²nja.
Kedoea: 1 sepit dan 1 kajoe kalam namanja, bangoennja boelat pandjang; jang terboeat dari pada kajoe; kajoe sepit itoe ada bersimpai banjaknja 2 boeah terboeat dari pada rotan.

Goenanja simpai itoe ialah oentoek penahan oedjoeng sepit soepaja djangan moedah terboeka waktoe memotong; lagi oentoek hoeloe sepit itoe ada poela tersimpai seboeah, goenanja penahan kajoe kalam; kajoe kalam itoe pangkalnja di masoek pada lobang simpai kajoe sepit itoe; kajoe sepit dan kalam ini, goenanja akan mendjadi oekoeran, oentoek seberapa kaperloean koelit kemaloean jang akan di boeang; serta djadi penahan isi kemaloean soepaja djangan kena menakala dipotong.

Mengerdjakan memotong itoe, moela² kajoe kalam itoe dimasoekkan ditjelah antara koelit dengan isi kemaloean anak jang sebelah atas, sehingga bahagian kepala kemaloeannja; kemoedian kajoe sepit di taroeh di bawah kajoe kalam menjepit koelit kemaloean itoe; sesoedah kelar di simpai, baharoelah dipotong antara kajoe kalam dengan kajoe sepit itoe; memotong itoe di kerdjakan agak merentjong hampir² seroepa merentjong kalam.

Djadi jang terboeang ialah koelit kemaloean itoe kira² djangan djadi koentjoem lagi.

Obat jang dipergoenakan akan pengoebat jang soedah dipotong itoe, bermatjam²; ada jang diboeat dari poetjoek daoen kajoe jang bernama „koepak" dan ada poela dari sebangsa roempoet jang bernama roempoet keloet; dan ada djoega dari daoen sirih.

Poetjoek kajoe koepak atau roempoet itoe digiling haloes² kemoedian ditempelkan dimana bekas jang soe-

dah dipotong itoe, kadang² ada djoega jang di korban dengan kain di loearnja soepaja darah djangan terlampau banjak keloear, teroes di andoet dengan pertja kain soepaja djangan bergerak.

Sesoedah 2 hari obat di lekatkan, maka obat itoe di boeang dan jang loeka itoe dibersihkan dengan air panas (air jang bersih); kemoedian obat itoe di toekar dengan jang lain biasanja dipakai minjak kelapa ditjampoer dengan lilin dan ada poela jang diambil dari raboek² jang melekat pada poetjoek kelapa; obat itoe ditempelkan dimana loeka bekas di potong itoe.

Demikianlah selandjoetnja bertoeroet² dalam 2 hari sekali di bersihkan dan diganti obatnja; biasanja dalam 20 hari anak itoe soedah baik.

Beginilah jang biasanja di kerdjakan doekoen² dalam hal menjoenat anak dalam onderdistrict Merawang.

BILLITON (BLITOENG).

Corn's de Groot, Herinneringen aan Blitong, 1887 blz. 297:

De besnijdenis heeft aan de meisjes kort na de geboorte plaats, door eene kleine uitsnijding aan de voorhuid, bij de jongens heeft het besnijden plaats na hun twaalfde jaar, als wanneer bij hen het overtollige van de voorhuid met een draad wordt afgebonden en zij daarmede gedurende 5 à 6 uren in zuiver water moeten zitten, waarna de voorhuid buiten het bindsel wordt weggesneden.

Volgens p. 324 van hetzelfde geschrift gaat de besnijdenis met een feest gepaard.

KLEINE SOENDA-EILANDEN.

RESIDENTIE BALI EN LOMBOK.

Bali.

Inlichtingen betreffende de wijze van besnijdenis onder de Mohammedaansche bevolking te Singaradja

door

J. Emong,

Gouvernements dokter-djawa te Singaradja.

1e. Een knaap van 9, 10 à 12 jaar oud komt gewoonlijk pas in aanmerking om besneden te worden.

2e. Vóór de besnijdenis d.i. ± 4 uren te voren, ondergaat de besnijdeniscandidaat ± ½ uur lang een koud zitbad.

De bij de besnijdenis gebezigde werktuigen zijn de volgende:

a. een pincet (een bamboe perdjipitan),
b. een sonde van bamboe (pendjolo),
c. een scheermes.

3e. Het dikste van de pendjolo wordt met watten omwikkeld en in de voorhuid (tusschen de voorhuid en glans penis) zoo diep mogelijk ingebracht.

4e. De voorhuid wordt daarna door de pincet (perdjipitan) vastgeknepen door de beide beenen van de perdjipitan in het ringetje te steken en wel zóódanig, dat de glans penis heelemaal achter de perdjipitan komt te liggen.

5e. De besnijder pakt met zijn drie vingers van de linkerhand de voorhuid en de daarin gebrachte pendjolo, doch met dien verstande, dat het buitenste vrije gedeelte van de pendjolo goed vastgehouden moet worden.

6e. De voorhuid wordt een weinig naar voren getrokken, terwijl de pendjipitan vrij gelaten moet worden en aldus met de beide beenen omlaag hangt.

Vervolgens moet de voorhuid langs de pendjolo van boven naar beneden met het scheermes zoo vlug mogelijk afgesneden worden. Tegelijkertijd wordt op de Turksche trom (rabana) geslagen en worden gebeden, gelukwenschen uit de Koran gezongen door het aanwezige publiek.

7e. Nadat de knaap besneden is, wordt de wond met kool, liever gezegd roet van gebrand wit goed bedekt. Gedurende twee dagen mag de patient niet baden en de wond mag gedurende dien tijd niet met water in aanraking komen; doch van af den 3en tot en met omstreeks den 6en dag (de duur hangt heelemaal af van het verloop van de wond) moet de patient elken dag één keer een koud zitbad nemen, terwijl de wond gedurende dien tijd ook elken dag één keer met bovengenoemde kool behandeld moet worden.

8e. Ter voorkoming van schuring der wond tegen de sarong wordt een omgebogen rottan in de buikband aangebracht, die de sarong tegenhoudt.

9e. Bij lange voorhuid wordt deze geheel afgesneden; deze bewerking heet *tjintjin* (circumcisie), terwijl bij korte voorhuid deze slechts gedeeltelijk wordt afgesneden, hetgeen genoemd wordt *genteng*.

10e. Het loon van zoo'n besnijdenis varieert van *f* 1 tot *f* 5.

11e. Het doel van de besnijdenis is niets anders dan reinheid van het lichaam. Volgens het Mohammedaansche geloof — althans eenige Mohammedanen hier ter plaatse (w.o. een besnijder, toekang soenat) vertellen mij zulks — moet men na het urineeren of na de coitus de geslachtsdeelen, vooral de voorhuid en glanspenis, met water goed wasschen, want, indien er vuilheid binnen de voorhuid en glanspenis na de coitus dan wel eenige urine na de urineloozing in de bovengenoemde voorhuid

en op de glanspenis achterblijft, dan zijn hunne gebeden niet geldig en zouden deze niet verhoord worden.

Aangezien het reinhouden van de glanspenis en de binnenvlakte van de voorhuid moeilijkheid oplevert en tengevolge daarvan het reinigen van de bovengenoemde organen nooit voldoende kan geschieden, moeten volgens het Mohammedaansche geloof alle menschen besneden worden.

Besnijdenis-ceremonieel bij de „Sasakkers" in het landschap Karangasem (Zuid-Bali)

door

J. A. Latumeten,

Gouvern. Indisch Arts aldaar.

Inleiding.

Voorop zij gesteld, dat het grootste contingent der bevolking van het landschap Karangasem (de jongste volkstelling wijst uit een totaal van 166.679 personen) den Hindoegodsdienst belijdt; het Islamitische deel vertegenwoordigt slechts een relatief klein deel, nl. 5 à 6000 zielen.

Deze „Sasakkers" zijn als regel in afzonderlijke desacomplexen te midden der Hindoe-Baliërs gevestigd.

Te midden der primitieve, uit aarden wallen opgetrokken, met atap bedekte huisjes, welke in geen enkel opzicht gunstig afsteken bij die der Hindoe-Baliërs troont hun misigit (moskee) met zijn typische bouwtrant en witte gevels — in sommige desa's vindt men er zelfs meerdere —, waarin de Sasaksche Moslims op regelmatige tijden hunne godsdienstplichten nakomen.

Van een geprononceerd religieus leven is bij dit deel der bevolking — dit in tegenstelling met de Hindoe-Baliërs, die geheel opgaan in hun gecompliceerden godsdienst — echter geen sprake, hetgeen ook tot uiting komt bij het straks nader te beschrijven besnijdenisceremonieel.

Begrip en beteekenis der besnijdenis.

Het Sasaksche geloof wil, dat de besnijdenis, naast het betrachten van eene nauwgezette plaatselijke zindelijkheid en reinheid van den penis, een ceremonieel is, gebaseerd op de heilige voorschriften van den *Nabi Ibrahim*.

Het al of niet besneden zijn placht men, om een Sasaksche beeldspraak te bezigen, te vergelijken met het dragen van een sarong, die gewasschen is, dan wel in vervuilden staat verkeert.

Analoog aan een Arabische spreekwijze zegt men ook wel eens, dat iemand, die bij het zwemmen een kain draagt, dus onbesneden is, meer gehandicapt zal zijn om vooruit te komen dan een ander, die bij deze gelegenheid zich van dit overtollige kleedingstuk heeft ontdaan, dus wel besneden is, waarmede evident wordt bedoeld eene zinspeling op de al of niet te ondervinden moeilijkheden bij het cohabitatie-proces.

Voorbereidende maatregelen.

Deze zijn geheel afhankelijk van de financieele draagkracht der ouders van het te besnijden kind.

Als regel worden bij minder met aardsche goederen bedeelden tot het bijwonen van het ceremonieel alleen de allernaaste bloedverwanten van beider kunne geïnviteerd, bij rijkeren kunnen behalve familieleden en bekenden uit dezelfde desa, ook lieden uit andere desa's worden uitgenoodigd.

Een *slamatan* behoort elke besnijdenis-plechtigheid te besluiten.

Het is eene vaststaande traditie, dat de genoodigde vrouwen spijzen medebrengen en na afloop der besnijdenis en van de slamatan, de noodige *berkatan*, zijnde restanten van het eten, dan wel voedselingredienten mede naar huis nemen.

De ondervolgende ingredienten worden bij eene middelmatige besnijdenis klaargelegd en na afloop den doekoen-besnijder als belooning ter hand gesteld:

a. rijst 1 gantang;
b. lawé (een soort touw) 1 streng;
c. sirih en pinang;
d. een jonge klapper;
e. een kip;
f. 244 Képéngs (normaliter is de koers 6 képéng = 1 cent), alles vertegenwoordigend eene waarde van ± *f* 2 à *f* 3.

Besnijdenis van jongens.

Dit geschiedt veelal op den gemiddelden leeftijd van 8 jaren.

De operatie zelf laat men het liefst in de vroege morgenuren plaats vinden, dit in verband met de gangbare opvatting, als zou de bloeding dan minimaal zijn.

Na eene voorafgaande onderdompeling in een koud bad, (het liefst geschiedt zulks in de kali), waarmede wordt beoogd het soepeler maken van de af te snijden praeputiale huid, wordt de te besnijden jongen in de beste penganten (huwelijks-) plunje gestoken.

Het kind neemt vervolgens op den grond plaats of op een klapper, welke aan de punt- en steelzijde evenwijdig is afgesneden, nadat alle genoodigden zijn vereenigd, neemt de eigenlijke soenat-handeling een aanvang.

De doekoen, die de besnijdenis heeft te verrichten, is gewapend met het ondervolgend instrumentarium: een *mes* van metaal, goed geslepen (Sasaksch: *pisau*); een *bamboe-klem* (id : *sepit*); een *bamboe-staafje*, soms aan de punt met een dot watten omwikkeld (Sasaksch: *soendoek*).

De eigenlijke besnijdenis-manipulatie.

Het praeputium wordt aan de punt met de linkerhand aangevat en na eene doorgaans onvoldoende reiniging, eene bewerking, welke veelal achterwege wordt gelaten, omdat verondersteld wordt, dat zulks bereids in het voorafgaande volbad heeft plaats gehad, wordt met de rechterhand de soendoek (bamboe-staafje, met het met watten omwikkelde eind als een sonde, in de praeputiaalzak schuins-dorsaalwaarts ingeschoven tot deze op de omslagplooi stuit. De linkerhand neemt deze soendoek gefixeerd over. Deze manipulatie is noodig, om zich te oriënteeren omtrent de ligging van de glans penis.

Dan wordt de opengesperde sepit over de soendoek heen gebracht, de soendoek wordt ietwat teruggetrokken tot genoegzame ruimte wordt overgelaten tusschen soendoek en omslagplooi en de sepit in deze vrije ruimte in schuine richting van beneden naar boven of omgekeerd ingeschoven. De sepit omvat dus niet de geheele praeputiale huid, doch slechts het bovenste lapje in schuine richting.

Thans wordt de sepit krachtig dichtgedrukt, waarmede verminderde bloedstoevloeiing en pijnvermindering worden beoogd.

Ten slotte wordt, met een krachtige snede van het op geene enkele wijze gedesinfecteerde mes tusschen soendoek en sepit, het ingeklemde voorhuidslapje compleet geëxcideerd .

Eene variatie, welke mij zekerder toeschijnt in verband met het gemis aan risico om op een gegeven oogen-

blik de glans penis in de sepit te klemmen, is het aanbrengen van de klem in overeenkomstige schuine richting vóór de soendoek. Het boven de sepit zichtbaar liggend lapje wordt alsdan totaal tot dicht op den klemmer afgesneden.

Bij verwijdering van de sepit heeft als regel eene beduidende bloeding plaats.

Niet altijd wordt de wonde behandeld, maar zoo dit wel het geval is, dan bezigt men voor dit doel tot poeder gestampte droge asem (tamarinde-) bast of wel fijn gewreven puimsteen, welke op de wonde wordt gestrooid. Deze therapie heeft echter eerst plaats op den morgen volgende op den besnijdenisdag, nadat het patientje in de kali een vol- tevens reinigingsbad heeft genomen. *Besnijdenis-huisjes* en dergelijke kent de Sasakker niet.

Na de besnijdenis heeft de slamatan plaats. Terwijl men op een mat zit, wordt het gereedgemaakte dan wel door de gasten medegenomen eten gesavoureerd, waarna een ieder eene kleine hoeveelheid berkatan mede naar huis neemt.

Bemiddelde Sasakkers geven den avond van de besnijdenis ook wel eens een *moeloetan*, hetgeen bestaat in eene openbare wajang-koelit-voorstelling.

Besnijdenis van meisjes.

De besnijdenis van meisjes — de operatie heeft als regel plaats op den leeftijd van ongeveer 3 maanden — geschiedt zonder eenig ceremonieel.

De doekoen, die de bevalling heeft geleid, verricht tevens de besnijdenishandeling, tegelijkertijd met het boren van gaten in de oorlellen.

De clitoris wordt voor dit doel tusschen duim en wijsvinger van de linkerhand opgenomen, waarna er met een willekeurig mes of mesje een kleine snede of een

prikje in wordt gegeven, en hiermede is aan de relatief geringe besnijdeniseischen voldaan, indien slechts ook maar zelfs de geringste hoeveelheid bloed is gevloeid.

Besnijdenis in West-Lombok

door

R. Ramlan,

Indisch arts te Mataram.

Bekend wordt verondersteld, dat de besnijdenis in de residentie Bali en Lombok slechts plaats heeft bij de Sasaksche bevolking en bij het Mohammedaansche deel van de Balineesche inwoners. De Sasakker en de Balinees komen in landsgewoonten met elkaar overeen, verschillen echter in godsdienst en taal sterk van elkaar. De doorsnee-Balinees belijdt nog de Boedistische godsdienst.

Evenals op Java (en ik meen in vele Mohammedaansche streken) is ook in West-Lombok voor het volk het besnijden van knapen een feit van beteekenis. Immers met de besnijdenis doet de knaap zijn intrede in de Mohammedaansche wereld, althans in de oogen zijner mede-Mohammedanen.

Naar heinde en verre worden dan ook uitnoodigingen gedaan, om de plechtigheid te komen bijwonen, een uitnoodiging welke met graagte wordt aangenomen. De eigenlijke besnijdenisplechtigheid echter is slechts van korten duur en is niet het hoofddoel van hun komst; waar het hen om te doen is, zijn de daaraan verbonden feesten en de daarbij behoorende copieuse maaltijden. Vooral voor de laatste worden door den gastheer moeite noch kosten gespaard en de spijzen worden niet alleen

ter plaatse genuttigd, maar de restes daarvan mogen de gasten ook huiswaarts medenemen.

Het allereerste wat de gastheer doet, lang voor het feest, is het uitkijken naar goede slachtbeesten, voorts het inslaan van behoorlijke quanta mondvoorraad, zooals rijst, klapper, enz. en natuurlijk niet te vergeten de vele en talrijke ingredienten, welke onmisbaar zijn voor de smakelijke bereiding van de veelsoortige spijzen.

De Lombokkers nu zijn in het algemeen klein behuisd. Typisch voor hunne wijze van huisvesting is ook het bezaaid zijn van hun erf met kleine huisjes, waarin de leden van het gezin geherbergd worden. Een feest met talrijke genoodigden, zooals o.a. het besnijdenisfeest, eischt derhalve uitbreiding van de gelegenheid tot huisvesting. Deze uitbreiding gebeurt ± ½ maand voor den aanvang van de festiviteiten. Drie tot vier voorloopige gebouwen worden dan in elkaar gezet, waarin later de gasten onder dak worden gebracht. Een van deze gebouwen nu munt uit door de merkbaar meerdere zorg, welke daaraan is besteed, en onderscheidt zich van de andere door de bekleeding met wit goed. Dit gebouwtje door den Sasakker „Pahosan" [1]) genoemd en bij andere festiviteiten en plechtigheden gereserveerd voor de elite van het feestgezelschap, is bestemd voor den aanstaanden held van den dag, de te besnijden persoon of personen. [2]) Het feest begint den avond vóór den besnijdenisdag. Behalve spijs en drank krijgen de verzamelde

[1]) Een „pahosan" is te vergelijken met een groote houten „pendopo" (Jav. voorgalerij), een open vierkant of langwerpig gebouw. In tegenstelling met Java, waar de besnijdenis plaats heeft in een bamboezen koepeltje, speciaal voor deze gelegenheid vervaardigd, wordt de pahosan hier slechts gebruikt als tijdelijke rustplaats voor de te besnijden knapen; de eigenlijke besnijdenis geschiedt in het gewone woonhuis, zooals in dit opstel verder zal blijken.

[2]) Niet zelden worden n.l. meerdere knapen tezamen besneden, vermoedelijk uit economische overwegingen; ook op Java komt dit veel voor.

gasten ook allerhande, met dans gepaard gaande volksspelen, zooals de Tjoepak, Roedat, Ronggeng, enz. te genieten. Ook is het in het algemeen bij elk besnijdenisfeest regel, dat de gastheer ten aanhoore zijner gasten een tembang ten beste geeft [1]), d.i. het in zangvorm voorlezen uit een boek, handelende over oeroude verhalen; naast hem is dan gezeten een soort tolk, die den toehoorders desverlangd uiteenzetting geeft van het voorgelezene.

Werd een deel van het slachtvee reeds een dag tevoren ter slachtbank gebracht, om op den inleidenden feestavond verorberd te worden, het slachten van de rest heeft plaats tegen den vroegen ochtend van den besnijdenisdag, om 4 à 5 uur. Tegen dit uur wordt de voorfuif als afgeloopen beschouwd en begeven de daarvoor aangewezen mannen zich naar de plaats, waar de beesten geslacht zullen worden.

Onder geleide van 3 of 4 jonge maagden en 3 of 4 oude mannen worden de knapen voor dag en dauw naar een dichtbij zijnde rivier gebracht, om een soort zitbad te nemen [2]), dat 2 à 3 uren duurt. Hierna worden de jongens in optocht wederom huiswaarts geleid. Aan de groote optocht nemen alle gasten deel, terwijl de helden van den dag, geflankeerd door de jonge maagden, in een mooi versierde draagstoel plaats nemen. Gamelanspelers, geassisteerd door een corps bekkenslagers zorgen dan

---

1) De Sasakker noemt dit zangerig voorlezen „matja". Dit wordt op Java ook veel gedaan des avonds als tijdverdrijf, echter nooit bij feestelijke gelegenheden.

2) Speciaal zouden voor het geleide gekozen worden meisjes, die pas voor het eerst menstruatie hebben gehad. Waarom juist meisjes van dezen leeftijd worden uitverkoren, is niet bekend.

Naar de reden gevraagd, waarom de jongens eerst een zitbad moeten nemen, antwoordde mijn zegsman mij, dat dit zou dienen, om het lid slap te maken. De bedoeling is vermoedelijk om de operatie bloed- en pijnloos te maken.

De knapen worden hier vrij vroeg besneden, n.l. bij een ouderdom van 7-10 jaar; op Java wordt dit zelden gezien, daar worden zij meestal tegen hun 12de tot 14de levensjaar besneden.

voor het noodige oorverdoovende lawaai. Op het feestterrein aangekomen maakt de optocht 9 à 10 keer een rondgang om de pahosan, waarna de inhoud van den draagstoel dan eindelijk in de pahosan zelf wordt neergezet, waar den knapen eenige rust wordt gegund. Intusschen nemen de festiviteiten buiten de pahosan wederom een aanvang. Spijs en drank worden weer met kwistige hand rondgedeeld en de gamelan speelt weer lustige deuntjes, tot de doekoen (de persoon, die besnijden zal) het teeken geeft, dat het besnijdenisuur geslagen is. De knapen worden dan van de pahosan geleid naar de ouderlijke woning, leggen hun feestkleeding af, nemen vervolgens naast elkaar plaats op een houten verhooging [1]) en worden dan eindelijk besneden.

Na de besnijdenis begeven de gasten zich huiswaarts d.w.z. de verafwonenden naar hun logies, hun door den gastheer verschaft, de nabije buren naar hun respectievelijke woningen, om van de vermoeienissen van het feest uit te rusten.

Als waardig slot van het besnijdenisfeest wordt den daaropvolgenden avond een wajangpartij gehouden, welke niet zelden 2 tot 3 avonden achter elkaar duurt. Hierbij doet men zich natuurlijk wederom te goed aan spijs en drank [2]).

Degene, die de besnijdenisoperatie verricht, is de doekoen, zooals boven reeds is vermeld. Het daarvoor benoodigde instrumentarium, bestaat uit een bamboezen sonde, voorts een soort pincet, eveneens van bamboe vervaardigd en een gewoon mesje (van metaal, niet van bamboe). Van een voorafgaande desinfectie of sterilisatie is natuurlijk geen sprake.

De sonde wordt tusschen glans penis en mucosa dorsaal zoover mogelijk ingeschoven. Tusschen de beenen

[1]) Deze verhooging heeft veel weg van een liggenden balk; geen bank of iets van dien aard wordt als zitplaats voor de knapen gebezigd.

[2]) Op Java is het houden van een wajangpartij na de besnijdenis ook regel.

van de eigenaardig gevormde pincet wordt eveneens dorsaal het te verwijderen praeputiumgedeelte geschoven, zoodat dit gedeelte, met de sonde er tusschen in, boven de pincet komt te liggen. Met één snede wordt dan het aldus geknepen praeputiumgedeelte verwijderd.

Met het bovenstaande heeft schrijver dezes gepoogd in het kort weer te geven, hoe een besnijdenis met de daaraan noodzakelijk verbonden feesten in West-Lombok in het algemeen geschiedt. Het spreekt vanzelf, dat er eenig verschil in uitgebreidheid van het feest bestaat bij de goed gesitueerden en bij de financieel minder krachtigen; de kern blijft echter gelijk. Het honorarium voor den doekoen varieert van 35 cent tot *f* 2.50 per persoon.

De kebjok en de tjengkal, op Java altijd gebruikte hulpmiddelen na elke besnijdenis, zijn hier onbekend. Na de besnijdenis wordt de sarong eenvoudig met de vingers opgelicht, om aanraking met de wond te voorkomen (op Java wordt hiervoor de tjengkal gebruikt), terwijl om de vliegen te verjagen van een gewone doek gebruik wordt gemaakt (op Java wordt hiervoor gebezigd de kebjok).

De gegevens voor dit opstel zijn mij verstrekt door Pembekel Amat, districtshoofd ter hoofdplaats Mataram.

RESIDENTIE TIMOR EN ONDERHOORIGHEDEN.

Voor de *zeer summiere* oudere literatuur:

Roti zie *Wilken*	IV 214 (incisie; Donselaar).
Soemba	id. 214 (incisie; Donselaar).
Timor	id. 214 (incisie; Donselaar).
Savoe	id. 214-15 (incisie; Donselaar).
Flores	id. 215, I 89 (incisie; Moh. circumcisie Freijss-Riedel).

Vgl. literatuuropgave beneden.

Flores (Onderafdeeling Maoemere).

Bij het hiervolgend rapport betreffende de besnijdenis onder de heidensche bevolking aldaar teekent de controleur van Maoemere onder meer aan:

. „dat, voorzoover bekend, deze besnijdenis-gewoonten en feesten niet meer, althans zeer zelden voorkomen, hetgeen n.m.b.m. zeer zeker verband zal houden met het de laatste jaren verricht zendingswerk door de R. K. Missie.

Volgens verkregen inlichtingen zou bij de besnijdenis gebruikt gemaakt worden van een klein mesje, als gebezigd bij hanengevechten. Een bepaald snijden zou niet plaats vinden en zou de besnijdenishandeling meestentijds beperkt zijn gebleven tot het aanraken van het geslachtsdeel of het aandrukken daarvan met voormeld mesje."

Voor Endeh vgl. het in de M. E. B. uitgegeven boek van Jhr. van Suchtelen.

Katerangan hal soenat.

Pada masah dahoeloe adalah orang memboeat soenat; jaitoe lebih dahoeloe orang² jang hendak masoek soenat itoe, haroes sekali iboe bapanja moesti menjediakan barang makanan dan lain-lain.

Dan pada itoe djoega iboe bapa orang² soenat ini, haroes djoega pesan segala familie semoea datang di kampoengnja; dan djoega orang² toea dalam kampoeng pilih seorang, akan mendjadi doekoen, soepaja mengoeroeskan segala hal² ini.

Maka sesoedah itoe doekoen soeroeh orang² jang soenat ini pergi ketempat jang soedah sedia itoe di loear kampoeng, dan djoega di sana doekoen ini moesti oedji orang² ini jang beroemoer dari 18 sampai 21 tahoen, baroe boleh masoek soenat.

Maka orang² ini dengan doekoen itoe pergi ke tempat jang soedah di sediakan itoe, lamanja 4 hari dan 4

malam; dan pada tiap² hari doekoen dengan orang² soenat ini menjediakan diri, dan dalam tiap² hari itoe doekoen memberi nasihat pada mareka itoe, dari hal soenat, soepaja mareka itoe djangan berpikir di loear dari hal soenat itoe. Maka sesoedah 4 hari itoe orang² kampoeng membawa hantar seorang boedak perampoean ke tempat orang soenat itoe; soepaja orang soenat itoe, berzina pada perampoean boedak itoe; dan pada waktoe tiap² orang itoe keloear akan berzinah dengan perampoean itoe, maka doekoen memboeat satoe perdjandjian pada tiap² orang soenat itoe begini: Berzinalah engkau dengan boedak perempoean ini, dan sadja ini satoe kali engkau berzina diloear engkau poenja bini kawin sadja; kalau kiranja engkau berzinah pada lain kali di loear dari ini, maka engkau akan djadi I mati, II dapat siksa loeka anggota badan kamoe, III biarpoen engkau mentjari dan radjin bekerdja keboen sekali poen, kamoe ta'akan dapat hasil, IV dan penghidoepanmoe dalam doenia ini tidak senang.

Maka soedah selesai segala perboeatan itoe, dan moelailah doekoen potong sedikit (tanda sadja) dengan memakai pisau ketjil jang tadjam pada kemaloean orang² jang soenat.

Maka pada sesoedah habis potong itoe, maka hantarlah doekoen akan orang² soenat itoe masoek kembali ke kampoeng tinggal di roemah (Woga) jaitoe roemah jang telah di kerdjakan oentoek orang² soenat itoe, dan mareka ini tinggal dalam roemah ini sadja 4 hari, sampai semboeh segala loeka² jang di potong oleh doekoen itoe.

Maka sesoedah itoe iboe bapa dari orang² jang soenat ini memboeat pesta makan dan minoem sampai 4 hari seperti terseboet diatas ini. Maka segala familie jang datang pesta itoe, memberi soendang seperti gading, emas (anting²) dan wang, dan akan barang² itoe, akan tolong iboe bapa orang² soenat itoe kepada doekoen itoe banjaknja tiap² orang kasi lebih koerang *f* 7.50; dan

beri djoega sama boedak perempoean itoe. tiap² orang ƒ 5. atau emas.

Dan kalau soedah abis pesta itoe, maka segala orang familie hendak poelang dan moesti di tanggoeng oleh iboe bapa orang soenat itoe, haroes memberi se-ekor babi satoe kain saroeng dan beras satoe sokal dan djoega sopi (toeak) pada familie itoe akan bawa ke roemahnja.

Onderafdeeling Oost-Flores dan Solor.

Dari hal orang-orang goenoeng merajakan hal soenat (kalemeh) didalam district Lwingo bahagian Krowe.

Pada menjatakan hal bersoenat itoe djika pada satoe kampong orang hendak bersoenat maka terdahoeloei dari itoe iboe bapa dari anak-anak jang beroemoer 6 tahoen hingga 15 tahoen dia orang bermoeafakat satoe kepada lain akan menjoenatkan anak-anaknja maksoednja mareka itoe djika kedapatan 7 atau 8 anak jang hendak bersoenat maka dia orang akan mengadaken soewatoe keramaian (festa) pada hari kesoenatan itoe.

Moelanja mareka itoe mendiriken 2 pondok akan tempat tinggal anak-anak jang disoenatken itoe. lamanja 4 hari anak itoe berdiam di pondok itoe, dan pada sementara waktoe dia tinggal dipondok itoe maka iboe-bapanja menghantar makanan dan lain-lain oentoek anak itoe.

Djika waktoe hendak bersoenat maka didirikan poela seboeah pondok ketjil diloear kampoengnja dan anak-anak jang hendak bersoenat itoe masing-masing doedoek diatas satoe batoe dengan memakai pakaian jang baharoe.

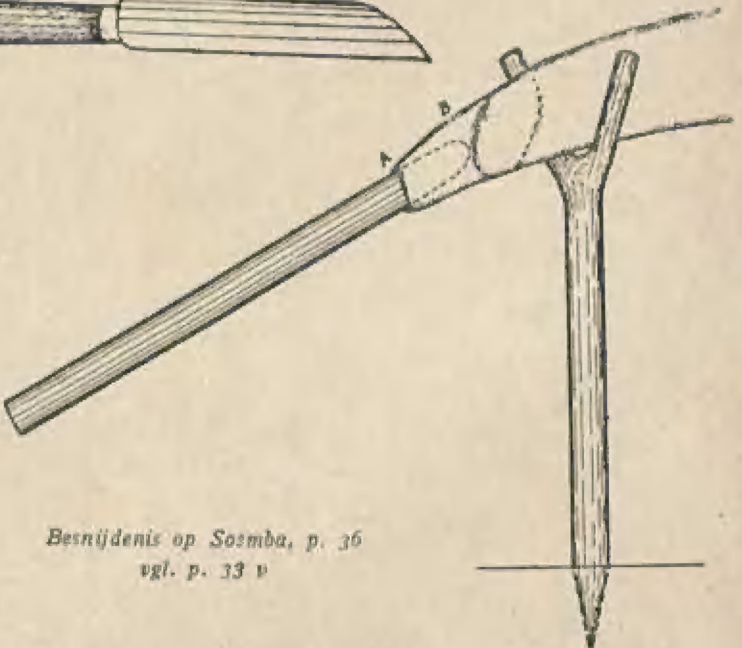
Jang mendjadi toekang soenat itoe ialah seorang dari kampoengnja sendiri jang beroetsoel-atsal toekang soenat dari toeroenannja. Si toekang soenat terseboet datang berdiri dihadapan anak-anak itoe dengan memegang sebilah pisau jang amat tadjam. Anak-anak jang

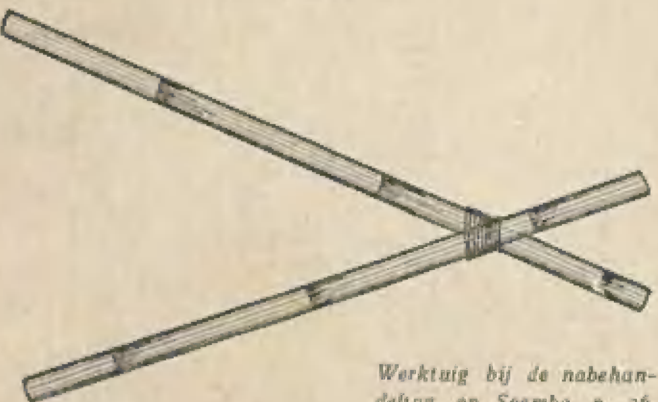
Besnijdenis op Singaradja (Bali), p. 18
Onder de voorhuid de met de linkerhand vastgehouden pendjolo Achter het scheermes de perdjepitan met afneembare klemring

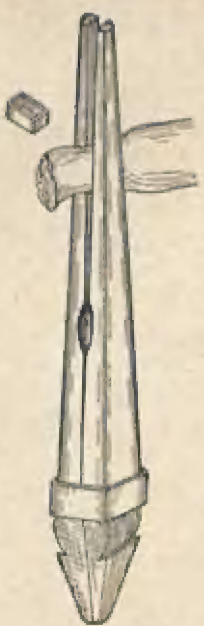

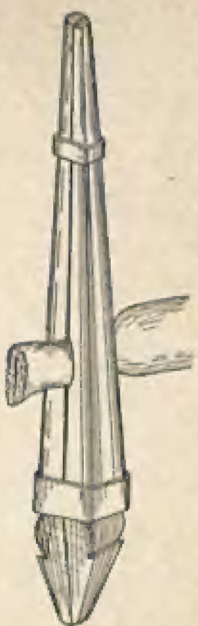
Besnijdenis op Soemba, p. 36
vgl. p. 33 v

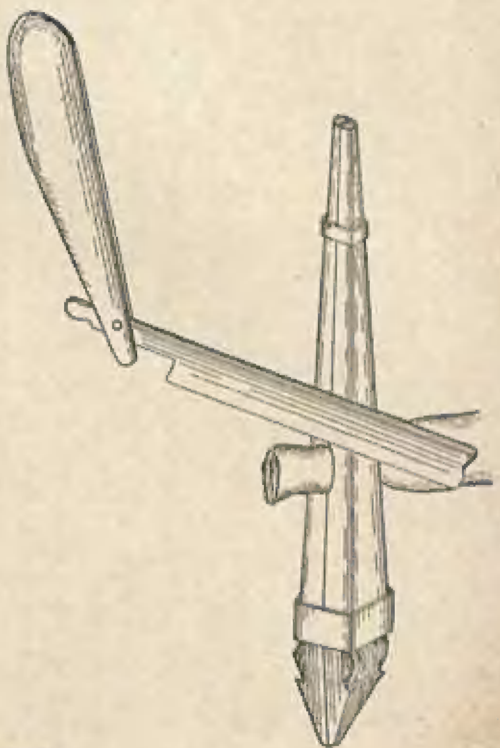

Werktuig bij de nabehandeling op Soemba, p. 36.

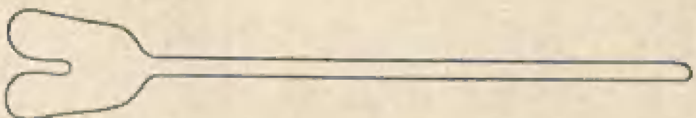

Hoehoepèto
Toestel in gebruik bij de besnijdenis in Gorontalo, p. 81.

Soengkit (Koetei, Borneo) ter oplichting van de voorhuid.

haroes disoenatkan datang menghadap bertoeroet-toeroet kepada toekang soenat dihantar oleh seorang jang telah beristeri. Koetika menghadap si toekang soenat, maka anak itoe mengangkatken pada moeka kain lipa jang dipakai itoe hingga mendjadi satengah telandjang, lantas si toekang soenatpoen memegang pada kemaloean anak itoe serta memotong sedikit koelit pada oedjoeng kemaloean anak itoe.

Setelah selesai maka anak itoepoen kembali dan doedoek poela pada batoe tadi.

Demikianpoen terdjadi bertoeroet-toeroet pada lain anak sekalian anak itoe telah disoenatkan maka kembalilah mareka itoe dan berdiam pada 2 boeah roemah jang terseboet diatas tadi.

De controleur van Oost-Flores en Solor voegt aan deze door het districtshoofd van Lewingo opgemaakte beschrijving nog toe, dat deze inzending afkomstig is van eene heidensche bevolking.

Besnijdenis in de onderafdeeling Noord-West-Soemba

door

L. Vriesman,
Gezaghebber te Karoeni.

Op zijn 13e à 14e jaar, dikwijls ook op ouderen leeftijd wordt de Soembaneesche jongen, indien hij dit verkiest, besneden. Dwang wordt in dit opzicht niet uitgeoefend. Velen worden dan ook in 't geheel niet besneden.

De besnijdenis heeft als volgt plaats.

Een stok ter dikte van 1 c.M. wordt schuin in den grond gestoken, waarbij 1 à 2 d.M. boven den grond uitsteekt.

De patient hurkt op den grond. De voorhuid der penis wordt over het voorste gedeelte der stok geschoven.

Een gewoon mes wordt op de voorhuid geplaatst en met één soms twee slagen met een stuk hout op rugzijde van het mes wordt de voorhuid gespleten. Dit is de heele besnijdenis.

Om het bloed te stelpen en de wond spoedig te heelen wordt met het uitkooksel van den tamarindeboom de wond uitgewasschen.

Na vier of vijf dagen wordt den besnedene een vrouw (van slechte zeden) verschaft, opdat na de bijslaap de wond spoedig geneest. Drie dagen daarna heeft dit nog eens plaats.

Dan wordt de wond uitgewasschen met water en wordt de wond ingewreven met boeboek van de bamboe.

Na eenige dagen wordt deze boeboek verwijderd en de wond opnieuw uitgewasschen. Dan is de wond ook meestal dicht.

Direct na de besnijdenis wordt de penis met een stuk boomschors tegen het onderlijf opgehouden.

Feesten hebben bij deze gebeurtenis niet plaats.

Bepaalde menschen om de besnijdenis te verrichten zijn hier niet. Ieder, die genegen is en zich bekwaam voelt, kan de besnijdenis volbrengen.

Het besnijden heeft plaats in de open lucht in de kampongs zonder eenig vertoon.

Besnijdenis in de onderafdeeling Zuid-West-Soemba

door

J. M. Canisius,

Gezaghebber te Waikaboebak.

Besneden worden in deze onderafdeeling alleen jongens en wel als zij ongeveer 15 jaren oud zijn. Boven dien leeftijd loopt er nog wel eens een onbesnedene rond, maar

de spotzieke kamponggenooten dwingen hem zich voor besnijdenis aan te melden. Het wordt als een groote schande beschouwd, wanneer de vader van een pasgeborene een onbesnedene zou zijn. Zoowel man als vrouw zijn dan het voorwerp van spotternij, waaraan de gansche kampoeng meedoet. Jonge meisjes kunnen niet erger smalen, dan de onbesnedene zijn toestand voor de voeten te werpen.

Beneden den leeftijd van 15 jaren komt besnijdenis weinig voor. Het heet, dat een besnijdenis op jeugdiger leeftijd ondraaglijke pijnen in rug en lendenen veroorzaakt, en dat de binding van den penis na de besnijdenis voor de jongeren te pijnlijk zou zijn.

Indien dan de jongens ± 15 jaren oud zijn, vragen zijzelf den een den ander, wie alzoo met hen besneden wenscht te worden, en zoeken een daartoe geschikt persoon in de kampong om hen te besnijden. Besnijdenis heeft nooit in den regentijd plaats, wijl de besnedenen tot hun beterschap buiten de kampong moeten blijven, en nooit nadat de „odi" plant (Javaansch râwé) met hare jeukveroorzakende vruchtjes rijp geworden is en van blad verandert, want de pluisjes van hare vruchten zouden de besnedenen last en hevige pijnen veroorzaken. De maanden Mei, Juni en Juli zijn het meest geschikt.

Is men het eens geworden over den dag, dan wordt 's avonds te voren door de ouders een karbouw, varken, geit, of kip — al naar gelang hun krachten — geslacht, om de geesten der voorouders gunstig te stemmen en hun hulp in te roepen. Het a.s. slachtoffer krijgt 's avonds rijkelijk sirih en pinang toebedeeld, om hem bestand te maken tegen ziekte.

Den dag der besnijdenis gaan de jongens voor zonsopgang baden, en tegen 7 uur in den morgen heeft de operatie paats.

Dit mag niet in de kampong gebeuren, doch men kiest er een natuurlijke grot voor uit. Indien deze niet

bestaat, dan wordt een optrekje van eenvoudige constructie door de jongens en hun helpers in de vlakte voor dat doel gebouwd. Voordat de besnijdenis plaats heeft, offert de besnijder sirih en pinang aan de geesten.

In Lawonda en Memboro wordt een stuk vee geslacht, waar van kop en voorstuk bestemd zijn voor de besnedenen, terwijl de rest onder de aanwezige toeschouwers verdeeld wordt. In deze landschappen vindt men ook het gebruik, dat een groote voorraad levensmiddelen wordt meegebracht, wijl de jongens niet meer in de kampong terug mogen keeren, voor zij *allen* beter zijn, hetgeen 1 à 2 maanden duurt.

Bij de besnijdenis mogen natuurlijk geen vrouwen tegenwoordig zijn, wijl dit van kwaden invloed op zeker lichaamsdeel zou kunnen zijn. Het besnijden gebeurt als volgt:

De besnedene zit op den grond, of op een steen, ook wel gehurkt, met voor zich een stuk hout (tak) in den vorm van een vork met twee tanden. Over deze vork hangt hij zijn mannelijk lid. Een der toeschouwers houdt daarvoor een stukje hout, waarna de huid, over het lid getrokken, om het uiteinde van dat stukje hout wordt gehaald.

Vervolgens legt de besnijder het mes er op, waarna hij met een stuk hout een slag op het mes geeft, zoodat de huid die over het eindje stok is getrokken, ± 1 à 3 c.m. gespleten wordt.

De besnedene gaat dan iets verder zitten, en laat het bloed in een in de aarde gegraven kuiltje loopen. Als het bloeden ophoudt, gooit hij het kuiltje weer dicht.

Vormen zich nu etterbuiltjes op de wonde, dan neemt de besnijder de huid van het lid tusschen 2 bamboetjes, die met behulp van een touwtje als de messen van een schaar over elkaar schuiven, en prikt de etterbuiltjes open met een doorn van een terongtak.

Als dit gedaan is, wordt het lid afgewasschen met lauw water, aftreksel van gekookte tamarindebladeren

Vervolgens schraapt de besnijder wat poeder van een stuk verweerde kalksteen af, z.g. batoe poetih (op Soemba watoe poedas genaamd), hetwelk op de wonde komt.

De operatie zelf is hiermede afgeloopen. Om te voorkomen dat nabloeding plaats heeft, en het bloed het lichaam van den besnedene bevuilen zou, legt men een stuk van een geroosterd jong pisangblad, na het dubbelgevouwen te hebben, over het lid, haalt dan het lid omhoog, zoodat het pisangblad tusschen onderbuik en wonde van de besnijding komt, waarna de tjawat (buikband van boomschors) om den penis stevig wordt aangetrokken (om te voorkomen, dat deze naar beneden zou glijden) en daarna om den buik en door het kruis gebonden wordt.

De besnedenen krijgen nu voedsel mee, en gaan samen in een grot, of in een pondokje in de vlakte wonen. De bedoeling is ver van meisjes te blijven, wijl booze gedachten pijnlijke gevolgen zouden kunnen hebben.

In Lawonda en Memboro blijven de besnedenen samen, totdat allen beter zijn en zij tezamen naar de kampong kunnen terugkeeren. In de andere landschappen keert ieder, zoodra eenigszins beter, soms reeds na 1 week op eigen houtje terug.

Het voedsel wordt de jongens door een *man* gebracht.

Men treft hier het eigenaardige gebruik aan, dat jongens, die pas besneden zijn, alles wat zij tegenkomen, karbouwen, varkens, geiten, kippen, klappers enz. aan wie ook toebehoorend, mogen weghalen, stelen dus. Dit is een gewoonte, waarover geen klacht van betrokkenen gehoord wordt, want als zijn familieleden later besneden moeten worden, mogen zij hetzelfde ook doen.

In de kampong teruggekeerd, wordt weer geofferd, welk offer, naar gelang van de middelen der ouders, bestaat in een karbouw, varken of kip.

Blijft een besnedene langeren tijd tengevolge van de snijwonde sukkelen, dan wordt dit geweten aan bloedschande van hem of een zijner naaste familieleden.

Als reden tot besnijdenis werd mij opgegeven het gevaar, dat een onbesneden, dus mogelijk vuil lid, door den bijslaap vrouwen ziek zou kunnen maken. Voor besnijden gebruikt men in Lauli — Wanokaka — Tana Riwoe het woord ngédo in; Lamboja het woord ngédji, terwijl men in Lawonda — Memboro en Anakala daarvoor geen eigen woord heeft, doch de uitdrukking ledjoe ta marada = naar de vlakte gaan bezigt.

Voorzoover kan worden nagegaan, is er geen verandering gebracht in de van ouds gebruikelijke methode van besnijden.

Korte schets van de gebruiken bij besnijdenis in de onderafdeeling Midden-Soemba

door

C. Bakker,

Controleur aldaar.

De bewoners van het eiland Soemba (en dus ook van de onderafdeeling Midden-Soemba, waarover ik alleen zal spreken) bestaan uit twee groepen:

1e. de Soembaneezen,

2e. de kolonisten en verdere gelukzoekers.

De laatste groep bestaat bijna uitsluitend uit Mohammedanen (Endeneezen, Bimaneezen, Boegineezen, Arabieren enz.); verder enkele Chineezen en heiden- zoowel als Christen-Savoeneezen en Rotineezen; de besnijdenis, voor zoover in zwang bij hen, zult U uit den aard der zaak beter vernemen van de ambtenaren, die in de landen van afkomst dezer verschillende groepen zijn geplaatst.

Wat de Soembaneezen betreft het volgende:

De besnijdenis is algemeen gebruikelijk onder de Soembaneezen; een ritueele plicht om besneden te wor-

den bestaat niet, daar men een even goed dienaar der „merapoe" kan zijn en ook als zoodanig erkend wordt, indien men niet besneden is.

Wat men onder „merapoe" verstaat, is niet zoo gemakkelijk te zeggen. Nu eens krijg ik den indruk, dat men er mede bedoelt een hooger wezen, machtiger dan een menschenkind, maar toch ook weer gen godheid; dan weer hoor ik spreken van een merapoe machtiger dan alle anderen, namelijk van de „merapoe Kabihoe meramba" welke oorspronkelijk werd vereerd in het dorp Taboendoeng; volgens de beteekenis der woorden zou dit dan de oer-merapoe zijn van de „stam der vorsten".

De oer-merapoe bestaat dan nog voor de oorspronkelijke stammen; langzamerhand hebben deze zich gesplitst en ontstonden nieuw merapoe's zoodat hieraan wel weer een voorvaderen- dienst ten grondslag ligt.

Maar wat de merapoe ook moge zijn in de idee van den Soembanees, zeker is, dat hij (de merapoe) ontzaggelijk veel offers eischt, zoodat eigenlijk het leven van den Soembanees van offeren aan elkaar hangt.

Dit blijkt dan ook weer bij de ceremoniën gebruikelijk bij de besnijdenis.

Deze laatste heeft plaats bij jongens van omstreeks tien tot vijftien jaar; meisjes worden niet besneden.

Tot dat doel worden eenige kinderen verzameld van gelijken stand, of ook wel van den vorstenstand vermengd met die van den kabisoe-stand; of van dezen laatste met die van de ata- (slaven)stand.

Deze kinderen gaan dan meestal gezamenlijk naar een in de omgeving zijnde rivier, ten tijde dat de djagoeng vrucht begint te dragen; daar bouwen zij zich een hutje en wachten op de komende dingen.

Intusschen gaan een troepje menschen, volgelingen en familieleden der kinderen, erop uit in de omliggende kampongs en rooven en stelen varkens, geiten en kippen (als het mogelijk is ook jonge karbouwen en koeien) van hun geheel vreemd zijnde menschen, aan wie zij

als eenigste verklaring voor hun doen opgeven, dat er besneden moet worden, waarmede laatstgenoemden dan wel tevreden moeten zijn, want de „merapoe" wil het zoo (dit gebruik is wel verminderd om de bestuursvestiging heen, want daar werden wel eens dergelijke „diefstal" zaken aangebracht, door menschen, die deze „merapoe" regeling maar niet zoo goedschiks aannamen).

Nadat de rooverij dan is afgeloopen volgen zij de „ratoe" of ook wel de oudste der kampong naar de hut van de adspirant-besnedenen, de geroofde dieren medenemende, welk geofferd worden te dier plaatse; wanneer de merapoe zich heeft uitgesproken door goede teekens in de lever der geslachte dieren, worden de kinderen door den ratoe besneden met een mes, dat niets byzonders heeft, maar wel uitsluitend voor deze gelegenheid gebruikt wordt.

Na afloop der besnijdenis gaan de besnedenen naar de rivier om de wond te wasschen, vervolgens wordt er een obatje op gedaan en spreekt de operateur verschillende formules uit hoofdzakelijk hierop neerkomende, dat de besnedenen zorg moeten dragen voor de wond en moeten oppassen geen erecties te krijgen, dus allereerst niet met vrouwen in contact komen.

Dezen laatsten is dan ook ten strengste verboden zich in de nabijheid der besnedenen te vertoonen.

Hiermede is de besnijdenis, „kari" genaamd met 't eigenlijk woord, of mooier „poroe la wai" (afdalen naar 't water), afgeloopen en neemt het offeren nogmaals een aanvang, ditmaal ten doel hebbende een goede genezing der wond te verkrijgen.

Nadat het bezoek vertrokken is, blijven de jongens nog tot aan de heling der wond in het hutje en begeven zich daarna tezamen naar hun dorp, waar ter eere van den goeden afloop nogmaals geofferd wordt; hiermede zijn alle ceremonieën volbracht.

De afloop is dan ook inderdaad meestal goed; enkele lichte infecties komen wel voor, maar ernstige onge-

makken ten gevolge der besnijdenis komen, naar men mij medegedeelde, zoo goed als niet voor.

Een speciale kleederdracht gebruikt men bij de besnijdenis niet, wel gebruiken de rijkeren een mooieren kain dan gewoonlijk, maar de minderen moeten het maar stellen met hun dagelijks gebruikte kain.

Besnijdenis en hare methode van toepassing door de bevolking in de onderafdeeling Oost-Soemba

door

F. L. Dannenberger,

Gezaghebber te Melolo.

De besnijdenis wordt vrijwel algemeen toegepast.

Feesten hebben echter bij deze gebeurtenis nooit plaats.

Steeds worden eenige jongens tegelijk aan de besnijdenis onderworpen; in den regel zijn de jongens in den leeftijd van 12 tot 17 jaren.

De ouders der te besnijden jongens zoeken een bejaard man, die de besnijdenis verricht; is deze man gevonden, dan wordt ergens in de nabijheid van een rivier, het liefst in dicht struikgewas of tusschen hoog riet, een pondok van wildhout en alang-alang gezet, en onder dezen pondok zooveel bale-bale 's als jongens te besnijden zijn. Is dit gereed, dan gaat de man die de operatie uit zal voeren, vergezeld van de te besnijden jongens, naar den pondok. Hier gekomen deponeeren de jongens den medegebrachten leeftocht ieder afzonderlijk op de voor hem bestemde bale-bale.

Deze leeftocht bestaat in het Melolosche in den regel uit eenige ketoepats en een reep vleesch, veelal varkensvleesch, elders ook wel slechts uit een kip zonder verdere toegiften.

De operateur is slechts toegerust met een klapperdop, een gewoon mes hetzij een zakmesje of ook wel met een gewoon keukenmes, zooals in iedere Chineesche toko verkrijgbaar is, verder met een stukje klapperdop, gesneden in een aangegeven vorm. Als genees- tevens bloedstelpend middel wordt sirih-boeah medegenomen.

Op een open plek in de nabijheid van den pondok en na vooraf de geesten te hebben aangeroepen voor een goed slagen, begint de operatie.

De jongens worden voor deze gelegenheid niet opgesierd en zijn gekleed in hun dagelijksche plunjes.

De medegenomen klapperdop dient voor het opvangen van het bloed en wordt geplaatst onder het lid van den te besnijden jongen. Deze laatste hurkt gedurende de besnijdenis en de operateur zit met gekruiste beenen voor het slachtoffer.

Vervolgens wordt het stukje klapperdop tusschen voorhuid en roede geschoven en wordt de voorhuid tot op het stukje ingeschoven klapperdop doorgesneden en dit ter lengte van 4 tot 6 m.M. (incisie).

Nu kouwt de operateur wat van de medegebrachte sirih-boeah en tracht met de verkregen brei de bloeding te stelpen door kneden van de gewonde voorhuid.

Het bloed wordt opgevangen in den meergenoemden klapperdop, eveneens de afvallende sirih-brei. Heeft de bloeding nagenoeg opgehouden, dan wordt de wond bedekt door een nieuw sirihpapje. 's Avonds van den zelfden dag is in den regel alle bloeding geheel opgehouden; dan wordt de sirihbrei vervangen door met „loemoet" [1]) een soort verband te leggen. Dit verband wordt dan na een dag weer verwijderd en de wond slechts behandeld met klapperolie.

Is de voorgenoemde behandeling van alle jongens afgeloopen, dan wordt door den operateur de klapperdop

---

1) „Loemoet" is een groen zoetwaterwier op Soemba „raoepoeli" genoemd en in de meeste rivieren op Soemba voorkomende.

met het opgevangen bloed en de sirihbrei aan een boom opgehangen en worden hierbij nogmaals de geesten om voorspoed aangeroepen.

Nu alles afgeloopen zijnde, gaat de operateur naar den pondok en haalt alle op de bale-bale gedeponeerde eetwaren weg en gaat daarmede naar de kampong terug. Dagelijks brengt hij een bezoek aan zijn patienten, die tot hun genezing nu zelf in hun onderhoud moeten voorzien, en wel door diefstal: alles wat zij voor hun onderhoud noodig hebben, mogen zij zich ongestraft toeeigenen.

Al de omliggende tuineigenaren worden vóór het begin der besnijdenis gewaarschuwd door de ouders of familieleden der te besnijden jongens, om niet boos te zijn, als zij wat missen van hun leeftocht als klein huisgedierte. Nooit worden dan ook klachten daaromtrent aangebracht.

Na een 10 of 12 dagen is algeheele genezing ingetreden en gaan dan de jongens met goedvinden van den besnijder naar hun familie terug.

Ook bij deze terugkomst van de besnedenen in de kampong wordt geen feest gevierd.

Gedurende de isolatie der besnedenen in den pondok, werden de patienten zorgvuldig gemeden door vrouwen en meisjes om geen erectie bij de pas besnedenen op te wekken.

Besnijdenis in West-Midden-Timor

door

C. S. O. Schijf,

Gezaghebber aldaar.

In de puberteitsjaren (12 à 15 jaar) worden de jongens bijna alle besneden, hetgeen geschiedt door het

toebrengen van een overlangsche insnijding in den voorhuid (incisie). Hiertoe gaat de doekoen of een der oudsten uit de kampong met dien jongen op een afgelegen plaats in het bosch en verricht aldaar de operatie met een gewoon klein mes (pisau belatie). De doekoen kauwt eenige boombladeren en schors, die op de wond gelegd worden. Na afloop wordt het mesje, dat door de behandeling onrein of zooals de Timoreezen zeggen „maoepoetoe melala" is geworden, weder gereinigd door het goed te wasschen; daarna wordt het bestrooid met rijstkorrels, waarbij eenige formules gepreveld worden. Gewoonlijk blijft de patient dan nog drie dagen op die plaats, alvorens naar zijn kampong terug te keeren. De behandeling zelve geschiedt in de open lucht, doch, om gedurende den tijd dat de besnedene nog buiten de kampong moet blijven, beschut te zijn tegen regen en wind, maakt deze een afdakje van takken en baderen. Verdere ceremonieën hebben hierbij niet plaats.

De besnijdenis wordt beschouwd als een offer aan de productieve en produceerende natuurkracht.

ROTI.

Over de besnijdenis op Roti zie *Kruyt*, T. B. G. 60 p. 291, alwaar men leest:

Soms ook wordt de voorhuid tusschen een bamboe tangetje gekneld en vastgebonden, zoodat deze ten laatste afvalt.

Wanneer de patient moet urineeren, wordt het bamboetje een oogenblik losgemaakt. Dit proces duurt gewoonlijk zeven dagen; deze wijze heet kabi.

De besnijdenis gaat met geenerlei plechtigheid gepaard. Meermalen verrichten de jongens deze bewerking aan elkaar. Er moet ook een aantal jongens zijn, dat er zich niet aan wil onderwerpen.

Beschrijving nopens de besnijdenis onder de Mohamedaansche kust- en de animistische bergbevolking op Alor en Pantar.

I. *Jongens.*

Een jongen, die besneden moet worden, moet 2 à 3 dagen voor de besnijdenis elken dag 2 maal een bad nemen ('s morgens en 's avonds), opdat hij niet teveel pijn zal gevoelen tijdens de kunstbewerking. Het mes, dat daarbij gebezigd wordt, moet vlijmscherp zijn (liefst een scheermes).

Het voorwerp, dat als hulpmiddel daarbij gebruikt wordt, is een gespleten bamboelat ter lengte van 2 d.M. met een daarop bevestigd, verschuifbaar bamboestokje.

De voorhuid wordt dan tusschen de lat en het stokje gestoken en daarna afgesneden.

De persoon, die belast is met de besnijdenis, wordt „moedin" genoemd. Hij is tevens heelmeester en moet zorg dragen voor de spoedige genezing der wond.

Tot de heelmiddelen behooren: de dooier van een kippenei en oogpommade, welke de Arabieren en Mohammedanen gebruiken.

Den avond voor de besnijdenis worden er enkele lezingen gehouden uit den koran (mengadji) tot het aanbreken van den dag, waarna een aanvang wordt gemaakt met de operatie.

De wond geneest binnen een week. Na de genezing wordt er een feest (slamatan) gehouden, waarna het slachtoffer zich naar de woning van den besnijder moet begeven om hem te bedenken en een kleine gift in geld te brengen, benevens een nieuw mes ter vergoeding van het door hem gebruikte.

De jongens worden op hun 10de à 12de jaar besneden.

II. *Meisjes.*

De meisjes worden ook op bovengemelden leeftijd besneden door een vrouwelijke moedin. Dit gebeurt meestal 's avonds.

Met een pennemesje wordt een licht schrammetje aan de vulva toegebracht. Het slachtoffer gevoelt niet de minste pijn. In den middag van den daaropvolgenden dag gaat zij haar besnijdster bedanken, tevens een kleine gift of geschenk brengende.

Volwassen heidenen (mannen), die tot het Mohammedanisme overgaan, worden op de volgende wijze besneden.

De voorhuid van de roede wordt gekneld tusschen een met garen omwonden gespleten bamboestokje, ter dikte van een pennehouder en ter lengte van een pink.

Dit stokje wordt met een koord om de lendenen gebonden, waardoor de roede in een verticalen stand tegen de onderbuik wordt aangedrukt.

Daarna wordt er een doek tusschen de dijen doorgehaald en aan de lendenen vastgemaakt ten einde het slingeren van het schaamdeel te beletten.

Na 4 à 5 dagen ontstaat door de knelling een spleet in de voorhuid; alsdan moet het slachtoffer voortdurend op en neer loopen en beweging nemen, opdat het bamboestokje makkelijk losraakt.

De daardoor ontstane wond wordt geheeld door er vijlsel van een oude klapperschaal op te strooien.

Na de genezing dezer wond wordt er een feest gegeven, waarbij het slachtoffer, uitgedost met hoofdtooisel, kraaltjes, sirihdoos en belletjes, aan den kringdans (lego-lego) deel neemt.

Heidensche vrouwen gaan over tot het Mohammedaansche geloof, doch worden niet besneden.

De Assistent-Resident der afdeeling Zuid-Timor en Eilanden, die bovenstaande beschrijving heeft laten samenstellen, voegt hier aan toe:

In de andere onderafdeelingen in mijn ressort heeft de besnijdenis echter zonder feestelijke plechtigheden plaats en wordt daarbij in het algemeen een gewoon scheermes gebruikt, terwijl het dragen van bepaalde kleeding, of daarbij behoorende op den voorgrond tredene attributen, niet gebruikelijk is.

BORNEO.

De oudere literatuur bij *Wilken*, Verspr. Geschr. IV omvat: Dajaks van de bovenstreken der Z. O. Afd. p. 216, afklemming (*Perelaer-Hardeland*).

Dajaks zondere nadere aanduiding p. 217, incisie (*van Ossenbruggen* verwijst nog naar *Gomes* en *Schadee* vgl. hierachter). Kajan-Dajaks van Koetei, Berau en Boeloengan p. 240 v.v. (verschillende autoriteiten, opgesomd p. 240 nt. 107) perforatie. Zie voorts literatuuropgave hierachter.

Edwin H. Gomes, M. A. Seventeen years among the Sea Dyaks of Borneo. 1911 blz. 321:

Circumcision is practised among certain Dyak tribes. It is not a religious ceremony, and is not accompanied with the offering of sacrifices or the singing of incantations. All I have been able to learn from such tribes as practise it, is that it has been the custom from ancient days, and so they do it. The cutting of the foreskin is not done with a knife, but with a piece of sharpened bomboo. The custom is by no means universal among the Sea Dyaks.

RESIDENTIE DER ZUIDER- EN OOSTER-AFDEELING VAN BORNEO.

De Besnijdenis in Koetei (Tenggarong en omgeving)

door

J. K. van der Meer,

Hoofd der H. I. S. te Tenggarong (bij Samarinda).

Hoe zeer oude gewoonten en meeningen zich bij een volk kunnen handhaven en hoe de Islam afwijkingen

ter eener, bijmengsels ter anderer zijde, in door haar voorgeschreven ceremoniën toelaatbaar acht, daarvan levert ons de besnijdenis, en wat daarmee gepaard gaat bij de verschillende volken van den Archipel, wel een sterk bewijs. Waar volgens de ritueele plichtenleer van den Islam de besnijdenis op den *zevenden* dag als „verdienstelijk" geldt, ten minste indien het kind krachtig genoeg is deze operatie te doorstaan, of anders den 40sten dag of wel uiterlijk het 7de levensjaar als geschikte tijdstippen daarvoor aanwijst, daar treft men in Koetei nimmer besnijding op zoo'n vroegen leeftijd aan. Eerst wanneer een knaap 10 á 13 jaar oud is, wordt hij hier besneden (bersunná). Waarom niet eerder? Op mijn desbetreffende vraag aan den penghoeloe, die reeds 30 jaar deze functie te Tenggarong bekleedt en die me ook de noodige gegevens voor het navolgende verschafte, kreeg ik ten antwoord, dat de angst der ouders hun kind pijn te doen ondergaan hen er van weerhoudt, op jeugdiger leeftijd hun zoon te doen besnijden. Gewoonlijk is de puberteit reeds ingetreden *vóór* de besnijdenis. Zelfs heeft soms geslachtsgemeenschap reeds plaats gehad.

De knaap, die besneden moet worden, gaat eerst, bij het krieken van den morgen, geruimen tijd in het bad. Goed koud geworden komt hij er uit en begeeft zich in huis, waar een deel van één der vertrekken, middels katoenen omwanding is afgeschoten. In dat hokje zal de eigenlijke besnijdenis plaats vinden, welke tegenwoordig uitsluitend door den penghoeloe geschiedt.

Intusschen wordt de knaap fraai uitgedost en met gouden en zilveren sieraden opgesmukt, zelfs bij minder gegoeden (die zoo'n feestgewaad voor deze speciale gelegenheid leenen). Zijn gelaat wordt geel gekleurd, door het in te wrijven met een mengsel van tot poeder gestampte rijst en de fijngemalen wortelstok van de koenjit.

Terwijl de genoodigden gebeden uit den Koran opzeggen, neemt de knaap, met het gezicht naar het *Oosten* (!) gekeerd, plaats op een *gong*, welke op een kist gezet is. Gong en kist zijn met mooie sarongs en kains belegd. In een kring er om heen liggen:

a. een reeds een weinig ontkiemde klapper, waarvan de kiem omwonden is met katoenen draad.

b. een klomp in blad gewikkelde arensuiker.

c. een hoeveelheid rijst (ten hoogste 3 katti), waarin een kwartje ligt.

d. een gewoon mes.

e. een kaars.

Even voordat de besnijdenis aanvangt, wordt de kaars aangestoken in presentie van den vader (voogd) van het kind. Eerst moet nu de penghoeloe toonen, dat zijn mes niet vergiftig is. Het bewijs daartoe levert hij door een haan, welke hij van den vader van den knaap krijgt, den kam af te snijden. Men wacht nu een poosje en blijft de haan gezond, dan mag de penghoeloe tot de operatie overgaan. Noch vóór, noch tijdens en evenmin na de besnijdenis, spreekt de penghoeloe godsdienstige formules of gebeden uit. De besnijdenis begint met het aanwenden van den *soengkit*, een wit metalen staafje, met een plat en breed uiteinde, dat in het midden een instulping vertoond.

Hiermee wordt de voorhuid zooveel mogelijk opgelicht, waarna ze tusschen de beenen van den ijzerhouten *sepit* geklemd en vervolgens met den *piso-sunnà* afgesneden wordt. De wond wordt onmiddelijk met „obat doktor" (Europ. medicijn) behandeld door den penghoeloe. De knaap krijgt nu wat water te drinken, waarin de moeder vooraf haar haar heeft gewasschen. De genoodigden komen nu om de eerste woorden te vernemen, welke het kind na zijn besnijdenis spreekt. Het opvangen van die woorden rekent ieder zich tot een geluk en elk vindt ze mooi. Om ze beter te doen weerklinken, moet het kind bij deze gelegenheid op de gong zitten.

En nu de verklaring van de andere zaken, welke om het kind uitgestald zijn.

1e. De brandende kaars dient, opdat ieder goed zien kan, wat de penghoeloe doet. Zijn handelingen kunnen het licht verdragen.

2e. Het mes, als symbool van moed, wordt den knaap gewezen, opdat hij zich kranig aan de behandeling onderwerpe.

3e. De rijst heeft tot beteekenis, dat het kind nooit gebrek zal behoeven te lijden.

4e. Het kwartje in de rijst is het eigenlijke geldelijke loon voor den besnijder, zoowel bij welgestelden als bij minder-gegoeden. Naderhand krijgt de penghoeloe dan wel een beduidender bedrag ter hand gesteld, naar gelang van de gegoedheid der ouders, doch dit wordt meer als een attentie dan als loon opgevat. De sub 1e. t|m. 4e. genoemde zaken mag de penghoeloe behouden, evenals de „proefhaan". Tijdens de besnijdenis is het kind feitelijk in de macht van den penghoeloe, daarna geeft hij het aan de ouders terug, doch daarvoor in ruil krijgt hij de ontkiemde klapper met het katoenraad, dat om de kiem gewonden is, benevens de arensuiker.

De klapper wordt dan beschouwd als het hoofd, „het verstand" van het kind, de draad als de aderen en zenuwen, terwijl de suiker het bloed symboliseert. Na dezen ruil zijn ouders en penghoeloe dus quitte!

De klapper moet ontkiemd zijn, want evenals een ontkiemde klapper later een vruchtdragende boom belooft te worden, evenzoo koestert men de verwachting, dat de knaap, nu opgenomen in den Islam, later een flink man zal worden tot nut zijner medemenschen. De penghoeloe heeft nog tot taak den knaap te onderrichten in enkele hoofdpunten van den godsdienst, en tevens heeft hij de zorg voor de wond tot deze genezen is.

De eerste drie dagen na de besnijdenis mag de knaap niet baden. Den vierden dag gaat hij, vergezeld van een aantal genoodigden, in feestelijke optocht naar de rivier

om een bad te nemen. Zoówel op dezen dag als op dien der eigenlijke besnijdenis geven de ouders een slametan, die echter beide malen niet langer dan een dag duurt.

Algemeen komt hier de circumcisie voor. Een 30 à 40 jaren geleden was echter incisie de meer gebruikelijke methode. Daarnaast kwam ook nog het afbinden van de voorhuid met een gewoon stuk draad, dat elken dag wat vaster aangehaald werd, tot het praeputium van zelf afviel. Gedurende dien tijd zat de patient zooveel mogelijk in het water. De wond belegde men toen met fijngestampte tambora-bladeren. Na 3 dagen werden deze verwijderd en dan geschiedde de voortgezette behandeling met asch van nangka-bladeren.

Zonder moeilijkheden van de zijde der bevolking, heeft mijn zegsman hier de circumcisie overal toegepast.

Typisch is het bijgeloof met betrekking tot de begraafplaats van de voorhuid (aan het bloed bij de besnijding gevoeid, hecht men geenerleï beteekenis). Ze wordt begraven óf in een bedje *melati-plantjes* óf bij de *missigit*, òf *onder de vlaggestok* voor het paleis van den Sultan van Koetei.

In het eerste geval meent men, dat het jongmensch later door ieder bemind en gezien zal zijn; in het tweede, dat hij een bijzonder vroom man zal worden; in het derde, dat hij een goede ambtelijke positie zal verkrijgen.

Ook de meisjes worden hier besneden.

Meestal op hun 5e à 7e jaar. Dit geschiedt steeds binnenshuis door een vrouw. Geen mannen mogen er bij tegenwoordig zijn. De besnijdenis heeft plaats met een gewoon mes. Zij bestaat in het afschaven van het puntje van de clitoris; men noemt het hier: *kattang klitit.* Wanneer er maar even bloed uit komt, is dit reeds voldoende. Hierbij hebben dezelfde feestelijkheden en ceremoniën plaats als bij de besnijdenis van jongens.

Mededeeling over de besnijdenis op verzoek van den Controleur van West-Koetei opgesteld

door

Pangeran Sosro Negoro,

Landsgroote van Koetei.

Pengatoeran didalam poelau Borneo di oostkust Koetei nama negrinja, atoeran orang bangsa radja-radja, orang[2] sedang, orang[2] kebanjakan, itoelah jang diterangkan dibawah ini adatnja maoe bersoenat satoe-satoenja:

Oemoer anak-anak laki jang hendak disoenat itoe, 10 sampai 11 tahoen atawa setinggi-tingginja sampei 12 tahoen, dan waktoe bersoenat itoe moesti pagi-pagi hari.

Maka pertama kalinja orang jang hendak di soenat itoe lebih dahoeloe dia orang berendam didalam air jang sedjok sekira-kira lelap pahanja (sehinggan pinggang) maksoed berendam itoe jaitoe boeat mengoerangkan darahnja jang keloear dan mengoerangkan djoega sakitnja. lamanja berendam itoe kira[2] 1 djam (sekoeat-koeat dia menahan dingin). Sesoedah dia naik dari pada berendam itoe, maka dikerdjakanlah menoeroet adat: djika Radja jang hendak di djadikan Sultan, lebih dahoeloe jang di pakeinja di sebelah dalam kain koening baharoe di kenakan Dodot jaitoe kain Alang, Oebat-oebat (menoeroet atoeran dahoeloe kala) dan tapeh pasak, sesoedah itoe baharoe dikenakan pakeian seperti: Gelang kaki tiga soesoen sebelah menjeblah, doea koe-arik satoe didada dan satoe di belakang. lantas di pakeikan lagi kalong tiga soesoen, dikenakan Pola di tangan satoe seblah serta Gelang tangan atawa nama Lolak gembaran Pola dan dikenakan lagi diatas lengan nama Tengkang bahasa Koetei, jalah Kelat Baoe bitjara Djawa, dan dikenakan Kalong Simbar dileher serta

ditaroeh Oerap-oerap dibadan jaitoe Boreh koening, dan dipakeikan sepotong tali namanja di Koetei Tali Datoe, dikenakan djoega Gorda Moengkoer serta Djamang diatas kepala dan dimana Djamang itoe ada doea Bogam serta Soemping satoe dikanan dan satoe dikiri boeat roembajan dari kepala. Serta dikenakan djoega keris dan sabok atawa sampoer, dan lagi satoe sampoer dipakeian di belakang dari soetra koening. Sesoedah itoe baharoe di kelarkan Kasoer tempat kedoedoekan jang hendak disoenat, djika jang hendak didjadikan Sultan ditaroeh diatas Kasoer itoe Tapak Leman jaitoe warna toedjoeh atoeran di negri ini, dan diatas Tapak Leman itoe jaitoe Gong ataw Tawak-Tawak (oempamanja) jalah bernama Gong Raden Galoh. Djikalau anak Radja jang boekan mendjadi Sultan seperti Pangeran jalah didoedoekan diatas Gong atawa Tawak-Tawak jang bernama Marga Pati di Keradjaan Koetei, dan djika jang maoe disoenat itoe hendak didjadikan Sultan moesti satoe Pangeran jang toeha oemoernja doedoek dibelakang boeat memangkoe jang hendak bersoenat itoe doedoek diatas Gong, Gong itoe terletak diatas Tapak Leman, Tapak Leman itoe terletak diatas Kasoer, dan Kasoer itoe jalah terletak diatas Permadani ataw Baboet, dan orang jang bersoenat itoe doedoek mengadap ka matahari hidoep. Maka djikalau soedah sedia dikenakanlah perkakas bersoenat seperti terseboet dibawah ini:

1. 1 perkakas sepit namanja jaitoe kajoe kira² pandjangnja 10 dem, lebar 1 dem, tebal kira² ½ dem koerang, dibelah tengahnja tempat menepit koelit kalam.
2. satoe kajoe boelat pandjang 6 dem soengkit namanja. ini soengkit lebih dahoeloe dimasokkan dikoelit kalam baharoe dikepit, sesoedahnja dikepit baharoe dipotong sama piso, itoe piso bangoennja seperti arit pemotong roempoet lebarnja 1 dem koerang, dan pandjang kira² 4 dem loear oeloenja.

Moela² soengkit itoe dimasokkan didalam koelit diatas kepala kalam lantas dimasokkan kepit ditengah² soengkit, kiri kanan kepit, dan koelitnja di tarik kebawah soepaja koelit²nja terkoempoel dioedjoeng kalam, soepaja djangan terkena isi kalamnja djoega djangan mengenai oerat jang dibawah jaitoe oerat Kemajar namanja bitjara Koetei itoe oerat tida boleh terkena. Sesoedah klaar semoea maka toekang menjoenat lantas memegang piso tetapi lebih dahoeloe itoe piso dipotongkan di lolong ajam maksoed soepaja piso itoe djangan ada bisa, djika ada bisanja lebih dahoeloe itoe ajam kebisaan baharoe dikeratkan diantara soengkit dengan kepit, sesoedah koelit terpotong datanglah iboenja itoe anak mentjoetjoeri air di boemboenannja didalam gajong tempoeroeng njioer (kelapa) dan sitoekang soenat klaarkan telor ajam jaitoe menoenggoe dikira² banjaknja darah jang maoe dikeloearkan, djika darah koerang banjak keloear koerang baik jalah mendjadi sakit pinggang atawa koerang hawa djika darah banjak keloear jalah tanda koeat hawanja. Sesoedah dikira tjoekoep darah keloear lantas sitoekang soenat itoe memetjahkan telor ajam tadi (telor ajam jang baroe) serta menoeangkan diatas loeka kepala kalam itoe (jang hilang koelitnja) itoe telor ajam maksoednja soepaja menghilangkan bisa piso. Sesoedah itoe baharoe dikenakan obat menoeroet atoeran obat:

1. Kita pakei biasa Dermatol, Jodeform dan Creolin dan

2. diterangkan djoega obat jang biasa dipakei sebloemnja ada dokter jaitoe:

1. Tempoeroeng njioer moeda dan Tempoeroeng koelit Paooh Djenggi.

2. Dipakai djoega djika darah terlaloe keloear (bitjara Koetei bobos darah) jaitoe poetjoek Gelinggang di giling loemat² baharoe di boengkoes di mata loeka.

Sesoedahnja 3 hari baharoe di boeka itoe loeka serta di bawa toeroen mandi berame². dan dibelakang 3 hari diboeka lagi itoe loeka dibersihkan dan di obati sampei baik.

Pengatoeran si toekang soenat kapan orang² ketjil minta soenatkan anaknja moesti bapa anak itoe menjediakan „Pendoedoek" namanja jaitoe: beras kira² 2 kati, 1 bidji kelapa, benang poetih kira² harga 15 sen, 1 bidji goela merah, 1 bidji dian (kaars), 1 lontjok sirih, 3 bidji pinang, 1 ekor ajam laki boeat di potong lolongnja dan wang 1 talen, itoe barang dibawa kepada toekang soenat, djika itoe orang tiada mampoe tjoema di sediakan 1 ekor ajam laki, 1 bidji telor dan wang 1 talen, itoe 3 matjam misti ada itoelah poenjanja si toekang soenat, soenat mengerdjakan itoe.

Atoeran bajaran toekang soenat adat negri Koetei jaitoe:

1. Orang² ketjil membajar *f* 1.— seseorang.
2. „ jang ada sedikit membajar *f* 2.— seseorang.
3. „ jang sedang membajar *f* 4.— seseorang.
4. Djika Radja-radja membajar *f* 7.— atawa *f* 14.— seseorang; dan
5. Djikalau Sultan sekeredaan hatinja melebihi dari jang terseboet diatas.

Pengatoeran Pendoedoek Radja-Radja.

Djikalau jang akan mendjadi Sultan moesti 7 pendoedoeknja seperti pendoedoek orang² ketjil.

Djika Pangeran² moesti 5 pendoedoeknja seperti pendoedoek orang² ketjil, tetapi ajamnja tjoema satoe sahadja biarpoen Sultan, dan kalo Radja² moesti memakai pangkon (Oepatjara) kalo Sultan moesti 4 baris pangkonnja, kalo Pangeran² 2 baris pangkonnja jaitoe 1 baris 9 orangnja laki² dan perampoean dan djika jang akan didjadikan Sultan itoe moesti di Eraukan jaitoe di rame-ramekan menoeroet didalam Salasilah.

Mededeeling over de besnijdenis bij de Ngadjoe-Dajaks

door

J. Mallinckrodt,

Controleur van Koeala Kapoeas.

I. (Voorwerp met één prop).

Het voorwerp is gemaakt uit bamboe en draagt den naam *katip;* het is in drieën gespleten, door twee daarin aangebrachte insnijdingen, *eka badji;* het middelste deel heet *pisau.* Aan het einde is daaromheen een rottan vlechtwerkje, *sangkaloewang,* gelegd om geheele splijting te voorkomen. De middelste strook is naar een zijde geslepen (dit scherpe vlak heet ook pisau). De prop, *pelawi,* uit akar pelantan (kan ook uit akar djeloetoeng gemaakt worden) zet bij vochtig worden uit.

Men brengt de onderste strook tusschen eikel en voorhuid, maakt de prop vochtig, waardoor de scherpe kant in de voorhuid dringt en deze ten slotte doorsnijdt. De bewerking heet *hakatip.*

II. (Voorwerp met twee proppen).

Het voorwerp is gemaakt van bamboe en draagt den naam *katip soenat.* Het is in 4 deelen verdeeld, door drie spleten, de twee middelste zijn naar elkaar toe aangeslepen en een daarin passend geslepen stuk bamboe, *gagaelan,* is daarin gebracht. Ter weerszijden van de geslepen deelen wordt een prop aangebracht, hier ook *palawi* geheeten.

Men brengt het losse voorwerp tusschen voorhuid en eikel, zoodat de scherpe kant naar boven is gericht. Men brengt aan de buitenzijde der penis het instrument aan en brengt de proppen aan. De scherpe zijden van het instrument snijden dan, na bevochtiging, een wigvormig deel der voorhuid uit. Deze werking heet *hakatip soenat.*

Om de wond spoedig te doen heelen verbrand men de proppen en strooit de asch op de wond. De besnijdenis gebeurt in het geheim, zonder eenig feest. De jongen zelf maakt de gereedschappen. Heeft de juiste behandeling van welmeenende vrienden gehoord. Men zegt algemeen deze bewerking te verrichten uit hygiënische oogmerken.

Nota omtrent
de besnijdenis in de Onder-afdeeling Boven-Dajak

van

L. E. Breton van Groll,
Gezaghebber, fd. Controleur.

De besnijdenis onder de inheemsche d.i. de Dajaksche bevolking in dit ressort schijnt reeds vóór de komst der Mohammedanen in zwang te zijn geweest. Bij alle Dajaksche stammen in dit ressort, waarvan de voornaamste zijn: 1e. de *Ot-Danom Dajaks* (bewoners der brongebieden van de Kahajan of Groote Dajak-rivier en van de Kapoeas of Kleine Dajak-rivier); 2e. de *Arak-Djé Dajaks* (bewoners van de stroomgebieden van Manoening of Roengan-rivier) en 3e. de *Bara-Dia Dajaks* (bewoners van het lager gelegen stroomgebied van de Kahajan-rivier, ongeveer van de kampong Tewah, iets boven Koealakoeroen, tot de uitmonding in zee), maakt men bij de besnijdenis gebruik van een bamboetoestelletje, waarvan de inheemsche naam is *katip*, terwijl de behandeling zelf *mengatip* wordt genoemd. Ook die inheemsche namen wijzen n.h.v. erop, dat de besnijdenis reeds vóór de komst der Mohammedanen alhier bekend moet zijn geweest.

De besnijdenis wordt alhier bewerkstelligd middels een bamboelatje (alhier *hoembang* genoemd) van 6 à 7 c.M. lengte en 2 c.M. breedte; aan een zijde stevig vastgebonden en aan de andere zijde in 3 deelen (a-c) gesplitst. De binnenzijde van de deelen a en b worden

met een mesje zóó uitgesneden, dat alleen de harde bamboebast overblijft, die als de tanden van een scherpe nijptang op elkaar passen. Tusschen de deelen b en c wordt een stuk gaboes-hout (alhier *pĕlawi* genoemd) gewrongen, hetwelk vooraf flink samengedrukt is. Dit hout heeft de eigenschap om zich in water flink uit te zetten.

Bij de besnijdenis moet de knaap eerst eenige uren in stroomend water staan, om het gevoel wat de verdooven. Daarna wordt de z.g. katip bevestigd. De voorhuid boven den eikel wordt tusschen de deelen a en b geknepen over een lengte van ongeveer 2 c.M. Eerst dan wordt het dwarshoutje tusschen de deelen b en c gewrongen. Door den knaap zich telkens te doen baden, liefst in stilstaand water, omdat in stroomend water het toestel te veel beweging maakt en pijn veroorzaakt, zet het dwarshoutje van gaboes- of pĕlawi-hout zich uit en oefent een sterken druk uit op de deelen b en a; daarom moet het bindtouw aan de andere zijde van de katip zeer stevig zijn. Gewoonlijk bezigt men als bindtouw de gevlochten vezels van een klimplant, door de bevolking alhier *tĕngang* genoemd.

Vroeger toen de Dajaks nog met een lendendoek van geklopte boombast (Maleisch tjawĕt en alhier héwah genoemd) liepen, werd na de bevestiging van de katip het schaamdeel en het toestel naar boven gehaald en door de lendendoek plat tegen de buik gehouden. Dit moest de operatie minder pijnlijk maken, dan thans nu men bij die gelegenheid zich toedekt met een kain of tapih. Soms gebeurt het dan ook thans nog, dat men een tjawĕt van katoen draagt om het schaamdeel op te houden en daaroverheen een tapih.

Ofschoon broeken reeds veel in gebruik zijn bij de tegenwoordige Dajaks, zal een knaap, die de besnijdenis ondergaat, het wel laten om een broek te dragen, omdat zulks veel pijn veroorzaakt. Toedekking van het schaamdeel met een klapperdop of zoo iets heeft niet plaats.

In den regel valt het toestelletje na drie à vier dagen van zelf er af en heeft men haast geen medicijnen meer noodig om de wond te heelen, omdat door de drukking de wond reeds bijna gesloten is. De besnijdenis heeft gewoonlijk plaats tusschen het 14e en 18e jaar, zonder eenige ceremonie en liefst zelfs in het geheim, zonder medeweten van de ouders. Jongens onder elkaar verrichten die operatie. Veelal heeft ze plaats om aan de plagerijen van zijn metgezellen een eind te maken. Een niet besnedene wordt voor „koeloep" of „tjina" of „blanda" uitgemaakt.

Een bepaald doel heeft de besnijdenis niet, noch staat ze in verband met hunnen godsdienst. Ze is zelfs zóó ingeworteld in de adat, dat de Christen Dajaks zich eveneens nog aan die operatie onderwerpen; doch, zooals gezegd, heeft ze in den regel op zoo'n leeftijd plaats, dat men zich van den godsdienst nog geen juist begrip kan maken.

Bij de meisjes der inheemsche bevolking heeft geen besnijdenis plaats.

Volgens verklaringen van ouden van dagen, had de besnijdenis in vroeger tijden ook plaats, zooals ze thans wordt verricht, zoodat daarin geen wijzigingen plaats vonden.

Zooals uit het bovenstaande blijkt, heeft men bij deze besnijdenis te doen met eene insnijding of z.g. incisie van de voorhuid. Het bevreemdde mij dan ook dat in de Encyclopedie van Nederlandsch-Indië onder het woord „besnijdenis" wordt opgegeven, dat bij de Dajaks der Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo de circumcisie voorkomt door afklemming der voorhuid.

Hiernaar informeerende, is het mij gebleken, dat deze *circumcisie* moet plaats hebben bij de Dajaks van de Doesoenlanden (stroomgebied der Barito-rivier). Eenige vandaar zich thans alhier gevestigd hebbende Dajaks hebben mij een besnijdenis-toestel van rottan ter hand gesteld, hetwelk, volgens hunne verklaring, aldaar

in zwang moet zijn. Dit bestaat uit een stukje rottan, middendoor gedeeld en aan een der punten tot een spits uitgesneden. In het midden wordt het door een rottan-bandje vastgehouden. De voorhuid boven den eikel wordt tusschen de spits toeloopende punten geknepen en daarna wordt het stukje gaboes-hout aan den anderen kant tusschen de rottandeelen gewrongen. Bij het baden zet het stukje gaboes-hout zich uit een wordt de drukking van het andere eind op de voorhuid daardoor veel sterker. Hierdoor sterft de voorhuid, welke geklemd wordt, af na ongeveer 8 à 10 dagen. De veroorzaakte opening in de voorhuid kan dan een circumcisie genoemd worden.

Waarschijnlijk heeft men dan, bij de bewerking van de Encyclopedie van Nederlandsch-Indië, slechts inlichtingen inwonnen in de Doesoenlanden, wat de besnijdenis onder de Dajaks betreft.

Behalve de inheemsche bevolking wonen er in dit ressort nog Maleiers, veelal van Bandjermasin en omstreken afkomstig. Zooals bekend, is bij hen volgens hunnen godsdienst de besnijdenis soenat of aanbevelingswaard. Toch heeft ze bij alle Maleiers plaats en zou men zeggen, dat ze zoo zoetjes-aan wadjib of verplicht moet zijn. Zelfs personen, die om de andere godsdienstige gebruiken niet veel geven, onderwerpen zich daaraan.

Bij de Maleische jongens alhier heeft de besnijdenis op een jonger leeftijd plaats dan op Java, n.l. tusschen het 7e en 10e jaar en wordt zij verricht door afsnijding der voorhuid boven den eikel middels een toestel van ijzerhout.

Nadat de jongen, die besneden moet worden, 's morgen vroeg eenige uren in stroomend water heeft gestaan om het gevoel wat te verdooven, wordt hij naar huis gedragen, krijgt nieuwe kleeren aan, moet op de schoot zitten van een volwassen persoon, die hem vasthoudt en de oogen toedekt. Daarna komt de „toekang-soenat",

d.i. de persoon die de besnijdenis moet bewerkstelligen, met zijn gereedschappen. Een stift wordt, onder het prevelen van gebeden, tusschen de voorhuid en den eikel gestoken, daarna wat opgewipt, en de huid onder de stift wordt met een nijptang geklemd. Met een scherp mesje wordt dan de huid tusschen stift en nijptang geheel weggesneden, natuurlijk steeds onder het prevelen van gebeden.

Na de snede moet er geen bloed vloeien, door de sterke druk van den nijptang; eerst als deze geopend wordt, komt het bloed te voorschijn en wordt de wond bestreken met wat medicijn.

Na de besnijdenis loopt de knaap in een kain of tapih rond; soms voorzien van twee stukjes rottan onder de kain, die van voren in een punt eindigen om de kain wat van het lichaam verwijderd te worden. Toedekking met een klapperdop heeft hier niet plaats.

Bovenbedoelde besnijdenis bij Mohammedanen heeft slechts plaats op die plaatsen, waar een toekang-soenat bescheiden is; het schijnt, dat niet iedere Maleier die kunst verstaat.

Op plaatsen waar slechts enkele Maleiers wonen tusschen de Dajaksche bevolking en waar geen toekang-soenat bescheiden is, wordt ook door de Maleiers de methode van afklemming bij de besnijdenis toegepast. Aangezien de daarbij gebruikte toestellen veel overeenkomst vertoonen met de bovenschreven Dajaksche toestellen, kan eene beschrijving van het gebruik daarvan n.b.m. achterwege blijven.

Evenals elders heeft de besnijdenis ook plaats bij de Mohammedaansche meisjes in dit ressort, doch meestal bij kinderen van nog geen 3 maanden oud. Deze besnijdenis wordt ook soenat genoemd.

Bij de besnijdenis, zoowel bij jongens als meisjes, hebben, evenals elders onder de Mohammedanen gebruikkelijk, feestmaaltijden plaats.

Besnijdenishuisjes komen in dit ressort niet voor.

Mededeeling over besnijdenis in de Boven-Doesoen

van

den C. en M. Gezaghebber der Boven-Doesoen.

Verder zij medegedeeld, dat de besnijdenis in mijn onderafdeeling (Boven Doesoen-Poeroek Tjahoe) geschiedt bij de Maleiers afkomstig uit beneden Zuid-Oost-Borneo, welke alhier de oorspronkelijke bevolking, de Heidensche Dajaks, hebben verdrongen. De naam voor de besnijdenis is hier het gewone woord „soenat" of „sapit".

Degene, die de bewerking verricht, zoowel man als vrouw, wordt genoemd „toekang soenat" of „toekang sapit". De besnijdenis geschiedt, omdat dit in de Korän verplicht is gesteld; een andere reden heeft de bevolking niet en kan er ook geen andere uitlegging aan geven.

De besnijdenis der jongens heeft plaats door een mannelijke „toekang sapit". Dit gebeurt op ongeveer 12 jarigen leeftijd.

Middels houtjes wordt de voorhuid opgelicht en vastgezet, terwijl daarna door het mesje de eigenlijke besnijdenis geschiedt. De feestelijkheden, hiermee gepaard, hangen af van familiegewoonten.

Sommige brengen hun kinderen bij den „toekang-soenat" en heeft aldaar de besnijdenis zonder eenig ceremoniëel plaats. Anderen laten den toekang-soenat bij zich komen en maken er een feest van. De jongeling, die de bewerking moet ondergaan, wordt in een afgesloten vertrek bewaakt door 2 of 3 personen. De besnijdenis heeft daarna daarin plaats, terwijl de rest daarbuiten onder veel lawaai aan het feestvieren is. Daarna wordt de besnedene nog drie dagen in het vertrek bewaard. Is dit alles afgeloopen, zoo worden mooie kleeren aangetrokken en begeeft hij zich weer onder de menschen.

De meisjes ondergaan de bewerking reeds kort na de geboorte, ongeveer na 40 dagen, door een vrouwelijke toekang soenat. Hiermede gaan geen feestelijkheden gepaard. De belooning voor den toekang soenat is wisselvallig, varieert tusschen *f* 0.50 en *f* 2.50, terwijl dikwijls ook met producten of pluimvee wordt betaald.

RESIDENTIE WESTERAFDEELING VAN BORNEO.

Mededeeling over de besnijdenis

van

A. H. O. Prins,
Resident.

Een beschrijving van de plechtigheid, op last van den Sultan van Pontianak, samengesteld door een zijner beambten en zijn eigen handteekening dragende, wordt hierbij overgelegd.

Ter aanvulling van die beschrijving deel ik U mede, dat de besnijdenisplechtigheid bij jongens volvoerd wordt op een leeftijd van 15 en bij meisjes van 10 jaren. Ann deze plechtigheid wordt tevens verbonden de feestelijke viering van de beëindiging van de studie van het Kor'an-reciet, het z.g. „tamat mengadji".

In de beschrijving van den Sultan is o.m. opgenomen in hoedanige kleederdrachten de kinderen gestoken zijn, zoowel op den dag, dat zij de heilwenschen en zegeningen van de gasten ontvangen, als wel gedurende het ronddragen „mengarak" door de plaats en voor het ontvangen van het bad, dat plaats heeft in tegenwoordigheid van vele genoodigden in een speciaal daarvoor opgezet gebouwtje, een „terrop".

De kinderen worden overgoten met rijstewater, dat uitgestort wordt in een boven hun hoofden gehouden

zijden doek, waarna zij omgespoeld worden met schoon water. Hun voeten worden besprenkeld met kalkwater, welke besprenkeling geschiedt door alle genoodigden.

Ook hier, evenals in andere oostersche plechtigheden, speelt gele beras een rol. De kinderen worden n.l. hiermede bestrooid, tegelijk met nog niet ontbolsterde (ontloken) klapperbloesem.

Gedurende het kleeden, dat eveneens in het openbaar plaats heeft, wordt een spiegeltje in draaienden toestand om de hoofden der kinderen gedragen.

Na het beëindigen dezer plechtigheid stappen zij af van de verhevenheid, waarop zij geplaatst zijn gedurende het bad, en wordt de hoogtemaat der kinderen genomen middels gouden draden, die een voorstelling moeten geven van de grootte der kinderen op den dag van de ontvangst van het bad- en aan de respectievelijke ratoe's worden overhandigd.

Als gunstige dag voor de besnijdenis wordt hier meestal de Zaterdag aangenomen.

Peri atoeran menjoenat Poetra Radja menoeroet adat istiadat di karadjaan Pontianak.

A. Malam jang pertama jaitoelah malam Patjar.

Sesoedahnja berhadlir sekalian Pembesar dan segala panggilan (Tetamoe) lantas itoe anak di keloewarkan di iringkan oleh 17 Pawaij (pedang, tjinnangkas, soendrik, toembak, keris, tempat-sirih, tempat loedah, dan tempat bara'an.)

Troes itoe anak didoedoekan bersemajam bertachta diatas Petrana Singga sana toedjoeh tingkat atau tiga tingkat.

Maka pakeian itoe anak pada itoe malam, jaitoe berseloewar poetjoek rebong, berkain bersoengkit, ber-

pending djadam, bertrapang emas, berbadjoe meskat dan berkoepiah soedoek-soedoek.

Sesoedahnja tetap itoe anak bersemajam, dipasang meriam 11 kali, lantas disilakan sekalian Pembesar satoe persatoe memboeboehi patjar dan nasi poeloet jang berwarna koening, merah, poetih dan hitam ;di taroehkan diatas telapak tangan itoe anak.

Sesoedahnja selesai itoe pakerdjaan, lantas Toean Imam (Pangoeloe) membatja doä slamat; sesoedahnja habis dibatjakan doä slamat, lantas itoe anak dibawa masoek kedalam Istana dengan sekalian pengiringnja alat kabesaran tadi.

B. Pada djam poekoel 8 pagi bisoknja, lantas itoe anak di pakeikan dengan pakeian seperti pakeian orang arab, berdjoebah, bersereban, berbadjoe pandjang dan berseloewar, tetapi pakeian itoe semoea bersoelam gim.

Sesoedahnja berpakeian itoe anak, lantas dibawa keloewar dengan di iringi oleh alat kebesaran seperti malam tadi. Troes itoe anak di masoekan didalam Djempana Mangkor katja (satoe roemah-roemah tjermin), dipikoel oleh 24 orang, diarak berkoeliling kota dengan bermatjam-matjam boenji-boenjian serta di pasang meriam 11 kali.

Sesoedahnja selesai ber-arak troes poelang di Istana, bersemajam lagi bertachta diatas Petrana, kemoedian lantas itoe anak membatja ajat atau soerah dari Koer'an. Sesoedahnja selesai itoe anak membatja, lantas toean Imam membatja doä slamat. Sesoedahnja toean Imam selesai membatja doä, lantas di silakan sekalian Pembesar menjoetjoeri air mawar diatas telapak tangan itoe anak.

Sesoedahnja selesai pakerdjaan menjoetjoer air mawar itoe, lantas itoe anak dibawa masoek kedalam Istana beserta pengiringnja alat kebesaran tadi.

C. Lantas itoe anak di ganti pakeiannja akan dikeloewarkan lagi boeat di mandikan.

Maka adalah pakeiannja jaitoe berkain bersoelam

bertepi pasmén, berselindang kelingkang dan berkoepiah pasmén berpasgi lima.

Sesoedahnja selesai itoe anak berpakeian, lantas dikloewarkan lagi itoe anak dengan sekalian pengiringnja alat kebesaran tadi.

Troes di doedoekan diatas Poentja Persada (Roemah-roemah ditengah aloen-aloen bertingkat toedjoeh atau bertingkat tiga).

Sesoedahnja tetap itoe anak bersemajam diatas Poentja Persada, dipasang meriam 11 kali; lantas dipersilakan sekalian Pembesar boeat memboeboehi tepong tawar (air beras) diatas telapak tangan itoe anak.

Sesoedahnja selesai bertepong tawar, lantas itoe anak di mandikan. Sesoedah selesai mandi, lantas itoe anak dibawa masoek kedalam Istana dengan di iringi alat kebesaran tadi.

D. Dan pada itoe hari djoega atau lain hari, lantas itoe anak dipakeikan berkain pandjang kelingkang koening, berbadjoe kabaja kelingkang koening, berkoepiah pasmén.

Sesoedahnja selesai itoe anak berpakeian, lantas dibawa keloewar dengan di iringi alat kebesaran tadi.

Troes di doedoekan diatas pangkoewan seorang Mantrie karadjaan. Sesoedahnja tetap itoe anak berdoedoek, lantas dipanggil dekat toekang menjoenatnja. Lantas itoe toekang soenat datang dekat itoe anak membawa pekakas penjoenat, jaitoe satoe potong batang pisang dan satoe sepit kajoe seperti roepa goenting dan satoe pisau. Lantas itoe toekang soenat moelai bekerdja. Maka itoe batang pisang di taroehnja di antara doea paha itoe anak. Lantas koelit hoedjoeng kemaloean itoe anak di sepitnja dengan sepit kajoe tadi. Troes di tikamkannja hoedjoeng sepit itoe diatas batang pisang boeat menahan, djangan bergerak. Lantas toean Imam membatja doä slamat, troes itoe toekang soenat lantas memotong itoe hoedjoeng koelit kemaloewan.

Sesoedahnja selesai diberinja obat, lantas itoe anak

di kindoeng oleh Mantrie tadi dinaikan masoek berbaring didalam Poewadei, jaitoelah satoe tempat seperti katel jang ber-oekir-oekir dengan kembang perada mas.

Sesoedahnja itoe dibikin lah pista djamoean tiga hari tiga malam dengan kerameian. Dan pada hari jang ketiga dimandikan lagi itoe anak seperti terseboet didalam Letter C.

Sesoedahnja itoe chatamlah pakerdjaannja.

Dari hal Bersoenat.

Opstel van den Demang van Sekadau Ilir, onderafd. Sekadau, afd. Sintang, Westerafdeeling van Borneo.

No. 1. Adapoen bermoela pekerdjaan berchatan itoe dibilangkan soenat Nabi Mohammad itoelah mendjadi ikoetan kepada oematnja kelakoean Nabi jang dikata berchatan itoe boekan dichatan oleh seseorang djoeapoen ialah waktoe Nabi lahir kedalam doenia dikerdjakan oleh malaïkat dan termasoek kepada sjarat sjah bahagi sembahjang hendaklah soetji badan dari pada nadjis, maka koelit jang dioedjoeng kalam itoe ia menoetoep hasapah dan hoekoemannja menanggoeng nadjis.

No. 2. Adalah kira² oemoer sianak laki-laki jang sedang berchatan itoe 15 atau 16 tahoen dan dengan idzin bapa atau familienja sekira-kira soedah ada ongkos akan boeat ia belandja membeli makanan oentoek pista memanggilkan orang; maka pekerdjaan itoe dilakoekan sebagimana dibawah ini.

No. 3. Djika itoe anak ia telah chatam mengadji koerän, pada soeatoe hari familie sianak itoe bersedia makanan dan mengoempoelkan orang kampoeng laki-laki dan perempoean keroemahnja; kemoedian baharoe itoe anak dipakaikan dengan pakaian jang bagoes-bagoes — seroepa pakaian hadji djika ia anak boeah kampoeng;

kalau ia anak toeroenan radja-radja menoeroet pakaian radja-radja djoega kalau-kalau pakai kerah mas dan strepnja, — baharoelah berdjalan dari lain roemah jaitoe namanja diarakkan dengan boenji-boenjian gendang dan memasang mertjoen; djika ia radja-radja memakai kereta atau soeatoe boeroeng jang diperboeat dari pada kajoe dan rotan baharoe itoe digandarkan oleh orang apabila sampai dimana roemah bapa atau familienja itoe anak membatja sedikit koerän dimoeka goeroenja serta orang banjak; apabila selesai dari pada pekerdjaan itoe, anak masoek didalam bilik orang dikasih djamoe makanan koewe-koewe; selesai makan orang kembali. Kalau bangsa anak radja-radja jang berchatan itoe dibikin tempat mandi dilanting dan itoe lanting dibikin dinding dengan kain-kain tempo-tempo didalam 2—3 hari itoe lanting soedah klaar. Lantas bapa atau familie sianak itoe mengoempoelkan orang lagi pada malam hari kira-kira djam 8 moelai berzikir mauloed Nabi dan itoe anak di sengkelan dengan darah ajam dengan tepoeng tawar 7 kali dikaki dan ditangannja.

Maka apabila sampai poekoel 6 pagi itoe anak diberi pakaian jang bagoes-bagoes lagi dibawa toeroen dan dimasoekkan badannja didalam air (jaitoe namanja berendam) kira-kira ¼ djam atau 20 minuut iapoen keloear lantas bersalin pakaian jang kering dan naik keroemah. Sesoedah ia sampai di roemah ia doedoek diatas batang pisang dengan dipegang pahanja 1 orang sebelah kanan dan 1 orang sebelah kiri dengan seorang jang mengadjar dari belakang, baharoe seorang lagi jang mendjadi toekang chatan doedoek dari hadapannja memegang koelit kemaloean sianak itoe dengan doea tangan ditarik-tariknja. Apabila soedah tjoekoep pada pengatahoean sitoekang chatan itoe lantas dibantoe oleh seorang mengenakan sepitnja jang diperboeat dengan kajoe dan lantas dipotong dengan pisau koelit jang sebelah loear dari pada sepit itoe. Maka apabila soedah dipotong dikeloearkan poela sepit kajoe jang

terseboet baroe dikena obatnja menoeroet pengatahoean toekang chatan ada daoen kajoe didalam hoetan namanja, obat loeka dipasang dimana tanda jang dipotong tadi dan anak itoe dipindahkan diatas jang soedah disediakan lebih doeloe, dan pada lain harinja baroe itoe anak berendam didalam air jang soedah disediakan didalam sampan hinggalah empat lima hari jang demikian itoe (maksoednja memoetahkan memboeang darah jang lekat dimana tanda loeka soepaja lekas semboeh) tempo-tempo 1 minggoe atau 10 hari soedah baik.

No. 4. Djika seorang laki-laki jang ketjil atau jang sampai oemoernja ia beloem berchatan meninggal doenia menoeroet hoekoeman didalam kitab ia dikasih air sembahjang seperti atoeran orang jang soedah berchatan djoega, akan tetapi ditambah lagi dengan tiamoem ganti air namanja jaitoe tanah jang poetih dibikin hantjoer seperti tepoeng. Apabila soedah klaar ditaroeh didalam tjeper lantas ada seseorang jang pandai diambil dengan doea boeah tangan 1 kali disapoe pada moeka dan 2 kali pada tangan si majat itoe (dimisalkan soeatoe kain jang kojak itoe tiamoem boeat penambalnja) baroe ia haroes disembahjang.

No. 5 Adapoen soenat bagi perempoean itoe tiadalah ia sama dengan pekerdjaan dan kelakoean bagi laki-laki oempamanja adalah kira-kira oemoer anak perempoean itoe 7 atau 8 tahoen djika soedah dengan soeroehan maknja maka pada soeatoe hari menoeroet keperloean 2 atau 3 orang anak perempoean dibawahlah oleh seorang perempoean jang soedah beroemoer toea seoempamanja doekoen-doekoen dikampoeng didalam soeatoe bilik atau dinding dari kain dengan membawa satoe pisau dari bamboe.

Apabila soedah sedia disitoe semoeanja baroelah si perempoean toea itoe memoelai memboeka kedoea pahanja sianak dan ditiliknja pada kemaloean dan dikikisnja dengan pisau bamboe jaitoe isjaratnja sekedar

memboeang koelit arinja jang tipis seoempamanja koelit beras jang no. 2. Apabila soedah selesai disapoe sapoela dengan kapas maksoed boeat membersihkan sadja dan pekerdjaan ini boleh dibilangkan misti bagi perempoean.

Dari hal bersoenat.

Opstel van den Demang van Sintang, onderafdeeling Sintang, Westerafdeeling van Borneo.

Adapoen perkataän „soenat" itoe ertinja potong, kebiasaän perkataän itoe dipakai dalam pekerdjaän memotong (memboeang) sebahagian ketjil dari soeatoe barang, oempamanja memboeang poetjoek sematjam tanaman soepaja mendjadi rindang (di Sumatra diseboet dipangkas). Perkataän „soenat" = (chitan dalam bahasa Arab) disini diperkatakan dipakai dalam hal memboeang koelit jang memboengkoes oedjoeng kemaloean seorang laki² dan sedikit dengan dikikis bidji (kelentit) dalam kemaloean seorang perampoean. Bangsa Melajoe (Islam) semoea bersoenat laki² dan siperampoean; bangsa Dajak tida semoea, melainkan siapa jang soeka sadja menoeroet kepertjajaännja.

Adapoen orang Islam itoe diwadjibkan bersoenat oleh agamanja; jaitoelah berhoeboeng dengan kebersihan kakarena kalau koelit jang memboengkoes oedjoeng kemaloean itoe tida diboeang, selamanja tersemboenji dalam koelit itoe sematjam kotoran (nadjis) jang membatalkan pada pekerdjaän sembahjang.

Orang Dajak tida terang dari apa sebabnja merika bersoenat, melainkan katanja menoeroet perkataän orang toea²nja dari dahoeloe sadja.

Bagi bangsa Melajoe hal bersoenat ini lain dari pada menoeroet wadjibnja oegama, soedah mendjadikan soeatoe 'adat poela, jaitoe melakoekan pekerdjaän itoe dengan peralatan pada orang jang menghendaki, peralatannja itoe bergantoeng atas kehendaknja masing² menoeroet kedarnja; hal peralatan itoe tida oesah diţjeriterakan.

Orang² akan disoenat itoe menoeroet kebiasaän disini (Sintang) paling ketjil apabila anak² itoe soedah beroemoer 10 tahoen, dan ada djoega jang bersoenat setelah beroemoer 20 — 25 tahoen.

Menjoenatkan orang itoe tida semoea orang bisa mengerdjakannja, melainkan dalam seboeah² negeri memang tertentoe 1 a 2 orang toekang soenat.

Menjoenatkan orang itoe biasanja dilakoekan pagi² hari antara poekoel 6—7. Sebeloem seorang disoenat, lebih dahoeloe ia disoeroeh mandi berendam dalam air dingin (di soengai) kira² ¼ djam lamanja sampai ia merasa kesedjoekan, maksoednja: 1 melemboetkan koelit jang akan dipotong; 2 soepaja darah djangan banjak keloear; 3 soepaja ia apabila dipotong tida berapa merasa pedih.

Apabila si bersoenat itoe soedah sampai djangkanja berendam, maka naiklah ia keatas roemah di mana ia akan disoenat.

Setelah orang jang akan bersoenat itoe naik keroemah, maka ia disoeroeh doedoek oleh toekang soenat diatas sepotong batang pisang jang pandjangnja ± 0.50 c.M. disediakan lebih dahoeloe, disitoelah toekang soenat melakoekan pekerdjaännja memotong itoe.

Maka perkakas jang dipakai oleh toekang soenat melakoekan pekerdjaännja, hanjalah seboeah sepit ketjil dan seboeah pisau medja atau pisau tjoekoer jang tadjam. Sepit itoe terboeat dari 2 batang kajoe jang lantjip, pada pokoknja diikat dengan simpai rotan.

Apabila toekang soenat akan menjoenat itoe, lebih dahoeloe toekang soenat memeriksa, apakah koelit jang

akan dipotong itoe soedah terlepas dari oedjoeng kemaloean itoe atau tida, jaitoe dengan membalikkan koelit itoe sampai njata kelihatan seloeroeh oedjoeng kemaloean (boetoeh) itoe sampai dimana roepanja bertakoek. Djikalau koelit itoe tida maoe di balikkan karena melekat pada oedjoeng boetoeh itoe atau karena ketjilnja lobang koelit dioedjoeng boetoeh jaitoe tempat keloearnja air seni, maka toekang soenat mentjari akal sampai dapat terboeka oedjoeng boetoeh, sehingga takoek jang terseboet, jaitoe dengan membelah koelit itoe atau dengan pendoega, jaitoe dimasoekkan sepotong kajoe jang ketjil keantara koelit jang membaloet boetoeh dengan isinja (oedjoeng boetoeh). Djikalau soedah njata koelit itoe soedah terlepas dari oedjoeng boetoeh itoe maka toekang soenat mengenakan sepitnja; lebih dahoeloe ditariknja koelit jang akan dipotong itoe sampai meroenjoet pandjang, setelah itoe dilekatkan sepitnja pada koelit jang telah meroenjoet itoe, jaitoe serapat²nja pada oedjoeng boetoeh maka oedjoeng sepit jang tadjam itoe ditjoetjoekkan pada batang pisang jang didoedoeki oleh sibersoenat itoe. Setelah itoe maka oedjoeng koelit jang keloear dari rapitan sepit itoe ditarik lagi laloe dipotong dengan rapat sekali djalannja pisau pemotong itoe pada sepitnja; setelah itoe maka sepit itoe laloe ditjaboet dari batang pisang dan dilepaskan dari kemaloean sibersoenat, ketika inilah toekang soenat mengenakan obatnja.

Maka sibersoenat laloe dibawa pada tempat tidoernja jang telah disediakan lebih dahoeloe.

Adapoen obat jang dipakai akan mengobati sibersoenat itoe bermatjam-matjam; hari pertama dia disoenat, loekanja itoe diboengkoes dengan pleister jang diperboeat dari pada serboek meritja atau kopi jang diboeat setelah direndang hangoes-hangoes seperti memboeat kopi biasa; memboeat pleister itoe moedah sadja, jaitoe sepotong pertja kain poetih dibasahi dengan air dingin lantas digoegoeri dengan serboek kopi atau me-

ritja itoe. Hari kedoea obat pleister kopi atau meritja ini diboeang, diganti dengan obat lain, jaitoe diboengkoes bekas loeka itoe dengan daoen mengkoedoe jang didiang lebih dahoeloe dan disapoei dengan minjak kelapa, demikianlah diperboeat sampai baik, tetapi tetap setiap hari sibersoenat doedoek berendam dalam air membersihkan loeka itoe sebeloem mengobatinja. Djikalau loeka tida lekas baik, dan bernanah sadja, maka daoen mengkoedoe itoe diganti dengan lilin jang dimasak ditjampoer dengan minjak kelapa, kira-kira seperti zalf bisa dipalitkan.

Ada djoega setengah toekang soenat memakai obat jang diperboeatnja dari sematjam daoen toemboeh-toemboehan namanja „tahi babi" (tjara Menangkabau namanja „serangak") jang setelah digiling haloes-haloes dengan ditjampoeri sedikit kapoer kering; mengenakannja seperti pada obat diatas tadi djoega sampai sebaik-baiknja.

Pemeliharaän pada orang sakit bersoenat itoe bersahadja benar, dari pada pendjagaän sakit lain; beberapa pantang jang dilakoekan.

Djikalau sibersoenat tidoer didjagai baik-baik oleh orang lain, didjaga sekali kedoea kaki sibersoenat tida boleh berhimpit, soepaja kemaloean jang loeka djangan tersentoeh, sebab itoe disediakan sepotong rotan atau bamboe boeat sengkang (penolak) kedoea paha.

Maka pantang-pantang itoe, pertama sekali dilakoekan jaitoe: kain basahan jang dipakai ketika berendam tetekala akan bersoenat itoe tetekala akan didjemoer tida boleh dipoelas seperti akan mendjemoer kain lain, melainkan boeat keloearkan air jang dikandoeng kain itoe hanja diperas-peras sadja, karena menoeroet kepertjajaän orang disini kalau kain itoe dipoelas, kelak kemaloean sibersoenat itoe akan berpoelas poela setelah ia baik; kalau berdjalan bertemoe tahi ajam tida boleh dilangkahi, melainkan dihidarkan; keloear roemah tida boleh melangkahi baton pintoe, melainkan moesti di-

indjak, dan banjak lagi perkara tachjoel. Tentang makanan selama beloem baik, maka 7 hari bermoela nasi dengan ikan salai dan garam jang direndang, lepas dari itoe kalau hampir baik pantang ini boleh dikoerangi.

Adat kepada toekang soenat akan dibajar oleh jang bersoenat:

Oeang *f* 2.50.
beras 1 gantang
ajam 1 ékor
besi sedikit, bijar 1 djaroem poen boleh.
benang poetih 1 kelapa
kelapa 1 boeah.

Tentang tempat orang bersoenat itoe tida ditentoekan, melainkan barang dimana roemah kaoem familie jang dikehendaki orang itoe sadja; kebiasaän orang bersoenat bersama-sama sampai 4 à 5 orang, terkadang lebih, jaitoe bermoefakat beberapa orang sekerabat jang hampir sama-sama.

Dahoeloe pekerdjaän bersoenat ini amat dibesarkan peralatannja oleh orang Melajoe, sebab itoe sampai menghabiskan belandja beratoes-ratoes roepiah; karena menoeroetkan hawa nafsoe akan beralat besar itoe kebanjakan orang melengahkan bersoenat itoe sebeloem ia dapat mengoempoelkan oeang sebanjak itoe; maka karena itoe banjaklah orang bersoenat itoe sesoedah ia beristeri, dan ada djoega jang telah dapat anak, tetapi sekarang hal ini soedah berkoerang-koerang, barangkali karena orang telah tjerdik sedikit dan berhoeboeng dengan kesoesahan pentjarian.

Bagi bangsa Dajak tida mendjadi kebesaran atau memboeat peralatan kalau ia bersoenat. Kalau Dajak bersoenat dia tida memotong seperti orang Melajoe, melainkan dibelahnja sadja koelit itoe dari oedjoeng kema-

loean hingga sampai dimana jang bertakoek itoe dengan sembiloe, dan ada djoega membelah itoe dilakoekannja dengan disepit sadja sekoeat-koeatnja koelit boetoehnja sebelah atas; pada penjepit itoe digantoengkannja sepotong liboet pelampoeng, maka saban hari dia berendam dalam air begitoelah dilakoekannja beberapa hari sampai sepitan itoe memoetoeskan koelit jang tersepit itoe, kemoedian setelah poetoes laloe diobati dengan daoen-daoenan seperti pada orang Melajoe.

Tentang menjoenatkan perampoean, pekerdjaän ini dilakoekan oleh toekang soenat perampoean poela, tetapi ini moedah sadja, jaitoe toekang soenat memboekakan kemaloean siperampoean, setelah kelihatan bidji (kelentit) itoe, laloe dikikis dengan pisau hingga keloear sedikit darah sadja sampailah. Sesoedahnja pisau pengikis itoe diberikan kepada toekang soenat boeat dimilikinja, lain dari itoe tida ada apa-apa lagi.

Mededeeling over de besnijdenis in Smitau en Boven-Kapoeas

van

M. A. Bouman,

Controleur van Smitau.

In de onderafdeelingen Smitau en Boven Kapoeas, afdeeling Sintang, residentie Westerafdeeling van Borneo, wordt de besnijdenis alleen toegepast door Maleiers (hieronder te verstaan alle Mohammedanen) en wel bij personen van beide geslachten en in den tijd dat zij nog niet volwassen zijn (bij jongens van 7 tot 20 jaren, bij meisjes van 7 tot 10 jaren). Dit gebruik is algemeen,

onderscheidt de Maleiers scherp van de heidensche inwoners, en bestaat bij jongens in het wegnemen van een gedeelte der voorhuid, bij meisjes in het afsnijden van een stukje ter grootte van een rijstkorrel van den kittelaar, vaak ook slechts in het toebrengen van een kleine snede in dat deel van het vrouwelijk geslachtsorgaan.

Doel van de besnijdenis (soenat) is uitsluitend het voldoen aan de voorschriften van de Mohammedaansche leer. Zij wordt geheel in den geest dier leer gehouden, in haar uitvoering is in den loop der tijden geen verandering gekomen. De kleine feestelijkheid, die haar vooraf gaat, bestaat uitsluitend uit een offermaaltijd (pekerdja, selametan).

Bij jongens gebeurt de besnijdenis door een manspersoon, liefst iemand die eenige reputatie heeft als toekang soenat. Voor het ondergaan der behandeling moet de jongen 's morgens vroeg eerst gedurende ongeveer een uur zich in water ondergedompeld houden. Daarna wordt hij op een pisangstam gezet, met de hand wordt zijn voorhuid zoo ver mogelijk naar voren getrokken, waarna met een klem (sepit) die huid op de gewenschte hoogte wordt toegeknepen. De klem wordt dan met de punt in de pisangstam vastgezet. Daarna wordt aan den vader of den wali (voogd) afgevraagd of hij genoegen kan nemen met de afsnijding op die plek. Zijn er geen bezwaren, dan wordt met een eenvoudig ijzeren mesje de voorhuid, voorzoover die voor de klem uitkomt, afgesneden. Al naar den stand van de sepit heeft deze circumcisie een verschillenden naam, paras segantang, als de sepit rechtstandig staat en de voorhuid ringvormig recht wordt afgesneden, rintjong kalam, als de sepit niet recht staat en de voorhuid schuin wordt afgesneden. Als tijdens de voorbeidingen blijkt, dat de voorhuid kleeft aan den eikel, wordt ze middels een stokje, *doega*, eerst losgestooten. Vernauwing van de voorhuid komt slechts zelden voor en is nog geen

beletsel voor circumcisie. Incisie wordt zelden toegepast en alleen dan als de voorhuid te kort is om circumcisie als bovenbeschreven mogelijk te maken. Een *kajoe doega* wordt dan als legger onder de voorhuid geschoven, waarop met een mes deze wordt ingesneden.

Voor de besnijdenis is meestal een goeden dag gekozen. Na de operatie mag de jongen gedurende drie tot zeven dagen het huis niet verlaten en gedurende dien tijd geen gepeperde gerechten, adellijk vleesch of min of meer bedorven visch eten dan wel spijzen die ziekten of jeuk geven. Andere verbodsbepalingen bestaan niet. Als geneesmiddel wordt op de wond gelegd getah djerenang (drakenbloed), later te vervangen door daoen gambir, of wel een papje van sirihblad gestampt met zout, of van fijn gestampte peper en zout, dan wel van fijngestampte geitenuitwerpselen. De genezing vereischt ongeveer acht dagen.

Gedurende de bewerking en tot drie en meer dagen daarna is de besnedene op zijn mooist uitgedost. Hij draagt echter een lendendoek, die gemakkelijk zit en gemakkelijk open gaat. Bij het slapen krijgt hij een dwarshout tusschen de knieën, dat moet beletten, dat hij de beenen tegen elkaar brengt.

Het loon voor den besnijder bestaat te Smitau uit een geldsbedrag tot *ƒ* 2.50, vijf ellebooglengten wit goed, een gantang rijst, een witte kaars, een mes, een rol wit garen en acht dagen voeding, d.w.z. zoolang de besnedene nog niet genezen is. Elders is het loon soortgelijk.

De besnijdenis van meisjes gebeurt door een vrouw, en geheel in stilte in een badhuis of in de klamboe. Ze gaat van geenerlei plechtigheid vergezeld. Vaak is de besnedene denzelfden dag reeds in zooverre hersteld, dat zij weer loopen kan. Aan de toekang soenat wordt als loon gegeven een geldsbedrag van *ƒ* 1.— en overigens ongeveer hetzelfde als aan een mannelijken toekang soenat.

CELEBES MET OMLIGGENDE EILANDEN.

Oudere literatuur bij *Wilken* IV:
Centraal-Celebes p. 215 *(Riedel)* incisie.
Minahasa p. 215-16, I p. 89 *(Graafland-Schwarz)* incisie.
Gorontalo p. 211, I p. 89 *(Riedel)* circumcisie en incisie.
Makassaren en Boegineezen p. 210-11; 226-227; 245 nt. (*Matthes*) circumcisie en „imitatie-besnijdenis" (vgl. v. Ossenbruggen B. K. I. 71).

Ambon (uit de dagen van *Valentijn*) p. 212-214, 224-225.
Boeroe p. 214; I p. 51, 74, 88 *(Wilken)*.
Ceram p. 214, incisie *(Riedel)*.
Watoebela-eilanden p. 214, incisie (*Riedel*).
Aroe-eilanden p. 214, afklemming (*Riedel*).
(N. B. Volgens Riedel, ibid. p. 242-243 perforatio glandis penis bij de „Alfoeren van Noord-Celebes")

Zie literatuur-opgave hierachter.

RESIDENTIE MENADO.

Aanteekening nopens de besnijdenis op Midden-Celebes en de Minahasa

van

Dr. N. Adriani.

De stam van het woord voor „besnijden" is in het Bare'e *tindi* (Jav., Mal. tindik „daarboven"). Vormen van dezen stam zijn: *mantindi* (transitief) „(hem) besnijden", *mopantindi* „eene besnijding uitvoeren", *ndatindi* „besneden worden", *topopatindi* „besnijder", enz.

In Dl. II van „De Bare'e sprekende Toradja's van Midden-Celebes" p. 77 is de besnijdenis bij de Toradja's beschreven, door Dr. Alb. C. Kruyt. Ik kan daaraan nog toevoegen:

Het doel der besnijdenis is voor de Toradja's geen ander dan dit: om den jongen dapper te maken. De besnijdenis geschiedde dan ook steeds met een zwaard, liefst op een feest dat gevierd werd bij den terugkeer van koppensnellers, die één of meer menschenhoofden thuisbrachten. Op het erf van den dorpstempel, waar de rouw werd opgeheven van de weduwnaars of weduwen, voor wier gestorvenen men was gaan snellen, waar een hond in één slag de kop werd afgehakt, waar de terugkeerende snellers met rijst werden bestrooid en waar hun gember en curcuma, aan een ijzeren priem geregen, te kauwen werd gegeven, verrichtte men tevens de besnijdenis. Het ware was, dat een echte koppensneller of een krijgspriester de daad verrichtte en dat de slag op de voorhuid, welke over het scherp van het zwaard was getrokken, en waardoor de incisie van binnen naar buiten werd voltrokken, werd toegebracht met den schedel van een gesnelden kop.

De meeste jongens hadden er geen zin in, maar de ouders en de verwanten dwongen hen dan. Sommigen gingen huilend naar de executie-plaats.

Maar het heette bij de ouderen: „Ge zult niet dapper worden, ge zult laf blijven als ge niet besneden wordt. Door de besnijdenis leert ge Uw bloed storten, went ge Uwe huid aan het zwaard en als nu zelfs Uw penis de snede van het zwaard heeft leeren kennen, zal Uw geheele lichaam tegen het zwaard bestand zijn". Toch zijn er steeds onbesnedenen onder de Toradja's geweest. Maar hun werd vaak verweten, dat zij niet het middel wilden gebruiken, dat de Voorouders hadden geschonken om dapper te worden. En de meisjes die zich de weelde konden veroorlooven om een aanzoek af te wijzen, zeiden van een onbesnedene: „Hij zal mij niet kunnen verdedigen, hij is onbesneden en dus laf". Maar wie flink wist te antwoorden en zóó optrad dat hij het den menschen

kon afleeren om iets van zijn onbesneden staat te zeggen, had er verder ook geen last meer van.

Met het al of niet kunnen verwekken van kinderen, brachten de Toradja's de besnijdenis niet in verband. Men lette eens op het volgende versje:

Balambeöe, be ndatindi,
ananja sampoe'oe ndindi
Be ndatindi, tambeloë,
ananja santongo bonde.

„Zijn penis hangt er onbesneden bij neer,
maar hij heeft een huis vol kinderen.
Onbesneden hangt zijn penis af,
maar kinderen heeft hij een halven tuin vol".

Nu men niet meer mag koppensnellen en dus ook geen dapperheid meer behoeft, laat men de besnijdenis van zelf na. De ouders hebben geen reden meer om ze hunnen kinderen op te dringen.

Over de Minahassa, zie: Tontamboansche Teksten, Vertaling, bl. 511—513 en Meded. Ned. Zend. Gen. 47 (1903), blz. 97—100.

De besnijdenis te Gorontalo.

Het godsdienstig gebruik om jongens en meisjes te doen besnijden dateert te Gorontalo uit het midden der vijftiende eeuw, sedert het bestuur van radja Matolodoelahoe, de eerste Gorontaleesche vorst, die den Islam omhelsde.

De besnijdeniswerktuigen bestonden toen uit een eenvoudig bamboemesje, „pito poloeloena" en een soort klemapparaat, „toetoepito". De „toetoepito" bestond weder uit 3 deelen, de eigenlijke klem of „toetoepito", de wig of „pitango" en de ring of „tontoetoepo".

In den loop der jaren hebben deze werktuigen geen noemenswaardige veranderingen ondergaan, of het

moest zijn, dat het bamboemesje vervangen is door het moderne scheermes en de bamboezen „toetoepito" nu en dan door een houten dito.

Behalve bovengenoemde artikelen behooren tot de besnijdenishulpmiddelen verder nog een 1 M lange pisangstam, waarop de „patient" of „boelaintinti" (de benaming „boelaintinti" geldt zoowel voor een jongen als voor een meisje) dan schrijlings komt te zitten, en voorts nog een zacht kussen, waar de „woepato" op komt te liggen.

Bij de jongens geschiedt de operatie in den regel op 12-tot 18-jarigen leeftijd, bij de meisjes gewoonlijk op den leeftijd van 1 tot 4 jaar. De besnijdenis der jongens gaat met verscheidene ceremoniën gepaard, soms wordt er een formeel feest aan verbonden; bij de meisjes wordt zulks niet noodig geoordeeld.

Vooral bij het volk wordt bij de besnijdenis van een jongen een tamelijk groot feest gevierd, bij de aanzienlijken geschiedt dit meer in den besloten familiekring. Het besnijden van een jongen gebeurt als volgt:

De „patient" wordt vooraf gebaad, waarbij hij extra flink schoon gewasschen wordt. Na het bad moet hij „mohama taloehoe" dat wil zeggen: hij moet onder het prevelen van de gebruikelijke gebeden, datgene doen, wat een Mohammedaan voor het bidden verricht, dat is „mengambil air sembahjang". Dit heeft ten doel, dat de „patient" „molamahoe" (schoon) zij, wanneer het ritueel gebruik, dat het besnijden is, op hem wordt toegepast. Daarna wordt hij „biatijo lio", dat wil zeggen hij moet de „kalimat sjahadat" opzeggen; dit zijn 2 Arabische uitdrukkingen, die zooveel zeggen als: „Ik getuig, dat er geen andere God is dan Allah en Mohammed is zijn profeet".

Tot goed begrip van het doel van deze ceremonie diene het volgende: Zooals bekend, moet men om een goed Mohammedaan te zijn aan 5 eischen, „roekoen islam", voldoen. De eerste dezer eischen nu is het opzeggen van deze „kalimat sjahadat".

De „patient" is dan na het verichten van deze ceremonie „Mohammedaan". Komt hij nu onder de besnijdenis van angst of schrik te sterven, wat wellicht nooit gebeurd is, dan is hij tenminste als een geloovige gestorven.

Na het „biatijo lijo" moet hij schrijlings op de „woepato" gaan zitten, waarin vooraf een vierkant gaatje is gemaakt van circa 3 c.M. grootte. De patient gaat zóó zitten, dat het bloed in het gaatje komt te druppelen. Het kiezen van de „woepato" is niet willekeurig, deze moet liefst een pisangstam zijn, die koud aanvoelend, kalmeerend op den patient werkt, terwijl ook de zachte bladscheede het snijden van een gat gemakkelijk maakt.

Uit den aard der zaak wordt een „woepato" slechts eenmaal gebruikt en de pisangstam kost zoo wat niets. Als de patient op de „woepato" gezeten is, neemt de „tamoloeloenawa", de besnijder, die intusschen vóór hem heeft plaats genomen, de voorhuid tusschen de 2 armen van de „toetoepito" (de klem), plant deze met eenige kracht in de pisangstam en drijft, na de „tontoetoepo" (ring) om het andere einde van de „toetoepito" gebracht te hebben, de „pitango" (wig) in den ring. Wanneer naar zijn meening de „toetoepito" goed klemt, dan snijdt hij langs de vlakke kant hiervan het naar buiten stekende gedeelte van de voorhuid met een snelle beweging af. Bloed en voorhuid vallen dan in het gaatje neer.

Bij de meisjes bestaat het besnijden in het toebrengen van een klein onbeduidend wondje aan het puntje van de kittelaar. Dit geschiedt dikwijls slechts voor den vorm, immers heel dikwijls komt er geen bloed uit de „wonde".

Het doel van het besnijden kan de Gorontalees zich niet verklaren. Hij laat zijn kinderen besnijden, omdat de profeet Ibrahim, en na hem Mohammed, dit gebruik verplichtend voor de Mohammedanen heeft gesteld.

Immers, Mohammed is besneden ter wereld gekomen.

Aanteekening over de besnijdenis te Bwool

van

W. J. van Andel,

Gezaghebber in de onderafdeeling Bwool (Palelah).

In deel IV van Prof. Dr. Wilken's „Verspreide Geschriften" vond ik in diens opstel over de besnijdenis op gezag van Riedel onder meer vermeld, dat o.a. in Gorontalo de besnijdenis-gewoonte van vóór den Islam zou dagteekenen, dat (p. 211) de verrichting daar *moluna* en dat de verrichter daar *ta-molulunawa* zou heeten; welke woorden dan niet van *soenat* zouden stammen.

Ik verkreeg de volgende gegevens:

Zoowel in 't Gorontaleesch als in het Boeoolsch, zijn de woorden welke die verrichting doen kennen, gevormd uit *soenat*. In beide talen ging de *s* over in *t;* de Gorontaleezen maakten 't woord — dat zij bovendien gerekt uitspreken — vocalisch door den slotmedeklinker weg te nemen; de Boeoolers voegden een *o* toe. Men kreeg dus:

besnijdenis	(B) *toe*nato,	(Gor)	*toeoe*na
besnijden	„ mò*noe*nato,	„	mò*loeoe*na (l = n)
besnijder	„ tamò*noe*nato,	„	tamò*loeoe*na.
besneden	„ tinoe*na*tono,	„	mati*loeoe*na
besnedene	„ tatinoe*na*tono,	„	tati*loeoe*na

„ nog niet (B) tadi*a*po tinoe*na*tono (Gor) ta*dii*po ti*loeoe*na.

Naar ik verneem zou in Gorontalo, op zeer jonge kinderen *incisie*, op oudere kinderen *circumcisie* worden toegepast.

In Boeool zou *circumcisie* uitsluitend toepassing vinden.

Men is *verlegen* om over incisie te spreken. „Een oude man, die nu al dood is, deed 't vroeger zoo; maar dan werd het later toch overgedaan" heet het.

Verdere navraag in verstgelegen binnenstreek:

De knaap wordt gebaad („doel: reiniging"); gaat veelal op een pisangstam zitten (onder de bewerking). De besnijder krijgt in ieder geval: „een haan wiens kam al uitkwam en een halve gulden." In de kam van den haan wordt eene insnijding gemaakt en met 't bloed daaruit tipt men den knaap aan op: voorhoofd, schouders, elleboogen en knieën. Deze slurpt dan een ei uit.

GOUVERNEMENT VAN CELEBES.

Besnijdenis op Boeton

van

A. J. F. J. van den Bergh,

Gezaghebber te Baoe-Baoe.

Bij de besnijdenis zijn benoodigd:

1 mes, klein en onverschillig van welke soort, voor het besnijden,

8 kolven djagoeng ongeschild 1 kattie rijst 4 stuks kippeneieren 1 rol weefgaren 2 stuks kaarsen	Deze artikelen dienen tot versiering, en worden na de plechtigheid aan den snijder gegeven.

Jongens en meisjes, die besneden worden, moeten den leeftijd van 10—15 jaar hebben.

Het besnijden geschiedt meestal door z.g. moedji's en goeroe's.

Ten aanzien van den jongen wordt de huid van het uiteinde van het schaamdeel eenigszins van het vleesch getrokken, en daarna afgesneden ter breedte van ± 2 mM.; wat betreft het meisje, wordt een wondje op den top van het vooruitgestoken gedeelte van het schaamdeel toegebracht, totdat het eenigszins bloedt.

Het druipende bloed wordt opgevangen in een theekopje waarin vooraf wat asch uit de keuken is gedaan.

Het stof wordt daarna weggegooid en het theekopje aan den snijder cadeau gedaan.

Meerder ceremonieel is hier niet bekend.

RESIDENTIE AMBON.

Kei-eilanden.

Inlichtingen over de besnijdenis door een Mohammedaansch echtpaar verstrekt

door

Broeder Dominicus Kop,

Ziekenverpleger te Langgoer Toeal.

A. Leeftijd. De leeftijd waarop de besnijdenis wordt toegepast, verschilt van 8 tot 14 jaar.

Zijn de ouders bemiddeld, of hebben zij een of ander geldelijk voordeel te verwachten of reeds genoten, dan vragen zij soms om dit tijdstip te vervroegen, ter wille der onkosten aan een besnijdenisfeest verbonden. Gaan heidenen op lateren leeftijd tot den Mohammedaanschen godsdienst over, in dat geval slechts wordt de besnijdenis op volwassenen toegepast. Andere redenen nog zijn de ziekelijke toestand of de nog ongenezen wonden der adepten en ten slotte ook wel een voortdurende behoeftige toestand der ouders, die, nooit in staat zijnde een besnijdenisfeest te bekostigen, dan de besnijdenis op clandestiene wijze doen toepassen door iemand hunner verwanten of kennissen.

B. Bedienaar. Deze kan door de ouders gekozen, aangewezen, worden, mits deze slechts de daarbij gebruikelijke do'a (gebeden) kenne en het bovendien een man zij voor mannen en eene vrouw voor vrouwen.

C. D o e l. Het doel is daardoor te voldoen aan een voorschrift van den godsdienst. Letterlijk aldus: „Zoo-als *gij* leert, dat men zonder „doopsel geen christen kan zijn", zoo ook weten *wij*, dat we zonder s o e n a t maar „setengah slam" zijn. Hierdoor wordt gelogenstraft wat de heidenen hun soms verwijten, als zou „circumcisio ad augendam voluptatem mulieris in coitu" zijn.

D. P l a a t s. Deze is niet de moskee, maar een te bepalen huis, meestal dat waarin de adept woont.

E. V o o r b e r e i d i n g. De adept wordt op een zetel geplaatst, één volwassene houdt hem de knieën vast, een andere omvat zijn lichaam en staat achter hem, de adept krijgt een doek vóór de oogen. De operateur handelt eveneens onder een doek door den adept of één der helpers vastgehouden, zoodat ook deze twee niet in staat zijn de bewerking te zien. Met dezen laatstgenoemden voorzorgsmaatregel neemt men het echter niet zoo ernstig op, wanneer geen heidenen in de buurt zijn, door wie hun daarom wel eens wordt verweten, dat zij „k o e r a n g a d j a r" zijn. Immers ook bij heidensche bevallingen mag ook nooit de vroedvrouw opereeren, tenzij onder een sarong en wat zich daar beneden bevindt, is, behalve voor deze, voor iedereen absoluut p o m a l i.

F. B e h a n d e l i n g. Na het gebruikelijk gebed neemt de operateur den penis in de éene hand en grijpt met de andere door middel van een pincet het bovenliggende deel der voorhuid stevig vast. Door dit enge dichtsnoeren komt een deel der eikel noodzakeijk te voorschijn. Daarna snijdt hij met een mesje de voorhuid af, die boven de pincet ligt en wel van het lichaam af naar de, de pincet vasthoudende hand toe, daarbij zorg dragend de eikel door zijn snijtuig niet te raken.

Door het zoo sterk mogelijke samensnoeren der voorhuid, wordt verkregen dat de snede, die eene terlangsche lijkt, bij het loslaten der pincet blijkt eene dwarse te zijn. Hierna volgt het slotgebed. Het afgesneden deel

wordt in de zee geworpen. Voor mannen worden behalve stalen mesjes soms ook bamboe mesjes gebruikt.

G. Nabehandeling. De Mohammedaan noemt „een slechte soenat" een die langzaam en „een goede soenat" een die vlug geneest. Na 2 à 3 dagen is gewoonlijk de wond genezen en duurt ze langer, dan wordt den patient verweten, dat hij zonde (geslachtsverkeer) heeft gepleegd. De langste genezing duurt 7 à 8 dagen. Baden in zee doen zij veel gedurende die dagen en een lapje witte stof wordt soms gebezigd ter tijdelijke bedekking der wonde. Dat het vlugge of langzame genezen ook in verband kan staan met het al of niet zuiver houden, schijnt hun te ontgaan.

H. Behandeling der vrouw. Wat boven werd gezegd omtrent leeftijd, plaats, voorbereiding, doel en bedienaar (hier bedienares) geldt voor de beide geslachten. Het eenige verschil bestaat feitelijk hierin dat de clitoris, niet zooals de penis met de pincet wordt gevat, doch tusschen duim en wijsvinger der operatrice. Slechts eene lengte van 2 à 3 millimeter wordt afgesneden. Dit echter nooit met een bamboemesje doch steeds met een stalen dito.

Het bloedverlies is daardoor bij de vrouw zóó gering, dat soms niet eens een propje watten wordt aangelegd.

Het gebed gaat hier samen met de behandeling en is enkelvoudig, niet dubbel.

Mededeeling over de besnijdenis in Batjan

door

O. Tacoma,

Controleur aldaar.

De besnijdenis vindt algemeen plaats in eigen woning — z.g. besnijdenishuisjes komen niet voor — en wordt

gewoonlijk uitgevoerd door bepaalde personen die zich daarop hebben toegelegd.

Den avond voor de besnijdenis worden koekjes gemaakt, die den volgenden morgen, nadat het feit heeft plaats gehad, aan genoodigden worden aangeboden met thee of koffie. Verdere feestelijkheden of ceremoniën komen niet voor, alleen geven de meer gegoeden na 3 of 6 dagen nog een z.g. menari (tandak) avond.

De operatie geschiedt gewoonlijk omtrent 6 uur 's morgens. Het kind wordt voordien gebaad en de broek of sarong vervangen door een sarong van geelgekleurd wit katoen.

a. Jongens.

De knaap wordt op een laag bankje (niet speciaal daarvoor bestemd) gezet en tusschen zijn dijen een pisangstam geplaatst zoodanig, dat de bovenkant er van op gelijke hoogte komt met de penis, die daarop wordt geplaatst.

De voorhuid wordt nu met een bamboe tangetje uitgerekt en daarna tusschen twee bamboezen stokjes vastgeklemd.

Het zich thans tusschen beide instrumenten bevindende deel der voorhuid wordt met een scheermes (algemeen daarvoor gebruikt) met één snee afgescheiden. De patient voelt door de sterke druk der stokjes bijna geen pijn. Terstond daarna wordt de klem verwijderd. Over de wond wordt nu de inhoud van een rauw kippenei gegoten en smeert men haar daarna met getah djarak en kalk in. Na drie dagen wordt de met zee- of zoutwater gewasschen wond boven een walmende vetkaars gehouden en vervolgens belegd met de fijngemaakte jonge bladeren der apit-apit of kimbat-plant.

Gedurende bovenomschreven behandeling moet de patient 1 of 2 maal daags in zee baden. De bedoeling daarvan is, dat het verband gedurende het baden loslaat, waarna het door een nieuw wordt vervangen.

Het bloedverlies bij de operatie is zeer gering, ongeveer één eetlepel, terwijl de wond gewoonlijk na tien

dagen reeds is geheeld. De gele sarong wordt na drie dagen afgelegd.

Toestellen zooals op Java gebruikelijk, om het schuren van de sarong tegen de wond te voorkomen, zijn hier niet bekend, evenmin de vliegenwaaier.

b. Meisjes.

Hierbij worden, behalve een scheermes, geen instrumenten gebruikt. Van de punt der clitoris, vastgehouden tusschen wijsvinger en duim wordt 3 à 4 mM. afgesneden. Het bloedverlies is gewoonlijk nog geringer dan bij jongens en de wond na enkele dagen genezen. Ook hier wordt de gele sarong na drie dagen afgelegd. Behandeling der wond vindt niet plaats.

Bij de besnijdenis van vorstenkinderen komen geen bijzondere ceremoniën of feesten voor. Bepaalde hoofddeksels of kleeding (met uitzondering der gele sarong) worden niet gedragen.

De leeftijd, waarop jongens of meisjes worden besneden, varieert tusschen 7 en 10 jaar. Technische termen worden niet gebezigd.

Voor besnijdenis gebruikt men algemeen het woord soenat. Over het doel en effect der besnijdenis wist men slechts op te merken, dat de Islam die eischt en dat daarom de kunstbewerking moet worden toegepast.

LITERATUUR-OPGAVE.

Voor de *oudere* literatuur, *die hier dus niet verder wordt vermeld,* zie:

Wilken, De besnijdenis bij de volken van den Indischen Archipel, in: Verspreide Geschriften, ed. van Ossenbruggen, dl. IV.

ALGEMEEN.

De belangrijkste werken vindt men opgegeven bij:
Hastings, *Encyclopaedia of Religion and Ethics* III 659 v.v. i.v. Circumcision
Steinmetz, *Essai d'une bibliographie systématique de l'Ethnologie* jusqu' á l'année 1911 (Monographies bibliographiques publiées par l'intermédiaire sociologique No. 1. Instituts Solvay, Bruxelles) p. 102 v.
Van Ossenbruggen bij Wilken l.c.p. 245 nt.
Behalve de daar opgesomde literateur (vgl. Bd. 60 p. 377-379):
Glassberg, Die Beschneidung (1896).
Van Ossenbruggen, B. K. I. 71 (1916) p. 134.
Letourneau, Bull. Soc. Anthr. de Paris 1893 p. 210.
Jacobs, Intern. Arch. f. Ethn. IV p. 185 v.v.
Pleyte, Globus 61 (1892) p. 278 v.
Vergelijk verder:
Ploss, Das Kind; id., Das Weib.
Ratzel, Völkerkunde.
Waitz-Gerland, Anthropologie der Naturvölker.
Andree, Eth. Par. und Vergl., Neue Folge p. 116.
Stoll, Das Geschlechtsleben in der Völkerpsychologie.
Steinmetz, Rechtsverhältnisse der eingeborenen Völker Afrikas und Oceaniens.
Kleiweg de Zwaan, Geneeskunde der Menangkabau-Maleiers.
Kleiweg de Zwaan bij *Maass*, Durch Zentral Sumatra.

JAVA.

Breitenstein, Wiener Med. Wochenschr. 1897 Nos 26 en 27; *id.*, Einundzwanzig Jahre I p. 210 v.v., 220 v.; *Jakobs*, Ned. Tijdsch. v. Geneesk. 61 II p. 1346 v.v.; *Mayer*, Een blik in het Javaansche volksleven II p. 341, 387 v.v.; (Vorstelijke besnijdenis) B. K. I. V 5 p. 427 v.v.; Cat. Ethn. Mus. IX p. 58 v.; Brieven van een Wedono Pensioen, *Locomotief* 1892 Nos. 36, 54, 81;

Padmasoesastra, Serat Tatatjara; *Dumont*, De Javaan in de Desa; (Badoeis) *Jacobs* en *Meyer* p. 72 v.; Djawa 1e Jg. afl. 2.

SUMATRA.

Atjeh en Gajoland, zie Bd. 60 p. 508 vgl. *Hazeu's* Gajosch Wdb.; Cat. Ethn. Mus. X p. 49 v.

Simaloer: M. E. B. XX p. 13.

Oostkust: (Kota Pinang) M. E. B. II p. 217 v.; (Indragiri): Moszkowski, Auf neuen Wegen durch Sumatra p. 164; Louwerier, Ned. Tijdschr. v. Geneesk. 61 II p. 1170 v.v.; T. B. G. 51 p. 536. vgl. Bd. 60 p. 508, 383 v.

Tapanoeli: Batakspiegel p. 164-167; Cat. Ethn. Mus. VIII p. 42; (Pakpak) Ypes, T. B. G. 49 p. 548; (Loeboes) B. K.I. 66 p. 318; (Mandailing) B. K. I. VI 2 p. 505 v.; vgl. Bd. 60 p. 578, 508.

Nias: vgl. Bd. 60 p. 508, 384, 578 v.; B. K. I. 62 p. 569; Cat. Ethn. Mus. IV p. 14.

Lampong: (Kroë) Helfrich, B. K. I. 38 p. 556.

Vgl. Cat. Ethn. Mus. XII p. 76

Orang laoet: Enc. II p. 180.

Malaka: Pap. Mal. Subj.: Life and Customs I p. 16 v.v.; vgl. Bd. 60 p. 399.

BORNEO.

Ling Roth, Natives of Serawak II p. 80.— Zie boven p. 48.

Wester-afdeeling: vgl. Kühr, B. K. I. 46 p. 63 v.v.; 63 p. 410-418;

Z. O.-afdeeling: (Pasir) B. K. I. 58 p. 538; Cat. Ethn. Mus. VIII p. 42; I p. 60.

Vgl. Nieuwenhuis, In Centraal Borneo I p. 68 v.

KLEINE SOENDA-EILANDEN.

Bali en Lombok: (Balineezen) vgl. Agerbeek, T. B. G. 57 p. 6; (Bodha's) Elbert, Sunda-Expedition I p. 94 (geen besnijdenis); (Sasaks) id. p. 110.

Res. Timor en Onderhoorigheden: (Flores) Elbert, Sunda-Expedition I p. 198; T. B. G. 57 p. 144 v.; Int. Arch. Ethn. III Suppl. p. 8; M. E. B. XXVI p. 151 v.;— (Soembawa, West-) Elbert, op. cit. II p. 131; (Oost-, Bima) Elbert, op. cit. II p. 73 (afklemming);— (Timor) Grijzen, Verh. B. G. 54 p. 51.

Vgl. Bd. 60 p. 399, en boven p. 29.

CELEBES EN OMLIGGENDE EILANDEN.

Vgl. boven p. 79.

Midden-Celebes: M. E. B. II p. 124; Kruyt, T. A. G. 1909 I p. 376 v.; T. B. G. 53 p. 89; 54 p. 83; Sarasin II p. 53; Kruyt-Adriani I p. 303; II p. 77; B. K. I. 75 p. 87; M. N. Z. 40 p. 281; V. M. K. A. W. 4e. R. III p. 166.

Z.-Celebes: (Patoentoengs): T. B. G. 55 p. 535; T. B. G. 56 p. 449, vgl. 15 p. 42.

Z. O.-Celebes: (Roembia) Elbert, Sunda-Exped. I p. 274 (incisie); (Laiwoei) Treffers, T. A. G. 1914 p. 208 (incisie);

Boeton Elbert, Sunda-Expedition I p. 205.

Kabaëna: Elbert, op cit. II p. 10 (incisie).

Minahasa: Bd. 60 p. 382, 399 en boven 81, 79.

Bolaang Mangondou: T. A. G. 2e. S. XX p. 71.

Halmaheira: van Baarda, Gal. Wdb. p. 405.

Ambon: Riedel p. 77, vgl. 76.

Soela-eilanden: M. E. B. XV p. 94; Jansen, Ber. Utr. Zendv. N. S. dl. 27 (1914) p. 34; B. K. I. IV 10 p. 404.

Boeroe: Riedel p. 6; vgl. Bd. 60 p. 399 en boven p. 79.

Séran (Ceram); Riedel p. 139, 177 (Séran Laoet); Bartels, Med. Nat. v. p. 272; Int. Arch. Ethn. 22 p. 129; B. K. I. V 7 p. 573; vgl. Bd. 60 p. 382, 399 en boven p. 79.

Watoebela-eilanden: Riedel p. 208; vgl. boven p. 79.

Aroeeilanden: Riedel p. 251 vgl. van Hoëvell T. B. G. 33 p. 79.

Keieilanden: Riedel p. 228.

Tanimber-eilanden: Riedel p. 280 (geen besnijdenis).

Zuidwestereilanden: (Kisar) Riedel p. 419.

Nieuw-Guinea: Zie Bd. 60 p. 380 v., vgl. van Hasselt, T. B. G. 31 p. 587 v; 55 p. 441 e.a.p.— Int. Arch. Ethn. II p. 150; Nachrichten über Kaiser W. land 1888 p. 224.

AANTEEKENING BIJ T. B. G. 60 p. 389.

„Toeroen tanah".

Wilken-Pleyte, Handleiding p. 221; Wilken, IV p. 256, 251-253.

Papoea's: van Hasselt, T. B. G. 31 p. 587; 43 p. 568 v.; van der Roest, T. B. G. 40 p. 150 v.; van Hasselt, Zeitschr. f. Ethn. VIII (1876) p. 185 v.

Bataks: Joustra, M. N. Z. 46 p. 409; Meerwaldt, M. N. Z. 49 p. 119; T. B. G. 41 p. 281; Batakspiegel 160-163; (Pakpak) T. B. G. 49 p. 479, 547; (Mandailing) B. K. I. VI 2 p. 504 v.

Toradja's: Adriani en Kruyt, Bare'e-sprekende Toradja's II p. 62 v.v. vgl. Riedel B. K. I. 5 volgr. 1 p. 92; T. A. G. 1909 I p. 376.

Dajaks: Ling Roth I p. 102; B. K. I. 63 p. 407 v.v.; Perelaer, Ethn. Beschr. p. 40 v.v.; Furness p. 32 cf. Hose and Mac. Dougall II p. 162 v.; Gomes, Sea Dyaks p. 101 v.v.; Nieuwenhuis, Centraal Borneo I p. 65 v.; Schadee, B. K. I. 63 p. 407 v.; Schwaner I p. 182; Veth, Born. West. II.; J. S. B. R. A. S. No. 46. p. 130.

Koeboes: van Dongen, B. K. I. 63 p. 230 v.

Loeboes (Mandaeling): B. K. I. 66 p. 316 v.

Schiereiland Malaka: Martin, Inlandstämme p. 889 v.v. cf. Skeat-Blagden; Papers M. S.: Life and Customs[2] I p. 4 v.v.

Sangi. Tijdsch. B. G. 41 p. 369.
Minahasa: Graafland I p. 451.
Bolaang Mangondau: T. A. G. 2e S. xx p. 70.
Z. Celebes: Matthes, Bissoes p. 49.
Keiarchipel, Geurtjens, Vreemde wereld p. 363 v.v.

Sumatra vgl. Klinkert, Suppl. Pijnappel p. 256.
Oost-kust: M. E. B. II p. 216 (Kota Pinang).
Indragiri: Moszkowski, Auf neuen Wegen p. 164.
Lampongs: Helfrich, B. K. I. 38 p. 621; B. K. I. IV 10 p. 371.
Minangkabau: van Eerde, T. B. G. 44 p. 494; Willinck, Rechtsleven p. 187, 298; van Hasselt, Volksbeschrijving p. 267 v.
Atjeh: Snouck Hurgronje, Atjèhers I p. 428; Snouck Hurgronje, Gajoland p. 307, 309.

Bali vgl. Bloemen Waanders, T. B. G. 8 p. 163; Agerbeek, T. B. G. 57 p. 4 v.v.
Timor: Grijzen, Verh. B. G. 54 p. 50.
enz.

Java: Badoeis: Jacobs en Meyer p. 70.
Winter, T. N. I. 5e Jrg. I 703 v.; Poensen, M. N. Z. XX p. 284 v.; Mayer, Blik in het Jav. Volksleven II p. 29 v.v.; Hoesein Djajadiningrat, Cristische beschouwing p. 66 (*oudste bewijsplaats!*); Brieven van een Wedono Pensioen, *Locomotief* 1891 No. 98; Dumont, Javaan in de desa; Padmasoesastra, Serat Tatatjara; Djawa I Jg., afl. 2; T. N. I. III 2 p. 244; Veth. Java[1] I p. 640.

Rèntjong-schrift.

II. Beschreven hoorns in het landschap Krintji [1])

door

L. C. Westenenk.

Uit verschillende geschriften handelende over Krintji (= Karintji, Korintji) blijkt, dat reeds langen tijd bekend is het bestaan aldaar van oude handschriften op boomschors, en van inscripties op bamboe gegrift, in „èntjoeng"-schrift.

Minder bekend was het bestaan van beschreven hoorns.

Geen van alle die erfstukken was voor anderen dan de eigenaars, speciaal de vrouwen die bij de verschillende oude ceremonies als priesteressen fungeeren, toegankelijk. Aanraking, ja het zien ervan door anderen dan zij, was verboden; van het maken van afschriften van die inscripties, waartoe verschillende vorschers alle moeite hadden gedaan, was natuurlijk geen sprake.

Het gebruikte schrift kon door niemand meer worden ontcijferd, en zoo waren die heiligdommen in Krintji àl dieper weggezonken in duistere geheimzinnigheid.

Dit alles was mij nog onbekend op het oogenblik, dat de bekende natuuronderzoeker Edward Jacobson mij

---

1) Als: „Rèntjong-schrift I" is te beschouwen mijn opstel „Het hoornopschrift van Loeboek Blimbing", T.B.G., deel 58, afl. 6. Toen ik dit eerste opstel schreef, wist ik n.l. niet, of de bij Europeanen gebruikelijke term „rèntjong-schrift" inderdaad ergens door Maleiers wordt gebezigd. Het is mij nu gebleken, dat dit in het landschap Rawas (Palèmbang) het geval is. Elders noemt men het gewoonlijk: *soerat oeloe* = bovenlandsch schrift.

(Vgl. L. F. Wesly, T. B. B. III Bijlage naast p. 366.— Red.)

een bundel stukken in handen gaf met de woorden: „Tracht dit eens op te lossen; ik heb ze met veel moeite overgeteekend, maar ik weet niets van dit spijkerschrift af!"

Het was medio 1916, en in Benkoelen; het rèntjong-schrift was mij slechts bij name bekend, en ik besefte niet van hoeveel geduldig peuterwerk de talrijke beschreven vellen getuigden, en welken belangrijken arbeid Jacobson hiermede had verricht.

Wetend van het bestaan van heilige geschriften, had Jacobson, in Krintji zijnde voor het verzamelen van dieren, getracht die heiligdommen te zien te krijgen.

Die pogingen werden eindelijk met succes bekroond, toen hij, logeerend bij Depati Imam van de doesoen Koto Toco, mĕndapo Semoeroep, door het uitvoeren van eenige goocheltoeren, het bewijs had geleverd van bovennatuurlijke macht .... deze wonderman had recht op meer dan een gewoon sterveling!

Bovendien meende men, dat de geschriften op hoorn vorstelijke schenkingsakten waren, waarbij, in oude tijden, het grondgebied der verschillende volkshoofden, dipati's of dĕpati's, was bepaald. Ook wist men, dat, was vroeger een veete tusschen landschappen uitgevochten, een *kandoeri* gehouden werd op den Boekit Tindjau Laoet (=Zeezicht-berg), waarbij op de beide hoorns van den geslachten karbouw de gesloten overeenkomst werd gegrift, één exemplaar voor elk der partijen; en dat daarbij ook de landsgrenzen werden vastgelegd.

Depati Imam hoopte nu, dat de hoorn-inscripties zouden uitwijzen, dat het grondgebied van zijn landschapje grooter was dan het tegenwoordige. Een gevolg daarvan zoude zijn: meer heerendienstplichtigen, dus meer *gĕrĕbo*-gelden (hoofdgeld) voor den depati!

Zekerheid omtrent den inhoud dier opschriften had men geenszins; immers, de man die zich (valschelijk) liet gelden als de laatste die het oude schrift kon lezen, was veertig jaren geleden gestorven.

Zoo gebeurde het, dat Jacobson toegang kreeg tot de eerste erfstukken (*poesĕkô*), welke, na het vervullen van allerlei plechtige ceremonies, het branden van benzoë natuurlijk in de eerste plaats, in het moederlijk huis van den depati van zolder werden gehaald.

Nu begon een arbeid, die mij, die de resultaten beoordeelen kan, nog steeds met bewondering vervult voor het geduld en het sekuur teekenwerk van Jacobson.

Men stelle zich hem voor, in ongemakkelijke houding zittend op een matje, — stoel of tafel was er niet —, in een donkere voorgalerij met laag afhangend dak, omstuwd door een nieuwsgierig opdringende menigte, die hem telkens deed snakken naar een vleugje frissche lucht .... en dan het werk zelf! Niet wetend, wat eigenlijk natuurlijke, wat ingegrifte krasjes en puntjes waren op den kriebelig-druk beschreven hoorn; telkens de vrees, in de konisch (naar den hoornvorm) verloopende inscriptie te verdwalen in een regel boven of onder; te zoeken, steeds weer, naar den juisten vorm der karakters, alle hem onbekend ....

Dat eerste opschrift, op papier weergegeven, heb ik hier voor mij liggen, en zelfs Jacobson zal erom glimlachen, als hij weet, dat hij, in doodelijken ernst, ... den hoorn juist 't onderste boven heeft nageschreven!

Toen Depati Imam voor was gegaan, volgden ook andere hoorn-bezitters.

Zevenentwintig stuks opschriften op hoorn en boomschors (*koelit kras*) werden overgeteekend, en die bundel werd onderworpen aan mijn speurlust, om den sleutel van het door niemand meer te lezen schrift terug te vinden.

Al spoedig bleek, dat een dergelijk soort van schrift, zij het ook afwijkend, bij verschillende stammen in de residentie Benkoelen in gebruik was of geweest was.

Ik vond nu zelfs ook daar beschreven hoorns, precieuse erfstukken, waarvan het bestaan tevoren niet

bekend was; doch ik bevond ook spoedig, dat niemand iets kon wijs worden uit Jacobson's copieën.

Crawfurd's „Grammar and dictionary of the Malay language" (London 1852) bevat wel eenige Zuid-Soematraansche alphabetten (van Marsden), maar zij bleken zeer onvolledig en niet zonder fouten te zijn, en het heeft mij heel wat kostbare uren gekost, voordat ik deze negatieve wijsheid had verkregen [2]). Ik heb daarna alle letterschriften in Benkoelen aangeleerd, en eerst langzamerhand voelde ik eenigen vasten grond bij het turen op de Krintji-opschriften, waarvan de taal mij niet eens bekend was, en ik bemerkte, dat schijnbare fouten overeenkwamen met eigenaardigheden in nog bestaande alphabetten [3]). En toen ik daarop door passen en meten, raden en probeerén, achter de (elders niet voorkomende) klinkerteekens kwam, [4]) en bevond, dat de taal Minangkabausch getint Maleisch was, had ik eindelijk toegang tot de oude geheimenissen.

Alle de hier besprokene letterschriften zijn blijkbaar afkomstig van één of meer Indische alphabetten, geordend *ka, ga, nga*, enz. als het Sanskriet. Zij toonen overeenkomst met vele karakters uit het Oud-Javaansch [5]).

Het vergelijkend overzicht, tijdens het Congres voor Taal-, Land- en Volkenkunde te Solo (Kerstmis 1919) getoond, is in de Congreshandelingen gevoegd bij mijn

---

[2]) Voor het oud-Krintjiesch ontbraken bijv. de *da*, *'mba*, *'ngga*, *'ndja*, en *'ngka*. De *tja*, de tweede *ka*, de *na*, de *nja*, de *a*, de *ha* waren foutief, terwijl Marsden het klinkerteeken *i*, voor *tja* aanzag, of het verwisselde met de *tanda boenoeh*.

[3]) V—II bij voorbeeld is: patah, V—IIX is niet *patahi* maar: *patih*.

[4]) Men vergelijke het hierbij gegeven alphabet.

[5]) Gerini wijst met stelligheid op het verband met Phoenicische karakters en vermeldt de litteratuur hieromtrent [Researches on Ptolemy's geography of Eastern Asia bij Colonel G. E. Gerini, London 1909; noot 1 bl. 597].

mededeelingen omtrent „De Hindoe-Javanen in Midden- en Zuid-Soematra".

Met het publiceeren van deze Krintjische opschriften is gewacht, totdat ik de gelegenheid zoude hebben persoonlijk en ter plaatse Jacobson's copieën met de origineele opschriften te vergelijken; dit, tot onderzoek van in den tekst duistere gedeelten, en het nagaan van klinkerteekens. De Regeering had mij toestemming gegeven hiertoe een reis naar Krintji te maken, doch ik heb den tijd er niet voor kunnen vinden.

En waar ik nu, bij mijn vertrek uit Zuid-Soematra, niet langer wilde wachten, worden hierbij gegeven: twee inscripties op karbouwehoorn, welke tot de duidelijkste in de verzameling behooren. Ik heb deze gekozen, omdat ze gezamenlijk een bekende Indische legende bevatten, welke ook in de Maleische overleveringen een zeer belangrijke plaats bekleedt: het onbewuste huwelijk van broer en zuster, hier: van den grooten democraat, den volksheld der Minangkabauers, *Papatih nan Sabatang*, [6]) met zijne half-zuster, welke dramatische gebeurtenis in deze opschriften wordt voorgesteld in Krintji te hebben plaats gehad.

Verder komt hierin voor een geschiedenis omtrent een ontmoeting met Lébar Talapak, in wien wij zonder eenigen twijfel een Koeboesch opperhoofd hebben te zien, en welke historie van belang is in verband met hetgeen ik omtrent de Koeboe's heb medegedeeld in het 1ste Tijdschrift van het Java-Instituut, in het artikel: „Uit het Land van Bittertong".

Aan de inscripties gaat vooraf een overzicht van Oud-Krintjische letter- en klinkerteekens, in verschillende copieën van Jacobson aangetroffen.

---

6) Vgl. Westenenk: „De Minangkabausche Nagari", 3de druk, Meded. Encycl. Bureau, afl. 17 (1918), bl. 31 — 32.

Waar, zooals gezegd, de taal der opschriften Minangkabausch getint is, heb ik bij de spelling daarmede rekening moeten houden; met uitzondering van in „moeko" voor „maka", en in: „Danau Bentö", heb ik echter duidelijkheidshalve de slot-*a* als open *a* weergegeven.

Twee oud-Krintjische Inscripties

ingegrift op karbouwehoorns, in bezit van Datoek Singarapi Poetih, doesoen Soengai Penoeh, mendopo van denzelfden naam

(de cijfers in den tekst geven de regels aan).

1ste Hoorn.

	Vertaling
1 A-s sa-la-moe-ã-li-koeãn	Assalamalaikoem! [1]
I-ja Toe-wa-n-koe ba-ri sa-la-ma-t a-na-k tjoe-'ntjoei ka-ja ma-nga-rang toe-toeã-r	O, Heer, zegen (mij) den (achter)kleinzoon van de schrijvers van
(2) ta-'mba-nja ni-ni-k poe-jang da-toe ta-t-ka-la ma-sa da-hoe-loe ka-pa-da ha-ri sa-toe boe-la-n sa-pa-r a-koe ma-nga-rang toe-toeã-r ta-m-'mba-nja	de geschiedenis van de voorvaderen der datoek's (volkshoofden) in de oude tijden. Op den 1sten van de maand Safar [1] schrijf ik deze geschiedenis (schriftelijke overlevering):
(3) Ni-ni-k Pa-doe-ka Ba-ra-ha-la ma-nga-da-a-ka-n a-na-k hi-jang ba-doe-wa, soe-rang dja-'nta-n soe-rang ba-ti-na noe-'nggoe Pa-ri-jang(an) Pa-	Voorvader Padoeka Berhala [2] had (deed zijn) twee goden-kinderen, een jongen en een meisje; zij woonden te Pariangan
(4) -dang Pa-'ndjang di-ngan dja-'ntan Ta-ma-'nggoe-ãng di-nga-n ba-ti-na Da-jang Boe-lan. Da-jang Boe-la-n di-a-'mbi-k Ma-koe-doe-n Dja-da ma-nga-da-a-	Padang Pandjang. [2]) De jongen was Toemanggoeng, het meisje (heette) Dajang Boelan. Dajang Boelan werd genomen (tot vrouw) door Makoedoen (Machoedoem) Djada, en baarde (deed zijn)

---

[1]) Het stuk is blijkbaar gegrift door, of op last van een Islamiet, dus waarschijnlijk na de 16de eeuw.

[2]) Hindoesch vorst, zie mijne „Opstellen over Minangkabau II", T.B.G. deel LVII afl. 3, bl. 245; en „De Minangkabausche Nagari", Meded. Encycl. Bureau, afl. 17.

(5) -ka-n Da-jang Ba-ra-na-j. Da-jang Ba-ra-na-j poeă-n a-da Ma-koe-doeă-n Dja-da poeă-n ma-ti. La-ma la-ma Da-jang Boe-la-n

Dajang Baranai.
Toen Dajang Baranai geboren was, stierf Makoedoen Djada.
Een tijd daarna werd Dajang Boelan

(6) boe-'nti-n [3]) i-da-k ba-la-ki ta-ra-sa di-nga-n sa-na-k boe-'nti-n di-ka-loe-wa-r oe-lih

zwanger, zonder echtgenoot te hebben. Begrijpend (wetend) dat zijn zuster zwanger was, stootte

(7) Ta-ma-'nggoeăng ka-pa-da nang-ga-ri di-la-ta-k i-koeă-r Pa-ri-jang Pa-dang Pa-'ndjang. A-na-k poeă-n a-do sa-pa ga-la-r-nja i-ja

Toemanggoeng [4]) haar uit de negri en zette haar (liet haar wonen) benedenstrooms van Pariangan Padang Pandjang. Het kind werd geboren, hoe was zijn titel? Die was

(8) -lah ba-ga-la-r Poe-ti Oe-'ndoeă-k Pi-nang Ma-sa-k. La-ma la-ma mo-ko a-da

Prinses Oendoek Pinang Masak. Een tijd later

(9) poe-la ma-nga-da-a-ka-n a-na-k la-ki la-ki i-toe

kreeg zij (Dajang Boelan) wederom een kind, een jongen,

(10) oe-lih hi-jang ba-ra-na-ma Pa-tih Sa-ba-tang a-da-lah ba-la-j ba-ti-jang ta-ra-s dja-la-tang di Pa-ri-jang Pa-dang Pa-'ndjang

door een godheid.
Hij heette Patih Sabatang.
Hij had een balai (raadzaal) van djilatang-kern te Pariangan Padang Pandjang; [5])

(11) ba-ri-si ta-boeăh pa-loe-loei-t go-'ndang [6]) si-lang-

er was een lange trom in van poeloet-poeloet, een hand-

---

[3]) boe-ntín voor boenting, een Zuid-Sumatraansche slordigheid, zie T.B.G., deel LVIII, afl. 6, bl. 455 aant. II.

[4]) de schrijfwijze van toemanggoeng, ikoer, poen wijzen op sterk Minangkabauschen invloed.

[5]) Deze historische raadzaal en de trommen waren vervaardigd van de meest vergankelijke materialen, struiken en onkruid; toch trotseerde het gebouw den weersinvloed van eeuwen!

Vgl. voor de hier genoemde grootheids-teekenen van Papatih (nan) Sabatang mijn 2de Opstel over Minangkabau, T.B.G. deel LVII, afl. 3, bl. 247.

[6]) Dit is de uitspraak van gĕndang, gandang o.a. in de Loehak Limo Poeloeh (Pajo Koemboeh) en omstreken.

goe-ri la-m-'mbi-n ba-ta-ta-r a-ka-n sa-ga-r a-goeăng ba-ra-'nta-j a-ka-n

trom van saligoeri, een speer met een schacht van sagar (idjoek-pen), een gong die aan

(12) di-ri-nja i-toe-lah pa-ra-ta-'nda-n Pa-ra-pa-tih Sa-ba-tang. Ta-li-ja-t ka-pa-da Ta-ma-'nda-'nggoeăng pa-na-ka-n sa-pa-ra-ti i-

zichzelf geketend was .... dat waren de teekenen (van grootheid) van Parapatih Sabatang. Toen Toemanggoeng zag dat zijn neef zóóveel

(13) -toe roe-pa-nja ka-ba-sa-r moe-ko ba-ra-ka-ta Ta-ma-'nggoeăng ka-pa-da Da-toeă-k La-mi-n Pa-'nggi-n: a-di-k a-koe hi-jang

grootheid had, sprak Toemanggoeng tot Datoek Lamin Panggin:
„Mijn jongere zuster,

(14) ti-ga ba-ra-na-k i-toe ba-ha poe-lang ma-soeă-k nang-ga-ri A-'ngga-k. Da-jang Boe-la-n ma-ni-'ngga-l-ka-n .... (onleesbaar)

„dat gezin van drie hijang's,
„breng die terug (weg) naar
„de negri Anggak (?)".
Zoo verliet Dajang Boelan....

(15) Ta-ma-'nggoeăng. La-ma la-ma ba-ta-kah [7]) ba-ra-boei-t a-na-k oe-loeăng moe-ko ma-loe-ta-r Pa-tih Sa-ba-tang ma-loe-ta-r Poe-

Toemanggoeng.
Een tijd later twistten en vochten de kinderen. Patih Sabatang smeet (iets), smeet (het naar)

(16) ti Oe-'ndoeă-k Pi-nang Ma-sa-k moe-ka ma-na-ngi-s. Da-jang Boe-la-n ba-la-s poe-la moe-ka di-a-'mbi-k toe-ra-k

Poeti Oendoek Pinang Masak, waarop deze huilde.
Dajang Boelan nam het voor haar op (eigenlijk: iets terugdoen, zich wreken), nam een ijzeren weefspoel

(17) ba-si moe-ko di-toe-woeă-k Pa-tih Sa-ba-tang moe-ko loe-ka-lah ka-pa-la Pa-tih Sa-ba-tang di-boe-wa-t

en speerde (spietste) daarmede Patih Sabatang. Deze kreeg een wond aan het hoofd, door

(18) Poe-ti Oe-'ndoeă-k Pi-nang Ma-sa-k di-nga-n toe-ra-k ba-si. Ta-ra-sa loe-ka sa-pa-ra-

Prinses Oendoek Pinang Masak, met de ijzeren weefspoel.

---

7) Ongetwijfeld het Minangkabausche batangka, d.i. bertengkar.

	Toen hij zich zoo verwond voelde,
(19) ti i-toe a-dja-r i-'ndoeă-k-nja ka-pa-da Poe-ti Oe-'ndoeă-k Pi-nang Ma-sa-k	door het ophitsen van Poeti Oendoek Pinang Masak door zijn moeder, (sprak hij:)
(20) ba-hi [8]) oe-'ndoeă-r akoe di-si-ni moe-ko ba-ra-dja-la-n-a-lah	„Het is maar beter, dat ik hier weg ga!", en zoo vertrok
(21) Pa-tih Sa-ba-tang moe-ko di-ta-mban ka-pa-da Ba-gi-'nda Ta-	Patih Sabatang .... [9])
(22) 'nsjoe-sa Boe-djang La-mi-k poeă-n da-tang moe-ko ta-ba-	
(23) ha-lah ta-li-r	
(24) a-ja-m oe-loeă moe-ko ba-ra-dja-la-n-lah Pa-tih Sa-ba-tang ta-ka-la i-toe-lah toe-roeă-n	.... Zoo vertrok Patih Sabatang, in dien tijd, daalde af (trok naar)
(25) ka ta-nah Ka-ri-tji na-pa-t di Ta-lang Lo-ka-n di oe-mah Si-nga-la-ga a-na-k Di-pa-ti	naar Krintji, kwam aan te Talang Lokan, in de woning van Singalaga, den zoon van Dipati
(26) Boe-joei-t. La-ma la-ma	Boejoet. Na eenigen tijd
(27) ta-ra-sa i-lang di-nga-n sa-na-k di-toe-roei-t oe-lih Da-jang Ba-ra-na-j di-nga-n Poe-ti	werd het verlies van den broeder gevoeld en gingen Dajang Baranai en Poeti

[8]) Hier moet wel bedoeld zijn; *baik*. Blijkbaar gevoelde „Patih Sabatang" zich zeer beleedigd; waarschijnlijk gaf zijn moeder de weefspoel aan het zusje aan, het legendarisch verhaal is hier zeer karig in woorden.

[9]) Dit gedeelte is zeer onduidelijk; noch *di tamban*, noch de passage over een hanetouw dat gevierd (?) was, kan ik terecht brengen.

(28) Oe-'ndoeã-k Pi-nang Ma-sa-k sa-ra-ta di-nga-n oe-rang pa-ngi-nang ti-ba-nja di Da-na-w Be-'nto ta-li-ja-t ka-pa-da

Oendoek Pinang Masak hem achterna, met haar verzorgers (gevolg), en kwamen aan het meer: Danau Bento. Toen zij aanschouwden

(29) Pa-dang Hi-jang Oe-dja-li Ka-lah di-sa-na moe-ko di-boe-wa-t-lah doe-soeã-n la-ma-n di-sa-na Koe-ta Li-ma-w Ma-ni-

de Goden-vlakte Oedjali Kalah, werd daar een dorp gesticht, en erven (werden aangelegd), dat was (de doe-soen)

(30) -s. La-ma la-ma da-tang Pa-ra-pa-tih Sa-ba-tang ti-ba di Da-na-w Be-'nto ta-li-ja-t ka-pa-da doe-soeã-n si-nggah-lah di-sa-na

Zoete Citroen—Burcht. Een tijd later kwam (ook) Para-patih Sabatang aan de Danau Bento. Het dorp ziende, deed hij het aan,

(31) moe-ko na-ji-k ka-da-ta-s ba-la-j ta-li-ja-t ka-pa-da oe-rang moe-da doe-doeã-(k) a-ta-s ba-la-j moe-ko toe-roeã-n-lah

en besteeg de balai. Ziende den jongen man zitten in de balai, [10]) kwamen

(32) Da-jang Ba-ra-na-j di-nga-n Poe-ti Oe-'ndoeã-k Pi-nang Ma-sa-k ma-ba-ha ra-tja-na ma-s moe-ko ma-nji--rih oe-rang

Dajang Baranai en Poeti Oendoek Pinang Masak het huis uit, met zich brengend een gouden betel-doos, waarop de jongelieden

(33) oe-rang moe-da i-toe moe-ko ni-ka-lah oe-rang moe-da di-si-toe moe-ko sa-la-loe ni-kah ka-win

samen sirih nuttigden. De jongeling trouwde daar, hij trouwde al dadelijk

(34) di-nga-n Poe-ti, Oe-'ndoa-k Pi-nang Ma-sa-k. La-ma la-ma moe-ko ba-ra-ka-ta-lah Pa-

met Poeti Oendoek Pinang Masak. Een tijd later zeide

(35) -tih Sa-ba-tang ka-pa-da Poe-ti Oe-'ndoeã-k Pi-nang Ma-sa-k mi-'nta-k di-

Patih Sabatang tot Poeti Oendoek Pinang Masak: „Wil je

---

[10]) De balai, raadzaal, is ook wel de rustplaats voor voorbijgangers.

(36) -tja-ri a-ka-n koe-toe a-koe moe-ko di-tja-ri-lah oe-lih Poe-ti Oe-ndoeä-k Pi-nang Ma-sa-k ta-li-ja-t ka-pa-da pa-

„mij eens luizen?" Daarop zocht Poeti Oendoek Pinang Masak (gedierte). Toen zij

(37) -roeä-t ka-pa-la la-ki moe-ko ba-ra-ta-nja-lah Poe-ti

het litteeken aan het hoofd van haar man zag, vroeg Poeti

IIe Hoorn.

(1) Moeko baratanjalah Poeti paroeät apa di kapala toewan akoe ini?

Paroeät loeka itoe toewoeäk kakak akoe Poeti Oendoeäk

Nu vroeg de prinses: „wat is dit voor litteeken aan het hoofd van mijn heer?"

Dat litteeken is van een wond mij toegebracht door mijn oudere zuster P. O. P. M. te Pariangan Padang Pandjang.

(2) Pinang Masak dijam di Parijang Padang Pandjang.

Djakala itoe ijalah akoe noewoeäk tatkala masa itoe.

Tadangar di kata itoe takoe(t)lah

„Als dat zoo is, dan heb ik „dat toen gedaan (gespietst)".

(3) kapada dingan sanak diri moko baradjalanlah Patih Sabatang.

Poeti Oendoeäk Pinang Masak dingan Dajang Baranaj poeän baradjalan-

Dit hoorende vreesde hij [11]) voor zijn eigen zuster, en Patih Sabatang trok weg.

De Prinses en Dajang Baranai braken ook op.

(4) -lah poela. Tingganlah [12]) poela Kota Limaw Manis. Lama lama tibalah di Soengaj Koenjit, Ninik Malin Sabijatoelah poeän

En zoo werd Kota Limau Manis weder verlaten. Na eenigen tijd kwamen zij (de vrouwen) te Soengai Koenjit.

---

[11]) „takoet" is hier wel zeer kleurloos waar „ontzetting" moet geschetst worden.

[12]) Slordige schrijfwijze voor tinggal, mamanggang en rantjah.

(5) sjaroempaklah poela di Soengaj Koenjit dingan Saboedjang Tandang. Adapoeân Poeti Oendoeâk Pinang Masak	Daar waren ook (onze) voorvader Malin Sabijatoelah en Saboedjang Tandang tezamen aangekomen.
(6) baradjalanlah ka Indapoera, Dajang Baranaj tinggan di Soe-	Poeti Oendoek Pinang Masak vertrok naar Indrapoera, Dajang Baranai bleef te Soengai Koenjit.
(7) ngaj Koenjit. Lama lama djadilah Ninik Malin Sabijatoelah dingan Dajang Baranaj nabang nabaslah	Na eenigen tijd kwam het ertoe (tot een huwelijk) tusschen (onzen) voorvader en
(8) mamarit mamangganlah bakoeta barantjalah disana. [12] Tatkala itoelah barana(k) Makoeta Pandoen, pikir Malin Sabijatoelah	Dajang Baranai. Zij velden het bosch, groeven leidingen, verbrandden het doode hout, maakten een kota, en bewerkten sawah's aldaar. Toen was het, dat Makoeta Pandan een kind kreeg.
(9) moko didjadikan Antji Madah dingan Sagait Saboedjang Satandang, djadilah dingan sakamah Malin Sabijatoelah bagajat	M. S. overdacht een huwelijk tusschen Antji Madah en Sagait Saboedjang Satandang en zoo geschiedde .... (onduidelijk).
(10) r-lah (onleesbaar) Sijak Langin Saboedjang Tandang djadilah dingan Sapasir, anak Pak Badjidi Kota Lisoeit. Adapoeân Si-	.... Siak Langin Saboedjang Tandang trouwde met Sapasir, dochter van Pak Badjidi van Kota Lisoet.
(11) -jak Langin mangadakan anak oerang sambilan, sapa sapa anaknja, ijalah Djang Diwar sorang, Djang Ari nitoelah dingan	Siak Langin kreeg negen kinderen. Hoe heetten die kinderen? De eene (heette) Djang Diwar, en Djang Ari, dat waren de

[12]) Zie blz. 106.

(12) djantan, dingan batina: Anaada sorang Saboekat sorang, Nandajang sorang, Andir Baringin sorang, Ana koenin sorang	jongens, en de meisjes heetten: Anaada(?), Saboekat, Nandajang (?), Andir Baringin, Ana(k?) Koening,
(13) Ana tjapa sorang, Ana oekir. Adapoeän Andir Oekir, Andir Baringin dijamlah di Ko-	Ana Tjapa, Ana Oekir. [13] Andir Oekir en Andir Baringin bleven te Kota Bingin,
(14) ta Bingin, Andir Koenin, Andir Tjapa laloelah ka Tabin(g) Tinggi, Andir Koeni	Andir Koening en Andir Tjapa gingen naar Tebing Tinggi,
(15) -n tinggan di Tanah Hijang, Andir Dajang dijam di Kota Ranah	Andir Koening bleef in het Godenland, Andir Dajang woonde in Kota Ranah,
(16) orang ampat tinggan di Kota Pandan. Lama lama pagilah Sija-	en vier bleven te Kota Pandan. Een tijd later (eens) ging
(17) -k Langin baramoe di Pamatang Galangang (lees Galanggang) matara doedoeäk doedoek	Siak Langin naar Pamatang Glanggang [14]) om hout (bouwmateriaal) te zoeken.
(18) Ninik Sijak Langin	Terwijl Ninik Siak Langin even ging zitten om te kijken
(19) malijatkan Atjik Madah manarah diboewat kapin [15]) moko disangkoeit [16]) hari poeän	hoe Atjik Madah het hout tot stukken bekapte, werd het

---

[13]) deze namen hebben een sterk Koeboeschen klank.

[14]) Pamatang = dijk = berg-of heuvel-uitlooper; galanggang = kampplaats; in het oerwoud: glanggang koewau = kampplaats van fasanten.

[15]) Hier moet bedoeld zijn kaping = keping.

[16]) Het verhaal is hier zeer onduidelijk; ik denk dat de houthakkers het restant van hun rijst, *in een sarong gewikkeld*, ergens aan een tak of stronk ophingen.

(20) patang, labih nasi digantoeängkan Sijak Langin poeän balik.
Paninggan itoe Léba-

donker, en hing hij de rest van (hun) rijst (ergens) op.
Siak Langin ging daarop naar huis.
Toen hij weg was,

(21) -r Talapak datang talijat kapada kapin moeko diambik, apa poela nama ini? Moeko di-

kwam Breedzool en zag de stukken hout. Ook nam hij (het opgehangene, en zeide:) „Wat is dit nou weer?!"

(22) -saroeäng kapada loetoeit kadoewanja, hari poeän malam.
Sijang hari, Sijak

Toen wikkelde hij zijn beide knieën (beenen) erin (in de sarong), de nacht viel in. [17]

(23) Langin poeän datang dingan Atjik Madah, tadapat kapada oerang saoerang, handak diboenoeäh di

Toen het licht werd, kwamen Siak Langin en Atjik Madah, en zij vonden dien eenen man.
Atjik Madah wilde hem dooden.

(24) Atjik Madah, djangan kata Sijak Langin. Djangan akoe diboenoeäh Toewan Damoeän! Idak a-

„Niet doen!" riep Siak Langin (en de man zeide:) „dood mij niet, Heer Demoeng" [18]

(25) 'ndak kahoe diboenoeh; mana kadijam kahoe? Akoe dijam di oeloe Pamatang Galambang kadijam akoe, amoeähla

Wij willen je niet dooden, waar is je woonplaats? Ik woon bovenstrooms van den Pamatang Glanggang, daar woon ik.

(26) pagi malijat kadijam kahoe, moeko diambiklah oetan moeko ditalilah pinggangnja moeko baradjalanlah

Wij willen je verblijfplaats gaan zien! En zij zochten rotan en bonden het om zijn middel. Toen gingen zij op weg.

(27) tadoeä tiba di kadijamanja moeko masoeäk di gong-

Toen het schemerde [19]) kwam men aan de verblijfplaats.

---

[17]) M.i. wil men hier verhalen, dat het naakte Koeboe-hoofd Breedzool zich de weelde veroorloofde zich in een sarong te wikkelen, zoo insliep, en vast bleef slapen.

[18]) Moet men hier niet denken aan *demoeng*, een titel hooger dan toemenggoeng? (Brandes' Pararaton bl. 107).

[19]) Ik begrijp hier: *tadoeh*, wel gebruikt voor schemering.

gang batang moeko diambik bininja ampat baranak, sapa	(Breedzool) ging een holte [20]) tusschen boomen (onder een boom?) in en haalde er zijn vrouw en twee kinderen uit.
(28) galar kahoe? akoelah bagalar Lébar Talapak, binikoe bagalar Lambin Tali-	Hoe heet gij? Ik ben Breedzool, mijne vrouw heet Fijn-Oor, [21])
(29) -nga, anak hijang batina bagalar Salakoeit, dingan djantan bagalar Sadjingoeäk, moko dibahalah balik	dit vrouwelijke hiang-kind: Salakoet, de jongen heet Sadjingoek.
(30) ka roemah Sijak Langin moko tadangarlah kapada Andir Oekir moeko datang ka Koeta Pandan	(Allen) werden gebracht naar het huis van Siak Langin. Toen Andir Oekir ervan hoorde, kwam zij naar Kota
(31) pada bapoeknja Sijak Langin: boedak ini akoelah mintak handak akoe djadikan anak	Pandan bij haar vader Siak Langin (en zeide:) „Dit kind vraag ik, ik wil het als kind aannemen, deze
(32) Salakoeit ini moeko dibahalah balik ka Koeta Bingin. Lama lama moko piki-	Salakoet", en zij nam het meisje mede naar Kota Bingin. [22]) Na eenigen tijd bedacht
(33) -r Sijak Langin didjadikan anak tadi Singarapi	(besloot) Siak Langin (den jongen) tot kind aantenemen (Hij kreeg later den titel)
(34) tjoentjoei didjadikan Tjaja Dipati itoelah hijang Para-	Singarapi, en (diens) kleinzoon werd Tjaja Dipati. [22])
(35) -tjaja arati.	Dezen zijn de Hiang's Paratjaja Arati (die de beteekenis geloofden, die de kennis hadden).

---

[20]) Waarschijnlijk is dit met *ganggang batang* bedoeld.

[21]) Lembing talinga = speer-oor; puntig, fijn oor?

[22]) De vermenging met de Koeboe's is hier aardig geschetst. Men lette erop dat Breedzool in den mond gelegd wordt een zijner kinderen een hiang-kind te noemen.

OUD-KRINTJISCH.

Consonanten.

ka	ga	nga	ta	da	na
pa	ba	ma	tja	dja	nja
sa	ra	la	wa	ja	ḥa
a (ka)	'mba	'ngga	'nda	'ndja	'mpa
'ngka	'nta	'ntja	'ngsa		

Klinker - teekens

[toegepast op , ka]

of = koe

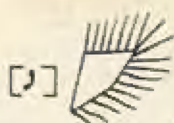
of = kang of of : tanda boenoeh

of of = ki

= kah

Voorbeelden:

= kára, ki-ra	= ta.nda	= soe-nga-j
= ki-ra	= ta-'ndoe-k	= da-na-w
= ki-ri	= ta-'mbah	= ka.ma.ra.w
= koe-roeng	= ta-'mba-k	= ta.t-ka.la
= ka-roeh	= ka-'mbing	= toe.wa.n.koe
= a-na-k	= dja-nga-n	= ta-gih
= a-'nta-k	= ki-ndja-k	= si-rih
= a-'ntah	= La-'mpoeäng (Minangkabau-sche uitspraak)	= Ta.tih
= oe-'ntoeng		= Ke-ri-ntji

[1] [illegible]
[illegible]
[illegible] [2] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] [3] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] [4] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] [5] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[6] [illegible]
[illegible]
[7] [illegible]
[illegible]
[illegible] [8]

[8] [illegible]
[illegible] [9] [illegible]
[illegible]
[illegible] [10] [illegible]
[illegible]
[illegible] [11] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] [12] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[13] [illegible]
[illegible]
[illegible] [14] [illegible]
[illegible]
[illegible] [?]
[15] [illegible]
[illegible]
[illegible] [16] [illegible]
[illegible]
[illegible] [17]

[17]

[18]

[19]

[20]

[21]

[22]

[23]

[24]

[25]

[26]

[27]

[28]

[29]

[30]

[31]

[32]

[33]

[34]

[35]

[36]

[37]

Een Handschrift

van

Rumphius' „Ambonse Land Beschrijving"

door

Dr. M. Neyens.

Begin 1921, ter gelegenheid eener dienstreis op Hitoe's Noord-kust, kwam de controleur van Ambon, de WelEdGestr. Heer H. J. Jansen te Hitoemessing. Daar vernam hij van den orang kaja, Mohammad Alif Poluwaipaliti, behoorende tot de bekende familie Tanahitoemessen, dat zich in zijne negorij nog een oud boek bevond, in de Nederlandsche taal geschreven en waarin zeer veel bizonderheden voorkwamen omtrent zijn (des orangkaja's) familie. Dat boek was het eigendom van een tot het Mohammedanisme bekeerden Chinees, *Ali Si Radjò* genaamd, wiens vader het, met enkele andere geschriften, gekocht had op een vendutie van den HEdGestr. Heer Andree Weltens, voorlaatsten Gouverneur van Ambon (4 November 1862 — 14 Jan. 1865). Oorspronkelijk, zoo luidde het bericht, was het boek veel grooter, maar toen de familie van den kooper later uit elkaar ging, kreeg hij, die zich op Boeroe ging vestigen, dat gedeelte van het handschrift waarin over Boeroe sprake was, hij die naar Ceram trok, kreeg als aandeel het gedeelte dat over Ceram handelde en Ali Si Radjò behield de rest. Dit gedeelte nu heeft ondergeteekende, dank zij de groote welwillendheid van Controleur H. J. Jansen enkele dagen te zijner beschikking gehad, en hij meent dat het misschien zijn nut kan hebben het een en ander omtrent genoemd handschrift mee te deelen.

Het 1ste Hoofdstuk, waarvan de inhoudsopgave

ontbreekt, evenals het begin van den tekst, handelt over (ik schrijf de titels af die in margine voorkomen) „Amboina's situatie — Amboina langen tijd onbekent — „De moorsche secte komt in Ambon — Amboina is een „ruw, bergagtig land — Amboina tot den regen gewend — „Ambon is het aardbeven onderworpen — Wit water „in Banda — Ambonsche spraake verschild van de „nabuurige — Simpelheid der Amboinesen — Haare „fabuleuse afkomst — Incisie of een soorte van besny- „denisse onder de Ambonesen — Swangis ofte tovenaars „in Ambon — Kost — Wapenen — Maniere om koppen „te halen."

Caput 2. (bevat) „Beschrijvinge van Groot Amboina „of de Cust van Hitoe, en Eerstelijk van de vier hoofden „die het selve land geregeert hebben, haar opkomen en „geslagten, mitsgaders het eerste en principaalste oelij „off gespanschap."

Caput 3. „Van de resteerende negorijen des Lands „Hitoe."

Caput 4. „Van de resteerende dorpen leggende op de „Westhoek van Groot Amboina."

Caput 5. „Van de Christen negorijen in Amboina „sorteerende onder 't Casteel Victoria van Leijtimor „en deszelfs negorijen en sijn van hier voortaan de „sterkenden (sic) negorijen gestelt volgens de Zielbe- „schrijvinge gemaakt A° 1691".

(In dit caput ontbreekt in het handschrift *1 blad* hetgeen bevatten moet het *einde* der mededeelingen omtrent *Alang* en het begin der mededeelingen omtrent *Oerimessing).*

Caput 6. „Van de 3 Uliasarsche Eijlanden Oma, „Liassar, Nussalaut. Oma heeft 2 deelen Boeang Bessi „van de Christenen bewoond en Hatuaha van de Moorren. „Op Uliassar woonen meest Christenen behalven aan de „Noord-hoek, die van Ihamahoe. Nussalaut heeft enkel „Christenen."

Caput 7. „Van de negorijen bewesten Sirri-Sorrij „liggende en eerstelijk van Paperoe."

Aan dit Caput ontbreekt een klein gedeelte betrekking hebbend op „*Nussalaut*" waarvan de verschillende negorijen nog afzonderlijk beschreven zijn, en de merkwaardigheden vermeld. Verder over het koppensnellen en het menschen-eten sprekend, waardoor „de zeer wilde en ruijge menschen" van dit eijland eertijds „befaamt" waren, vervolgt de schrijver: „het menschen eeten is hun „ook te eenemaal nog niet vergeeten, gelijk men be- „speurt heeft als zij met ons in 't leger waren en eenige „koppen van den vijand kregen dewelke ze braden".

Dit woord *braden*, dat *afzonderlijk* in den *rechterhoek beneden* op de laatste bladzijde voorkomt, vormt dus het eerste woord van een volgend vel, dat niet meer aanwezig is, zoodat wij een gaping in den tekst krijgen omvattende Capita 8, 9 en 10 en het begin van Caput 11. Van dit Caput bezitten wij in het eerstvolgend vel van ons handschrift ruim 9 bladzijden, waarvan de eerste aanvangt met de woorden:

„Dit Kelkepoeti dan leijt van Koack na 't Westen 3 „mijlen schaars en van den hoek Loeha bij Haloy 2 mijlen „stijl, zij zijn eertijds een volkrijke negorije geweest, enz:"

De overblijvende 6 en 1|2 bladzijden bevatten het eerste gedeelte van:

Caput 12. „Van de Alphoereesen, dat zijn wilde berg- „woonders op het Eijland Ceram, haar manier van leven, „dragt en religie mitsgs van 3 principaalste radjas „Sahoelau, Somijt en Sisseoeloe".

Caput 13 en 14 ontbreken, evenals het begin van Caput 15.

Dit Caput 15, waarvan wij 14 bladzijden bezitten, handelt over de aankomst der Portugeezen in de Molukken onder Serrano, hunne vestiging aldaar en de uitbreiding hunner macht, het begin en de uitbreiding van den Katholieken Godsdienst in Ambon en de Uliassers, de vervolging welke de Ambonsche Christenen te ver-

duren hadden van den kant der Hitoeezen, Ternatanen en Javanen en de hun door de Portugeezen verstrekte hulp onder Henrique de Sa in 1561 en later in 1602 onder Andre Furtado de Mendoza.

Capita 16, 17, 18, 19 en 20 zijn volledig, de 2 laatste bladen evenwel van Caput 20 zijn wegens veelvuldig gebruik bovenaan erg geschonden en onleesbaar geworden.

De inhoud van gemelde Capita is:

Caput 16. „Reden en occasie waarom de Nederlanders „in India zijn gekomen. Eerste schipvaart van vier „Nederlandsche scheepen dewelke Oost-Indiën besogt en „daar van kennisse in 't Vaderland gebragt hebbense „(sic) hoese naar een moeijlijke reijse voor Bantam zijn „gekomen alwaar negen van haar Luijden gevangen wier-„den genomen dog raakten wederom los, haar ongelukige „resconste (sic) voor Aros Baaij verlaten 't schip „Amsterdam en gaan bezuijden Java, weder na 't Vader-„land."

Caput 17. „Summarium."

„De tweede schiepvaart der Hollanders met agt „scheepen onder den Admiraal Jacob Cornelis van Nek „en den Vice admiraal Wijbrand van Warwijk waarin „Amboina Banda en de Maluccos ontdekt werden de „vloot raakt onderweegens verdeelt komen weder 't „zamen tot Bantam vier scheepen keeren weder na 't „Vaderland, de vier anderen gaan na Amboina en Banda „handelen met die van Hitoe der Hitoe-Eesen oorlog „tegens de Portugeezen de scheepen komen in Ternaten „daarse nagulen handelen en wederom na 't Vaderland „vertrecken."

Caput 18. „ Sommarus (sic) verhaal van de Moluxe „Eijlanden en Ternaten Coningen hoe datse na malkan-„deren geregeert hebben".

Caput 19. „Summaris verhaal van 't huijs Tomma-„gola daaruijt Quimelahas gesprooten zijn die in Amboi-„na geregeert hebben".

Caput 20. „Summarium.”

„Steven van der Hagens eerste voijagie naar Oost- „Indiën met 3 schepen die het eerste fortje in Amboina „legt en met hulp der Hitoeeses het Portugeeses Casteel „belegeert (sic) dog te vergeefs. Cornelis Hiemskerk „neemt het guarnisoen op Ambon nagelaten wederom „in. Vereenigde Oost-indische Compag. werd opgerecht „en de Magilanische ingetrocken d' eerste vloot van deze „Comp. bestaande in 15 scheepen onder den admiraal „Wijbrant van Warwijk. Éerste logie op Bantam „gestight.”

Caput 21. „Sommarium.”

„De komste van Andrea Fortado de Mendosa, zijn „slagh voor Bantam tegens de Hollanders, in Amboina „overweldigt Nau ende de kuste Hitoe krijgt slagen voor „Ihamahau wierd bevredigt met Loehoe, vertrekt na „Ternate”.

Van dit Caput, aanvangend op de onderste helft der eerste bladzijde van een nieuw vel is de titel alleen gaaf gebleven. Van den tekst zelf is zoo goed als niets behouden daar de 6 binnenbladen verloren zijn. Dit verloren gaan wordt evenwel eenigszins vergoed door de toevoeging door dezelfde hand die den tekst van af Caput 16 heeft afgeschreven, van de volgende mededeeling onder op het laatste blad.

„Siet het vervolgh in 't Tweede Deel. Te weten in 't „begin van d' Ambonse Historie dewelke voor deesen een „Continueerdboek hiervan is geweest, dog dewijl het „werk te voliminus (sic) scheen is het in twee boeken „verdeelt waar van dit het eerste is met de naame van „Ambonse Land Beschrijving het ander of grootste deel „kreeg den naam van Ambonse Historie”.

Die woorden alleen reeds doen al dadelijk een sterk vermoeden in ons rijzen dat wij hier een werk van *Rumphius* voor ons hebben, wiens „Ambonse Historie” in 1910 opnieuw werd uitgegeven in ”Bijdragen tot de Taal- Land- en Volkenkunde van Nederl. Indië (zevende

volgr. X Deel); doch, bij aandachtige lezing van den tekst zelf wordt dat vermoeden zekerheid, wijl hier en daar gegevens worden aangetroffen die alleen op Rumphius van toepassing zijn.

Zoo vernemen wij dat de schrijver reeds in 1659 te Ambon gevestigd was en er in 1691 nog vertoefde, wijl hij op blad 4 van ons handschrift, over de groote droogte sprekend, die somtijds te Ambon voorkomt, getuigt: „diergelijke droogte onder andere bij *mijnen tijd* voorgevallen zijn A° 1659 en 1660, 1669" en telkens de getalsterkte der negorijen aanhaalt volgens „de zielbeschrijvinge gemaakt A° 1691".

Verder is de schrijver opperhoofd te Hitoe geweest. Van „haare (der Amboneezen) fabuleuse afkomst" sprekend en na enkele verhalen der inlanders te hebben meegedeeld, vervolgt de schrijver: „op welke belaggelijke verhalinge zommige nog also hartnekkig staan, dat in *mijnen tijd doen ik in de Hitoe-Ese regt vergaderinge presideerden*, de orang-kaay Ely een ander voor 't regt daagde, ende hem tot zijn slaaf wilde maken" enz.

Dit opperhoofd van Hitoe was tevens botanicus, die er een herbarium op nahield — In Caput 12 toch lezen wij aangaande de „*Alphoereesen* van Ceram ....": „het zijn groove, sterke en wilde menschen, door de „banck langer dan de strandluijden, gaande meest naakt, „beijde mannen en vrouwen, behalve datse om het mid- „dellef hebben, een dicken band tsjedacko gen[t] met „verscheijde striepen geverft, gemaakt van de melkag- „tige schorse des booms gen[t] Sacka: *(in ons herbaricum* „Sicomorus alba)".

Uit welke mededeelingen, wij met recht meenen te kunnen besluiten dat onze schrijver die zoo lange jaren op Ambon heeft doorgebracht, opperhoofd te Hitoe is geweest, en zich bezig hield met de studie en verzameling van planten en kruiden, geen ander kan geweest zijn dan onze Georgius Everhardus Rumphius.

Met de beantwoording van de vraag, wat behandeld

is geworden in de in ons handschrift ontbrekende Capita zullen wij ons niet bezig houden aangezien er gegronde hoop bestaat, dat binnenkort de orang Kaja van Hitoemessing er in slagen zal ook dat gedeelte op te sporen en aan den Controleur van Ambon, den Heer H. J. Jansen te doen toekomen. Wel zou ik mijn meening willen uitspreken aangaande eene andere vraag, of het n.l. in 't belang der wetenschap zou zijn dat Rumphius' werk gepubliceerd worde evenals zulks geschied is met zijne Ambonse Historie.

Beoogt men met eene dergelijke uitgave enkel bekendmaking van oude topographische en geschiedkundige gegevens, dan zullen wij daardoor niet wijzer worden, aangezien alles wat in Rumphius voorkomt reeds door een ander 22 jaar na Rumphius' dood, werd uitgegeven, niet, wel is waar, onder Rumphius' naam, ook niet in die volgorde waarin het ons hier geleverd wordt, maar toch zoo, dat wij alles zijn te weten gekomen wat Rumphius ons hier vertelt. [1])

[1]) Voor *Rumphius* Cap. 1—5 Vgl. Valentijn. Beschrijving van Ambon III B. Hfdst. 1, 2, 3.

Voor Rumphius Cap. 6 en 7 Vgl. Valentijn. Beschr. v. Ambon II Boek. 3 en 4 Hfdst.

Rumphius Cap. 11. Vgl. Valent. Beschr. v. Ambon II Boek 2e Hfdst. R. Cap. 12 Vgl. Valent. Beschr. v. Ambon II B. 3e Hfdst. Rumphius Cap. 15. Vgl. Valentijn-Moluksche zaken en zaken v.d. Godsdienst.

Rumphius Cap. 16. 17. 20. Vgl. Valentijn Ie Deel 5e en 6e Hfdst.

Rumphius Cap. 18. 19. Vgl. Valentijn Moluksche zaken I B. 1e en 2e Hfdst.

Rumphius in Cap. 12 sprekend over den boom *Sacca* vervolgt „*(in ons herbaricum Sicomorus alba* genaamt)".

Valentijn in Beschr. van Ambon II B III Hfdst. over dien zelfden *Sacca* sprekend, voegt er bij „*dien wij ook voor den witten Siccomòrus houden*".

Rumphius in Cap. 16 melding makend van de Comp. van Verre die tot Amsterdam 4 scheepen heeft toegerust waarop „hij verskens heeft gesteld" geeft ons dan zijn „Epigramma in quatuor naves quae primae e Batavia lustrarunt Indiam Orientalem".

Valentijn in Deel I Ve Hfdst. meldt zorgvuldig wat Rumphius zegt, doch vergeet Rumphius' verskens mee te deelen".

Beschouwt men echter de publicatie meer als een zaak van piëteit voor den grooten man, een eerherstel voor het jegens hem gepleegde onrecht, een protest tegen de onbeschaamde letterdieverij van een der grootste plagiarissen der 18e eeuw, die niettegenstaande zijn rampassen van andermans goed, toch voor oorspronkelijk schrijver *wilde* doorgaan, en de gemeente *wilde* wijs maken dat hij, met eene bewonderenswaardige naarstigheid en krachtsinspanning al zijne gegevens zelf (zooals hij placht te zeggen, *vooral* wanneer hij druk aan 't overschrijven is) had *opgebaggerd* uit de grijze oudheid, als men de publicatie van dat standpunt uit beschouwt, dan zou ik zeggen, dat men ook *dit* handschrift uitgeve: daardoor toch zullen 2 mannen van naam in een juister daglicht komen te staan t. w.

Georgius Everhardus Rumphius en François Valentijn.

Bijdragen tot de Nāgarakṛtāgama-studie

door

Dr. Martha A. Muusses.

I. Iets over het Grote Dodenoffer voor de Rājapatnī in 1284 Çaka.

In zang 63, 64 en 67 van de Nāgarakṛtāgama komt een — helaas zeer onvolledige en fragmentariese — beschrijving voor van het Çrāddha, dat ter ere van Hayam Wuruks grootmoeder in 1284, twaalf jaar na haar dood, werd gehouden. Gelukkig evenwel is de beschrijving ervan toch wel zo duidelik, dat we er gelijkenis in kunnen ontdekken met nog tegenwoordig bestaande ceremoniën, waardoor het o.a. mogelik wordt een totdusver corrupt-verondersteld woord volkomen in het verband te doen passen.

Door de Heer Van Stein Callenfels werd reeds gewezen op mogelike overeenkomst met de tegenwoordige mĕmukur-ceremonie op Bali, [1]) welke veronderstellingen werden bevestigd in het artikel van de Heer Joh.Scholte: De Slamĕtan Entas-Entas der Tenggereezen en de Mĕmukur-ceremonie op Bali. [2]).

Deze twee artikels gaven tevens de bevestiging van een conjectuur, die ik bij zang 64: 4 had aangeteekend.

In zang 64 wordt verteld, hoe het Çrāddha plaats had, hoe de oude Sthāpaka, die de leiding van plechtigheid had, niet in staat was alle handelingen alleen te ver-

---

[1]) Oudheidkundig Verslag 1919 p. 105 vlgg.

[2]) Handelingen Congres v. T. L. en Vlkk. Solo 1919 p. 47 vlgg.

richten en hoe hij door zijn talrijke leerlingen werd bijgestaan. Dan luiden de laatste twee regels van 64:4 die het begin van de eigenlike plechtigheid beschrijven: ngkā Mpungkuw ing Paruh aprasiddha patangan lāmpah nireng maṇḍala

mudrā mantra japānut udhara minuṣṭy angde tĕpĕt ning hiḍĕp ||4||

Prof. Kern zet achter *udhara* een vraagteken en laat het onvertaald:

„Toen verrichtte Zijn HoogEerwaarde van Paruh den dienst als handlanger in den kring. Mudrā's (houding der vingers), spreuken, prevelgebeden — — werd ter hand genomen, hetgeen de gedachten fixeerde".

In de „Aanteekeningen" merkt Prof. Krom (p. 234) op: „de eerste lettergreep van het corrupte woord, dat in *udhara* schuilt, dient lang te zijn".

Het schijnt me toe, dat het met die corruptheid van *udhara* niet zo erg is gesteld: met de kleine verbetering van *udhara* in *uddhara* (eig. skt. *uddhāra*, maar de ā en a worden in het oudjav. nog al eens verwisseld [1]) is de maat in orde gebracht.

En nu de betekenis: *uddhāra* (=*udhāra*, beide worden naast elkaar gebruikt met volkomen gelijke betekenis) is letterlik het ergens uittrekken, uithalen, 't opheffen, omhoogbrengen, en wordt dan in de ruimere zin van „redding, bevrijding, hulp" gebruikt (zie Petersb. Wdbk. sub *dhar* + *ut* en *har* + *ut*). Deze vertaling nu is het, die in dit verband uitstekend op zijn plaats is. *Anut* kunnen we dan vertalen door „vervolgens"; uit de plaatsing in de zin blijkt, dat de trits van verrichtingen met de prevelgebeden ten einde is en dat het woord *ud(d)hara*, dat er na komt **het doel** van die handelingen uitdrukt. Wanneer we dan ten slotte *minuṣṭi* met Van der Tuuk vertalen met „mikken op, richten op, dan luidt de laatste regel van 64:4: „mudra's, spreuken en prevel-

[1]) Zie voor dergelijke verwisselingen in de Nāgarakṛtāgama p. 218—244 van de Overdruk.

gebeden werden vervolgens op (het doel van) de bevrijding gericht; dit veroorzaakte een fixeren der gedachten".

Nu lezen we bij de beschrijving van de Slamĕtan Entas-Entas, die de Heer Scholte bijwoonde: [2])

„De priester begint met een toespraak tot de aanwezigen en zegt, dat hij van plan is de zielen van Pa Wakia, Bok Wakia, Pa Darisah en Bok Darisah [3]) op verzoek van den Petinggi *uit de hel te halen. Hij hoopt, dat alle aanwezigen hun gedachten op dat doel zullen concentreeren*, waarop ze in koor „inggih" doen hooren.

Nu brandt hij wierook en gaat gebogen boven den damp zitten; terwijl hij zijn gezicht naar de offers op het dak keert, mompelt hij de volgende mantra", enz. Het slot van de bedoelde mantra luidt:

„Ik deel U mede, dat ik heden de zielen van Pa Wakia, Bok Wakia, Pa Darisah en Bok Darisah doe nederdalen van boven de witte wolken langs de witte rook. Ik verzoek de zielen plaats te nemen in de bloemenbeelden (puspa plowo kentjana sedjati)."

Uit het geciteerde blijkt, dat we inderdaad in de Slamĕtan entas-entas (die door de schrijver met de mĕmukur-ceremonie is geïdentificeerd) een voortzetting van het oude dodenoffer der Hindoes mogen zien. Wel schrik ik er voor terug de ziel van de beroemde koningin in de hel te laten verwijlen na naar welbesteed leven: ze zal zonder enige moeilikheid de hemelpoort zijn binnengetreden. Maar wat we met zekerheid kunnen zeggen is, dat de çrāddhas tot doel hadden *de bevordering van het welzijn* der pitaras en dat zij zelfs voor de meest vromen onder de gestorvenen een voortdurende eis waren (vandaar de drang die de koningin-moeder op haar zoon uitoefent in dit geval). Met dit voor ogen is er m.i alle reden om 64:4 op te vatten, zoals het hierboven door mij werd gedaan.

[2]) Handelingen Congres Solo p. 57 vlgg.

[3]) Verschillende verwanten van degene, die de slamĕtan houdt. Ze zijn resp. al 40, 30, 10 en 7 jaar te voren gestorven.

II. Huishoudelike, Agrariese of Politieke Belangen?

De gevolgen van Ranggah Rājasa's overwinning op de vorst van Kaḍiri worden in Nāgarakṛtāgama 40:4 als volgt beschreven:

Ryy ālah sang Çrī-narendreng Kaḍiri girigirin tang sabhūmī Jawārēs

prāptānēmbah paḍa wwat sahanahana wijil ning swadeçānpasewa

tunggal tang Janggala mwang Kaḍiri samasamāngekanāthātiçakta

ngkān tēmbe ning ḍapur mwang kuwu juru tumameng sāmya mangde sukeng rāt,

D.i. [1]) „Na de nederlaag van den Doorluchtigen vorst van Kaḍiri werd het geheele land Java vervuld van grooten schrik en angst: zij kwamen hun hulde betoonen en boden, terwijl zij hun eerbiedige opwachtingen maakten, allerlei opbrengsten van 't land aan. Janggala en Kaḍiri werden vereenigd onder één machtig heerscher. Toen vond de ḍapur en de kuwu juru voor 't eerst bij 't algemeen ingang tot geluk der bevolking".

Bij de laatste regel, waar we ons mee zullen bezighouden, tekent Kern aan:

„*Ḍapur* en *kuwu juru* heb ik voorzichtigheidshalve onvertaald gelaten. Een der beteekenissen van *ḍapur* is „keuken"; *kuwu juru* laat zich verklaren als „tijdelijk verblijf voor kraamvrouwen" (vgl. Sundaneesch *juru*, *ngajuru* [„jongen, jongen werpen"], enz.) Zou eerst in de 13e eeuw het maken van kookplaatsen en kraamvertrekken buiten 's huis meer algemeen geworden zijn? Het is volstrekt niet onmogelijk maar vooralsnog bezitten wij daaromtrent elders geen berichten".

In de overdruk uit de Verspreide Geschriften zegt

---

[1]) Vert. Kern; waar in 't vervolg niets anders is vermeld, is deze steeds gebezigd.

Prof. Krom in zijn aantekeningen (p.274) over deze regel:

„De in deze zelfde strofe genoemde *ḍapur* en *kuwu juru* zouden wij niet met keuken en kraamvertrekken in verband willen brengen. Het eerste komt nog in zang 63:3 en 66:2 voor en wordt daar vertaald met „huislieden", of ook (blijkens noot 1 op pag 151) „vrijboeren". *Kuwu* is in zang 20:2 als „hoofden" opgevat; *juru* is, naar de inscripties uitwijzen, eveneens de aanduiding van zeker soort lieden, hetgeen zang 83:5; 88:1 en 91:1 bevestigen. Onzes inziens heeft dus de mededeeling in deze strofe betrekking op zekere agrarische instellingen: van dien tijd af kreeg men op Java vrijboeren en derg. Zulk een bericht is wel zoo begrijpelijk als een aangaande keukens en kraamkamers. (Met dit ḍapur zal ook wel de nog onverklaarbare fomule aan het slot der Gĕdangan-inscriptie samenhangen, waarover Kern in Verspr. Geschr. VII p, 29 noot 3 spreekt. Vgl. nog de oorkonde van Selabraja O. J. O. No. LXXXVIII, laatste regel)".

Tenslotte luidt de vertaling van Brandes (T. B. G. 58 p. 533 vlgg) „en met dat oogenblik kwamen de dapoers, de koewoes en de djoeroes tot verevening (verrichtten allen volkomen hun plicht) (toemameng sāmya) tot groot geluk der waereld".

Een volledige vertaling is van de regel dus nog niet gegeven hoewel blijkt, dat Krom en Brandes in de bedoelde woorden persoonsnamen zien.

Van het begin af nu had de passage mij getroffen, daar ik geïntrigeerd was door die bij uitstek vrouwelike belangen, die volgens Kerns vertaling, werden waardig gekeurd om met de gewichtigste staatszaken te worden besproken! Daarom trachtte ik zekerheid te verkrijgen omtrent de betekenis der woorden door de andere plaatsen in de Nāg. krt. waar zij voorkwamen, bijéén te zoeken en ermee te vergelijken. Het resultaat was het volgende lijstje (bij iedere plaats is Kerns vertaling gegeven):

ḍapur	63:3	para ḍapur	: huislieden (vrijboeren).
	66:2	„ „	„
	79:2	ḍapur	: haardsteden
kuwu	12:3,4,5,6	kuwu	: verblijf
	17:3	„	: kamp
	17:5	„	: kampement
	20:2	„	: hoofd
	32:1	kuwu kuwu	: monnikshutten
	40:2	kuwu	: hoofdkwartier, legerkamp, hoofdplaats
	55:1	kuwu	: paviljoen
	65:2	mantry ākuwu ring paminggir	: gouverneurs van de stranddistricten.
	79:3	kuwu	: tijdelijk verblijf
	83.5	juru kuwu	: districtshoofden en dorpshoofden
	85:1	mantry ākuwu	: dorpshoofden.
juru	10:2	juru	: hoofden
	50:6	„	: voorzitter
	66:3	„	: hoofden
	83.5	juru kuwu	: districtshoofden en dorpshoofden
	85:1	juru buyut	: dorpsoudsten
	88:1	juru	: districtshoofden (Prof. Kern had hier eerst „dorpshoofden" gezet. Een noot van 1918 heeft dit als schrijffout gekenmerkt en wel, in verband met 83:5, voor „districtshoofden".
	91:1	jurw iy angin	: (niet vertaald)

We zien hieruit, dat:

1e. *juru* overal de betekenis hoofd of iets dergelijks heeft, overal dus een persoonsnaam is, hetgeen de inscripties ook leren (zie Prof. Kroms aantekening hierboven).

2e. *kuwu* in het grootste deel der bewijsplaatsen niet de naam van een *persoon*, maar van een *zaak* is.

In twee gevallen wordt 't als een persoonsaanduiding opgevat:

a. 20:2, in een zeer onduidelike passage, waarvan de vertaling onzeker is en waar *kuwu* even goed dorp, district hoofdafdeling of iets derg. kan betekenen.

b. 83:5, waar we *juru kuwu* met hetzelde recht als *juru buyut* in 85:1 als één catagorie van personen mogen opvatten: hoofden der kuwu's.

3e. ḍ*apur*, waar het alleen voorkomt een *zaak* is, waar het met *para* gecombineerd wordt, een *persoon*.

Laten we eerst de beide laatste gevallen eens nagaan:

63:3:

„Sontĕn prāptomarĕk tang para ḍapur aputih sajjanādinya wijña
mwang mantry āsing wineh thāny asuruhan amakādy āryya Rāmādhirāja".

„Des avonds kwamen de huislieden [1]), de witte monniken, de deugdzame mannen enz, de geleerden, en de mantri's die bekleed zijn met apanagegronden, met ārya Rāmādhirāja aan 't hoofd".

66:2:

Mantry āryyāsuruhan pradeça milu len para ḍapur ahatur niwedya nangiring

„De mantri's, ārya's, heeren van dorpen, en huislieden, kwamen mede hun feestgeschenken aanbieden".

Op het eerste gezicht lijkt het vanzelfsprekend, dat ḍapur hier een persoonsnaam is, toch is het m.i. zonder twijfel hier een zaak. Wanneer we nml. het gedicht eens wat nader onderzoeken, blijkt het, dat er verschillende van dergelijke elliptiese uitdrukkingen in staan, waar het land of de plaats wordt genoemd, terwijl de bewoners van dat land of die plaats worden bedoeld:

15:3 dwīpāntara sumiwi ri Çrī narapati: de andere eilanden huldigden Z. Maj. den vorst.

---

[1]) Anders gezegd „vrijboeren". Dit schijnt de beteekenis van ḍapur te wezen, Skr. kuṭumbin.

16:5 anyabhūmi amatĕhi sājña sang nṛpati : de andere landen voegden zich naar de bevelen van den vorst.
20:2 milw ang deça ri Tunggilis Pabayĕman rowangnya nekāpupul: Ook de desa's Tunggilis en Pabayĕman kwamen in hun gezelschap mede in grooten getale vereenigd.
28:1 sa Yawakṣiti wetan umarĕk apupul: geheel Oostelijk Java kwam gezamentlijk ter opwachting.
42:2 Samangkana tikang digantara paḍāngabhaya marĕk i jöng nareçwara: zoo dan naderden (lieden van) de andere landen, veiligheid zoekende, tot de voeten van den vorst.
45:2 sa Yawaksiti maluy ātutur atisādara n-umarĕk: 't gansche land Java was gehoorzaam en maakte met zeer grooten eerbied zijn opwachting.
79:2 hetunya ng Yāwabhūmy ātutur ing ulah anūt çāsana Çrī narendra: Dien ten gevolge leerde (de bevolking van) Javaland zich gedragen volgens de bevelen van Z. Maj. den koning.

Niemand zal hier overal persoonsnamen in willen zoeken, omdat de woorden in deze elliptiese uitdrukkingen de betekenis van personen hebben gekregen. Zo is het ook met *para ḍapur* van 63:3 en 66:2; beide staan voor: wwang ring para ḍapur (vergelijk 85:1 wwang ring parapurī)

Maar nu we dan hebben uitgemaakt, dat in 't algemeen *juru* vertaald moet worden met *hoofden, leider, degene die ergens zorg voor draagt*, en dat *kuwu* en *ḍapur* voor zaken worden gebruikt, is het ook wenselik te trachten de juiste betekenis van deze twee woorden vast stellen.

Kuwu komt in de Nāg. Krt. voornamelik voor als verblijfplaats in den ruimsten zin van 't woord. In het zinsverband wordt 't dan door Prof. Kern nader gespecialiseerd als: kamp, monnikshut, paviljoen, hoofdplaats. Het KBWdbk. zegt in voce *kuwu*: Jav; * kuṭa. 't Jav. *kuwu* nu is legerplaats, kampement en *kuṭa* betekent legerplaats, versterkt dorp, ommuurde ruimte.

Deze vertaling moeten we ook in 40:2 en 40:4 bezigen, dunkt me. De kuwu koṭa radja van 40:2 is de versterkte hoofdplaats kuṭaradja, in de Pararaton alleen maar *kuwu* genoemd, waar Tunggul Amĕtung verblijf hield. Uit de Pararaton blijkt, dat deze een zekere machtspositie had en ambtenaar van de koning was. We mogen dus in de *kuwu's* versterkte punten zien van de vorsten, waar ze een gezaghebber met troepen aanstelden om van daar uit de bevolking onder appèl te houden.

De weinige plaatsen in de Nāg. kṛt. geven over de betekenis van *ḍapur* geen uitsluitsel; zoals uit Prof. Kroms aantekening hierboven reeds bleek is het aantal gegevens wel wat uit breiden, maar met — helaas — ook niet overduidelike passages. Toch kunnen we met behulp van deze plaatsen de eigenlike kern van de woordbetekenis wel iets meer benaderen. Bezien we allereerst de Gĕdangan-inscriptie; het gedeelte dat we voor ons doel nodig hebben, luidt:

Atĕhĕr Dyah Parih sira pinakanāyakā ning samasanāk umadṛwyākĕn nikang sīma ri Bungur. Mangkana ubhaya hita Dyah Parih lāwan ikang samasānak tkan ing gabah kasawur kabeh mwang atunggu ḍapur, makādi sang aryyadhoni buyut Budhi, buyut Gdong, buyut Gandar, prasamāmwatakĕn panggañjar i Dyah Parih. I wruhan i sakula (l. sakala) kulawangça, tus nikang samasānak ing anāgata".

In Prof. Kerns vertaling: „Daarop wordt vrouwe Parih erkend als het hoofd van de genooten, die het gebied van Bungur hebben te genieten. Zoo is de wederzijdsche overeenkomst aangegaan door Vrouwe Parih met de genooten (de technische beteekenis van de woorden „tĕkan ing gabah kasawur kabeh mwang atunggu ḍapur d.i. met inbegrip van de gestrooide rijstkorrels alle en de bewakers van de dapur (keuken?)" is mij onbekend), te beginnen met aryadhoni Buyut van Bodhi, den Buyut van Gḍong, den buyut van Gandar, die alle een huldegeschenk aan Vrouwe Parih zullen leveren. Dit hebben

al de afstammelingen der genooten in de toekomst te weten".

De onverklaarde woorden zijn m.i. bevredigend te interpreteren, de gehele zin zou ik als volgt willen lezen:

Zo is de wederzijdse overeenkomst aangegaan door Vrouwe Parih met de genoten aangaande alle uit te zaaien padikorrels; en degenen, die de zorg hebben voor de familie [1]) (dwz. de hoofden der families), te beginnen met aryadhoni, Buyut van Bodhi, de Buyut van Gdong, de Buyut van Gandar zullen allen een huldegeschenk aan Vrouwe Parih leveren". M.a.w. het is een overeenkomst het uitzaaien en verdelen van de rijst betreffende [2]) terwijl bovendien de „genoten" die op dit opnieuw verkregen familiegebied mogen wonen, verplicht zijn een huldegeschenk te geven aan haar, die de gunst van de vorst ontving.

De oorkonde van Selabraja, die eveneens het woord *ḍapur* te lezen geeft is te corrupt om ons van dienst te zijn, daar niet met zekerheid is vast te stellen, welke waarde de woorden daar hebben. Ook de door Brandes slechts gedeeltelik ontcijferde steen van 1382 Çaka (O. J. O. XC) is op vele plaatsen onleesbaar, zodat het *rama ḍapur* (bij Brandes als variant) ons niet veel verder brengt [3]). Het KBWdbk. geeft bij *ḍapur*: *rama dapur*: dorpshoofden.

Tot nu toe zijn we zang 79:2 stilzwijgend voorbijgegaan: „çrī nātheng Singhasāryy otus anapaka ri göng ning ḍapur saprakāra", „Z. M. de vorst van Singhasāri gaf last om het aantal kookplaatsen (haardsteden) van allerlei aard op te nemen" (vert. Kern) of „De vorst van Singhasāri zond lieden uit om den omvang der da-

[1]) Zie over deze vertaling hierbeneden.

[2]) We moeten ons dus voorstellen, dat Vrouwe Parih in de rechten van de souverein is getreden en op haar beurt de ingezetenen grond in leen geeft tegen betaling van een gedeelte van de oogst.

[3]) Het gaat over grondkwesties: rama ḍapur hadol bumi enz.

poers na te gaan" (vert Brandes). De vertaling *omvang* geeft beter het kawiwoord göng (grootte) weer, dan *aantal*. Me dunkt, dat Prof. Kern tot deze vertaling moest komen, omdat het wat onwaarschijnlik klonk, dat de grootte van de haardsteden werd opgenomen! Maar is het zeker, dat „kookplaatsen" hier het rechte woord is? [1])

Nemen we daarvoor onze toevlucht tot de nieuwere tijd:

Het Njav. wdbk. zegt:
ḍapur: stoel van bamboe, riet. *ḍaḍapur*: tot één stam behoren, lid van één familie zijn met een ander.
ḍapuran volgens Wilkens ook: klasse, familie waartoe iemand of iets hoort.

Het Nieuw Maleisch Nederl. Wdbk. van Klinkert heeft: *dapoer*: stookplaats, keuken. *orang sadapoer*: lieden uit één gezin, die van één stookplaats gebruik maken.

De betekenisovergang van ḍapur is dus hoogstwaarschijnlik zo in zijn werk gegaan: oorspr. *stookplaats*, dan — daar de keuken als het specifiek gemeenschappelike van de gezinsleden werd beschouwd — *gezin*, bij uitbreiding, *familie* (als deze zich uitbreidt wordt het ongeveer gelijk aan *gehucht*, kampong (63:2 en 66:3).

Deze betekenis *familie*, *gehucht* past uitstekend in de Gĕdangan-inscriptie, zooals we boven zagen; ze past in 79:2 — immers het opnemen van de grootte der families in de verschillende desa's is zeer begrijpelik — en ze past ten slotte (om tot ons uitgangspunt terug te keren) in 40:4. De vertaling van de laatste regel levert nu geen moeilikheden op: „Van toen af gingen van de families (gehuchten) en van de versterkte legerplaatsen de hoofden eendrachtig samen, tot geluk der bevolking".

---

[1]) In zang 88:4 wordt in een dergelijk verband het skrt mahānasa, keuken gebruikt. Aan de beperkte betekenis van dit woord moeten we evenwel niet te veel gewicht hechten, het is eenvoudig een vertaling van dapur.

Op deze wijze blijft het goede verband met de verdere inhoud der strofe bewaard: het gevolg van Ken Angroks overwinning was, dat de aanvoerders van de kampementen of versterkte hoofdplaatsen, nu ze onder een machtige heerser waren gekomen, geen gelegenheid meer zagen de ingezetenen buiten de bevelen van de vorst ten eigen bate te onderdrukken, terwijl de bevolking van haar kant niet meer kans zag tegen de ambtenaren van Zijne Majesteit op te staan (wat tevoren wel scheen te gebeuren, zooals uit 40:2 valt op te maken). Een krachtige wil betoomde alle onderdanen en dwong hen hun plicht te doen.

Houtleveranties onder de O. I. Compagnie

door

E. H. B. Brascamp.

VI. De instelling van vaste houtcontingenten in het contract van 8 November 1733 met den Soesoehoenan. [1]

(Uit het Koloniaal Archief No. XXXV.) [1]

In de door de O. I. Compagnie met Mataram gesloten contracten van den 25en Februari 1677 [2]) en den 5en October 1705 [3]) was over de leverantie van houtwerken

---

1) Het vorig nummer dezer serie werd opgenomen in dit tijdschrift, jaargang LX, (1921), blz. 345 vv.

2) De Jonge. De Opkomst enz. deel VII (IV), Bijlage XIII blz. 80|81, in artikel 6, dat luidt:

„De Comp. sal vrystaan, soo wel in alle de zeehavens als voorts binnen 't geheele landt, zonder onderscheyt van steeden en plaatsen, haere logies naer believen te stabileren, daertoe bequaeme erven uyt te kiesen, alsmede tot het gebruyck van timmerwerven, 't sy in de bocht van Rembangh off elders, waartoe sooveel timmerluyden, smits, zagers en ander ambachtsvolcq in haren vasten dienst, off by dachhuer sullen mogen nemen, als daartoe van nooden hebben, sonder dat de regenten sullen mogen die luyden, zoo langen sy by de Comp. syn, meer afnemen voor des Sousouhounans gerechticheyt als een Sps. Rl. 's jaars zonder meer, en sonder oock deselve met eenige andere lasten te moogen beswaeren en van de Comp. afi te trecken".

3) De Jonge. De Opkomst enz. deel VIII (V), Bijlage XXXV, blz. 264|265, in artikel 7, dat luidt:

„Het sal de Compagnie vrystaan .... timmerwerven op te regten tot het bouwen en repareren van schepen en vaartuygen, en sullen de javaanse gouverneurs gehouden syn daartoe altyd de nodige volkeren of Javaanse calangers en houtwerken, als andere behoeften in hunne districten te beschicken, welke de Compagnie na behoren betalen zal, dog sullen dan ook die kalangers alleen onder 's Compagnies gehoorsaamheyt moeten staan, sonder dat de Javaanse gouverneurs hun eenig hooftgelt als anders sullen mogen opleggen".

alleen bepaald, dat de Compagnie overal timmerwerven mocht oprichten tot het bouwen en repareeren van schepen, waartoe de regenten steeds de noodige houtwerken en werklieden (kalangers) moesten beschikbaar stellen, welke laatste, zoolang zij voor de Compagnie werkten, niet meer aan het gezag der Inlandsche hoofden onderworpen zouden zijn, en ook niet het gewone hoofdgeld zouden hebben te betalen, dat de Compagnie voor hen aan den Soesoehoenan zou voldoen. Van eene verplichte leverantie eener bepaalde hoeveelheid of van contingenten was dus geen sprake.

Bij hare Resolutie van den 7en Juli 1732 besloot de Hooge Regeering te Batavia: „in consideratie gekomen zynde, dat de tot dus lange uytgestelde vernieuwing der gemaekte contracten tusschen de maatschappye en de Mattaram, by dese gelegentheyt mits Zyn Ed. presentie met minder omslag soude kunnen in 't werk gestelt worden" [4]), den pas tot Raad-extra-ordinair van Indië benoemden Commandeur en Gesaghebber op Java's Oost-Cust Frederik Julius Coyett „daartoe te employeren en hem te dien eynde als onsen expressen Commissaris na het Hoff te laten gaan, zoodra ons zoude gebleken, den vorst daerin en in onse verkiesinge quam te condescenderen." [5]) Het duurde nog eenigen tijd, alvorens daaromtrent zekerheid werd verkregen n.l. tot dat het apart schrijven van Coyett ter zake handelend van den 10en September 1732 ontvangen werd, waarbij deze berichtte, „dat er van den kant van het hoff geen swarigheyt te verwagten was". [6]) Daarop besloten G. G. Dirk van Cloon en de Raden van Indië den 19en September 1732, aangezien de tijd reeds te ver „ingeschooten was, dat hetselve voor de doorbrake van het Westermoesson niet kon ten eynde gebragt worden",

[4]) De Jonge. De Opkomst enz. deel IX (VI), Bijlage XXXVI (Brief van den Gouverneur-Generaal Dirk van Cloon en de Raden van Indië aan Heeren XVII van 25 October 1732), blz. 187.

[5]) Als voren, blz. 188.

[6]) Als voren, blz. 189.

„zulx voor dit jaar uyt te stellen en te verschuyven tot de aanstaande maand Mey, mitsgaders den gedagten heer Coyett alvorens te laten herwaerts komen om over die affaire en hetgeene soo te dien opsigte als de verdere regenten en belangen van de maatschappye dient verrigt te worden, mondeling te aboucheren". [7])

De Instructie aan Coyett medegeven op zijn vertrek naar Cartasoera is van den 31en Mei 1733. [8]) Hetgeen daarin aan hem opgedragen werd op het punt der houtleveranties is het volgende.

„Maar de leverantie der houtwerken, die het volk van den Soesoehoenang gewent is, soo b'oosten Samarang in de Japarase en Rembangse bosschen, als bewesten hetselve in die van Pannaroeba, [9]) Wallery en Brebes voor de Comp. te kappen, en dewelke dan ook in 't voorige contract een speciaal articul hebben uytgemaakt, meriteeren ook wel om opnieuws in dit tractaat plaats te vinden, want UEdle weet, wat moeylykheeden men daaromtrent veelmaals onderworpen is geweest en niet minder, hoe deselve somtyds van onse bedients. en hare handeling omtrend de Javanen, off ook wel hare booze gewoonte en eygenbelangens voor die van hare meesters te prefereeren en somtyds ook weder aan de Javaense hoofden en hare harde en onregtveerdige behandeling over hare onderhorige volkeren voortgekomen zyn, zo als dit laeste nog jongst heeft weten te demonstreren den Japarasen Resident Bartholomeus Visser ter occasie van nieuwe klagten, die daar over voorgevallen waren naar het genoteerde by gemeene Samarangse advisen van den 3e Maart passo. [10]). Om nu van onse kant alle

[7]) Als voren, blz. 189.

[8]) Koloniaal Archief 889. Bataviasch Uitgaand Briefboek 1733.

[9]) Vermoedelijk Roban in het regentschap Batang, ten N. van Soebah gelegen.

[10]) Dezen brief trof ik aan in het Drieentwintigste deel van het Bataviasch Inkomend Briefboek, overgekomen in 1733: Koloniaal Archief 2149. Hij zal elders gepubliceerd worden met de voorgeschiedenis ervan.

reeden van klagten weg te neemen, zal het niet alleen nodig zyn, dat door UEdle alomme de nodige ordre werde gesteld aan alle subalterne en houtuytleverende residenten, dat men precis aan den Inlander betale, hetgeene daertoe staet, so als wy dat so menigmaal van hier hebben geordonneert, dog tot verversinge van het geheugen nu en dan eens schynt gerepeteert te moeten werden, maar dat ook telkens by de voldoeninge door de Javaense hoofden quitanties verleend werden van hetgeene men aan haar heeft voldaan, om also versekert te zyn, dat zy het waarlyk krygen en daarvan soo tot Samarang, als door dien weg ook alhier te doen blyken tot onze geruststellinge, terwyl wy, hetgeene aan de kant der Javanen ook weder dient vastgesteld en gereguleert te werden, seer gaarne aan UEdle schickinge willen overlaten, als door zyne verkregene locale kennisse sekerlyk beter dan wy kunnende seggen, wat middelen tot redres ten haren opsigte de efficacieuste zullen zyn.

En soo mogen wy mede wel lyden, dat door UEdle. een matige prys werde gesteld op het kam- of vleeschhout [11]), vallende meest omtrent Soerabaja en in de landen daar omher, want naerdien de Javanen al voor lange sig beklaagt hebben, dat daarvoor niets werd betaald, als werdende hier altoos ongetaxeerd aangebragt, gelyk dat mede te zien is by Samarangse missive van den 25e Xber 1725 [12]) en men oversulx wel denken kan, dat die menschen een grooten tegenzin moeten

---

[11]) Vermoedelijk walikoekoenhout (Schoutenia ovata Korth.), gebruikt voor kamraderen en vleeschkleurig.

[12]) Bij dit schrijven, voorkomend in Koloniaal Archief 1927 (Zevende deel van het Bataviasch Inkomend Briefboek, overgekomen in 1726) werden o.a. overgelegd translaatbrieven van de regenten met de houtleverantie belast, die daarin uitdrukking geven aan de klachten, die zij tegen de residenten hadden, over de te geringe betaling en zwaardere leveringen dan overeengekomen was.

hebben om dat hout te kappen en dus werk te doen, waarvoor zy geen beloninge te wagten hebben, maar het welke haer in dier wegen alleenlyk tot een lastpost strekt, so is het beeter daar inne in tyds te voorzien, als naderhand meerder inconvenienten onderworpen te zyn by ontstentenisse van dien, naardien aan de eene kant de Comp. dat hout niet wel missen kan voor hare molens en aan de andere kant de quantiteyt, die men jaarlyx nodig heeft ook juyst zo groot niet is, dat men door dies betalinge seer bezwaert werden zal, off daarom aan den Inlander eenig malcontentement geven zoude".

Aan Coyett werd aldus overgelaten in verband met zijne bekendheid met de gebreken, die de bestaande regeling van de houtleverantie aankleefden, nieuwe bepalingen daarover in het nieuwe contract met den Soesoehoenan vast te stellen.

Over den uitslag van zijne verhandelingen met den vorst rapporteert Coyett in zijne missive van den 15en October 1733 [13]) aan de Hooge Regeering.

„En sal ten vervolge van myne verdere verhandelingen navolgens de door Uw Hoog Edele groot agtbare aan my opgedragene commissie hier nevens voegen het Nederduyts translaat van eene Javaanse memorie door den Vorst aan my door syne gecommitteerdens doen inleveren met myne antwoord daarop en het replicq van Syne Mayesteyt aan my eerst den 10e deser op myn kragtigst aandringing om een eynde van saken te erlangen in voegen voorschreven inhandigt, waaraan ik my ootmoedig gedrage in hope, dat het geene daarby door my is verrigt, quadreeren mag met het g'eerd sentiment Uwer Hoog Edele groot agtbare".

Wat de Soesoehoenan in zijne memorie, die den 29en

---

13) Koloniaal Archief 2187. Dertiende deel van het Bataviasch Inkomend Briefboek, overgekomen in 1734.

Augustus 1733 [14]) in handen van Coyett kwam, betreffende de houtleverantie meende te moeten opmerken is:

„Dese navolgende houtwerken werden door zyn mayts. onderdanen aan de zeestranden ter regter en linker zyde gekapt als

Tot Damak

3000 stux houtwerken in soort,

Tot Wallery

2000 stux houtwerken in soort,

Tot Brebes

1500 stux houtwerken in soort,

Tot Japara

2000 balken en

2000 toekoes off zoogenaemde kleyne balken.

Dus versoeckt den Soesoehoenan van syn broeder den Edelen Heer, dat indien d'E. Comp. een vergrootingh van negotie als cattoene garen, peper en indigo van het land Java begeert, diendwegen reflectie mag werden geslagen, aangesien het sleepen dier balken de Javanen seer swaer valt.

Verders de gemeente versoekt, die het houtkappen en indigo bladen planten, dat zy in den regen tyd rusten, de pady velden bearbeyden en 's Comps. opsigters over het houtkappen met haer uyt het bosch na huys mogen keeren, dewyl een ygelyk, wanneer den oogst zal wesen ingestuurt weder op syn werk omtrent het houtkappen en het planten van indigobladen zal gaan volbrengen.

De 800 balken en 200 swalpen tot Damak versoekt de gemeente, dat niet grooter sullen mogen vallen als

---

[14]) Koloniaal Archief 2191. Vierde deel der Brieven en Papieren van Batavia overgekomen in 1735.

„Translaat Javaans geschrift bij wyse van memorie door Soesoehoenang Pacoeboewana tot Cartoesoera gecachetteerd overgegeven aan den Wel Ed.Heer Frederick Julius Coyett, extra ordinaris raed van Nederlands India en Commissaris na Javas Oost Cust op den 29en Augustus Ao. 1733".

Zie ook Koloniaal Archief 2187. Dertiende deel Bataviasch Inkomend Briefboek, overgekomen in 1734.

13 à 14 vadems lang, want soo die langer syn dan 6 vademen valt het sleepen de gemeene man seer moeyelyk, omdat de houtkappery hoe langer hoe verder afraekt en wyders voor geciteerde groote houtwerken een verhoging van prys, hetzy ½ of ¾ rds. ider, mitsgaders dat den ordinairen eysch van 3000 houtwerken hetzy d'E. Comp. die employeren wil tot maecken van vaertuygen, vaetwercken &a. niet mag werden vergroot.

Nopens de 2000 molenbalken en 2000 toekoes off zoogenaemde kleyne balken tot windboomen, riemen &a. tot Japara, klagen de gemene man over betalinge voor de laestgem. off toekoes, versoekende dat de prys mag werden nagevolgd na die der molenbalken, als voor een balk van 10 duym 10 en voor een do. van 8 duym 8 dubbeltjes; voorts dat de breete en lengte die der molenbalken niet mag overtreffen, en dat van deselve niet al te veel uytgeschooten off affgekeurt werde.

De betalinge der 2000 balken tot Wallery versoeckt de gemeene man, dat nagevolght mag werden den prys der molenbalken tot Japara, als voor groote een hooge en voor kleyne balken een laege prys.

Het getal der molenbalken tot Brebes heeft voor desen bestaen in een duysend stux, dag daar zyn na dato nog 500 by gekomen, dus 1500, waervoor d'E. Comp. niet meer betaeld dan 300 Rds. Sps.; oversulx verzoekt de gemene man, dat den Edele Heer sulx in bedenking neme en de betaelinge van dien 50 à 60 Rds. boven de 300 Rds. sps. verhooge, mitsgaders, dat de uytgeschoote balken door de E. Comp. betaald off aan de eygenaars teruggegeven mogen werden en in cas van eenig mancquement omtrent voorsz. houtkappers versoekt den Soesoehoenang, dat 'er geen residenten in persoon na het houtbosch mogen gaan, maar dat sulx opgeleyt en bevolen werde aan den regent dier plaats, te weten tot Japara den Adepatty Tjitra Soema, tot Damak de Tommongongs Padma Nagara en Soeranata en tot Walery en Brebes den Adepatty Djajadiningrat en Radeen Aria Soeralaya

en byaldien de respective priays hierboven gecit. den dienst van d'E. Comp. verwaarloosen, zoo kan sulx aangegeven werden aan de Soesoehoenang en haarlieden alsdan sekerlyk sal kasteyen.

Voorts versoekt den Soesoehoenang van syn broeder den Edelen Heer, dat 'er geen grooter Eysch van houtwerken gedaan mag werden, als in de memorie gespecificeerd staat en soo d'E. Comp. meerder begeert, dat sulx vooraff g'adverteerd werde aan den Soesoehoenang, die als dan niet mancqueren sal syne beveelen dientwegen aftegeven aan de Javanen, alsoo hy voortaan van alle diensten syner önderdanen selffs kennisse wil dragen.

Over het kam en vleeshout tot Sidayoe, waarvan d'E. Comp. 's jaarlyx een onbepaalden Eysch doet, als somtyds bestaande in 400,300 en 200 balken, tot welkers afscheep alle saysoens geëmployeert werden 100 buffels en 10 vaartuygen tot dies transport na Sourabaya, hebben de gemeene man haere klagten ingebragt, alsoo dat haar door d'E. Comp. niet betaald word en by verkoop aan andere wel soude gelden ¾ Rds. ider balk; weshalven den Soesoehoenang van syn broeder den Edelen Heer versoekt, dat gem. kam off vleeshout na syn prys betaeld, off de leverantie van dien andersinds opgesegt mag werden".

Hoewel in de met den Soesoehoenan gesloten contracten van 1677 en 1705, zooals boven reeds opgemerkt, niets voorkomt over de verplichte leverantie van vastgestelde hoeveelheden hout, schijnt toch inderdaad in 1733 reeds de een of andere plaatselijke overeenkomst met de regenten te Demak, Pekalongan, Brebes en Japara bestaan te hebben, waarbij deze elk jaar dezelfde hoeveelheid van 3000, 2000, 1500 en 4000 balken aan de Comps. residenten ter plaatse aanbrachten, zooals blijkt tegen vastgestelde overeengekomen prijzen bij de gevraagde afmetingen in lengte, breedte en dikte, en die te Japara en Brebes dienden tot voorziening in de be-

hoefte der daar bestaande houtzaagmolens, in de eerstgenoemde plaats door water en te Brebes door wind gedreven.—

Hetgeen Coyett aan den Soesoehoenan Pacoeboewana Senopatty Ingalaga Abdul Rachman Sahidin Panatagama dd. 17 September 1733 [15]) betreffende dit punt antwoordde, is het volgende:

„Wegens de betaling der houtwerken tot Damak, Wallery, Brebes en Japara verseker ik myn broeder den Soesoehoenang, dat de leveranciers genoegen sullen werden gegeven en dat omtrent de 1500 stux houtwerken van Brebes op geen 50 à 60 Rds. sal gesien werden, als deselven maar compleet en deugtsaam werden gelevert en om derwegen in den aanstaande bevryt te blyven van verdere klagten, sal ik aan 's Comps. subalterne residenten van de houtgevende comptoiren ordonneeren by voldoening der houtwerken van de Javaanse hoofden quitantie te vorderen voor het geene sy aan haar hebben betaald om aldus gerustig en verseekert te konnen wesen, dat zy waarlyk krygen hetgeene haar toekomt en dierhalven versoek ik myn broeder den Soesoehoenang aan de Javaanse houtleveranciers in't algemeen te willen doen ordonneeren by de leverancie van houtwerken telkens soodanig brietke, hoeveel sy ontfangen hebben, aan 's Comps. resident aftegeven en de wedergade daarvan op Samarang aan dengeene, die 's Comps. wegen aldaar het gezag voert, verthoonen, om van daar al verder te werden ter kennisse gebragt aan haar Hoog Edelhedens, waardoor ik geensints twyffele, off alle disputen sullen werden uyt den weg geruymt en de houtleveranciers tot een meerder leverantie g'animeert, te meer wanneer zy weder tot haar terug konnen nemen soodanige houten, als door Comps. residenten werden quaad gekeurt, want sulx vermeen ik met de billykheyt overeen te koomen, met reverentelyk versoek nogtans, dat myn broeder den Soesoehoenang gelieve te gelasten, dat daarvoor sooveel sorge gedragen werden als mo-

15) Koloniaal Archief 2191. Als voren.
Zie ook Koloniaal Archief 2187, als voren.

gelyk is en niet anders als bequaam hout gekapt, soo swaar als het immers vallen kan, als wanneer het na dies lengte en dikte sal werden voldaan, want het soude immers sonden wesen, dat sware boomen, die sooveel jaren tyds tot haren wasdom nodig hebben, wierden verkapt daar de Comp. deselven moeyelyk voor haere timmerwerven en insonderheyt de swalpen van noden heeft. Oversulx versoekt den Commissaris uyt naam van syne heeren en meesters, dat den Soesoehoenang tot conservatie der houtbosschen by placcaten gelieve ordre te stellen het zwaarste hout altyt eerst te vellen, omme aldus de jonge boomen haere rypheyt te doen erlangen en de bosschen in staat te houden.

Tot Japara heeft de houtkappery nu eenigen tyt wel het traagste gegaan en de meeste klagten over en weder verwekt, omdat volgens de berigten do. bosschen van de noodige en weleer bepaalde volkeren en buffels niet voorsien syn. Dus is het seer ligt te begrypen, dat wanneer een man nu zooveel doen moet als in vorige tyden 3 mannen, het seer swaar vallen moet, te meer als de bosschen wat verre van de rivier werden uytgekapt, dog om de Japarase houtkappers hieromtrent tegemoet te komen, versoekt den Commissaris, dat voortaan wegens Japara de houtwerken voor de Comp. mogen werden gekapt in de bosschen by Boendo, Onjong Jaty, Bandjerrang en Pamarietjang [16]), van waar de houtwerken seer gemakkelyk als digt by strant en aan de rivieren gelegen synde, binnen den tyd van 2 à 3 uuren aan het water konnen werden afgebragt, daar ze nu 2 à 3 dagen over bezig syn.

De begeerten van myn broeder den Soesoehoenang, dat 'er voortaan geen residenten in persoon na de houtbosschen mogen gaan, kan seer wel werden g'accordeert,

---

16) Nog tegenwoordig zijn Boedo, Oedjoeng-djati, Bandjaran en Maritjan (Goenoeng M.) namen van boschgedeelten in het district Bandjaran der afdeeling Japara (houtvesterijen Bandjaran-Kling en Ngarengan).

ten waren 'er saken voorvielen, dat soodanigen man onvermydelyk voor een keer in persoon aldaar vereyschten, als wanneer daarvan aan myn broeder den Soesoehoenang kennisse sal werden gegeven.

Dat de Javaansche houtkappers in den regentyd na haere woningen moeten vertrecken tot voortsettinge van den landbouw is al voor lange aan Comps. residenten g'ordonneert en sal ook wel in agt genomen werden, wanneer de Javaanse hoofden dan ook maar gelieve sorge te dragen, dat 'er soo veel manschap na de houtbosschen gesonden werden, als 'er nodig syn om de gerequireerde houtwerken in den drogen tyd te vellen.

Den Commissaris had geerne gewenscht dat myn broeder den Soesoehoenang de vaste leverancie van houtwerken tot Damak, Walery en Brebes eenigermate had gelieven te vergrooten, vermits de Comps. ommeslag dagelyx toeneemt, dog sulx niet konnende geschieden, sal ik my verlaten op de gunstige beloften van myn broeder den Soesoehoenang, dat, wanneer de Comp. meerder houtwerken begeert en Zyne Mayesteyt daarvan werd g'adverteerd de nodige beveelens dientwegen aan de Javaenen sal geven.

De gestelde prys van myn broeder den Soesoehoenang wegens de voldoening van het kam of vleeschhout, dat tot Sourabaya wert gelevert, namentlyk tegen ¾ Rds. yder balk, vind den Commissaris seer billyk en verseekert dat al aan den Soesoehoenang, dat die prys daar voor seer gaarne door de Comp. sal werden voldaan ten welken eynde de leveranciers haar voortaan om pronte betaeling te erlangen sullen konnen adresseeren aan het opperhooft, dat Comps. wegen tot Sourabaya ligt" [17]).

De Soesoehoenan antwoordde hierop en den 10en October werd dit schrijven door Coyett in ontvangst

[17]) De onderteekening luidt:

„Overgegeven tot Cartasoura Adiningrat den 17en September Ao. 1733. Was geteekent. F. J. Coyett. (Onderstond) Accordeert. (was getekend) Hk. Greven. Secretaris".

genomen, zooals uit zijn bovenaangehaalde missive van 15 October 1733 [18]) blijkt.

„Op de verseekering van den Edelen Heer aan den Soesoehoenang, dat hy aan de respective residenten van de houtgevende comptoiren ordre sal geven om quitantie te vorderen van de Javasche houtleveranciers, die de wedergade daarvan dan ook sullen moeten vertoonen aan dengeenen die 's Comps. wegen het gezag op Samarang voerd, om vandaar ter kennisse te worden gebragt aan den heer Gouverneur-Generaal en de heeren Raden van India tot wegneminge van alle disputen, dient, dat den Soesoehoenang geenzints in gebreeken sal blyven om aan syne onderdanen de gesamentlyke houtleveranciers ordres te geven, opdat alles ordentelyk gelevert en opgeseth werd, dog den Soesoehoenang versoekt aan syn broeder den Edelen Heer omtrent de houtwerken een weynig consideratie te willen gebruyken, dewyl de Javase volkeren nu eenen swaarderen last is opgelegt, dan voor desen, soo ten opsigte van den rys, als contanten, buyten en behalven, dat den heere Gouverneur-generaal en de heeren Raden van India ook begeeren een vergrooting van negotie op Java, als cattoene garen, peper en indigo, washalven de gemeente eenlyk is versoekende een weynig ontlast te mogen werden van de houtwerken, want dien dienst haarluyden bysonder swaer valt ende soude daaruyt indertyt kunnen resulteeren een totale ruïne van syne mayesteyts onderdanen, die den dienst waarnemen, alsoo de werken van d'E. Comp. niet syn voor 19 à 20 jaren, om alle welke redenen den Soesoehoenang als nu blyft hoopen

---

[18]) Koloniaal Archief 2187. Als boven.

„Translaat Javaansch geschrift door den Soesoehoenan Pacoeboeana, gecachetteert tot Cartasoera, overgegeven aan den WelEdelen Heer Frederik Julius Coyett, extraordinaris Raad van Nederlands India en Commissaris voor Java's Oostkust op den 10en October 1733".

Zie ook Koloniaal Archief 2191. Als boven.

en verlangen op een accuraat ondersoek van syn broeder den Edelen Heer.

Het versoek van den Edelen Heer aan syn broeder den Soesoehoenang om voortaan 's Comps. houtwerken te moogen kappen in de bossen van Oedjong Djaty, Boedko, Baleenderan en Pamaritsjan [19]) denkt den Soesoehoenang niet te kunnen geschieden, want de klagten en het lamenteeren der gemeente om hulp en soulaes synde, soo soude haerlieden in steede van dien nog al een swaarder dienst opgelegt werden, omdat daar in veele moeylykheden resideeren tot ongemak van de gemeene man, dog wanneer den Edelen Heer de gemeente op haere gedaene klagten niet behulpsaam kan zyn, met haarlieden een weynig te ontheffen van de houtwerken, zoo versoekt den Soesoehoenang eenelyk, dat 'er geene veranderinge mogen gemaakt, maar gecontinueert werde by zyn Mayesteyts onlangs gedane versoek in de memorie.

Wat aanbelangt de houtwerken tot Damak, Wallery en Brebes, deswegen heeft den Soesoehoenang niet anders voor te dragen, dan de klagten syner onderdanen de gesamentlyke houtleveranciers, die de hulpe van den Edelen Heer versoeken en om welke redenen den Soesoehoenang dan ook soo menigmaal de klagten syner onderdanen over den swaren last dier volken heeft te kennen gegeven, te meer omdat men wanneer de gemeente somwylen in verval mogt geraeken den Soesoehoenang niet soude nageven, dat hy nalatig geweest is daarvan tydige preadvertentie te geven aan syn grootvader den heere Gouverneur-Generaal ende de heeren Raden van India daar hy integendeel als een kind van syn vader om hulpe versoekt, want d' E. Comp. geensints begeert het ruïne van de gemeene man op Java.

Verders door den Edelen heer den Soesoehoenang verseekering gedaan synde dat voor ieder balk kam- of

---

[19]) Dit zijn dezelfde namen als in noot [16]) hiervoren, maar verbasterd.

vleeschhout ¾ Rds. betaald sal werden, soo betuygt Syne Mayesteyt, dat hem sulx aangenaam te voren gekomen is, denkende dat syne onderdanen de leveranciers van dat hout haar daarop sullen kunnen verlaten en den Soesoehoenang sal aan die volkeren ordre afgeven, datse haar voortaan zullen kunnen adresseeren aan het Opperhoofd van d'E. Comp. tot Sourabaya ter erlanging van een behoorlyke betaeling". [20])

In het vervolg van zijn hiervoor op blz. 135 aangehaalden brief van 15 October 1733 aan de Hooge Regeering te Batavia moest Coyett schrijven:

„Maar ten opsigte van de houtkapperyen verneem ik niet anders van alle kanten dan klagten, dat het de Javaanen te swaar valt en daarom wilde den Soesoehoenang de houtleverantie in steede van te vergrooten geerne hebben verligt, off als het anders niet wesen kan, dat het selve maar gelaten werd op den ouden voet, als wanneer den vorst aangenomen heeft voor een compleete leverancie te sullen sorgen, en wanneer Uw Hoog Edele groot agtbare eenige extra Eyschen mogte komen te doen, en syn Mayesteyt daarvan kennisse komt te erlangen, daaromtrent mede de noodige ordres te sullen stellen, mits dat denselven dan ook behoorlyk werde betaald, want daar omtrent werd door de residenten der houtgevende comptoiren na het voorgeven der Javanen al vry wat gemorst, alhoewel de waerheyt daarvan wel haast sal moeten blyken, alsoo het goedvinden Uwer Hoog Edele groot agtbare om voortaan by de leverancie van houtwerken door Compagnies residenten van de Javaanse leveranciers of hoofden quitantie te laten vorderen voor het geene zy aan haar hebben betaald den vorst seer behagelyk is geweest, dus mag ik ook niet

---

[20]) De onderteekening luidde:

„Geschreven op Vrijdag de 29 van de maand Rabioellahir in 't jaar Djimahir 1658. Onderstond getranslateerd door my; was getekend A. van Gils. (onderstond) accordeert (:was geteekent:) Hk. Greven. Secretaris".

twyffelen, off daar door sullen veel dispuyten worden uyt den weg geruymt en soo mede door dat ik aan de Javanen heb g'accordeert alle de houtwerken, die door Comps. residenten quaad werden gekeurd en voor desen by haar sonder betaling syn aangehouden weder tot haar terug te nemen, want daardoor zyn de Javanen al vry gedrukt en daarom verhoop ik, dat deese myne gemaakte schicking en het geene verder ten opsigte van de houtwerken in meermelt myn schriftelyk antwoord aan den vorst te vinden is, g'approbeert sal werden by Uw Hoog Edele groot agtbare, als mede, dat ik den Soesoehoenang op syne begeerten hebbe g'accordeert voor yder balk kam- of vleesch hout, die de Compagnie komt te petitioneeren en tot Sourabaya voortaan sal werden gelevert, te sullen laten betalen ¾ Rds. Hollands, alsoo ik vermeen, dat die prys billyk is".

Den 23en October 1733 antwoordden de G. G. Dirk van Cloon en de Raden van Indië aan F. J. Coyett te Cartasoura [21]) over de houtleverantie-bepalingen in het te maken contract:

„De gemaakte bepalinge art. 7 over de leverantie der houtwerken tot 10500 balken in soort op de respective zeeplaatsen daar hetselve valt, kunnen wy ons wel laeten gevallen, alschoon dat eenigermaten afwykt van de vorige contracten, waarby de benodighth., van de Comp. aan geen seker getal is bepaalt, eensdeels omdat de ondervinding door verloop van so veel jaren heeft doen sien, dat men het met voorsz. quantiteyt tot het timmerwerck alhier en voor de ordinaire behoeften der buyten comptoiren ten naastenby stellen kan, en aan de andere kant, omdat door het volgende 8e articul in cas van extraordinaire benodighth. is voorsien, indien het hoof dan ook maar sorg komt te dragen, dat voorsz. quantiteyt van balken alle jaren precisel. werd voldaan naar de aanneminge van den vorst, die daartoe wel wat bondiger in

[21]) Koloniaal Archief 889. Bataviasch Uitgaand Briefboek 1733.

dit articul mag werden aangehouden door een clausule van naderen aandrang, maar op het 9e artikul sprekende over de teruggave van de afgekeurde balken moeten wy seggen, dat aangesien de presentatie op dat subject door de vorst by syn eerste geschrifte alternative is gedaan, dat namentlyk sodanige uytgeschotene balken off betaalt, off teruggegeven mogten werden, mogten wy veel liever de betaling willen amplecteeren, als die aan particuliere over te laten, mits deselve naar de pro rato gerekent en sodanige balken eenmael off tweemael 's jaars, voordat de partye komen aan te groeyen door expresse gecommitteerde van Samarang met de inlandse regenten in loco, ten dien eynde getaxeert werden, omdat die houtwerken de Comp. al soo wel als de geene, die van compleete lengte en dikte zyn, alhier in haren dienst te passe komen en door alsulke balcken, so by het beschoeyen als tot andere gebruycken, soo veel goede veelmaels kunnen worden uytgewonnen.

Tegens den gefixeerden prys van het kam- of vleeschhout hebben wy niets en soo mede *enz.*"

Den 8en November 1733 werd het nieuwe contract met den Soesoehoenan gesloten. De over de houtleverantie handelende artikelen zijn het 7e, 8e en 9e, terwijl in het 6e over de voorziening met hout ten gebruike voor de vestingen op den berg Damaradja te Japara en te Japara zelve schikkingen worden gemaakt. De bedoelde drie artikelen luiden:

Art. 7.

„Wegens de leverantie van houtwerken voor de Compagnie uyt de landen van Japara, Damak, Wallery en Brebes, neemt den Soesoehoenang aan, jaarlyks door syne strandregenten aan de Compagnie te doen leveren, te weten tot

Japara

2000 sware balken en
2000 toekoes off ligte balken

Damak

3000 balken in soort, off soodanig die begeert werden;

Wallery

2000 balken in soort off soodanig die begeert werden;

Brebes

1500 pees balken off soodanig die begeert werden;

Mits dat deselve ordentelyk werden betaalt, om hetwelke te doen blyken door den Soesoehoenang en de Compagnie te samen goedgevonden is, dat voortaan de residenten der houtgevende comptoiren, by quitantie van de houtleveranciers sullen moeten aentoonen, wat sy daarvoor hebben betaelt, belovende den Soesoehoenang dan ook sorge te sullen doen dragen, dat de geciteerde houtwerken compleet en zonder de minste tegenstribbeling van de Javaanse regenten, in de vereyste soort en deugt werden gelevert, opdat de Compagnie bevryt mag blyven van klagten, waaromtrent de Compagnie ook de vereyste ordre stellen sal, dat de Javaanse hoofden daartoe geen reden hebben.

Art. 8.

Wanneer de Compagnie somwylen een extra eys van houtwerken mogte doen, en daarom verlegen weesen, en den Soesoehoenang daarvan kennisse gegeven werd, Syn Mayesteyt deselven na vermogen te zullen voldoen.

Art. 9.

De houtwerken, welke door Comps. residenten kwaad werden gekeurd, sullen de leveranciers wederom mogen terugneemen, dog aan geen particulieren mogen verkopen, dezelve byeen moeten zamelen, als wanneer van het hoofdcomptoir Samarang 's jaarlyks een of tweemaal, nadat de partyen comen aan te groeyen, met expresse gecommitteerdens sullen werden gesonden naar

de plaatse daar se leggen, ten eynde deselve met de Javaanse regenten te taxeeren en voor de Compagnie aan te nemen". [22])

Het twaalfde artikel handelt voorts nog over het kam- of vleesch hout, dat uit de bosschen, van Sidayoe, Toeban en Madoera werd gekapt, en waarvoor voortaan, op Soerabaja geleverd, per balk ¾ Rds. Hollands betaald zou worden.

Bij vergelijking zal men bespeuren, dat het hier weergegeven gedeelte van het contract eenigszins afwijkt van den bij De Jonge [23]) en op zijn gezag elders [24]) gepubliceerden tekst. Waaraan dat verschil is toeteschrijven, kan ik niet ophelderen, omdat mij niet bekend is, aan welk archiefstuk De Jonge zijne copie ontleende. Vaststaand uitsluitsel, welke der twee lezingen de juiste is, kan natuurijk alleen het origineele contract geven, waarvan, meen ik, een exemplaar in het Landsarchief te Weltevreden wordt bewaard.

Behalve dat bij mij het zesde artikel het slot van het vijfde artikel bij De Jonge vormt, waardoor alle volgende artikelen hier een nummer verspringen, is bij De Jonge (evenals daardoor bij Fock, Filet, Van Deventer en v.z.m.b. overal elders) de alinea, die betrekking heeft op de door „Wallery" (Weleri) geleverde balken — 2000 in getal — weggevallen. Het is zeer zonderling, dat dit vroeger nooit iemand is opgevallen, te meer daar Weleri toch genoemd wordt onder de plaatsen, waar balken moeten geleverd worden, zonder dat dan verder het aantal genoemd wordt. Ook komt het aantal van 10500

---

[22]) Ontleend aan Koloniaal Archief 2191. Vierde deel van het Bataviasch Inkomend Briefboek, overgekomen in 1735.

[23]) De Opkomst van het Nederlandsch Gezag enz., Negende (Zesde) deel, Bijlage XL, blz. 235 vv.

[24]) Zie o.a. W. H. Fock. Rechtstoestand van de djatibosschen in de residentie Soerakarta (Officieel rapport), Tectona III (1910), blz. 239 vv. en de daar aangehaalde auteurs: Filet en Van Deventer.

(later vermeerderd en in de memorie van Nicolaas Hartingh reeds 19860 stuks) balken in latere archiefstukken meermalen voor.

Aldus kwam bij het contract van 8 November 1733 de eerste regeling tusschen de O. I. Compagnie en den Soesoehoenan tot stand betreffende de instelling van hout-contingenten, d.w.z. verplichte leverantie van overeengekomen hoeveelheden balken. Tot aan het Engelsche Tusschenbestuur bleef deze regeling gehandhaafd; eerst Raffles maakte een einde aan de hout-contingenten. [25])

Buitenzorg 27 Juli 1921.

---

[25]) De mededeeling in Cordes (De Djatibosschen op Java, blz. 196), dat Daendels de hout-contingenten afschafte is onjuist. Bruinsma (Boschbeheer op Java, voorheen en thans, in Tectona, jaargang 1915, blz. 735 vv.) neemt dit dan ook niet over. Andere schijvers deden dit echter wel.

VII. Hoe de O. I. Companie zich in 1681 het recht op de Houtleverantie uit de Cheribonsche Djatibosschen verzekerde. [1])

(Uit het Koloniaal Archief No. XXXVI.) [1])

In het midden van de zeventiende eeuw was Cheribon, toenmaals bestuurd door den Panembahan Girilaja, geen zelfstandig rijk, maar leenplichtig aan den Soesoehoenan van Mataram. Bij zijnen dood in 1662 werd Girilaja opgevolgd door zijne zonen, de Panembahans Sepoeh en Anom. [2])

Na het uitbreken van den opstand van de Macassaren en Troenadjaja in 1676 tegen Mataram, begon de Sultan van Bantam, gebruik makende van de verzwakking van het Mataramsche rijk, ook zijne vermeende aanspraken op Cheribon, en niet alleen op de eigenlijke tot dat rijk behoorende districten, op te werpen, maar ook op de geheele streek ten oosten van Krawang tot en met de Bovenlanden: Soemedang, Timbanganten, Ontong, Oekoer, Watoelajang en Lorengtengah. Hoewel de Compagnie, die het grootste gedeelte harer troepen naar Midden-en Oost-Java gezonden had, in dien tijd liever geen oorlog met Bantam wenschte, kon ze toch niet gedoogen, dat Bantam ook post zou vatten beoosten het haar in 1652 toegekende gebied in Krawang. Zij liet daarom o.a. in Tandjongpoera aan de „rivier van Chebet" door den kapitein Frederik Hendrik Muller eene sterkte opwerpen en legde er eene bezetting van 400 man. Voorts werd Evert Jansz. naar den Pageran van Soemedang gezonden om dezen de hulp der

[1]) Het vorig nummer dezer serie werd opgenomen in dit Tijdschrift deel LXI (1922), blz. 131 v.v.

[2]) Zie voor vroegere toestanden in Cheribon o.a. noot [1]), blz. CXVII. De Jonge. De Opkomst enz. deel VII (IV); voorts De Haan, Priangan, deel III, § 53—71.

Compagnie te beloven en daarbij tot verzet tegen Bantam aan te sporen. De koopman Jacob van Dijk werd naar den Sultan van Bantam gezonden om te protesteeren tegen het optreden van dien vorst in de Preanger en het nog aanhouden van de Cheribonse pangerans, zonen van Girilaja, in zijne hoofdstad. [3]) Dit laatste echter zonder eenig resultaat, want Sultan Ageng van Bantam werd niet weerhouden om zijne plannen uit te voeren en zond benden onder zijnen broeder Pangeran Kidoel over zee via Pamanoekan naar Soemedang. De Compagnie stelde zich hiertegen te weer, o.a. door het oprichten van eene schans op Indramajoe, door de rivier noord van Pamanoekan te bezetten en patrouilles de bovenlanden te doen doorkruisen.

De Sultan van Bantam zocht nu zijn doel langs anderen weg te bereiken en ontsloeg de prinsen van Cheribon uit hunne gevangenschap onder voorwaarde, dat zij Soemedang aan zich zouden onderwerpen. De Panembahan Sepoeh deed eene aanzienlijke macht verzamelen onder Reksa Nagara tot dat doel, maar nadat de Hooge Regeering den Koopman Jacob van Dijk naar hem afgevaardigd had, om hem aan te manen, zulks na te laten, hem bedreigende met den weerstand van de Compagnie, zag hij van zijn voornemen af. [4])

Andermaal teleurgesteld in zijne plannen, durfde Bantam toch niet openlijk den oorlog te verklaren, en ook de Compagnie aarzelde zulks te doen, zoo lang de toestand in den Mataram nog niet afdoende geregeld was. Dus bleef Bantam invallen doen in Krawang, Indramajoe, Pamanoekan en zelfs tot Tegal en Pekalongan

[3]) Deze waren in 1677 in Mataram gevangen genomen door Troenadjaja, die hen uitleverde aan den Sultan van Bantam, op wiens last zij eerst van Soerabaja naar Cheribon en daarna naar Bantam gevoerd werden, waar hij hen met veel plechtigheid ontving en den titel van Sultan vereerde.

[4]) Het rapport van Van Dijk in deze zijne zending naar Cheribon gedagteekend 30 Juli 1678 is opgenomen in uittreksel als Bijlage XCIII blz. 327 vv. in De Jonge. De Opkomst enz., deel VII (IV).

toe, terwijl Soemedang zelfs veroverd werd door de benden onder Tjiliwidara. De Compagnie bleef patrouilleeren en telkens de indringers verjagen, terwijl onder den Opperkoopman Jacob Couper, wien het beleid der zaken in het district Indramajoe met de bovenlanden en het toezicht over Cheribon en Tegal toevertrouwd was, te Indramajoe een sterkere pagger of vesting opgericht werd, onder den naam van Bantams Bril.

Ondertusschen werd de toestand hoe langer hoe ongunstiger; de geheele Preanger werd door de Bantammers onveilig gemaakt. Hierin bracht ook het bericht in December 1678, dat Kediri gevallen was, geene verandering. Het geheele jaar 1679 duurden de Bantamsche strooperijen voort, zoodat tegen het einde van dat jaar Macassaarsche hulptroepen naar Indramajoe gezonden werden, waar nu de kapitein Jochum Michielsz. als opvolger van Couper het bevel voerde. Het streng optreden van deze troepen en de maatregelen tegen de zeeroovers, maar vooral de val van Cappar en de dood van Troenadjaja met de daaraan verbonden gevolgen bleven niet zonder uitwerking op Bantam en nadat de meer oorlogszuchtige oude Sultan van Bantam, Sultan Ageng, het gezag vrijwillig overgegeven had aan den meer Compagniesgezinden jongen Sultan, kwamen in begin Mei 1680 Bantamsche gezanten te Batavia, om een nieuw verdrag te sluiten ter vervanging van dat van 1659 en om de vijandelijkheden voorloopig te staken.

Doordat de Compagnie, aldus van Bantam niets meer te vreezen hebbende, terwijl ook de toestand in den Mataram zooveel verbeterd was, de handen vrij kreeg, achtte zij het oogenblik gekomen om de Cheribonsche aangelegenheden te regelen.

Hoe de toestand zich van af het begin van het jaar 1680 ontwikkelde, is aan de hand vooral van het Dagh-Register van Batavia nategaan.

Den 30en December 1679 [5]) werd besloten een der

[5]) Dagh-Register, Casteel Batavia, Anno 1679 door Dr. F. De Haan, Batavia, 1909, blz. 635.

Macassaarsche bondgenooten van de Compagnie „den gewesen Coninck van Goa, Crain Bissee", met andere hoofden en hun volk, tesamen 209 man, naar Indramajoe te zenden, om den Kapitein en hoofd aldaar, Jochum Michielsz., hulp te verleenen bij een hem dreigenden aanval der „Bantamse stropers".

Hiervan werd reeds den volgenden dag [6]) kennis gegeven naar Indramajoe, door Dain Toedjoeh met eenig volk, „dat het gerucht van hare comste aldaar wel mocht werden verspreyt, opdat den vyandt, ..., daarvan kennisse mogten bekomen".

Na den 3en Januari 1680 [7]) plechtig afscheid genomen te hebben van de Hooge Regeering, vertrokken den volgenden dag [8]) de resteerende Macassaren onder Crain Bissee met een nadere missive aan Jochum Michielsz. en den Raad, eene instructie bevattende, hoe de Macassaarsche hulptroepen te behandelen. Verder persisteerden Hunne Hoog Edelhedens nog „by de vorige gegevene ordres, namentlyck om 't lant van Indermayoe te beveyligen, de stroopende partheyen onder de naam van Kidollesen overal alle afbreuk te doen, zonder nogtans de Bantammers daaronder te noemen, nogh ook de Cheribonders vyandelyk aan te tasten, tensy sy haar met de Kidolse struykrovers quamen te vermengen, ofte eenige hostiliteyten tegens de Comp. te plegen, alswanneer den capiteyn Michielszen de Cheribonse Princen aanstonts door een briefje zal laten aanseggen, dat se haar volck mosten te huys roepen, ofte dat deselve mede voor struykrovers aengesien en als vyanden stonden getracteert te werden". Men wenschte dus vooralsnog wrijving met Cheribon zoo mogelijk te vermijden.

Dienzelfden dag [9]) kwam ook eene missive van Jochum Michielsz. en den Raad te Batavia aangebracht,

---

6) Dagh-Register Anno 1679, blz. 637.

7) Idem Anno 1680, door Dr. F. De Haan, Batavia 1912, blz. 2.

8) Idem blz. 6—8.

9) Idem blz. 8—10.

waarbij o.a. werd bericht, dat „stinde te bedugten dat" de Kidoelleezen „volgens hun vorigh opgeven haar retraite naar het Tegaalse district sullen hebben genomen", met de bedoeling n.l. om „den Pangerangh van Samadangh in hare handen te krygen, Indermayoe te overweldigen en alle Hollanders in rystblocken te stampen, maer dit hun mislukkende, alsdan voort na Brebes en Tagal te gaan om die plaatsen te verdestrueeren".

Den 7en Januari 1680 [10]) deelden G. G. en Raden van Indië aan Jochum Michielsz. en den Raad te Indramajoe mede, dat zij Crain Panaragan met 90 coppen, „voerende een vaandel als ook een Hollandse trom", als hulptroepen verder stuurden. Voorts, dat:

„Alhoewel de vyanden nu van Indermayoe verdreven waren, soo diende nogthans de aenbevole bootschap aan de Princen van Cheribon voortganck te nemen om haar met een briefken bekent te maken, dat zy, nog hare onderdanen, met de gevlugte schelmen en rovers hun niet sullen hebben te vermengen, nog toe te laten, dat die stroopers onse arme onderdanen hare beroofde vaartuygen en goederen tot Cheribon en in 't Cheribonse district opbrengen en verkopen, off dat men anders integendeel de schade op de Princen en onderdanen van Sirrebon soowel als op de rovers selfs sal moeten verhalen etc.;

Dat aangesien er gerugt werd de Cheribonse Princen sigh wel genegen thoonden onder Comps. bescherminge te willen begeven, indien se voor 't gewelt der Bantammers mogten bevryt blyven en eenige hulpe om haar by overvall te defenderen toegevoegt wierde, soo wierd den capiteyn Jochum Michielszen gerecommandeert na de gestalte dier zake grondigh onder de hant nader te doen vernemen om de mesures daarna te konnen nemen".

De aandacht moet er op gevestigd worden, dat den 3en Januari H. H. E. nog hadden geschreven, dat alleen

---

[10]) Idem blz. 16—17.

in geval van vijandelijkheden van Cheribonsen kant, Jochum Michielsz. zich tot de Prinsen van Cheribon moest wenden; den 7en werd hem reeds opgedragen om vergoeding voor toegebrachte schade door de Bantamsche stroperijen te verzoeken en meteen van Cheribon verzet tegen de Bantammers te vorderen. Hiermede was aldus een begin van interventie gemaakt.

Uit den brief van den resident Willem Caaff van Bantam van 6 Januari en van den sabandaar Ocker Ockersze van den 8en aan de Hooge Regeering gericht [11]), blijkt, dat Bantam intusschen hulptroepen en vaartuigen naar Indramajoe en Cheribon stuurde „om den geleden hoon te wreken", hetgeen echter niet doorging, maar toch vertrokken zes vaartuigen naar Cheribon om op roof uittegaan [12]).

Den 8en Februari 1680 [13]) werd te Batavia over den landweg een briefje aangebracht van „Sultan Sopo" van Cheribon. De Bantammers hadden van elk der prinsen 500 man hulptroepen gevraagd, „welck volck ik hem niet hebbe gegeven, maar myn broeder de jonge Sulthan heeft 500 man gegeven." De Sultan Sepoeh schreef verder: „Ick wilde met de Bantammers wel vegten, maar myn stadt en is geen fortresse, oock heb ick geen geweer, doch sal ick van myne gedaene beloften aen den Gouverneur Generael niet affwycken alleenlyck om het veelvoudigh goet, dat Gouverneur Generael om Godes wil aen myn doet, en myn lant is toewenschende. Myn vertrouwen isser veel op het casteel van de Comp. en op haere stercke hulpe voor myn stadt, niet alleenigh in desen tyden, maar oock als de Comp. met Batavia tegens Bantam wil veghten, wanneer ick mede myn volck sende en over Tseribon en Batavia een raedt sluyten zal".

---

11) Dagh-Register, Anno 1680, blz. 16|17.

12) Idem blz. 21.

13) Idem, blad. 61|62; zie ook noot 28 van blz. 161 hierachter.

Den 24en Februari 1680 [14]) ontvingen G. G. en Raden een briefje van den 18en Februari van Jochum Michielsz. uit Tegal, dat de Bantammers aldaar bij zijn komst reeds weggevlucht waren en alles daar rustig was. Het machtsvertoon had zoo veel ontzag verwekt, dat „den ouden Sulthan en Pangiran Depatty tot Sirrebon derwaerts aen d'onse een gesant hadden gesonden met mondelingh versoeck om door d'E. Comp. tegens 't gewelt der Bantammers te mogen werden geadsisteert".

Den 9en Maart 1680 [15]) werden nog twee brieven van Jochum Michielsz. aangebracht, de eene uit Tegal van 3 Januari, en de andere van 2 Maart uit Indramajoe, beide verslag bevattende van den tocht naar Tegal en Pekalongan, op welke laatste plaats een gezant van den Soesoehoenan was verschenen. „om na den toestandt dier landstreeke te vernemen, die d'onse de totale ruïne en doot van den rebel Troenajaja had weten te verseckeren etc.". Verder was „tot Tegaal een gesant van den ouden Coninck van Sirrebon by d'onse gecomen, versoeckende adsistentie tegens die Kidolese rovers".

Ook werd een brief van Crain Bissee uit Indramajoe (Tegal?) ontvangen, waarin deze vechtersbaas tot een onmiddellijken oorlog met Cheribon raadde. „Maar indien de Comp. inderhaast geen oorlogsvolkeren naar Sirrebon zend, sullen wy niet in ruste en vreede konnen leven, want daar en syn anders geen plaatsen daar quade menschen woonen als in Sirrebon, maar nu segge ick: indien de Comp. Sirrebon den oorlogh aendoet, sal het by gelyckenisse syn een verlightingh, alsoff een swaar pack van myne schouderen wierd genomen, ende dit is myne beradinge met Crain Panaraga, Dain Matara, Dayn Mangimba en Dain Sitoedjoe, dat soo de Comp. Sirrebon den oorlogh niet aen en doet, dat wy hier niet in ruste connen wesen".

Dat hun tijd gekomen was, voelden vermoedelijk de

---

[14]) Dagh-Register, Anno 1680, blz. 86.

[15]) Idem, blz. 103—106.

Cheribonse Sultans ook wel, want uit den brief van den 16en Maart 1680 [16]), den volgenden dag te Batavia aangebracht, van den resident Caaff uit Bantam bespeurt men, dat deze bericht, dat daar was gearriveerd "een brieff van den ouden Cheribonsen Pangeran aen den jongen Sulthan tot Bantam, versoekende om adsistentie, aengesien hy nu na 't afflyven van Troenajaja bevreest was, dat de Hollanders hem den oorlogh souden willen aendoen, alhoewel de Bantamse grooten sustineerden dit maar een doeckje voor bloeden en by hem niet geextimeert te wesen".

Den 12en Maart 1680 [17]) schreef Jochum Michielsz. en de Raad nader uit Indramajoe over zijnen tocht met 35 vaartuigen naar Cheribon. Bij hunne komst op de reede aldaar zonden de Sultans elk een gezant, van wien door hem de uitlevering van de op Pekalongan en elders gestolen goederen werd gevorderd, voor zonsondergang, anders zou hij wegzeilen. Hoewel de Sultan Sopo beloofd had, dat hij des nachts bij Michielsz. zich zou vertoonen, geschiedde dit echter niet en den 1en Maart was de laatste naar Indramajoe teruggekeerd. [18])

Ook een brief van Crain Bissee van 12 Maart 1680 [19]) werd den 18en d.a.v. te Batavia aangebracht evenens verslag doende van den tocht naar Cheribon, waarin hij o.a. zegt: „Maar nu soo vrage ick aen den Heer Gouverneur-Generael, indien ick door die volckeren van Chirrebon geroepen wierde om haar lant te bewaeren, off 't volck van Pangeran Kiedol en desselfs Macassaren aenseggen, dat se van daer souden vertrecken en versoeke dat de Heer Generael myn geliefft te laten weten, off ick sulx doen magh, off niet, en indien het den Heer Gouverneur-Generaals geliefte niet is, dat ick na Cheribon gaa om de volckeren van Pangeran Kidol, die daar

[16]) Dagh-Register, Anno 1680, blz. 115.

[17]) Bijlage I.

[18]) Dagh-Register, Batavia, Anno 1680, blz. 116|117

[19]) Dit schrijven is in translaat in zijn geheel afgedrukt in het Dagh-Register, Anno 1680, blz. 117|120.

noch zyn, te verdryven, wat sal ick dan op 't lant van Java langer doen?"

Als gevolg van deze brieven besloten G. G. en Raden van Indie op Zaterdag den 23en Maart 1680 het volgende:

„Onder de deliberatien der Makassaren met eenen gesproken wezende van Crain Bissee, alsmede den toestant op Indermajoe en daer om her, Soo is daer op goetgevonden, dewyl te dier plaetse tegenwoordigh geen vyant meer werd vernomen, voorschreve Crain Bissee nevens alle de daar aanwezende Makassaren in geselschap van den Capiteyn Jochum Michielsz. en gesterkt met een goede troep Nederlandse soldaten, te lande van daer over Pagagadin ofte Samadang na Tanjongpoura te laten retourneren, omme die ontroerde landen des mogelyk van de nogh overige Kidollese en andere rebellen te suyveren, inwylen, dat egter dienstigh geacht zy, onse poste op voorsz. Indermayoe, genaemt Bantams Brill, alsmede de bekruyssinge daer voor te water (immer nogh voor eerst) te continueeren en't gesagh aen eene der naaste en bequaemste aenwezende officieren te laten over geven. Dogh doordien het wel konde gebeuren, dat de Kidollese en Bantamse stropers met hun overigen Makassaersen aenhangh, dewelcke sigh nogh op Cheribon onthouden, na't vertreck van den Capiteyn Michielsen, de Indermayoese en andere aengelege Soesoehoenangs landen op nieuw mogten voornemen te infesteren, Soo is om hetselve na vermogen voor te komen, na deliberatie ook verstaen gemelte Capteyn Michielsz. en den Raet aen te schryven en te ordonneren, dat hy door een' à twee gecommitteerden uyt d'onse, nevens eenige Makassaren van Crain Bissee, de Cheribonse Princen en Volkeren nog andermael en op't ernstigste sal doen insinueeren, om hun lant en gebiet van al dat geboefte en quaat gebroet te moeten suyveren, sigh daer van t'eenemael af te trecken en te ontslaan, ende de Makassaeren, die sigh aldaer nog mogten onthouden, alle in onse han-

den over te geven, omme haar onder des Compagnies gehoorsaamheyt en by Crain Bissee te vervoegen, met verdere last en aucthorisatie by weygeringe van dien (tot conservatie van Comps. regt en ontsagh) met het gros van onse Nederlandse en inlandse aanwezende magt, personeel te water of te lande, na voorsz. Cheribon te mogen optrekken en het verdryven der Kidollese, als tot het afhalen der Makassaerse stroopers in dat landtschap, hetzy met minne, of anders door gewelt, in 't werck te stellen en dese onse ordre uyt te voeren, sodanigh als sulx met de verdere nodige consideratien by de aftegane missive nader sal werden geexpresseert". [20])

In hare missive van den 24en Maart 1680 [21]) aan Jochum Michielsz. en den Raad te Indramajoe werd dus door de Hooge Regering last gegeven tot „het vervolgen van de Kidolse Roovers, al was 't in 't District van Sirrebon, indien de princen deselve niet komen te doen ruymen". Het uur van Cheribon had geslagen. [22])

Nog duidelijker komt dit uit in de brieven van 28 Maart 1680 [23]) aan Jochum Michielsz. en den Raad en aan Crain Bissee [24]) geschreven. Daarin staat toch: „Daerom is onse meeninge, gelyck in de brieff aan Crain Bissey uytgedrukt staat, dat de voorsz. princen binnen 24 uuren haar antwoort aan de gecommitteerden, die UE. derwaerts zullen zenden, moeten geven, sonder langer daer naer te toeven, en sullen UE. uyt de dienaren, die daar zyn kiesen, om tot die bootschap te gebruycken, de bequaamste en taalkundigste om onse mee-

[20]) Koloniaal Archief 595, Bataviasche Resoluties, 1680.

[21]) Zie Bijlage II.

[22]) In het Dagh-Register, Anno 1680 wordt op blz. 132 naar het uitgaand briefboek verwezen.

[23]) Bijlagen III en IV.

[24]) De Bijlage IV geeft slechts een uittreksel uit den brief aan Crain Bissee, ontleend aan het Bataviasch Uitgaand Briefboek van 1680; den geheelen brief treft men ook aan in het Dagh-Register, Anno 1680, blz. 134—137. De afwijkingen met mijn tekst zijn gering.

ninge aan alle drie de princen, 't zy dat se by malcanderen zyn, off elck in't besonder, duydelyck te kennen te konnen geven". Dus niet meer of minder dan een ultimatum.

Ook Bantam begreep, dat het zijne macht op Cheribon zou verliezen en we lezen in den brief van den Bantams Resident Willem Caaff van 4 April 1680 [25]), dat „den jongen Sultan onder 't gesagh van eenen Keey Deman Singa Wieprana 32 oorlogsprauwen, bemant met ruym 1300 koppen, van daar naar Cheribon had affgesonden, om gesegde plaats in besit te nemen (alhoewel er gerugt en voorgegeven wierd, sulx maar geschiedde om timmerhout te halen), aengesien den Sultan bevreest was de twee oudste Princen volgens de bekentmakinge van den jongsten Pangeran onder zyn onwettigh gebiet haar niet langer wilden buygen, maar de Comp. te sullen toevallen".

Ook aan den Soesoehoenan gaven H. H. Edelhedens in hunnen brief van den 5en April 1680 [26]) kennis, dat zij voornemens waren de Cheribonse zaken te regelen, n.l.: „Dogh onsen capteyn heeft last de Cheribonse Princen aen te seggen, dat sy al de roovers, die in haar lant mogten wesen, met haer buyt aen de Comp. zullen overgeven, off sonder uytstel uyt haar gebied doen vertrecken, off dat andersints hy met onse magt deselve tegen haeren danck weghhalen zal, waarop wy 't antwoort nu eerlange tegemoet sien".

Den 21en April 1680 [27]) konden Jochum Michielsz. en de Raad te Indramajoe aan de Hooge Regeering te Batavia schrijven, dat volgens een daarbij gevoegd rapport, gedateerd 17 April, van den schipper Jan Mulder en den vaandrig Benjamin van der Meer, die naar de Sultans van Cheribon waren afgevaardigd, dat, aangezien de Prinsen-gebroeders van Cheribon hen, als

[25]) . Dagh-Register, Anno 1680, blz. 145|146.

[26]) Idem, blz. 153|159.

[27]) Bijlage V.

geen brieven medegebracht hebbende, niet in audientie hadden willen ontvangen, om mondelinge boodschap aan te nemen, derhalve „den capteyn Jochum Michielsen en Crain Bissee mitsgaders de verdere Macassaeren stinden gereet in korte dagen van Indermayoe naar Chirebon te vertrecken om de Kidolesen van daar te verdryven en die Princen tot de Comp. te disponeren". Verder rapporteerde Van Der Meer nog, dat:

„Den Tommagon Raxa Magara en syn schoonsoon, den sabandar Wiera Sasmita, hadden op de affvraginge wegens de genegentheyt en gelegentheyt der drie Princen d'onse 't volgende weten te seggen, dat den oudtsten Prins van Chirrebon genaemt Sultan Siopo tot d'E. Comp. ten vollen genegen was, om sigh onder derselver bescherminge te willen begeven, indien hy voor 't gewelt van andere moghte blyven bewaert, maar geensints onder den Sousouhounangh, nogte andere Princen te willen staen, en na men conde bemercken, wel tot Coningh van Cheribon door hulpe van d'E. Comp. met uytsluytinge van syne broeders vastgestelt woude woesen etc.; den tweede off jongen Sultan wel eenigsints aen d'E. Comp., dogh meest aen de Bantamse zyde, maar soude op d'aencomste van onse magt aldaer gewilligt aen onse kant te buygen zyn; den jongsten, off derde Prins, Pangeran Depatty Topatty, zynde de schranderste en cloeckmoedigste van drien, inclineerde in 't geheel tot den Sousouhounangh, en als een vyandt der Bantammers, ontbrack 't hem maar aen magt en aen geen beleyt om deselve tegen te staen, etc.," [28]).

Men schijnt toenmaals van uit Indramajoe ook reeds

[28]) Onder de bijlagen van dit schrijven is nog een translaatbriefje, opgenomen in het Dagh-Register, Anno 1680, blz. 185|186 van 10 Januari 1680 van Jochum Michielsz. aan de Sultans van Cheribon, waarin hij hen aanraadt de Kidoelleezen uit te wijzen en aan de Hooge Regeering te Batavia per missive hunne genegenheid te betuigen. Wij zagen boven, dat alleen de oudste Sultan daaraan voldeed; noot 13 blz. 155.

moeite aangewend te hebben, om zich van uit de hooger op aan de rivier aldaar liggende djatibosschen van houtwerken te voorzien, doch de Cheribonse prinsen verzetten zich tegen den afvoer van het hout uit hun land tot verdriet van de inwoners aldaar.

Dat overigens de Bantamse prauwen werkelijk ook hout uit Cheribon medenamen, blijkt uit den brief van den resident te Bantam, Willem Caaff, van 24 April 1680 aan H. H. Edelhedens [29]), den volgenden dag te Batavia ontvangen, waarin gezegd wordt, dat „van Chirrebon waaren tot Turtiassa 7 vaartuygen volladen met hout aengecomen", overigens medevoerende „een brieffie van den Pangeran ofte tweede Prince van Cheribon, waarby denselven van den Bantamse Sultan adsistentie soude hebben versogt om de Hollanders, die aldaar post gevat hadden, te verdryven, en ten dien eynde was door den Keey Daman Singa Wiprana mede om dertigh welbemande oorlogsvaartuygen op de naam van hout te haelen van den Sultan getenteert".

Dienzelfden dag [30]) werd opnieuw mededeeling van Jochum Michielsz. en den Raad te Indramajoe ontvangen, dat hij zich gereed maakte om met de geheele macht naar Cheribon op te breken.

Den 27en April 1680 [31]) zonden H. H. Edelhedens den vaandrig Frans van Eynde met een versterking naar Indramajoe en tevens een brief, waarbij gevoegd was een concept voor een aan de Princen van Cheribon te richten ultimatum. [32]) Binnen 6 uren moesten deze

[29]) Dagh-Register, Anno 1680, blz. 189—191.

[30]) Idem. blz. 191.

[31]) Bijlage VI.

[32]) In hunne Resolutie van Donderdag 25 April 1686 besloten G. G. en Raden van Indie o.a. het volgende:

"Wyders gedelibereert wesende over den toestant van saken op Indramayo en de gelegentheyt van Cheribon, werwaarts den Captn. Jochum Michielsz. nevens Crain Bissee enz. en onse aldaer presente aanwesende Nederlandse en inlandse maght gereet stont te water na toe te vertrecken om de Kidolese en andere rovers,

antwoorden, of zij de Kidoeleezen en Macassaren wilden uitleveren, of niet. Indien zij daartoe niet genegen waren, en men was er toe in staat (het aantal Bantammers nl. niet al te groot was), dan „beveelen wij UE. daar in de besettinge te blijven en ons sonder uytstel van tydinge over te sturen om daar op ten eersten onse nader ordre aff te wagten". Maar „indien de Bantammers off de roovers niet vermeerdert mogten wesen en UE. dienvolgende geen groote swarigheyt maacken om voet aan lant te setten, en 't werck meester te werden, dan moeten UE. geen tyt versuymen, maar ten eersten naar 't wederkomen van de affgesondene de saack voortsetten met soo veel voorsightiht., als daertoe vereyscht en UE. veelmalen gerecommandeert is, konnende de gemaakte schanskorven en de plancke schermen geensints te onpas komen, om desnoots datel. in defentie te staan, gelyck den Capiteyn op Sourabaya en elders, daar hy mede geweest is, genoegsaem gesien en geleert heeft, behalven dat de militie, insonderheyt de Inlanders, door een goede ruggesteun kragtigh gecorragieert werden, en als het op een vegten gaat, sal 't minste quartier het beste wesen". Verder: Dogh om U op Chirrebon vast te maacken, dat is geensints van onse intentie, want wy verstaan, als het werck verregt sal wesen, dat UE. haar weder na Indermayoe begeven zullen, 't zy dan te water off te lande, soo

---

't zy met minne, of gewelt, van daar te doen verhuysen; Soo is daer op goetgevonden het hoeker de Croonvogel met parthye behoeften en materialen en den vaendrigh Frans van Ende enz., met verder arrest omme in de zaken soo ontrent de Kidolese en andere stropers als de Cheribonders selve en ook ten reguarde der Bantammers te persisteren en ons te houden aen de vorige ordres in dato 27e passado aen den Capiteyn Jochum Michielsz. en den Raat gegeven, gelyk die mettet verder nodiger daer omtrent by de nadere aftegane missive door den Heer Directeur-Generael Speelman voort te brengen, sal werden geexpresseert ende naer resumptie by ons geapprobeert".

Het concept briefje is in zijn geheel opgenomen in het Dagh-Register, Anno 1680, blz. 195|196. De tekst is nagenoeg gelijkluidend met het door mij medegedeelde in de Bijlage VI.

als sigh dat best wil schicken, evenwel soo 't geviel, dat de Chirrebonse princen, 't zy alle drie, off een, off twee van deselve haar aan Comps. zyde voegde, zoo haast als gy gelant zyt en scodanigh 's Comps. beschermingh versogte, die zult gy, gelyck wy te vooren mede geordonneert hebben, niet afwysen, maar deselve aanneemen, dogh sonder UE. met eenige beloften aan haar te verpligten. Niettemin konnen wy wel toestaan, dat UE. haar een bequame pagger helpen maacken, om des noots tegens de Bantammers off andere tot haar defentie te dienen, mits dat sy se selfs besetten en sullen UE. mede tot haar meerder gerustheyt dan nogh wel soo lange in de besettinge te water en te lande mogen continueren, totdat wy op de become tydinge van UE. andere last geven". De Hooge Regeering wilde zich niet voor vast te Cheribon vestigen, maar toch wel v o o r l o o p i g aldaar een bezetting leggen! Het voorloopige is echter vaak blijvend!

Verder schreven G. G. en Raden van Indië nog, dat, wanneer de Prinsen inderdaad verboden hadden om houtwerken te verkoopen, dat „zoude een teecken van quaataardige valsheyt wesen"; zij konden het echter niet gelooven en bevalen Michielsz. aan „tot versamelinge van deselve wel naarstigheyt" aan te mogen wenden. De eerste ordre voor de leverantie van houtwerken uit Cheribon werd alzoo gegeven.

Uit het schrijven van Jochum Michielsz. en Jan Mulder uit Cheribon van den 1en Mei 1680 [33]) blijkt het volgende. Den 24en April waren zij met de Macassaren van Indramajoe vertrokken, [34]) en den 29en te Cheribon aangekomen. Den volgenden dag had de Sultan Sepoeh eenen brief laten bezorgen, [35]) waarin hij mededeelde, dat hij zelf de Compagnie zeer genegen was, maar de

---

[33]) Bijlage VII.

[34]) Dus vóór de ontvangst van het schrijven van den 27en April.

[35]) Den volledigen tekst van den brief van den Sultan treft men aan in het Dagh-Register, Anno 1680, blz. 205|206.

Sultan Anom en de Pangeran Depatty niet, reden waarom hij verzocht, dat de Compagnie het land van Cheribon alleen aan hem zoude opdragen, waardoor hij in staat zou zijn de Bantammers te verjagen, die nu door de twee andere prinsen in bescherming werden genomen. Hierop hadden Jochum Michielsz. en Raad geantwoord, dat zij dit „in 't welnemen van haar Edlens niet hebben goetgevonden, want dat een groote twist soude veroorsaacke". Daarop geland zijnde, vonden zij op den aloonaloon den Sultan Sepoeh om hen te ontvangen. Eerst na lang dralen kwamen ook de andere twee prinsen te voorschijn. Gevraagd zijnde, „off se gesint waren haar onder d'E. Comp. te begeven", stemden ten langen leste daarin alle drie toe, en gaven daarvan een schriftelijk bewijs aan Jochum Michielsz. en Crain Bissee. De Sultan Sepoeh bleef er op aandringen, dat de Compagnie nu toch Chreribon tegen de Bantammers zou blijven beschermen, en een macht aldaar in bezetting houden. [36])

Den 4en Mei 1680 werd bovenstaand schrijven te Batavia ontvngen en dienzelfden dag (Zaterdag) besloten H. H. Edelhedens nog: [37])

„De Hr. Gouverneur-Generael gesproken en wederom voortgebragt hebbendé de missive heden namiddagh pr. expres vaartuygh van den Capiteyn Jochum Michielsz. uyt Cheribon ontfangen, en waarby dan vernomen zynde, hoe die plaatse op d'aankomste van onse magt aldaar sigh goetwilligh in Comps. handen en bescherminge hadden overgegeven, met versoek, dat men hun maar voor 't gewelt der Bantammers, die sigh alsdoen t'onser komste met al hun geboefte van daar hadden moeten retireeren, wilde protegeren; Soo is tegenwoordigh daarop en over begonnen te spreken en te delibe-

---

[36]) Zie Dagh-Register, Anno 1680, blz. 204|207. Hier treft men ook nog aan een translaat-missive van Crain Bissee aan de Hooge Regeering, ongeveer hetzelfde behelzende als de brief van Jochum Michielsz. en den Raad.

[37]) Koloniaal Archief 595. Bataviasch Resolutieboek 1680.

reeren en voor eerst goetgevonden, dewyle die zake nu soo legt, om dat lant en volk nu niet weder ten eersten te verlaten en alsoo tot meerder ruïne off rebellie te doen vervallen, onse maght vooreerst aldaar nog eenigen tyt te doen verblyven en de zaken en Princen in ruste te helpen herstellen; en ten welken eynde om sulck met vigeur en fatsoen ook te mainctineeren en geen affronten van die geretireerde Bantamse of Kidolse rovers by eenige nieuwe aanslagen derwaarts over onderhavigh te wesen, met eenen zy geresolvt. tot versterkinge van onse post en volkeren nogh metten eersten derwaarts af te steken de jachjes De Tyger en Hoop nevens de sloepen 't Casteel Batavia, De Zalm, Granaatappel, en De Brak, versterkt boven het zeevolk met een troupe van 55 Nederlandse militairen, nevens ook partye ammunitie en behoeften &a. en waartoe 't fregat De Tyger nevens de Zalm nogh op heden door de Granaatappel van de bekruyssinge in de straat Sunda sullen worden opgeroepen, met intentie, dat men de Bantammers of anderen met eenige magt op Cheribon of daar omher verschynende niet zal gedogen, maar insinueren van daar te blyven, om dat die plaats op't versoek der princen nu onder des Comps. bescherminge is aengenomen, dogh echter dat sy lieden, als gebuurlycke vrunden en handelaars willende komen, sulx hun niet verboden, maar nevens andere vry gelaten sal werden ende by opiniatreringe en dat zy eenige hostiliteyten tegen de Cheribonders of d'onse quamen te thoonen, dat men deselve dan defenderender wyse sonder onderscheyt met alle vermogen sal tragten te ruineren ende voorts tot protectie van de volkeren van Cheribon alsulx voor aff by de handt te nemen, als ten meesten beste van de Comp. en gemeene ruste des lants sal komen te vereysschen, soo als dat by onse missive derwts. te schryven nader ende met de gerequireerde omstandigheden tot naright van onsen Commandant en die van den Raadt door den Heere Directeur-Generaal Cornelis Speelman sal werden voorgeschreven".

Cheribon mocht zich dus voortaan verzekerd houden van de welwillende vriendschap en interventie van de Compagnie.

Een gedeelte der voorgenoemde oorlogsvaartuigen vertrok den 11en Mei 1680 [38]) met een schrijven aan Jochum Michielsz. en den Raad, van dien datum, [39]) met order „omme Cheribon noch vooreerst eenigen tyt in besit te houden", en om, ten einde tegen de mogelijke aanvallen der Bantammers beschut te zijn : „d'oude muur, die langs de rivier en 't zee loopt met clappusoly off andere bequame paggerhouten tot een vierkant off ten naasten by een vierkant na gelegentheyt van de muregie te sluyten", aldus gelastende aldaar den oorsprong van het Fort De Bescherming te maken.

Inmiddels vingen te Batavia de onderhandelingen aan over een nieuw contract met den jongen Sultan van Bantam, dat wel is waar niet dadelijk tot stand kwam, maar eerst in 1684, doch werden de vijandelijkheden vrij wel gestaakt. In het Dagh-Register treft men nog wel enkele passages [40]) aan over rooverijen, maar niet meer op zoo groote schaal als vroeger. In het verhandelde met Bantams gesanten [41]) was dan ook het tweede punt, dat Hunne Hoog Edelheden „meynden tot voorstant van de Comp. van de gemeente en van Comps. bontgenooten tot ampliatie van het voorstaende contract (opdat het in aenstaende tyden te bondiger, te vaster en te duydelycker mochte wesen) te behooren", dat:

---

[38]) Dagh-Register, Anno 1680, blz. 230.

[39]) Bijlage VIII.

[40]) Bv. Dagh-Register Anno 1680, blz. 239|240 in een brief van Gerrit van Loveren, assistent te Bantam van 12 Mei; verder o.a. bladz. 307, 551, 557, 559, 635, 648, 649, 656, 693, 736|737, 753, 791 803, 811, 812. Daarin is ook nog hier en daar sprake van de vermeende rechten van Bantams zijde op Cheribon.

[41]) Zie het uitvoerige verslag daarvan in het Dagh-Register, Anno 1680, blz. 341—358.

„Dewyle de Princen van Chirribon haer met haere landen en onderdaenen onder des Comps. bescherminge begeven en wy deselve op haer versoeck onder onse bescherminge oocq aengenomen hebben, dat derhalven den Conincq en grooten van Bantam voortaen die Princen, landen en volckeren ongemoeyt laeten en haerluyden mede in de vruntschap als bontgenoten erkennen sullen, sonder haerluyden in eenigen deelen te verongelycken ofte ergens mede te beswaaren, en indien hetselve ter contrarie door eenige van de Bantamse onderdanen quamen te geschieden, dat se daer over door den Koninck ende de grooten sullen werden gestraft, alsmede dat de Princen en de Comp. als haeren beschermheer vry sal staen, de soo danige als vyanden aen te tasten, te vernielen en te dooden, sonder dat de Bantammers hetselve haer sullen mogen aentrecken, off oocq dat de vreede en vrintschap tusschen de Comp., Bantam en Cheribon daerdoor in 't alderminste vermindert en verbroocken sal werden" [42]).

Al werd eerst in artikel 3 van het den 17en April 1684 definitief gesloten contract met Bantam door dit laatste rijk van alle rechten op Cheribon afgezien, feitelijk hielden de Bantamsche bemoeiingen reeds in 1680 nagenoeg op.

Den 4en Juni 1680 [43]) konden Jochum Michielsz. en Raad schrijven, dat „de onse aldaer de schoon- en opgemaeckte punt off schanse gedoopt hadden en vereert met de naeme van de Bescherminge, als op de aenmaninghe en bevorderinge der drie Chirribonse gebroeders die plaetse op den 4 May passado voor de Comp. in possesie genomen hebbende" [44]).

Den 13en Juni 1680 [45]) arriveerden gezanten te Batavia van den oudsten en van den derden Sultan van

---

[42]) Dagh-Register, Anno 1680, blz. 351.
[43]) Bijlage IX.
[44]) Zie ook Dagh-Register, Anno 1680, blz. 361|362.
[45]) Dagh-Register, Anno 1680, blz. 370.

Cheribon; die van den oudsten overhandigden den volgenden dag [46]) hunne brieven aan den G. G. De Sultan Sepoeh verzocht daarbij nogmaals om als eenig bestuurder van zijn land te mogen optreden [47]). Den 15en Juni 1680 [48]) kwamen ook de gezanten van den tweeden Sultan (reeds den 8en Juni te Batavia gearriveerd) eenen brief aanbieden, waarbij de Sultan Anom er den nadruk oplegde, dat Cheribon door den Soesoehoenan Mataram aan hen drieën geschonken was, maar aangezien de Comp. dezen was „gesuccedeert als een vader en moeder over ons en onse landen", onderwierp hij zich aan den wil van de Compagnie [49]). Eerst den 17en Juni 1680 [50]) leverden de afgezanten van den Pangeran Depatty hunnen brief over, waarin de derde prins zeide dat „ten tyden wanneer myne twee broeders onderdanen van Troenadjaja zyn geworden, doen heeft den Sousouhounang Aman Courat aen myn gesonden den Tommagongh Soera Nata, Tommangongh Bivoerongh en Ingabey Nitanagara om myn het geheele lant van Chirribon in pressentie van alle de grooten, die by den Sousouhounangh waeren over te geven". Hy verzocht dus alles terug te mogen hebben, wat hij van zijnen leenheer, den Soesoehoenan, gekregen had [51]).

Hierop besloten Hunne Hoog Edelheden in hunne zitting van Dinsdag den 25en Juni 1680 [52]):

„De drie Princen gebroeders van Cheribon naar onse aenkomst en genomen possessie in de voorleden maand Mey met haar eygen bewilliginge en genoegen aldaar

---

[46]) Dagh-Register, Anno 1680, blz. 371|372.

[47]) Den brief vindt men in het Dagh-Register, Anno 1680, blz. 371|372.

[48]) Dagh-Register, Anno 1680, blz. 374|375.

[49]) Den brief vindt men in het Dagh-Register, Anno 1680, blz. 374|375.

[50]) Dagh-Register, Anno 1680, blz. 378|380.

[51]) Den brief vindt men in het Dagh-Register, Anno 1680, blz. 379|380.

[52]) Koloniaal Archief 595. Bataviasch Resolutieboek 1680.

nu dees dagen ider besonder eenige Javaanse afgesondene met eygen vaartuygen en een brief herwaarts gestiert hebbende, daer by sy elk voor sigh selven verscheydene versoeken wegens hun lant en regeringe zyn doende, Soo is tegenwoordigh daar van gesproken wezende, na deliberatie geresolveert de Heeren Directeur-Generaal Cornelis Speelman en Anthonio Hurdt te versoeken en te committeeren omme die zaken te ondersoeken en het nodige met voorsz. afgesanten te verhandelen, soo als ten meesten beste van de Comp. en ruste dier lantstreeke sal vereysschen, om daarvan rapport te doen en dan wyders by de vergaderinge geresumeert en geapprobeert te werden". [53])

Eerst op Dinsdag den 3en September 1680 werd door Speelman en Hurdt verslag uitgebracht en besloten Hunne Hoog Edelheden naar aanleiding daarvan als volgt: [54])

„Den Heer Directeur-Generael draaght de vergadering voor den toestant van zaaken en belangen op Sirrebon mitsgaders de versoeken der 3 princen, zoo by hunne brieven als monde van elx syne gesanten, in de maant Juny voorleden hier verscheenen, aan ons gedaan, tenderende dat van den oudsten Sulthan Sopo omme alleene in't volle gebied en regeringe van die plaatse en onderhoorige landen te mogen werden aangestelt en wederom dat van de tweede en derde princen omme elk in syn gradu en ordre mede in gesagh te mogen verblyven en haare onderhoorige volcken yder te blyven behouden en regeren, zonder onder den eersten te sorteren, in voegen, als sy nu tot nogh waren geweest, met eenige bygevoeghde klachten tegens den anderen; waar op en over met aandacht gelet en gedelibereert wesende, Zoo is tot vereffeninge der zaaken aldaar geresolveert een bequaamen en ervaaren minister als Commissaris derwaarts te committeeren omme alle de voorsz. hier aan-

[53]) Zie ook Dagh-Register, Anno 1680, blz. 389.

[54]) Koloniaal Archief 595, Bataviasch Resolutieboek 1680.

wesende gesanten naar huys te geleyden, ende het noodige aldaar naar onse intentie voor het intrest van de Generale Comp. te verrichten, zoodanigh als dat nae de gehoude reedekavelingen by den Hr. Directeur-Generaal nevens den Hr. Hurdt zal werden op 't papier gebracht, en waar aff inwylen op overmorgen den Captn. Jochum Michielse en raat voor aff pr. de gereede chialoup De Zalm het noodige zal werden gepraeadviseert, zullende voor't principaelste bestaan, dat men zal persisteren by onse voorige ordres in dato 27e Maart, 11e en 27e April en principael. van den 10e May ten reguarde der Chirrebonse princen en volckeren aan den Capiteyn Jochum Michielse en den raat aldaar gegeven en gesz. met dit verder arrest om die van Sirrebon voortaan aan te sien ende te considereren als vrye princen, dogh echter onder het hooger gesagh ende de protexie van de Comp. ende ook evenwel onvermindert het respect van den Sousouhounangh Amancourat Sinnepatty Ingalaga, des Comps. nauwe bondgenoot als haaren oudsten broeder en meerder, gelyk dat zoodanigh van oude tyden onder de Javanen zelve is in ordre en pratique geweest, zullende de Chirrebonders als princen en volckeren, die onse protexie versocht en vercregen hebben, dan ook moeten volgen en sich verbinden tot alsulcke octroyen en conditien als den voorsz. Sousouhounangh de Generale Nederlandse Geoctroyeerde Oost Indische Comp. zoo ten reguarde des handels als anders in syn gandsche ryk boven en buyten andere heeft verleent ende vergunt ende waartoe den aff te senden Commissaris de op te stellen actens en verbandschriften medegegeven zullen om by de princen alle 3 te werden geteeckent ende met eede op den Alcoran becrachticht, nevens haare voornaamste grooten ende ten bywesen van al 't volk, zoodanigh als dat alles by de op te stelle Instructie en brieven aan voorsz. princen, als anders, nader en ampel zal worden verklaart, omme voor eerst van onsentwegen door den Commissaris en Captn. mede getekent en dan in raade van

India insgelyx met onse ondertekeninge becrachticht te werden". [55])

Zooals Gouverneur-Generaal en Raden van Indie dan ook den 5en September 1680 [56]) aan Jochum Michielsz. en den Raad te Cheribon schreven, persisteerden zij voorloopig bij hunne vorige bevelen, inzonderheid die van den 11en Mei te voren; verder waren zij „ voornemens binnen weynigh dagen yemant van onse ministers als Commissaris te committeren om alle de gesanten tevens tehuys te brengen en de poincten van verbintenisse door de princen ten overstaen van UE., Crain Bissey ende verdere Macassaerse grooten te laten onderteeckenen, om alsoo Chirrebon en het Chirrebonse volck onder de Comps. en des Sousouhounangs bescherminge te doen welvaren". [57])

Op Vrijdag den 7en September 1680 resolveerde de Hooge Regeering verder nog: [58])

„Bij voorige Resolutie van 3e deser gearresteert en verstaan wesende, tot uytvoeringe en bestel van zaaken omtrent de 3 princen en volckeren van Sirrebon ende om met eenen hunne hier aanwesende Gesanten naar huys te convoyeren een bequaam en ervaaren persoon als Commissaris naar derwaarts te laten medegaan; Zoo is ingevolge van dien tegenwoordigh goet gevonden daartoe tot uytvoeringe van onse intentie te nomineeren ende te gebruycken den E. Jacob van Dyk, althans lith in den achtb. raat van Justitie deses Casteels, denwelcken voor 2 jaaren noghmaals aldaar in commissie is geweest, mitsgaders tot syn transport derwts. aanteleggen het jacht d'Elisabeth". [59])

Jacob van Dyck, die reeds te voren in 1678 naar

---

[55]) Dagh-Register, Anno 1680, blz. 584.
[56]) Bijlage X.
[57]) Dagh-Register, Anno 1680, blz. 585.
[58]) Koloniaal Archief 595. Bataviasch Resolutieboek 1680.
[59]) Dagh-Register, Anno 1680, blz. 585.

Cheribon afgevaardigd was, werd opnieuw als gecommitteerde daarheen benoemd. Met zijn vertrek werd echter nog al gedraald, en leest men in de Resoluties van G. G. en Raden van Maandag 21 October 1680 [60]):

„Is op 't voordragen van den Heer Directeur Generaal Cornelis Speelman goetgevonden de hier aanwesende Gesanten van de 3 Chirrebonse prinsen voor haar vertrek naar huys (dat nu in korten en zoo haast het zonder verlet van noodiger besoigne is by te brengen, staat te geschieden) eens uyt Comps. name elders buyten de stadt te doen tracteren door den Sabandaar Ockerse en den E. Jacob van Dyck, die genomineert is als Commissaris met haar naar Sirrebon aftegaan &a."[61]).

Voor hun lang oponthoud te Batavia moesten de Cheribonse gezanten dus een een klein verzetje hebben.

Intusschen bleef het in Cheribon zelf zeer rustig, afgezien van eenige kleine rooverijen in de Bovenlanden, waarop wij hier verder niet willen ingaan [62]).

Ook met den aankap van houtwerken had Jochum Michielsz. intusschen tijd gevonden zich te bemoeien. Zoo schreven Beyer Visch, Dominicus van Geyne en Frans van Eynden den 11en Juni 1680 uit Indramajoe aan Hunne Hoog Edelhedens:

„'t Schijnt, dat de Cheribonders in de bovenlanden beginnen zoo nu en dan af te brengen eenige plancken, waarvan alreede hebbe ontfangen drie hondert stx.,

---

[60]) Koloniaal Archief 595. Bataviasch Resolutieboek 1680.

[61]) Zie ook Dagh-Register, Anno 1680, blz. 684.

[62]) Men leze hierover, over de kwesties tusschen de Prinsen onderling en over de houding der Macassaarsche hulptroepen, die door het langdurig nietsdoen lastig werden oa. na de bladzijden in het Dagh-Register, Anno 1680: 388; 414-415; 428; 429-430; 521-522; 530; 533-535; 540; 556-558; 586; 587; 634-639; 648; 656; 673; 681-682; 697-702; 736-737; 753; 761-763; 769; 772-773; 791-793; 813-814; 818-819.

terwyl het nu aan de gangh is, 't zelve wat beter voortganck in 't affbrengen zal nemen" [63]).

Dezelfden schreven den 21en Juni 1680:

„Wy verwachten de houtwerken noch alle dagen uyt de bovenlanden aff" [64]).

En den 8en Juli 1680 meldden ze nog:

„Wat de houtwerken uyt de bovenlanden aangaat en comen noch niet aff" [65]).

Zeer vlot ging het dus nog niet met den houtkap. Maar toch konden Jochum Michielsz. en F. van Heys den 30en September uit Cheribon aan de Hooge Regeering laten weten:

„Wy zullen in 't welnemen van haer ho. Edelheds. do. chialoup Orangie met de gecoghte plancken van Indermayoe over eenige dagen na Batavia zenden" [66]).

Verder schreven zij den 22en October 1680 [67]) nog, dat zij reeds eerder de door hen verzamelde houtwerken uit Indramajoe hadden willen zenden, maar ze hadden willen wachten op de komst van den verwachten commissaris Van Dyck. Nu zij toch een vaartuig moesten zenden met eenige gevangene roovers, zou de schipper, Beyer Visch, Indramajoe maar aangieren, om de ingekochte planken, waarvan er meerdere duizend te verkrijgen waren voor 12 Rds. de honderd, in te laden. Aan Beyer Visch hadden zij geantwoord, dat 12 Rds. te veel was, maar 10 Rds. zou hij mogen besteden, want

---

[63]) Koloniaal Archief 1249. Tweede deel van het Bataviasch Inkomend Briefboek, overkomen in 1681. In het Dagh-Register, Anno 1680, blz. 370, wordt alleen de ontvangst van dit schrijven aangeteekend, zonder meer.

[64]) Koloniaal Archief 1249. Als voren. Dagh-Register, Anno 1680, blz. 388 geeft ook geen bizonderheden.

[65]) Koloniaal Archief 1249, als voren. Dagh-Register, Anno 1680, blz. 428|429 geeft geen nadere bizonderheden.

[66]) Koloniaal Archief 1249, als voren. Dagh-Register, Anno 1680, blz. 634|640 geeft over de houtwerken niets nieuws.

[67]) Bijlage XI. Zie ook Dagh-Register, Anno 1680, blz. 697|699. Beyer Visch blijkt 1000 planken voor een niet ingevulde som te hebben meegebracht.

in vorige tijden was nooit meer betaald, en „soo men de Javanen meer gaff, dat zy dan altyt meer zoude willen hebben".

Ook in den particulieren brief van Jochum Michielsz. van 22 December 1680 [68]) aan Cornelis Speelman en het schrijven van Jochum Michielsz. en Frans van Heys van 3 Januari 1681 uit Cheribon [69]) is nog sprake van de houtwerken, die langs de rivier van Indramajoe afgevoerd werden. Den boekhouder van het jacht De Hoop was opgedragen om die rivier op te varen met eenige Javanen en Macassaren en de houtbosschen te bezoeken. Zij waren echter den 29en December 1680 onverrichter zake teruggekomen, „hebbende op niet een der negoryen houtwercken gevonden".

Over het vertrek van Van Dyck naar Cheribon werd eerst op Dinsdag den 17en December 1680 [70]) gebesoigneerd in Rade van Indië, en toen tevens de drie missives aan de Sultans geconcipieert. Men leest daar:

„Is door den Heer Directeur Generaal Cornelis Speelman in Raade gebraght de missive by syn E. geconcipieert aan de 3 Princen gebroeders tot Sirrebon, met namen den oudsten, Sultan Sopo, den tweeden, Sultan Cartawangsa, en den derden, Wangsa Carta, anders Pangirangh Depatty Topatty, omme nu eerstdaaghs metten E. Jacob van Dyck als onsen Commissaris nevens haare hier aanwesende Gesanten derwaarts aff te gaan, bezyden nogh een gelycke brieffje uyt name van voorsz. Heere Directeur in antwoort aan deselve princen en waarin het nodige ten dienste van d'E. Comp. ten rechten zy uytgedruckt, mitsgaders ook aangehaalt het aannemen van een project contract tusschen haar en de Comp., zoodanigh als dat mede nae de gevalle redekavelingen nevens de Instructie tot narecht voor den E. van Dyk in 't bestellen en uytvoeren van verscheyde

[68]) Bijlage XII. In het Dagh-Register niet vermeld.

[69]) Bijlage XIII.

[70]) Koloniaal Archief 595. Bataviasch Resolutieboek 1680.

zaaken aldaar ende met eene tot visite der plaatsen tusschen dit en Sirrebon onder de gehoorsaamheyt van den Sousouhounangh ende d'Comp. gelegen, werd noodigh geacht te laten geschieden, zulx de voorsz. brieven met opmerckinge geresumeert wesende, zoodanig zyn verstaan te laten voortgaan". [71])

De Instructie voor den Commissaris Van Dyck werd vastgesteld op Dinsdag den 31en December 1680 [72]). Onder het gebesoigneerde op dien dag leest men:

„Oock is door d' Heer Directeur-Generaal Cornelis Speelman in raade voortgebraght de concept ampele Instructie tot narecht voor den E. Jacob van Dyck als Commissaris naar Sirrebon en ter visite van de Landen en plaatsen langs heenen van Carwangh aff tot daar toe gelegen en onder het gebiet vanden Sousouhounangh ende d' Comp. sorterende, mitsgaders ook de articulen van een project contract by syn E. opgestelt om de 3 princen gebroeders van Sirrebon te werden voorgehouden, om met d' Comp. aan te gaan en in vast verbondt te treden. By welcke Instructie en artikelen dan naar aandagtige resumptie vervath wesende al het geene ten dienste van d'Comp. noodigh geacht zy derwaarts te ordonneeren ende te recommandeeren, zoo ten reguarde van de belangen van Sirrebon en de zaaken tusschen dat Landtschap en den Sousouhounangh, als zullende sylieden nu met dit nieuwe contract onder de bescherminge van de Comp. werden aangenomen, item wegens de roovers daar boven in 't landt nae Samadangh en Carwangh toe nogh swervende, om deselve alle en principaal den rebel Depatty Goelongongh met syn aanhangh door een optocht van den Capiteyn Jochum Michielse met een goede troep Nederlanders en onse aldaar aanwesende Macassaren, ten getale van 250 à 400 onder Crain Bissey, verzelt ook met een party Javanen der Sirrebonse prin-

[71]) Zie ook Dagh-Register, Anno 1680, blz. 816.

[72]) Koloniaal Archief 595. Bataviasche Resoluties 1680.

cen, te dempen en des mogel. t'eenemael t'onder te brengen, en alsoo die landen eenmaal van al dat quade gespuys te suyveren en hoedanigh dan wyders de zaaken op Sirrebon zullen dienen begrepen en nae gelegentheyt des tyts ook onse post op Indermayoe (als daar nu misschien niet langer zullende noodigh wesen) wel mogen gelicht te werden; Zoo is naar deliberatie verstaan deselve Instructie en articulen by desen zoodanigh te approberen, omme by de Sirrebonse princen voor haar en haare onderdanen zoodanigh aangenomen en geratificeert te werden.

Ende wyders den meergenoemden E. Jacob van Dyck met de schepen Elisabeth en Buuren in geselschap van de hier aanwesende Javaanse gesanten der 3 princen daarmede te zamen op morgen te laten derwaarts affgaan".

De Jonge, die abusievelijk van de Instructie van 1 Januari 1681 [73]) spreekt, drukt deze niet af. Aangezien zij echter een duidelijk overzicht geeft van de verhouding tusschen de Compagnie, Cheribon en den Soesoehoenan, over welken laatsten in het bovenstaande slechts terloops gesproken is, en er bovendien in gehandeld wordt over de houtleverantie, hoop ik haar in eene volgende bijdrage te behandelen. [74])

Den 5en Januari 1681 te Cheribon aangekomen, slaagde Van Dyck er reeds den 7en Januari in, een contract tot stand te brengen. [75]) De passage daarin over de houtleverantie luidt als volgt:

„Wanneer de Comp. om houtwerken of rys mogte

---

[73]) De Jonge. De Opkomst *enz.* Zevende (Vierde) deel, blz. CLIV, noot 1).

[74]) In de hoop dat de plaatsruimte zal beschikbaar zijn.

[75]) Bij De Jonge. De Opkomst *enz.* Zevende (Vierde) deel, blz. CLV, staat 4e Januari 1681, wat vermoedelijk een drukfout is, daar het in de Bijlage CIV, blz. 372—378 afgedrukte contract den datum 7 Januari draagt.

benodigt wesen, off oock om suycker of yets anders, dan sullen de Coningen van Chirrebon gehouden wesen sorg te dragen, dat sodanige goederen, aen niemant anders als aen de Comp. off hare ingesetenen gelevert werden, sullende de Comp. op Chirrebon daar voor in redelyckheyt bazaarsprys betalen. En ingevalle de Chirrebonders deselve goederen selfs hier brengen, dan sullen se haer door de Comp. volgens de Batavise prys betaelt werden, off het sal haer vry staen die in de stadt aen de ingesetenen te vercoopen.

De coopluyden, houtleveranciers, etc., die met de Comp. handelen, koopen in het lant van Chirrebon, sonder onderscheyt, sullen van alle soorte waaren, die se van des Comps. factoren [76]) incopen en weder aen deselve vercoopen aen den heer betalen 2 ten hondert, 't sy dan wat voor goederen het weesen mogen, hout, sout, rys, suycker en wat dies meer sy, sonder dat de Coningen van Chirrebon deselve coopluyden, soo lange sy met de Comp. handelen eenige moeyten sullen mogen aendoen, 't sy aen hare persoonen ofte middelen, maer deselve laten onder bescherminge van de Comp.,opdat alsoo van haer gelt versekert mogen wesen, gelyck met den Soesouhounan oock gecontracteert is". [77])

Aldus was de Compacnie op Cheribon voor vast gevestigd op grond van een onderlinge overeenkomst en

---

[76]) „Factoren", „fetoren", een woord van Portugeeschen oorsprong; leggers, d.w.z. residenten of kooplieden: zie o.a. De Haan, Priangan, deel II, Excurs V, blz. 747—749.

In de copie van dit contract, voorkomende in Koloniaal Archief 1251 (Vierde deel van het Bataviasch Inkomend Briefboek, overgekomen in 1681), waarvan, naar ik vermoed, ook De Jonge voor den druk gebruik gemaakt heeft, (omdat hier ook in voorkomt, eraan voorafgaande, zijne bijlage CIII, die nergens anders door mij in het Koloniaal Archief aangetroffen werd), staat „factoren", en niet „fetoren".

[77]) Zie boven, Bijlage CIV, blz. 376. In mijn: Uit het Contract met de Sultans van Cheribon in 1806, Teclona VIII (1915), blz. 769, werd naar het contract van 1681 verwezen. Ook daar staat de datum 7 Januari 1681.

bezat het voorkeurrecht op al de houtwerken voor zich zelve en voor hare ingezetenen in het geheele rijk van Cheribon.

Hoe Van Dyck het contract tot stand bracht en de wijze, waarop de houtleverantie nader geregeld werd, zal het onderwerp eener andere bijdrage vormen.

Den Haag, 6 December 1918.
Buitenzorg, Juni 1920.

Bijlage I.

Uittreksel uit den brief van den Kapitein Jochum Michielsz. en Beyer Visch van 12 Maart 1680 uit Bantams Bril op Indermajoe aan den Gouverneur-Generaal Ryckloff van Goens en de Raden van Indie te Batavia. [1])

"Op den 24 Saturdaags is den E. Capitain Michielsz. beneffens Zyn Excell. Crain Bissee en alle Macassaren pr. 't jacht De Smit en 4 chialoupen en 30 vaertuygen van Tegall vertrocken en quamen den 26e daaraen volgende voor Cheribon ten ancker, konden door de weste wint voor die tydt niet verder herwaarts aan comen, lieten aldaar een sjouw waeyen en schooten een schoot, doch op dat seyn quam niet een mensch van 't landt aff, maar dien volgenden dagh quamen drie gesanten aldaar op de rheede door last van den ouden Sulthan, een Angabey Wirisismita, van den Sultan Anom, Angabey Prana Sadana, van den Pangeran D'patty Kentol Zoutananya. Vraagden uyt de naam van hare heeren, wat wy op de rheede van Chirrebon met zoo grooten macht deden; daarop den Capn. Michielsz. beneffens zyn Excellentie Crain Bissee en den Raadt hebben geantwoordt, dat op 't vertreck van Tegal verstaan hadden, dat alle de canons en bassen van den Sousouhounangh, die op Paccalongan door de Kidolse stroopers gerooft zyn, op Chirbon aangebracht hadden, en dewyl zy wel wisten, dat d'E. Comp. een beschermer van den Sousouhounan is, zoo wiert haar uyt de naam van de Sousouhounan en d'E. Comp. aangesecht, dat zy de geroofde goederen soude moeten weder geven, en soo se zulx niet gesint waren, dat den Capn. Michielse, Syn Excellentie Crain Bissee, beneffens den raadt, 't zelve aan haer Ed. Ho. Achtb. schriftelyck bekent zoude maken en dat zy luyden dan te verwachten hadden, wat daer op volgen, dat d'E. Comp. en den Sousouhounangh sulcke affronten niet conde lyden, 't welck de voorn. gesanten zeyden, 't zelve aan de Sultans te zullen bootschappen en dien volgenden dagh wederom bescheyt doen. Waarop dien volgenden dagh wederom 3 Gesanten aen boort gecomen zyn, een van den oudsten Sultan, genaamt Angabey Nata Angaprana, een van den Sultan Annom, genaamt Cjey Deman Martanagara, en een van Pangeran Depatty, genaamt Kentol Soutanaja. Zeyden, dat se van hare heeren waren gesonden aan den Capiteyn Michielsz. en den Coninck; dat de goederen van Paccalongangh, die wy eyschten, 't zy weynigh off veel, dat se daar eerst over wilde

[1]) Koloniaal Archief 1249. Tweede deel van het Bataviasch Inkomenl Briefboek, overgekomen in 1681.

pitsjaeren,[2]) en dat de Pangeran Kidol zyn volck en de Maccassaren hadden gesecht, indien den E. Capiteyn en den Radja Bissee de voorn. goederen wilde nemen, dat zy dat zoude ounnen doen, doch waren niet van sints deselve aen ons te geven, alsoo zy die van meninge waeren na Bantam aan haar heer brengen; indien hy dan deselve aen d'E. Comp. wilde wedergeven, dat zy daar mede weltevreden waren. Waarop den Capn. en Radja Bissee de voorm. 3 gesanten zeyden, dat niet langer op haar pitsjaaren conden wachten, als tot sonsonderganck, zoo zy dan niet en quamen volcomen bescheyt daarvan te brengen, dat wy dan sulx aan haar Eds. schriftel. zouden bekent maken, en dat zy dan niet behoefden te zeggen, dattet den Capn. en Radja Bissee haar schult was; dat daar van souw wierden gewaerschouwt. Den Radja Bissee vraagde aan de voorn. gesanten, off hy niet eenig water van landt conde crygen, waarop hy tot antwoort creegh, dat hy maar volck aan landt zoude zenden; waerop Radja Bissee een gesant, gent. Dain Mamjampa met een vaartuygh en volck naar lant heeft gesonden om met een de Macassaren, die haer in de negory van Chirrebon onthielden, te roepen, maar by landt comende, wilden haar de Kidollesen en Macassaren niet aen landt laten comen. De Macassaren zeyden; dat wel over wilde comen, maar vreesde voor 't Hollantse schip end' chialoupen, maar indien Radja het schip en de chialoupen wech wilde zenden, en hy daar met eenige vaartuygen wilde blyven leggen, dat se dan by hem zoude comen, waar op den voorn. Dain Manjampa en zyn volck weder nae boort moesten keeren, en heeft den Conk. sulx bekent gemaackt, die daar op aanstonts wilde t'zeyl gaan, en zont den schipper Beyer Visch met zyn schryver by den Capn. Michielsz. en liet versoecken om aanstonts te vertrecken, waerop den Capn. hem wederom liet zeggen, dat hy van de gewesene Sabandaer van Indermayoe, genaamt Angeperdane en den Sabandar van Sultan Anom, genaamt Hongh hadde verstaen, dat voorn. Sultan Anom by den E. Capn. d'aanstaande nacht wilde comen, omdat den ouden Sultan tegen de Kidollesen zoude hebben gesecht, dattet den Sultan Anom zyn schult was, dat den Capn. en Radja met de geheele macht daar waren gecomen, dat hy ons hadde geroepen, en dattet den voorn. Sultan lichtel. zyn hals soude costen en den Capn. liet mede aan Radja zeggen, dattet niet passen zoude, by nacht te vertrecken, omdat wy by licht dagh waren gecomen. Indien wy by nacht vertrocken, dat de Kidollezen zouden meenen, dat wy beangst voor haar waren en dattet een affront voor d'E. Comp. zoude wesen. Indien het hun belieffde, zoude dese nacht noch wachten, om te zien, off den Sultan zoude comen-

[2]) Pitsjaeren = bitjara of praten.

's Nachts daar aen comt een vaertuygh met water van den Sabandaar Wira Sismita, dat hy van Qualiasappo hadde laten halen en zondt het aan den Coninck, wachtende noch dien geheelen nacht na den Sultan, doch quam niet te voorschyn; presumeerden, dat hy niet heeft cunnen comen door de stercke macht van de Kidollezen, die zy daar langs de strant hielden; gingen dien morgen zynde den 29 Febr. voor sonnenopganck met het jachtje Smit en chialoupen en vaartuygen onder zeyl; zagen 's agtermiddags ten 4 uyren de fregat De Luypert en quamen 's avonts na sonsonderganck by hem ten ancker, waar van den stuurman aan boort quam; zeyde, dat hy van Indermayoe uyt cruyssen was gesonden en quamen alsoo primo Maart behouden op de Rheede van Indermayoe, en quam den E. Capn. Michielsz. 's avonts laat in Bantams Bril, die 15 soldaten op Tagal gelaten heeft tot versterckinge dier plaatse, welckers verblyff in de voorige brieff van den 18 February [3]) aan haar Eds. is bekent gemaackt."

Bijlage II.

Uittreksel uit den brief van den Gouverneur-Generaal Ryckloff van Goens en de Raden van Indië te Batavia van den 24en Maart 1680 aan den Kapitein Jochum Michielsz. en den Raad te Indramajoe. [4])

„Derhalven dient dit maer tot geleyde van deselve en tot notificatie van den ontfangh uwer brieven, terwyl wy besigh zyn deselve naar vereysch te beantwoorden en insgelyx die aan Crain Bissey met byvoeginge van onse ordres tot UE. en des Coninex verder naregt, waarmede de chialoup d'Orangieboom op morgen te vertrecken staat, middelerwyle off dese vaartuygen een off twee dagen spoediger overquamen als de chialoup, soo konnen UE. het al ten eersten daar op aanleggen, om gereet te wesen tot het vervolgen van de Kidolse Roovers, al was 't in 't District van Sirrebon, indien de princen deselve niet komen te doen ruymen, of oock andersints te lande over Samadangh, indien de wegen daertoe bequaem zyn, off oock door zulcke wegen, als UE. met Crain Bissey best sullen oordeelen, blyvende niettemin Bantams Bril behoorlyck beset en de scheepjes voor als nogh te water in de besettinge continueeren".

---

[3]) Zie hiervoor noot 14, blz. 156.

[4]) Koloniaal Archief 807. Bataviasch Uitgaand Briefboek 1680.

Bijlage III.

Uittreksel uit den brief van den Gouverneur-Generaal Rycklof van Goens en de Raden van Indië te Batavia van 28 Maart 1680 aan den Kapitein Jochum Michielsz. en den Raad te Indramajoe. [5])

„Maar tusschen het translaat der briefjes door den Sulthan Ageng op Chirrebon aen Demang Sitha Goena op Tegal en door den Sabandaar Kiay Neby Wiera Sasmita van Sirrebon aen den Capiteyn Jochum Michielsz. naar Tagal geschreven, door UE. aan ons gesonden, werd eenigh different gevonden met de translaten, die wy van Crain Bissey uyt dezelve briefjes hebben becomen. Oversulx konnen UE. met den naeste in antwoord deses de origineele briefjes over te schicken om alhier mede overgeseth te werden, wat zy eygentlyck ten reguarde van haar voorgaande gehoorsaamheyt onder den ouden Sousouhounan te kennen geven en belyden, en zullen UE. uyt het ingeslotene translaat van de brieff, die wy tegenwoordigh aan Crain Bissey in antwoort schryven [6]), konnen lesen en bemercken, wat wy aangaande de Sirrebonse princen ordonneren en bevelen, 't welck gyluyden moet houden, als of 't in dese brief geschreven was en daarom wert deselve hier aan vast gemaakt, ons verwonderende, dat gy niet en hebt geschreven, op wat wyse volgens het jongste bevel de bootschap aan haar gedaan is, nogh oock wat antwoort UE. daarop ontfangen hebben, zynde ons alleen gebleecken, dat den Capiteyn Michielsz. in zyn antwoort uyt Tagal aan Wiera Sasmita gesonden, hem versogt en gerecommandeert heeft, dat hy hem wilde laten weten, off zyn brieff uyt Indermayoe aan de Sulthans onsentwegen gesonden, bestelt was, off niet en indien se bestelt ware, dat hy naar het antwoort verlangde, sonder dat wy in UE. brieven daerop eenigh vervolgh vernemen; daerom is onse meninge, gelyck in de brieff aan Crain Bissey uytgedrucht staat, dat de voorsz. princen binnen 24 uuren haar antwoort aan de gecommitteerden, die UE. derwaerts zullen zenden, moeten geven, sonder langer daer naer te toeven, en sullen UE. uyt de dienaren, die daar zyn, kiesen om tot die bootschap te gebruyken de bequaamste en taalkundigste om onse meeninge aan alle drie de princen, 't zy dat se by malcanderen zyn, off elck in 't besonder duydelyck te kennen geven, haar byvoegende uyt de Javanen twee off drie van de geene die gy vertrouwen moogt".

---

[5]) Koloniaal Archief 807. Bataviasch Uitgaand Briefboek 1680.

[6]) Zie Bijlage IV.

Bijlage IV.

Uittreksel uit het translaat van den brief van den Gouverneur-Generaal Ryckloff van Goens en de Raden van Indië te Batavia van 28 Maart 1680 aan „Zyne Hooghheyt Crain Bissey" te Indermajoe. 7)

„En daarom hebben wy goetgevonden onse voorsz. Capiteyn en Crain Bissey by desen te laten weten, dat zy op den ontfangh van dese onse brieff twee Nederlandtse gecommitteerde aan de princen naar Sirrebon sullen zenden, om deselve nogh voor de laaste maal aan te seggen, alle de Kidolese en Macassaarse roovers uyt haer lant en gebiet te doen vertrecken, off met alle haar gestoole goederen in handen van de Comp. over te leveren; 't zy dan soo veel off soo weynigh, als haar in de lantpalen van Sirrebon nogh zyn onthoudende, off dat wy deselve met gewelt zelfs daar van daan haalen, en verdryven sullen; 't sy dan met off tegen haar danck, en dat zy haar zelven zullen moeten wyten, indien de Sirrebonse ingezetenen daardoor schade komen te lyden, ten ware de Sirrebonse princen haar selven te swack kennende om die struykroovers met het gestoolen goet aen ons overtegeven, off te doen vertrecken, daartoe Comps. magt onder Crain Bissey en de Capiteyn tot haar hulp versogte, 't welck haar dan toegestaan zal werden, mits dat zy, mede toonen haar best te doen en de saack opregtelyck meenen om haar lant en onderdanen voor schade te bevryden; oock zal Crain Bissey benevens de voorsz. gecommitteerden oock wel twee of drie van de zyne mogen voegen om de Macassaren, die op Sirrebon nogh mogten wesen, voor het laaste mede bekent te maken, soo zy haar niet goetwilligh en sonder uytstel by U komen te vervoegen, dat men haar alsdan niet nalaten zal naar verdiensten te straffen, als overtreeders van het verbont, dat met de Comp. op Macassar gemaackt is, en als verraders van haar eygen lant, Zynde het de meeninge van de Gouvr. Generaal en de Raden van Indië dat de Sirrebonse princen in de tyt van 24 uuren op de voorsz. bootschap sullen hebben te antwoorden, sonder dat onse gecommitteerden langer als die tyt daar na behoeven te wagten en soo het dan de waarheyt mogte wesen, dat de princen met malcander niet eenigh waaren, en dat yemandt van deselve, 'tzy de jongste, de middelste off de outste, off twee van haar luyden, genegen waaren onse reedelycke vermaninge in achtinge te nemen, die zullen wy ons hulpe en bescherminge, soo se daerom versoecken, niet ontseggen maer off het nu gebeurde, dat de Kidollesen en Macassaren met

7) Koloniaal Archief 807. Bataviasch Uitgaand Briefboek 1680.

haren geroofden buyt van Sirrebon na Bantam al vertrocken waren, gelyck hier verstaan, dat al geschiet zoude zyn, en sulcx datter op Sirrebon niets te doen, off te verrigten, mogt wesen, dan zullen evenwel onse gecommitteerden naer Sirrebon aan de princen gesonden werden, om haar aan te seggen, dat indien zy naar desen weder yemandt van die struykroovers met haar buyt in haer lantpalen comen te gedoogen, sonder deselve als hare publycke vyanden van daar te verjagen, de buyt aftenemen en aan de Comp. te restitueren, dat wy het op haar sonder verder waerschouwinge zullen verhalen".

Bijlage V.

Uittreksel uit den brief van den Kapitein Jochum Michielsz., Beyer Visch en Dominicus Geyne van 21 April 1680 uit Bantams Bril op Indermajoe aan den Gouverneur-Generaal Ryckloff van Goens en de Raden van Indie te Batavia. [8])

Wy hebben haar Edlns. Jongste missive van dato den 28e Maart [9]) met de gesondene provisie pr. de chialoup Orangie den 31e Maart en een van den 11e April [10]) pr. de fluyt Buyren en Spanbroeck wel ontfangen en hebben haar Edls. jongste missive, na Tagal behoorende, derwaarts gesonden, mitsgaders een na Japara van ons aan de heere Commandeur Couper gesz. pr. de fluyten Buyren en Spanbroeck na Japara gesonden, waarvan de copia nevens dese mede gaat en wy hebben het briefie van den Sultan Agong op Chirbon aan Damangh Sitsia Goena noch niet becomen [11]), alsoo de Mallabaar naar Tagal is gesonden en noch niet weder is gecomen, die 't briefie zall medebrengen en beyde de translaten door den resident Thomas Grimmel [12]) zyn getrans-

[8]) Koloniaal Archief 1249. Tweede deel aan het Bataviasch Inkomend Briefboek, overgekomen in 1681.

[9]) Zie Bijlage IV.

[10]) Onbelangrijk; vermeld in Dagh-Register, Anno 1680, blz. 167.

[11]) Dit briefje wordt vermeld Dagh-Register, Anno 1680, blz. 104, 105 en 134.

[12]) Het Dagh-Register, Anno 1680 (bewerkt door Dr. F. de Haan) schrijft consequent Grimmel; dat van 1679 (De Haan) steeds Grinnel; 1677 (Van der Chys) steeds Grimmel; in dat van 1676 (Van der Chys) vindt men Grimmal (blz. 66), Grunnel (blz. 97), overigens Grimmel. In de stukken in het Koloniaal Archief vond ik zelf meest Grimmel, soms Grinal, Grunnel, Grumal. Aangezien Grimmel het meest voorkomt, zal dit wel de juiste schrijfwijze zijn.

lateert en den brieff van Keey Angebey Wira Susmita van Chirbon aen den Capn. gesz. [13]) gaat benevens dese mede, en den bootschap door onsen sourwangh aan de Chirbonse princen [14]) is gedaan volgens haar Edlns. ordre en met een brieff pr. de fluyt Goylandt den 14 February [15]) bentwoort, waarvan de copie nevens dese ook mede gaat, 't welcq den Capn. niet beter heeft geweten off d'selve was door den luytenant Ruys met het vertreck van Goylandt aan Haar Edlns. overgesonden, waaraan wy ons door 't schriftelyck rapport van den vendrigh Van Der Meer en Javaans rapport gedragen [16]), en wy hebben de verstreckinge van twee goede maanden aen de militie, mitsgaders aan de 15 soldaten, die op Tagal gebleven zyn, gedaan *enz.*

En een ander Javaan genaamt Angadria zecht op Chirbon wel 14 Bantamse prauwen aengecomen zyn, waar van 't opperhooft zoude wesen Adbul Alim, die aldaar gesonden soude zyn van den Pangiran Kidol om van de Chirbonse princen te eysschen de aldergrootste gommen, die op Chirbon zyn en ook een party cassomba; secht gehoort te hebben te hebben van de lieden hier boven aen de rivier, daar de houtwercken vallen, dat zy na Chirbon

[13]) Dit briefje wordt vermeld Dagh-Register, Anno 1680, blz. 105.

[14]) Deze is van 10 Januari 1680. Dagh-Register, Anno 1680 blz. 185|186 geeft den volledigen tekst. Zie ook noot 28 blz. 161 hiervoor.

[15]) Den 27en Februari te Batavia aangekomen; zie Dagh-Register, Anno 1680, blz. 87.

[16]) De titels dezer rapporten, voorkomende in Koloniaal Archief 1249, Tweede deel van het Bataviasch Inkomend Briefboek, overgekomen in 1681, luiden:

"Rapport van den schipper Jan Mulder en vendrigh Benjamin van der Meer, als gecommitteerdens door den E. Captn. Jochum Michielsz. en de Raadt van Indermayoe wegens d' E. Comp. naar Chirribon vertrocken, waarin haar Edle. Ho. achtb. tot Batavia kunnen beoogen haar verrigtinge aldaer". „Gesz. in 't jacht D' Mallebaer, leggende ten ancker N. O. omtrent 2 mylen van Cheribon, desen 17 April, Ao. 1680".

„Translaat van een Javaansz. brieff beneffens 't mondelingh relaas gedaan en overgelevert in presentie van den Gouverneur Kiay D' man Sitsia Goena en al de Javaansz. Regenten en Ombels van dese plaatse binnen des Comps. vestingh op Tagal, ady ulto. Febr. 1680. Geteykent Thomas Grinel", *enz.*

Daar de rapporten te lang waren, het eerste is 6 groot-folio-bladzijden, werden ze hier niet bijgevoegd.

waeren geweest en aldaar aan de princen hadden bekent gemaakt, dat den Capn. Michielsz. alle de houtwercken wilde coopen voor de Comp., indien zy deselve maar wilden affbrengen, 't welcq haar door de princen van Chirbon verboden is, waarover de lieden zeer bedroeft zyn, doordien se geen cleedinge en haar alles door den Badjacqs affgenomen was.

Den 12en April komt" *enz.*

Bijlage VI.

Uittreksel uit den brief van den Gouverneur-Generaal Rycklof van Goens en de Raden van Indië te Batavia van 27 April 1680 aan den Kapitein Jochum Michielsz. en den Raad te Indramajoe. [17]

„Sedert onsen laatsten pr. de fluytschepen Buyren en Spanbroeck onderr dato 11 courant [18]) is alhier op den 23e verscheenen de chialoup Orangie en den 25e een inlants vaartuygh met UE. brieven van den 17e [19]) en 23 April nevens eenige bylaagjes, die daartoe behooren en onder andere het rapport, 't welcke door den schipper Mulder en den vendrigh Benjamin van der Meer wemede op den 17e April aan UE. was overgegeven, 't hun der wederkomste van Chirrebon tot berigt, hoedanig sy het aldaar bevonden en wat hun in haar commissie bejegent was, sonder dat haar de Sulthans in persoon hadden gehoor willen verleenen om redenen *enz.*

En daarom vertrouwen wy oock, dat UE. voor den ontfangh deser de reyse nog niet begonnen zullen hebben, alschoon in UE. laatste briefje van den 23 deser [20]) gesegt is, om in twee dagen, op dat become tydinge van den Sabandhaar Sasmita, hier boven ingetrocken, naar Chirrebon te vertrecken, ten aansien de Macassaren, die Crain Bissey gaerne by sigh hadde, mede hier nogh zijn, bestaande wel uyt 40 coppen op 6 vaarthuygen, die wy nu alle by malcander gecregen en geprest hebben om onder 't geleyde van onse chialoup sonder versuym ten spoedigsten derwaarts

17) Koloniaal Archief 807, Bataviasch Uitgaand Briefboek 1680.

18) Zie noot 10 blz. 185 hiervoren.

19) Een brief van Jochum Michielsz. van 17 April 1680 trof ik niet aan; vermoedelijk is het rapport van Jan Mulder en Benjamin van der Meer bedoeld van dien datum; zie noot 16 hiervoren.

20) Zij waren reeds vertrokken, zie noot 30 blz. 135 hiervoren. Dagh-Register Anno 1680, blz. 191.

te gaan, te weeten *enz.* onder 't commando van den vaandrager Frans van Enten [21]), *enz.*

't Welck alles den Commandant op 't hoecker, uytwysende het cognoissement wel geconditioneert is overhandicht, die het derhalven aan UE. weder soodanigh moet overleveren en waarmet UE. dan niets kan ontbreeken, dat tot den oorlogstogt naer Chirrebon mogt vereyssen, mogende dit militaire recreut door UE. derwaarts wel mede genomen en sulx de Europeese troup in plaats van 64 op 85 coppen vergroot werden, konnende de resteerrende 54 soldaten het op Indermayoe wel waarnemen voor dien kleynen tyt van U absentie, maar gelyck hier te voren gemelt staat, dat wy vertrouwen UE. door het terugblyven van de voorsz. herwaarts gecomen Macassaren voor den ontfangh deser nogh niet en souden vertrocken wesen, soo verstaan wy dat UE. alvoorens yets ter hant te nemen nogh ten allen overvloede dit naarvolgende in de Maleytse off Javaanse tale perfect zult laten zult laten oversetten om op UE. naam maar van onsent wege briefsgewyse aan de princen van Chirrebon te laten weten.

Dit briefje comt uyt een goet getrouw herte van den Captn. Carang, [22]) en Crain Bissey aan haar goede vrunden de drie princen van Chirrebon in handen van onsen expressen afgesonden N.N. of haar vrundelyck bekent te maacken uyt de naam en van wegen de Gouver. Generl. ende de Raden vaan Indië, die altoos blycken van hare genegentheyt aan de princen getoont hebben, en die oock nogh genegen zyn met haar altyt in vruntschap te leven dat zy haar hebben bedroeft, dat de princen soodanigh vryen toegangh geven in haar stadt en landen aan alderhande slagh van roovers, soo Kidollesen, Malayers, Baleyers en Macassaren, die Comps. en des Sousouhounangs onderdanen te water en te lande berooven en vermoorden en het geroofde goet in de stadt Chirrebon tot haar lust en believen komen vercoopen, en aldaar voort blyven huyshouden, totdat se weer op den rooff uytgaan. Daarenboven hebben de princen toegelaten, dat haar onderdanen met al de Kidolse rovers Comps. volck op Indermayoe hebben beoorlogt en nogh jongst aan die schelmen vergunt het geroofde canon van den Sousouhounangh op Paccalongan, en 't gestoolen goet van de ingesetenen, tot Chirrebon te brengen, sonder dat de

---

[21]) Men vindt afwisselend geschreven: Van en Von; Eynde, Ente en Enten.

[22]) Zie over de beteekenis van dezen titel: De Haan, Priangan, deel II, blz. 203. noot (6). De Haan meent, dat hij in verband staat met karang-of kalksteen en Jochum Michielsz., als vroeger hoofd van het prauwenhuis gezag heeft gehad over de koraalsteenhalende, met slaven bemande prauwen.

princen hetselve op ons gedaan versoeck, doen wy voor Chirrebon lagen, hebben willen weder geven, jaa oock niet toelaten, dat ons volck daar aan lant quam om water te halen, 't welck nogtans door U afgesondenen toegestaan was, daar de Gouverneur-Generaal ende de Raden van India zeer over verwondert zyn geweest, die zulke overlasten niet langer konnen verdragen, en daarom ons belast de princen door desen brieff voor de alderlaatste reys te doen weten, dat se al de Kidolse en Macassaarse roovers uyt haar lant en gebiet gelieven te doen vertrecken, off met al haar gestoole goederen in handen van de Comp. overteleveren, 't zy dan soo veel off soo weynigh als haar in de lantpalen van Chirrebon nog zyn onthoudende, off dat wy dezelve met gewelt, selfs daar van daan halen en verdryven zullen, 't zy dan met off tegen de danck van de princen en dan zullen haar de princen selfs moeten wyten, indien haar stadt en ingesetenen daardoor schade komen te lyden; maar soo het in uwe magt niet en is om die struyckroovers met haar gestoolen goet aan ons over te geven, off uyt U lantpalen te doen vertrecken, dan hebben wy last van de Gouvr. Generaal ende de Raden van Indië om U by te staan, soo gy het ons versoeckt, mits dat gy dan mede, beneffens ons, U beste doet en betoont getrouwe vrunden vande Comp. te wesen; en boven dit maacken wy door last van den Gouvr. Generaal en de raden van India nogh bekent, dat soo der eenige Bantammers, dienaaren van den ouden off jongen Salthan, op Sirrebon mogten wesen, dat de princen haar in desen brieff laten lesen, dat zy haar met de Kidolesen en Macassaarse rovers niet en bemoeyen, want de Comp. met de Coningen van Bantam geen vyantschap heeft, en daarom hebben die Coningen aan de Gouver. Generaal en de Raden van India gesz., dat se al sulcke roovers maar souden doot slaan, daar se gevonden wierden, sonder onderscheyt van plaatse en soo dan de Bantammers die op Chirrebon zyn, haar met die schelmen bemoeyen dan zullen wy se mede als roovers aansien, en als rebellen aan haar Coningh aantasten. Hierop verwagten wy sonder uytstel ten eersten U antwoort, om te weten, wat ons te doen staat en soo het niet datelyck en komt, ten minsten binnen den tyt van 6 uyren, dan zal de Comp. onschuldigh wesen aan al het quaat datter uyt voortkomt.

Wesende onse meeninge, dat UE, naar den ontfangh deses, alles wel geprepareert zynde, op die wyse soo als UE. hebben goetgevonden en gelyck ons uyt beyde brieven gebleecken is, ten eersten met magt naar Chirrebon zult voort rucken en, soo haast gy voor de stadt ten ancker legt, slagvaardigh om te landen, dese brief zonder versuym door den vendrigh Van Der Meer off door een ander bequaam persoon, verselt met 2 à 3 Javanen, en Macassaren, aan de princen laten bestellen, haar aanseggende,

dat zy het antwoort binnen den gestelden tyt gelieven te geven, off dat de affgesondene na verloop van deselve sonder antwoort weder vertrecken sullen. Ondertusschen kunnen de briefdraegers gelegentht. hebben om te vernemen, hoe het op Chirrebon staat, en off het getal der Bantammers, die jongst door de gecommitteerden daer gevonden zyn, aangegroeyt off niet, om U te konnen dienen tot narigtinge, want indien deselve merckelyck vermeerdert mogten wesen, soodanig dat UE. hun te swack oordeelden om deselve te overmeesteren, off dat daar in al te gevaerlycken kanse zoude steecken om Comps. respect en ontsagh te wagen, dan geveelen wy UE. daar in de besettinge te blyven, en ons sonder uytstel van tydinge over te sturen, om daar op ten eersten onse nader ordre aff te wagten, 'tzy om UE. nog eenige adsistentie toe te stieren, of anders soo als wy dan zullen komen goet te vinden; mogende dit hoecker om de besettinge niet te verswacken daertoe gebruycken en derhalven tot voor Chirrebon in het vlootje mede genomen werden, en middelerwyle, dat UE. naar onse ordre wagten, zullen UE. geene vaartuygen, sonder onderscheyt, wie se oock zyn mogen, binnen Chirrebon van buyten inlaten, nogh oock enz.

Maar indien de Bantammers off de roovers niet vermeerdert mogten wesen, en UE. dienvolgende geen groote swarigheyt maacken om voet aan lant te setten en't werck meester te werden, dan moeten UE. geen tyt versuymen, maar ten eersten naar't wederkomen van de affgesondene de saack voortsetten met soo veel voorsigtight., als daer toe vereyscht en UE. veel malen gerecommandeert is, konnende de gemaackte schanskorven en de plancke schermen geensints te onpas komen, om desnoots datel. in defentie te staan, gelyck den Capiteyn op Sourabaya en elders, daer hy mede geweest is, genoegsaam gesien en geleert heeft, behalven, dat de militie, insonderheyt de Inlanders, door een goede ruggesteun kragtigh gecorragieert werden, en als het op een vegten gaat, sal 't minste quartier het beste wesen, in sulcken voege als onse voorgaande beveelens mede brengen, sparende vrouwen en kinderen, maar geen mannen, die haar te weer stellen, want gevangens te bewaaren, daar is te veel moeyten aan vast, en die haar verootmoedigen sonder gevogten te hebben, met overgifte van hare wapenen, magh men geen genade ontseggen, off men moste voor af weten, dat het van de rovers en schelmen waren, bevrydende evenwel de huysen, daar UE haar voortaan komen te geven, soo veel doenlyck zy, onder andere Wiera Sasmita en zyn schoonvader, indien se het daar naer aanstellen en geen reedenen ten contrarie komen vernomen te werden, soo oock de regte Bantammers, die toonen kunnen van haaren Coningh uytgesonden te zyn, om yets te verigten van haaren dienst, dat na geen

oorlogsdaden gelyckt, haar op de gedane vermaninge in de voorsz. brieff aan de princen begeeren te onttrecken, dat zult gy toelaten, mits dat zy datelyck van lant aftreden en met hare vaartuygen afsteecken. Dogh om U op Chirrebon vast te maacken, dat is geensints van onse intentie, want wy verstaan, als het werck verregt zal wesen, dat UE. haar weder na Indermayoe begeven zullen, 't zy dan te water off te lande, soo als sigh dat best wil schicken; evenwel soo 't geviel, dat de Chirrebonse princen, 't zy alle drie off een off twee van deselve haar aan Comps. zyde voegde, zoo haast als gy gelant zyt, en soo danigh 's Comps. beschermingh versogte, die zult gy, gelyck wy te vooren mede geordonneert hebben, niet afwysen, maar deselve aanneemen; dogh sonder U met eenige beloften aan haar te verpligten. Niettemin konnen wy wel toestaan, dat UE. haar een bequame pagger helpen maacken, om des noots tegens de Bantammers off andere tot haar defentie te dienen, mits dat zy se selfs besetten; en sullen UE. mede tot haar meerder gerustheyt dan nogh wel soo lange in de besettinge te water en te lande mogen continueren, totdat wy op de become tydinge van UE. andere last geven. En dunckt ons, dat UE. met dese brieff boven alle voorgaande brieven van onse begeerte soo duydelyck en omstandigh berigt hebben, als eenichsints geschieden kan; sulcx UE. als alles wel in agtinge genomen wert, geen abuysen, nogh misslagen, sullen konnen begaan, 't welcke wy soodanigh aan UE. vertrouwen *enz.*

En soo het de waarheyt is, dat de Chirrebonse princen de bergluyden verboden hebben haar houtwercken aan UE. te verkoopen, dat zoude een teecken van quaataardige valsheyt wesen, maar wy konnen het niet wel gelooven; dogh hoe het zy off niet, soo mogen UE. haar wel verseeckeren, dat zy geen last zullen te lyden hebben, indien se al haar houtwercken aan UE. voor goede betalinge comen te leveren, en sullen deselve, 't zy planncken off balcken, groot en kleen, ons niet t'onpas komen, sulcx gy tot versamelinge van deselve wel naarstigheyt aanwenden mogen.

De rolle der gedane verstreckinge" *enz.*

Bijlage VII.

Brief van den Kapitein Jochum Michielsz. en Jan Mulder van 1 Mei 1680 uit Cheribon aan den Gouverneur-Generaal Ryckloff. van Goens en de Raden van Indie te Batavia. [23])

"BATAVIA.
Aan Syn Edlht. de Edle Heer RYCKLOFF VAN GOENS
Gouvr. Generaal en de Edle Heeren Raden van Indie.

[23]) Koloniaal Archief 1249. Tweede deel van het Bataviasch Inkomend Briefboek, overgekomen in 1681.

Edle Erntfeste Hoog Achtb. Manhafte
Welwyse Voorsienige en Seer
Genereuse Heeren!

Ontvangen te Batavia
den 4en May 1680 pr. expres
inlants vaartuygh met stuyrman
Claes Cornelisz. en een
affgesondene van Cheribon.

Edle Hoogh Gebiedende Heeren.

Onse jongste van dato 23 [24]) pr. een inlants vaartuygh, verhoopen deselve Haar Edles. wel ter handt zal zyn gecomen.

Den 24e passado zyn wy van Indramayoe vertrocken naar Cheribon en zyn den 29e do. daaraan op Chirbon gearriveert, is den Capn. na Crain Bissee gevaren; ondertusschen isser een Bantams vaartuyh van de wal affgeroeyt, waar eenige van onse vaartuygen na toeroeyen, doch ontsnapten het.

Den 30en do. is ons den Angebey Wira Sismita aan boort gecomen, medebrengende een brieff van den ouder Sultan [25]), dewelcke hier nevens mede gaat; waar in hy aan ons heeft versocht, dat als wy op den allon-allon quamen, dat wy hem zoude voorstellen als hooft, en dat den jongen sultan en Pangeran Depatty haere wapenen aan hem zouden overgeven, 't welck wy in 't welnemen van haar Edlens niet hebben goetgevonden, want dat een groote twist zoude veroorsaacke en zyn daar op met onse geheele macht na landt gevaeren, alwaar wy van den Sabandaar Sismita aan strant zyn verwellecomt, en zyn doen met hem na den allonallon gegaan, en daar gecomen zynde, vonden a'daar den ouden Sulthan, die ons met groote blydtschap verwellecomde en wy vroegen aan hem na zyn broeders Sultan Annom en Pangeran Depatty, dewelcke hy zeyde noch niet daer en waren, waarop wy hem dan versochten, dat hy haar zoude laten roepen. Hy zeyde, dat zy geen goede vrunden met hem waren en versocht, dat wy haar uyt onse name zoude laten roepen, waarop Crain Bissee zyn tolck na haar toesondt en na een lanck vertoeven quamen zy beyde eyndelyck mede te voorschyn; doen heeft den E. Capn. beneffens Crain Bissey aan haar bekent gemaeckt, dat wy hier waren gecomen uyt de naam van Haar Ho. Edle op Batavia om Pangiran Kidol zyn volck van hier te verdryven en vermits deselve van hier vertrocken zyn, zoo vraagden wy aan haar, offse gesint waren haar onder d'E. Comp. te begeven en leesden haar dese nevensgaande weynige letteren [26]) voor; waarop den ouden Sul-

[24]) Zie noot 20 blz. 187 hiervoren.

[25]) Dagh-Register Batavia, Anno 1680, blz. 204.

[26]) Betreffende deze schriftelijke acte vond ik niets in het Koloniaal Archief.

tan dan antwoorde, dat hy van sints was met d'E. Comp. te leven en te sterven, doch zeyde niet alleen te zyn, maar met haar drieën broeders; waarop dan den jongen Sulthan wiert gevraacht, hoe hy gesint was, die zeyde hy hielt het met de sterckste. Liet hem den Capn. vraegen, wie dat de sterckste was; waarop den Sultan dan zeyde, indien d'E. Comp. zich alhier op Chirbon vast maackten, dat hy dan de sterckste was, maar zoo d'E. Comp. hier weder van daan trock, dat hy dan oordeelde bedurven te zyn; waarop den Capn. en Radja Bissey hem weder lieten weten, dat wy hier niet gecomen waren om te speelen, noch tot bederff van Chirbon, maar tot het gemeene beste van haar ende haere onderdanen. Zonden dan nae den Pangeran Depatty en lieten hem vraagen, hoe hy gesint was. Die zeyde, alle't gene zyn broeders de Sultans goet vonden, dat hy dat mede toestont, en sondt een getrouwe boode alleen by den Capn. en liet zeggen, dat den E. Capn. wel wiste, wat hy voor desen tegen den E. Hr. Commandeur Couper heeft geseeht, en dat hy noch zoo gesint was als doen, Stemde doen gelycker handt toe haar onder de beschermінge van d'E. Comp. te begeven; waerop den Capn. en Crain Bissey dan versochten, dat zy daar schrift van geliefden te geven, 'twelck zy hebben gedaan, en zende hetzelve nevens dese aan Haar Eds. mede [27]). Zulx gedaan zynde heeft den Capn. ter eeren van d'E. Comp. en de Sultans drie chargies laten doen, waarover den ouden Sulthan zeer verblydt was en versocht aan den Capn. en Crain Bissey, off zy geliefden met hem te comen eeten, 'twelck zy hem beleefdelyck affsloegen, vermits het laat was en noch geen plaats en hadden om met het volck in te trecken, maar indien den Sultan op een ander tydt geliefden, dat wy zouden comen. Zonden toen yder een van haere grooten met ons mede om plaats aan te wysen. Zoo is den Capn. en Crain Bissey nevens de geheele macht weder na de strandt getrocken; daar gekomen zynde bevonden het jacht de Mallabaar ter rheede, medebrengende een brieff van de residenten Thomas Grimmel [28]). Zoude de copie daar van wel verzenden, doch door de cortheyt des tyts en kan't nu niet meer geschieden, doch sullen pr. naasten alles perfect oversenden; hier nevens gaat een brieff van den resident van Samarangh, waar in haar Edlns. cunnen beoogen, hoedanigh het met het vaartuygh, dat den vryburger De Groot heeft genomen, is gelegen, en mede een brieff van de residenten van Tegal aan Haar Edle. Hoogh Achtb.

Op heden zendt den ouden Sultan by ons den Angebey Wiera Sismita en laat aen ons bekent maeken, dat den Sultan Anom

---

[27]) Deze acte trof ik in het Koloniaal Archief niet aan.

[28]) De andere resident, wiens naam vermoedelijk is uitgevallen, was de kapitein Arnout Grevink.

en Pangeran Depatty te zamen eens zyn, dat gisteren wel hebben geteykent, maar evenwel haer hert aen de Bantamse kant meer genegen was, als na d'E. Comp. en dat den jongen Sulthan noch wel 30 à 40 Bantammers in zyn huys hadde, die hy verbergde en wy zoude deselve wel van hem eysschen, maar vermits wy hier noch eerst gecomen zyn, zoo achten het noch niet geraadsaam te zyn en naar ons vermoeden zoo isser een groote twist tusschen haar drie gebroeders, aldaar wy de rechte gront noch niet van cunnen becomen, alsoo yder 't meest wil genegen zyn tot de E. Comp.; maar naar alle oogenschyn zoo is den ouden wel 't meest genegen. Ook heeft ons den ouden Sulthan door den Sabandaer Wiera Sismita laten weten, dat Chirbon niet langer van drie hoofden kan geregeert werden, maar dat het beter was onder een hooft gebracht te werden; 't welck hy versocht heeft, aan haar Edlns. bekent te maken en versocht dat haar Edls. hem dat gelieven toetestaan en wil verseeckeren, dat het dan wel zal gaan en heeft mede versocht, om een soeroeangh met een Javaansen brieff aan haar Edle. te zenden; 't welck wy in 't welnemen van Haar Edlns. hebben toegestaan en gaat hier benevens mede. [29])

De ouden Sulthan versocht aan Haar Edlns. om noch wat macht, want hy bevreest is, datter een groote macht van Bantam zall comen; 't welck wy in 't welnemen van haar Edls. mede versoecken, want dese negory al vry groot is om die te beschermen, en indien der een groote macht quam, wy al wat swack soude vallen om tegens haar uyt te trecken en versoecken in 't welnemen van haar Edle. om 10 off 12 stucken canon, die wat lang zyn, alsoo wy van meenige zyn om ons aldaar vast te maken en de muyren [30]) al vry dick zyn; 't welck haar Edlns. cunnen beoogen aan het nevensgaande modelletie en zende noch hier nevens de quitantie-rolle van de verstreckinge op Tagal. Hiermede &. a. Onderstont. Edle. Heeren. Uw Edlns. schultverpligte dienaren En was getekent. JOCHUM MICHIELSZ, JAN MULDER. Ter zyden stont CHIRBON. ady Pmo. MAY 1680."

Bijlage VIII.

Uittreksel uit den brief van den Gouverneur-Generaal Ryckloff van Goens en de Raden van Indie te Batavia aan den Kapitein. Jochum Michielsz en den Raad te Indramajoe van 11 Mei 1680. [31])

[29]) Den tekst van dit schrijven vindt men Dagh-Register Anno 1680, blz. 205|206.

[30]) Cheribon was Anno 1596 reeds een ommuurde stad (De Haan, Priangan, Deel III § 65).

[31]) Koloniaal Archief 907. Bataviasch Uitgaand Briefboek 1680.

„Naar onsen laasten pr. de Croonvogel & a., die gedateert was van den 27e April [32]) hebben wy op de 4e courant pr. een expres vaertuygh onder het opsigt van een onderstierman wel ontfangen UE. nader missive van den eersten do. [33]), daar benevens uyt handen van Crain Bisseys soeroeangh en den afgesonden van den outsten Chirbonsen prince twee Maleytse brieven van hun luyden aan ons gesz; waar van de translaten hier nevens gaan [34]), als mede van het Maleytse geschrift, inhoudende de bootschap van den Sabandhaar Intche Nadin, daar wy Wiera Sasmita mede verstaan van wegen den voorsz. outsten prince aan den Capiteyn en Crain Bissey gedaan [35]). Uyt alle welcke papieren en uyt een briefje door den schipper Beyer Visch en Dominicus van Geyne in de hoecker De Croonvogel, den 2e May [36]) voor de reviere Indramayoe gesz. wy gesien en vernomen hebben, al wat daar en op Chirrebon voorgevallen, en gepasseert is, daar wy ten opsigte van Chisrebon al vry wat over verwondert zyn geweest, want wy en hadden niet gedagt, dat UE. voor de wedercomste van Crain Bisseys volck na Cheribon voort getrocken zoudet hebben, met intentie off voornemen om U selven daar vast te maaken, ingevalle gy daar voet aan lant quam te kryggen. Want dat selve met onse ordre van den 27 Maart geensints overeen quam, gelyck wy u dat zoo duydelyck voorgesz. en belast hadden met aandagt na te lesen om geen abuysen te begaan, soo als dat met onse jongste brieff pr. De Croonvogel UE. nogh nader is aangewesen. Daarom nemen wy het beste vergenoegen niet, dat UE. in sulcke gewigtige saecken soo onvoorsightig gehandelt hebt, en waardoor men d'E. Comp. somtyts aan ontydige moeyte helpt, gelyck met dit U gedoente geschiet is; dogh vermits dit nu niet weder herdaan kan worden en gyluyden met onse meeste magt op Chirrebon bevint, alwaar U de princen aan lant ontfangen en ghy haar luyden onder 's Comps bescherminge aangenomen hebt, soo sal onse voorseyde brieff pr. De Craanvogel UE. oock aangewesen hebben, wat nu tot nader ordre in sulcken gevalle te doen stont, te weten, dat gy de princen wel mogt helpen een bequame pagger opmaacken, om by aanstoot der Bantammers tot haar verseeckeringh te dienen, en dat UE. soo lange te water en te lande by haar blyven mogte, totdat wy anders souden ordonneren; 't welck nu nogh soodanigh onse meeninge is. Maar even-

[32]) Bijlage VI.

[33]) Bijlage VII.

[34]) Den tekst van beide brieven vindt men Dagh-Register Anno 1680, blz. 205|206 en 206|207.

[35]) Dit briefje wordt nergens vermeld behalve Dagh-Register, Anno 1680, op blz. 204.

[36]) Zie Dagh-Register, Anno 1680, blz. 205; onbelangrijk.

wel, omdat het ons niet passen zoude de princen en het volck van Chirrebon tegenwoordigh in haare gelegentheyt en groote vreese voor de Bantammers ten eersten weder te verlaten, soo hebben wy goetgevonden boven de soldaten pr. De Croonvogel aan UE. gesonden en die de schipper Visch tot syne versterckinge op Indermayoe aangehouden heeft, omdat gerugt wierde de Kidolse en andere rovers, die op uwe komste te Chirrebon van daar binnen'slants gevlugt waaren, onse pagger op Indermayoe wilde comen aantasten, ten eersten nogh over te senden.
't Jagje de Hoop gemant met *enz.*
Tesamen uytmakende 201 koppen, *enz.*

En opdat gy ginder in te beter staat van defentie mogte wesen, soo hebben wy in 't Jagje De Hoop nogh afgescheept, om daar aan landt in de pagger te gebruycken de volgende ammonitie: *enz.*

Waar met gy van alles genoegsaan versien zult wesen, om tegens een redelyck stercke vyant, soo se U op den hals mogt comen, te konnen bestaan, soo wel aan lant als te water en oock soo wel buyten als binnen de pagger die wy vertrouwen, dat UE. na gelegentheyt des tyts nu al opgemaackt sullen hebben, omdatter niet veel werck aen is, d'oude uuur die langs de rivier en 't zee loopt met clappusoly-off andere bequame paggerhouten tot een vierkant, off ten naasten by een vierkant na gelegentheyt van de muragie, te sluyten, daar voor eerst geen verdubbelinge off ten minste geen dicke voeringe toe vereyscht, alsoo niet te bevreesen staat, dat gy eenige canon van belang soo digt by besogt zullen werden, om daardoor eenige naamwaardige schade te connen lyden en sal dan die vestinge tot nader ordre door UE. en de Macassaerse grooten bezet mogen blyven tot gerustheyt van de princen en haar Ingesetenen, houdende het vaartuygh te water altoos slagvaerdigh en levendigh aff en aan en voorts langs de wal, insonderheyt tusschen Chirrebon en Indermayoe, stellende daar over tot hooft om alles in goede ordre houden, soo lange Beyer Visch de post op Indermayoe waarneemt, den schipper Frans van Heysch op 't jagje De Hoop, die et aan geen ervarentht. in diergel. gelegentheden kan ontbreecken".

Bijlage IX.

Uittreksel uit den brief van den kapitein Jochum Michielsz., Frans van Heys en Jan Mulder van 4 Juni 1680 uit 's Comps. vestingh De Bescherming te Cheribon aan den Gouverneur-Generaal Ryckloff van Goens en de Raden van Indië te Batavia. [37]

---

[37]) Koloniaal Archief 1249.Tweede deel van het Bataviasch Inkomend Briefboek, overgekomen in 1681.

„BATAVIA.
Aan Syn Edelht. D'Edle Hr. Ryckloff van Goens
Gouvr. Generaal, *enz.*

Onse jongste van dato 25 passo. [38]) pr. de chaloup De Braak verhoopen haar Edlns. wel ter handt zal zyn gecomen, zo dan anders de copy daarvan hier nevens hebben gesonden, maar wy en hadden niet gedagt, vermits wy alles zoo veel ons mogelyck is geweest ten besten hebben gedaen, dat haar Edlns. dat zoodanigh zouden hebben gelieven te nemen van ons schielyck vertreck van Indermayoe, want nae ons oordeel dienen wy niet langer gewacht te hebben nae 't volck van Crain Bissee, want indien wy niet hadden gecomen, zoo zouden die van Bantam apparent hebben gecomen, want nu ons is beright, dat den Tommagon Raxa Nagara aen die van Bantam zoude om hulpe hebben gesz., alsoo zy Capn. Carrangh en Crain Bissey alle uyren met's Comps. maght te verwaghten waren op dien zelfden tyt, dat hy en zyn schoonzoon Wiera Sismita aan ons op Indermayoe hebben gesz., waarvan wy de copie [39]) in't Maleyts doen aan haar Edlns. hebben gesonden, En wat belanght van het maken van de pagger, hebben wy ons niet mede gespoeyt, als op het versoecken van de princen, dat zy vreesden, dat de Bantammers zoude comen, en hebben ons niet vastgemaackt, als op die punt tot onser verseeckering, vermits het hier zoo wat troubelig is, alhoewel wy daer toe van de princen genoegh wierden aangeprest en doen de hoecker de Croonvogel alhier is aangecomen, hebbe wy ons wercken gestaackt en evenwel omdat wy 't niet wilde laten blycken, de Javanen zoo wat aan 't wercken gehouden met het cappen van palissaden en schoonmaken van de gront, die heel bewassen en mede met huysen was bewoont, en doen het jachtjen de Hoop, Tyger, Granaetappel en Brack hier is gecomen met haar Edlns. Ho. geerde missive en nader ordre, hebben wy eerst begonnen pallissade op te regten, tot het volvoeren van den pagger ofte vastigheyt, waarmede wy nu zoo verre zyn claar geraackt, dat het rontom beset is.

En alsoo wy zedt. primo May niet veel hebben gesz. van't gene ons 't zedert dien tyt is gepasseert, zoo maken wy dit naarvolgens aan haar Ho. Edlns. bekent.

Op den 2e passado zend den Pangeran Depatty *enz.*

Den 4e do. nadat wy de muyringh hadden besien, zoo lieten dan vragen om eenige Javanen om de punct wat schoon te ma-

[38]) Zie Dagh-Register, Anno 1680, blz. 306; onbelangrijk.

[39]) Vermeld op blz. 118, Dagh-Register, Anno 1680, in den brief van 12 Maart 1680 van Crain Bissee aan de Hooge Regeering.

ken, en kregen van yder Sultan hondert mannen, van Pangeran Depatty twintigh, en cregen tegen de middagh de punct schoon, en lieten daarop brengen twee metale vier ponders van de Luypaart en twee ysere drieponders van de Griffioen, rechten een vlagh op en deeden vyff schooten en zyn dien avondt met de Europianen alle op de punct getrocken, en de open kant voor eerst met plancken laeten dicht maken met twee schietgaten, waartoe wy des anderen daags twee vier ponders van de Mallabaer lieten halen, en setten die na de negory. Dien tyt wiert ons bericht enz.

Was getekt. Jochum Michielsz. Frans van Heys, Jan Mulder. Ter zyden. CHIRBON in's Comps. vestingh DE BESCHERMING, den 4 Juny Ao. 1680."

Bijlage X.

Uittreksel uit den brief aan den Kapitein Jochum Michielsz. en den Raad te Indramajoe van 5 September 1680 van den Gouverneur-Generaal Ryckloff van Goens en de Raden van Indië te Batavia. [40])

„Als wanneer wy bequaam zyn geworden over de zaacken van Cirrebon ten principaalen te disponeren, soo als dat oock haer genomen deliberatie in onse vergaderinge den 3e courant [41]) geschiet is, in zulcker voegen dat wy gerefundeert hebbende onse voorgaande ordre aan UE. ten belange van de Chirrebonse princen, insonderheyt onder dato 10e May [42]) gegeven, by die laeste t'eenemael blyven persisteren, en zyn wy voornemens binnen weynigh dagen yemant van onse ministers als Commissaris te committeren om alle de gesanten tevens thuys te brengen en de poincten van verbintenisse door de princen ten overstaan van UE., Crain Bissey en de verdere Maccassaerse grooten te laten onderteeckenen, om alsoo Chirrebon en het Chirrebonse volck onder de Comp. en des Sousouhounangs bescherminge te doen welvaren en den langh gewenschte rust te beleven, indien sy selfs van haer zyde oock daar toe haar best komen te doen, gelyck haar afgesanten en voornamentlyck onse Commissaris onderrigt zullen werden haar met ernst daartoe te vermanen, hebbende den Admiraal Speelman jongst met een particulier briefken [43]) UE. door de boode van Crain Bissey laten weten, dat op hare versogte herwaarts komste door ons in corte ordre soude gestelt werden, 'twelck met de overkomste van den Commissaris oock te volgen

[40]) Koloniaal Archief 807. Bataviasch Uitgaand Briefboek 1680.

[41]) Deze resolutie is weergegeven op blz. 170—172 hiervoren.

[42]) In den brief van 11 Mei 1680: Bijlage VIII.

[43]) Dit schrijven is mij niet bekend geworden.

staat, dat haar, benevens onse groete, door UE. wel nader gecommuniceert magh werden, zynde de Chirrebonders wel wat meer van haar geplaagd geweest, als wy van de geschicktheyt van Crain Bissey en de andere grooten hadden tegemoet gesien off verwagt, maar zy hebben in't reguard van de Comp. en den Sousouhounangh wel een geesselingh verdient, en het magh haar tot een leeringe strecken om haar naar desen wat beter te comporteeren".

Bijlage XI.

Uittreksel uit den brief van den Kapitein Jochum Michielsz. en Frans van Heys uit Cheribon van 22 October 1680 aan den Gouverneur-Generaal Ryckloff van Goens en de Raden van Indië te Batavia. [44])

„Wy hebben in onse voorgaande missive aan Haar Ho. Edlns. pr. de chialocp De Granaatappel gesz. de chialoup Orangieboom in 't welnemen van Haar Ho. Edlns. met de Houtwercken van Indermayoe op te zenden, doch vermits wy de commissarissen alhier te verwagten zyn, hadde goet gedacht zoo lange te tardeeren, totdat deselve hier waeren, maar omdat het nu alsoo is voorgevallen, dat Dain Si Toedjoe en Dain Boerouw zoo geluckig zyn wedergecomen, heeft ons niet quaat gedagt dito chialoup met die rovis wegh te zenden ende hout ende houtwercken op Indermayoe te laden, waervan den schipper Beyer Visch haar Edlns. berigt zal doen.

Do. schipper heeft ons alhier gesz., dat hy in 't cort noch wel 3 à 4 duysent plancken soude becomen, maar dat de Javanen 12 rx. voor't hondert wilde hebben, waerop wy hem tot antwoort hebben gesz., dat byaldien het schoone uytgelese plancken ware, dat hy dan wel wat meer als 10 rx. zoude mogen geven, maer dat hy 't voor desen noyt meer is geweest als 10 Rx. en soo men de Javanen meer gaff, dat zy dan altyt meer zoude wilden hebben".

Bijlage XII.

Uittreksel uit den particulieren brief van den Kapitein Jochum Michielsz. uit Cheribon van 22 December 1680 aan den Directeur-Generaal Cornelis Speelman te Batavia. [45])

„Op morgen zall van hier na boven aan de rivier van Indermayoe vertrecken met eenige Javaanse Grooten den boeckhouder

[44]) Koloniaal Archief 1249. Tweede deel van het Bataviasch Inkomend Briefboek, overgekomen in 1681.

[45]) Koloniaal Archief 1251. Vierde deel van het Bataviasch Inkomend Briefboek, overgekomen in 1681.

van 't Jachie De Hoop, Adam van Grypichhove om aldaar alle de Houtwercken na Indermayoe te doen voeren, waarvan geseght wert, dat noch wel 4000 stx. zoude zyn".

Bijlage XIII.

Uittreksel uit den brief van den Kapitein Jochum Michielsz. en Frans van Heys uit Cheribon van 3 Januari 1681 aan den Gouverneur-Generaal Ryckloff van Goens en de Raden van Indië te Batavia. [46])

„En alsoo den schipper Visch op Indermayoe ons verscheyde mael heeft verwittight, dat boven aen de revier van Indermayoe noch een goede quantiteyt van plancken omtrent de vier duysent zoude zyn, en de dorpelingen aldaar onder Chirbons gebiet staan, zoo daght ons niet quaat ymandt van ons volck met eenige gesanten hier van de princen daar na toe te senden. Zoo is dan op den 24e Xber daarna toe getrocken met twee soldaten, vier Macassaren en eenige Javanen den boeckhouder van 't Jagtie De Hoop, Adam van Grypichhoven, om de lieden aldaer aen te seggen, dat zy haar houtwercken na Indermayoe zullen affbrengen, dat aldaar haar 10 Rds. voor 't hondert plancken zal worden betaelt. Doch is op den 29e t' onverrigter zaken wederom gekomen, hebbende op niet een der negoryen houtwercken gevonden, gelyck Uwer Ho. Edlns. uyt het nevensgaande rapport [47]) zullen beoogen cunnen".

[46]) Koloniaal Archief 1251. Vierde deel van het Bataviasch Inkomend Briefboek overgekomen in 1681.

[47]) Dit rapport werd helaas niet aangetroffen in het Koloniaal Archief.

De doodenpalen in de onderafdeeling Melawi der afdeeling Sintang van de Residentie Westerafdeeling van Borneo

door

W. C. ten Cate,
Gezaghebber der Melawi.

Inleiding. Er is in de Melawistreken schier geen Dajaksche kampoeng van eenige beteekenis of men ziet er de doodenpalen, vóór het huis, er achter, of op zij, of in de onmiddellijke nabijheid, soms in lange rijen en informeert gij er naar, dan weet een ieder U wel te vertellen ten wiens eere of liever ter wier nagedachtenis deze of gene paal is opgericht. Hier en daar kan men deze palen op verlaten plaatsen, midden in de wildernis, nog aantreffen, een zeker teeken dat daar vroeger een Dajaksch huis heeft gestaan, ja ook ziet men hen zelfs nog in enkele maleische kampoengs als stomme getuigen dat daar nog niet zoo lang geleden een Dajaksche nederzetting is gevestigd geweest.

Verplaatsen der palen. De palen blijven dus staan (hij, die een doodenpaal zou uitgraven, of omverwerpt of beschadigt, gaat zelf ook spoedig dood) tenzij een hooge uitzondering verplaatsing gewenscht maakt, en worden geëerbiedigd, ook zelfs al is lang de kampoeng verdwenen en waar zij meest van ijzerhout gemaakt zijn, weerstaan zij den tand des tijds gedurende langen tijd.

Opgave stammen. a. District Kajan.

Bij de navolgende stammen is de oprichting van Temadoe palen gebruikelijk:

1	Kajan	stam.
2	Goneh	
3	Limbai	
4	Kebahan	

Bij de navolgende stammen is de „Sandoeng" bekend.

1	Kebahan	stam.
2	Kajan	
3	Goneh	
4	Oendau	
5	Papak	
6	Limbai	

De navolgende stammen begraven de lijken. Sandoeng en Temadoe paal zijn onbekend.

1	Pandoek	stam.
2	Lebang	
3	Desa	
4	Silat	
5	Inggar	
6	Pajak	

De „Pantar" als doodenpaal is in het District Kajan onbekend.

b. District Pinohlanden.

De „Pantar", „Temadoe" en „Sandoeng"- palen worden opgericht bij de navolgende stammen:

1	Kenidjal	stam.
2	Pangin	
3	Manga Ora	
4	Kapoeas	

c. District Nanga Pinoh,

Bij de navolgende stammen is de oprichting van de drie bovengenoemde palen-soorten gewoonte:

1	Koebin	stam.
2	Ransa	
3	Kenjiloe	
4	Ella	
5	Limbai	
6	Iban	

1

2

1. *Pantar-paal in het District Kojan. Zegeteeken van een goed geslaagde sneltocht.*

2. *Tydelijke Pantar (doodenpaal) aan den bovenloop van de Ello-Ilir-rivier. De weduwe van het overleden kampoeng-hoofd zit voor de paal. Wij troffen haar aan luid huilend. De overige kleinere palen zijn van andere, overleden kampoeng-genooten.*

3

4

3. Een pantar en overigens „temadoe-palen". De paal, waarnaast een Dajaksch meisje is geplaatst, is voor een overleden hoofd en geeft een getrouwe afbeelding van den man. In den voet van deze paal is een kop gesneden. Duidelijk blijkt het onderscheid tusschen palen voor mannen en vrouwen. De weduwen hebben meest een sirihdoos in de handen. Ook de gezichten zijn lang of breed, al naar de overledene gevormd was en wisselen ook in uitdrukking.

4. Gezicht op den Kampoengweg te Nanga Djenkarang een dag voor het feest. Aan den rechterkant doodkisten; links bij het huis stapels brandhout.

5

6

5. Lange Pantar-palen (doodenpalen) te Kenjoegoe Ella-Ilir, nabij de grens met de Z.- en O.-afd. van Borneo.

6. Sandoeng-palen te Kenjoegoe (Ella-Ilir), op den voorgrond een paal met geestentrap. De paal daarnaast is een Temadoe voor een overleden jongetje.

7

8

7. *Ampar Sekaran van de landzijde.*
8. *Sandoeng-palen te Nanga Maoe (Soengei Kajan).*

d. District Serawai.

De genoemde drie soorten palen treft men bij de navolgende stammen aan:

1 Oeloe Arai (Ott Danoem)	stam.
2 Penanjoewai	
3 Njagai	
4 Osa	
5 Sehijai	
6 Limbai	
7 Serawai	

Bij de Menteba-stam ziet men alleen de Pantar.

De „Tempatoong" palen treft men bij alle stammen aan.

Soorten van palen. Wij onderscheiden:

1 De tiang Pantar of Toras.

2 De Temadoe.

3 De Sandoeng (urn).

4 Tempatoong (plaatsvervanger).

De Tempatoong. Deze paal wordt om verwarring te voorkomen en slechts volledigheidshalve hier genoemd.

De „Tempatoong" is geen doodenpaal. Men treft ze aan, een meter of veertig van de nederzettingen of ook wel op den kant van de rivier. 't Is een ruw gesneden poppetje van plm. 2 Meter hoog dat dienst doet als tijdelijken plaatsvervanger van een *levende*, die het dan heet voor te stellen; bij de nadering van besmettelijke ziekten, hoopt men dus dat het spook, dat deze ziekte rond doet waren, de Tempatoong voor den persoon zal aanzien, wiens beeltenis het is en dus de ziekte, eigenlijk voor die persoon bestemd, in het beeldje zal varen, waardoor de persoon zelf vrij loopt.

De „Pantar" bij de Tebidah-Pajak en verwante stammen in het District Kajan. Om verdere verwarring te voorkomen dient er de aandacht op gevestigd, dat in de Kajanstreek (de Kajanrivier, rechterzijtak der Melawi, benedenloop) de Pantar een geheel andere

beteekenis heeft. Hier is de „Pantar" geen doodenpaal, hij is als zoodanig totaal onbekend, doch een teeken van een goed geslaagden sneltocht. Een zegeteeken dus, een overwinningszuil, slechts geplaatst als bewijs dat er meer dan drie koppen zijn gesneld. Deze palen worden gekroond met een uit hout gesneden vogel met den snavel gekeerd naar de woonplaatsen van den anderen stam, waaronder de sneltocht zulk een gunstig verloop had. Met de gesnelde koppen werd om deze palen gedanst en dagen lang hadden groote feesten, eet- en drinkpartijen plaats.

Dat de oprichting van dergelijke palen wederom weerwraak uitlokte, behoeft geen betoog.

Koppensnellen. Waar het snellen thans door het Bestuur verboden is, heeft de oprichting van deze palen van zelf niet meer plaats. Hier en daar vindt men er nog enkele in de nabijheid van zeer oude nederzettingen of in de wildernis; zij zijn half vergaan of afgebrokkeld; een gaaf exemplaar met den vogel is niet meer aangetroffen.

Nu toch het snellen ter sprake is gekomen dient er op gewezen, dat de „Kajan"-Dajak tot heden ten dage bij de oprichting van allerlei soort palen zich nog gaarne van koppen of stukjes van koppen bedient; een beentje, een tand, een beetje haar zelfs, bevredigt reeds; het heet dan, dat degene aan wien dat behoord heeft den overledene ten offer wordt gebracht, hem (of haar) in het hiernamaals zal dienen. Het kwaad is nog diep ingeworteld, ja zelfs ontziet men zich niet om graven te openen om aldus een kop te bemachtigen.

Op deze wijze poogt men dus nog de vroegere gewoonten in eere te houden, dat bij de oprichting van Pantars, Temadoe's of Sandoengs noodwendig een slaaf (buit gemaakt bij andere stammen of soms wel gekocht) moest geofferd worden, door dezen langzaam dood te prikken, om den overledene in het hiernamaals te dienen.

In het overige deel van het stroomgebied der Melawi en Pinohrivier heeft men algemeen met het koppensnel-

len gebroken en vervangen koeien, varkens en kippen de plaats der arme menschelijke slachtoffers uit vroeger dagen.

Waarom de gewoonte stand houdt. De drijfveeren welke het gebruik tot oprichting van doodenpalen in stand houden zijn tweeledig:

ad 1 de spokenvrees;

ad 2 een zekere vereering van de afgestorvenen. De Dajak beweent zijn geliefde dooden op zijn manier en poogt hunne herinnering op zijne wijze te bewaren.

't Dajaksch hiernamaals. Dood is bij de Dajaks niet dood in de beteekenis dat er na dit leven geen hiernamaals is. Verre van daar. Is iemand overleden dan gaat zijn geest (semangat) naar de verblijfplaats der geesten (Sembajan) welke de Dajak zich denkt op een hoogen bergtop in zijn buurt, echter niet voordat de ziel den weg daarheen geopend is door een feest, dat al naar de gegoedheid van de familie van den overledene met luister en praal plaats heeft, of soms met een eenvoudigen maaltijd afloopt.

De „pemali" tijd bij overlijden. Het is dan voor de gansche kampoeng „abis pantang pemali orang mati". De pantang-pemali bestaat gewoonlijk hieruit dat er gedurende dien tijd niet hard gelachen en op de trom geslagen mag worden, dat in één woord alle luidruchtigheid moet worden vermeden.

De beteekenis van de doodenpalen. Het bewijs nu dat dit feest gehouden is, vindt men in de Pantar, of Toras, of Temadoe; enkelen hoofden meenden zelfs in deze paal als het ware een soort brug te mogen zien (figuurlijk beschouwd) waarvan de ziel gebruik maakt om de „Sembajan" te bereiken.

Alhoewel deze figuurlijke opvatting niet door alle Dajaks wordt gedeeld, toch schijnt het mij toe dat het juiste begrip is, dat zonder de oprichting van een „Pantar" de ziel van een afgestorvene geen rust kent en de kampoengbevolking en naaste familie van den overle-

dene het lastig komt maken (komt spoken). De paal stelt zich dus tusschen de achtergeblevenen en afgestorvene, beschermt als het ware de eersten tegen den laatste.

Vandaar dan ook dat de vrees voor dat spoken het gebruik in stand houdt en geen wonder is het, dat men de palen hoort bestempelen als „tampat hantoe"', woonplaats dus van den geest eens afgestorvene. Komt die geest dan nog eens terug, dan vindt hij zijn verblijfplaats, voor hem speciaal opgericht en zal daar dan ook wonen en de overlevenden geen kwaad meer brouwen.

De geest. Komt men pas met de Dajaks in aanraking dan vindt gij die spokerij belachelijk en zijt gij geneigd te pas en te onpas te verklaren „man ik geloof niet aan spoken".

Vertoeft gij langer onder dit natuurvolk dan begrijpt gij, dat zij op hunne wijze trachten door te dringen tot het wezen der dingen en een verklaring trachten daar te stellen, van hetgeen hun onbegrijpelijk is. Zijt gij zoover, dan vat gij dat spook ook niet meer op, zooals wij het ons denken, maar ontdekt gij dat de Dajak met het spook bedoelt de onsterfelijke geest van al het geschapene, de „Semangat", die huist, tijdelijk woonplaats heeft, in het menschelijk lichaam, in een dier, in planten en voorwerpen van waarde (zie over „semangat" en „ganz" de „Schetsen uit Borneo's Westerafdeeling" door E. L. M. Kuhr; Bijdragen t|d Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië, 6e Volgnummer deel III, bladzijde 10 en vervolgens, waar een zeer juiste omschrijving gegeven wordt).

't Spookt dus bij den Dajak in alles en door alles omdat alles ziel en leven heeft. Dat die „semangat" niet aan zijn verblijfplaats gebonden is, bewijst bijv. dat hij zijn woonplaats tijdelijk kan verlaten (bewusteloosheid bijv. heeft geen andere beteekenis, dan dat de ziel tijdelijk het lichaam verlaten heeft) en droomt een Dajak, dan vindt hij of zij dat geen verbeelding, maar is het 't vaste geloof dat de „semangat" het gedroomde heeft onder-

vonden en 't dus waar is of waar zal worden. Immers mijn semangat, tijdelijk in den slaap van mijn lichaam zijn woonplaats, los, heeft 't gezien, gehoord, gevoeld, is daar en daar geweest. Een kwade droom is voldoende argument bij alle stammen voor echtscheiding en wordt dan ook zoodanig algemeen erkend.

Waar wij nu gevonden hebben, dat de semangat van levenden zich zelfs kan verplaatsen, is 't thans meer dan begrijpelijk dat de ziel der dooden ook niet aan één plaats de „sembajan" gebonden is, zich vrij en onzichtbaar kan bewegen en duidelijk is het hiermede tevens, dat aangenomen wordt dat deze geest (semangat) ook wel zoo nu en dan eens zal willen terugkeeren tot wat eens zijn stoffelijk omhulsel was en tot de plaats waar hij vroeger verblijf heeft gehouden.

De voorloopige, (tijdelijke) Pantar. Na het voorstaande is het begrijpelijk dat men gaarne zoo spoedig mogelijk na het overlijden een Pantar voor de(n) overledene opricht. Maar zulk een paal is, wil hij mooi zijn, maar niet zoo spoedig klaar.

Vandaar dan ook dat het gebruik bij enkele stammen bestaat, al hoewel het geen vaste gewoonte is, om een tijdelijken paal op te richten, als het ware een semi permanent huis voor den geest (semangat) van den afgestorvene en dit vooral, als men het voornemen heeft bij de oprichting van den eigenlijken paal een groot feest te geven, waarvan de onkosten in de duizenden kunnen loopen; baar geld heeft de Dajak meest niet in zulk een grooten voorraad voorhanden en 't kan soms jaren duren, voordat het tot oprichting van een paal komt, soms zelfs blijft de paal geheel achterwege, omdat de familie het niet betalen kan. Gewacht wordt bijv. op een goeden, overvloedigen oogst, op den bloei van den tengkawangboom, enz., waardoor de middelen overvloedig worden. Vooral met de oprichting van mooie palen voor Adat-

en kampoenghoofden wordt soms tot 8 à 10 jaar toegewacht.

Eenige tijdelijke palen ontmoette ik in het stroomgebied van de Ella-ilir, waar in één week met het kampoenghoofd, waarvoor een tamelijk hooge tijdelijke paal geplaatst werd, vier menschen overleden. De vijf tijdelijke Pantars staan er tot heden nog, daar de familie nog niet beschikt over het noodige om behoorlijke palen te plaatsen.

Oprichting van meerdere palen tegelijk. Ook al om de onkosten te beperken, wacht soms de een op den ander, om dan tesamen een feest te geven, waarbij de noodige palen opgericht worden, hetgeen natuurlijk eene vermindering van onkosten beteekent.

Het verschil tusschen Pantar en Temadoe en 't gebruik. Over het algemeen verstaat men onder Pantar een een meter of 6, 7 hoogen, langen, gladden, ronden ijzerhouten paal.

Alle palen waaraan versieringen zijn aangebracht, alhoewel zij dikwijls ook als „Pantar" worden aangeduid zou men gevoegelijk onder de „Temadoe" kunnen rangschikken. De versieringen bestaan uit vaak kunstig uitgesneden menschen- en beestenfiguren, menschenhoofden, vrouwen met kinderen aan de borst of in de armen; men treft aan afbeeldingen van tijgers, slangen, krokodillen, bloedzuigers, schildpadden, enz. Voor het snijden van dergelijke palen wordt soms aan werkloon meer dan *f* 250.— berekend. Meest wordt dit werkloon echter niet in geld doch in goederen betaald, (gongs, aardepotten, enz.).

De eigenlijke „Temadoe" stelt, veelal levensgroot, het beeld van de(n) overledene voor en bijzondere lichamelijke kenmerken van de(n) overledene vindt men meest op het beeld terug. 't Mist een vinger als de overledene ook een vinger te weinig had en men ziet ze met kromme beenen als de overledene die ook had, enz.

Er zijn dus eigenlijk 3 soorten:

de Pantar, (de lange); de met snijwerk versierde palen, die tusschen de twee en drie Meter hoog en in verschillende variaties gemaakt zijn en de Temadoe, een groote houten pop op voetstuk (dat soms wederom bewerkt is) afwisselend van 2 tot 4 Meter hoogte.

Het gebruik (goed te onderscheiden van de beteekenis) dat van al deze soorten palen bij het feest gemaakt wordt is hetzelfde. Zij dienen om het offer aan te bevestigen, vroeger het menschenoffer, (de semangat van den aldus doodgemartelde zou de overledene in het schimmenrijk dienen) thans het sapi; varkens worden nimmer aan deze palen gebonden geslacht.

Scheef gevallen palen. 't Kan gebeuren, vooral bij de lange Pantars is dit het geval, dat een paal scheef valt. Het is pantang-pemali (verboden) zulk een paal weer recht te zetten en dikwijls wordt er de beteekenis aan gegeven dat de oprichter van zulk een paal niet lang meer zal leven.

Wil men echter toch den scheef gevallen paal recht zetten, dan bestaat de mogelijkheid daartoe indien men te werk gaat alsof men een nieuwen Pantar moet oprichten of wacht op de oprichting van andere palen; tijdens het dan te geven feest is de bovengenoemde pantang-pemali opgeheven en kan men tot het recht zetten overgaan.

Verplaatsing. Evenzoo is het gesteld, indien men een bijzonder goed geslaagden paal wil verplaatsen. Men dient dan of zelf een feest te geven of afgewacht moet worden dat anderen dat doen, zoodat degene die den paal verplaatsen wil zich daarbij kan aansluiten.

De kampoeng Nanga Djenkarang bijv. was vroeger voor een gedeelte aan den linker rivieroever gelegen en werd verplaatst naar den rechterkant. Nu was er links een mooie temadoe blijven staan, waarop de Toemenggoeng erg gesteld was en welke hij gaarne nabij zijn nieuwe huis zou plaatsen. Afgewacht werd de gelegenheid dat er een groot feest gegeven werd tot oprich-

ting van eenige nieuwe temadoes, waarvan de Toemeng-goeng profiteerde om zijn paal te verplaatsen.

Er werd een vlot gebouwd en dit werd versierd met lappen als wimpels en dat gevaarte werd door vele rappe mannen en vrouwen, jongens en meisjes naar den overwal gebracht, waarna de paal ontgraven en langs de rivierhelling naar beneden gebracht werd en op 't vlot geladen. Zoo werd overgestoken en aan den anderen kant de paal weer op 't droge getrokken en naar zijn nieuwe bestemming gevoerd; 't kostte den Toemeng-goeng behalve de noodige toewak en een maaltijd, een karbouw.

Raadzaam is 't echter niet voor iemand die niet mee wil doen, dicht bij de menschen te komen, die bezig zijn een paal te verplaatsen. Zij hebben het recht met smeer en modder te gooien naar hartelust en takelen elkaar daarmede dusdanig toe, smeeren elkaar met de vuilste vuiligheid in, zóó, dat zij er bepaald ontoonbaar uitzien. Daarbij komt dat men bovendien het recht heeft elkaar in 't water te gooien of een toevallige voorbijganger dat mag aandoen.

De feesten ter eere van de oprichting van doodenpalen. 't Bovenstaande maakt al begrijpelijk dat 't op het festijn ruw kan toegaan, vooral bij groote feesten, die eenige dagen duren en waarbij martevanen vol sterke drank (arak en toewak) worden leeg gedronken.

a. De voorbereiding. De voorbereiding van zulk een feest duurt maanden. De karbouwen en sapi's (koeien) moeten gezocht en soms van veraf naar de plaats, waar het feest zal gehouden worden, gebracht. De toewak dient in groote hoeveelheid gemaakt en over en weer komt men proeven, terwijl men telkens, nu hier dan daar, de tetawak slaat, ten dans noodend. Nieuwe kleeren dienen aangeschaft, padi gestampt voor al de te verwachten gasten en dagen lang is men druk met het verzamelen en hakken van brandhout. Onderwijl worden door eenige vakmenschen de palen in orde gemaakt; 't kappen

van het hout geeft een toewak-feest in 't bosch; 't vervoer naar de plaats, waar de paal bewerkt moet worden loopt natuurlijk ook niet af zonder dat er bij gefeest wordt.

De paar laatste dagen voor het feest is de geheele bevolking van de kampoeng in den weer. Het brandhout wordt buiten in groote stapels gezet, de rijst wordt in bamboes gedaan, na gewasschen te zijn, welke laatste bezigheden speciaal aan de vrouwen opgedragen zijn. De mannen houden zich onledig met het timmeren van de varkenshokken. Deze hokken dienen goed stevig gemaakt, daar de arme beesten in de daarvoor gemaakte kleine hokjes worden afgemaakt, maar bovendien zullen boven op de varkenshokken de dure tempajans een plaats vinden. Men kan al of niet deze hokken nog versieren met aan lange reepen gesneden bamboe en wordt het een groot feest (Pegawei besar) dan gaat men soms over om een gedeelte rondom de hokken met wit linnen af te schutten, waardoor het „pantang" (verboden) wordt voor vreemden.

Zoo breekt de laatste dag voor het feest aan. De varkens worden in de hokken geplaatst, de kippen, welke met bovendien nog wil slachten worden met vastgebonden pooten voor het varkenshok gelegd en tot laat in den nacht is men allerwege bezig de rijst in groote hoeveelheden te koken.

Binnenshuis is in het algemeen gedeelte de Baringin geplaatst. De Menteba-dajak plaatst instede van de Baringin, bij de Melawi stammen in gebruik, de „serompang"; een groote pot toewak wordt omhuld met „tangkap" (de lange bamboe reepen) als feestteeken en een gevlochten mat versterkt met bamboelatten, terwijl de bladen der „kerenai"-boom er tevens te vinden zijn, dienende als geneesmiddel bij mogelijke ziekten.

De vrouwelijke „sahan" bladeren ontbreken evenmin als de mannelijke bamboe-boela, bladeren en takken van

de „nau", de djoewaran (geneesmiddel bij plotselingen schrik) volmaken het geheel met hier en daar roode bloempjes. 't Geheel is een meter of drie hoog en van de toewak-pot is niets meer te zien, omringd als ze is door de lange bamboestaken, welke er als het ware een pantser omheen vormen. Buitenaf hangen dan de lange reepen bamboe bij honderden.

Zooals boven gezegd is deze serompang bij de Melawi-stammen (de Menteba-stam behoort thuis in Boven-Kapoeas en is vandaar naar 't Melawigebied verhuisd) onbekend. Deze stammen kunnen zich geen feest denken zonder dat zij dansen om den Baringin. Als imitatie halen de vrouwen, slaande op hun kleine trommen, (entiboeng), waarmede ook de dansmaat wordt aangegeven, 's morgens baringintakken in groote hoeveelheid en winden deze, thuis gekomen, om een dikken paal in 't algemeen gedeelte van het huis tot een omvang van 4 à 5 Meter.

Staat de baringin eenmaal, dan is ook de gelegenheid tot dansen (njangkei) open. Deze „njangkei" wordt gedanst steeds rondom den baringin gaande en geleid door eenige vrouwen, die bijzonder met dezen dans op de hoogte zijn. De vrouwen dansen gewoonlijk met de vrouwen en de mannen met de mannen; als 't feest op het hoogtepunt gekomen is, danst alles tesamen.

In 't begin loopt men kalm rondom den baringin. Naar gelang de trommen vlugger worden geslagen begint men in de vijfpas al vlugger en vlugger. Men grijpt zich vast aan de buigzame takken en zwaait zich om, nu de eene, dan de andere hand loslatend van tak tot tak, of los danst men vliegensvlug almaar rondom, zoolang dat men als dol neervalt. De vrouwen hebben vooral in dezen dans een bijzondere voorliefde. In wilde vaart gaan zij om, de haren komen uit de wrong en waaien achter de danseres aan, zij zien niets en niemand meer, komt men in hun weg, zij sleepen U mee, totdat zij als dood er bij neervallen om uit te rusten en krachten te verzamelen voor den volgenden rondedans. Zelfs kan men haar in dolheid

op gloeiende houtskool zien dansen! Zoo houden zij het met korte rusten soms nacht en dag vol. Zoo verslaafd als de vrouwen en meisjes, zijn de mannen en jongens niet aan dezen dans. Zij dansen wel eens ter afwisseling van de hijgende vrouwen of met haar samen, maar zelden ziet men de mannen er bij neervallen; komen zij echter los en danst alles te samen om den baringin, dan dient de vloer wel extra versterkt te zijn. Er zijn in boven Melawi huizen in elkaar gedanst, hetgeen natuurlijk niet zonder gevaar is daar de vloer meest een meter of drie, vier boven den beganen grond is gelegen.

De dansleidsters houden steeds den gang er in en voeren in de pauzen van den rondedans al wiebelend van het eene been op het andere, de zoogenaamde timang menimang uit, waarbij zij zingen op eentonige wijsjes; de zang dient om de geesten gunstig te stemmen (poetji hantoe) zij doen hun best om van de een dit, van de ander wat anders te vragen. Wat zij vragen mag niet worden geweigerd.

In de districten Kajan, Nanga Pinoh, en Pinohlanden is de „njangkei" dans onbekend en vergenoegt men zich met een dans als hierna omschreven, rondom de palen. 't Behoeft schier niet nader te worden vermeld, dat gedurende dit dansen door de gansche kampoengbevolking en de gasten de sterke drank lustig aangesproken wordt; komt men 's morgens tegen een uur of vijf een kijkje nemen, dan is de mannelijke bevolking in lange rijen uitgestrekt haar roes aan het uitslapen in 't algemeen gedeelte en in de kamers is 't al niet veel beter met de meisjes en vrouwen gesteld.

Zoo breekt dan de groote dag van het feest, dat met de voorbereiding al aan den gang is, aan. De Mentebastam kent de njangkeidans niet; naast het drinken van toewak bestaat daar de „dans"—als men het dien naam al mag geven— uit het „timang-menimang, door mannen en een enkele keer door vrouwen.

Men schaart zich rondom de serompang, grijpt de lange bamboereepen en zingt dan ieder op zijn manier met lange uithalen aan het einde. Zoo nu en dan verplaatst men zich en terwijl men „zingt", dreunt zou beter nog het geluid weergeven, strijkt men met de hand langs de reepen.

Zoo verhaalt men tesamen van den geest ergens op Java nedergedaald, die langzaam- aan via Batavia, Pontianak naar de feestplaats komt, verblijf houdend op alle plaatsen, waar hij (de geest) langs komt.

Nimmer zag ik een vervelender „feest" dan dat! Groote kerels uren en uren lang trekkend aan de bamboereepen, al dreunend en toewak drinkend, zoodat zij er bij neervielen.

De groote feestdag. Allen, die niet in de kampoeng thuisbehooren worden tegen 8 uur verzocht de kampoeng te verlaten. De hekken worden afgesloten met bamboelatten en 't wordt pantang voor vreemden daar binnen te vertoeven. Tegen 9 uur verzamelen de gasten zich voor het hek en verzoeken om binnen gelaten te worden aan den wacht die op zijn beurt het groote hoofd roept. Deze komt tot voor het hek met de noodige toewak in potten.

Hij verklaart dat als de gasten binnen willen komen zij zich zelf toegang mogen verschaffen, mits zij de belangstellende omstanders inlichten over het op reis ondervondene. De bestuursambtenaar ontkomt hier niet aan en is de eerste, die de parang ter hand neemt, zijn ondervonden wetenswaardigheden vermeldende.

Is hij binnen, dan worden nieuwe staken ingestoken en volgen de Dajakhoofden, die ieder op hun wijze hunne avonturen verhalen, zoolang tot onder hunne parangslagen de hindernis gevallen is. Boven in 't huis kan men dan soms nog twee of drie staketsels op te ruimen krijgen op dezelfde wijze.

Het blijkt dat intusschen de kampoengbewoners al hunne rijkdom in dure potten (oude martevanen, welker

waarde in de duizenden kan loopen) naar buiten hebben gedragen. In lange rijen staan de potten boven op de varkenshokken, afgedekt met gevlochten hoedjes.

De te slachten beesten zijn met zware rottantouwen aan de inmiddels opgezette en dikwijls versierde, of zelfs geverfde palen bevestigd en de dans rondom die palen kan dan dadelijk beginnen.

De vrouwen hebben daarvoor een slendang om, welke zij wijd voor zich uitspreiden en de dans bestaat slechts in een lastige kniebuiging. De mannen maken dezelfde kniebewegingen en spreiden daarbij de armen uit. Nadat deze bewegingen eenige malen uitgevoerd zijn „le-lei"t men en verplaatst zich eenige meters en begint opnieuw.

Het dooden der dieren; een ware marteling. Ondertusschen hebben de naaste familieleden van de overledenen zich met lange lansen gewapend en scharen allen zich rondom de te slachten beesten, die door al het gedans al onrustig zijn geworden.

Plotseling verdwijnt een lanspunt in den boven achterpoot van een karbouw en 't bloed begint te stroomen. 't Getergde beest springt op, maar zijn aanvaller is al achteruit geweken en de touwen geven geen andere gelegenheid dan te loopen rondom den paal. Na dezen eersten steek, grijpen mannen en vrouwen hun lansen en werpen zich op hunne slachtoffers. De grond kleurt zich rood, de koeien steigeren wild en woest bij elken steek, brullen, loeien van angst en pijn en dan verheffen de familieleden hun stem en klagen luid uit hun leed om den dood der afgestorvenen, een lang gerekt huilen en weeklagen, waar het je ook werkelijk wee van wordt om het hart.

Aan het lijden der beesten liet ik een eind maken door ze te doen omgooien en op de gewone wijze te laten slachten. (Thans is de gruwelijke marteling verboden).

Ondertusschen waren de lansdragers op de varkenshokken toegesneld en staken zij de scherpe punten door de tralies van het hok den varkens in den strot.

Ook deze marteling werd bespoedigd. Nog was de slachting niet volkomen en ondergingen de kippen het lot van de beesten en varkens. 't Was een waar bloedbad geworden onder het geweeklaag van de familie, de grond werd bloed- modder. Ook voor de varkenshokken zetten zich de vrouwen neer en weenden luid en smartelijk. Toen veranderde het tooneel. Men begon zich met bloed te besmeuren, danste, rolde in 't bloed.

Kleine kinderen en zuigelingen werden aangedragen en in 't bloed gezet. 't Was een en al wreedheid en vuiligheid, welke met weerzin vervulde en ontsteld ons de vlucht deed nemen. Alles dreef van 't bloed en allen deden mede; enkele uitzonderingen vormden een paar jonge meisjes, die de vlucht namen; onwillekeurig dacht ik aan de vroegere menschelijke slachtoffers, die ook op deze wijze afgemaakt werden en dat al om de semangat van den overledene in het hiernamaals te dienen.

Na de slachting. Is 't bloedbad afgeloopen en 't gehuil verstomd, dan worden de geslachte beesten naar de rivier gesleept en daar schoongemaakt en aan stukken gesneden, waarna ieder zijn deel ontvangt om dat te kooken of te braden. 't Duurt dan ook niet lang of allen zijn druk in den weer om den grooten maaltijd te bereiden, welke door de kampoengbevolking in het algemeen gedeelte wordt opgediend en dien men lustig aanspreekt. Inmiddels is het tegen 4 uur geworden en dan kan voor zoover de voorraad strekt de drinkpartij weer goed een aanvang nemen en kan de dans weer beginnen.

Alllerlei spelletjes dienen tot afwisseling. Een er van „Bombang" dient nog even genoemd. De vrouwen en meisjes plaatsen zich aan de eene zijde, de mannen en jongens aan den anderen kant. De leidster der vrouwenafdeeling zingt nu eenige woorden, waarop de vrouwen te samen een langgerekt „he" doen hooren, voor de mannen een uitdaging om te antwoorden. Hierop overleggen de mannen en een hunner antwoordt wederom de vrouw, die gezongen heeft, een „he" vormt ook hier

het slot. Zoo kan het uren doorgaan totdat een der partijen niet meer te antwoorden weet.

Den dag volgend op den grooten feestdag wordt nafeest gehouden. Overal zijn nog restantjes van eten en drinken, die worden opgemaakt en eens weer door den drank goed op dreef, wordt wederom, maar met groote tusschenpoozen nog gedanst.

Het feest is hiermede vrijwel ten einde. De opgerichte palen, welke men meesttijds nog beschilderd heeft, worden goed vastgezet en men kijkt er verder niet naar om. De noodige eer is aan de afgestorvenen bewezen en men behoeft niet bang meer te zijn dat de semangat der afgestorvenen de overlevenden nog kwaad zal doen.

De Sandoeng-palen. Hebben wij zoo alle palen de revue doen passeeren, en de oprichtingsfeesten bijgewoond, thans rest nog een en ander te verhalen van de lijkbezorging en begrafenis, waarmede wij komen op het gebied van de „Sandoeng" palen, welke door de gansche onderafdeelingen Melawi en Pinohlanden in onderscheidene vormen aangetroffen worden.

De lijkverbranding. Bij de Tebidah-, Kajan- en aanverwante stammen in het district Kajan vindt de lijkverbranding algemeene toepassing, in tegenstelling met de overige Dajakstammen waarbij algemeen de lijken gekist en begraven worden.

De Tebidahstam zelf kent geen Sandoeng-palen en wijkt in deze wederom af van de overige Kajanstammen, waarbij wel Sandoengs worden aangetroffen al heeft ook lijkverbranding plaats. Opgemerkt dient dat geen lijk mag verbrand worden als de padi te velde staat. Een lijkverbranding zou de geheele oogst vernielen kunnen en is dus dan pantang-pemali. Er dient dan gewacht totdat de oogst binnen is.

De lijkverbranding en begrafenis bij de Tebidahstam. De gebruiken bij de Tebidahstam na het overlijden van een kampoengbewoner zijn aldus:

Op den sterfdag zelf wordt een boom geveld, waar-

van een eenvoudige kist wordt getimmerd, waarmede men dus den eersten dag na den sterfdag druk is. Het lijk wordt aan den avond van den dag, waarop de kist klaar is, daarin gelegd en naar buiten gedragen in het algemeën gedeelte en hieromheen verzamelt zich de gansche kampoengbevolking. De Dajaksche „Labei" verricht dan zijn werk het z.g.n. „belakang mengantar semangat poelang sembajan" [1]) De naam wijst reeds uit wat wij onder deze plechtigheid te verstaan hebben.

Den 2den dag na het afsterven wordt het lijk verbrand. Een gat wordt in de omwanding van het huis gemaakt om de „lantjang" (doodkist) naar buiten te brengen. Een lantjang van de gewone dagelijksche trap af te dragen zou pemali zijn, in strijd met de gewoonte, eene gewoonte natuurlijk weer door spokenvrees ingegeven.

De verbranding geschiedt verder zeer eenvoudig. De lantjang wordt boven op een houtstapel geplaatst, welke vervolgens onder het geweeklaag der nabestaanden in brand gestoken wordt. Heeft het vuur uitgewoed dan worden door de naaste familieleden van de(n) overledene (voor anderen is dit pemali) de overblijfselen van het verbrande lijk bijeengezocht en in een tempajan (martevaan) verzameld. Meest wordt een gong als deksel gebruikt, waarna zonder vorm van proces de martevaan in een sampan geladen wordt en gebracht naar het groote Tebidah kerkhof aan de monding van de Soengei Lahar in de Tebidah op den linkeroever, genaamd Ampar Sekaran (Dit is de begraafplaats van het vroeger opperhoofd Mas Pati Sekaran, terwijl „Ampar" de naam is van een steen in de Tebidah-rivier, batoe Ampar).

Deze urnenmestvaalt op den rivieroever is bepaald belangwekkend en eenig in zijn soort. Van een goed geordend kerkhof heeft het niets! In 't midden steekt een klein ijzerhouten paaltje uit, afgebrokkeld van boven, welk paaltje 't graf van den Mas Pati nog nauwkeurig

---

[1]) Terugbrengen van den ziel naar de Sembajan.

aanwijst en daar rondom heen zijn de tempajans op en door elkaar geworpen, vele aan scherven en stukken, terwijl men overal menschenbeenderen kan zien her en der verspreid over den grond. Enkele wimpels van gekleurd goed doen U bemerken dat tot heden ten dage al maar meer tempajans op den hoogen, hellenden oever worden geworpen en duidelijk toonen U de sporen aan, dat het ook geen zeldzaamheid is, dat er eenige tempajans naar beneden in de rivier vallen. De ampar-sekaran is natuurlijk een soort heilige plaats. De pantangpemali is deze, dat er geen boompje of struikje mag gekapt worden, waardoor fotografeeren onmogelijk was, 't Bleek echter dat wij wel mochten buigen, wat buigbaar was, waardoor twee kieken van dit merkwaardig kerkhof met heel veel moeite konden genomen worden.

Nadat de urn daar een plaatsje heeft gekregen volgt voor de gansche kampoengbevolking een pantang tijd van ten hoogste drie maanden met de gewone pantang:

1. niet op de trom of gong slaan.
2. niet op muziekinstrumenten blazen.
3. niet hard roepen.
4. niet zingen.

Deze pantangtijd wordt afgesloten door het slachten van een koe of karbouw door degenen, die dit betalen kunnen.

De lijkverbranding en Sandoengpalen. Zooals reeds boven opgemerkt is alleen bij de „Tebidah" stam eene als boven omschreven begraafplaats bekend. Bij de overige stammen in het District Kajan, waar ook de lijkverbranding gewoonte is, alhoewel 't geen uitzondering is dat een lijk gewoon begraven wordt, (men heeft bij zijn leven de keus wat er na den dood met het lijk moet geschieden) verzamelt men bij verbranding de overblijfselen van het lijk, 't schoongebrande gebeente, in een kist, (soms in een tempajan) en plaatst deze op een paal. Een deksel er boven op of een afdakje en de „Sandoeng" is eenige dagen na de begrafenis gereed en

wordt bijgezet op eene daarvoor bestemde plaats in de nabijheid van de kampoeng.

Het gebeente van later overleden menschen kan bijgezet worden in dezelfde kist. Een sandoeng dient vaak voor een geheel geslacht.

De pantangtijd enz. is overigens als bij de Tebidahstam is beschreven.

De begrafenissen in Boven Melawi. In boven Melawi, waaronder mede de stammen in de Ella-rivier (de Ella- en Pangin dajaks) behooren, is de lijkverbranding onbekend. In deze streken worden de lijken eenvoudig gekist en heeft men de keus deze kist boven den grond te plaatsen, onder een afdakje in het bosch of in den grond. Beide wijzen van „begraven" vinden toepassing en men bereikt hetzelfde resultaat, dat namelijk na eenige jaren wachten het gebeente in de kist overblijft. Deze overblijfselen nu worden overgebracht in een kist (of martevaan) en men plaatst deze op een paal, zooals boven omschreven, waarmede de sandoeng gereed is. (Bij de meermalen genoemde Menteba dajaks trof ik geen sandoengs aan; hier worden de nieuwe kisten met de overblijfselen op den grond in 't bosch onder een afdakje geplaatst).

't Behoeft geen verder betoog dat het plaatsen van sandoengs met een feest gepaard gaat, min of meer op dezelfde wijze als hooger reeds uitvoerig is beschreven. Dikwijls zelfs doet men het plaatsen van de sandoeng samenvallen met de oprichting van een pantar of temadoe.

De paal zelf. De paal is gewoonlijk glad, rond en meest zijn eenige kringen ingebeiteld. Een zeldzaamheid is een met snijwerk versierde sandoeng, zooals op een der foto's is weergegeven. 't Merkwaardige van dezen bedoelden paal is de „tangga hantoe", de geesten-trap, welke onder het ingesneden menschenhoofd duidelijk waar te nemen is. Deze inkervingen kan men op vele palen min of meer duidelijk aantreffen en bestemmen ook de san-

doengs tot een woonplaats, een tijdelijk verblijf, voor geesten.

Het beklimmen van den paal is den geest gemakkelijk gemaakt.

Hieruit moge al weer blijken welk een plastische voorstelling de Dajak van den geest heeft. Een schim zou men kunnen zeggen, onzichtbaar voor het gewone oog, maar die rondwandelt, zich bewegen, verplaatsen kan, wien men zelfs het beklimmen van een paal kan vergemakkelijken. Behoeft het dan verwondering te wekken dat de vrees voor die schimmen er diep bij den Dajak in zit en dat men alle middelen aanwendt om zich deze gevaarlijke spoken van 't lijf te houden? En wekt het dan nog uwe bevreemding op, dat men dure offerfeesten geeft om de geesten der afgestorvenen tevreden te stellen en tevens poogt de „semangat" van andere levende wezens ('t zij mensch of dier) de(n) overledene ten offer te brengen opdat de dierbare doode in 't schimmenrijk het genot daarvan zal hebben.

Immers neen; zeker aanschouwen wij soms de opgerichte doodenpalen glimlachend, maar toch kunnen wij ons verplaatsen in de rijke verbeelding van den Dajak, die poogt zich van alle onbegrijpelijkheden een te vatten voorstelling te maken; de Dajak ziet, aanschouwt al het leven en de levenwekkende kiemen rondom zich, bezielt in zijn verbeelding alles wat tot arbeid in staat is, 't zij een arbeid ten goede of ten kwade. De Dajak poogt zich te dekken tegen het kwade en te profiteeren van het vele goede dat hij rondom zich ziet. Wat al offers worden niet gebracht om den ziel (de semangat) der padi niet te doen wijken en wederom wat een geld wordt uitgegeven om kwade geesten gunstig te stemmen.

Te beklagen is de Dajak in deze dingen zeker. Het animisme bezorgt hem een ongedurig leven, steeds moet hij op zijn hoede zijn om al het bezielde te ontzien niet alleen, maar bovendien te eerbiedigen, te onderhouden. De booze geesten (djin) zweven overal rond en bezorgen

hem menige slapelooze nacht, komen bij ziekte in zijn lijf, komen in zijn padivelden, ja waar niet al, ontmoeten hem op den weg; zoo leeft hij in voortdurende angst en vreeze, heeft geen houvast aan al de geesten rondom.

Zouden wij hem dan zijn doodenpalen niet gunnen, zoolang hij zelf meent zich daardoor tenminste eenigszins te kunnen beschermen tegen de vele kwade kansen welke hij loopt; zoolang hij nog verkeert in de heilige overtuiging de rust der dooden door de oprichting van deze zelf ziellooze houten gevaarten te kunnen bewerkstelligen?

De vraag stellen is haar beantwoorden. Zeker, wij gunnen den Dajak van harte alles wat ook maar eenigszins tot zijn levensvreugde kan bijdragen en zullen niet nalaten te pogen door het brengen van meerdere ontwikkeling en beschaving de genoemde wreedheden te voorkomen en kan het zijn de Dajak wijzer en verstandiger te maken, zoodat het animisme, plaats maakt voor een beter weten en begrijpen.

Nanga Pinoh, November 1921.

Boekaankondiging

door

Dr. F. D. K. Bosch.

Archaeologisch onderzoek in Nederlandsch-Indië III. Beschrijving van Barabuḍur, samengesteld door N. J. Krom en T. van Erp. Uitgegeven door het Kon. Inst. v. d. Taal-, Land- en Volkenk. v. N. I. met ondersteuning van het Dept. v. Koloniën. Eerste deel, Archaeologische Beschrijving door Dr. N. J. Krom, met 2 pl. achter den tekst en 442 pl. in folio. 's Gravenhage, Martinus Nyhoff, 1920.

In het Rapport der Rijkscommissie van advies in zake reorganisatie van het museumwezen in Nederland [1]) kan men de opmerking vinden, dat het bij kunstwerken niet in de eerste plaats op begrijpen, maar op bewonderen en genieten aankomt en ter illustratie wordt gewezen op de Sfinx en de obelisken die men achttien eeuwen lang heeft bewonderd heeft zonder één hieroglief te kunnen ontcijferen.

Deze bewering mag wel beschouwd worden als een scherpe reactie op een te eenzijdig-wetenschappelijke kunstopvatting — die allengs tot het verleden gaat behooren — volgens welke alle voorwerpen, die niet tot een of ander erkende klassieke kunstschool behooren, worden behandeld als curiosa of ethnographica met een nummer en een zeker quantum wetenschappelijke waarde.

Maar is de Commissie bij het stelling nemen tegenover deze opvatting, als zij het „begrijpen" van kunstwerken zonder meer bij het „bewonderen" en „genieten" achterstelt, niet in een ander uiterste vervallen?

---

[1]) Mouton en Co., 's Gravenhage Juli 1921. De bewering vindt men op p. 25.

Is haar opvatting wel op alle uitingen der Oostersche kunst, de Indische in het bijzonder bedoeld, van toepassing?

Ontegenzeggelijk zal ieder, die geleerd heeft mooi van leelijk te onderkennen, ook zonder de minste feitenkennis, aan een bouwwerk als Barabuḍur zeer veel te bewonderen vinden. De opzet, de ornamenteering, de uitvoering der reliefs, de uitbeeldingen van het Hoogste Wezen, spreken een taal die haast ieder verstaat. Maar bij het bewonderen dier schoonheden zal de ernstig gestemde toeschouwer toch tevens beseffen, dat de bedoeling der kunstenaars verder gereikt heeft dan het scheppen van māyā — fraaie uiterlijkheid, verlokkende zinsbegoocheling, ijdele oogenstreeling die om haar zelfs wil alleen bestaat — maar de stoffelijke, vergankelijke vormen slechts als middel hebben aangewend tot uitdrukking van geestelijke waarheden van oneindig grooter beteekenis. Zooals de Bergrede meer is dan een literair product en de Bhagavad Gīta meer is dan een fraai gedicht, is het Barabuḍur-heiligdom meer dan een meesterwerk van bouw- en beeldhouwkunst. Men doet den makers onrecht het als zoodanig te bewonderen en te loven. Hun schepping is een geloofsbelijdenis. Wie iets van de diepere beteekenis, die de onvergankelijke schoonheid van het kunstwerk omvat houdt, begrijpen wil, zal tot het wezen van de Groote Verlossingsleer die Buddhisme heet moeten doordringen. Hij zal dan tot een zuiverder en oprechter bewondering in staat zijn dan wanneer hij het oog alleen op de oppervlakte-schoonheid houdt gericht.

Wat Barabuḍur betreft kunnen wij de Museum commissie dus niet nazeggen, dat men het bouwwerk eeuwen lang bewonderd heeft zonder iets van de beteekenis te begrijpen. Zoo spoedig juist de beteekenis voor de bevolking verloren was gegaan, is de verwaarloozing die tot een algeheel verval leidde begonnen. Na de ontdekking van het bestaan van het heiligdom onder Raffles, in de

eeuw die achter ons ligt, is de verwondering, die de reusachtige steenmassa aanvankelijk wekte, langzaam tot bewondering gelouterd, al naar mate men een dieper inzicht in de beteekenis deelachtig werd. Dat inzicht is te danken aan velerlei factoren, die vooral in de laatste decenniën het Westen voor Oostersche wijsheid en kunst ontvankelijk gemaakt hebben; aan de wetenschap in de eerste plaats, die het Buddhisme en daaruit het mysterie dat Barabuḍur omgeeft gedeeltelijk verklaard heeft.

Wie dit laatste inziet — zich dus losgemaakt heeft van een te eenzijdige, te oppervlakkig-aesthetische kunstopvatting — zal de verschijning van een „geleerd" boek als het eerste deel van de Barabuḍur-monographie ontegenzeggelijk is, met dankbaarheid en vreugde begroeten. De sinds de verschijning van Leemans' Boroboeḍoer steeds sterker geworden behoefte aan een werk, waarin de sinds Raffles verkregen resultaten van het wetenschappelijk onderzoek, na schifting en ordening, zouden verzameld worden, zoodat een overzicht van de huidige stand onzer kennis mogelijk zou zijn, heeft Dr. Krom volkomen bevredigt. Hij heeft zelfs meer gedaan dan dat. Zijn werk is niet slechts een voorraadschuur van de reeds bekende, vaststaande feiten gebleven, het bevat ook als rijpen oogst van jarenlange, diepgaande studie een schat van verrassende opmerkingen, nieuwe verklaringen, verblijdende vondsten en ontdekkingen. Bovendien vormt het — en dit is wel de grootste waarde ervan — een vooruitgeschoven post in het wetenschappelijke veld, van waaruit andere onderzoekers de wegen overzien en aangeduid vinden, waarlangs zij met kans op succes op nieuwe ontdekkingstochten zullen kunnen uittrekken.

Een wetenschappelijk werk, waarop onmiddellijk na de verschijning een grondige critiek te leveren is, had even goed ongeschreven kunnen blijven. Dit gezegde is bij uitstek toepasselijk op deze Barabuḍur-monographie.

Eerst na jaren zal de wetenschap de resultaten geheel in zich opgenomen en geassimileerd hebben, en tot een critiek, dit wil immers zeggen „scheiding", kunnen komen van het ongetwijfeld vele, dat stand zal houden, en het overige, dat herziening vereischt. Dit indachtig beperken wij deze aankondiging tot het geven van een aperçu van den rijken inhoud — waarbij maar op enkele onderdeelen dieper wordt ingegaan — en het aanwijzen van de nieuwe gezichtspunten die Schrijver heeft geopend. Wij meenen daarmede vooral de velen te gerieven, die niet in de gelegenheid verkeeren het standaardwerk zelf te raadplegen.

Het eerste hoofdstuk handelt over de stichting van Barabuḍur. Nadat de ligging van het heiligdom — geographisch in de verrukkelijke door bergen omsloten Kedoe-vlakte, cultuur-historisch te midden van een menigte andere Buddhistische en ook Çiwaïtische stichtingen — is besproken, worden de verschillende voorgestelde etymologieën van den naam Barabuḍur behandeld, stuk voor stuk gewogen en te licht bevonden. Schr.'s conclusie luidt (p. 6): „Er is dus alle reden om aan te nemen, dat Barabuḍur de oude naam *kan* geweest zijn; beide samenstellende deelen zijn oud-Javaansch en aan een corruptie behoeft niet gedacht te worden. De etymologie er van op te sporen lijkt ons, zoolang niet over meer hulpmiddelen beschikt wordt dan thans, een even hopeloos werk als bij de talrijke in de inscripties aangetroffen andere inlandsche eigennamen". Naar men weet is laatstelijk door R. Ng. Poerbatjaraka een verklaring van den naam Barabuḍur voorgesteld [2]) — *bara* uit *biara* uit *wihāra* — die aannemelijker is dan al haar voorgangsters, maar niettemin, zoolang geen nader bewijs geleverd is, geacht moet worden tot het gebied der gissingen te behooren.

---

[2]) Handelingen v.h. Solosche Congres v. d. Taal-, Land- en Volkenk. v. Java, 1921, p. 287 vlg.

Voor de omschrijving van het doel, met de oprichting van het stūpa-heiligdom beoogd, heeft Schr. geen gebruik meer kunnen maken van de even na het afsluiten van den Barabuḍur-tekst gepubliceerde voordracht van Prof. J. J. M. de Groot, [3]) die op de diepere, esoterische beteekenis van het stūpa-symbool voor de geloovigen een verrassend licht geworpen heeft. Schr.'s conclusie, waartoe hij aan de hand van Foucher's bekende studie over den stūpa in Gandhara komt, blijft ook na de Groot's geschrift onverminderd van kracht (p. 7): „Slechts twee mogelijkheden kan men zich denken, die tot de oprichting van dit monument aanleiding zouden hebben kunnen geven. Of men heeft in het algemeen geen ander doel gehad dan den Buddha en de Kerk te eeren, door ook in het nieuwe vaderland op grootsche wijze een stūpa als *het* heilige bouwwerk bij uitnemendheid te doen verrijzen, of het moest tot bewaarplaats strekken van een of andere over de wateren meegevoerde hoogheilige reliek en dan hoogstwaarschijnlijk, gezien den machtigen bouw en de zorg, daaraan besteed, een reliek van den Verlosser zelve".

Daar men bij het onderzoek van Kaniska's beroemden stūpa bij Pesháwar eerst langen tijd vergeefs naar relieken heeft gezocht en men deze pas heeft aangetroffen toen men van uit het middelpunt van het gebouw, heel diep naar beneden was doorgedrongen, tot op twee voet onder de basis van het heiligdom, dunkt het Schr. niet uitgesloten, dat men ook op Java de oude gewoonte gevolgd heeft en de reliek zeer diep, op dezelfde hoogte waar die in Kaniṣka's stūpa en elders werd aangetroffen, te plaatsen. Alleen het graven van een diepe put tot in het hart van den Barabuḍur-heuvel zou dienaangaande zekerheid kunnen verschaffen.

---

[3]) Der Thūpa, das heiligste Heiligtum des Buddhismus in China, Abh. der preuss. Akademie der Wissensch. Jahrg. 1919 No. 11

Daarop wordt de aandacht gevestigd op de in 1911 aan den Oostkant van den voet van den tempelheuvel gedane vondst van een fundament van rooden baksteen met drie ronde putopeningen waarin aschurnen werden aangetroffen. Schr. ziet hierin de overblijfselen van kleine stūpa's, zooals die zoo vaak in de nabijheid van vele der groote Buddhistische monumenten in Voor-Indië worden aangetroffen en die naar alle waarschijnlijkheid de begraafplaats van monniken of vrome leeken aanduiden, van personen in elk geval die er prijs op hadden gesteld, zoo dicht mogelijk bij die gewijde plek hun laatste rustplaats te vinden. Een en ander geeft Schr. aanleiding op een afdoend en systematisch terreinonderzoek in de omgeving aan te dringen.

Wat, naar men vermoeden mag, in de nabijheid van het heiligdom niet kan hebben ontbroken is de saṅghārāma, het monniken-klooster. De plaats welke voor zoo'n klooster de aangewezene mag heeten, is de uitlooper van den Barabuḍur-heuvel aan den Noord-Westhoek, de plek waar thans de pasanggrahan staat. De aanwezigheid van dit gebouwtje heeft verhinderd dat tijdens de laatste restauratie een systematisch onderzoek kon plaats vinden; eenige partieele ontgravingen hebben toen weinig bijzonders opgeleverd. Wij kunnen hieraan toevoegen dat bij de voorgenomen afbraak van de tegenwoordige pasanggrahan en de verplaatsing daarvan naar den uitersten rand van het plateau gelegenheid zal bestaan het zoo gewenschte onderzoek naar de overblijfselen van den saṅghārāma in te stellen.

Van de Noord-West-zijde van het heiligdom wendt Schr. zich naar het Oosten, dus de zijde die toegang gaf tot den stūpa, en bespreekt de op zich zelve niet onwaarschijnlijk inlandsche overlevering, volgens welke eertijds van den Barabuḍur naar den Mendut een met baksteenen geplaveide weg voerde, aan weerskanten omzoomd door een muur, waarop kapelletjes stonden; een overlevering die bevestiging scheen te vinden in de belangrijke ont-

dekking van Van Erp, dat de tjandi's Pawon en Mendut precies in de Oost-as van Barabuḍur gelegen zijn. Waar echter het later door Van Erp ingestelde onderzoek niet het minste resultaat heeft opgeleverd, kan men volgens Schr. niet verder gaan dan te constateeren, dat het bestaan van zoo'n weg op grond van de ligging der gebouwen zeer waarschijnlijk is, maar dat alle zekerheid dienaangaande vooralsnog ontbreekt.

Vervolgens voert Schr. ons naar de tjandi's Mendut en Pawon welke laatste, volgens Van Erp's aantrekkelijke gissing aan den „portaalgod" bij uitnemendheid, Kuwera, gewijd zou zijn geweest. Daar het beeld uit de tempelkamer verdwenen is en geen Kuwera-beeld of -fragment bij het terrein-onderzoek te voorschijn is gekomen, is zekerheid aangaande de bestemming langs geen enkelen weg te verkrijgen. „In elk geval — concludeert Schr. — mag echter onzes inziens wel vaststaande worden geacht, dat het tempeltje in verband heeft gestaan met Barabuḍur, terwijl de veronderstelling, dat het een aan Kuwera gewijd voortempeltje is geweest, weliswaar onbewijsbaar, doch allerminst onwaarschijnlijk is" (p. 13).

Na ligging, naam en doel van den stūpa besproken te hebben gaat Schr. na welke gegevens ons ten dienste staan ter bepaling van den tijd, waarin het heiligdom is tot stand gekomen. Eén hiervan is slechts bruikbaar: de vergelijking van het schrift der op den bedolven voet aangebrachte inscripties met dat der van elders bekende gedateerde inschriften. Met behulp hiervan stelde Kern den vermoedelijken stichtingstijd op ca 850 A. D. Dr. Krom heeft hetzelfde vraagstuk nogmaals behandeld en daarbij gebruik kunnen maken van een nieuw gegeven: het schrift van den steen van Dinaja van 682 Çaka, de oudste tot heden gevonden inscriptie in zgn. Kawi-karakters.

Rekening houdend met alle factoren, die de dateering van inscripties alleen met behulp van het schrift op

losse schroeven kunnen stellen — plaatselijke gewoonten, de graad van geoefendheid der steenhouwers, hun neiging om „ouderwetsch" schrift na te bootsen; waarbij voor Midden-Java nog storend werken de groote lacunes in het epigraphisch materiaal — onderschrijven wij gaarne Dr. Krom's conclusie, dat, gezien de groote overeenkomst die de opschriften van den bedolven voet eenerzijds met het Dinaja-inschrift, anderszijds met de inscripties van ca 800 Çaka vertoonen, er geen enkele reden meer bestaat om hen met Kern in de laatste periode te stellen. Men zou nog iets verder kunnen gaan en de Barabuḍur-inschriften vóór de groep inscripties die met 769 Çaka begint dateeren. Maar daarmede is dunkt ons ook alles uit het materiaal gehaald wat er uit te halen is. Als Dr. Krom schrijft: „Alles bij elkaar genomen zouden wij het dus het waarschijnlijkst vinden, dat de opschriften van Barabuḍur's bedolven voet ongeveer in de tweede helft van de achtste eeuw onzer jaartelling zijn ingebeiteld", zouden wij liever een speelruimte van nog een halve eeuw aan Dr. Krom's dateering zien toegevoegd en aldus den vermoedelijken tijd van het aanbrengen der inscripties tusschen 682 en 769 Çaka, dus ongeveer tusschen het midden der 8ste en 9de eeuw A. D., willen stellen. Het belangrijke resultaat van Schr. 's onderzoek: dat de bouw van Barabuḍur een eeuw vroeger dan tot dusver werd aangenomen *kan* begonnen zijn, blijft hiermede onaangetast.

Het tweede hoofdstuk, handelend over de geschiedenis van het monument, vermeldt als eerste feit het bedelven van den voet onder een breede aanstapeling van 11600 M³ steen — de drukfoutenduivel heeft er zelfs K.M³. van gemaakt! — nog voor het heiligdom voltooid was. Behalve deze betreurenswaardige verminking van het project van den bouwmeester zijn tijdens den bouw van het heiligdom nog enkele andere wijzigingen aangebracht, zoo bijv. aan den muur van het eerste terras, de stūpa's van het bovenste terras, de versieringen van de balustrades der gaanderijen enz., die tot de geschiedenis

van Barabuḍur mogen gerekend worden en door Van Erp in het bouwkundig deel der Monographie uitvoeriger zullen besproken worden. Behalve deze enkele feiten die het bouwwerk zelf ons leert, weten wij van de lotgevallen van Barabuḍur in den Hindoe-Javaanschen tijd absoluut niets. Met het verval van het Midden-Javaansche rijk van Mataram moet ook het verval van het stūpa-heiligdom een aanvang genomen hebben, maar omtrent de oorzaken van dat verval en de verplaatsing van het centrum der Hindoe-Javaansche cultuur naar Oost-Java zijn alleen nog maar gissingen geopperd.

Van den Hindoe-Javaanschen tijd moeten wij naar de 18de eeuw overspringen om het eerst van Barabuḍur te hooren: het korte bericht in de Babad Tanah Djawi over het vluchten van Mas Dana naar „den berg van Barabuḍur" (1709 of 1710) en een van vijftig jaar later over het bezoek van den Djokja'schen Kroonprins aan Barabuḍur „om de duizend beelden te zien". Eerst met Raffles komen wij op werkelijk historisch terrein. Schr. bespreekt achtereenvolgens de ontgraving en eerste wetenschappelijke opname op initiatief van dezen Gouverneur-Generaal door den Officier der Genie H. C. Cornelius; de werkzaamheden van den Resident van Kedoe L. C. Hartmann, waarbij het bouwwerk geheel werd blootgelegd en een onderzoek ingesteld naar den inhoud van den hoofdstūpa; het ontstaan van het groote plaatwerk van Wilsen en Schönberg Müller, waarvan de publicatie volle twintig jaar op zich liet wachten (1853—1873) en van den beschrijvenden tekst, waarvoor de verdienstelijke Brumund het meeste werk verrichtte, terwijl de ijdele Leemans met de eer ging strijken — een paar kostelijke bladzijden wijdt Schr. aan deze eenigszins in het vergeetboek geraakte geschiedenis —; dan staat hij stil bij de fotografische opname van het heiligdom door Van Kingsbergen — ondanks de tegenwerking van Leemans —; de belangrijke ontdekking van den bedolven voet door J. W. IJzerman; de beelden-

roof ten gerieve van den Koning van Siam in 1896, door Schr. als „een der onverkwikkelijkste episodes in de geschiedenis van den Barabuḍur" gekenmerkt —; de tot standkoming der Barabuḍur-commissie, bestaande uit de heeren Dr. J. L. A. Brandes, T. van Erp en B. W. van de Kamer, welke in opdracht had na te gaan welke maatregelen moesten worden genomen tot behoud van het bouwwerk; de werkzaamheden en onderzoekingen van die commissie onder leiding van haar Voorzitter; de indiening van haar rapport nadat Van de Kamer was afgetreden en daarmede diens plan om het heiligdom tegen weersinvloeden te behoeden door er een reusachtige paraplu boven aan te brengen van de baan was geraakt. Eindelijk, na het overlijden van Brandes, de uitvoering der restauratie onder de voortreffelijke leiding van Van Erp, waarover het bouwkundig gedeelte der Monographie van de hand van den executant zelf, nog uitvoeriger zal handelen. „Hetgeen de heer Van Erp — aldus Schr. 's oordeel over de restauratie — buiten en behalve de redding van den ondergang, aan het monument gedaan heeft, had ten gevolge, dat niet slechts uit de restauratie een schoon en aesthetisch bevredigend geheel te voorschijn kwam .... maar dat bovendien de noodzakelijkerwijs verloren charme ten deele weder op andere manier, in silhouet- en schaduwwerking vooral, hergeven werd. Zoo is hij er inderdaad in geslaagd het monument, zooals hij hoopte, in iets van zijn ouden luister te doen herrijzen, een gevolg niet slechts van zijn technische bekwaamheid, doch vooral van de groote liefde en toewijding, waarmede hij het heiligdom behandeld heeft. Dat dus Barabuḍur daar nog staat en zal blijven staan en bovenal, dat het nog steeds, of wederom, een schepping is van luisterrijke schoonheid, is te danken aan Van Erp" (p. 64).

De hoofdstukken III tot en met XIV zijn geheel gewijd aan de bespreking en verklaring der reliëf-voorstellingen van den bedolven voet, en de hoofdmuren en balustraden

der vier gaanderijen. Wij moeten ons in dit overzicht beperken tot het aanstippen van de belangrijkste resultaten van Schr. 's onderzoekingen. Tot de verblijdendste hieronder behoort wel het feit, dat Schr., hoewel het hem niet is mogen gelukken den tekst terug te vinden die voor de uitbeelding der op den bedolven voet voorkomende geschiedenissen gevolgd is, de beteekenis dier voorstellingen in groote lijnen heeft weten vast te stellen. Schr. bespreekt eerst de boven de reliëfs aangebrachte inscripties en gaat na welke beteekenis zij voor het bouwwerk gehad hebben. Daar de opschriften klaarblijkelijk oorspronkelijk over de geheele reliëf-reeks verspreid zijn geweest en later voor drie vierden zijn weggebeiteld — hetgeen flauwe sporen van inscripties boven verscheidene reliefs bewijzen — merkt Schr. op dat het verwijderen der inschriften bij het oorspronkelijke plan behoord moet hebben en dat het de verandering in het ontwerp geweest moet zijn, die de volledige tenuitvoerlegging verhinderd heeft. Uit een en ander kan worden vastgesteld, dat de opschriften in geen geval bedoeld zijn om ter verduidelijking van het voorgestelde te strekken voor de toeschouwers. De eenig mogelijke verklaring is, dat ze dienden ten behoeve der beeldhouwers en aangebracht waren op de onbewerkte paneelen om aan te geven, wat op verschillende plaatsen moest worden uitgebeeld. De opschriften zijn dus niet als verklaringen maar als louter plaatsaanwijzingen te beschouwen en daaruit volgt, dat men er voor de verklaring van het voorgestelde niet al te veel van moet verwachten. Schr. bespreekt daarna de verschillende categorieën van opschriften en staat stil bij Brandes onderstelling dat de inscripties *caityawandana* en *suwarṇawarṇa* betrekking zouden hebben op de geschiedenis van Suwarṇawarṇa, waarvan een inhoudsopgave voorkomt in Rājendralāla Mitra's Sankrit Buddhist Literature of Nepal. Schr. constateert dat deze geschiedenis niet op de reliefs is uitgebeeld, en laat daarop de zeer waarschijnlijke

gissing volgen, dat de goede daad van de caitya-vereering op het eene relief voorgesteld, haar belooning vindt in een op het volgend relief weergegeven herboorte als Suwarṇawarṇa. De beteekenis der voorstellingen van den bedolven voet vat Schr. dan als volgt samen:

„Ten einde den beschouwer onder den indruk te brengen van den eeuwigen kringloop des levens en daardoor te doen verlangen naar het vernemen der heilsleer, die uitredding brengen zou, en ten einde tevens, als van onmiddellijk practisch belang in zijn bestaan van het oogenblik, hem door het aanschouwen van de gevolgen aller daden af te houden van het kwade en aan te zetten tot het goede, is aan den voet van Barabuḍur een tekst gebeiteld, welke de Wet van oorzaak en gevolg, zooals die in herboorte, hemel en hel haar toepassing vindt, in stelselmatige volgorde voor oogen voerde".

De tekst zelf is niet teruggevonden, maar Schr. zal niet ver bezijden de waarheid tasten als hij verband legt tusschen de Barabuḍur-voorstellingen en den Abhidharmakoça van den beroemden Wasubandhu, een werk dat zich in een groote populariteit verheugde en gezaghebbend zoowel voor Mahāyānisten als voor Hīnayānisten was. Schr. bespreekt daarop meer in bijzonderheden de reliefs Nos. 86—92, waarop helle tafereelen zijn uitgebeeld. Tot en met No. 92 vindt men regelmatig op elk relief vier tafereeltjes, waarvan twee duidelijk een misdaad en twee de overeenkomstige helsche straf weergeven. Schr. toont aan, dat hier de acht groote hellen, die de Buddhistische bronnen met name noemen, en de misdrijven die tot het verblijf daarin aanleiding geven, zijn uitgebeeld. Het volgende drietal reliefs, die insgelijks helletafereelen bevatten, telkens tot tweemaal toe een misdrijf en de daarop volgende hellefoltering op één paneel, stellen volgens Schr. de straffen in de utsada's („voorgeborchten" van de hellen) en de zonden die daartoe geleid hebben, voor. Daarop vestigt Schr. de aandacht op de beschrijving van de hel in een Hindoe-Javaansch litterair werk, nml. de Kuñjarakarna, en wijst op de

mogelijkheid, dat afbeeldingen van helletafereelen, naast compilaties uit schriftelijke gegevèns, tot de vorming van het verward complex van hellevoorstellingen in dat geschrift hebben medegewerkt, op dezelfde wijze als bijv. in Gandhāra details der uitbeeldingen hun weg gevonden hebbèn in de litteratuur. Schr. bespreekt dan nog de tafereelen, die waarschijnlijk uitbeelden op welke wijze de mensch naar gelang van zijn werken herboren wordt (93—96) en de reliefs waar hemels voorkomen en besluit het zeer belangrijke hoofdstuk met een gedetailleerde beschrijving der 160 reliefs afzonderlijk.

Het volgende hoofdstuk is gewijd aan de reliefs van de eerste gaanderij, hoofdmuur, bovenste reeks, uitbeeldende de levensgeschiedenis van den Buddha, waarbij zooals men weet de Lalitawistara in een eenigszins anders redactie dan de ons bewaard geblevene, is gevolgd. Van de passages die op de reliefs zijn uitgebeeld geeft Schr. vertalingen en vindt bij het vergelijken tusschen de schriftelijke overlevering en de Barabuḍur-tableaux, en tusschen deze laatste en soortgelijke afbeeldingen in de verwante Oost-Aziatische kunst, volop gelegenheid tot het maken van interessante opmerkingen.

Van de reeksen van stichtelijke verhalen, awadāna's en jātaka's, die aan den hoofdmuur eerste gaanderij onder de levensgeschiedenis van Buddha beginnen en zich voortzetten over de balustraden der eerste en tweede gaanderij, zijn tot dusver slechts enkele series geinterpreteerd; de volledige teksten die den beeldhouwers tot leidraad gediend hebben, zijn nog niet teruggevonden. Ook Schr. is het ondanks zijne nasporingen in de Mahāyānistische litteratuur niet mogen gelukken een tekst of een gedeelte terug te vinden, waar de rangschikking der verhalen met die van het monument overeenkwam. In ieder geval had de lectuur van de verschillende jātaka- en awadāna-collecties het nut, dat zij het Schr. mogelijk maakte hier en daar een op den Barabuḍur voorgesteld verhaal te herkennen. Van de onderste reliefreeks van

den hoofdmuur, onderste reeks worden achtereenvolgens de door Foucher, d'Oldenburg, Speyer, Huber en IJzerman herkende geschiedenissen, nml. de Sudhanakumārāwadana, de Māndhātrawadāna, het Çibi-jātāka, de Rudrāyanāwadāna en het Kinnarajātaka besproken. Daartusschen vindt men enkele identificaties of gissingen van Schr. zelf, zoo van de Nos. 59—60, die waarschijnlijk het 38ste verhaal van den Awadānaçataka (een deugzaam vorst die door Çakra beproefd wordt en in een vuuraltaar springt) en van de Nos. 61—63 die misschien de geschiedenis van Sambulā (Jātaka No. 159) weergeven.

In het zesde hoofdstuk gaan wij van den hoofdmuur van de eerste gaanderij naar de balustrade over en worden door Schr. geleid langs de reeks van 135 reliefs, voor welker verklaring de beroemde Jātakamālā van Çūra ten dienste staat.

Deze tekst is naar alle waarschijnlijkheid een afgeronde bloemlezing uit de bestaande jātaka-litteratuur. Op Barabuḍur vormen de reliefs, welke dien tekst in beeld brengen, het begin van de 372 tableaux omvattende serie die zich over de geheele balustrade bovenste helft uitstrekt en waarschijnlijk eveneens een afgerond geheel is. Schr. brengt deze beide gegevens met elkaar in overstemming door aan te nemen, dat op den Barabuḍur een uitgebreide jātaka-tekst gevolgd is, waarin de reeds bestaande Jātakamālā van Çūra geïncorporeerd is en als begin fungeert. Is deze onderstelling juist, dan volgt daaruit dat Çūra's kunstwerk als primaire bron voor de reliefverklaring mag gebruikt worden. Voor 135 reliefs is deze ons een voortreffelijke gids, maar van de 237 resteerende tableaux van deze serie kunnen maar enkele worden geïdentifieerd, daar de groote tekst, waarvan de Jātakamālā het begin vormt, niet is teruggevonden. De 34 jataka's der Jātakamālā nemen 135 reliefs in beslag dus zouden, volgens denzelfden maatstaf, 372 reliefs noodig zijn voor de weergave van 100 zulke geschiedenissen. Dit klopt weer mooi met een mededeeling van

Tāranātha, volgens welke de Jātakamālā de eerste 34 verhalen zou bevatten van een geheel van 100 zulke geschiedenissen, waarin geïllustreerd wordt hoe de Buddha zich de tien pāramitā's verwierf. Een verzameling als door Tāranātha bedoeld — alleen niet 100 maar 101 jātaka's is inderdaad bekend. Het is de door Ivanovski bekend gemaakte collectie, die echter, zooals Schr. overtuigend aantoont niet op Barabuḍur kan zijn gevolgd (p. 347). Dit is een teleurstelling, maar nu aangegeven is in welke richting verder gezocht moet worden behoeven wij niet te wanhopen, dat de groote Jātakatekst van 100 geschiedenissen in de Chineesche of Tibetaansche litteratuur nog eens wordt teruggevonden.

Van de ontelbare awadāna- en jātaka-tafereelen op de balustraden der eerste en tweede gaanderij is er hier en daar vroeger een herkend en Schr. heeft nog enkele weten terecht te brengen. Zoolang de groote teksten, die hier gevolgd zijn niet teruggevonden zijn blijft het resultaat, zooals Schr. terecht opmerkt, eenigszins onbevredigend: „Immers wat baat het eigenlijk gezegd, of enkele dier afzonderlijke raadseltjes opgelost worden, zoolang het geheel een groot raadsel blijft? Daarenboven krijgt men zeer sterk het gevoel een overbodig werk te doen, daar men immers door van die honderden verhalen stuk voor stuk enkele te herkennen, toch nooit het geheel benadert en op een gegeven moment het terugvinden van den grooten tekst, die door den beeldhouwer gevolgd is, den moeizamen arbeid van vroeger waardeloos zal maken, met één slag de moeilijkheden uit den weg zal ruimen en het voorgestelde in zijn geheel voor ons duidelijk zal maken. Doch niemand kan zeggen, of het groote moment van het terugvinden van dien tekst of die teksten ooit komen zal en zoo voegt het ons slechts bij kleine beetjes ieder voor zich iets bij te dragen tot de verklaring der afzonderlijke geschiedenissen".

Wij stippen hier nog aan, dat Brandes' bewering, dat de onderste reliefreeks der eerste balustrade niet behoord heeft tot het oorspronkelijken bouwplan, en door iemand met slechten smaak en weinig kundigheid later is toegevoegd alleen uit zucht om het monument „mooier" te maken, door Schr. wordt verworpen. Volgens hem heeft de ontwerper in de noodzakelijkheid verkeerd om op het monument een bepaalden tekst uit te beelden en daarvoor geen andere plaats gehad dan aan de onderste helft van de balustrade. De altijd en overal in zoo hooge mate gerespecteerde eischen van goeden smaak en bouwkundige traditie mochten alleen ter zijde geschoven worden, waar de hoogere belangen der religie in het spel kwamen.

Het tiende hoofdstuk handelend over de reliefs van den hoofdmuur van de tweede gaanderij brengt de ontdekking van den Gaṇḍawyūha, den tekst, die door de beeldhouwers gevolgd moet zijn. Deze ontdekking, op zich zelve van veel belang voor de verklaring van een reeks van 128 tableaux, die tot dusver één groot raadsel was, wordt dat nog in hooger mate door de vérstrekkende conclusien die er zich aan vastknoopen met betrekking tot het in Barabuḍur beleden godsdienstig systeem waarmede weer een schrede is gevorderd op den weg die tot volledig begrip van het bouwwerk leidt. Een ontdekking dus die een hartelijke gelukwensch waard is. De Gaṇḍawyūha behoort evenals de op de eerste gaanderij voorgestelde Lalitawistara, in Nepal tot de zgn „negen Dharma's" en kan gelden als een zeer gezaghebbende tekst. Daar geen der bestaande Hss. is uitgegeven heeft Schr. zich moeten behelpen met twee zeer onvolledige, bovendien slordige bewerkte inhoudsopgaven, onderscheidelijk van de hand van Rājendralāla Mitra en van Haraprasād Çāstrī. Voor den inhoud van den tekst en de uitbeelding op Barabuḍur verwijzen wij naar het beknopte overzicht dat Schr. zelf daarvan

elders gegeven heeft [4]). Wij volstaan hier met het résumé van zijn onderzoek over te nemen: „Reliefs 1—15 geven hetzij den proloog van den Gaṇḍawyūha volgens een ons niet bekende redactie, hetzij een geheel andere tekst of teksten. Met relief 16—41 (of 44) volgt dan het eerste gedeelte van Sudhana's avonturen, terwijl het tweede gedeelte daarvan de reliefs 89 (of 90)—128 beslaat. Tusschen die twee gedeelten in is een derde ons niet bekend stuk geschoven, dat begint met een doublure van een avonturen reeks uit het tweede deel (tot 53) en waarin verder een Buddha-episode (73—81) voorkomt. De in onzen tekst na het bezoek aan Maitreya vermelde gebeurtenissen zijn op deze gaanderij niet meer afgebeeld (p. 49)". Aan de verhouding tusschen het Buddhāwataṃsaka-sūtra en den Gaṇḍawyūha en de o.i. daarmede ten nauwste samenhangende interpretatie der reliefreeksen van den derden en vierden hoofdmuur hebben wij een aparte bespreking gewijd op p. 267 en vlg.

De hoofdmuur van de derde gaanderij voert Maitreya ten tooneele, den Bodhisattwa der toekomst die ook de hoofdfiguur is van de balustrade van dezelfde gaanderij en van het eerste gedeelte van de balustrade der vierde gaanderij. Van de verschillende geschiedenissen waarin Maitreya een rol speelt, is er volgens Schr. maar één die wellicht voor de interpretatie der reliefs licht geeft. Het is het verhaal van Asaṅga, den grondlegger der Mahāyānistische Yogācāra-school (misschien ca 350 A. D.), die van Maitreya-zelven de teksten die de leer grondvestten zou ontvangen hebben. De onderstelling dat op den hoofdmuur der derde gaanderij de lotgevallen van dezen Kerkvader zouden zijn afgebeeld, schijnt eenige steun te vinden in het 56ste relief voorstellend den Bodhisattwa Maitreya met op zijn schoot een groot boek in kropak-vorm, waarin men het Yogācāryabhūmiçāstra, den bijbel der Yogācārya-secte zou kunnen zien, en rechts

[4]) Djawa, 1921, p. 85—88.

van den Bodhisattwa een aanzienlijk man met gevolg, die dan Asaṅga zou kunnen voorstellen. Overigens bieden de omgevende reliefs al zeer weinig, dat met de Asaṅga-verhalen in verband te brengen is. „Alles bij elkaar genomen — concludeert Schr. — moeten wij dus constateeren, dat weliswaar geen bepaald bezwaar is, om in No. 56 een onderhoud van Maitreya en Asaṅga te zien, doch dat er in de omgeving niets voorkomt, dat die onderstelling aanbeveelt. Alleen doordat op andere gronden, zooals in Hoofdstuk XVIII blijken zal, een band tusschen Barabuḍur en de Yoga-school waarschijnlijk is, kan het denkbeeld van het optreden van Asaṅga in den op het monument gevolgden Maitreya-tekst steun ontvangen" (p. 536).

Wij voor ons voelen er meer voor de verklaring dezer serie en die van den hoofdmuur der vierde gaanderij in een andere richting te zoeken. Zie hierachter p. 267 vlg.

De hoofdstukken gewijd aan de reliefs der balustrades van de 3de en 4de gaanderij brengen geen éclatante ontdekkingen meer. Schr. heeft het nuttige werk verricht de uitgebeelde geschiedenissen, waar zulks uit de voorstellingen viel op te maken, te begrenzen en er de groote lijnen van vast te stellen. Om zoo te zeggen is alles nu in gereedheid gebracht voor de blijde ontvangst van de teksten, die het doode materiaal tot leven zullen brengen.

Wij zijn gevorderd tot de laatste hoofdstukken, waarin Schr. schetst wat Barabuḍur voor ons beteekent als religieuse stichting, als kunstwerk en als cultuur-monument. Eerst wijdt Schr. een beschouwing aan de Dhyāni-Buddha's en het Hoofdbeeld. De beelden der vier benedenste nissen-rijen bieden geen moeilijkheden: aan de Oostzijde zetelt Akṣobhya, aan de Zuidzijde Ratnasambhawa, aan de Westzijde Amitābha en aan de Noordzijde Amoghasiddha. Wie zijn nu de Buddha's in de vijfde rij, die alle de witarka-mudrā vertoonen en die in de klokvormige stūpa's op de terrassen allen met dharmacakra-mudrā? Wat de eersten betreft neemt Schr.

Foucher's opvatting over: „Als in de vier benedenrijen vier der Dhyāni-Buddha's zijn weergegeven, aldus Foucher, dan is het duidelijk, dat de vijfde Dhyāni-Buddha daarop moet volgen en dus is de Buddha in witarkamudrā Wairocana ......" Maar met Foucher's meening, dat de Buddha's in de klokvormige stūpa's den historischen Buddha voorstellen, kan Schr. zich niet vereenigen. „Ons hoofdbezwaar is, dat op die wijze de noodzakelijke climax in de grootsche Barabuḍur-conceptie verloren gaat... Indien de Barabuḍur een opklimming geven wil — en uit alles wat wij van de bedoeling van het monument begrijpen, moet men dat toch wel opmaken — dan kunnen de Buddha's der terrassen niet anders zijn dan een wezen, hetwelk hooger staat dan de Dhyāni-Buddha's". Schr. wijst er dan op, dat in het Nepaleesche Buddhisme naast de serie van vijf Dhyāni-Buddha's, er ook een van zes bestaat door de toevoeging van den Buddha Wajrasattwa, die dan als voornaamste en hoogste optreedt. Deze Dhyāni-Buddha neemt ook in het Javaansche Buddhisme, getuige de Sang Hyang Kamahāyānikan een zeer voorname plaats in. Deze catechismus spreekt van Wajradhara's Rad der Wet. De voor de hand liggende, de eenige mogelijke, handhouding van dezen Dhyāni-Buddha is dus wel de dharmacakramudrā, dezelfde, die wij bij de beelden in de klokvormige stūpa's aantreffen.

Op grond van Schr. 's klemmend betoog, dat wij hierboven zeer verkort weergaven, mogen wij dus voortaan zonder te veel aarzeling de Dhyāni-Buddha der vijfde nissenrij als Wairocana's en die in de klokvormige stūpa's als Wajrasattwa's aanduiden.

Wat Schr. over het bekende onafgewerkte hoofdbeeld uit den centralen stūpa zegt, brengt een — geheel onverwacht — eind aan alle gissingen en hypothesen waaraan het sinds de ontdekking in 1842 heeft blootgestaan. Schr. gaat na wat de kern is van het bericht van Hartmann's ontdekking van het beeld in 1842 en gist, dat

er een mise en scène heeft plaats gehad waarvan de regent van Magelang de régisseur en Hartmann het goedgeloovig slachtoffer geweest is „De beide berichten uit 1840 hebben ons doen zien dat men min of meer verwachtte, dat zich in den hoofdstūpa een beeld moet hebben bevonden...... Zou dat vermoeden ook niet bij den resident zelf hebben geleefd? Wie weet of er niet nog iets te vinden zou zijn, als men den stūpa eens grondig ging onderzoeken. Het plan wordt gemaakt; de regent krijgt natuurlijk opdracht de noodige voorbereidingen inzake werkvolk, werktuigen enz. te treffen. Wat ligt nu meer voor de hand, dan dat de gedienstige inlander zich beijvert om den Kandjeng werkelijk te laten vinden waar hij zoo zeer op hoopt? Het zou waarlijk de eerste ontgraving niet zijn, waarbij aan een hooggeplaatst onderzoeker een abnormaal geluk ten deel viel: de fortuin aanvaardt bij zulke gelegenheden gaarne een kleine handreiking. De groote heer hoopte op een beeld; goed er zou een beeld zijn. De regent laat dus heimelijk een binnenbrengen, maar het moest een wat bijzonder beeld zijn, niet van de soort, van welke er honderden waren, maar van die onafgewerkte, waar slechts een enkele van aanwezig was. Het stuk wordt dus onder het puin gestopt, de resident komt bij de opgraving, en zie, daar slaat een der arbeiders met zijn houweel op het hoofd van een beeld enz" (p. 649). Het beeld zelf aan een nauwkeurige beschouwing onderwerpend kan Schr. er niet anders in zien dan een uit een artistiek oogpunt minderwaardig Akṣobhya-beeld, dat niet opzettelijk onafgewerkt is gelaten, maar integendeel bestemd was om wel degelijk verder te worden voltooid en geplaatst te worden in een der nissen in de onderste rijen der Oostzijde.

Wat zich dan wél in den hoofd-stūpa bevonden kan hebben? „Mogen wij te rade gaan met den toestand in andere stūpa's, gelijk die in Voor-Indië onderzocht zijn — zegt Schr. — dan zou onze conclusie deze zijn: waarschijnlijk heeft er niets anders in gerust dan het reliek-

depot, wellicht met eenige muntjes en misschien een kleine inscriptie. Over de relieken hebben wij in Hoofdstuk I reeds iets gezegd, waarbij gebleken is, dat een bepaalde reliekvondst op Barabuḍur niet heeft plaats gehad".

Bij gebrek aan betrouwbare berichten omtrent den oorspronkelijken inhoud van den hoofdstūpa zal door Dr. Krom in deze kwestie het laatste woord wel gesproken zijn. Volkomen overtuigd zijn wij intusschen niet. Als het de bedoeling van den Regent geweest is den Resident iets te laten ontdekken bij diens onderzoek, waarom heeft hij dan, terwijl de Buddha's op de bovenste terrassen om zoo te zeggen voor het grijpen stonden, er een van het terrein naar boven laten sleepen, iets wat zeker niet onopgemerkt heeft kunnen gebeuren en de kans aanmerkelijk vergroot heeft, dat zijn verlakkerij ontdekt zou worden? Volgens Dr. Krom omdat de vondst zich door iets bijzonders van de ontelbare beelden op Barabuḍur moest onderscheiden. Dat bijzondere nml. het onafgewerkt-zijn, zou men kunnen opmerken, heeft het vooral in ons oog gekregen, niet het minst door de talrijke verklaringen, waartoe het aanleiding heeft gegeven, maar voor den Inlandschen bestuursambtenaar was het ongetwijfeld een leelijk beeld zonder meer, onwaardig om door een Resident als deszelfs verwachtingen hoog gespannen zijn gevonden te worden.

Natuurlijk kán Dr. Krom gelijk hebben, dat de bekende onafgewerkte Akṣobhya niet in den hoofdstūpa thuis behoort; zooals gezegd: betrouwbare gegevens ontbreken om zekerheid daaromtrent te verkrijgen. Maar indien dát beeld er niet gestaan heeft, vraagt toch de hoofd-stūpa, naar ons gevoel althans, om een ander hoofdbeeld. Als men de honderden Buddha's aan Barabuḍur aanschouwt die „in aangrijpende eentonigheid het monument omgeven en beheerschen" (Rouffaer) en als men daarbij vooral opmerkt dat de hoogste, de grootste dagob gelijkvormig is met die, welke zich op

de ronde terrassen verheffen, kan men de gedachte niet van zich zetten dat het Heiligste der Heiligen bestemd was een dergelijk beeld te bevatten als die in de kleinere dagobs rondom; maar dan uitbeeldend den Allerhoogsten God — of hij Ādibuddha of Buddha Wajrāna of Mañjuçrī geheeten heeft of anders — waaruit alle anderen emaneeren.

„De Barabuḍur als Hindoe-Javaansch kunstwerk en cultuurmonument" is de titel van het daarop volgend Hoofdstuk. Zoo ergens dan is het hier dat Schr. gelegenheid heeft zijn innige vertrouwdheid met zijn onderwerp te toonen. Wat al fijne opmerkingen, kernachtige karakteristieken, van diepe bewondering getuigende beschouwingen krijgt de lezer hier te genieten.

De prachtige bladzijden van Foucher over de uitbeelding der teksten op de Barabuḍur-reliefs, waarin zoo duidelijk de moeilijkheden zijn blootgelegd, die de verklaring in den weg staan, vormen Schr. 's uitgangspunt. Hij treedt dan in beschouwing over de voorliefde der beeldhouwers voor de niet-sprekende episodes uit de te illustreeren teksten „......... hun eerste en voornaamste doel was *niet* een zekeren tekst zoo duidelijk en sprekend mogelijk voor te stellen, maar *wel* in den vromen bezoeker die stemming van beschouwende gemoedsrust te kweeken en te onderhouden, welke een eerste voorwaarde was om hem geschikt te maken voor de ontvangst der heilsleer". Daarop komt de langwerpige vorm der reliefs ter sprake, waardoor de kunstenaars gedwongen waren om de ruimte te vullen met allerlei personen en zaken die met de eigenlijke uit te beelden episode niets te maken hebben. „Behalve die behoefte aan aanvulling van een naar verhouding te groote ruimte is er een bepaalde voorliefde aanwezig tot het in bijzonderheden uitwerken van de details; het op den voorgrond treden van het bijwerk is voor een niet gering deel een gevolg van de blijkbare ingenomenheid van de kunstenaars met dit deel van hun taak...... Wij zien in dit verschijnsel

een kenmerkende eigenaardigheid dezer kunst, in die mate zelfs, dat wij ons afvragen, of de langgerekte vorm der voor de reliefs bestemde paneelen niet evengoed gevolg als oorzaak van de hier besproken typische compositie der tafereelen kan zijn. Met andere woorden of de vorm der paneelen niet juist zoo langwerpig gekozen kan zijn, mede om de kunstenaars gelegenheid te geven deze zijde van hun talent zoo voordeelig mogelijk te doen uitkomen".

Foucher heeft van de Barabuḍur kunstenaars gezegd: „Ils sont capables de représenter des types, non des individus". Ook Dr. Krom spreekt van de „onmacht om aan de optredende figuren iets individueels te geven" en even verder: „de beeldhouwers hebben bij de wedergave hunner personen niets, letterlijk niets, anders gedaan, dan telkens het *type*, dat zij noodig hadden uit te beelden; zij hebben in dat type zooveel ze dat noodig vonden afwisseling gebracht door details te wijzigen, maar ze hebben nooit getracht binnen die verschillende typen ook de verschillende individuen van elkander te onderscheiden, niet door gelaatstrekken of gestalte, maar ook niet door de toewijzing van een eigenaardigheid in kleederdracht of iets dergelijks". Eindelijk wijst Schr. er op, dat, getuige de kop van een portretbeeld als die van Tjandi Sewoe, de Hindoe-Javaansche beeldhouwer *als ze wilden* wel degelijk tot individualiseeren in staat waren. (p. 660) Dit laatste gezegde is eenigszins in strijd met het voorafgaande over de „onmacht" Wij voor ons achten het beter de vraag of de kunstenaars al dan niet tot het scheppen van individuen in staat waren, te laten rusten en als een feit te accepteeren, dat op Barabuḍur evenmin als ooit in de Buddhistische kunst naar een realistische persoonsuitbeelding gestreefd is.

Op een eigenaardigheid, die de interpretatie der uitgebeelde voorstellingen zoo bijzonder moeilijk maakt,

vestigt Schr. dan de aandacht: de inconsequentie in de wedergave van zelfde personen „Herhaaldelijk, neen zelfs als regel, viel op te merken, dat een zelfde persoon op twee achtereenvolgende reliefs er geheel anders uitzag, d.w.z. het type bleef wel gehandhaafd, de vorst was nog steeds een vorst, de asceet een asceet enz., maar de details weken geheel af: de tiara bijvoorbeeld was, met behoud van den bij het groot ornaat behoorende hoogen vorm, spitser of breeder .... een borstband was opeens weggelaten, versierselen hadden een ander aanzien gekregen, en zoo vervolgens". Met de mise en scène is het al niet anders. Allerlei personen en voorwerpen uit de omgeving van den hoofdpersoon ondergaan in den loop der geschiedenis de meest fantastische metamorphosen. Waaraan zijn die in onze oogen zoo wonderlijke inconsequenties toe te schrijven? Aan het streven van de kunstenaars om de toeschouwers te doordringen van de nietswaardigheid der uiterlijke verschijningsvormen, de çunyatā van het stoffelijke? Wij kunnen aan deze opzettelijkheid moeilijk gelooven. Schr. zelf geeft trouwens een veel waarschijnlijker verklaring gelegen in de eigenaardige werkwijze der Barabuḍur-kunstenaars. Zeer waarschijnlijk hebben een groot aantal beeldhouwers aan de verluchting der paneelen van muren en balustrades samengewerkt; zij kregen aan de hand van het bestaande ontwerp de aanwijzingen, welke episode telkens weer te geven was, en om alle vergissingen te voorkomen zijn hoogstwaarschijnlijk overal met korte woorden aanduidingen van den verlangden inhoud boven de paneelen gebeiteld. Was aldus de hoofdinhoud van elk relief door den ontwerper vastgesteld, het lijdt geen twijfel of de beeldhouwers hebben bij de uitvoering der details een groote vrijheid genoten. „Is dit de werkwijze geweest dan vindt de variatie in de details bij zelfde personen op verschillende tafereelen een gereede verklaring. Uit den aard der zaak kon één beeldhouwer op de enkele achtereenvolgende, aan zijn

zorgen toevertrouwde tooneelen ook in alle kleinigheden wel consequent blijven, maar het zou dan dubbel misleidend zijn geweest, als de over eenige reliefs goed volgehouden figuren opeens veranderen daar, waar de reliefs van beeldhouwer A aansloten bij die van B. Dan was het altijd nog beter, dat de consequentie *nergens* werd doorgevoerd, ook niet op de tafereelen van denzelfden A of B. Zoo voert de practische onmogelijkheid om over een geheele reeks eenvormigheid in de details te betrachten, vanzelf tot de wenschelijkheid van een min of meer systematische afwisseling, en dan kan ten slotte het leerstuk van de onwerkelijkheid aller verschijningsvormen nog wel het zijne er toe bijgedragen hebben om te maken, dat men met die in ons oog zoo zonderlinge verwarrende variaties volkomen vrede had".

Hoewel de beeldhouwers wisten welke voorstellingen zij op de paneelen hadden aan te brengen, hebben zij zeker niet zelf den tekst in handen gehad van welke zij telkens een deel hadden uit te beelden, maar hebben zij van den genialen ontwerper de noodige aanwijzingen ontvangen. Ware het anders geweest, dan zou men moeten aannemen, dat alle kunstenaars Sankrit-kundigen waren en dus vermoedelijk allen of bijna allen uit voor Indië afkomstig moesten zijn. Schr. vervolgt: „Hebben zij zich niet bezig behoeven te houden met de geleerdheid der Buddhistische Sankrit-teksten en zich kunnen bepalen tot het uitvoeren van korte voor elk tafereel gegeven aanwijzingen, dan is er niet het minste bezwaar tegen de veronderstelling, dat zij op Java zelf zijn gerecruteerd en dat dus deze kunstenaars Hindoe-Javanen waren".

Voor deze veronderstelling pleit ook het feit, dat de korte inscripties van den bedolven voet in Kawi-schrift zijn gesteld: „Dit schrift is alleen verklaarbaar, als het voor inheemsche beeldhouwers bestemd was. Voor-Indische kunstenaars zouden uit den aard der zaak hun eigen schrift gebruikt hebben voor die opschriften, die

slechts voor de bewerkers der reliefs en voor niemand anders van nut waren. Dat het inheemsche Javaansche schrift is gebruikt, bewijst dus, dat het ook inheemsche beeldhouwers waren, die deze paneelen moesten uitwerken". Het allervoornaamste bewijs, dat de kunst van Barabuḍur niet is een geimporteerde vreemde kunst, maar een product van den eigen Javaanschen bodem, ziet Schr. in haar zuiver Hindoe-Javaansch karakter, naar vorm en inhoud beide. „Daarmede wordt natuurlijk volstrekt niet ontkend — aldus Schr.'s allerbelangrijkste conclusie — dat de Hindoe-Javaansche kunst als geheel, en dus ook die van Barabuḍur, in haar oorsprong en haar wezen een Hindu'sche, eene geïmporteerde is; zij doet zich echter op Java voor als een afzonderlijke eenheid, waarin de oorspronkelijke Indische elementen op gelukkige wijze met Javaansche eigenaardigheden zijn gecombineerd. Wij laten nu het moeilijke vraagstuk ter zijde, in hoeverre die eigenaardigheden toegeschreven moeten worden aan de door de kolonisten in deze gewesten aangetroffen oerbevolking, dan wel op andere wijze verklaard moeten worden, en bepalen ons er toe te constateeren, dat hetgeen wij Hindu-Javaansche kunst noemen niet is een Hindukunst op Java — al moge zij naar alle waarschijnlijkheid daaruit ook zijn ontstaan — maar een typische, in dezen vorm alleen op Java aangetroffen, kunstuiting, samengegroeid uit vreemde en inheemsche bestanddeelen, in wier ontwikkelingsgang wij gaandeweg het Javaansche element in beteekenis zien toenemen". De negatieve conclusie, die in deze woorden besloten ligt, is volkomen in overeenstemming met de door ons ontwikkelde hypothese omtrent den oorsprong der Hindu-Javaansche kunst. Zoomin als de kunstenaars van Barabuḍur pur sang Voor-Indiërs geweest zijn, zoomin is het heilligdom zelf als een voortbrengsel van een Hindoesche importkunst te beschouwen. In de positieve gevolgtrekkingen loopen de meeningen van Schr. en recensent eenigszins

uiteen. Schr. meent [5]) in de Midden-Javaansche kunst, waartoe ook Barabuḍur behoort, een in de loop van verscheidene eeuwen sterk gejavaniseerde Hindoe-kunst te moeten zien, die ten tijde harer importeering zuiver Hindoesch was. Wij voor ons achten het waarschijnlijker dat de Hindoes hier alleen de tradities hebben gebracht en de Javanen die op hunne wijze hebben uitgelegd en in praktijk gebracht.

Het is hier niet de plaats over dit punt in debat te treden. Liever volgen wij Schr. als hij nadert tot wat wij het hoogtepunt van zijn werk zouden willen noemen: zijn beschouwingen over Barabuḍur als onderdeel van de Hindu-Javaansche kunst „....... een kunst van Barabuḍur bestaat niet, wij hebben slechts de algemeene Hindu-Javaansche kunst, onder wier vertegenwoordigers Barabuḍur evenzeer behoort als Prambanan en zooveel andere kunstwerken. Het moge waar zijn, dat wij Barabuḍur altijd in de eerste plaats zullen noemen, als de meest voortreffelijke dier vertegenwoordigers; een kenmerkend onderscheid, het wezen der zaak rakend, is er niet" en als hij daartegenover stelt dat heel bijzondere, dat onbeschrijfelijke, dat het stūpa-heiligdom alleen eigen is, en niet te verklaren is uit eenig aanwijsbaar detail van techniek of kunstopvatting. „Het is de geest, die uit dat alles spreekt en er op ondefinieerbare wijze zijn adel aan schenkt, een geest van toewijding, van bhakti, zooals het Buddhisme die verstond ...... Wij zullen niet trachten dien geest van mystiek getinte, liefdevolle toewijding aan het ideaal te definieeren of te analyseeren overtuigd als wij zijn van onze onmacht daartoe. Hij laat zich nu eenmaal niet met het verstand begrijpen of beredeneeren; het is niet anders dan een gevoel, een stemming, waaraan men zich heeft over te geven, dankbaar althans iets deelachtig te worden van die openbaring van Barabuḍur's goddelijken geest, eeni-

[5]) Zie ook Schr.'s Inleiding tot de Hindoe-Javaansche Kunst, 1920, I Hoofdstuk IV.

germate deel te hebben aan de deemoedige vereering der scheppers van het heiligdom voor het hoogste ideaal, dat voor hen het wezen van het Buddhisme is, voor ons misschien anders heet, maar in den grond toch hetzelfde blijft".

Wij moeten de verleiding weerstand bieden nog meer uit deze hooggestemde beschouwingen te citeeren en luisteren wat Schr. heeft te zeggen over de vrijheid van opvatting der kunstenaars ten opzichte van de Indische tradities bij de wedergave van bijzonder bekende of gewichtige episodes. Niet alleen in dit opzicht vertoonen de kunstenaars van Barabuḍur een groote onafhankelijkheid. Het zou mogelijk geweest zijn, dat zij bij het in beeld brengen van Voor-Indische, on-Javaansche teksten er naar gestreefd hadden dat oorspronkelijk Voor-Indisch karakter van het voorgestelde zooveel mogelijk te handhaven en bijvoorbeeld hun best gedaan hadden om aan de levensgeschiedenis van Çākyamuni geheel het aanzien te geven, dat huns inziens bij den tijd en de plaats van Buddha's aardsche optreden paste. Volgens Schr. hebben zij dat niet gedaan, maar de voorgelegde Sanskrit-teksten in het Javaansche getransponeerd. „Zoo ergens — aldus Schr. — dan krijgen wij hier vanuit het volle leven een indruk van het Java dier dagen". Hierop volgt een restrictie: „Wij moeten er ons voor wachten om van alles wat op die reliefs is voorgesteld zonder meer aan te nemen, dat het juist zóó te midden der Hindu-Javanen zich heeft voorgedaan. Er zijn gevallen denkbaar, dat de tekst voorschreef, het een en ander uit te beelden, dat wel aan de Hindu-maatschappij uit het vaderland dier teksten, maar niet aan die van Java eigen was, en in zulke gevallen hebben de beeldhouders niet kunnen nalaten ook dat on-Javaansche een plaats tegeven. Die gevallen kunnen er geweest zijn niet alleen, maar het is zelfs zeer waarschijnlijk, dat ze zich hebben voorgedaan, en waar ze precies te zoeken zijn, ontsnapt geheel aan onze con-

trole. Op dezen grond is dus eenige voorzichtigheid in onze gevolgtrekkingen geboden".

Ondanks deze belangrijke restrictie kunnen wij ons niet onvoorwaardelijk met de hier door Dr. Krom gevolgde methode vereenigen. Als Schr. in de volgende bladzijden de op de reliefs uitgebeelde personen en zaken uit het dagelijksche leven nader bespreekt en bijvoorbeeld bij het totaal ontbreken van het nationale Javaansche wapen bij uitnemendheid, de kris, concludeert, dat die „dus later in zwang moet zijn gekomen" (p. 682), zouden wij willen vragen of het wel zoo volkomen zeker is, dat de reliefs een getrouwe afspiegeling zijn van de Hindu-Javaansche maatschappij, zooals die duizend jaar geleden werkelijk bestond?

Eenige aarzeling dunkt ons niet misplaatst, vooral als wij opmerken, dat verscheidene typen van huizen, bale's, pendopo's enz. zooals ze op de reliefs zijn weergegeven, naar Parmentier overtuigend heeft aangetoond [6]), onmogelijk in werkelijkheid hebben kunnen bestaan; dat de uitgebeelde volkstypen niet de minste gelijkenis vertoonen met de tegenwoordige Javaansche en eindelijk, dat verscheidene soorten gebruiksvoorwerpen, sieraden enz. niet onder de Midden-Javaansche oudheidkundige vondsten voorkomen en omgekeerd allerlei opgegraven voorwerpen niet op de reliefs zijn aan te wijzen. A priori ware de mogelijkheid niet uit te sluiten, dat de kunstenaars de Javaansche maatschappij van hun tijd als volkomen minderwaardig beschouwd hebben en ongeschikt om bij de uitbeelding van heilige teksten te worden vereeuwigd en dat zij om die reden er zich met hart en ziel op hebben toegelegd om met behulp van de hun dienste staande gedetailleerde voorschriften een fantastische, quasi-Indische wereld in het leven te roepen, die zij alleen in de uiterste noodzaak, d.w.z. wanneer hun de gegevens ontbraken, met Javaansche ele-

[6]) B. E. F. E. O. VI (1907) p. 1 vlg.

menten stoffeerden. Voor zoover die voorschriften invloed hebben uitgeoefend op de Midden-Javaansche samenleving zelve — in de bouwkunst; bij de vervaardiging van troonzetels, draagstoelen, eereteekenen, de kleeding van vorsten en aanzienlijken enz. — zouden dan inderdaad de reliefs voor de kennis dier samenleving waardevolle gegevens aanbrengen; maar waar de maatschappij der lagere standen door die voorschriften onberoerd is gelaten, zouden de Barabuḍur tafereelen bij het in beeld brengen van het leven en bedrijf dier eenvoudigen, ons alleen op een dwaalspoor kunnen leiden. Kortom, de verhouding tusschen werkelijkheid en onwerkelijkheid is, zooals Schr. zelf op p. 682 opmerkt, buitengemeen moeilijk te doorgronden. De uitspraak, dat wij van de reliefs een indruk krijgen van uit het volle leven van Java dier dagen, kennen wij daarom alleen recht van bestaan toe nadat het overtuigend bewijs daarvoor zal zijn geleverd. En daar ontbreekt nog veel aan.

Overgaand tot een meer gedetailleerd overzicht van de voorstellingen der reliefs bespreekt Schr. achtereenvolgens de kleeding, wapens, waardigheidsteekenen, de abhiṣeka, de maaltijden, gebouwen, meubels, koffers en kisten, schalen, bakken, enz., lampen, wierookbranders, vazen, het vaatwerk, de landbouw, bruggebouw, pottebakkerij, jacht en visscherij, de draagstoelen, wagens, vaartuigen (waarbij gebruik gemaakt is van interessante door Van Erp verzamelde gegevens), godsdienstige verrichtingen en muziekinstrumenten. Bij de bespreking dezer onderwerpen heeft Schr. zich tot de hoofdpunten beperkt. „Wij voor ons hebben het gevaar willen vermijden door de vele boomen het bosch uit het oog te verliezen en in een algemeen werk als dit een samenvattend overzicht het meest doeltreffend geacht, in afwachting dat later een voorgeschreden onderzoek de mogelijkheid zal verschaffen om van de gegevens van Barabuḍur voor de kennis der Hindu-Javaansche maatschappij het juiste gebruik te maken”.

Het 17de hoofdstuk „Het Pantheon van Barabuḍur" handelt over de verschillende goddelijke en half goddelijke wezens. Het vangt aan met een uitvoerige beschouwing over de uitbeelding van de Buddha-figuur, waarbij uitgegaan wordt van de vroeger door ons aan dat onderwerp gewijde studie. Schr. kan de door ons voorgestane opvatting, dat verschillende eigenaardigheden van de kleedij van de Buddha-figuren op Barabuḍur onverklaarbaar zijn, tenzij men ze opvat als onbegrepen navolgingen van de oorspronkelijke, Voor-Indische Buddha-uitbeeldingen, niet deelen en ziet in de kleedij der Buddha's juist een min of meer getrouwe wedergave van een kleederdracht zooals die in werkelijkheid door Buddhistische monikken op Java gedragen moet zijn. Nu onze meening omtrent de verhouding der Indische tot de Javaansche sculptuur sinds de verschijning van het bovenbedoeld opstel aanmerkelijk gewijzigd is, gelooven wij met Dr. Krom dat het niet noodig is de verklaring der opgemerkte eigenaardigheden zoover van huis te zoeken als wij indertijd gedaan hebben. Aan den directen invloed van de Voor-Indische sculptuur zal zeker niet meer gedacht mogen worden; wel aan den invloed eenerzijds van canonieke voorschriften, anderzijds van de in werkelijkheid gedragen monnikskleedij, welke laatste trouwens aan diezelfde voorschriften beantwoord moet hebben. Na de overige bijzonderheden in de uitbeelding der Buddha-figuren te hebben nagegaan bespreekt Schr. achtereenvolgens de iconographische kenmerken der Bodhisattwa's Awalokiteçwara, Maitreya, Mañjuçrī, Wajrapāṇi en Samantabhadra. „Als hoofdpersoon van den Gaṇḍawyūha-tekst — zegt Schr. — leerden wij den Bodhisattwa Sudhana kennen, een overigens in de iconographie onbekende grootheid, zoodat men ook tevergeefs naar een bepaald kenmerkend attribuut bij hem zal zoeken en de beeldhouwer klaarblijkelijk vrijheid gehad en gebruikt heeft om hem van tijd tot tijd

verschillende voorwerpen of bloemen in de hand te geven, zonder daarbij met eenige traditie in conflict te komen". (p. 725) Er had misschien wel eenige aanleiding bestaan om na te gaan of deze Sudhana dezelfde is als de Bodhisattwa Sudhanakumāra, vooral omdat B. H. Hodgson [7]) in zijn aanteekening over den Gaṇḍawyūha den hoofdpersoon van het verhaal bij dezen naam noemt. Deze acolyt van Amoghapāça wordt steeds uitgebeeld met de handen in añjalihouding en een boek onder den oksel [8]) Het laatste attribuut zien wij den Sudhana der reliefs nergens voeren; wel wordt hij zeer vaak met de handen in añjali uitgebeeld, wat op zich zelf niet veel zegt daar zijn rol nu eenmaal meebrengt dat hij gedurig godheden eerbiedig nadert, aanhoort enz. Het ontbreken van het boek zou verklaard kunnen worden uit de omstandigheid dat Sudhana na en door zijn leertijd, die juist op Barabuḍur wordt uitgebeeld, in het bezit van de hoogste wijsheid geraakt. Hoe het zij, het zou wellicht de moeite loonen in de Chineesche en Tibetaansche litteratuur naar meer bijzonderheden omtrent Sudhanakumāra te speuren en zoo mogelijk vast te stellen of er eenig verband tusschen hem en den hoofdpersoon der derde gaanderij bestaat.

De laatste bladzijden van hetzelfde hoofdstuk behandelen nog Ratnapāni, Kṣitigarbha, Khagarbha, diverse goden en godinnen — Çakra, Brahmā, Çiwa, Wiṣṇu, Yama, Māra — en halfgoddelijke wezens als kinnara's garuḍa's en yaksa's of rāksasa's.

In het laatste hoofdstuk heeft Schr. zich tot taak gesteld voor zoover de gegevens daartoe de gelegenheid schenken de plaats te bepalen welke de Barabuḍur inneemt temidden van het Buddhisme in het algemeen en het Mahāyāna van Java in het bijzonder. Hiermede

---

[7]) Essays on the languages, literature, and religion of Nepal and Tibet (1874) p. 13.

[8]) Foucher, Iconographie bouddhique II, Grünwedel, Mythologie p. 129, 132.

wordt het gebied, dat tot duisver in nachtelijk duister gehuld was betreden en het is Schr. 's groote verdienste hier het eerste sprankje licht te hebben doen opgloren.

Dr. Krom begint een allerbelangrijkste vraag aan de orde te stellen: Hoe is te verklaren, dat op den eersten hoofdmuur de levensgeschiedenis van den historischen Buddha slechts tot de eerste prediking te Benares in beeld is gebracht en alle volgende, toch zeer belangrijke, episoden uit zijn leven en, ten slotte, zijn ingaan in het Nirwāṇa, ontbreken? Brandes heeft geredeneerd: het Parinirwāna is *te* belangrijk om op dit rijk geïllustreerde monument te kunnen ontbreken; waar zou het nu gestaan kunnen hebben? en hiervan uitgaande ondersteld, dat het slot van Buddha's leven bestemd was uitgebeeld te worden boven de vierde gaanderij, op de glad gebleven buitenwanden der ronde terrassen. Dat dit laatste niet in de bedoeling van den bouwmeester gelegen kan hebben toont Dr. Krom overtuigend aan. Volgens hem moet de vraag anders gesteld worden en aldus luiden: wat kan de reden geweest zijn dat men op dit rijk geïllustreerde monument een zoo belangrijke gebeurtenis niet heeft voorgesteld? Omdat volgens Schr. voor den ontwerper van Barabuḍur Çākyamuni's Nirwāna zulk een belangrijk feit niet was. „Hij heeft — en dat is waarvoor wij hem danken en te vereeren hebben — de Heilsleer geopenbaard; maar wat er verder met hem gebeurd is, kan ons betrekkelijk onverschillig zijn. Voor het Hīnayāna is het gansch anders: daar is immers Çākyamuni degeen, die ons de verlossing uit de ellende van 's levens-kringloop gewezen heeft juist door en in het Nirwāṇa .... Maar de kerk van het Mahāyāna stelt zijn idealen hooger. Niet het Nirwāṇa is het einddoel van aller pogen; neen, zelfs al kan men dat bereiken, dan dient men er van af te zien en veeleer, het geluk zijner medeschepselen boven het eigene stellend, den moeizamen loopbaan eens Bodhisattwa's te aanvaarden om, kan het zijn, eenmaal zelf als Buddha in het bezit der Hoogste

Wijsheid deze aan de wereld te openbaren. Deze leer van het algemeen Bodhisattwa-schap aller geloovigen doet met het eigen Nirwāṇa ook dat van Çākyamuni op den achtergrond treden. Diens groote daad .... is de verkondiging der Heilsleer .... Zoo leidt de consequentie van een der fundamenteele stellingen van het Mahāyāna noodzakelijkerwijs tot een verwaarloozing van Çākyamuni's Parinirwāṇa en mogen wij uit het ontbreken van een voorstelling daarvan de conclusie trekken, dat bij de secte, die Barabuḍur stichtte, de bovenaangeduide leer logisch en consequent was doorgevoerd" (p. 736).

Na aangetoond te hebben dat er niet voldoende aanleiding bestaat om op het voetspoor van Foucher het Buddhisme van Barabuḍur met de school der Mūlasarwāstiwādins, in verband te brengen, gaat Schr. na wat de Hindoe-Javaansche gegevens zelve ons omtrent den aard van het hier te lande beleden Buddhisme te leeren hebben. Hierbij moet een scherp onderscheid gemaakt worden tusschen die van de Midden- en Oost-Javaansche periode. De eerste zijn voor het onderzoek het belangrijkste „niet slechts omdat ze in tijdsorde dichter bij Barabuḍur staan, maar ook omdat wij hier de meeste kans hebben de vorm van Buddhisme aan te treffen, gelijk die uit Voor-Indië was ingevoerd.... Op Oost-Java heeft het Buddhisme klaarblijkelijk reeds veel aan zuiverheid ingeboet; het is er, gelijk vooral uit de geschriften op te maken valt, op bedenkelijke wijze met Çiwaïsme vermengd en dus, ook al heeft het natuurlijk wel een en ander van zijn oorspronkelijken vorm behouden, een veel minder vertrouwbare bron van onze kennis van *het op Java ingevoerde* Mahāyāna dat ook aan Barabuḍur het aanzijn schonk" (p. 738). Schr. bespreekt dan achtereenvolgens de heiligdommen Kalasan, Mendut, Sewoe en Plaosan en concludeert, dat wij hieruit het algemeen erkend zijn van de leer van de Dhyāni-Buddha's en een op den voorgrond treden van de vereering van Bodhisattwa's en Tārā's opmaken.

Van de voor de kennis van het Buddhisme belangrijke gegevens van Oost-Java bespreekt Schr. eerst tjandi Djago met het hoofdbeeld van Amoghapāça en diens acolyten; dan de bronsvondst van Ngandjoek „..... In het algemeen, aldus Schr. mogen wij uit het bij Jajaghu aangetroffene zoowel als uit de losse beelden en bronzen opmaken, dat op Oost-Java, evenals op Midden-Java, de vereering van Bodhisattwa's (en Tārā's) zeer op den voorgrond trad, en dat het systeem der (vijf) Dhyāni-Buddha's er bekend gebleven was. De vondst van Ngandjoek zou in het bijzonder op een voornamen rol van Mañjuçrī en een groote belangrijkheid der wajra- symbolen duiden". Eindelijk betrekt Schr. in zijn onderzoek de schriftelijke Oost-Javaansche bronnen: de Sutasoma, waarin weer het systeem der vijf Dhyāni-Buddha's voorkomt, waarvan Wairocana, gelijkgesteld met den hoofdpersoon van het verhaal, de belangrijkste blijkt; de Kuñjarakarṇa, waarin weer hetzelfde vijftal, alsmede Lokeçwara en Wajrapāṇi optreden (de beide laatsten niet als Bodhisattwa's zooals Schr. doet, maar als Jina's aan te duiden) en den Nāgarakṛtāgama, die ook de Dhyāni-Buddha's en Tārā's kent en den historischen Buddha meer op den voorgrond doet treden dan de beide vorige werken. Bijzondere aandacht verdient de voorname plaats die de yoga blijkens dit dichtwerk in de praktijk van het Buddhisme innam en de sterke tantrische invloed die er overal aan het licht komt. [9]) Ten slotte geeft Schr. een overzicht van de Sang

---

[9]) Op p. 749 brengt Schr. het tantra Subhūti ter sprake, op het doorgronden waarvan koning Krĕtanagara zich volgens den Nāg. Kĕrt. (43 : 3) toelegde, waarschijnlijk hetzelfde werk, dat de S. H. K. als sang hyang tantrabajradhātu Subhūti citeert. Volgens Schr. bestaat er geen verband tusschen dit werk en de Prajñāpāramitā — hoewel Subhūti hierin als spreker optreedt — daar de Prajñ. geen tantrischen invloed verraadt. O. i. bestaat er eenige grond voor identificatie van het Subhūtitantra met de Wajracchedikāprajñāpāramitā — waarin

hyang Kamahāyānikan en besluit: „Het zou zeker ten eenenmale overbodig zijn, aan de hand van dezen inhoud te gaan betoogen, dat de Sang hyang Kamahāyānikan een tantrisch werk is. Ook zonder dat het zich zelve met zooveel woorden als de methode der Mantrācārya's aanbeval, zou eenige twijfel niet gewettigd zijn, gezien de strekking van de geheel uiteenzetting, welke immers gericht is op de bereiking van het Buddhaschap nog in dit leven, door middel van pūja, japa en mantra's; ook de terminologie, als geheel genomen, is de tantrische, voor zoover wij die kennen" (p. 752). Schr. vraagt zich dan af of de opvattingen van den S. hy. Kamahāyānikan algemeen op Java gegolden hebben en komt na een vergelijking tusschen den catechismus en den Nāgarakṛtāgama tot de slotsom: „Kortom, zoo niet alle teekenen bedriegen kan met zekerheid geconstateerd worden, dat het Mahāyāna van Oost-Java, in den bloeitijd van het Majapahitsche rijk, geen ander is dan het Tantrisme van den Sang hyang Kamahāyānikan" (p. 753). Schr. neemt dan de vóór-Oost-Javaansche periode in beschouwing. De S. hy. Kamahāyānikan wordt in verband gebracht met koning Siṇḍok (ca 851—869 Çaka), door welk feit de ouderdom van het Javaansche Tantrisme in elk geval tot in het midden der negende Çaka-eeuw wordt opgevoerd. Met Siṇḍok staan wij aan het begin der eerste bloeiperiode van Oost-Java, maar tevens nog juist aan het einde van den Midden-Javaanschen tijd. Zoo dringt

ook Subhūti als spreker optreedt — dat een onderdeel vormt van de groote Prajñ., daar dit geschrift in bijzonder hoog aanzien staat bij de Shin-gon-shu in Japan (Zie Max Müller, S. B. E. 49, II p. XII), dus de Mantra-buddhistische secte, waartoe ook de Javaansche Buddhisten behoord hebben. Het feit, dat een niet tantrische tekst ook voor volgelingen van het Mantrayāna gezag gekregen heeft, zou verklaard kunnen worden uit den naam van den genoemden tekst: het woord Wajra- moet hun tantrisch in de ooren geklonken hebben. Voor den overgang van onderdeelen van werken van algemeen erkend gezag naar het speciale bezit van bepaalde secten vergelijk het omtrent den Awataṃsaka en den Gaṇḍawyūha opgemerkte in de Toevoeging.

zich de vraag op in hoeverre het door den S. hy. Kamahâyānikan met Siṇḍok's naam verbonden Tantrisme ook aan Midden-Java mag worden toegeschreven. Literaire bronnen, die daarvoor inlichtingen zouden kunnen verschaffen, ontbreken helaas voor die oudste periode, maar gelukkig zijn er de iconographische gegevens, die het zeer waarschijnlijk maken dat reeds het Midden-Javaansche Buddhisme tantrisch gekleurd was. Schr. wijst er dan op dat de Tantra-school in allerlei opzichten samenhangt met de praktijken der Yogācārya's, dat het niet mogelijk is tusschen die beide ergens een grens te trekken, doch men te doen heeft met één doorloopende ontwikkelingsgang, die zich van Asaṅga voortzet tot het hedendaagsche Lamaïsme. Dat ook het Javaansche tantrisme zich zijn afstamming uit de Yoga-school bewust was, bewijst de S. hy. Kamahāyānikan, die als autoriteit voor de indeeling van den yoga Dignāga, noemt, den grootsten vijfde-eeuwschen logicus der oude Yogācārya-school. „Voegen wij dit feit, het Tantra van Oost-Java als afstammeling van Asaṅga en Dignāga — aldus Schr. — bij het zooeven opgemerkte aangaande den klaarblijkelijken directen samenhang tusschen de godsdienstige voorstellingen van Midden- en Oost-Java, en de sporen van een Bodhisattwa-vereering overeenkomstig Yoga- en Tantra- opvattingen bij een monument als de Mendut, dan ligt de conclusie voor de hand, dat er een hooge mate van waarschijnlijkheid is, dat het Midden-Javaansche Buddhisme als geheel genomen evengoed als het Oost-Javaansche dient te worden toegeschreven aan een reeds bepaaldelijk tantrisch getinte Yoga-school" (p. 755). Schr. gaat dan na in hoeverre het op den Barabuḍur aangetroffene met die waarschijnlijkheid in overeenstemming is. De Lalitawistara, die op den eersten hoofdmuur is afgebeeld, staat in Nepal waar men een Buddhistische maatschappij van een tantrisch karakter aantreft, in hoog aanzien. Op dezen zelfden tekst berust de Tibetaansche levensbe-

schrijving van Çākyamuni. „Uit de geldigheid van dezen tekst bij hedendaagsche tantrische secten mag men gereedelijk opmaken, dat zijn bekendheid op Java zeer wel overeen te brengen is met het tantrisch gekleurde Buddhisme, dat wij als den waarschijnlijken vorm van het Javaansche Mahāyāna meenden te moeten aannemen." Çūra, de dichter van de Jātakamālā, behoorde zooals Schr. waarschijnlijk maakt, tot de Yogācārya's. De Gaṇḍawyūha de tekst van de tweede gaanderij wordt toegeschreven aan den stichter zelf van de Yoga-school, Asaṅga. Ook hierin vindt men dus een bevestiging van de ondersteIde yoga-afkomst van het Buddhisme van Barabuḍur. Andere feiten, die in den loop van het onderzoek aan het licht zijn gekomen wijzen in dezelfde richting: Samantabhadra bleek een bijzonder voorname plaats aan het stūpa-heiligdom in te nemen; een systeem van zes Dhyāni-Buddha's waarvan de hoogste waarschijnlijk Wajrasattwa is, wordt er erkend. De combinatie van deze twee voorstellingen is niet alleen aan Barabuḍur eigen: In het Chineesche Buddhisme wordt het stel van zes Dhyāni-Buddha's door toevoeging van Wajrasattwa, opgegeven als te behooren tot de school der yogācārya's. Dezelfde combinatie komt voor in Tibet en in Voor-Indië. Belangrijke, analoge voorstellingen heeft ook de Pañcakrama, waarin tantrische praktijken, afkomstig uit de Yoga-school gemengd zijn met de meer volmaakte en meer logische leerstellingen der Mādhyamika's. Schr. komt dan tot de volgende conclusie, die wij om haar belangrijkheid in haar geheel citeeren (p. 762). „Uit het bovenstaande mag dunkt ons de conclusie zijn, dat wij voor Barabuḍur niet behoeven te zoeken naar een ander soort Buddhisme dan dat, hetwelk wij als de heerschende vorm op Oost-Java leerden kennen. Een *tantrisch* getinte Yogācāra-leer was het, die wij daar ontmoetten, en thans is wel gebleken, dat alle gegevens, welke wij aan het op den stūpa voorgestelde konden ontleenen, juist daarmee overeenkomstige aanwijzingen aan de hand

doen. De Gaṇḍawyūha, de voorname rol van Samantabhadra, het systeem der Dhyāni-Buddha's met den zesden er bij, dat alles afzonderlijk en gecombineerd wees slechts in een richting: bij Yogācāra en Tantra was het ,dat wij de punten van vergelijking vonden en gelijk Çūra met een deel der jātaka's van het monument zich aan de Yogācāra's liet toeschrijven, was ook de Lalitawistara in het Tantrisme gezaghebbend. Indien niet alle teekenen bedriegen, mogen wij dus als resultaat van ons onderzoek aanmerken, dat het Buddhisme van Barabuḍur in zijn wezen niet verschilt van het Oost-Javaansche. Het Javaansche Mahāyāna, van de Çailendra's die Kalasan stichtten, tot den ondergang van Majapahit, is een en hetzelfde; het is een in tantrischen geest ontwikkelde Yogācāra-leer, of, wil men, een op de Yogācārya's teruggaand Tantrisme." Tot slot van zijn beschouwingen wijst Schr. er op, dat toen men eenmaal den grondslag van het Tantrayāna ging aanvaarden, noodzakelijkerwijs de theoretische verschilpunten der scholen op den achtergrond geraakten. De meesters van den Yogācāra hadden reeds het voorbeeld gegeven. niet volgens een systeem, doch uitgaande van alle leeren gaf Asaṅga zijn onderricht. Het Javaansche Buddhisme geeft van zulk een combinatie van verschillende elementen mede een voorbeeld: dezelfde S.hy. Kamahāyānikan, welke Dignāga als autoriteit citeert, vertoont in de uiteengezette theorieën weder ontleeningen aan de Mādhyamika's. De eigenaardige leerstukken der secten verloren hun beteekenis, behalve voor zoover ze als grondstellingen een plaats vonden in een der wijsgeerige stelsels. „In het Buddhisme waartoe Barabuḍur behoort is, volgens Schr. het onderscheid der secten van volkomen ondergeschikt belang geworden. Het had eerst plaats gemaakt voor de vraag, of men het Hīnayāna dan wel het Mahāyāna aanhing; of men, binnen den kring van het groote Voertuig, het systeem der Mādhyamika's of der Yogacārya's volgde, en ten slotte zouden ook daartus-

schen de verschilpunten verflauwen. Niet natuurlijk dat ze niet meer bestonden, maar ze gingen gaandeweg alle practische beteekenis missen. Wanneer dat zoo is, dan kan een onderzoek naar de school die Barabuḍur stichtte, niet meer een zijn naar de secte, waaronder de ontwerpers te rangschikken zouden zijn. Het is immers ook zeer de vraag of er wel een bepaalde secte aan te wijzen zou zijn. Men kan zelfs verder gaan en beweren, dat het onwaarschijnlijk zijn zou, als slechts aanhangers van een secte hier aan het werk geweest zouden zijn. De volgelingen van den hier vertegenwoordigden tantrischen Yogācāra waren niet aan een secte gebonden; wat is aannemelijker dan dat allen, die dat stelsel erkenden en die daarin den weg tot hun eigen heil en dat der wereld geopend zagen, tezamen den reuzenbouw ter eere van die Leer hebben ondernomen, onverschillig uit welke der oude secten ze toevallig waren voortgekomen?"

Tot zoover Dr. Krom's beschouwingen, waarmede het laatste hoofdstuk na nog een korte heldere uiteenzetting van Yoga en Tantra te hebben gegeven, eindigt.

Een enkele opmerking voegen wij er aan toe.

Het is Schr.'s niet geringe verdienste te hebben aangetoond tot welke school het Javaansche Buddhisme in het algemeen en dat van Barabuḍur in het bijzonder behoort. Op dit resultaat van zijn onderzoek valt niet het minste af te dingen. Evenmin op het feit, waarop in het laatste citaat de nadruk is gelegd, dat bij de vermenging van tantrische praktijken met de theoretische grondstellingen van de verschillende oude scholen, de laatste op den duur alle beteekenis verloren hebben. Waar wij echter Schr. niet kunnen volgen, is wanneer hij in den loop van zijn betoog tracht te bewijzen, dat steeds maar één soort Buddhisme op Java bestaan heeft, dat — om een beeld te bruiken — onverschillig of men het onderzoekt op Midden-Java of op Oost-Java, bij Kalasan of bij Madjapahit, steeds tot denzelfden stroom blijkt te behooren, die ontspringt bij Asaṅga's Yogācāra,

de geheel oude geschiedenis van Java doorloopt en onzuiverder, immers steeds meer verontreinigd door Çiwaïsche bijmengselen wordt, al naar mate men zich meer stroomafwaarts begeeft. Het mag juist zijn, dat de oude philosophische secte-verdeelingen niet meer op Java gegolden hebben en alle vroegere grenzen in het latere, ook Javaansche, Mahāyāna zijn uitgewist, ... chassez le naturel il revient au galop. De Javaansche Buddhisten zouden geen Buddhisten hebben mogen heeten als zij niet in een grooter of kleiner aantal secten verdeeld waren geweest. Het tantrische element in hun systeem gaf tot die verdeeling volop aanleiding. In philosophisch getinte werken als de Sang hyang Kamahāyānikan, den Nāgarakrĕtāgama en andere Oost-Javaansche literaire bronnen komen secteverschillen niet aan het licht daar dezelfde terminologie ongetwijfeld bij alle Yogasecten in gebruik geweest is, maar des te duidelijker komen die verschillen in de iconographie te voorschijn. Als ten allen tijde op Java het systeem van zes Dhyāni-Buddha's (waarvan er trouwens vaak één zoek is) bekend is geweest en er Bodhisattwa's en Tārā's zijn vereerd, mag, naar het ons voorkomt, dat uiterst vage verschijnsel niet als een bewijs worden aangevoerd, dat het Javaansche Buddhisme steeds hetzelfde is geweest en gebleven. Het maakt toch een groot verschil uit of de Dhyāni-Buddha's in het eene geval deel uitmaken van een maṇḍala, waarvan Wajrasattwa aan het hoofd staat (als misschien op Barabuḍur), en in het andere geval in een maṇḍala zijn opgenomen tezamen met Bodhisattwa's, waarvan Amoghapāça de voorzitter is (als op Djago). Een pantheon dat in de bronsvondst van Ngandjoek belichaamd is mag niet zonder meer op een lijn gesteld worden met het sobere systeem dat in de Midden-Javaansche heiligdommen is gesymboliseerd. Deze verschillen maken het mogelijk, ja zeer waarschijnlijk, dat de geloovigen van Barabuḍur, die van Djago en de makers van de Ngandjoek-bronsjes verschillende Adibuddha's

als Hoogste Wezen erkenden; anders gezegd, dat er op Java, evenals in de andere Mahāyānistische landen, secten bestaan hebben, welker verschillen in geloofszaken in de iconographie tot uitdrukking zijn gekomen. Evenals in Tibet zijn die secten zonder twijfel ontstaan, elk afzonderlijk om een ācārya, die de kenner en verkondiger was van een bepaalden gezaghebbenden tekst of groep van teksten; die secten stoelden alle op den gemeenschappelijken wortel des geloofs van den yoga en de grenzen die hen scheidden mogen bezien op een afstand van duizend jaar vaag schijnen en moeilijk te traceeren zijn. Maar voor de geloovigen dier dagen hebben zij ongetwijfeld bestaan en voor de interpretatie hunner kunstwerken zijn zij nu nog niet zonder beteekenis. Zoo gelooven wij, dat er meer kleur, meer varieteit in het Javaansche Buddhisme is geweest dan wij in het beeld dat Dr. Krom daarvan ontworpen heeft hebben opgemerkt. Wat Barabuḍur betreft: ook al mogen de stichters vrijwat denkbeelden met andere Yogācārika's of Mādhyamika's, ja zelfs met Hīnayānika's gemeen hebben gehad, naar onze overtuiging hebben zij tot een zeer bepaalde secte behoord, welker dogma's voor zoover ze uitbeeldbaar waren, in het stūpa-heiligdom gesymboliseerd zijn. Met het bestaan van die secte rekening te houden en, zoo mogelijk, haar geschiedenis en karakter uit te vorschen, dunkt ons tot de onafwijsbare taak van het toekomstig Barabuḍur-onderzoek te behooren.

Na nog een blik op de uitvoerige bibliographie, de Lalitawistara-concordans het nauwkeurig bijgehouden Register en de afbeeldingen der inscripties van den bedolven voet geworpen te hebben, nemen wij afscheid van Deel I der Monographie.

In het voorbericht heeft Schr. de opmerking gemaakt, dat „natuurlijk niemand zijn werk van begin tot eind zou doorlezen".

Wij zijn daar nog niet zoo geheel zeker van (de zakelijke beschrijvingen der relief-voorstellingen buiten beschouwing gelaten).

Schr. 's glasheldere betoogtrant en vloeiende, onopgesmukte stijl maken zelfs de onappetijtelijkste onderwerpen — die toch ook in deze Monographie bespreking moesten vinden — genietbaar; en als hij zich zet om iets belangrijks duidelijk te maken of te pleiten voor een nieuwe verklaring bereidt de lectuur van vele bladzijden den lezer, of hij vakman is of leek, de verfijndste intellectueele genoegens.

Niet alleen zij, die de zware foliant van begin tot eind zullen doorwerken, maar ook zij, die het werk gebruiken voor een bepaald onderwerp en een enkel hoofdstuk raadplegen, moeten de meesterlijke compositie bewonderen. Ondanks het fragmentarische van onze kennis van het heiligdom, is Schr. er in geslaagd een groot harmonisch geheel op te bouwen, waarvan de samenstellende deelen een climax vormen, culmineerend in het van oprechte bewondering en diep inzicht getuigende slot. Ook elk hoofdstuk op zich zelf staat voor ons als een afgerond, volgroeid geheel, zoodat het ons uiterst gemakkelijk gemaakt wordt, zonder te veel naar andere bladzijden verwezen te worden, een compleet overzicht van den stand der wetenschap op dit oogenblik over een bepaald onderwerp voor oogen te krijgen.

Het is niet om de bovengenoemde, voortreffelijke eigenschappen dat de lezer Dr. Krom's werk het meest bewonderen zal.

Het is om de persoonlijkheid die hij er uit leert kennen.

Nu het overal welig tierend snobisme zich ook van de Oostersche kunst heeft meester gemaakt en Jan en Alleman op de knieën valt van bewondering voor 't eerste 't beste Buddha-beeld en wegsmelt van verrukking bij het aanhooren van onbegrepen diepzinnigheden, is het een verademing iemand aan het woord te hooren komen, die onder alle omstandigheden zich zelf weet te blijven: de Westerling, die, na het beste van de humaniora van eigen beschaving in zich te hebben opgenomen,

toegerust met koel verstand, een juist besef van de beperktheid onzer kennis, een diep religieus sentiment en een nooit falend gevoel voor humor, de Buddhistische gedachtenwereld tacht te doorgronden en daarvan het schoonste oprecht weet te bewonderen.

Het is de geest van fijne beschaving, van groote kennis en vooral van diepen eerbied voor zijn onderwerp, die Dr. Krom's werk adelt en er zijn grootste waarde aan verleent.

Twee zware portefeuilles — naar het uiterlijk beter verzorgd dan de tekst-band, waarvoor men te kwader ure het leelijke lettertype en de kinderachtige vignetten van Brandes' monographieën tot voorbeeld heeft genomen — met volmaakte reproducties van alle sprekende reliefs zijn de onafgescheidelijke genooten van Dr. Krom's werk. Laat het op 't stuk van reproducties gruwlijk verwende publiek bedenken wat het heeft willen zeggen: eenige duizende tableaux te fotografeeren in nauwe gangen waar het toestel te dicht op de muren gedrongen stond, de belichting de allerhoogste eischen stelde — er waren reliefs die maar gedurende enkele weken van het jaar door de zonnestralen in de goede richting getroffen werden — en ontelbare andere moeilijkheden te overwinnen waren. Het zal dan beseffen hoeveel wil, geduld en toewijding er vereischt zijn geweest om het toppunt van volmaaktheid te bereiken waarop de afbeeldingen alle zonder uitzondering staan.

Aan Van Erp en zijn trouwen helper De Vink worde hiervoor de uitbundige lof gebracht, die hun toekomt.

Wij zouden gaarne eindigen met den gewonen, maar in dit geval zeer oprecht gemeenden wensch uit te spreken „dat het werk in veler handen zal komen". Helaas zal dit niet het geval kunnen zijn. Over de behandeling die het standaardwerk van ministerieele zijde ondervonden heeft, is door 's Genootschaps Voorzitter in de Directie-vergadering van den 27sten Nov. jl. het

noodige reeds gezegd. Wij kunnen er dus het zwijgen toe doen.

Al is het ook niet met den gebruikelijken wensch, dan moge deze aankondiging toch met een gelukwensch besluiten aan de weinigen, die aan de uitgave van deze monographie hebben medegewerkt en aan de velen die haar verschijnen hebben verbijd: een gelukwensch met het feit dat na twintigjaren arbeid ten leste het werk voltooid is, dat het beroemdste bouwwerk van het Oosten volkomen waardig is.

Een werk waarop Indië en Nederland met recht trotsch kunnen zijn.

Toevoeging

Het Awataṃsakasūtra, de Gaṇḍawyūha en Barabuḍur.

Uit het citaat op p. 239 is kunnen blijken dat verschillende gedeelten van het op de reliefs van den tweeden hoofdmuur uitgebeelde verhaal van Sudhana niet bevredigend uit den Gaṇḍawyūha volgens Haraprasād Çāstrī's overzicht te verklaren zijn.

Hangt dit soms samen met de nog niet opgehelderde verhouding tusschen het Buddhāwataṃsaka-sūtra en den Gaṇḍawyūha, waarover Dr. Krom op p. 758 van zijn werk terloops spreekt?

Pelliot meent dat de Gaṇḍawyūha in China bekend is geworden en vertaald onder den naam Awataṃsakasūtra en dat beide werken volkomen identiek zijn .... „il suffit de comparer le contenu du Gaṇḍawyūha et des Avataṃsaka tibétain et chinois pour s'apercevoir qu'il s'agit là d'un seul et même ouvrage. [1]) Behalve op den inhoud der beide werken beroept hij zich op den monnik Teng-kwan, die in het eind der achtste of het begin der negende eeuw vele jaren besteedde aan het commenteeren van de Hwā-yen-king (de Chineesche vertaling van den Awataṃsaka), en in een zijner commentaren, gewijd aan de Bhadracarī, een deel van de Hwā-yen-king, den origineelen titel noemt die luidt: „Mahāwaipulyabuddhagaṇḍawyūhayuktisūtram".

Ook Takakusu is de meening toegedaan, althans volgens Winternitz, [2]) dat de Awataṃsaka hetzelfde

---

[1]) Notes à propos d'un catalogue du Kanjur. Journal asiatique XI t. IV p. 111. vlg.

[2]) Geschichte der indischen Litteratur, 1913 II p. 242: „Dass der Gaṇḍawyūha mit dem chinesischen Awataṃsaka identisch ist, erfahre ich von Prof. Takakusu, der die Texte verglichen hat".

werk is als de Gaṇḍawyūha. Als hij zelf aan het woord is [3]) luidt het echter, dat de Gaṇḍawyūha een onderdeel vormt van het andere sūtra.

Eindelijk heeft zich nog Watanabe over dezelfde kwestie uitgelaten; hij schrijft [4]) .... Of the Gaṇḍawyūha, I have had a fortunate opportunity .... of copying the whole Sanskrit text and comparing it with its three Chinese translations, viz. Nos. 87 (chap. XXXIV), 88 (chap. XXXIX) and 89 in the Catalogue".

Dit is Nanjio 's bekende Catalogue of the Chinese tripiṭaka (1883), die wij nu eerst onder de door Watanabe opgegeven nummers raadplegen.

No. 87. Tā-fāṅ-kwāṅ-fo-hwā-yen-kiṅ Skr. Buddhāwatamsakamahāvaipulya-sūtra, ... Translated by Buddhabhadra and others, of the Eastern Tsin dynastie, A. D. 317-420. 60 fasciculi, 34 chapters. Spoken by Buddha at eight assemblies, held in seven different places. Hence the term Tshi-*kh*u-pā-hwui, or „The seven places and eight assemblies".

No. 88. The same as 87. Translated by Çikṣānanda, A. D. 695—699, of the Thaṅ dynastry, A. D. 618—907. 80 fasciculi; 39 chapters. This is a later and fuller translation of No. 87, and agrees with Tibetan (45 chapters) which latter was translated from Chinese. The sixth assembly of 87 is divided into two in No. 88. There are two Imperial prefaces namely: 1. That by *Kh*aṅ-tsu, the third sovereign of the Miṅ-dynasty, dated A. D. 1412. 2. That by the Empress Wu-Tsö-Thien, A. D. 684—705, of the Thāṅ-dynasty, who sent a special envoy to Khoten for the Sanskrit text of this Sūtra, and took part in he translation.

No. 89. Tā-fāṅ-kwāṅ-fo-hwā-yen-kiṅ-phu-hhien-phusā-hhiṅ-yuen-kiṅ. „Chapter on the practice and prayer

[3]) The Life of Vasubandhu, Toung Pao, 2 : 5 (1904) p. 292.

[4]) The Nepalese Nava Dharmas and their Chinese translations, J. R. A. S. 1907 p. 663.

of the Bodhisattwa Samantabhadra, in the Mahāvaipulya-buddhāwataṃsaka sūtra". Translated by Prajña A. D. 796—798, of the Thāṅ dynasty, A. D. 618—907. 40 fasciculi. This is a later and fuller translation of a text similar to that of the last chapter of Nos. 87, 88 .... At the end there is a letter addressed to the Chinese Emperor from the King of Wu-*kh*a, i. e. Odra or Uda, in South India who presented to the former his own copy of the Sanskrit text of this chapter, in A. D. 795. It contains 62 verses of the Samantabradra pranidhāna, called Bhadracari, and agrees with the Sanskrit text mentioned in Cat. of Hodgson Mss. I 33, and Cat. Bodl. Jap. No. 56.

The above three works are generally distinguished by the number of fasciculi, as „sixty, eighty, and forty Hwā-yen-kiṅ".

De laatste hoofdstukken van Nanjio's Nos. 87 en 88, benevens No. 89, welks titel in het Sanskrit terug vertaald luidt: Samantabhadracaryā praṇidhānādhyāya, zouden dus volgens Watanabe vertalingen van den Gaṇḍawyūha zijn.

Men ziet dat de meeningen der drie geleerden precies verdeeld zijn: terwijl alle drie verklaren de inhouden van Awataṃsaka en Gaṇḍawyūha vergeleken te hebben, komt de eerste tot de conclusie, dat beide werken identiek zijn, de laatste dat de Gaṇḍawyūha het laatste hoofdstuk vormt van het andere sūtra, terwijl de middelste de eene keer den een en de volgende keer den ander in het gelijk stelt.

Laten wij trachten met de ons ten dienste staande middelen eenige zekerheid hieromtrent te verkrijgen.

Het Awataṃsaka-sūtra is niet in het Sanskrit bewaard gebleven, maar alleen in vertalingen in het Tibetaansch, Chineesch en Japansch. Hiervan zijn min of meer uitvoerige overzichten gepubliceerd, waaruit wij ons een denkbeeld van den inhoud kunnen vormen.

Volgens de Tibetaansche en Chineesche vertalingen (resp. Phal chen en Hwā yen king geheeten) die Wassiljew geraadpleegd heeft [5]) wordt de Buddha in den Awataṃsaka ten tooneele gevoerd predikend onder den Bodhiboom ten tijde dat hij het Buddhaschap deelachtig werd; in hetzelfde oogenblik manifesteert hij zich in den hemel Trayatriṃçat, op den top van den Meru, in het paleis van Yama, in den Tuṣita- en Nirmāṇarati-hemel. Op elk dezer plaatsen verschijnen Bodhisattwa's, waaronder Samantabhadra en Mañjuçrī, voor hem, brengen hem hulde, reciteeren gāthā's, discussieeren over godsdienstige onderwerpen „..... alles dieses — aldus Wassiljew — ist mit Licht übergossen und von mancherlei Verschwindungen und Erscheinungen belebt. Wir wissen eigentlich nicht, was der Zweck dieses Buches ist; ob den Buddha in seiner ganzen Majestät darzustellen, oder die Bodhisattwa's hervorzuheben, oder irgend welche neue Ideeen zu schaffen".

Leggen wij naast dit overzicht [6]) de inhoudsopgave van den Gaṇḍawyūha van Haraprasād Çāstrī. [7]) De inleiding, die wij straks nog noodig zullen hebben laten wij hier volgen: „Once upon a time, while residing with Samantabhadra, Manjuçrī and others, lord Buddha showed them the marvellous workings of a certain mystic position called Siñhawijrimbhita. As soon as the lord assumed that meditative position, the interior of the room expanded to an indefinite extent, the floor became thickly studded with sapphires and other precious stones, and gigantic pilars of solid emeralds supported

[5]) Der Buddhismus (1860) p. 171 (158). Vgl. Monographie p. 758.

[6]) Aan te vullen met wat op p. 281 over de inleiding is medegedeeld.

[7]) Bij Raj. Mitra, The Skr. buddhist Literature of Nepal, 1882, p. 90. Vgl. Monographie p. 482 vlg.

the roof. A Bodhisattwa, named Raçmiprabha, decorated the sky with clouds of various kinds, some showing heavenly flora, some raining nectarous perfumes. Then Sāriputra, approaching Mañjuçrī made him acquainted with the presence of a host of holy Bhishu's. With them Mañjuçrī started on a journey to the southern regions, and settled himself in a grove where stood the Vihāra of Maladhwajawyūha, where he had formely held his meditations. On this the people of the neighbouring town of Danyakāra came in crowds tot receive his instructions and his benediction. The lord taught them and singled out one young man to be the object of his special favour. This young man was named Sudhana ...."

Daarop volgt de opsomming der tochten door Sudhana op raad van Mañjuçrī ondernomen om wijsheid te vergaren, waarbij hij 47 verschillende personen bezoekt. Eindelijk reist hij naar Samudrakatīha „where Maitreya told him plainly that none but Mañjuçrī himself would be able to make his knowledge perfect. Thus after passing through a hundred austerities he went back to Mañjuçrī, who was living in the vicinity of Sumana. Sudhana by the favor of Mañjuçrī at last obtained full and perfect knowledge from the holy Samantabhadra".

Deze inhoudsopgave moge nog zoo slordig bewerkt en onvolledig zijn, [8]) onmiddellijk springt toch in het oog dat de Awataṃsaka een geheel andere opzet en inhoud vertoont en de beide teksten onmogelijk identiek kunnen zijn.

Mocht men hieraan nog twijfelen dan geeft de analyse van de Phal-chen (de Tibetaansche vertaling van Nanjio 88) waar de titels der 45 hoofdstukken vermeld zijn zekerheid. [9]) Met eenige moeite vindt men onder die titels de door Wassiljew genoemde plaatsen waar de

8) Monographie p. 483.

9) Feer, Analyse du Kandjour, II (1881) p. 208 vlg.

Buddha zich manifesteerde, en de door de Bodhisattwa's uitgesproken vertogen terug, maar verder — op de namen van Mañjuçrī en Samantabhadra na — niets, dat aan den inhoud van den Gaṇḍawyūha herinnert. De naam van den hoofdpersoon, Sudhana, die met zijn lotgevallen negen tiende deel van het werk vult, zoekt men tevergeefs.

Het magere overzicht van de Japansche vertaling van den Awataṃsaka, de Ke-gon-guyō, [10]) kunnen wij gevoegelijk buiten beschouwing laten. Het heet daar dat de Buddha na onder den Bodhi-boom de Hoogste Wijsheid te hebben verworven, een week lang het stilzwijgen bewaarde. In de daarop volgende week hield hij zijn eerste predikatie en leerde de Ke-gon-guyō, in acht samenkomsten twee op dezelfde plaats, de andere op verschillende plaatsen op aarde en in de hemelen.

In het voorbijgaan teekenen wij aan, dat deze Japansche vertaling blijkbaar teruggaat op het origineel van Nanjio 87, waar eveneens van acht bijeenkomsten sprake is, niet op het origineel van 88, waar dat aantal tot negen is vergroot.

Dat de Japansche Ke-gon-guyō en de door Wassiljew gebruikte Tibetaansche en Chineesche vertalingen hetzelfde werk, den Awataṃsaka, weergeven, behoeft niet betwijfeld te worden. Maar duister blijft nog welk toch het nauwe verband tusschen dezen tekst en den Gaṇḍawyūha mag zijn, dat Pelliot en Takakusu tot een gelijkstelling deed besluiten.

De verwarring, die tot deze gelijkstelling aanleiding heeft gegeven wordt duidelijk uit Edkins' overzicht van de Hwā-yen-king (Chinese Buddhism 1880, p. 20 vlg.) dat belangrijk genoeg is om hier in extenso te laten volgen. Wij vestigen er de aandacht op dat bedoeld over-

---

[10]) Fujishima, Le Buddhisme japonais (1889) p. 62 vlg. Nanjio, Twelve Japanese Buddhist Sects, hebben wij niet kunnen raadplegen.

zicht de Hwā-yen-king-redactie die Nanjio onder No 88 beschrijft tot grondslag heeft, omdat er van negen, niet van acht bijeenkomsten gesproken wordt.

„The delivery of the Hwā-yen-Sutra was laid in nine places. The first was under the Bodhi tree of Aranya in the kingdom of Magadha .... Pu-hien (Samantabhadra) is the principal speaker. Manjusiri, another, follows him. The scene is then suddenly changed to the paradises of the Devas. Indra receives Buddha in one of his palaces of the Sumeru Mountain .... He is followed by ten Bodhisattwas, who all speak in praise of Buddha's wisdom. Buddha is next found in the heaven of Yama the Indian Pluto, and after this in that called Tushita, literaly „the happy", where his mother Maya resides. After this the scene of the instructions and encomiums of the Bodhisattwas in the presence of Buddha is transferred to other Deva paradises, where Indra and other gods of the Brahmanical mythology hold conference with him. Last of all, at the close of this long Sutra, the scene is laid in the garden of Jeta as in the „Sutra of the Diamond". Shariputra and others are there by anticipation, but do not see Buddha, nor the magnificent assemblage of Bodhisattwas. Before the assembly breaks up, Manjusiri takes his farewell of Buddha, and sets forth on a southward journey among mankind. Shariputra and 6000 Bhikshus went to him for instruction. . . . Manjusiri then proceeded to the „the city of happiness", on the east of which he met the youth familiarly known among the Northern Buddhists as Shan-ts'ai-t'ung-tsi, who became his disciple and learned from him the knowledge of Bodhi. He also traversed Southern India, where he taught in 110 cities".

De jongeling genaamd Shan-ts'ai-t'ung tsi is — volgens vriendelijke mededeeling van den heer J. Th. Moll — niemand anders dan Sudhanakumāra. Het verzoek

van Çāriputra en „a host of bhiksu's" (volgens Edkins waren het er 6000) om onderricht, de tocht van Mañjuçrī naar het Zuiden en het uitverkiezen van Sudhana om in de Hoogste Wijsheid te worden ingewijd, hebben het slot van het Awataṃsaka-sūtra en Çāstrī's Gaṇḍawyūha dus gemeen. Wat daaraan voorafgaat verschilt echter in beide werken.

Nu wij weten, dat in het Awataṃsaka-sūtra een Sudhana-geschiedenis voorkwam en wel aan het slot, in het deel gewijd aan de laatste groote bijeenkomst waar Buddha den Awataṃsaka ontvouwde, gehouden in het Jetawana, moet het ons ook mogelijk zijn in de inhoudsopgave van de Phal-chen, de Tibetaansche vertaling van dezelfde redactie van den Awataṃsaka die Edkins voor zich heeft gehad, dezelfde geschiedenis terug te vinden. We zoeken daar natuurlijk aan het eind en vinden als titels der beide laatste hoofdstukken: 44 Sdong-pos-bgryan-pa, hetgeen volgens Feer beteekent (l'endroit) orné d'arbres plantés; en 45. Bzang-pos-spyod-pahi-smon-lam, d. i. volgens dezelfde autoriteit: „une prière pour faire le bien". In den eersten titel zou men niet licht den Gaṇḍawyūha herkennen en toch moet dit werk bedoeld zijn: Pelliot heeft er op gewezen, [11]) dat in de Tibetaansche vertaling van de Mahāwyutpatti het woord Gaṇḍawyūha wordt weergegeven met S d o ṅ - p o - b k o d - p o „où b k o d - p o traduit régulièrement v y ū h a, tandisque s d o ṅ - p o signifie „tige", „tronc".

Nous avons donc là un exemple nouveau de cet emploi de g a ṇ ḍ a au sens de k h a ṇ ḍ a qui est connu, en particulier, par le Divyāvadāna". De Tibetaansche vertaler heeft dus gedaan alsof er niet g a ṇ ḍ a, maar k h a ṇ ḍ a „de stam", het „hoofdstuk" stond; op die manier is „de bouw van het heelal" in „(de plaats) versierd

---

[11]) J. A. XI t. IV p. 121.

met boomstammen" omgetooverd. [12]) We behoeven dus niet te twijfelen of het 44ste hoofdstuk van de Phal-chen droeg tot titel Gaṇḍawyūha. In het laatste hoofstuk, welks titel in het Skr. terugvertaald Bhadrapraṇidhāna moet geluid hebben, herkennen wij gemakkelijk de Bhadracarīpraṇidhānagāthāḥ, de lyrische strophenverzameling, die het slot vormt van den Gaṇḍawyūha en ook als zelfstandige tekst bekend is. [13])

Uit de Phal chen en Edkins' overzicht blijkt dus zonneklaar, dat Watanabe het aan het recht eind heeft als hij den Gaṇḍawyūha het laatste hoofdstuk van den Awataṃsaka noemt. [14])

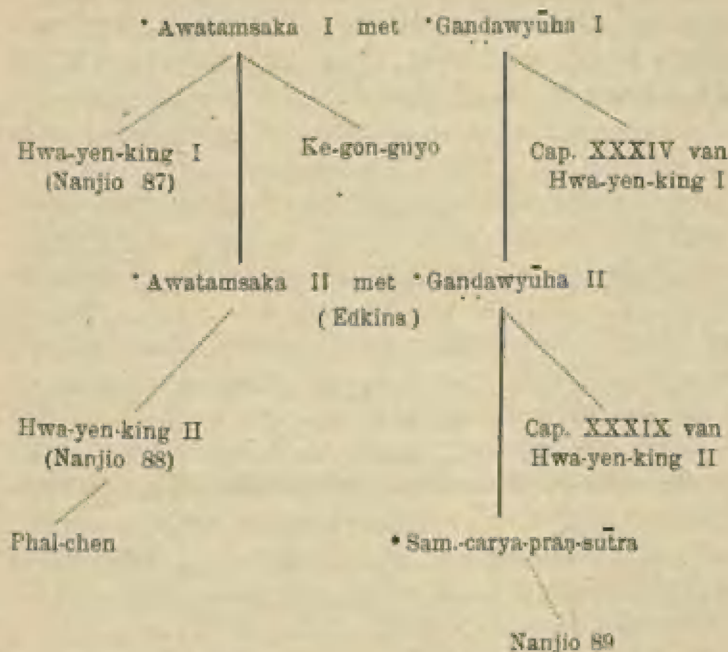
---

[12]) Het is geen wonder dat de Tibetaansche vertaler geen raad geweten heeft met gaṇḍawyūha. „*Gaṇḍa*" bet. „het gezwollene", „het opgeblazene", dus: „gezwel", „bult", ook „wang". *Wyūha* bet. „regelmatige opstelling", van strijdkrachten gebezigd, ook „bouw", „structuur". Welke beteekenis aan de samenstelling dier beide woorden te hechten? Ongetwijfeld geeft Kern (Buddhisme, II p. 407) de juiste verklaring door de vertaling: „de bouw van de als een waterbel te beschouwen wereld". De waterbel wordt in de Buddhistische litteratuur wel meer als een zinnebeeld van onbestendigheid van het aardsche genoemd. Vgl. Bendall en de la Vallée Poussin, Muséon, N. S. VI p. 51: „Form is like a lump of foam, sensation like a bubble of water, name like a mirage ....etc."

[13]) Cat. Hodgson Mss. (1881) I, 33. Hodgson, Essays (1874) p. 36. Winternitz, op cit. II p. 327. Watanabe, Die Bhadracarī (1912) hebben wij niet kunnen raadplegen.

[14]) Tevens wordt ons duidelijk hoe de verwarring, die tot Pelliot's bewering aanleiding heeft gegeven ontstaan is: de uitvoerigste redactie van den Gaṇḍawyūha, Samantrabhadracaryāpraṇidhānasūtra geheeten, draagt in het Chineesch tot ondertitel „Hwa-yen-king van 40 (deelen". Zie Nanjio, sub 89). Hwa-yenking is de gewone titel van de Chineesche vertaling van den Awataṃsaka. Met recht kon Pelliot dus zeggen dat de Gaṇḍawyūha en de „Awataṃsaka" nml. die van 40 deelen, dezelfde werken waren. Als Teng Kwan in verband met de Bhadracarī spreekt over den Gaṇḍawyūha heeft hij natuurlijk bedoeld het hoofdstuk, waaraan de Bhadracarī aangehangen is, d.i. den Gaṇḍawyūha, niet het geheele werk, waarvan de Gaṇḍawyūha het laatste hoofdstuk vormt.

Wij krijgen dus deze filiatie van teksten en vertalingen: [15])

Er hebben dus minstens drie redacties van den Gaṇḍawyūha in het Sanskrit bestaan: de origineelen van de laatste hoofdstukken van Hwā-yen-king I en II (Nanjio Nos. 87 en 88), die wij resp. Gaṇḍawyūha I en II zullen noemen, en de Samantbhadracaryāpraṇidhāna, het origineel van Nanjio No. 89. Daar volgens Nanjio Hwā-yen-king II een uitvoeriger redactie bevat dan I (wat trouwens uit het aantal hoofdstukken en deelen blijkt), bestaat er een groote kans, dat ook het laatste hoofdstuk van den eerst genoemden tekst, dus Gaṇḍawyūha II, langer uitgesponnen is dan Gaṇḍawyūha I. Het uitvoerigst is de Sam. praṇ., waarin de Gaṇḍawyūha,

[15]) In dit schema is de verhouding tusschen de origineele Sanskrit-teksten door gesloten lijnen, die tusschen origineelen en vertalingen door stippellijnen aangegeven. De niet meer bestaande teksten zijn met een * gemerkt.

die in de vorige werken maar één hoofdstuk vult, tot een omvang van 40 deelen is uitgewerkt.

Straks, als de Barabuḍur-reliefs ter sprake komen, zullen wij trachten uit te maken met welke dezer drie versies Haraprasād Çāstrī's Gaṇḍawyūha, die Dr. Krom tot leidraad diende, moet gelijkgesteld worden. Thans alleen nog een enkel woord over de secten waartoe de genoemde werken behoord hebben.

Het Awataṃsaka-sūtra is voortgekomen uit de school der Mādhyamika's. Dit blijkt ten eerste uit het feit dat de Chineesche overlevering algemeen Nāgārjuna, den stichter der Mādhyamika-secte, als den auteur noemt [16]) ten tweede uit het karakter der secten — in China de school van Hien-chu, [17]) in Japan de Ke-gon-shu [18]) — voor welke het als autoriteit gold.

Hoe nu te verklaren, dat de Gaṇḍawyūha, het laatste hoofdstuk van dezen Mādhyamikatekst, aàn Asaṅga, den grondvester der Yogācārya-secte wordt toegeschreven, in de literatuur der Yogācārya's een groote bekendheid geworven heeft, ja zelfs de eer genoten heeft bij de Nepaleesche Dharma's te worden ingelijfd?

De Gaṇḍawyuha is niet het eenige hoofdstuk, dat zich van den Awataṃsaka heeft afgesplitst. Ook het 22ste hoofdstuk van de oudste redactie (= het 26ste van de jongere), het Daçabhūmika-sūtra, handelend over „de tien graden van het Bodhisattwaschap", is vermeerderd met Prākṛt verzen onder den naam Daçabhumīcwara onder de negen Nepaleesche Dharma's te vinden. [19]) Men heeft hier een treffend voorbeeld, dat uit een werk van algemeen erkend gezag — Edkins noemt zonder voorbehoud de Hwā-yen-king „the most venerated of all the

[16]) Edkins, op. cit. p. 230, 279. Beal, Catena, 1871, p. 372. Wassiljew, op. cit. p. 119. Lévi, B. E. F. E. O. IV (1904) p. 554.

[17]) De Groot, Le Code du Mahāyāna en Chine, 1893 p. 4.

[18]) Fujishima, op. cit. p. 62 vlg.

[19]) Rāj. Mitra, Nep. Buddh. Lit. (1882) p. 8 vlg. Zie ook de la Vallée Poussin, bij Hastings, Encycl. of Rel. and Eth. II p. 745 noot. De Daçabhumīçwara werd in de 3de eeuw in het Chineesch vertaald, Nanjio op. cit Nos. 105, 116.

Buddhist books in China [20]) — gedeelten die daarvoor in de termen vielen door een bepaalde secte werden om- en uitgewerkt en geannexeerd. [21]) De reden waarom de Yogācārya's juist hun keuze op het hoofdstuk bevattend den Gaṇḍawyūha lieten vallen is niet ver te zoeken. Samantabhadra wordt als de stichter der Yogācāra-secte beschouwd en hij is het juist, die in den Gaṇḍawyūha op den voorgrond treedt.

Men zal mogen verwachten, dat in de Gaṇḍawyūha-redactie, die zich geheel van den hoofdtekst heeft losgemaakt, dit is dus de Samantabhadracaryāpraṇidhāna, zich de invloed der Yogācārya's het krachtigst heeft doen gelden. In dit verband is het opmerkelijk, dat als de vertaler van den genoemden tekst een zekere Prajña genoemd wordt, van wien weinig meer bekend is dan dat hij een priester was uit Kabul en omstreeks 800 A.D. leefde. [22]) Onder de door hem vertaalde werken bevindt zich de Prajnāparāmitāhṛdaya, een zuiver tantrisch geschrift [23]), waaruit 's mans religieuse gezindheid aan het licht komt. Wij mogen hieraan de conclusie verbin-

[20]) Op. cit. p. 278. In Khotan in Chineesch Turkestan, de geboortestad van Çikṣānanda, den vertaler van Nanjio no. 88, werd aan den Awataṃsaka (met den Mahāsaṃnipāta) bijna goddelijke eer bewezen. Lévi, Notes chinoises sur l' Inde, B. E. F. E. O. V (1905) p. 253. Over Çikṣānanda (651 — 710 A. D.) en zijn vertaling van den Awataṃsaka zie nog Chavannes, Les religieux éminents ...... (1894) p. 194, waar tevens blijkt dat onder zijn helpers bij het vertaalwerk zich de bekende I-tsing bevond.

[21]) Een ander voorbeeld levert de Wajracchedikā-Prajñāparāmitā, die oorspronkelijk tot de Prajñāparāmitā behoorde en daarvan het 9de sūtra vormde, en later in Japan (ook op Java? zie hiervoor p. 257 noot) in hoog aanzien stond bij de Mantrabuddhistische Shingon-secte. Max Müller, S. B. E. 49, II p. XII. Dez. Buddh. Texts from Japan, Anecd. Oxon. (1881) Vol I, pt. I Inl. Nanjio, op. cit. nos. 10 — 15.

[22]) Nanjio, op. cit. App. II no. 156.

[23]) Winternitz, op. cit. II p. 272 Max Müller, Buddh. Texts from Japan, Anecd. Oxon. Vol I Pt. I p. 7. De Prajñ. hṛdaya is bij Nanjio niet onder de door Prajña vertaalde werken vermeld.

den, dat Prajña zich niet aan het vertalen van de Sam. praṇ. gezet zou hebben, indien dat werk niet naar zijn gading, d.w.z. niet sterk in Yogācāra-geest gekleurd geweest ware.

Na deze inleiding nemen wij de Sudhana-geschiedenis van den tweeden hoofdmuur van Barabuḍur in beschouwing.

Over het begin van de serie schrijft Dr. Krom: „De nummers 1—13 vertoonen alle een overeenkomstig karakter .... dat wij in het kort kunnen omschrijven als: een Buddha, predikende voor een op verschillende wijze samengesteld auditorium. Het ontgaat ons daarbij niet, dat op No. 2 de Buddha ontbreekt en slechts hoorders voorkomen, doch het is mogelijk, dat wij hierbij niet zoozeer aan een afwijkende voorstelling te denken hebben als aan plaatsgebrek, dat voor de eigenlijke nog bij het eerste tafereel behoorende volgelingen een afzonderlijk relief heeft doen beschikbaar stellen; al deze personen althans zitten in devote houding te luisteren. Na deze twaalf preekreliefs wordt op No. 14 hulde betuigd aan een Bodhisattwa .... in wien wij Samantabhadra hebben meenen weer te vinden. Van geheel anderen aard is No. 15, waar wij op een lotuskussen, dat zich boven een stengel verheft, een Buddha zien zitten, en daar omheen op soortgelijke kussens twaalf personen in vorstelijke dracht, met glorie achter het hoofd, ongetwijfeld Bodhisattwa's voorstellend".

Zooals Dr. Krom heeft opgemerkt (p. 496 vlg.) bestaat er geen mogelijkheid deze tafereelen met de inleiding van Haraprasād Çāstrī's Gaṇḍawyūha in verband te brengen: niet alleen ontbreken op de reliefs de in het overzicht beschreven scènes, o.a. de verschijning van Raçmiprabha, maar ook omgekeerd vindt men van de voorstellingen op de reliefs o.a. het zeer sprekende tableau No. 15, niets in het overzicht terug.

Gaan wij nu na of soms de inleiding van den Gaṇḍawyūha II, volgens Edkins' overzicht, beter past. Volgens dit overzicht wordt de laatste, negende vergadering waar Buddha de leer verkondigde, gehouden in het Jatawana dus op aarde, in tegenstelling met de vorige bijeenkomsten die bijna alle in een of ander hemel werden gehouden. Met deze voorstelling is de ensceneering der eerste reliefs van de serie, waarop aardsche menschen hun hulde aan den Buddha betuigen niet in strijd. „Çariputra and others — heet het verder — are there by anticipation [24]) but do not see Buddha, nor the magnificent assemblage of Bodhisattwas". Wij vermoeden dat deze scène op naïeve wijze op het tweede tableau is uitgebeeld. Men ziet daar onder een peṇḍopo-dak, twee rijen zittende personen, die uit gebrek aan ruimte en perspectief boven elkaar zijn geplaatst. De bovenste rij bestaat uit twee groepen waartusschen een opvallende, ledige ruimte is opengelaten; links een aantal aanẓienlijken, rechts een groep monniken, allen in devote houding toegekeerd naar de open plaats. De onderste rij bestaat uit twee dergelijke groepen; tusschen hen in een vaas met bloemen. De voorste der monniken uit de bovenste rij zou dan Çāriputra weergeven — die elders steeds in monniksgestalte wordt uitgebeeld —; achter hem den onafscheidelijken Maudgalyāyana „and others". Deze verklaring lijkt in ieder geval aannemelijker dan de door Dr. Krom voorgestelde, dat nml. door plaatsgebrek de volgelingen, die eigenlijk op het voorgaande tableau thuis behooren op het tweede relief zijn afgebeeld. Want waarom dan die eigenaardige groepeering ter weerszijden van de ledige plaats?

Van de volgende reliefs vinden wij in Edkins' zeer beknopt overzicht geen verklaring. Men kan zich echter

---

[24]) Vgl. Fujishima, op. cit. p. 63: „C'est ainsi qu'il faut comprendre comment les Çrāvakas Çāriputra et Mahāmaudgalyāyana devenus, seulement quelque temps après, les disciples de Bouddha, assistaient déjà à la huitième assemblée; ils y étaient présents par la force de la Dharaṇi de Bouddha ...."

van de beteekenis een vrij gave voorstelling vormen door de inleidingen der voorafgaande in den Awatamsaka beschreven bijeenkomsten waar Buddha de leer openbaarde te vergelijken. Het ligt in den aard van sūtra's als de Awatamsaka in eindelooze herhalingen te vervallen. Men mag dus bij voorbaat aannemen dat de laatste bijeenkomst met ongeveer dezelfde insipiede huldebetuigingen, redevoeringen, wonderverschijningen enz. enz. werd geopend als de voorafgaande. Van de eerste openingsplechtigheid geeft Wassiljew een vrij uitvoerig overzicht, dat mutatis mutandis onze reliefserie vrij bevredigend verklaart: „Die Herrscher der Welten — zegt hij — die Gebieter der beseelten Wesen und der Länder, in welchen die wahre Bodhi weilt, versammlen sich schaarenweis vor dem von Neuen erschienenen Buddha; jeder von ihnen gebietet über die geistigen Thore des Heiles, jeder zeichnet sich durch irgend etwas aus, und jetzt verkündet jeglicher von ihnen zu einer und derselben Zeit in zehn Gāthā's Lobsprüche und Glückwünsche dem Buddha ...." De eerste der tien reliefs van den tweeden hoofdmuur vertoonen iets dergelijks: voor Buddha troonend op zijn zetel verschijnen groepsgewijs hulde betuigende, geschenken aanbiedende aanzienlijke en geestelijke personages „.... Der Buddha — aldus verder Wassiljew — lässt aus seinen Zähnen ein Licht ausgehen, welches ein Meer von Millionen Welten in allen zehn Weltgegenden erleuchtet; ein andres Licht geht aus seinen Schlafen aus und alsdann in seine Füsse, und augenblicklich erscheint vor dem Buddha ein prächtiger Lotus, auf welchen sich ein Bodhisattwa setzt (sarwadharmottaraghosa), der aus dem Haar zwischen den Augenbrauen des Buddha hervortritt. Im Verein mit den obrigen Bodhisattwa's der zehn Weltgegenden recitirt er Gāthā's". Een dergelijk wonder wordt op relief No. 15 vertoond, alleen zijn niet 11 maar 12 Bodhisattwa's, die allen op lotussen gezeten zijn, uitgebeeld en troont de Buddha eveneens op een lotuszetel, die op een steel gedragen

wordt. Na de wonderverschijning der Bodhisattwa's komt Samantabhadra ten tooneele en „versenkt zich in Beschaulichkeit." Nadat de Buddha's der tien Werelden hem gehuldigd hebben, geeft hij een beschrijving van het Heelal en eindigt zijn voordacht met het verhalen van een legende van den Buddha Wairocana.

Hiermee is de eerste samenkomst volgens Wassiljew's tekst afgeloopen en verschijnt Mañjuçrī, „. . . . in jeder Versammling erscheint ein neuer Bodhisattwa, der sich in die Samādhi versenkt und alsdann über religiöse Gegenstände händelt". De opeenvolging der feiten wijkt hier eenigszins af van wat Barabuḍur geeft. Hier immers komt de verschijning der Bodhisattwa's (No. 15) na het relief van Samantabhadra (No. 14). Van veel gewicht is dit natuurlijk niet. Hoe eentonig de prologen voor de acht (of negen) bijeenkomsten ook geweest mogen zijn, voor eenige afwisseling heeft de auteur van den Awataṃsaka toch moeten zorgdragen.

Bezien wij nu het vervolg der reliefserie.

Op No. 16 verschijnen Mañjuçrī en Sudhana en van hier af beginnen de zwerftochten van den laatste, die zich zullen voortzetten tot het eind, relief 128 van de reeks, waar hij bij Maitreya is aangekomen.

Voor zoover is na te gaan brengt elk relief der serie één bezoek aan één plaats, waar een leeraar verblijf houdt, in beeld. Terwijl nu Haraprasād Çāstrī slechts 47 bezoeken vermeldt, [25]) zijn er op Barabuḍur een veel grooter aantal uitgebeeld, wel geteld 127—17 = 110. Dit is juist het getal, dat Edkins (dus Gaṇḍawyūha II) als het aantal bezoeken van Sudhana aan verschillende plaatsen in het Zuiden opgeeft. [26]).

[25]) Hodgson spreekt van 64 bezoeken. Essays enz. p. 49.

[26]) Volgens Edkins Sudhana „taught in 110 cities" terwijl Haraprasād Çāstrī Sudhana onderwijs laat *ontvangen* op zijn tochten door het Zuiden. Deze berichten zijn waarschijnlijk slechts schijnbaar in tegenspraak. Rājendralāla Mitra nml. weet te vertellen, dat Sudhana „either instructs or is instructed". Blijkbaar hebben we dus te denken aan theologische disputen waarbij de beide deelnemers beurtelings als leeraar en leerling, als vrager en antwoorder optreden.

Als wij nu in aanmerking nemen, dat de voorstellingen der eerste 15 reliefs van den tweeden hoofdmuur sterk afwijken van den proloog van Çāstrī's Gaṇḍawyūha-tekst, terwijl zij bleken overeen te stemmen met dat wat ons van het begin van den Gaṇḍawyūha II uit Edkins' overzicht bekend is; verder, dat het aantal door Sudhana op Barabuḍur afgelegde bezoeken niet klopt met dat van Çāstrī's excerpt, maar wel met dat van Edkins, mogen wij het voor waarschijnlijk houden, dat: 1° de teksten van Çāstrī' en Edkins niet identiek zijn; 2° de beeldhouwers van Barabuḍur bij het verluchten van den tweeden hoofdmuur niet den eersten, maar den laatstgenoemden of een daarmede nauw verwanten tekst voor zich hebben gehad; 3° Çāstrī's tekst, de beschrijving van een *kleiner* aantal bezoeken dan de Gaṇḍawyūha II bevattend, niet met de uitvoerigste Gaṇḍawyūha redactie (het origineel van Nanjio 89), maar met de beknopste redactie, den Gaṇḍawyūha I (het origineel van het laatste hoofdstuk van Nanjio 87) gelijkgesteld moet worden.

Het laatste, 128ste relief van den hoofdmuur tweede gaanderij, stelt voor Maitreya te Samudrakatīha. „Is dit juist — zegt Dr. Krom — dan blijkt tevens, dat de tekst, voor zoover op deze gaanderij van het monument voorgesteld, iets korter is dan die van het overzicht, volgens hetwelk nog minstens twee tafereelen: Sudhana terug bij Mañjuçrī en Sudhana bij Samantabhadra, zouden hebben moeten volgen. Het is natuurlijk zoowel mogelijk, dat de beeldhouwer een korteren, met Maitreya eindigenden tekst voor zich heeft gehad, als dat om een of andere reden — misschien ook wel weer de aansluiting tot de derde gaanderij — het niet wenschelijk heeft geacht de slottooneelen af te beelden. Een derde mogelijkheid, dat de tekst zich op de derde gaanderij nog voortzet, komt in het volgend hoofdstuk ten sprake".

Geen der beide hier voorgestelde verklaringen lijkt ons zeer aannemelijk.

De onderstelling dat de beeldhouwers een korteren met Maitreya eindigenden tekst voor zich hebben gehad is niet goed te rijmen met het feit, dat de op Barabuḍur gevolgde tekst juist de uitvoeriger redactie vertegenwoordigt. Waar echter Edkins' overzicht ons in den steek laat na de 110 bezoeken van Sudhana, zou het niet geheel onmogelijk zijn, dat die uitvoerigheid alleen betrekking had op het middengedeelte van het verhaal en dat het slot van Gaṇḍawyūha I, beschrijvend de terugkeer van Sudhana bij Mañjuçrī en de eindelijke verlossing door Samantabhadra, in de jongere bewerking was afgekapt. Bij het Maitreya-tableau 128 zou dan het Sudhana-verhaal eindigen en op den derden hoofdmuur een nieuw aanvangen. Wij zullen een kleine ruimte voor deze verklaring moeten openlaten, al achten wij haar in hooge mate onwaarschijnlijk. Immers, er is reeds opgemerkt, dat er nauw verband bestaat tusschen den Gaṇḍawyūha en de secte der Yogācārya's, waarvan Samantabhadra als de stichter beschouwd wordt. De groote beteekenis van dezen Bodhisattwa laat Çāstrī's Gaṇḍawyūha (dus Gaṇḍawyūha I) duidelijk uitkomen door Sudhana na tallooze vruchtelooze omzwervingen uit diens mond de Hoogste Wijsheid te laten vernemen. Het is bijna ondenkbaar, dat in een jongere bewerking deze apotheose niet zou zijn opgenomen. Men zou eerder verwachten dat de Yogācārya's haar hadden uitgewerkt om de prominentie van Samantabhadra nog meer op den voorgrond te brengen.

Merken wij nog op dat de voorstelling van het 128ste relief een zeer onbevredigend slot van een tekst als de Gaṇḍawyūha zou vormen. Dergelijke teksten plegen het slot van het raam-verhaal (i.c. de plechtige bijeenkomst in het Jetawana) te beschrijven met alle huldigingen, lofgezangen, bloemenregens, wonderverschijningen e.d. die bij dergelijke gelegenheden te pas komen. Tableau 128 waar Sudhana voor Maitreya verschijnt, onmiddel-

lijk volgend op Sudhana's aankomst te Samudrakatīha, zou wel een zeer poover eind zijn van een mahāwaipulyasūtra.

Wanneer de beeldhouwers niet een korteren, met Maitreya eindigenden tekst voor zich hebben gehad, maar een waarin het slot met Mañjuçrī en Samantabhadra voorkwam, is de onderstelling dat dat slot om een of andere reden niet op Barabuḍur zou zijn afgebeeld, even weinig aannemelijk als de voorgaande. De geloovigen van Barabuḍur waren yogācārya's, Dr. Krom heeft dit in het laatste hoofdstuk van zijn werk onomstootelijk aangetoond. Voor die geloovigen zou het niet minder dan heiligschennis geweest zijn het slot van den Gaṇḍawyūha met de verheerlijking van Samantabhadra, hun meest vereerden Bodhisattwa, te escamoteeren!

De derde mogelijkheid, nml. dat de tekst zich op den hoofdmuur van de derdę gaanderij voortzet, brengt Dr. Krom op p. 536 vlg. ter sprake „Wanneer wij nu de derde gaanderij beginnen langs te wandelen, dan zien wij vooreerst negen reliefs, waarop een enkele daargelaten, Maitreya voorkomt in gesprek met den aanzienlijken, door een gevolg vergezelden man, die in de tweede gaanderij Sudhana moet weergeven. Men zou dus kunnen aannemen, dat op relief 1—9 diens gesprekken met Maitreya, in aansluiting aan II 128, zijn voorgesteld.... Op No. 10 vinden we vervolgens een reis van denzelfden persoon per draagstoel, geheel op dezelfde wijze behandeld, als op de vorige gaanderij Sudhana op zijn zwerftochten wordt weergegeven. No. 11 blijft onverklaard, doch op No. 12 zit de zoogenaamde Sudhana in eerbiedige hulde tegenover een persoon, rustend op een lotuskussen en dus naar alle waarschijnlijkheid een Bodhisattwa, welke figuur gekenmerkt wordt door een maansikkel achter het hoofd. Gelijk wij zullen zien, is dit een attribuut, hetwelk onder de Bodhisattwa's in het bijzonder aan Mañjuçrī eigen is. Hoewel het mogelijk is, dat ook anderen het dragen en hoewel de figuur in

kwestie geen van Mañjuçrī's andere emblemen voert, zou het toch niet zoo geheel uit de lucht gegrepen zijn, dat deze op een leeuwentroon gezeten Bodhisattwa — ook de leeuw behoort bij Mañjuçrī — inderdaad genoemden Bodhisattwa moet voorstellen. En wanneer wij nu opnieuw drie onverklaarde reliefs overslaan, zien wij, te beginnen met No. 16, op drie achtereenvolgende tafereelen (en misschien ook nog op een vierde doch van No. 19 is het embleen verdwenen) onzen hoofdpersoon tegenover een Bodhisattwa, die als kenmerkend attribuut een tak met drie (of vier) knoppen voert .... in wien wij Samantabhadra meenen te mogen begroeten. Is dit alles juist, dan hebben we dus tafereelen van onzen hoofdpersoon tegenover Maitreya, later tegenover (misschien) Mañjuçrī, ten slotte tegenover Samantabhadra dus precies in de volgorde, welke de Gaṇḍawyūha als die van Sudhana's laatste tochten opgeeft. Dit resultaat is inderdaad min of meer verrassend. Zou dus werkelijk de Gaṇḍawyūha-tekst worden voortgezet? Of is de overeenkomst slechts toevallig? .... Hoe het zij, in het onzekere, welke tekst op de derde gaanderij voorgesteld wordt achten wij het geenszins onwaarschijnlijk, dat het begin van den derden hoofdmuur in verband zou staan met wat op de vorige gaanderij voorafgaat".

Ook deze verklaring, althans in dezen vorm, kunnen wij niet voetstoots accepteeren.

Uit de relief-reeksen der eerste gaanderij blijkt ten duidelijkste, dat de beeldhouwers met groote nauwgezetheid de stof van de uit te beelden teksten over de beschikbare ruimte verdeeld hebben. Elke tekst neemt juist een relief-reeks in beslag. Zouden nu de beeldhouwers bij de verluchting van de paneelen van den tweeden hoofdmuur plotseling hun berekening zóó slordig gemaakt hebben, dat behalve dien hoofdmuur nog 19 tableaux van den volgenden muur noodig waren, zoodat bij het 20ste relief, midden in een muurvlakte,

een nieuw verhaal begonnen moest worden? Het klinkt niet zeer waarschijnlijk.

Bovendien is er geen enkele aanwijzing dat bij relief No. 20 een nieuw verhaal aanvangt. Waar de Gaṇḍawyūha, evenals de op den eersten hoofdmuur uitgebeelde Lalitawistara, tot de in hoog aanzien staande „negen Dharma's" behoort, mag met recht verondersteld worden, dat de daarop volgende tekst niet in gezag voor den Gaṇḍawyūha heeft ondergedaan en in ieder geval tot de sūtra-klasse behoord heeft. Een vast kenmerk van alle sūtra's — zoowel van het Mahāyāna als van het Hīnayāna — is, dat zij door den historischen Buddha zelven heeten te zijn geopenbaard in een onderhoud met een of meerdere discipelen bij gelegenheid dat de Tathāgata zich ophield op de Ghṛdhrakuta, in het Jetawana, het Weṇuwana of een andere hoog-heilige plek en een aantal — dat naarmate de geschriften jonger worden aanzwelt tot duizenden en millioenen — Bodhisattwa's, goden, ṛṣi's, gandharwa's, nāga's, monniken, leerlingen, en andere goddelijke en aardsche wezens zich om hem verzameld hebben. [27])

Welnu, de reliefs No. 20 en volgende bevatten niets dat ook maar eenigszins aan het traditioneele begin van een sūtra herinnert. Op No. 19 zagen wij een aanzienlijk persoon met gevolg zijn opwachting maken bij een Bodhisattwa (waarschijnlijk Samantabhadra). Op No. 20 is het een aanzienlijk persoon met gevolg die een bedevaartstocht naar een tempel onderneemt. Die bedevaartstochten worden voortgezet over de volgende reliefs, tot No. 39 toe. Elke tempel is van den anderen door een kenmerkend versieringselement onderscheiden (stambha's, bellen, klokken, lotussen, wierookstandaarden enz. enz.) maar overigens bieden de reliefs al zeer weinig verscheidenheid. Steeds ziet men denzelfden aanzienlijken persoon met gevolg eerbiedig het heiligdom naderen of daarvoor neergeknield.

---

27) Burnouf, Introduction, p. 31 en 63.

Laten wij ons nu niet beinvloeden door een vooropgezette meening, dat hier of daar blijkens een tekst een nieuw verhaal begonnen moet zijn, maar laten wij enkel en alleen de relief-voorstellingen tot ons spreken. De meest voor de hand liggende interpretatie van No. 20 en volgende is dan, dat de lotgevallen van den aanzienlijken persoon met gevolg die op No. 19 met Samantabhadra in gesprek was, op de volgende tableaux worden voorgezet. Als dan Dr. Krom's onderstelling juist is, dat het begin van den derden hoofdmuur in verband staat met het slot van den tweeden, moet men ook aannemen dat Sudhana's geschiedenis niet bij relief 19 eindigt, maar nog verder vervolgd wordt.

Zien wij nu hoe het den hoofdpersoon, dien wie voortaan Sudhana willen noemen, verder vergaat.

Na No. 39 begint het derde deel der reeks, waar weer Maitreya op den voorgrond treedt: „Meer dan de helft der reliefs — zegt Dr. Krom — vertoont niet anders dan een onderhoud van Maitreya met den hoofdpersoon, met of zonder nog andere voorname toebehoorders, en hoewel de beeldhouwers gedaan hebben wat ze konden om door verschillende groepeering, houding, wijze van zitten en omgeving er wat afwisseling in te brengen, toch blijft het resultaat, dat gelijk de Heer Van Erp reeds opmerkte, de herhaling van een zelfde thema pijnlijk wordt". De meeste van de resteerende reliefs geven Maitreya weer bij het uitoefenen van zijn Bodhisattwafuncties — milddadigheid, het spijzen van hongerigen, het verrichten van tapas enz. — voor welker beschrijving wij naar de Monographie verwijzen. Op deze tafereelen, zoomin als op de gesprek-scènes, ontbreekt ooit Sudhana als eerbiedig volgeling, toeschouwer of hoorder. Op het laatste relief No. 88, van den derden hoofmuur ziet men tusschen eenige boomen den Bodhisattwa staan met de handen in sĕmbah; „achter hem — aldus Dr. Krom — knielt op het linkerbeen een eveneens gegloriede aanzienlijke mannelijkke figuur, ongetwijfeld de tweede

hoofdpersoon van het geheele verhaal, dien wij zoowel zelfstandig hebben zien optreden, als in de rol van voornaamsten vereerder en in die van toeschouwer. Ook hij heft de handen in sĕmbah omhoog; een bloem houdt hij er tusschen. Een paar volgelingen zitten achter hem. Zoo eindigt dus de reeks met een huldebetoon, niet slechts door den tweeden hoofdpersoon, maar ook door Maitreya zelf. Waarheen is het gericht? Wellicht hebben wij hier een herhaling van wat wij op het slot der tweede gaanderij opmerkten, waar het laatste relief min of meer naar het begin der derde verwijst. Immers waarvoor zou thans de eerbiedige hulde van den Bodhisattwa passender bestemd zijn, dan voor die merkwaardige tooneelen met de vele Buddha's, door welke de vierde gaanderij wordt ingeleid?"

Bestijgen wij nu de trap naar den vierden omgang en bezien de voorstellingen van den hoofdmuur. „Vooreerst zien wij, schrijft Dr. Krom op p. 611, dat Samantabhadra niet de eenige hoofdpersoon van dezen tekst is. Op verreweg het grootste deel der tafereelen treedt behalve deze Bodhisattwa nog een tweede hoofdpersoon op, in de dracht der aanzienlijken en doorgaans met een glorie getooid. Onwetend als wij zijn ten opzichte van het voorgestelde, zouden wij niet kunnen verzekeren, dat het steeds dezelfde persoon is. .... Het maakt weliswaar geheel den indruk, of hier een dezelfde iemand een doorloopende rol vervult gelijk Sudhana op de tweede of de toeschouwer van Maitreya's wonderen op de balustrade der derde gaanderij, maar dat kan slechts schijn zijn, gegeven de weinige typeering, die de beeldhouwers aan verschillende personen van eenzelfden stand en positie vermogen te geven. Het nu eens voorkomen, dan weer ontbreken, van de glorie behoeft natuurlijk geen bezwaar te zijn tegen de veronderstelling, dat het steeds dezelfde tweede hoofdpersoon is, die wordt voorgesteld: Van de in dit opzicht door den beeldhouwers

genoten vrijheid hebben wij herhaaldelijk treffende staaltjes kunnen opmerken".

Dus weer dezelfde aanzienlijke persoon met gevolg, die wij op de vorige relief-reeks als leerling van Maitreya ontmoetten. Maar Maitreya is nu verdwenen. Zooals de reliefs van den tweeden hoofdmuur tot vervelens toe dezen Bodhisattwa op troonzetel uitbeelden en daarnaast Sudhana in eerbiedige houding, even vaak wordt nu dezelfde rol vervuld door Samantabhadra, terwijl de andere niet moede wordt zijn hulde te betuigen. Veelvuldig zijn ook de scènes, waar Samantabhadra als middelaar schijnt op te treden. In het midden troont de Buddha, alleen of omringd door andere Buddha- en Bodhisattwa-figuren. Samantabhadra staat of knielt ter zijde, steeds vergezeld van denzelfden Bodhisattwa-jongeling.

In het bovenstaande hebben wij trachten aan te toonen, dat de verklaring van het ontbreken van het slot van den Gaṇḍawyūha op Barabuḍur, waarbij uitgegaan wordt van de onderstelling, dat een korter recensie gevolgd zou zijn of de beeldhouwers het slot zouden hebben weggelaten, onbevredigend is; verder, dat niet aangenomen mag worden, dat het eind van den Gaṇḍawyūha op de eerste 19 reliefs van den derden hoofdmuur uitgebeeld zou zijn, omdat zoo iets strijdt met de werkwijze der kunstenaars en omdat er geen enkele aanwijzing bestaat, dat bij No. 20 een nieuwe tekst aanvangt. Eindelijk hebben wij opgemerkt, dat men, alleen op de relief-voorstellingen afgaande, den indruk krijgt, dat dezelfde aanzienlijke jonge man met gevolg de hoofdpersoon is zoowel van de geschiedenis van den tweeden als van de hoogere hoofdmuren.

Dit alles in aanmerking nemend komen wij er toe te onderstellen, dat niet een korter, maar juist een veel uitvoeriger Gaṇḍawyūha-recensie dan de door Haraprasād Çāstrī bekend gemaakte door de beelhouwers is gevolgd; dat m.a.w. de Sudhana-geschiedenis, beginnend bij

het begin van den tweeden muur, over den geheelen derden en vierden hoofdmuur doorloopt.

Voordat wij op deze verklaring dieper ingaan, willen wij trachten het verloop van Sudhana's jeeste — zooals Kern zou zeggen — na de abrupte afbreking zijner lotgevallen bij zijn bezoek aan Maitreya (het laatste tableau van II) uit de relief-voorstellingen te reconstrueeren. Na zijn „Lehr- und Wanderjahre" die op den tweeden hoofdmuur zijn geillustreerd, begeeft Sudhana zich naar Maitreya (II No. 128 en III No. 1—9), die hem naar Mañjuçrī (?) zendt (III No. 12) die hem weer naar Samantabhadra verwijst (III No. 16—19). Deze laatste acht hem nog niet der Hoogste Wijsheid waardig, en draagt hem op bedevaartstochten naar verschillende heiligdommen te ondernemen (III Nos. 20 — 39), ten einde zich door de aanschouwing dier vrome stichtingen de vereischte devote gemoedsgesteldheid eigen te maken, en zich daarna onder de leiding te stellen van Maitreya, die hem door woord en daad de laatste benoodigde voorbereiding zal doen ondergaan (III 40—88). Eindelijk is dan Sudhana waardig voor Samantabhadra te verschijnen en door dezen Bodhisattwa de Anuttara-samyak-sambodhi te vernemen (IV).

Men kan twijfelen aan de juistheid dezer reconstructie, men zal niet kunnen ontkennen, dat het Sudhana-verhaal, zooals het van de reliefs is afgelezen, een heel wat bevredigender verloop en slot vertoont, dan wanneer men het bij II 128, de ontmoeting van Sudhana met Maitreya, laat eindigen. Vooral is dit het geval als men het beziet van het standpunt der Yogācārya's. Iedere Bodhisattwa krijgt nu in het verlossingswerk de eer, die hem toekomt: Mañjuçrī, de minst op den voorgrond tredende Bodhisattwa, is Sudhana's mentor bij zijn eerste zwerftochten; op den derden hoofdmuur is het Maitreya, de op-een-na-laatste Bodhisattwa der toekomst, die den jongeling voorgaat. De eigenlijke verlossing geschiedt door den laatsten Heiland, Samantabhadra, die den hoogsten hoofdmuur beheerscht.

Als onze onderstelling juist is, dat het Sudhana-verhaal de reliefs van de drie hoogste hoofdmuren in beslag neemt, welke tekst is dan voor de uitbeelding gebruikt?

De Gaṇḍawyūha II die ons voor de verklaring van den proloog en Sudhana's bezoeken goede diensten bewezen heeft, laat ons hier in den steek. Als deze redactie Sudhana's lotgevallen na zijn zwerftochten in het Zuiden beschreven had, had Edkins er wel, al was het met een enkel woord, melding van gemaakt. We moeten dus aannemen dat een nog langer tekst dan de Gaṇḍawyūha II gevolgd is en hebben dan maar één keuze: het Samantabhadracaryāpraṇidhānasūtra.

Volgens Nanjio omvat de Chineesche vertaling niet minder dan 40 deelen. Het was dus een werk van een zeer respectabelen omvang [28]), dat, zou men zeggen, stof genoeg bevat kan hebben voor de verluchting van drie lange relief-reeksen.

Ook de titel „De daden en geloften van Samantabhadra" zou niet kwaad passen bij de relief-voorstellingen, waarin deze Bodhisattwa zoo'n bijzonder voorname rol vervult.

Dat er buiten en behalve de Sam. praṇ. nog een andere, uitvoerige Gaṇḍawyūha-redactie bestaan zou hebben, waarmede dan de op Barabuḍur gevolgde tekst gelijk te stellen zou zijn, is zeer onwaarschijnlijk. Immers, had er zoo een zoowel voor Barabuḍur als voor het Mahāyāna uiterst belangrijke tekst bestaan, dan ware die ongetwijfeld in het Chineesch vertaald en in de Chineesche tripiṭaka terug te vinden geweest. Hoewel er van den inhoud van den Sam. praṇ. verder niets bekend is dan dat hij een zeer uitgebreide Gaṇḍawyūha redactie bevatte, zullen wij dus toch, zoolang niet het tegendeel gebleken is, mogen aannemen, dat het die

[28]) Blijkens den geleidebrief van den Koning van Udra (Orissa) bij zijn geschenk aan den Keizer van China (795 A. D.) bestaande uit een eigenhandig gecopieerd exemplaar van den Sam. praṇ. zou de tekst 100 000 strophen geteld hebben. Levi, B.E.F. E.O. V p. 254.

tekst geweest is, die de beeldhouwers voor de verluchting van de drie hoogste hoofdmuren gevolgd hebben.

Hoe moet men zich de verhouding tusschen den Barabuḍur-tekst, dien wij dus voorloopig met den Sam. praṇ. gelijkstellen, en de kortere recensies van den Gaṇḍawyūha voorstellen?

Wij weten dat de drie Gaṇḍawyūha-teksten in lengte van elkaar verschild hebben. Die verlenging kan op verschillende wijzen hebben plaats gevonden. Men kan zich voorstellen, dat de stof van de beknoptere, oudere redacties in de jongere door uitvoeriger beschrijving van hoofdzaken en details, zonder dat de inhoud belangrijk gewijzigd werd, om zoo te zeggen werd „uitgerekt" men kan zich ook denken dat de meerdere uitvoerigheid van de eene redactie ten opzichte van de andere hierin bestaat, dat stukken zijn voorgevoegd, ingeschoven of aangehangen. In dit geval hebben natuurlijk verschillende gedeelten der teksten elkaar gedekt.

Hoe is men nu met de Gaṇḍawyūha-teksten te werk gegaan?

Dr. Krom heeft aangetoond [29]) dat twee gedeelten van de relief-serie van den tweeden hoofdmuur met behulp van Çāstrī's Gaṇḍawyūha — dat is, zooals wij vermoed hebben, Gaṇḍawyūha I — kunnen herkend worden, dat zijn de Nos. 16 — 41 (of 44) en 89 (of 90) — 128 (het slot); verder heeft hij op het merkwaardig verschijnsel gewezen, dat tusschen die beide gedeelten een in Çāstrī's Gaṇḍawyūha niet opgenomen stuk geschoven is, waarvan het begin (41 of 44—53) een doublure is van een avonturenreeks uit het tweede deel. De uitvoeriger voor den tweeden hoofmuur gevolgde tekst, dit is, zooals wij boven aangenomen hebben Gaṇḍawyūha II, is dus, door inschuiving van een stuk, uit den Gaṇḍawyūha I onstaan.

---

[29]) Monographie p. 481 vlg.

Het laatste deel van den Gaṇḍawyūha I beschreef volgens Çāstrī den tocht van Sudhana naar Maitreya, zijn terugkeer bij Maitreya en zijn verlossing door Samantamhadra. Is dit deel bij de vervorming van den Gaṇḍawyūha II uit I verdwenen of is het in de uitvoeriger redactie opgenomen en op Barabuḍur terug te vinden? Het laatste is het geval: wij vinden het, grootendeels althans, terug aan het begin van den derden hoofdmuur, waar, zooals Dr. Krom reeds uitwees, de drie Bodhisattwa's in de door Çāstrī opgegeven volgorde voorkomen. Het slot van Gaṇḍawyūha I, de verlossing door Samantabhadra, kan niet op de reliefs 16—19 zijn uitgebeeld, daar hiermede het verhaal zou zijn afgesloten, hetgeen op de vroeger aangewezen gronden onaannemelijk is. De bespreking dezer reliefs tot straks uitstellend constateeren wij voorloopig dat op de plaats van het slot van Gaṇḍawyūha I Samantabhadra optreedt, al is het ook niet om voor goed afscheid te nemen.

De Gaṇḍawyūha I en II hebben dus niet alleen de gedeelten geillustreerd door de Nos. 16—41 en 90—128 van den tweeden muur, maar ook die van de reliefs 1—16 van den derden muur gemeen gehad. Op het gewijzigde slot na — waarover straks meer — vindt men den geheelen Gaṇḍawyūha II op den Barabuḍur terug.

Hoe is deze laatste conclusie te rijmen met de onderstelling, dat niet de Gaṇḍawyūha II, maar de uitvoerigste bewerking van den Gaṇḍawyūha, de Samantabhadrapraṇidhāna, de verklaring van de drie relief-reeksen bevat, dus ook die van de hierboven gesproken gedeelten?

Het antwoord is niet moeilijk te geven.

Evenals Gaṇḍawyūha II en I elkaar gedeeltelijk gedekt hebben, moeten ook de Sam. praṇ. en de Gaṇḍawyūa II dat gedeeltelijk gedaan hebben, m.a.w. de geheele Gaṇḍawyūha II, op het slot na, fungeert als begin van de Sam. praṇ.

Als wij nu nog eens een blik slaan op het Sudhana-verhaal in zijn geheel en daarbij 's jongelings lotgevallen en bezoeken aan Bodhisattwa's zoo kort mogelijk noteeren krijgen wij volgend schema:

Proloog (II 1—13).
Samantabhadra (II 14).
Mañjuçrī (II 16).
Bezoeken aan leeraren (II 17—127).
Maitreya (II 128; III 1—9).
Mañjuçrī (III 12).
Samantabhadra (III 16 — 19).
Bezoeken aan heiligdommen (III 20—39).
Maitreya (III 40—88).
Samantabhadra (IV).

Wat in dit schema het meest opvalt is de herhaling der motieven. Twee malen onderneemt Sudhana tochten, beide malen gevolgd door een leertijd bij Maitreya, beide malen besloten door ontmoetingen met Samantabhadra. Als wij ons nu herinneren, dat Gaṇḍawyūha II uit I ontstaan is door inschuiving van een doublure van een bestaand gedeelte, vragen wij ons af of niet op dezelfde wijze de Sam. pran. uit den Gandawyūha II is voortgekomen, of nml. niet de bezoeken aan heiligdommen en de leertijd bij Maitreya, die den derden muur grootendeels vullen, een soort herhaling is van wat reeds daarvoor was afgebeeld en deze episode is ingeschoven in den tekst van Gaṇḍawyūha II.

Als dit juist is, zouden wij ons het ontstaan van den Sam. praṇ. ongeveer als volgt kunnen voorstellen.

De Gaṇḍawyūha II eindigde met het slot van I, waarschijnlijk, omdat II uitvoeriger is dan I, in uitgewerkten vorm. Dit slot bevatte de bezoeken van Sudhana aan Maitreya en Mañjuçrī en de verlossing door Samantabhadra. De auteur van den Sam. praṇ. had op zijn beurt tot taak den bestaanden Gaṇḍawyūha II te ver-

lengen. Hij ging daarbij als volgt te werk: Den geheelen Gaṇḍawyūha II nam hij over, tot en met Sudhana's bezoeken aan Maitreya en Mañjuçrī. Het slot echter, de verlossing door Samantabhadra, kon hij natuurlijk niet op die plaats gebruiken, dus veranderde hij die episode in bezoeken van Sudhana aan Samantabhadra, waarbij, zooals we gegist hebben, de laatste hem opdraagt zich nog verder voor te bereiden; op die manier werd, zonderdat er te veel aan den bestaanden tekst geknoeid behoefde te worden — Samantabhadra bleef er zijn plaats behouden — een bevredigenden overgang tot het ingeschoven stuk dat nu volgen ging, verkregen. De stof voor dat stuk kreeg de auteur door Sudhana opnieuw tochten te laten ondernemen, nu naar heiligdommen in plaats van naar leeraren [30]), en zich opnieuw onder leiding van Maitreya te laten stellen; een excuus voor zijn gebrek aan originaliteit vond hij in het werk dat hij voor zich had liggen, den Gaṇḍawyūha II, dat op een zelfde manier was verlengd; misschien, stelde hij zich niet dat tot voorbeeld, maar handelde hij slechts overeenkomstig de auteurs-gebruiken van zijn tijd.

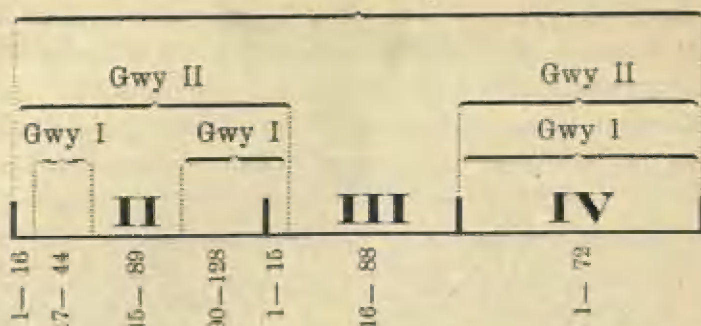
Het slot van zijn tekst vond hij door het bestaande slot van II over te nemen, na het duchtig te hebben uitgewerkt, zoodat het in lengte niet bij de Maitreya-episode onderdeed. De reliefs van den vierden hoofdmuur zouden dus het twee maal opgeschoven, twee maal uitgewerkte slot van de oudste, beknoptste redactie, den Gaṇḍawyūha I, te aanschouwen geven.

De verhouding van de verschillende redacties en de plaats die zij aan de hoofdmuren innemen, zouden nu aldus kunnen worden weergegeven.

---

[30]) Mogelijk heeft den auteur hierbij niet alleen het reeds vroeger gebruikte „tochten-motief" voor den geest gestaan, maar ook de episode geïllustreerd door de reliefs III 4—7, waar Sudhana onder Maitreya's leiding heiligdommen bezoekt.

SAM. PRAṆ.

Nog enkele opmerkingen ter aanvulling van het bovenstaande.

Een sūtra als de Samantabhadrapranidhāna zou niet volledig zijn zonder het slot van het raamverhaal, waar de Buddha, na de openbaring van de Leer, door alle aanwezigen die opgetogen hebben toegeluisterd wordt gehuldigd. Dat slot moet dan op Barabuḍur op den vierden hoofdmuur gezocht worden en werkelijk treffen wij daar verscheidene Buddha-tafereelen aan die als de traditioneele slot-scénes van een sūtra zeer goed op hun plaats zijn. Er doet zich hier echter een bijzondere omstandigheid voor. De plaats waar de Sam. praṇ. door den Buddha werd geopenbaard was het Jetawana. Volgens de levensbeschrijvingen van den Buddha was het ter zelfder plaatse, immers in het Jetawana te Çrāwastī, dat de Meester door het vertoon van bovennatuurlijke kracht een zestal dwaalleeraren uit het veld sloeg. De door hem bij die gelegenheid vertoonde wonderen — in de levensgeschiedenis bekend staande als „Het Groote wonder van Çrāwastī" — bestonden voornamelijk hierin, dat de Buddha tot in den hemel in alle richtingen gestalten van zich zelf vermenigvuldigde. Deze gebeurtenis is, zooals Foucher heeft uiteengezet [31]), in de Buddhis-

---

31) J. A. 1909. In de Eng. vert. „The beginnings of Buddhist art" (1917) p. 147 vlg.

tische kunst van alle landen en tijden een zeer geliefd onderwerp geweest. Voorstellingen, die haar in beeld brengen zijn te herkennen aan het voorkomen van meerdere Buddha's als deelnemers aan dezelfde actie en de lotuskussens op stengels, waarop de figuren gezeten zijn. Merken wij nu aan den vierden hoofdmuur verscheidene reliefs op, waarop een aantal Buddha's, al dan niet zetelend op gesteelde lotuskussens en al dan niet vergezeld van Bodhisattwa's voorkomen, dan behoeven wij niet met Foucher aan te nemen, dat hier hét Groote Wonder van Çrāwastī is uitgebeeld — Dr. Krom heeft deze opvatting afdoende weerlegd [32]) — maar kunnen het niettemin waarschijnlijk achten, dat de auteur van den Gaṇḍawyūha heeft willen laten uitkomen, dat de plaats waar Buddha de wet predikte, dezelfde was als die waar Het Groote Wonder plaats had en dat hij om die reden den Buddha tot besluit der plechtige vergadering een aantal wonderen heeft laten vertoonen die sterk herinneren aan die, welke door den historischen Buddha op die gewijde plek ten beste gegeven werden. Als men op grond der door Dr. Krom aangevoerde argumenten — die wij hier niet in extenso willen herhalen — elk verband tusschen de reliefs met de vele Buddha's en het Groote Wonder afwijst, kan men in de bedoelde reliefs de gewone scènes, waarmede sūtra's plegen te eindigen, zien: verschijningen van in de lucht zwevende Buddha- en Bodhisattwa-gestalten enz. Hoe het zij, van die wonderen of verschijningen is Sudhana de verblufte getuige. Zij mogen het hunne er toe bijgedragen hebben om het verlangen naar verlossing bij hem te versterken en uit den mond van Samantabhadra de Verlossingsleer te vernemen.

Het is opmerkelijk, dat Mañjuçrī, die in den Gaṇḍawyūha I — althans volgens Çāstrī's overzicht — een zeer voorname rol speelt in de geschiedenis van Sudhana — diens schreden worden voortdurend door dezen Bodhisattwa geleid — op Barabuḍur tot een vrij onbe-

[32]) Monographie p. 601 vlg.

duidende figuur verbleekt is. Wij mogen dit afleiden uit het zeer kleine aantal reliefs dat hem uitbeeldt. Op den tweeden hoofdmuur verschijnt hij eenmaal ten tooneele, dan nog eens op den derden zonder zijn kenmerkende attributen, zoodat het niet eens zeker is of hij wel bedoeld is, en als hij zich nog eens op de laatste reeks vertoont, gaat hij op in de massa van omringende Buddha's en Bodhisattwa's. Daarentegen treden juist Maitreya en Samantabhadra, die in Çāstrī's tekst maar even genoemd worden, op de Barabuḍur-reliefs sterk op den voorgrond.

De verklaring hiervan zal wel gezocht moeten worden in den invloed der Yogācārya's die zich zooals wij boven hebben aangestipt van de van-huis-uit tot de Mādhyamika's behoorenden Gaṇḍawyūha hadden meester gemaakt. Het lag geheel in hun lijn Maitreya en Samantabhadra te verheffen, ook al moest dat gebeuren ten koste van Mañjuçrī. Dit geschiedde, naàr we mogen aannemen, door de passages die in de oudere redactie over Mañjuçrī handelden aanmerkelijk te verkorten — ze geheel te schrappen ware een uiterste geweest waarin de auteurs niet gaarne vervielen — en die over Maitreya en Samantabhadra met toewijding en voorliefde uit te werken. Van het resultaat hunner bemoeiïngen geeft dan Barabuḍur met zijn klein aantal Mañjuçrī- en groot aantal Maitreya- en Samantabhadra-reliefs een getrouwe afspiegeling.

Als de onderstelling juist is, dat Sudhana's lotgevallen op den derden en vierden hoofdmuur vervolgd worden en de Samantabhadrapraṇidhāna daarvan de verklaring behelst, was aan dit sūtra wel de eereplaats boven alle andere aan het stūpa-heiligdom toegewezen. Immers het besloeg een veel grooter oppervlakte dan eenige andere tekst; het was aangebracht aan de hoofdmuren der gaanderijen, dus aan de rechter-, de „hooger" hand van den bezoeker, die de pradakṣina volbracht; bovendien verluchtte het de wanden der hoogste proces-

sie-paden, stond dus volgens Indische begrippen in hooger aanzien dan de lager uitgebeelde geschiedenissen.

Dit alles wijst er op, dat in het oog van de geloovigen die Barabuḍur stichtten het Samantabhadra-sūtra onder de canonieke Mahāyānistische teksten het toppunt van volmaaktheid vertegenwoordigde. Zooals bepaalde secten de Prajñāpāramitā, den Saddharmapuṇḍarīka, den Awataṃsaka of eenig ander sūtra, als hét sūtra bij uitnemendheid vereerden, zoo moeten de geloovigen van het stūpa-heiligdom, den Samantabhadrapraṇidhāna als hun bijbel hebben beschouwd, bevattend de kern van de eenige ware Leer, zooals die door den Buddha was geopenbaard.

Bezien wij den tekst der hoogste reliefreeksen in dit licht, dan dringt iets tot ons door van het groote verband dat er bestaan moet hebben tusschen die voorstellingen en de op den hoofdmuur van het eerste processie-pad uitgebeelde. Niet in den zin, dat de teksten elkaars vervolg zouden vormen, maar wel dat die van den laagsten omgang opzettelijk zoo gekozen waren, dat de vrome pelgrim na het volbrengen van de pradakṣiṇa van den eersten omgang tot het aanschouwen der hoogere Wijsheid volkomen voorbereid was. De onderste reliefreeks van den eersten hoofdmuur voerde hem een uitgelezen serie van de vroegere geboorten van den Buddha voor oogen; bracht in beeld hoe deze voor het heil der menschheid leefde, leed, zich opofferde. De reeks daarboven vertoonde het laatste leven van den Buddha tót het oogenblik dat hij de eerste prediking te Benares houden zou. Wat zou grooter teleurstelling voor den heilsbegeerige geweest zijn dan op dit allergewichtigste moment in onzekerheid te worden gelaten? Het verdere leven van Çāyamuni kon hem, yogācārya, geen belang inboezemen (zie hiervoor p. 255); de wetenschap alleen dàt het Groote Wezen de Verlossingsleer had geopenbaard, kon hem geen rust schenken. Zijn vurig verlangen ging uit naar die Verlossingsleer zelve, naar den inhoud daarvan. Welnu, zijn opstijgen naar de hoogere processie-

paden zou beloond worden. Hij aanschouwde daar aan de hoofdmuren der drie hoogste omgangen de Leer zelve, zooals die door den Buddha in het Jetawana was verkondigd en neergelegd in het meest vereerde sūtra, dat aan Samantabhadra, den stichter zijner secte, de voornaamste plaats toekende. Zoo vormde de openbaring van den Samantabhadra-praṇidhāna het hoogtepunt en de bekroning van Buddha's aardschen loopbaan; tevens de bevrediging van het verlangen van den bedevaartsganger om in de Hoogste Wijsheid te worden ingewijd.

De voorstellingen der balustraden zijn in het bovenstaande geheel buiten beschouwing gelaten.

Wij gelooven niet, dat hun beteekenis op een lijn te stellen is met die der hoofdmuren.

De aan de linkerzijde van de processie-gangen uitgebeelde verhalen vertoonen een onmiskenbare verwantschap met de ter rechterzijde aangebrachte; het kan geen toeval zijn, dat de balustrade der eerste gaanderij jātaka's en awadāna's in beeld brengt, waar de onderste reeks van den hoofdmuur dergelijke stichtelijke verhalen illustreert; dat Maitreya de hoofdpersoon is van de balustrade van de derde gaanderij waar dezelfde Bodhisattwa op den derden hoofdmuur op den voorgrond treedt. Zoo is de bescheiden bedoeling van de voorstellingen aan de linkerwanden waarschijnlijk deze: den bedevaartsganger, wanneer zijn blik van den hoofdmuur naar de tegenoverstaanden wand afdwaalde, de strekking en de moraal van het daar aanschouwde met andere exempelen en verhalen ontleend aan denzelfden gedachtenkring te verduidelijken. De sūtra's echter welker illustraties de bezoeker met devote aandacht te volgen had om de Hoogste Wijsheid deelachtig te worden, die hem uit den kringloop van wedergeboorten verlossen zou en den weg naar de eeuwige zaligheid wijzen, aanschouwde hij aan de hoofdwanden van het heiligdom, die hij bij het perambuleeren eerbiedig de rechterzijde toewendde.

De resultaten van het bovenstaande onderzoek kunnen als volgt geresumeerd worden.

1e Er hebben (minstens) drie redacties van den Gaṇḍawyūha bestaan.

2e. De oudste, meest beknopte is de door Haraprasād Çāstrī in excerpt bekend gemaakte; deze is zeker niet door de beeldhouwers van Barabuḍur gevolgd.

3e. Er bestaat een zeer geringe kans, dat de middelste redactie voor de 128 reliefs van den tweeden hoofdmuur den sleutel bevat. Is dit het geval dan begint op den derden hoofdmuur een nieuw verhaal (zie boven p. 284).

4e. Veel grooter is de waarschijnlijkheid, (a) dat de geschiedenis van Sudhana doorloopt over den geheelen derden en vierden hoofdmuur en (b) de uitvoerigste Gaṇḍawyūha redactie, de Samantabhadracaryāpraṇidhāna daarbij gevolgd is.

5e. Is het laatste juist, dan is deze laatste redactie waarschijnlijk door inschuiving van een doublure van een avonturen reeks uit de beknoptere ontstaan.

Het behoeft geen betoeg, dat de bevestiging van deze voorloopige resultaten alleen door een onderzoek van de verschillende Gaṇḍawyūha-redacties zelve, in het bijzonder van het Samantabhadracaryāpraṇidhānasūtra, en een nauwgezette vergelijking van hun inhoud met de Barabuḍur-reliefs, is te verkrijgen.

De uitvoerigste versie, die als alle teekenen niet bedriegen de verklaring van twee relief-reeksen van het stūpa-heiligdom bevat, is alleen in Chineesche vertaling bewaard gebleven.

Aan de Sinologen dus het laatste woord!

Maart 1922.

Kriegszug der Bondjol unter Anführung des Tuanku Rau in die Batakländer,

zusammengetragen von Guru Kenan Huta Galung und aus dem Batakschen ins Deutsche übersetzt

von

C. Gabriel.

Si Pongki na Ngolngolan.

Hör' einmal, wie ist doch der Name des Königs, der früher das Batakvolk regierte?

Das ist Singa Mangaradja, der auf dem Throne thronte, der gewandt das Wort führte, der in der Landschaft Bangkara-Toba wohnte.

Dieser König verheiratete seine Schwester an Ompu Palti Radja, Ompu Palti Sabungan, vor dessen Dorfwall die Elefanten sich beugten [1]), vor dessen Bambus (hecke) [2]) der Regen wich [3]). Diese seine Schwester war schon lange verheiratet, ohne dass sie Kinder hatte. Als nun längere Zeit darüber vergangen war, ging sie dieserhalb zu einem Wahrsager. Nach Anwendung der Wahrsagerei verkündigte dieser der Frau: „Liebes Mütterchen! Wenn Sie Kinder Ihr eigen nennen wollen, dann muss Ihnen ordnungsgemäss der König eine Weihgabe schenken und auch ein Messer als Schutzmittel (vor bösen Geistern) verschaffen".

„Wenn's das nur ist, das lässt sich leicht machen," gab sie zur Antwort und überbrachte seinen Rat dem Singa Mangaradja. Als dieser die Rede seiner Schwester

---

[1]) d. h. unverrichteter Sache zurückkehrten.

[2]) auf dem Dorfwall zur Sicherung gegen einen feindlichen Überfall.

[3]) So undurchdringlich dicht war sie.

angehört hatte, schenkte er ihr stehenden Fusses die Weihgabe und gab ihr auch ein Messer als Schutzmittel. Nach einiger Zeit munkelten auch tatsächlich die Reisvögelverscheucher über die Schwester des Königs [4]. Als nun ihre Monate um waren und ihr Jahr voll war, kam ein Sohn der Schwester des Königs zur Welt, dem sie den Namen Pongki na Ngolngolan [5] gaben, weil sie sich bereits gelangweilt hatten bei seiner Erwartung von Gott.

Nachdem Pongki na Ngolngolan ungefähr drei Jahre alt geworden war, starb sein Vater Ompu Palti Radja, und seine Mutter brachte ihn in das Dorf des Onkels nach der Landschaft Bangkara.

Als sie nun längere Zeit dort gewohnt hatten, starb auch seine Mutter. Sie hinterliess ihn in einem beklagenswerten Zustande, so dass sein Onkel sich seiner annahm und ihn grosszog.

Als er acht Jahre geworden war, trug ihm sein Onkel auf, seine Büffel zu weiden. Solange er sie aber hütete, krepierten eine ganze Anzahl, und es waren nicht viele, die am Leben blieben. Diese sahen noch dazu wie Skelette aus vor lauter Magerkeit. Ähnlich erging es auch den Rindern seines Onkels. Sobald er sie zu hüten hatte, gingen sie alle ein, wie weggemäht.

Als nun der Onkel das Wegsterben seines Viehes sah, sah er von ihm als Viehhüter ab, befahl ihm aber dafür Vögel vom Reisfelde zu verscheuchen. Aber auch seine Arbeit auf dem Reisfelde wollte nicht gedeihen, denn die Reisvögel verwüsteten das von ihm bewachte Feld. Auch wollte der von ihm bewachte Reis nicht reif werden, wenn man etwas noch zum Nachreifen stehen lassen musste, so berichten die Leute.

Der König wurde nun wegen seines Neffen sehr niedergeschlagen und liess ihn nicht mehr draussen arbei-

---

4) Verblümte Ausdrucksweise für schwanger sein.

5) Pongki der Langweilige.

Namen van enkele plaatsen, welke op het kaartje slechts met een nummer zijn aangeduid.
1 Peranginan
2 Huta Barat
3 Sisunggulon
4 Simarangkir
5 Lumban Siagian
6 Sangkaran
7 Parbubu
8 Sait ni Huta
9 Sigotom
10 Pangarikuan
11 Parsibarungan
12 Hariandja
SAMOSIR
Pakpahan
TOBA-MEER
Siualu Ompu
Balige
HABINSARAN
Sigalegala
Sibuntuan
Pintu Bosi
Nagasaribu
Bangkara
Panggabean
Parik Sabungan
Humbang
Si Borong Borong
Butar
Siregar
Pariembuan
Tapian na Uli
Pulu Godang
Sipahutar
SITATANG
Sipoholon
Lumban Sait
Aek na Uli
Sarmin
TARUTUNG
Batumanumpak
Batu na Dua
Lumban Dolok
Pansur na Talu
SILINDUNG
Silantom
GOUV. OOSTKUST VAN SUMATRA
RES. TAPANULI
Simangambat
Sipagu
Langkat
SIBOLGA
BAAI VAN TAPANULI
Sipirok
Baringin
PADANG BOLAK
Pargarutan
Batu na Dua
PADANG SIDIMPUAN
ANGKOLA
Sigalangan
INDISCHE OCEAAN
MANDAILING
Natal
Rau
RES. SUMATRA'S WESTKUST
Schaal 1:1500000
Bondjol

ten. Er befahl ihm, im Dorf zu bleiben, um auf den Reis, [den man in der Sonne auf einer Matte zum Trocknen ausbreitet,] zu achten und dabei Webegarn für seine Tante zu spulen, das sollte seine tägliche Arbeit sein. Während er aber den Reis hütete, o Wunder, selbst wenn er stand oder sass, frassen die Hühner den Reis weg und rissen sich die Schweine darum. Wenn er sich dagegen am Kopfende der Trockenmatte, aufs Ohr legte, blieben die Hühner und die Schweine dem Trockenplatze fern.

Als nun der König diese Sonderbarkeiten an seinem Neffen wahrnahm, wurde er niedergeschlagen und besorgt, und dachte bei sich selbst: „Mein Neffe scheint ein Wunderkind zu sein, vielleicht wird er am Ende mich noch aus meinem Reiche stossen," und er sann darüber nach, wie er ihn umbringen könnte. Als er lange darüber nachgedacht hatte, schickte er seine Leute in den Wald, einen verschliessbaren Sarg für seine Neffen zu zimmern. Den verpichte er recht dicht von innen und aussen, wickelte seinen Neffen wie einen Toten, den man begraben will, ein und legte ihn in den Sarg. Er gab ihm auch das Messer seines verstorbenen Vaters mit in den Sarg, das er damals [als Schutzmittel] gegeben hatte. Als er mit allem fertig war, übergab er den Sarg dem Fluss in Bangkara, auf dass er von dort in den See triebe und sein Neffe den Tod fände. Während nun Singa Mangaradja im Begriff war, den Sarg vom Wasser forttreiben zu lassen, befahl er die Angelegenheit in einem Gebet noch Gott, den Geistern seiner Vorfahren und der Boru Saniang Naga [6]) an, damit sie sich seines Neffen bemächtigten, falls er ein Taugenichts wäre, ihn aber am Leben liessen, wenn er ein brauchbarer Mensch wäre.

Darauf wurde Pongki na Ngolngolan von dem Wasser mitgenommen und von den Wellen fortgetragen ganze Tage und ganze Nächte hindurch.

---

[6]) Ein weiblicher Wassergeist.

Nachdem so der Sarg einige Tage auf dem Wasser getrieben hatte, blieb er im Schilf am Ufer des See's von Uluan, das zum Lande des Stammes Morpaung gehört, hängen.

Als nun eines Tages ein Mann dieses Stammes zum See ging, um Fische zu fangen, bemerkte sein Auge den verschlossenen Sarg zwischen dem dort wachsenden Schilf. Er meinte erst, es wäre Treibholz, denn der Sarg war mit Schlamm und Seetang umgeben, weshalb er es zum Strande trieb, um es als Brandholz zu verwerten. Als er es aber am Ufer näher untersuchte, war es der Sarg eines Toten, so dass es wie ein Schrecken über ihn kam. Er schlug nun den verschlossenen Sarg mit seiner Axt auf und wurde gewahr, dass ein Mensch darin war, der sehr mager und bleich aussah, weil er nichts gegessen und von der Sonne nicht beschienen worden war. Da brachte ihn der Stamm Morpaung ins Dorf und gab ihm zu essen. Dort blieb er und wurde von den Leuten des Stammes grossgezogen wie einer ihresgleichen.

Als er nun erwachsen war, erzählte er seinem Gastherrn seinen Lebenslauf samt allem, was ihm sein Onkel angetan hatte. Sodann bat er seinen Gastherrn, ihn auf die Wanderschaft gehen zu lassen, denn er möchte gern fremde Länder betreten, um dort Tapferkeit zu lernen, denn er müsse immer daran denken, was ihm der Onkel angetan hätte, das stecke ihm im Kopfe wie die scharfe Wirkung des Pohung [7]. Sein Gastherr willfahrte ihm und liess ihn gehen.

Während seiner Rüstung zum Aufbruch verschaffte er sich noch Wegzehrung von seinem Gastherrn, um seinen Segen zu erhalten. Er gelobte ihm auch, falls er wiederkommen oder auch nicht wiederkommen sollte, würde er auf alle Fälle seinen Nachkommen auftragen, dass sie unter keinen Umständen von jetzt an und in alle Zukunft einander verderben sollten. Nachdem sie ausge-

[7] Eine Figur oder auch ein Topf mit Ingredienzien, die man zur Abwehr böser Geister oder Diebe im Garten aufstellt.

redet hatten, schüttelten sie sich die Hände zum Abschied. Pongki nahm seinen Stock und sein Messer, brach von Uluan auf und übernachtete in Balige. Von hier begab er sich nach Butar und von dort nach Silindung. Nachdem er längere Zeit in Silindung geweilt hatte, begab er sich nach Pangaribuan und von dort über Silantom nach Sipirok. Aber auch dort liess es ihm keine Ruhe, weshalb er nach Padang Sidimpuan ging und von dort über Mandailing bis nach Rau, das in den Padangschen Bovenlanden liegt, wo er sich festigte. Dort blieb er, um die Gewohnheiten, das Benehmen und die Sitte der Bevölkerung kennen zu lernen.

Als er sich nun in der Gegend Rau einige Tage aufgehalten hatte, trat er als Knecht bei einem Reichen in Dienst, musste aber zum Islam übertreten, um bei seinem Herrn bleiben zu können. Er gab deshalb der Aufforderung nach und wurde Islamit.

Der Zeitpunkt seines Übertrittes ist ungefähr das Jahr 1808. Es trafen damals drei Mekkapilger (Hadji) ein, Hadji Miskin, Sumanik und Piabang. Diese drei gaben sich grosse Mühe, den Islam auszubreiten und zu reformieren. Infolgedessen breitete sich diese Religion sehr stark aus in jener Landschaft. Sie handelten sehr klug, indem sie erst die Fürsten zu gewinnen wussten, damit ihre Untertanen ihnen nachfolgten, weshalb auch sehr viele zu dieser Religion übertraten. Falls es einer wagte zu widerstreben, nötigte man ihn mit Zwang zum Übertritt. Sie trugen weisse, lange Kleider, weshalb man sie Orang Putih [8]) oder Padri [9]) nannte.

Nachdem die drei Priester als Lehrer aufgetreten waren, ging auch Pongki na Ngolngolan zu ihnen in die Schule. Mit Fleiss und Gründlichkeit lernte er seine Lektion. Es währte auch nicht lange, so war er imstande, den Koran zu lesen, dazu noch erfahren in allerlei übernatürlichen Künsten. Er war auch unverwundbar, wie

---

[8]) d. i. weisse Menschen.

[9]) d. i. Priester, ein Wort von portugiescher Herkunft.

die Batak zu sagen pflegen, und wurde ein Vorkämpfer in jener Gegend.

Einmal warfen Feinde Schanzen um das von ihm bewohnte Dorf auf, so dass der Fürst des Dorfes mitsamt seinen Untertanen sich sehr fürchteten, denn sie konnten aller Wahrscheinlichkeit nach die Belagerer nicht bezwingen.

Da suchte Pongki na Ngolngolan den Fürsten des Dorfes auf und sprach zu ihm: „Wie soll es gehalten werden, o mein Fürst, falls ein Mann sich fände, der imstande wäre, die Belagerer zu vertreiben, was wird ihm der Fürst zu seinem Lohne geben?" Aber der Fürst als auch seine Untertanen sahen verächtlich auf ihn nieder seiner Rede, denn sie hielten es nicht für wahrscheinlich, dass seine Stärke ausreichen würde, die Belagerer zu vertreiben. Als er aber seinen Worten immer mehr Nachdruck verlieh, antwortete ihm der Fürst: „Falls du die Belagerer von uns vertreiben solltest, will ich dir meine Tochter geben, und es soll dir in diesem Dorfe Ehre erwiesen werden."

Darauf befestigten sie die Absprache über gekochtem Reis und Fleisch, nämlich dass der Fürst ihm seine Tochter geben würde im Falle, dass er die Belagerer vertriebe.

Dann überreichte ihm der Fürst sein Schwert und seine Lanze, die er im Kampf als seine Waffen gebrauchen sollte. Als alles so weit angeordnet war, ging er hinaus zu den Belagerern. Die Kämpfer in der Schanze beschossen ihn zwar unaufhörlich, aber er wurde nicht getroffen, und wenn er auch dann und wann getroffen wurde, konnte man ihn nicht verwunden. Als das die Kämpfer in der Deckung sahen, flohen sie alle zusammen. Alle Waffen und aller Proviant blieben zurück, denn sie wussten nicht mehr, wohin sie sich auf ihrer Flucht wenden sollten. Es kamen auch die Dorfbewohner, um bei der Verfolgung behilflich zu sein. So kam es also, dass die Belagerer flüchteten.

Darauf erhielt er die Fürstentochter zur Frau, und liess sich in dem Dorfe nieder. Ausserdem ehrte ihn der Sultan Pangarujung noch dadurch, dass er ihm sämtliche Einwohner der Landschaft Rau unterstellte mit folgenden Worten: „Du sollst nicht mehr Pongki na Ngolngolan heissen, sondern Tuanku Rau soll fortan dein Name sein," woraus die Batak später Tungko Rau machten.

Nicht lange nachdem er Fürst geworden war, baute er eins seiner Dörfer zur Festung aus, das ist das jetzige Dorf Bondjol. Daher kommt es, dass die Krieger des Tuanku Rau von den Batak Bondjol genannt werden.

Einbruch der Bondjol in die Batakländer.

Nachdem Tuanku Rau zahlreiche Krieger angeworben und auch viele Glaubensgenossen gefunden hatte, erachtete er die Zeit für gekommen, seinem Onkel das heimzuzahlen was der ihm angetan hatte.

Aber auch hier gebrauchte er List gegenüber den Landschaften, die er zu durchziehen gedachte, damit sie nach seiner Berechnung als seine Genossen zu ihm stiessen.

Er wandte nun folgende List an: Das Messer, das er früher von seinem Onkel mitbekommen hatte, sandte er an Jang Patuan, den Fürsten von Mandailing, und trug zugleich dem Überbringer auf: „Sprich zu dem Fürsten also: O mein Fürst! Tuanku Rau entbietet Euch die Botschaft, Ihr möchtet dies mein Messer weitersenden an meinen Onkel Singa Mangaradja, der auf dem Throne thront, der gewandt zu reden weiss, der in der Landschaft Bangkara im Bataklande wohnt, auf dass er mich nach Neumond erwarte, denn ich habe eine unaussprechliche Sehnsucht nach ihm."

Sein Gesandter begab sich nun nach Mandailing. In dem Dorfe des Jang Patuan eingetroffen überbrachte er dem die Botschaft des Tuanku Rau und überreichte zugleich das Messer. Jang Patuan kam auch der Botschaft

des Tuanku Rau nach, denn er fürchtete sich zu weigern wegen der Siegeskunst desselben im Kampf. Er könnte mich und meine Untertanen ausrauben, sagte er sich.

Er übersandte deswegen das Messer an den Fürsten Pangkat Silaja, der im Lande Sigalangan wohnte, unterhalb Padang Sidimpuan, und überbrachte ihm auch den Auftrag des Tuanku Rau. Auch den Fürsten Pangkat Silaja überkam Furcht, als er die Botschaft des Tuanku Rau entgegennahm, und er fand keinen Mut zu weigern. Deshalb sandte er das Messer an Sultan Palaon, den Fürsten zu Pargarutan. Von dort kam es zum Fürsten Nanggar Laut, dem Fürsten von Baringin im Lande Sipirok. Von Baringin sandte es der Fürst Nanggar Laut zum Guru Manalasa, dem Fürsten zu Silantom. Als es aber dem Guru Manalasa überbracht war, kam es abhanden, und man weiss nicht, aus welcher Ursache es verloren gegangen ist. Dies ist also der Grund, weshalb das Messer dem Singa-Mangaradja nicht überbracht wurde.

Als nun längere Zeit verflossen war, nachdem Guru Manalasa das Messer verloren hatte, kam es Tuanku Rau zu Ohren und er wurde ausser sich vor Zorn gegen die Fürsten, die das Messer hätten weiter senden sollen. Er versammelte nun alle seine Untertanen, um zur Brandschatzung der Länder aufzubrechen, deren Fürsten sein Auftrag geworden war. Zuerst plante er über Mandailing herzufallen, um von dort nach dem Dorfe seines Onkels in Bangkara zu ziehen.

Als er nun alle Krieger um sich versammelt hatte, brachen sie nach dem Tal Mandailing auf. Die Mandailinger leisteten ihnen zwar Widerstand, aber als sie immer zahlreicher fielen und verwundet wurden, überkam sie Furcht und sie wichen zurück. Sie wurden unterworfen und beugten sich unter Tuanku Rau. Auch berichtete Jang Patuan ihm, das die Botschaft samt der Sendung nicht bei ihm geblieben wäre.

Als sie unterworfen waren, liess er sie zum Islam übertreten. Er hiess sie alle nämlich in einem Flüsschen baden, nachdem er vorher befohlen hatte, Lehm in seinem Oberlauf zu kneten. Das sollte das Mittel ihrer Reinigung sein und zum Zeichen dienen, dass sie von ihrem alten Glauben zum Islam übergetreten waren. Solchergestalt war also seine Praxis, um die Menge zum Islam übertreten zu lassen.

Nachdem die Bevölkerung Mandailings islamitisch geworden war, führte er alle, die zum Kriegsdienst tauglich waren, an, um

Angkola Holbung

zu brandschatzen. Auch die Bevölkerung von Angkola Holbung unterwarf sich, denn es schien ihnen nicht wahrscheinlich, dass sie den Bondjol widerstehen könnten. Tuanku Rau verfuhr mit ihnen, wie er es mit der Bevölkerung Mandailings gemacht hatte. Auf diese Weise gewann er immer mehr Glaubensgenossen und Krieger. Von Angkola Holbung zogen sie alle, geführt von Sultan Palaon, nach

Angkola Dolok

in der Landschaft Sipirok, das dem Fürsten Nanggar Laut unterstand, hinauf denn er wähnte, dass dort das Messer verloren gegangen wäre. Die Bevölkerung Sipiroks war aber schon in der Richtung nach der Padang Bolak und in die Wälder geflohen. Aber alles, was zurückblieb, unterwarf sich und ging zugleich zum Islam über. Von dort brachen sie auf nach

Silantom.

Als nun Guru Manalasa die Kunde von der Niederlage der Fürsten vernahm, schlug ihm das Herz, und er fürchtete sich um so mehr, als gerade er das Messer des Tuanku Rau verloren hatte. Deshalb liess er seine Gesandten die Fürsten in Pangaribuan, Sigotom und Aek na Uli aufsuchen, damit sie einmütig den Feind am Aek Suhat entgegenträten, das ist bei der tiefen Talschlucht zwischen Ober- und Mittelsilantom.

Als nun die Fürsten von Pangaribuan, Sigotom und Aek na Uli die Botschaft des Guru Manalasa hörten, wurden sie sich einig, dem Aufruf Folge zu leisten. Jeder von Ihnen brach bewaffnet mitsamt seinen Untertanen auf, um zu Guru Manalasa in Obersilantom zu stossen. Als sie nun alle in dessen Dorf versammelt waren, beschlossen sie einmütig also: „Am Aek Sulat lasst sie uns aufhalten, denn wenn wir sie am Ubergang hindern, woher sollten sie auf diese Seite gelangen, denn der Weg ist sehr eng."

Sie zogen also allesamt dorthin, um den Feind aufzuhalten, weshalb man noch bis zum heutigen Tage das Tal Panangkalan nennt. Dort rammten sie ihre Befestigungen in die Erde und erwarteten den Tuanku Rau.

Als aber dieser genau erfahren hatte, dass Guru Manalasa sein Messer verloren hatte, und als er ferner hörte, dass die gesamte Bevölkerung von Silantom und Pangaribuan versammelt sei, um ihm entgegenzutreten, brach er sofort auf und zog seinen Gegnern entgegen, die bereits auf der andern Seite von Panangkalan sich kampfbereit aufgestellt hatten. Er durchzog Lansat, Sipogu, Simangambat bis Panangkalan, wo sich die beiden Heerhaufen auf beiden Seiten der Schlucht gegenüberstunden.

Als aber Guru Manalasa und die Fürsten, die bei ihm waren, sahen, wie der Feind gleich einem Mückenschwarm [10]) an Zahl heranzog, fürchteten sie sich insgesamt. Ihre Furcht stieg aber noch, als sie die Rede des Tuanku Rau hörten, die also lautet: „Wer nach uns schiesst, dessen Hand muss ausgestreckt sein und zugleich sein Auge starr. Denn ich werde sehr viele Unbeflügelte fliegen lassen, so dass viele Gefallene umherliegen werden." so sprach er [11]).

---

10) Eigentlich wie der zerstreute schwarze Same eines tabakähnlichen Krautes.

11) Die Jungen machen sich jetzt über die Alten lustig, dass diese sich so haben leimen lassen denn, sagen sie, selbstverständlich ist die Hand beim Schiessen ausgestreckt, das zielende Auge wie starr und sind die Kugeln unbeflügelt.

Wie nun die Leute von Pangaribuan, Sigotom and Aek na Uli diese Rede hörten, sagte einer zum andern: „O Vater! O Mutter! [12]) Es ist unmöglich ihnen zu widerstehen, denn ein jeder, der nach ihnen schiesst, dessen Hand wird ausgestreckt sein und zugleich sein Auge starr sein. Dazu seht, halten ihre Hände abwechselnd ein rundes, grosses Holz [13]) als Schild. Deswegen lasst uns fliehen, denn Menschen können ihnen nicht widerstehen," sprachen sie.

Darauf strömten sie alle weg und flohen in ihre Dörfer. Als sie dort ankamen, machten sie sich sofort bereit zur Flucht in den Wald oder in die Höhlen, die in den Bergen sind, um nicht vorher von den Bondjol gesehen zu werden.

Als sie nun alle von Panangkalan geflohen waren, setzten die Bondjol über die Schlucht, um die Flüchtlinge nach Obersilantom zu verfolgen. Als sie dorthin gelangten, fanden sie die Bevölkerung nicht mehr im Dorf, denn sie waren alle des Nachts in den Wald entwichen. Darauf eigneten sich die Bondjol die Besitztümer der Geflohenen an, auch schlachteten sie das Vieh zu ihrer Verproviantierung. Aber das Vieh, das sie nicht mochten, welches z. B. mager war und auch dass Stallvieh, schossen sie nieder, damit es umkäme. Hierauf zündeten sie das Dorf bei ihrem Verlassen an, damit aller Reis verbrenne und die Bewohner in bitteres Elend gerieten.

Von Obersilantom zogen sie den Weg, der nach

Pansur na Tolu

führt. Sie trafen keinen Menschen mehr im Dorfe an, denn alles war schon vorher nach Habinsaran entflohen. Der Fürst des Dorfes aber, Guru Mangatas, sah noch die Bondjol, als er sich auf die Flucht begab, denn er ging langsam, auf dass er sähe, was der Feind mit den Wohnhäusern des Dorfes beginnen würde, denn es waren

---

[12]) Interjektionen.

[13]) Sie verwechselten den ihnen unbekannten chinesischen Papierschirm mit einem Schild.

grosse Häuser und Speicher darin. Einige Bondjol aber folgten ihm nach, griffen ihn auf und töteten ihn, um ihm seine Schmucksachen, die er am Leibe hatte, wie Gold und Tücher, abzunehmen. Die Häuser äscherten sie auch hier ein und schlachteten das Vieh ab. Von Pansur na Tolu brachen sie auf nach

Pangaribuan.

Vorerst äscherten sie aber das Dorf Bandjar na Hor ein und raubten restlos alle Besitztümer der Dorfbewohner. Von dort zogen sie nach Batu Manumpak, wo ein Mann namens Mangedar war, der selbst die Häuser seines Dorfes anzündete, damit nicht gerade die Bondjol sie abzubrennen brauchten. Er hatte aber schon vorher seine Frau und Kinder in den Wald gebracht, damit er rasch folgen könnte. Sie hatten sich nämlich des Nachts davon gemacht, denn sie schlugen die Gefahren des nächtlichen Fortganges gar nicht an und kümmerten sich nicht um ihre Besitztümer und das Vieh, damit sie nur mit dem nackten Leben davonkämen.

Es kam vor, dass man Kinder zurückliess, was so zuging: Es war damals eine Familie, die neun Kinder hatte. Weil sie nun alle des Nachts sich auf die Flucht begaben, und nicht hinreichend Leute waren, die Kinder zu tragen, liessen sie zwei der neun Kinder im Dorf zurück. Weil sich aber die Kinder fürchteten im Dorf zu bleiben, gingen sie nach aussen, um den Eltern nachzufolgen. So kam es, dass sie irre gingen, denn sie wussten nicht wohin sie ihren Eltern nachgehen sollten, so dass sie beide umkamen ohne dass es die Mitmenschen wussten.

Es kam sogar vor, dass einer seine Frau im Stiche liess, weil deren Kraft nicht ausreichte, nachts zu folgen, weil sie in Hoffnung war. Ihr Mann war zwar traurig, sie zurücklassen zu müssen, aber was lies sich tun. „Auf dass wir nicht beide getötet werden, o Fürstentochter!" [14]) wobei er ihr Unterkinn streichelte vor Herzeleid, dass er sie verlassen musste. „Was lässt sich machen, o Ge-

[14]) Höfliche Anrede an die Frau.

liebter! Gehe du nur um so schneller, damit du dich mit unsern Kindern rettest und wir nicht allesamt sterben. Ich selbst dagegen will langsam den Berg hinansteigen. Wenn sie mich aber dorthin verfolgen sollten, was lässt sich daran ändern, wenn ihr nur entrinnet," sprach das Weib zu ihrem Manne.

Es war also eine Unglückszeit für Schwangere, denn viele, die in diesem Zustande waren, starben auf dem Wege, weil sie abortiert hatten vor Uberanstrengung bergauf bergab und weil sie nachts beim Laufen auf den Bergabhängen hinstürzten. Aber auch wenn sie sich im Wald verborgen hatten, war ihr Los ein sehr schmerzliches, denn jeder musste sich schweigsam verhalten, es hätten sonst die Bondjol ihre Stimme vernehmen können. Den weinenden Kindern aber, die noch unverständig waren, stopften ihre Eltern den Mund mit Lappen zu, damit man ihre Stimme nicht hörte. Von Batu Manumpak zogen die Bondjol nach

Porsibarungan.

Die Bewohner aber dieses Dorfes hatten sich schon vorher in den Wald und in die Berghöhlen begeben, um sich zu verbergen. Als aber die Bondjol keine Leute im Dorfe sahen, gingen sie ihnen zu ihrem Versteck nach, um sie aufzufinden. So ergriffen sie den Ompu Radja Inganan Gultom mit Pungga, seinem Sohn, die sie beide töteten, um sich ihrer Schmucksachen, die sie am Leibe trugen, zu bemächtigen. Ausserdem ergriffen sie noch die Hillo,die Tochter des Fürsten Buriang, in ihrem Versteck, Pasir die Tochter des Ompu Djio und Sabar, die Tochter des Guru Soiloan vom Stamme Gultom. Diese drei töteten sie nicht, sondern schleppten sie als Kriegsbeute nach ihrem Lande. Von Porsibarungan zogen die Bondjol nach

Hariandja.

Auch dessen Bewohner waren schon vorher in den Wald entwichen, um sich zu verbergen, sodass jene dort niemand mehr zu Gesicht bekamen. Sie hatten schon

vorher ihr Vieh ins Freie getrieben und ihren Reis in die Erde vergraben, so dass die Bondjol sehr ungehalten über sie waren und alle ihre Häuser und Reisspeicher verbrannten. Auch ihnen spürten die Bondjol nach, und es geriet ihnen eine Frau namens Dimpos in die Hände. Auch sie wurde als Sklave in ihr Dorf verschleppt. Darauf zogen die Bondjol von Hariandja nach

Pakpahan.

Die Bewohner von Pakpahan hatten eigentlich vor, den Bondjol in Galagala Widerstand zu leisten, das ist zwischen Pakpahan und Hariandja. Sie hatten aber schon vorher die Mütter und die Kinder in den Wald gebracht und ihre Besitztümer, die sie nicht forttragen konnten, in die Erde vergraben. Als sie aber die Menge der Anziehenden gewahr wurden und auch ihre Rede „tobat, tobat" [15]) hörten, flohen sie alle zugleich zu ihren Frauen oder Eltern, die sie in den Wald hatten vorausgehen lassen. Aber selbst in den Wald folgten die Bondjol den Geflüchteten nach, weshalb es ihnen gelang, Ompu Bahota vom Stamm Pakpahan zu töten, das ist der Grossvater des Guru Soadangon von Sibingke.

Die Bewohner jener Landschaften hatten unter den Islamiten sehr schwer zu leiden, da diese es auf ihre Vernichtung abgesehen hatten. Sehr viele von ihnen starben in den Wäldern, weil sie nichts zu essen hatten. Und wenn auch ein wenig Speise vorhanden war, so durften sie tagsüber nicht kochen, denn am Tage hätten die Bondjol den Rauch der Herdstellen sehen können. Aber auch des Nachts mussten sie das Feuer verdecken, damit der Feuerschein nicht aus der Ferne wahrgenommen oder des Nachts das Feuer bemerkbar, gingen die Bondjol sofort darauf los, um die Leute, die sich dort befanden, zu greifen.

Die Bondjol aber, diese ungesitteten Barbaren, hatten dagegen vollgeschlagene Bäuche, da sie die Nahrung auffassen, die ihnen die Geflüchteten zurückgelassen hat-

---

15) d. h. bekehrt euch ! bekehrt euch !

ten. Ausserdem hatten sie soviel Zuspeise, dass sie ihrer überdrüssig wurden, nämlich Büffel, Rinder und Hühner, denn es war ihrem Belieben anheimgestellt, was sie sich von der Weide holen wollten, um für sich das Fetteste zu schlachten. Von Pangaribuan gingen die Bondjol nach

Aek na Uli.

Auch dort machten sie es so, wie sie den Bewohnern der Landschaft Pangaribuan gemacht hatten, sie äscherten alle ihre Häuser ein und schlachteten das Vieh ab. Aber der Menschen konnten sie nicht habhaft werden, denn sie hatten sich schon vorher auf entfernteren Plätzen verborgen. Ebenso hatten es die Einwohner von Sigotom gemacht, jeder hatte schon vorher seine Besitztümer in die Erde verborgen, aber ihr Vieh wurde sämtlich umgebracht. Von Sigotom stiegen die Bondjol ins

Tal Silindung

hinab. Sie zogen aber nicht in geschlossener Zahl nach dort hinunter. Während die letzten noch sich in Sigotom befanden, waren die ersten schon in Silindung angekommen.

Als nun die Einwohner von Silindung die Kunde vom Kriegszug des Tuanku Rau hörten, gab es etliche, die sie gering anschlugen, da sie auf die Festigkeit ihrer Dörfer sich verliessen, und sprachen also: „Wenn's allein diese zu bekämpfen gibt, so schlage man nur mit dieser unsrer Hängekette auf sie ein, werden sie da nicht in Mengen fallen?"

Andere wiederum sprachen: „Von woher sollten sie hereinkommen, unser Dorf ist ja so fest. Wenn dies unser Eingangstor verrammelt wird, sollten sie denn vom Himmel hereinspringen können?! Sollten sie aber wirklich von oben kommen, so werden wir ihnen unsre Spiesse entgegenhalten, werden sie da nicht aufgespiesst werden?" so redeten sie in ihrem Leichtsinn.

Die Bondjol kamen aber unverhofft, wie die Bienen an Zahl, indem sie „tobat-tobat" und „lailahaillalla" riefen. Sie brachen zuerst ins Dorf

Sangkaran

ein, wo sie die Menschen gleich Vieh niederstachen. Die andern flohen aus dem Dorfe nach der andern Seite des Situmandi [16]) und vermochten nicht einmal ihre Rindenjacke auf der Flucht umzutun. Viele von ihnen ertranken in dem Fluss, meistens Kinder und Alte, weil sie dem reissenden Strom nicht widerstehen konnten. Wie Treibholz bei Grosswasser war die Zahl der Leichen, die auf dem Wasser trieben, denn die Bondjol folgten ihnen nach und beschossen sie von hinten. Jeder, der getroffen wurde, wurde wie Abfall flussabwärts geschwemmt, denn ziemlich gross war der Fluss Situmandi in jener Zeit. Von Sangkaran zogen die Bondjol nach

Lumban Siagian.

Auch von den Bewohnern Lumban Siagians wurden viele von den Bondjol getötet. Sie dachten nicht, dass es eine solche Niederlage werden würde, weshalb sie vorher keinen Bergungsort aufgesucht hatten. Auch ihre Häuser und Speicher wurden eingeäschert. Kurz und gut, die Batak waren dazumal ausserstande zu wiederstehen wegen der Zahl des Feindes und wegen der Vorzüglichkeit seiner Waffen, denn die Bondjol hatten Schwerter und Steinschlossgewehre, die Batak dagegen waren noch mit Lanzer und Luntengewehren bewaffnet. Von Lumban Siagian zogen die Bondjol nach

Simarangkir.

Auch dort wurden sehr viele von den Bondjol umgebracht. Da war ein Kind, das von der Weide das Vieh trieb. Wegen seiner Jugend wusste es noch nicht, was los war. Als aber die Bondjol das Kind sahen, liefen sie sofort zu ihm, griffen es und brachten es als Sklave in ihr Land.

Von Simarangkir zogen die Bondjol nach Lobu Bonan Dolok, das ist das jetzige

Sisunggulon.

Die Bewohner hatten sich schon vorher im Dorf ver-

---

16) der östliche Fluss in Silindung.

sammelt, denn sie wollten sich zur Wehr setzen, da ihr Dorf stark befestigt war, aber sie vermochten nicht zu widerstehen. Denn als die Bondjol in die Nähe des Dorfes kamen, forderte sie der Fürst des Dorfes, der Ompu Mandodo hiess, vom Dorfwall herab zur Rechtfertigung heraus, indem er rief: „Was ist denn, o mein Fürst Pongki na Ngolngolan, die Schuld unsers Grossvaters und unsers Vaters? Ist es eine Schuld verursacht durch das Solup [17]) oder Schuld verursacht durch das Bale [17]), das man dir [18]) nicht bezahlt hätte, so dass du kommst, um Gewalt vor Recht ergehen zu lassen? Wenn der Grossvater oder der Vater Ihnen [18]) etwas schuldet, so müssten Sie eigentlich einen Fürsten zur Untersuchung senden. Falls wir dann nicht eine berechtigte Schuld bezahlen wolten, dann erst dürften Sie mit Waffen ankommen. Aber Sie stellen die Gewalt voran und missachten das Recht, deshalb soll deine Niederlage unser Sieg sein. Zu sieben mögt ihr von einer einzigen Kugel fallen und der achte noch verwundet werden, das wird geschehen durch unsre Flintenkugeln," sprach er.

Darauf entgegnete ihm Tuanku Rau: „Deine Flintenkugel, Schwager, wohlan, richte sie nur nach meiner Lebergegend hier! Was aber die Schuld deines Grossvaters und deines Vaters angeht, von der du redest, was ist denn die Schuld des Viehes und der Fische an deinen Grossvater oder deinen Vater, weshalb sie dieselben aufassen?" Als er das gesagt hatte, erscholl ein Schuss seines Gewehres. Er schoss nach dem Fürsten Ompu Mandodo, der auf dem Walle stand, so dass er sofort getroffen wurde und tot niederfiel. Als das die andern in dem Dorfe sahen, flohen sie ingesamt und liessen sich durch nichts aufhalten; einige flohen in die Berge, andere auf die andre Seite des Situmandi. Viele von ihnen wurden von den Feinden niedergeschossen und auch vom

---

[17]) Reismasse, 1 Bale = ¼ Solup.

[18]) Die Singular — und die höfliche Pluralform der Anrede wechseln miteinander ab.

Wasser mit fortgerissen. Die Häuser aber und die Speicher wurden alle eingeäschert. Von Sisunggulon zogen die Bondjol in der Richtung nach

Huta Galung.

Die Bewohner von Huta Galung hatten aber schon vorher ihre Mütter samt den Kindern nach Sait ni Huta zu ihren Verwandten gebracht, denn sie gedachten dem Feinde zu widerstehen. Als sie aber der Menge der Bondjol ansichtig wurden, flohen sie zu ihren Kindern und Eltern. Auch von ihnen kamen viele durch die feindlichen Kugeln um. Von Huta Galung zog der Feind nach

Porbubu.

Dort wohnte eine alte Frau, die sagte zu ihrem Sohne: „Was gedenkst du mit mir zu machen, o Väterchen [19]), denn ich kann nicht mehr fliehen, um euch zu folgen, und du vermagst mich auch nicht auf dem Rücken fortzutragen?" Da sprach der Sohn zu ihr: „Es ist wahr, was du sagst, du vermagst uns nicht zu folgen. Deshalb will ich dich, mein Mütterchen, in die Berghöhle über unserm Dorfe tragen; dort bleibe, bis die Bondjol weg sind." Und er trug sie auf dem Rücken fort und brachte sie in die Höhle. Er aber mit den andern floh in den Wald, seine Mutter dagegen blieb mit den kostbarsten Sachen, die sie nicht mitnehmen konnten, zurück.

Als nun die Bondjol in dem Dorf eintrafen, fanden sie keinen Menschen mehr vor, nur das Vieh der Dorfbewohner trafen sie an, das sie zur Beute machten. Nachts aber klagte die Alte, weil sie die Höhle vom Mond erleuchtet sah, und rief im Klagetone: „Sie leuchten schon nach mir! Sie leuchten schon nach mir!" so dass ihre Stimme von den Bondjol im Dorf vernommen wurde. Als nun einige von ihnen die Höhle aufsuchten, erblickten sie die alte Frau und die Wertsachen, die von den Bewohnern des Dorfes dort verborgen worden waren. Sie erschlugen nun die Alte und nahmen alle Wertsachen aus der Höhle mit. Die Islamiten hatten also

---

19) Höfliche Anrede an ihren Sohn.

kein Mitleid selbst mit den Alten. Von Porbubu zogen die Bondjol nach

Sait ni Huta.

Die Bewohner dieses Dorfes wurden mit dem Feinde handgemein, aber sie hatten schon vorher die Mütter und Kinder auf die andre Seite des Bergrückens oberhalb des jetzigen Pearadja gebracht. Das Dorf war ausserordentlich gross. Es hatte vier Eingänge, wie erzählt wird, denn die Nachkommen des Ompu Sumurung und Ompu Somuntul wohnten darin noch bei einander. Viele von ihnen wurden von dem Feinde niedergemacht, aber auch viele von den Feinden fielen und wurden verwundet. Darauf äscherten die Bondjol das Dorf ein, nachdem vorher die Dorfbewohner geflohen waren. Von dort zogen sie flussaufwärts nach

Siualu Ompu.

Die Dorfbewohner aber waren schon in den Wald und nach Huta Barat ausgewichen, damit sie es näher nach Pohan hätten, falls der Feind ihnen nachfolgen sollte. Und richtig, es dauerte auch nicht lange, so kamen die Bondjol nach Huta Barat. Sie widerstanden erst den Bondjol einen Augenblick, wobei sie sich gegenseitig beschossen. Als aber viele von ihnen verwundet und auch gefallen waren, flohen sie alle in der Richtung nach Pohan, und die Bondjol verfolgten die Flüchtlinge bis Hite Tano [20]). Die Veranlassung aber, weswegen so viele von ihnen in dem grossen Fluss ertranken, ist, dass sie einander drängten, um auf die andre Seite zu kommen. Wie fallende Blätter rutschten sie von dem schmalen Ubergang in die Tiefe und wie Treibholz wurden die Leichen flussabwärts getrieben. Von Huta Barat zogen sie nach

Sipoholon.

Als die Bondjol nach Huta Barat kamen, so erzählen die Alten, floh ein Teil der Leute von Sipoholon nach

---

[20]) d. h. ein schmaler Ubergang aus Erde.

Westen und ein Teil nach Norden. Die nach Westen geflohen waren, versammelten sich auf einem weiten, inselartig abgeschlossenen Platz, ungefähr $2\frac{1}{2}$ Paal [21]) ins Geviert. Dieser Platz ist von zwei grossen, tiefen Schluchten, die eine südlich und die andere nördlich, umgeben. Es führt dorthin nur ein Weg von Osten her und ein Ausgang nach Westen. Dieser inselartige Platz befindet sich westlich von der Station Lumban Soit. Die Leute, die dorthin geflüchtet waren, meinten, dass der Feind vielleicht nicht dorthin kommen würde. Falls er aber kommen sollte, müssten sie ihm entgegentreten. Der Feind folgte ihnen auch tatsächlich nach, worauf sie den Kampf eröffneten. Sie beschossen einander auf dem engen Wege, ferner von beiden Seiten der Schluchten, aber am heftigsten auf dem engen Wege. Als aber die Leute von Sipoholon sahen, dass viele ihrer Kameraden fielen, fürchteten sie sich immer mehr und befahlen den Frauen und Kindern zu fliehen, sie aber wollten noch vorläufig widerstehen. Wegen der Tüchtigkeit des Feindes und auch wegen seiner Zahl nahm ihr Widerstand aber immer mehr ab und sie ergriffen die Flucht. Die Feinde aber schossen und schlugen alles, was sie ergreifen konnten, sowohl Männer, Frauen als Kinder. So kamen sie beinahe alle um, sowohl durch die Gewehre als auch durch die Schärfe des Schwertes, sowohl durch die Lanzen als auch durch Absturz in die Schlucht, obgleich sie sich eigentlich durch die Flucht hatten retten wollen. Wie Sturzbäche floss daselbst das Blut der Menschen. Diejeniges aber, denen es glückte, auf dem westlichen Engwege zu entkommen, flohen in den tiefen Urwald. Ein unsäglich schmerzliches Los erduldeten die Leute damals infolge des barbarischen Benehmens der Bondjol.

Diejenigen aber, die nach Norden geflohen waren, verbargen sich in einer geräumigen Höhle, in die sie hineinkrochen, um sich zu verbergen. Der Raum der

[21]) Ein Paal ist ungefähr 1,5 km.

Höhle beträgt ungefähr 1 qkm. [22]). Nur ein Gang führt hinein, welches zugleich auch der Ausgang ist, ungefähr 60 cm. breit. In diese Höhle brachten sie ihre Wertgegenstände und ihr Vieh, soweit es hineinging. Dem Feind war der Eingang der Höhle unbekannt, weshalb er unverrichteter Sache zurückkehrte. So konnte er den Leuten, die sich dort verbargen, nichts anhaben, und so begab er sich hinauf nach

Butar

und führte nun Krieg mit dem König Singa Mangaradja. Nachdem Tuanku Rau mitsamt seinen Kriegern in Butar angekommen war, kam es auch zu Ohren des Singa Mangaradja, seines Onkels, und er fürchtete sich, denn er gedachte an alles, was er seinem Neffen angetan hatte. Deshalb versammelte er alle seine Untertanen, die um ihn her wohnten, von Toba Holbung und Uluan und von der Insel Samosir, so dass die Menge seiner Krieger, die ihm Gefolgschaft leisteten, nicht zu übersehen war, um seinen Neffen mit seinen Kriegern anzugreifen. Als nun Tuanku Rau vernahm, das sein Onkel sehr viele seiner Untertanen versammelt hatte, um ihm entgegenzuziehen, sann er auf eine neue List um ihn zu überwältigen. Er sandte ihm etliche Gesandte mit Geschenken entgegen, nämlich schöne Frauen, die zu seinen Diensten sein sollten, und sehr wertvolle Gegenstände, um ihn zu gewinnen, und sagte zugleich zu seinen Gesandten: „Ich ziehe durchaus nicht gegen meinen Onkel, um mit ihm zu streiten oder zu kämpfen, ich sehne mich vielmehr danach, ihn wiederzusehen und mit ihm zu reden und um ihm diese Sendungen zu überbringen. Deswegen möge er auf den Marktplatz in Butar kommen, aber nur er allein, so will auch ich allein kommen, um ihn zu treffen."

---

[22]) Die Höhle, die ich besuchte, kann etwa 30 — 50 Mann fassen. Die Grösse von 1 qkm ist übertrieben. Der Durchmesser des schwierig passierbaren Eingangs beträgt etwa 0,60 M.

Als Singa Mangaradja [23]) dies hörte, war er erfreut, und er dachte nicht mehr an das, was er früher seinem Neffen angetan hatte. Seine Freude wurde noch grösser, die übersandten Geschenke desselben entgegenzunehmen. Deshalb begab er sich nach dem Marktplatz in Butar. Auch Tuanku Rau kam dorthin zu seinem Onkel. Als sie sich nun auf dem Marktplatz einander begegneten, schüttelten sie sich die Hände, umarmten und küssten einander und unterhielten sich unter vier Augen, weshalb dieser Marktplatz bis zum heutigen Tage „Onan Porunungunungan" genannt wird. Und als sie ausgeredet hatten, schlug ihm Tuanku Rau den Kopf ab und brachte ihn eingewickelt auf seinem Rücken zu seinem Ubernachtungsplatz. Als nun die Mutter und die Frau des Singa Mangaradja die Kunde davon vernahmen, klagten sie jämmerlich in ihrem Dorf und kamen sich wie gerösteter Mais [24]) vor beim Anblick der kopflosen Leiche.

Tuanku Rau kehrte darnach mit seinen Kriegern um und nahm den Kopf der Leiche samt aller Beute mit, nämlich die Menschen, die er gefangen hatte und das Vieh mitsamt den erbeuteten Gegenständen in unschätzbaren Mengen.

Vom grossen Wall (= Parik Sabungan).

Es sind zwei veranlassungen, weshalb man ihn Parik Sabungan nennt.

Erstens infolge des Krieges der Nachkommen Simogots von Pohan mit den Nachkommen des Fürsten von Lontung.

Zweitens infolge des Einbruchs der Bondjol.

Die veranlassung, derenthalben die Dörfer zwischen Siandjur und Lobu Siregar Parik Sabungan genannt

---

[23]) er hiess Ompu Tuan na Bolon = d.h. Grossvater Herr der Grosse.

[24]) d. h. trostlos.

werden, ist also: Als die Komponi noch nicht gekommen war, herrschte Unordung infolge von Kriegszuständen, denn eine Landschaft bekriegte die andre, eine Opfergemeinschaft die andre und ein Dorf das andre. So auch Tobaholbung die Hochebene Humbang. Der Weg nach Toba ging nämlich früher über Lobu Siregar in der Richtung von Siandjur und Sibuntuon bis nach Balige. Wenn also die Nachkommen Simogots von Pohan Krieg führten gegen Humbang, so pflegten sie auf diesem Wege Menschen zu rauben.

Einmal führte der Stamm Sihombing Krieg gegen Pohan. Es ergriffen die Sihombinger nun einen Menschen von Siandjur und fesselten ihn. Bald darauf ergriffen sie noch einen Bewohner von Pintu Bosi und fesselten ihn ebenfalls. Weil nun die Nachkommen Simogots von Pohan den Krieg und den Menschenraub als etwas Schreckliches empfanden, kamen die Fürsten von Balige, Tarabunga und Siandjur zu folgendem Beschluss: „Lasst uns gegen Pintu Bosi hin eine geeignete Stelle suchen, um einen Wall, der uns vor dem Feinde sichert, aufzuwerfen." Und so brachen sie auf, um nach einer solchen Stelle sich umzusehen. Es war nun dort ein inselartig abgeschlossener Platz, dessen Zugang sehr eng war. Nur ein Mann konnte auf einmal den Weg, der den Platz mit der andern Seite verband, passieren. Ausserdem floss unten das Wasser, nämlich der Fluss, der nach Toba Holbung und der Fluss Situmandi, der nach Silindung fliesst, weshalb der inselartige Platz die Wasserscheide heisst. Als sie sich gehörig umgesehen hatten, kamen sie überein, einen Wall im Westen des inselartigen Platzes anzulegen, östlich aber davon sollten Dörfer angelegt werden. Danach machte jeder Fürst seinen Untestellten bekannt, dass sie sich bereit machen sollten, um den Wall aufzuwerfen. Da machte sich eine grosse Zahl bereit und warfen den Wall auf, der sehr lang, gross und hoch war. Sie gruben auch eine Wasserleitung vom Walde Sidjaba her, um Erde wegzuschwemmen, damit er schneller fertig und der

Wallgraben auch tiefer würde. Als sie nun den Wall aufgeworfen hatten und er ihnen auch stark und gediegen vorkam, waren sie froh und sprachen: „Unübertrefflich ist dieser unser Wall." Nach langer Zeit besserten sie den Wall wieder aus.

Zweitens infolge der Bondjol. Die Sache trug sich so zu: Als sich das Gerücht verbreitet hatte, und die Kunde aus Silindung über das Land Humbang bis nach Toba Holbung erscholl, die besagte: Die Bondjol sind in Silindung angekommen und haben bereits viel Menschen getötet, hörten davon auch die von Lobu Siregar, Siandjur und Pintu Bosi und fürchteten sich. Sie beschlossen deshalb den Wall zu erneuern und zu befestigen. Und sie machten sich auf, den Wall in Ordnung zu bringen und (den Wallgraben) zu vertiefen, weswegen sie die Wasserleitung vom Walde Sidjaba her anlegten, mit deren Hilfe sie ihn vertiefen wollten. Da sie die Arbeit unaufhörlich fortsetzten, kam sie auch wirklich zustande. Indessen zogen die Bondjol nach Butar hinauf. Als sie nun ihre Ankunft dort vernahmen, flohen sie alle nach dem inselartigen und umwallten Platz, um sich dort zu bergen. Die Bondjol zogen aber nach Butar hinauf und dann über Paranginan nach Muara hinunter bis nach Balige, nämlich zwischen der Insel Sibandang und dem diesseitigen Ufer und töteten dort viele Menschen. Aber diejenigen, die nach dem inselartigen Platz geflohen waren, blieben dort bis sie eine beruhigende Nachricht hörten. Als sie nun hörten, dass die Bondjol nicht gegen sie gezogen waren, sagten sie: „Unser Wall ist wirklich unübertrefflich, denn die Bondjol fürchteten sich in unser Dorf zu kommen". Und seit dieser Zeit nannten sie ihren Schutzwall Sabungan ni Parik, andre nannten ihn Parik Sabungan. Seit jener Zeit also pflegt man den Namen Parik Sabungan immer wieder zu nennen. Friedlich sucht jetzt die Landschaft ihren Unterhalt, auch haben sie bereits das Wort Gottes angenommen und auch schon eine Kirche errichtet und

einen Lehrer in der Nähe des inselartigen und befestigten Platzes. Das ist die Veranlassung, weshalb man der Station den Namen Pulo Godang [25]) gegeben hat.

Nachwirkungen der Bondjol.

Als nun die Bondjol in ihr Dorf zurückgekehrt waren, kehrten auch die Geflüchteten aus ihren Verstecken zu ihren früheren Dörfern zurück. Weil aber alle ihre Häuser eingeäschert waren, taten sich die Leute zusammen und errichteten lange Schuppen, um darin zu wohnen. Während sie nun in den langen Schuppen wohnten, kam ein unsägliches Elend über sie, denn die Malaria grassierte unter ihnen, und es waren wenige, die nicht betroffen wurden. Denn es kamen Mücken in ihre Schuppen, ferner Gestank der menschenleichen und des faulenden Viehes, das im Dorf umherlag, so dass die menschlichen Gestalten damals Knochengerüsten ähnlich sahen und zugleich bleich waren, weil sie erst vor kurzem aus dem Walde zurückgekehrt waren. Es starben sehr viele an der Malaria, so dass viel mehr an dieser Krankheit starben als von den barbarischen Bondjol umgebracht worden waren und es reichte sogar die Kraft der gesunden Menschen nicht aus, die Verstorbenen zu begraben. Infolgedessen tat man sie immer wieder von einer Stelle zur andern, weil sie den Gestank der herumliegenden Leichen nicht ertragen konnten. Die Not der Bevölkerung wurde damals noch durch Nahrungsmangel vermehrt, denn die Islamiten hatten all ihren Reis verbrannt, auf dass sie bitteres Elend ausstehen sollten, weswegen eine grosse Hungersnot herrschte, denn zur Arbeit hatten die Leute keine Kraft. Sie konnten aber auch nicht arbeiten, weil sie von Krankheiten heimgesucht waren.

---

[25]) d. i. grosse Insel.

Es soll vorgekommen sein, dass die Bevölkerung zwei bis drei Jahre nicht zur Arbeit kam, und wenn auch einzelne hätten arbeiten wollen, so gab es keine Saat zur Aussaat für ihre Äcker. Wenn sie auch etwas gekauft hätten von anderswoher, so hätten es die Vögel und Mäuse auf dem Felde aufgefressen, denn die Mäuse liefen aufs Feld, weil sie im Dorfe nichts zu fressen hatten. So kam es, dass die Bevölkerung Ampapaga, Sihorpuk und Simorihanihan [26]) genoss. Wer aber etwas Reis zu essen haben wollte, der musste ihn von weither kaufen.

Es lebte damals eine Frau, die hatte drei Kinder. Diese baten ihre Mutter um Speise, und weil sie ihnen nichts zu geben hatte, stimmte sie folgende Totenklage an:

„Möge ich weiss werden wie Mehl, o Väterchen,
Gerösteter Reis wie Reis, der knistert;
Die bei Tagesanbruch nichts zu lecken,
Des Abends nichts anzugreifen hat.

Deshalb gedulde dich, o Väterchen, der du nichts gegessen hast, denn es gibt auch nichts zu leihen in diesem Dorf. Im Falle es das gäbe, o Väterchen, wohlan, diese meine Zunge will ich zur Bezahlung abschneiden, damit mein altes Väterchen nur zu essen hat," wobei sie das Unterkinn ihres Söhnchens streichelte.

Weil es keinen Reis gab, gaben die Leute ihren Kindern gekaute Süsskartoffeln zur Nahrung.

Es kamen einmal drei Leute von der Reise in das Haus einer Witwe. Sie liessen sich durch nichts abhalten [27]) in das Haus einzutreten, weil sie so hungrig waren, denn es war nichts vorhanden, dass sie zu ihrer Nahrung hätten kaufen können. Die Frau breitete nun die Matte aus, worauf sie sitzen sollten. Es erwarteten aber die drei, dass sie etwas zu essen erhalten würden. Währenddessen weinte das Söhnchen der Frau unauf-

---

[26]) Unkräuter, die als Gemüse verwandt werden.

[27]) Eigentlich: Sie achteten es keine Gefahr, obgleich sie wider die batakische Sitte verstiessen.

hörlich, weshalb sie es singend in den Schlaf wiegte und dabei also sprach:

Saniang die zahlreichen;
Saniang die zahlreichen;
Es gebe sich zufrieden das Gemüt
Und sanft werde das Herz! Aber! Aber!
Es fallen die Lanteungfrüchte,
Sie fallen unters Haus;
Nicht dass ich unhöflich wäre,
Zu geben habe ich aber nichts.
Es sprudelt das Wasser, o Väterchen!
Wasser, das Steine hervorsprudelt;
O wie es sprudelt, o Väterchen,
Ich kann es nicht wegschöpfen.
Wenn ihr nur dort wenigstens sitzt,
Sitzt inmitten dieses Hauses;
Denn Speise ist keine vorhanden,
Die von der Hundehand gegeben werden könnte.
Wenn auch nur einer mein Gast wäre,
Ich müsste ihn zu meinem Nachbar ausweisen.
Das ist es, weshalb die Tränen nicht aufhören wollen
Zu rinnen aus meinen Augen.
Denn so ist die Vorsehung Gottes,
Niemand habe ich, zu dem ich aufsehen könnte."

Als die drei Männer das Lied der Frau hörten, waren sie froh, obgleich sie nichts zu essen bekommen hatten. Sie gingen darnach in ein andres Haus, um einen Gastherrn zu suchen. Gerade, als sie aus dem Hause herabgestiegen waren, begegnete ihnen ein Mann, der Reis, den er anderswoher gekauft hatte, brachte. Deshalb gingen sie in das Haus diese Mannes und erzählten, was ihnen in dem Hause der Witwe begegnet war. Da sprach der Mann zu ihnen: „Ein Glück, dass ihr in unser Haus gekommen seid!" Es dauerte auch nicht lange, so war für die drei gekocht, (aber nur) eine

---

[28]) Einleitende Zierworte zu dem, was sie noch sagen will.

Bale. Als das Essen gar war, assen sie. Weil das Essen aber des einen in einem Augenblick verschwunden war, klopfte er auf den Teller und neigte ihn zugleich gegen die Frau, wobei er sagte: „Schön ist die Zeichnung Eures Tellers, o Mütterchen! Woher habt Ihr ihn denn gekauft? Darauf bekam er von der Frau zur Antwort: „Schön ist, fürwahr, o Väterchen, der Teller mitsamt diesem Topfe, denn noch nie ist darin Reis angebrannt," wobei sie den Topf dem Manne zuneigte, damit er sähe, dass sie ihn nicht nur halb ausgeschöpft hatte. Da lächelte der Mann über die Antwort der Frau, denn sie kamen sich schon satt vor, worauf sie einander folgendermassen zusprachen: „Das ist doch noch eine Frau, denn nicht alle Weiber verdienen den Namen Frau, nur die schlagfertigen verdienen es," (wie der König Salomo sagt: „Ein tugendsam Weib ist die Krone ihres Mannes!" Sprüche 12,4.) [29]) Auch ihr Mann war sehr froh ob ihrer Rede. Er bat seine Gäste flehentlich und zugleich mit betrübtem Herzen und vor Müdigkeit von dem Reiskauf von weither und sagte: „Macht mir keine Vorwürfe, o Schwager, weil ihr hungrig aus diesem Hause gehen müsst,

Denn geneigt steht der Indigo,
Lasst uns ringsherum sitzen,
Ringsherum um den Entferner böser Pläne, [30])
Zu zweit das Bündel,
Zu dritt eine Fischreuse. [31])
Gebückt kam unser eins nach Haus,
Und weinend geht man auf die Reise,
Viel mehr noch als einer der beim Spiel verloren hat,
Wenn die Hand nichts anzufassen hat.
Trifft man seine Jugendgenossen
Im Eingang des Dorftores sitzend;

---

[29]) Das Eingeklammerte ist eine Hinzufügung des christlichen Lehrers, der hier aus dem Zusammenhang der Erzählung fällt.

[30]) Eigentlich „Zaubermittel."

[31]) Bis dahin wieder einleitende Zierworte.

Wenn man sie nicht anredet,
So ist zu offensichtlich, dass man Mangel leidet;
Spricht man sie aber an,
So möchte man ihnen satt zu essen geben.
Mein Verstand weiss keinen Rat,
Es sammelt sich die Schuld durchs Essen.
Wenn ich auch ein Huhn habe
Und es immerwährend versorge,
So vermag ich damit keineswegs
Den Leuten das Essen schmackhafter zu machen;
Denn am andern Morgen
Muss ich es meinem Gläubiger vor die Füsse legen."

Als nun die Gäste seine bittere Not vernahmen, wurden sie davon traurig gestimmt und gaben ihnen Geld, etwa 50 Cent, damit sie etwas hätten, um sich Speise zu kaufen. So gab es viele, die starben, weil sie nichts zu essen hatten, denn es herrschte eine Hungersnot. Viele stahlen und entfremdeten die Süsskartoffeln oder den Reis ihres Nachbars vom Felde. Es gab auch viele, die in Schulden gerieten und ausgeraubt wurden, und sogar solche, die in die Fremde verkauft wurden, wie das in der weissen Zeit zu geschehen pflegte.

Die weisse Zeit.

Als nun die Malaria und die Hungersnot vorüber war, begann das Leben der Bevölkerung erträglicher zu werden, denn es kam die Zeit, da sie ein wenig zu ernten anfingen. Auch wurden die Leute gesünder und gingen weithin auf Verdienst. Als die Zeiten ruhiger geworden waren, begann jeder ein Wohnhaus aufzurichten. Die Bevölkerung, die von der schrecklichen Heimsuchung übriggeblieben war, lebte wieder auf. Leider kamen aber, nachdem ungefähr vier Jahre seit der Rückkehr der Bondjol verflossen waren, die Angkolanesen, nämlich Bewohner von Mandailing, Sidimpuan und Sipirok, um, ähnlich wie die Bondjol,

Freibeuterei zu treiben, das war im Jahre 1827. Denn nachdem sie zum Islam übergetreten waren, brachen sie hier nach den Tobaländern auf, um Geld zu machen und ihre Religion durch Unterricht einzuführen. Sie ahmten das Tun der Bondjol die vor ihnen gekommen waren, nach und hatten lange, weisse Kleider an, weshalb die Batak diesen Krieg „die weisse Zeit" genannt haben. In der weissen Zeit gingen die Leute nicht mehr in den Wald sich zu verbergen, denn sie waren damals willig, ihr Geld oder Vieh als Zeichen der Unterwerfung oder als Tribut zu geben. Ausserdem waren sie bereit, die Islamiten in die Landschaften zu führen, die von den Bondjol verschont geblieben waren, damit sie auch dort brandschatzen könnten. So z. B. nach Pohan, wo aber viele von ihnen von den Leuten in Pohan getötet wurden. So gingen die Güter der Leute drauf, und auch das Vieh wurde geraubt, denn die Menschen fürchteten sich über die Massen vor den Islamiten damals, die zu ihnen sagten: „Hobet! Hobet na itom, na itom!" d.h. bindet den Dunkelfarbigen und bringt ihn fort.

So war das Vieh draufgegangen und auch das bare Geld hatten die Islamiten entfremdet. Sie kamen nun auf den Gedanken, die Menschen selbst zu nehmen, damit sie diese als Sklaven wegschleppen könnten. Sie brachten das auch tatsächlich zur Ausführung, und um der Menschen habhaft zu werden, wandten sie folgende List an: Sie wählten einige angesehene Leute, die mehrere Nachkommen hatten, zu Fürsten, damit diese die Menschen anwiesen, die gebunden und nach Angkola verschleppt werden sollten. So setzten sie z. B. Nangkali Alom im Stammgebiet Gultom ein, Nangkali Sati in Pakpahan, N. Botul in Sormin, N. Boraim in Hariandja, N. Patuan in Sigotom, N. Bosar in Lumban Dolok, N. Bonar und N. Toenggang in Pahae. So machten sie viele zu Fürsten, die Nangkali hiessen, die also die Leute anzuweisen hatten, die die Bondjol gefangen

nehmen sollten. Wenn sie nun um Leute baten, die gegriffen werden sollten, so wiesen diese Fürsten sie an, nämlich ärmere Leute und solche, die geringerer Herkunft waren. Die wurden sofort gebunden und nach Angkola als Sklaven abgeführt oder man verkaufte sie anderswohin. So sind sehr viele als Sklaven nach Angkola verkauft worden in der weissen Zeit. Deswegen fürchteten sich die Leute über die Massen vor den Fürsten, die Nangkali genannt wurden. Sie waren viel ehrerbietiger vor ihren Fürsten als gegenwärtig, denn sie hatten zu befürchten, dass sie der Fürst ausliefern werde, um gebunden zu werden. Aber wenn auch die Untertanen ihren Fürsten alle Ehrerbietung erwiesen, so wurden trotzdem viele nach Angkola verkauft, denn die Islamiten baten mit grossem Nachdruck um Menschen, damit sie Arbeiter oder welche zu verkaufen hätten. Als es nun eine Zeitlang so gegangen war, kehrten die Angkolanesen wieder in ihr Land zurück. Nach geraumer Zeit fingen die Bewohner wieder an sich ruhiger zu fühlen.

Als nun die schreckliche weisse Zeit vorbei war, kamen die Angkolanesen noch einmal, um das Vermögen oder das Vieh der Bewohner von Sigotom und Pangaribuan sich anzueignen, das war im Jahre 1829. Das trug sich so zu: Guru Sumillam Huta Galung stand damals in einem heftigen Kampf mit dem Fürsten von Panggabean. Deshalb ging der erstere nach Angkola, um Hilfe zur Bekämpfung seines Feindes zu bitten. Demzufolge kamen sehr viel Angkolanesen als seine Bundesgenossen und durchzogen Sipirok, Simangambat und kamen bis nach Silantom, denn sie wollten über Pangaribuan nach Silindung. Die Bewohner von Pangaribuan waren aber übereingekomen, sie aufzuhalten, denn sie dachten, dass der Zug ihnen gälte. Als ihnen aber Guru Sulillam kundtat: „Wir ziehen keineswegs gegen euch, wir wollen vielmehr auf dem breiten Wege ziehen," wichen sie zurück, jene aber

zogen nach Silindung in der Gefolgschaft des Guru Sumillam. Dieser ging in dem Kampf gegen den Fürsten von Panggabean als Sieger hervor, so dass ihnen viel Beute in die Hände fiel. Als sie aber nach Angkola zurückkehrten, plünderten sie Sigotom und Pangaribuan aus, wobei sie den Ompu Bosar von Sigotom und Ompu Batu Nahal von Batu na Dua töteten. Ausserdem raubten sie alle Pferde, Büffel und Rinder der Bewohner jener Landschaften, denn dieselben hatten sich auf die Flucht begeben, nachdem sie die Worte des Feindes: „Bindet, bindet den Dunkelfarbigen!" gehört hatten, was sie ja schon früher einmal gemacht hatten. Deshalb zerstreuten sich die Leute und wussten nicht mehr, wem sie folgen sollten. Immerhin war diese Zeit von kurzer Dauer, denn die Angkolanesen zogen sogleich wieder fort, um ihre Beute in Sicherheit zu bringen.

Die Not der Bewohner von Pangaribuan war ähnlich der Not des Volkes Israel zur Zeit der Midianiter, denn sie wurden wie Unkraut von den Islamiten behandelt. Wenn sie aufgeschossen waren, so wurden sie abgemäht. Wenn sie anfingen, sich Vieh anzuschaffen, so kammen jene es zu holen. Das sind etliche der Ursachen, weswegen die Bewohner dieser Landschaft bittere Not wegen Nahrungsmangel litten, arm am Vermögen und Kleidung waren, denn sie gebrauchten damals Baumrinde und grobes Leinen als Kleidung, Süsskartoffeln und allerlei Gemüse zu ihrer Nahrung. Als nun die Bondjol nach Angkola zurückgekehrt waren, gab sich ein jeder wieder Mühe, sein Reisfeld zu bearbeiten und einen Süsskartoffelgarten anzulegen. So begannen sie wieder aufzuleben, denn sie hatten wieder ein wenig zu essen. Auch die Kleidung fing an sich zu erneuern, denn sie konnten wieder in die Fremde auf Verdienst gehen und auch Handel treiben. Solchergestalt ist also das, was die Bondjol oder die Islamiten unsern Grossvätern angetan haben.

Nachtrag.

Uber die Quellen der Bondjolgeschichte schreibt der Lehrer Hutagalung folgendes: „Ich habe den Stoff bei den Alten erfragt und nicht das mindeste hinzugefügt, eher noch abgezogen. Einer, den ich darüber ausgeforscht habe, ist der selige Ompu Mari, der ungefähr 100 Jahre alt geworden ist und im Jahre 1912 starb. Ich habe mich schon sehr lange vorher mit der Bondjolgeschichte beschäftigt auf Wunsch des Pandita Henoch. Lumbantobing. Ein andrer ist Ompu Soaloon Gultom, der bei seinem Tode im Jahre 1916 ungefähr 96 Jahre alt geworden ist. Diese zwei waren es ganz besonders, die mir am klarsten Auskunft geben konnten."

Bei der ersten Betrachtung findet man die Geschichte unglaublich, dass ein Neffe seinem Onkel hätte den Kopf abschlagen sollen. Man gewöhnt sich aber an den Gedanken, wenn man bedenkt, dass die Batak früher recht unsympathische Menschenfresser waren.

Auch tritt einem der Gedanke nahe, ob nicht Pongki eine sagenhafte Person sei. Aber die Frauen des Gefallenen Singa Mangaradja bestätigen, dass Pongki wirklich der Sohn der Schwester des Singa Mangaradja Ompu Tuan na Bolon sei. Ob man aber nicht doch einen Batak durch absichtliche Unterlegung verherrlichen will?

Bei den alten Batak stösst man noch überall auf die Spuren der Erinnerung an jene schreckliche Zeit. Von einem sehr alten Väterchen in Sipahutar, dem Ompu Longgu, dessen Körper mehrere Kugelnarben zierten, vernahm ich noch folgendes aus der weissen Zeit, was der Lehrer Kenan wohl auch, aber nur kurz erwähnt:

„Als einmal eine weisse Räuberbande nach Sipahutar kam, kampierten sie auf dem Markt, denn in die stark verschanzten Dörfer konten sie nicht ohne weiteres hinein. Die Fürsten von Sipahutar sandten nun nach Nagasaribu, Tapian na uli und Porlombuan und baten um Hilfe. Es dauerte auch nicht lange, da fand sich eine

recht streitbare Schar zusammen, die die Weissen „zusammenhackte". Diese flüchteten eilends, verloren aber viele Tote und Gefangene, so wohl auf dem Markte als bei der Verfolgung bei dem Ubergang über die grosse Schlucht des Flusses Aek na las, der zwischen Sipahutar und Pangaribuan nach Silindung fliesst. Einige der Geflohenen suchten im Gestrüpp ihre Zuflucht und wurden von den Feldarbeitern entdeckt, darauf gebunden und nach Barus gebracht, wo man sie an die Atjeher als Sklaven verkaufte."

So wie jetzt die bataksche Jugend nach Norden ins gelobte Land nach Deli auf die Wanderschaft zieht, so damals umgekehrt nach Süden nach Padang. Die Wälder von Deli waren damals noch ein Tummelplatz von Elefanten und Orang Utan. So wird es verständlich, dass der wanderlustige Pongki, der spätere Tuanku Rau, seine Schritte nach dem Süden lenkt. In welchem Verhältnis er aber zu Tuanku Imam, dem damaligen Beherrscher der Festung Bondjol steht, ist eine offene Frage, die ich nicht zu beantworten vermag.

Den ersten Teil der Geschichte schmückt die wunderbare Sage, der zweite dagegen macht stark den Eindruck historischer Wahrheit, den sehr lebendige und bilderreiche Einzelzüge schmücken.

Sehr auffallend ist der plötzliche Rückzug des Tuanku Rau von Butar, wogegen in der Geschichte vom grossen Wall der Zug der Bondjol über Muara am Strande des Tobasee's bis Balige geschildert wird. Mag sein, dass Tuanku Rau durch politische Konstellationen gezwungen war, umzukehren, dagegen einige seiner Horden dem Freibeuterleben den Vorzug gaben.

Eine merkwürdige Tatsache ist und bleibt es, dass trotz aller blutigen Bekehrungszüge der Tobabatak nicht zum Islam übergegangen ist. Hier hielt die althergebrachte väterliche Sitte stand, so dass sein geliebtes Borstentier bis zum heutigen Tage sich seiner Pflege

erfreut. Ungefähr die Hälfte der Tobanesen (190000) ist jetzt zum Christentum übergegangen.

Über die Quellen der Bondjolgeschichte gibt Lehrer Kenan folgende Aufklärung:

„Ich erkundigte mich danach bei alten Leuten, und ich habe zu dem, was ich hörte, nicht das mindeste hinzugefügt, ja eher noch abgenommen. Einer, der mir sehr klare Auskunft auf meine Fragen gab, ist der verstorbene Groszvater Mari, der ungefähr 100 Jahre alt im Jahre 1912 starb. Der Bitte des Pandita Henoch Loembatobing folgend bin ich mit der Aufzeichnung der Bondjolgeschichte sehr früh begonnen. Ein andrer, der mir Auskunft gab, heiszt Groszvater Soaloon Goeltom, der ein Alter von ungefähr 96 Jahren erreichte und im Jahre 1916 starb. Diese zwei sind es hauptsächlich gewesen, die mir Auskunft gaben. Ich kann also die Wahrheit der Geschichte erhärten, soweit sie mir von ihnen berichtet worden ist.

Ich finde es gut, wenn diese Geschichte einen Beitrag zur batakschen Geschichte abgibt, auf dasz die batakschen Volksgenossen das Elend empfinden, das unsere Groszväter von den Bondjol erduldet haben, gegenüber dem friedlichen Zustande jetzt, der infolge des Evangeliums und der geordneten Zustände, die durch die Regierung geschaffen worden sind, eingetreten ist."

C. G.

Beitrag zur Sprachkenntnis der Sentanier

door

Dr. P. Wirz.

Die Sentani-Sprache wird gesprochen in den Siedelungen, welche am Sentani-See oder auf dessen bewohnten Inseln gesprochen wird. Sie ist verwandt mit der Sprache der Humboldtsbaai Bewohner, der sog. Skō-Küste und der Tanah-mera Baai, und gehört infolge dessen zu den malayo-polynesischen Sprachen. Mit den Sprachen der benachbarten Küstenstämme hat sie jedoch nichts gemeinsames.

LAUTLEHRE.

Die Sentani-Sprache umfasst 21 Laute, nähmlich
1). die Vokale: a, e, i, o, u, ä, ö und
2). die Consonanten: b, d, f, g, h, k, l, m, n, p, r, s, t, v (=w).

Je nach der Aussprache können die Vokale noch weiter differenciert werden, und zwar folgenderweise:

a klingend, wie in Aal und wird geschrieben ā. z. B. mā, Haar.

a klingend wie in Wasser und wird geschrieben als zeichenloses a. z. B. masē, Totengeist.

e klingend wie in Meer und wird geschrieben ē, z. B. ēm, Banane.

e, ausgesprochen wie das e in Betrug, wird geschrieben als ĕ z. B. kĕru, Bruder- oder Schwester Kind.

e, ausgesprochen wie das e in Berg, wird geschrieben als zeichenloses e. z. B. ebe, Tontopf.

i, wie in bin, wird geschrieben als zeichenloses i.
i, wie in Biene, wird geschrieben als überstrichenes ī. z. B. fī, Sago.
i, ausgesprochen wie das russische u, wird geschrieben *i*. z. B. t*i*m, Ruder.
o, wie in ohne, wird geschrieben als überstrichenes ō. z. B. kō, Kokos.
o, wie in voll, wird geschrieben als zeichenloses o. z. B. obe, Männerhaus.
u, klingend wie das u in Blume, wird geschrieben als überstrichenes ū. z. B. tū, Brotfrucht.
u, wie in bunt, wird geschrieben als zeichenloses u. z. B. uäku, Trommel.

Bei den Consonanten ist zu bemerken, dass das h durch s ersetzt werden kann, und in einigen Fällen das l durch r; z. B. suē, oder huē, Abend.

WORTBILDUNG.

Die Stammwörter und namentlich die Substantiva sind im Sentanischen meist einsilbig, seltener 2- oder gar 3-silbig. Es zeigt sich auch dass die am häufigsten gebrauchten Worte meistens einsilbig sind, während dem weniger häufig angewendete Worte 2- und 3-silbig sind; z. B. ōbo, Schwein, kō, Kokos, fī, Sago, ī, Feuer. Bei letztern fällt die Betonung in der Regel auf die zweite Silbe.

Wortbildung durch Verdopplung einer Silbe komt selten vor, wie z. B. bei einigen Adjektiven:

f*i*r-f*i*r, jung; ura-ura, nahe; kete-kete, steil.

In einigen Fällen scheint die Wiederholung von Silben einer Pluralbildung gleich zu kommen, wie z. B. fā, Kind; fā-fā, Kinder.

Wortbildungen auf onomatopoetische Formen zurückgeführt beziehen sich meistens auf lautgebende Tiere, wie z. B. katada, Kakadu.

und weiterhin auf Verben, welche gewisse Geräusche ausdrücken: z. B. kombō, klopfen; s*i*rfova, pfeiffen.

DAS SUBSTANTIV.

Die Substantiva können unterschieden werden in Stammworte und zusammengesetzte. Die letztern können wiederum gebildet sein aus 2 einfachen Substantiva, oder aus einem Substantiv und einem Adjektiv, oder auch einem Verb.

In der Sentani-Sprache besteht keine Unterscheidung des Geschlechtes und desgleichen fehl ein Artikel.

In gewissen Fällen, wo das Geschlecht angegeben werden muss, wie z. B. bei Tieren wird der Bezeichnung der betreffenden Tiergattung to, Mann, oder mie, Frau beigefügt. In gleicher Weise spricht man bei den Tieren auch von Knaben (fā-fā) und Mädchen (menga fā-fā).

Eine Pluralbildung kann blos vorgenommen werden, indem serim, d. h. viel hinzufügt wird,

z. B. to, Mensch — to serim, Menschen

Desgleichen fehlt in der Sentani-Sprache eine Deklination, sie wird ersetzt durch die ganze Satzkonstruktion.

Verwandtschaftsbezeichnungen.

anā	Mutter
adjāi [1])	Vater
angim	Grossmutter
ābu	Grossvater
rōu	Enkel, Enkelin
afā	Mutter Bruder, Vater Bruder
nēmi	Mutter Schwester, Vater Schwester
kēru	Bruder Kind, Schwester Kind
akā	Bruders Frau
emēm	Schwester Gatte
mō	Gatte

[1]) im Falle dass das Kind spricht. Spricht hingegen eine Person vom Vater eines andern, so sagt er narā.

mīe	Gattin, Frau
aubuáre	Bruder
enēu	Schwester
nātu	Sohn
ōmi	Tochter

Gesellschaft.

tō	Mensch, Mann
tō-reri	verheirateter Mann, alter Mann
sokōro	Jüngling
mĕnga	Mädchen, Jungfrau
mĕnga-fā	kleines Mädchen
fā (pl. fā-fā)	Kind, (Kinder)
fā-fā fír-fír	kleine Kinder
tō-nāre	Witwe (wörtl. ohne Mann)
mīe-nāre	Witwer (wörtl.: ohne Frau)
kasēri (kahēri)	Freund
ambēri	Fremder (dem Numfooresischen entnommen)
ōndofōro	Häuptling
ōndofōro kabām	grosser Häuptling
ōndofōro kendīn	kleiner Häuptling.

Körperteile.

nimoro	menschlicher Körper
farím	Kopf, Stirne
jōko	Auge, sehen
jōi	Nase, riechen
angäi	Ohr, hören
euvā	Mund
idjé	Zahn
fāu	Zunge, Blatt (v. Pflanzen)
eubobjom	Lippe

momāu	Daumen
monerāu	Zeigfinger
mangāu	Mittelfinger
mobūri	Ringfinger und kleiner Finger
mōve	Hand
jāro	Arm
padi	Bein
ōdové	Fuss
ōdomāu	Zehe
mengei	Fingernagel
mū	Penis
sarā (harā)	Hoden
köma	Vagina
purénde	Nabel
nīmo	Brustwarze, weibl. Brust, Milch
uā	Haut
ebe	Runzel, Hautfalten
āje	Knochen
uibā	Körperhaar
mā	Kopfhaar
u-mā	Glatze (wörtl. ohne Haar)
ōjo	Fleisch
jenge	Fett
fōmo	Magen
kobia	Gedärme
puhē	Leber
aū	Herz
sōto (hōto)	Hals
maningō	Kehle
māradé	Knie
ōki	Blut
fāburu	After
ehēna	Fäkalien
sei (hei)	Bart
angäi-gaigai	Ohrläppchen
puamam	Schnurrbart

Tiere.

jōku	Hund
ōbo	Schwein
ueh	Maus
kaigeru	Krokodil
senondi (henondi)	Varanus
arāk	Chamäleon
urām	Eidechse
sāreu (hāreu)	Schildkröte
sigä (higä)	Frosch
ahakai	Schlange
tāmi āfu taifōta igreu sambuāre uāre tajango uefifi māreo	verschiedene Schlangen-Arten
ānguru	Taschenkrebs
nēke	Flusskrebs
aibumbum	Schmetterling
kambimbi	Libelle
senām (henām)	Tausendfüssler
māhigo	idem
tabtabo	Skorpion
orokara	Spinne
sōgi (hōgi)	Käfer
penso	Fliege
kāndu	Ameise
mangu	Gottesanbeterin (Mantia religiosa)
mi	Laus
amēre	Schnecke
keida	Muschel, aus welcher Kalk zum Sirih kauen gebrannt wird

āgi	Wurm
kansēgi	Heuschrecke
oteo	Sturmhaube (Cassis rufa)
nōto	Flügel
mengēi	Vogelfuss
uāndu	Kralle
tō?	Ei
farim	Schnabel (= Kopf)
jotje	Ente
pōmé	Rabe
ōró	Papagei
kēva	Oriolus sp.
katāda	weisser Kakadu
ariōite	Kormoran
ōjo	Huhn
aubāke	Kasuar
pēja	Pteropus
ēme	Cuscus
uāsi	Dactylopsila spez.
uē	Maus
kā	Fisch
sēgi (hēgi)	Hai
sinēru (hinēru)	Rochen
sāu (hāu)	Hornhecht
antsēri	Wels
kahemōri	
joūvi	
sēu (hēu)	
meri-meri	
nahākua	
kāndi	verschiedene
totorari	Fischsorten
tamōri	
jēu	
kahē	
sésesei	
ēmo	
nabunāka	

fansovāid	Seestern
nirā	Tintenfisch

Pflanzen.

kō	Kokospalme, Kokosnuss
kō mareu	Junge Kokosnuss
pei	Kokosblatt
kō-pu	Kokosmilch (Kokos-Wasser)
kō-ndäu	Kokosschale
kō-sēm	Kokosbast der äusser Schale der Nuss
kingā	Kokosblütenscheide
kō-ani	Kopra
prāu	Areca catechu
afē	Sirih (Chavica betel)
kä	Rotang
kamä	Kroton (Cordyline variegatum)
fī	Sagopalme, Sago
sambäri	Blattrippen der Sagopalme
käri	Rispe der Kokospalme
sekēre (hekēre)	Taro (colocasia antiquorum)
ningōi	Süsskartoffel (Ipomea batatas)
kombēru	Melone
mēm	Mais (Zea mais)
savorái (havorái)	Tabak
fōu	eine Citrus-Art
purōri	Eugenia aquea
ugä	Eugenia molucana
ju	Zuckerrohr (Saccharum offic)
ukuä	Alang-alang
songorom (hongorom)	Pandanus spec.
dum	Nibung-Palme
pahe, nai, neuva	Bambussorten
ēm	Banane (Musa sapiens)

omām, kōru, tamahu, korakoi, sengambu, orgu, forova, keja, urakoi, sai, fatí, sebrim	verschiedene Sorten von Musa sapiens
tū	Brotfruchtbaum (Artocarpus)
kē	Harz von Artocarpus das zum Dichten der Kanu verwendet wird
siri	Dracänen-Strauch
ō	Holz, Baum
fä	Blatt
kambu	Wurzel
irā	Schale von Früchten
sēgi (hēgi)	Pflanzung

Dorf, Haus, Geräte.

jō	Dorf, Siedelung.
imä	Haus, Weiberhaus.
obē	Männer-, bezw. Jünglingshaus, sowie auch Versammlungshaus des Hauptlings.
obē-nado	Tanz- und Sitzplatz vor dem obē.
māu	Geisterhaus (von den Fremden fälschlicherweise korwari genannt, wegen den an die korwar der Numfooresen errinnernden menschlichen Holzfiguren).
fari	kleine Hütte für zeitweisen Aufenthalt, z. B. in den Pflanzungen.
tōko	abgeteilter Raum im Weiberhaus, der von einer Familie bewohnt wird.
naro	Fussboden.
jām	Atap, Atap-Dach.
moro-moro	Firstbedeckung von Atap.

ī	Feuer, Herd.
gō	Kohle.
ironi	Rauch.
otowai	Asche.
ī-fäu	Flamme (wörtl. Feuer-Blatt).
nibi	Weg, Pfad.
ujabe	Brücke, d.h. ein Baumstamm welcher über einen Bach oder Graben gelegt wird. Eigentliche Brücken sind unbekannt.
aburu	Grab.
uāku	Trommel.
taimi	Eisen, Messer.
tamakat	eiserne Axt.
fēma	Sagoklopfer.
iniau	Hacken, von Holz geschnitzt. Dient zum Aufhängen von Gegenständen in der Hütte.
pōngi	Fischreuse.
pēi	grosses Fischnetz.
pēi-tjuru	Schwimmer, Holzstückchen, die ans Netz gebunden werden.
nanimfar	kleines Fischnetz, Schöpfnetz.
ambā	Angelhacken.
sā	Schnur, Seil, Bastfaser, Liane, kurz jede Art von vegetabilischer Faser, die zum Binden, Flechten oder Drehen von Schnüren verwendet wird.
pei-sang	Netztasche.
ebe	Tontopf, von flacher Form. Tonschussel.
serai	Tontopf von halbkugeliger Form, der zum Unterschied von den ebe nach oben zu verjüngt, und mit einem Rand versehen ist.
pū-ebe	Wassertopf.

kā-ebe	Tonschüssel für Fische.
sōtje	Holzschüssel, Holzteller. Die Untere Seite ist meistens mit einer reichen Ornamentik versehen.
kai	Kanu, grosses Weiberboot.
ifiā	kleines Kanu, das ausschliesslich vom männlichen Geschlecht benützt wird und blos eine Person zu fassen vermag.
tim	Ruder.
māke	Nadel von Pteropus — Knochen.
tena	Eberhauer. Sie finden als Schaber und Schmuckgerät Verwendung.
sē	Steinbeil, mit knieförmig zusammengesetztem Schaft.
pua	langer Steinbeilschaft.
indiāte	kurzer Steinbeilschaft, welcher die Steinklinge trägt.
kātu	kleiner Holzhammer, der zum Festschlagen der Rotang-Bindung an der Schäftung dient.
suā (huā)	Holzlöffel zum Umrühren von Sagobrei.
korei	Löffel, verfertigt aus einer Kokosschale.
sorōi (horōi)	Holzgabel zum essen von Sagobrei.
kaigari	von Kokosblättern geflochtener Korb.
petja	Matte, bestehend aus 2 verflochtenen Kokosblattern.
aū	Betelkalk, aus Muscheln gebrannt auch als weisser Farbstoff verwendet.
konō	Russ, wird als schwarzer Farbstoff verwendet.
nīmo-nīmo	Steinrot, Rötel, wird als roter Farbstoff und Cosmetikum verwendet.

sä	Salz.
karakuā	Salz, Spiegelung im Wasser, Spiegelbild, Glasspiegel.
sirbombom (hirbombom)	Maultrommel.
āmä	Signaltrompete, bestehend aus einem Trichterförmigen Rohr von Holz.
turbonkou	Kreisel, hergestellt aus einer Frucht.
manderau	Schnurspiele, Schnurabnehmen.
tōgue	Kindertrommel, aus einem Bambusabschnitt verfertigt.

Schmuck.

māro	Rindenstoff, verfertigt aus der Rinde des gleichnamigen Baumes (Brussonetia papyrifera). Auch die Lendenschürzen der Weiber, welche aus dieser Rinde verfertigt sind werlen so genannt.
sāri	von fein gespaltenem Rotang, oder von Schnüren geflochtener Gürtel. Er wird sowohl von den Männern als auch den Frauen getragen.
purā	Ohrringe von Schildpatt. Sie werden in der Regel durch Tausch von den Küstenbewohnern erworben.
käfōru	von fein gespaltenem Rotang geflochtene Oberarmringe der Männer.
nāu	Oberarmband, von einer glänzendschwarzen Liane geflochten.
siaimem	aus Trochus-Muschelschalen herausgeschliffene Ringe, welche im Oberarmband getragen werden.
mā-hirei	Kamm (wörtl. Haar- Kratzer).

sōne (hōne)	Ohrringe von Kasuarkielen.
kāri	Hautziernarben.
enāhu	Tatauage.
tebōni	alte Steinperlen, die als Geldsurrogat fungieren und auch als Schmuck in den Ohrläppchen und um den Hals getragen werden.

Waffen.

itschu	Bogen.
sā	Pfeil (allgemeine Bezeichnung).
sorāi	Fischpfeil mit 3 oder mehr Spitzen.
neiwā	Jagdpfeil mit Bambusspitze.
franōko	Kriegspfeil, dessen Spitze mit Widerhacken versehen ist.
uarimud	Zierpfeil mit ornamentierter und bemalter Spitze.
karā	Widerhacken der Pfeilspitze.
jomō	Pfeilspitze.
pengā	Pfeilschaft von Rohr.
päpi	Speer.

Naturobjekte des Universums.

jāku	Himmel, fest gedachtes Himmelsgewölbe. Es wird auch als Uarfo angesprochen.
kani	Erde, Sand.
sū	Sonne.
ōko	Mond, Monat.
tāro	Stern.
tāro āruvo	Planet.
tāro jūta	Fixstern.
jā	Regen.
kū	Donner.
uiri	Blitz, Blitzstrahl.

jahā	Regenbogen.
jakēri	Wind.
sāro	Berg, Hügel.
ākara	Wald, Busch, Land ausserhalb der Siedelung, auch Bezeichnung für die Erde als ganzes.
jōkoba	Insel.
nāu	Meer.
āru	Welle.
māngo	Wolke.
tūkua	Stein, Fels.

Objekte des Übersinnlichen.

ū	Seele von Menschen und Tieren.
masē	Totengeist, Gespenst.
nūru	Schatten des Verstorbenen, auch Schatten im gewöhnlichen Sinne.
uārfō	Übersinnliche Kraft (analog dem polynesischen mana) oder dämonenhaftes Wesen, auf welches die Kraft zurückgeführt wird.
pujakara	profan, profanes Objekt (zum Unterschied von uarfō).
pruō	Krankheit, immer durch Zauberei oder uārfō verursacht.

Abstrakte Begriffe:

nēna	Jahr (Mondjahr).
ōko	Mond, Monat [2]).
jahēnde	Tag.
wohēna-jahēnde	morgige Tag.

[2]) Die verschiedenen Monate scheinen bei den Sentaniern keine Namen zu haben. Man spricht blos von erstem, zweitem, drittem Monat u.s.f. Das Mondjahr beginnt mit den Frühjahr—Stolstizium.

uāfe-jahēnde	übermorgige Tag.
sū-jē	Ost (wörtl. Sonne komt).
sū-ōje	West (wörtl. Sonne geht).
suē (huē)	Abend.
māi	Morgen.
tāi	Mittag.
tenia	Nacht.
somō (homō)	Ornament, Verzierung, Schnitzerei.
pā	Tanz, Gesang (beide gehören immer zusammen).
sām	Streit.
gei-gei	Schmerz.
ābubu	Geschichte, Märchen, Erzählung.
utō	Name.
uareigo	Ringwurm.
wangendo	Hautschorf.

DAS ADJEKTIV.

Das attributive Adjektiv steht immer nach dem Substantiv.

z. B. ōbo kabām, grosses Schwein.

Ist das Subjekt ein Pronomen und das Prädikat ein Adjektiv, so steht letzteres immer nach dem Pronomen.

z. B. tä moni, ich (bin) hungrig

Eine Steigerung des Adjektivs kann nur durch voraussetzen von serim, d.h. viel, vorgenommen werden

z. B. fōi, gut serim fōi, sehr gut.

Einige Adjektiva sind:

kabām	gross
kĕndin	klein
serim	viel
ēbi	wenig
mōni	hungrig
uānde	satt

fōi	gut, schön
simī	schlecht
ahāu	weit
nōbe	nahe
urā-urā	nahe, dicht dabei
sĕnā (hĕnā)	alt
namē	neu
wabōna	tief
ohē	seicht
kábumbo	hart
pookāi	weich
hebam	rasch
nīmo	reif
kōru	unreif
kōru	roh, noch nicht gar gekocht
ania	scharf
nami	heiss
maūse	kalt
nafi	furchtsam, scheu
aisam	böse, zornig
ehē	schwarz
keremā	weiss
mēle (mēre)	rot
mēda	gelb
sīgi (hīgi)	hoch
fokaigei	niedrig
fir-fir	jung
hāka-hāka	schlecht (zum essen)
bembā	geizig
fĕnāt	glatt
pōbo	eng
kēte-kēte	steil
eumā	müde
setei (hetei)	tot
uāri	lebend
pruō-jar	was Krankheiten verursacht, oftmals auch identisch mit tabu.

DAS PRONOMEN.

Die Pronomina können unterschieden werden in persönliche, besitzanzeigende und hinweisende. Die beiden erstern zerfallen weiterhin in eine singulare, eine duale und eine plurale Form. Sie werden gebildet aus der singularen Form mit darauffolgendem pē d.h. zwei bezw. serim, d.h. viele.

z. B. tä, ich
tä pē, wir zwei
tä serim, wir (viele).

Beim Pronomen possessivum, das immer vor dem Substantivum steht, ist ausserdem eine besondere Form für Bestimmung oder persönlichen Gebrauch statt Besitz zu unterscheiden, wie die folgendes Schema zeigt:

a) Das persönliche Pronomen:

	Singular:	Dual:	Mehrzahl:
Nominativ	tä ich	tä pē wir zwei	tä serim wir (viele)
	uä du	uä pē ihr zwei	uä serim ihr („)
	mä er	mä pē sie zwei	mä serim sie („)
Dativ	tamo mir		
	uamo dir		
	mamo ihm		

b) Das besitzanzeigende Pronomen:

Besitz:	Bestimmung:
Singular:	
täi mein	tōi für mich
uäi dein	uōi für dich
mäi sein	mōi für ihn
Dual:	
täi pē	tōi pē
uäi pē	uōi pē
mäi pē	mōi pē

Plural:

täi serim	tōi serim
uäi serim	uōi serim
mäi serim	mōi serim

z. B.: täi fā, mein Kind
täi pē kō, Kokosnüsse, welche uns zwei gehören.
tōi kō, Kokosnüsse, welche für mich bestimmt sind.
Ī toi mide, hole Feuer für mich.

c) Das hinweisende Pronomen:

Es steht immer nach dem Substantiv ohne irgend welche Veränderung.

tädo, dies, dieser, dieses, diese.
z. B.: kō tädo, diese Kokosnüsse.

si, anderer, folgender
z. B.: ōko si minde, den folgenden Monat (wörtl. Monat folgender komt).

DAS VERB.

Das Sentani Verb hat wie das Pronomen 3 Numeri: einen Singularis, einen Dualis und eine Pluralform. Die 3 Personen unterscheiden sich hingegen nicht, von einander. Es sind weiterhin folgende Zeiten vorhanden: das Präsens, Futurum und 3 Formen der Vergangenheit, die als vollendete Gegenwart, unvollendete und vollendete Vergangenheit bezeichnet werden können. Die vollendete Vergangenheit unterscheidet sich von der Gegenwart blos durch die Vorsilbe an, während dem die beiden andern Formen der Vergangenheit mit dem Adverb nēne d.h. genug, fertig gebildet werden, das dem Verb vorangeht.

Jede Zeit besitzt auch eine besondere Frageform, wovon es gleichfalls 3 Modi giebt. Schliesslich kennt man auch eine Wunsch- und Befehlsform.

Verneinung wird ausgedrückt mit pā, nein, nicht.

z.B. tä anderom, ich esse
tä anderom pā, ich esse nicht

Der Sentani-Sprache fehlen vollständig die Hilfsverben sein, haben, werden, können, mögen u.s.w. der europäischen Sprachen. Sie werden vollständig ersetzt durch die Partikel der Konjugation, wie dies aus nachfolgendem Beispiel der Konjugation des Verbs essen hervorgeht. Auch im Falle wo sein die Beziehung des Prädikates auf das Subjekt bezeichnet tritt im Sentanischen kein entsprechendes Satzglied, z. B.:

ōbo kabam, das Schwein (ist) gross, oder das grosse Schwein.

Beispiel der Conjugation.

anĕnde, essen

Präsens.

Einzahl:

tä anderōm	ich esse
uä anderōm	du issest
mä anderōm	er isst

Zweizahl:

tä pē anarōm	wir zwei essen
uä pē anarōm	ihr zwei esst
mä pē anarōm	sie zwei essen

Mehrzahl:

tä amarōm	wir essen
uä amarōm	ihr esst
mä amarōm	sie essen

Frageform.

Einzahl:

tä anderōre	ess ich?
uä anderōre	issest du?
mä anderōre	isst er?

Zweizahl:

tä (pē) aɪ aɪōre	essen wir (zwei)?
uä („) anarōre	essst ihr („)?
mä („) anarōre	essen sie („)?

Mehrzahl:

tä amarōre	essen wir?
uä amarōre	esst ihr?
mä amarōre	essen sie?

Vollendete Gegenwart.

Einzahl:

tä ananderōm	ich ass
uä ananderōm	duassest
mä ananderōm	er ass

Zweizahl:

tä (pē) ananarōm	wir (zwei) essen
uä („) ananarōm	ihr („) asset
mä („) ananarōm	sie („) essen

Mehrzahl:

tä anamarōm	wir assen
uä anamarōm	ihr esset
mä anamarōm	sie assen

Frageform.

Einzahl.

tä ananderōre?	ass ich?
uä ananderōre?	assest du?
mä ananderōre?	ass er?

Zweizahl:

tä (pē) ananarōre?	assen wir (zwei)?
tä (pē) ananarōre?	asset ihr („)?
uä („) ananarōre?	assen sie („)?

Mehrzahl:

tä anamarōre?	assen wir?
uä anamarōre?	asset ihr?
mä anamarōre?	assen sie?

Unvollendete Vergangenheit.

tä nēne aneikuō	ich habe gegessen.
uä nēne aneikuō	du hast gegessen.
mä nēne aneikuō	er hat gegessen.
tä pē nēne aneikuō	wir zwei haben gegessen.
u.s.w.	u.s.w.

Frageform.

tä nēne anekuōre?	habe ich gegessen?
uä nēne anekuōre?	hast du gegessen?
mä nēne anekuōre?	hat er gegessen?
tä pē nēne anekuōre?	haben wir zwei gegessen?
u.s.w.	u.s.w.

Vollendete Vergangenheit.

tä nēne anekurā?	ich hatte gegessen.
uä nēne anekurā	du hattest gegessen.
mä nēne anekurā	er hatte gegessen.
tä pē nēne anekurā	wir zwei hatten gegessen.
u.s.w.	u.s.w.

Frageform.

tä nēne anekurāre?	hatte ich gegessen?
uä nēne anekurāre?	hattest du gegessen?
mä nēne anekurāre?	hatte er gegessen?
tä pē nēne anekurāre?	hatten wir zwei gegessen?
u.s.w.	u.s.w.

Zukunft.

Einzahl:	
tä andíre	ich werde essen.
uä andíre	du wirst essen.
mä andíre	er wird essen.
Zweizahl:	
tä (pē) anāre	wir (zwei) werden essen.
uä („) anāre	ihr („) werdet essen.
mä („) anāre	sie („) werden essen.
Mehrzahl:	
tä amāre	wir werden essen.
uä amāre	ihr weddet essen.
mä amāre	sie werden essen.

Frageform.

Einzahl:	
tä andírere?	werde ich essen?
uä andírere?	wirst du essen?
mä andírere?	wird er essen?
Zweizahl:	
tä (pē) anarēre?	werden wir (zwei) essen?
uä („) anadēre?	werdet ihr („) essen?
mä („) anarēre?	werden sie („) essen?
Mehrzahl;	
tä amarēre?	werden wir essen?
uä amarēre?	werdet ihr essen?
mä amarēre?	werden sie essen?

Wunschform.

Einzahl:	
tä anēnde	ich will essen.
uä anēnde	du willst essen.
mä anēnde	er will essen.

Zweizahl:

tä (pē) anarōnde	wir (zwei) wollen essen.
uä („) anarōnde	ihr („) wollt essen.
mä („) anarōnde	sie („) wollen essen.

Mehrzahl:

tä amarōnde	wid wollen essen.
uä amarōnde	ihr wollt essen.
mä amarōnde	sie wollen essen.

Frageform.

Einzahl:

tä anendēre?	will ich essen?
uä anendēre?	willst du essen?
mä anendēre?	will er essen?

Zweizahl:

tä (pē) anarondēre?	wollen wir (zwei) essen?
uä („) anarondēre?	wollt ihr („) essen?
mä („) anarondēre?	wollen sie („) essen?

Mehrzahl:

tä amarondēre?	wollen wir essen?
uä amarondēre?	wollt ihr essen?
mä amarondēre?	wollen sie essen?

Imperativ.

Einzahl: anei!	iss
Zweizahl: anēbu!	esst!
Mehrzahl: anim!	esst!

Verneinender Imperativ.

Einzahl: anei bā! iss nicht!
Zweizahl: anēbu bā! esst nicht!
Mehrzahl: anim bā! esst nicht!

Einige Verben sind:

adireisi	sammeln
aduai	fallen
anaisi	trinken
anaun	liegen
anĕnde	essen
angäi	hören (Ohr)
auau	aufwickeln
bōnde	werfen
enfou	Feuer anblasen
eumāh	gähnen
fī nei	
fīra	mit dem Bogen schiessen
foiko	knüpfen von Netzen
forōigo	schneiden
foronaid	suchen
inseiko	zerbrechen
ifeigo	waschen
joko-joko	sich kratzen
jokote	sehen (Auge)
juno	stinken
kadiambi	schälen
kaibo	tragen
farim kaibō	mit einem Band um die Stirne tragen
nati kaibō	auf der Schulter tragen
kaime	sich begatten
katei	klettern
kaigō	öffnen
kena	husten
kendō	defäcieren
kenjahu	urinieren
koibō	hineinspringen
kombō	klopfen, Lärm machen z. B. im Geisterhaus, auch das Blasen der Bambuspfeiffen wird so bezeichnet.

kunem	schnarchen
madjai	kommen
makore	umhauen
monsa	pflanzen
mē	träumen
medjo	holen
morodo?	heiraten
morōibo	machen, etwas verrichten
nadjare	kennen, verstehen
naje	tauschen
nokobure	verlieren
nakonde	bleiben
nīmo	säugen (Brust, Milch)
numbō	sitzen
no	atmen
oribo	rauchen
orimbo	Bast zu Schnuren drehen
oreibo	zudecken
pēso	umdrehen
pōbore	rösten, schmorren
pugoisi	umkehren
rōngi	drehen
saigo	flechten
sangem	schlagen
sareibo (hareibo)	zeigen, sehen lassen
saubua	Betel kauen
sembēre	schleifen
satír (hatír)	lachen
sāsi	hinlegen
sirfova	pfeiffen
sigoje	schwimmen
sonōnde (honōnde)	schlafen
sotokōnde (hotokōnde)	töten
sōtu	niessen

tim ave	rudern
timoje	weinen, klagen
kō toi-toi	kokos raspeln
uandē	kochen
usēsi	sich bücken
wajor	begleiten
voduvadie	rufen

DAS ADVERB.

Man kann unterscheiden Adverbien der Zeit, des Ortes und der Art und Weise. Sie stehen im Satze immer vor dem Verb.

Adverbien der Zeit:

māna	heute, jetzt
jēnia	gestern
wohēna	morgen
uāfe	übermorgen
uāfe-hiā	nach 3 Tagen
mamām	noch nicht
manímfa	später, nachher
seina	früher, vor langer Zeit
enfōfo	sogleich
senōi, do	hierauf, sodann
sū ōje	bei Sonnenaufgang (wörtl. Sonne komt)
sū jē	bei Sonnenuntergang (wörtl. Sonne geht)
jahidua	in der Frühe

Einige andere Zeitadverbien werden gebildet aus dem entsprechenden Substantiv mit dem Suffix „dā."

z. B.

tenia-dā	des nachts
tai-dā	des mittags
suē-dā (huē-dā)	des abends
māi-dā	des morgens

Adverbien des Ortes:

tikä	hier
takä	dort
umār	oben, von oben
keri	unten, von unten
prū	hinein
oei	drinnen
mōi	draussen
ndä?	wo?
maka?	wohin?
frāvra	zurück
nēpi	voraus
kēte-kēte	herauf
nō-nō	herunter
jāufe	heraus

Adverbien der Art und Weise:

nēne	genug, fertig
marāi	wozu, weshalb
atipo	ohne
mongō	richtig
mara?	was?, wie?

Adverb der Verneinung:

pā	nein, nicht, nichts

Adverb der Bejahung:

nogoi	ja

Als **PRÄPOSITIONEN** gelten:

Zu, nach wird ausgedrückt durch das Suffix „na"
z. B.: ins Wasser, pū-na
ins Dorf, jō-na
dorthin, takä-na.

In, im wird ausgedrückt durch das Suffix „ti"
z. B.: im Haus, imä-ti

Die Silbe „da" drückt hingegen eine Annäherung an

die sprechende Person aus, im Gegensatz zu der Silbe „na."

also z. B. komm ins Haus, mõi, imä-da
hierher, tikä-da
geh ins Haus, õje imä-na

Das Suffix „ra" bezeichnet die Herkunft des Subjekts, also: von, aus.

z. B.: aus dem Haus imä-ra
von oben herunter gefallen, umā-ra aduge

Gegen, für wird ausgedrückt durch das Suffix „ne"
z. B.: gegen Krankheiten, pruō-ne.

Nur, blos wird ausgedrückt durch die Silbe bā
z. B.: nur Männer, tō-bā

Kein, keiner, keine: ū
z. B.: keine Menschen, tō ū

Es giebt, es ist, wird ausgedrückt durch die Silbe nīe
z. B. mīe nīe, geheiratet, er hat eine Frau
uarfō nīe, er ist uarfō.

Sprachproben und Redensarten.

sū nauko	die Sonne geht auf
sū narobo	die Sonne geht unter
jā nōve	der Regen komt
jā fanenjāvo	der Regen ist vorbei
jā noko	der Regen lässt nach
kā kabam fōi	grosse Fische sind gut
kā kendin fōi pā	kleine Fische sind nicht gut
kā mamboi anĕnde	geröstete Fische essen
tä nēne anekuo	ich habe genug gegessen
jāku kā anekuo	der Hund hat Fische gefressen
kā ī na-mombonde	Fische im Feuer rösten
takä-da ma-numbo	setze dich dorthin
tikä na-numbo	setze dich hierhin
petja ma-kenumbo	setze dich auf die Matte von Kokosblättern
Asareu ndä?	wo ist Asareu?

pē ī na-ke-numbo	wir zwei sitzen am Feuer
pī marā?	was ist das?
māna pä	jetzt wird getanzt (jetzt ist Tanz)
miē pä pā	die Weiber tanzen nicht
mĕnga segi nādjai	die Mädchen gehen in die Pflanzung
mĕnga māro kōmbo	die Mädchen klopfen Baumrinde (von Brussonetia papyrifera)
āna nātu serāvi	die Mutter trägt das Kind
ō nati na-kōibo	Holz auf der Schulter herbeitragen
tō-rerei sonadien	die Männer schlafen
kō adireisi!	sammle die Kokosnüsse
kō sā na-morōibo	binde die Kokosnüsse mit einer Bastfaser zusammen
kō uōibo	schlage die Kokosnüsse entzwei
kō avōigo	schäle die Kokosnüsse
wohena tä ande Ajāpho-na	morgen gehe ich nach Ajāpho
māna tä índe Iphārio-na	heute werde ich nach Iphār gehen
mä sāvora ōribo	er raucht Tabak
mānimfa uōi sāvora modire	später werde ich dir Tabak bringen

DAS ZAHLWORT.

Die Zahlwörter sind bis 5 einfach, die übrigen aus den 5 ersten Ziffern zusammengesetzt. Daher wiederholt sich von 5, 10 und 15 an jeweilen die Grundzahl.

Die Benennung der Zahlen gründet sich auf das Abzählen der Finger (monāu) und Zehen (odomāu). Mehr wie 20 pflegt man nicht zu zählen, es sei denn dass man mehrere Personen zuzieht deren Finger und Zehenzahl man angiebt.

Das Zahlwort steht immer nach dem Substantiv, also z.B. zwei Schweine, obo pē.

Teilung wird Ausgedrückt durch die Silbe „fō", welche dem Zahlwort vorangesetzt wird,

z. B. in 2 Teile teilen: fō pē.

Doch fehlt natürlich den Eingeborenen für genaue Bruchteilung jedes Verständnis und somit auch eine Benennung für Bruchzahlen.

Als Ersatz für Zahladverbien werden gleichfalls die Zahlwörter in unveränderter Form gebraucht.

z. B. einmal = mbāi, zweimal = pē u.s.w.

Die Benennungen der Zahlen von 1. bis 20 sind folgende:

1 = mbāi	11 = odonambāi
2 = pē	12 = odonampē
3 = nāme	13 = odonanāme
4 = kĕri	14 = odonamkĕri
5 = mahēmba	15 = odonomahēmba
6 = mahēnimbāi	16 = odonomahēnimbāi
7 = mahĕnimpe	17 = odonomahēnimpē
8 = mahēnināme	18 = odonomahēnināme
9 = mahēnikĕri	19 = odonomahēnikĕri
10 = mōbe	20 = uumbāi

tä Iphar nakajōna	ich bleibe in Iphar
ōko si minde, tä inde tābadi	den folgenden Monat werde ich nach Tabadi gehen.

Sentani (Nieuw Guinea), 1921.

Over de smeden en eenige andere ambachtslieden op Bali

door

P. de Kat Angelino.

III. De Goud- en zilversmeden.

Als derde groep [1]) zullen we thans de goud- en zilversmeden bespreken; de beoefenaars van deze edele smeedkunst behooren over het algemeen tot de kaste der soedra's; enkelen der goud- of zilversmeden treffen we ook onder de triwangsa's aan; zelden vond ik een Brahmaanschen goudsmid; klaarblijkelijk staat de arbeid der goudsmeden bij hen niet hoog aangeschreven.

Zooals ik reeds bij de ijzersmeden vermeldde, staat in de lontar Tantoe Pagelaran dat Hijang mahadéwa een opdracht van Betara Goeroe ontving om de menschheid de goudsmeedkunst te leeren; op welke wijze de Godheid zich van zijn taak heeft gekweten wordt helaas niet verhaald.

In de desa Kamasan, gelegen in het district Kloengkoeng, dicht bij de meer bekende desa Gèlgèl, wonen thans ongeveer 35 goud- en zilversmeden, onder wie een tiental zich nog rekenen tot de bangsa-pandémas, terwijl de anderen tot verschillende familiegroepen behooren. Deze tien smeden vormen met de hunnen nog een aparte familie, een Dadia, die een lontar-presasti toont en ook weer een eigen tempel, de poera-dadia vereert.

Ook in Bangli trof ik een poera-dadia voor de pandémas aan; merkwaardig is, dat alleen over pandé-mas en nooit over pandé-perak wordt gesproken; de leden van

---

[1]) Zie Deel LX van dit Tijdschrift afl. 3 en 4.

de poera-dadia in Bangli konden mij geen presasti toonen.

Een plattegrond van den tempel te Bangli met verklarenden tekst is onder de bijlagen te vinden.

De presasti in Kamasan aangetroffen, die zeer onvolledig is, geeft ons helaas ook weinig licht over het ontstaan en ontwikkeling der pandé-familie.

We treffen daar een mededeeling aan, dat Empoe Galoeh alias Empoe (mPu) Sari, een Brahmaan afkomstig van Madjapahit de pandé-mas op Bali instelde; op welke wijze dit gebeurd is hooren we evenwel niet, waarom we gerust kunnen aannemen dat de presasti der pandé's in Kamasan verminkt is.

Omtrent de ligging van de poera-dadia, de Goden die daar zetel kozen, de offeranden, welke behooren te worden aangeboden op de odalan-poera vinden we dezelfde voorschriften als we reeds eerder meedeelden voor de pandé-besi in het eerste deel dezer verhandeling. De odalan voor de poera der pandé-mas vindt echter op een anderen dag plaats als voor de pandé-besi, die zooals reeds bekend op sanistjara Klion wara Landep (gelijktijdig met de odalan-sendjata) gehouden wordt, terwijl de odalan in de poera-dadia der pandé-mas is vastgesteld op boeda manis wara perang bakat.

De goudsmeden werken op bestelling en tegen ontvangst van maakloon voor de bestelde artikelen, waaronder alle lijfsieraden een eerste plaats innemen, zooals ringen, armbanden, halsketens, knoopen, speldjes, oorhangers en soebengs, beeldjes voor krisheften, kleine gouden voorwerpen die dienen als de pertima, artja-déwa, de tempelschatten, voorts schalen, lelantjangs, bekers, wijwaterschalen en zooveel andere voorwerpen.

De goudsmeden hebben zich niet tot een sekaha vereenigd, maar werken allen afzonderlijk.

Wil iemand iets van goud of zilver laten maken, dan is hij verplicht zelf voor het goud of zilver te zorgen, waarvoor meestal Singapore-pondjes en rijksdaalders

worden gebruikt. Onze gouden tientjes zijn niet zoo geschikt.

De goudsmeden berekenen het maakloon dikwijls naar verhouding van de hoeveelheid goud of zilver welke noodig is voor het bestelde voorwerp.

Zoo vraagt b. v. een zilversmid van Kloengkoeng voor het maken van een zilveren lelantjang, waarvoor twintig rijksdaalders als materiaal noodig zijn, een maakloon van tien rijksdaalders.

Voor gouden voorwerpen wordt een anderen maatstaf aangelegd. Wel vreemd, dat de smid geen rekening houdt met den aard van zijn werk; of de opdracht gemakkelijk of moeilijk is uit te voeren, is voor hem van geen belang, wel een bewijs dat door hem het gezegde: Tijd is geld, nog niet begrepen wordt.

Geen enkele smid op Bali kan men zoo weinig op zijn woord vertrouwen, als juist den goud- en zilversmid, als zij ons een tijd noemen waarin de bestelling zal worden uitgevoerd; heel, heel zelden is het mij overkomen, dat de goudsmid op den vastgestelden tijd de bestelling afleverde; men vertelde mij dat de Brahmanen om deze reden het goudsmidsvak niet wilden uitoefenen; een gegeven belofte niet houden geldt bij de hoogste kaste als een ernstige fout, waarvoor de bangsa pandé-mas juist bekend staat.

Eensdeels is dit te wijten aan de vele bestellingen, die vooral de goudsmeden ten deel vallen, aan den anderen kant speelt ook de luiheid en onverschilligheid daarbij een groote rol.

Bij het maken van de pertima of wel de artja-déwa (feitelijk Godenbeeldjes, die op de odalan-poera naar buiten worden gebracht) nemen de goudsmeden nog eenig ceremonieel in acht.

Deze beeldjes (geheel van goud of houten beeldjes met goudblad belegd) moeten in den tempel worden gemaakt, omdat de beeldjes later als Goden worden behandeld; ook moeten offeranden worden aangeboden

(het sesantoen offer met 1700 kèpèngs en de banten segehan) terwijl de goudsmid over de offeranden het volgende gebed zal uitspreken.

„Ong Batara Wisnoe malingga ring sesantoen, hing-
„soen anoegerahin Betara Goeroe asoeng wara anoe-
„graha, saloewiring tinangoen poerna djati tan pami-
„roeda;

„Ong Sidijastoe tatastoe astoe sowaha."

De banten sesantoen met het daarbij behoorende geld vallen — als gebruikelijk — den goudsmid toe.

Was de smid met zijn arbeid gereed, dan diende weer een reinigings- of inzegeningsfeest voor de heilige voorwerpen te worden gehouden. Voor dit feest zijn de volgende offeranden voorgeschreven: banten sesajoet pengamboean, adjengan tjanang pengeraos, daksina doerma gala, pamerajastjita, segehan, soetji asoroh, rantasan saperadeg, voorts 8000 kèpèngs als een godenbeeldje geheel van goud gemaakt is, in den vorm van een togog en 4000 kèpèngs als een pertima gegopèlan (opgelegd) is gemaakt.

De goudsmid die het beeldje heeft gemaakt spreekt dan over de aanwezige offeranden het volgende gebed uit:

„Poekoeloen Sangijang Iboe Pertiwi djati, makadi
„Sanghijang akasa lintang tranggana makadi Sang-
„hijang Nawa Dewata oeloen anda kerta noegraha
„ri Padoeka nira poekoeloen, manoesa nira angadeg-
„akena wawangoenan artja méroe, artjana pangijang
„ijang ira Sangijang teri sandija maka hoeloening
„djadma pada, ong sabatahaï nama siwaja".

Aan deze ceremoniën wordt de naam penglepas-awon gegeven, waarmede bedoeld wordt, dat door het aanbieden der offeranden en het zeggen der gebeden, alle onvolmaaktheden (awon) die nog mochten bestaan, zullen verdwijnen. Ook hier worden de offeranden en de kèpèngs aan den smid geschonken. Hierna is de persoon, die aan

den goudsmid de opdracht gaf om de pertima te vervaardigen, nog verplicht om eenigen tijd later op een daarvoor vastgestelden dag eenige offeranden in de woning van den goudsmid aan te bieden.

Behalve de zooeven genoemde pertima maken de smeden ook de voorwerpen welke onder ieder godenhuisje worden begraven, de pedagingan djron déwa of papendeman; zooals bekend wordt immers bij den bouw van een tempel, van een méroe of pagode en van een godenhuisje onder het fondament een schat gelegd, welke bestaat uit eenige voorwerpen van goud, zilver of koper.

Indertijd zijn de tempelschatten van den tempel nabij het Tamblingan en Boejanmeer ontvreemd, nadat de dieven den cementen bodem van de méroe's hadden opgebroken.

Stellig hebben zich daaraan de Mohammedanen van Pegajaman en omstreken, op eenige palen afstand van de meren gelegen, schuldig gemaakt, daar een Baliër zich wel duizend maal bedenken zal, voordat hij tot een dergelijk misdrijf overgaat.

In al de jaren, dat ik op Bali kennis nam van alle gepleegde misdrijven, heb ik maar ééns ter berechting een geval van tempeldiefstal ontvangen; een Baliër was aangetroffen in den tempelhof, waar hij ook bezig was een godenhuisje te ondergraven; tijdens het onderzoek deelde hij mede, dat hij een straal uit den hemel had zien neerdalen in den tempel, waarom hij meende dat daar een schat was neergevallen, die hij zich had willen toeëigenen; tegen den overtreder werd een zeer zware straf geëischt.

De voorwerpen behoorende tot een tempelschat zijn: De bedawang, een stukje metaal in den vorm van een schildpad, voorts een diertje in den vorm van een garnaal en van een krab of kreeft en van een naga.

De bedawang wordt van zilver, de naga uit goud, de oedang uit goud en de kreeft (joejoe) uit koper gesmeed.

Bij dien arbeid behoort een sesantoen offer te worden klaar gezet, waarin 1700 kèpèngs zijn geborgen; het sesantoen offer met de kèpèngs mag de smid mede naar huis nemen; gewoonlijk toch worden deze voorwerpen weer in den tempel gemaakt; zelden vervaardigen de smeden de pedagingan-poera in hun eigen woning.

In de zeer onvolledige presasti komen nog eenige voorschriften voor, die de smeden in acht moeten nemen wil hun arbeid den zegen der Goden verwerven, zoodat het smelten der metalen, de menging en het smeden naar wensch zal verloopen.

In een schaaltje giet hij wat zuiver water, waarover hij het volgende gebed uitspreekt:

„Linging Sangiang Batara Brahma Wisnoe, kita „Sang Empoe akarja bajoe, akarja oerip, asih Sang„iang Batara Brahma moeang Batara Wisnoe ring „Sangiang Empoe Galoeh, Ong djati, goena loeih, da„dar mapariasih, Ong dadar, dadarsari oerip ping tiga".

Na het uitspreken van dat gebed besprenkelt de smid zijn gereedschappen met het water waarover hij het gebed heeft uitgesproken. Is een voorwerp afgewerkt, dan behoort de vervaardiger nog een gebed uit te spreken waardoor alle onvolmaaktheden van het voorwerp zullen verdwijnen. De volgende woorden vormen de mantra:

„Jan abersih parisoeda ring wirja, sagoena, ja ratna „maoerip ria tanana Soeria liang pratista ring ratna „nila, tatoer, boesana sari, amerta sarining darma, Ong „çri ati magawe ajoe, Ong sakarja darma widja sari, „loewih goena mantra liang, darma djati oetama, pra„dana wetoeang kerti oetama mantra sidi, moendoer „pramata asih, goena asri darma oetama, Ong rapata „mantra Resi Amantra Empoe Galoeh, akarja wirja, „oetama mantra, bersih djaja sahaning poedja dana, Ong soeda enak ning sara sari, midjil Sangiang ma„loewih, isina poedja mantra sari, doemian pradana sari."

Onnoodig nog te zeggen dat de smeden van den tegenwoordigen tijd zelden de gebeden uit hun presastie zullen uitspreken, omdat de presastie heden niet meer gelezen wordt, doch eenvoudig wordt opgeborgen en op bepaalde dagen wordt vereerd zooals alle dingen uit het grijze verleden met veel ceremonieel worden behandeld.

De arbeid der goudsmeden werd in vroegeren tijd zeer gewaardeerd: het drijfwerk vertoonde weinig versiering, was eenvoudig doch keurig afgewerkt; tegenwoordig zien we zeer drukke motieven; zie slechts de bokors, schalen en lelantjangs die een dooreenwarreling van bloemen en dierenmotieven vertoonen, waardoor de schoonheid der lijnen en de pracht der motieven zelf geheel verloren gaat.

Ook de glans en afwerking der voorwerpen uit dezen tijd bereikt niet meer de volmaaktheid van voorheen.

In den vorstentijd waren vijftien personen uit de desa Kamasan aangewezen voor den arbeid in de poeri; zij hadden ieder een heerendienst-sawah in bewerking, onder voorwaarde deze niet te vervreemden of te verpanden zonder vergunning van den Déwa-Agoeng. Op last van hun hoofd, de perbekel-ajahan begaven zij zich naar het paleis waar zij de verschillende opdrachten van den vorst uitvoerden. In die tijden was er zooveel te doen voor den vorst en zijn familie, dat alle pandé's dagelijks bezig waren met het vervaardigen van ringen, armbanden, ketens, bokors, lelantjangs, krisheften en wat al zoo tot de lijfsieraden der vrouwen behoorde.

Tegen den aanvang van groote feesten, zooals een tandenvijlerij in de poeri of een lijkverbranding, hadden de smeden het natuurlijk al zeer volhandig met het uitvoeren der talrijke bestellingen. Zelden hadden zij dan ook tijd om voor partikulieren nog te werken, zoodat de eenige belooning voor al hun ijver tenslotte neerkwam op de opbrengst van hun sawah-ajahan.

Zoolang zij in het paleis werkzaam waren, kregen zij ook daar hun maaltijden zooals steeds gebruikelijk was en nog is.

Evenals de andere smeden werden ook de goud- en zilversmeden naar andere rijkjes gezonden om daar ten behoeve van den vorst of de mantja's en andere grootheden verschillende sieraden te maken.

Van alle anderen heerendienstarbeid waren de pandé-mas vrij gesteld. In tijden van oorlog behoefden zij niet naar het oorlogsveld te trekken om mede te vechten, doch bleven in het paleis achter waar zij de wacht hielden bij de achterblijvenden.

Ingeval de ammunitie bij de krijgers opraakte werden zij wel belast met het transport daarvan naar de legerplaats der troepen.

Na den val van Kloengkoeng heeft in 1912 wijlen Controleur Agerbeek zich ook het lot der goudsmeden aangetrokken en zorg gedragen dat zij geregeld aan den arbeid konden blijven door hen vrijstelling van heerendienst te doen verleenen. Een tiental pandé's werd dat privilege verleend.

Over het algemeen hebben zij de verwachtingen niet teleurgesteld. Het smeedwerk uit Kloengkoeng mag er zijn; de bestellingen kunnen niet worden afgedaan zoo druk en overladen met werk als ze zijn.

Voor het maken van krisheften, en hoofdsieraden staan thans vooraan de pandé's Nang Goja, Nang Merta en I Gelebag.

Ook de pandé's I Pereso, I Dolog, I Kepig en I Rampoeg leggen zich vooral toe op het maken van lofwerk, terwijl Nang Abing zeer vaardig is in het smeden van ringen en armbanden.

Het maken van bokors en lelantjangs kunnen we veilig toevertrouwen aan Nang Lontoran en I Regeg.

In de bijlage is opgenomen een schets van alle gereedschappen die de pandé's gebruiken; de teekeningen zijn gemaakt door Nengah Patra, eerste kantja te Bangli.

Hieronder volgen nog de namen dier gereedschappen in volgorde van de nummering der teekeningen:

I. Pemoeroengan, de blaasbalg.

II. Perapèn, de vuurpot.

III. Een vijl (kikir).

IV. Pelalahan, een aambeeld, dat gebruikt wordt bij het polijsten en uitslaan van het metaal; de uitsteeksels a. b. en c. dienen bij de vervaardiging van ringen.

V. Een hamer.

VI. Een vijl van anderen vorm.

VII. Pengintjepan; de uitsteeksels worden gebruikt om de klauw voor de zetting der edelsteenen op te werken.

VIII. Paloe penjontjongan; een hamer met lange snavel welke gebruikt wordt om in de diepte te werken.

IX. Sepit kiwa; de vuurtang die altijd in de linkerhand (kiwa) genomen wordt voor het uithalen van voorwerpen uit het vuur.

X. Patol; een knijptang die bij het draadtrekken wordt gebruikt.

XI. Soewoel; hierop kunnen drie aambeelden van verschillende grootte als aangeduid met a. gezet worden voor de vervaardiging van de soewamba's (wijwatervat), de siboehs en dergelijke voorwerpen.

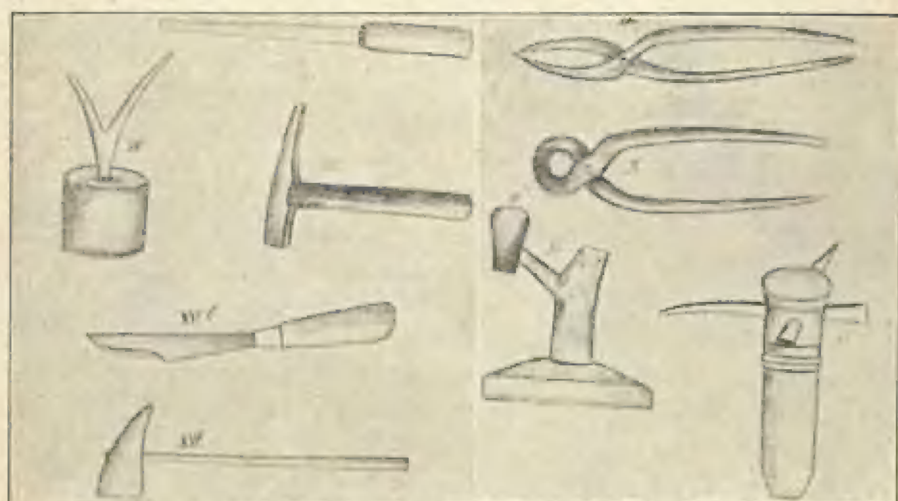
XII. Een pelalahan (aambeeld) van anderen vorm.

XIII. Loedjoeh bèbèk, in gebruik bij het maken van krisscheeden.

XIV. Penjanggelingan; een staafje van geel koper in vier maten aanwezig ten behoeve van het polijsten der gouden en zilveren voorwerpen.

XV. Penjermean; een beiteltje van bepaalden vorm dat gebruikt wordt bij het drijfwerk om het

Gereedschappen van de goud- en zilversmeden.

Gereedschappen van de goud- en zilversmeden.

motief, bekend onder den naam van oekiran tjatjermean te maken.

XVI. *a*. Pengasatan; drijvers in drie afmetingen aanwezig.

XVI. *b*. Pengoetik; een mes voor het afsnijden van het een of ander.

XVII. Pengotok; drijfhamer bij het maken van lofwerk op de bokors.

XVIII. Tèmpèl, als hamer en aambeeld gebruikt bij het polijsten (in drie maten aangewend).

XIX. Moesa, de smeltkroes waarin het goud of zilver wordt gesmolten — de kroes is uit gebrande leem vervaardigd.

XX. Penagges in vier maten; een beitel voor het doorhakken van metalen plaatjes.

XXI. Soewoel; als aambeeld gebruikt voor materiaal dat diepte heeft.

XXII. Paloengan penatahan, een als leest dienende onderlaag voor het vervaardigen van gouden en zilveren ronde schalen.

XXIII. Sepit, een vuurtang.

XXIV. Penjangkaan, een mal om de staafjes af te meten waaruit de ringen van verschillende zwaarte en dikte gemaakt worden.

XXV. Tatah pemoedoel, drijvers in vijf modellen aanwezig, naast vijf tatah pengoesap voor het drijfwerk op schalen.

XXVI. Tatah pengerantjap in tien soorten naast de tatah pengoekoe, waarvan twintig stuks gebruikt worden bij het aanbrengen van het drijfwerk.

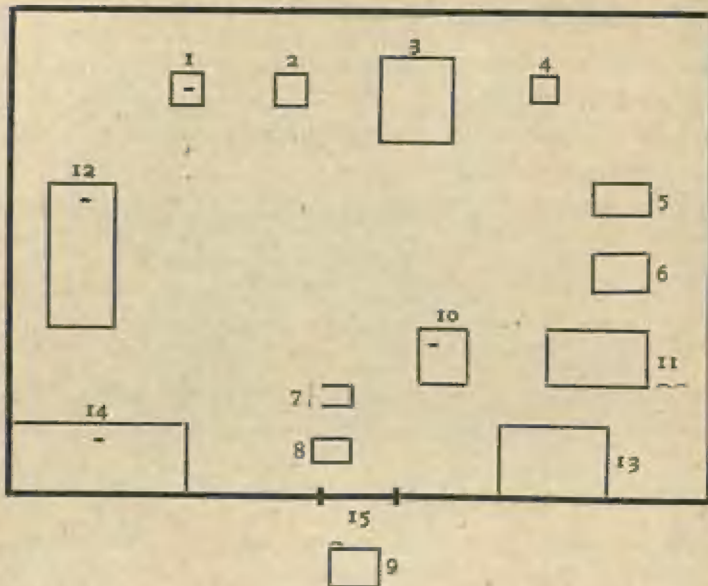
XXVII. Indra, waarvan vier maten bekend zijn bij de vervaardiging van krisheften.

XXVIII. Isèn-isèn, een steun bij het maken van bokors in gebruik.

XXIX. Paron of aambeeld.

XXX. Pengoeroetan, gebruikt bij het draadtrekken.

De Poera PANDÉ — MAS
in de Bandjar SANGGING te Kota Bangli.

1. Gedong Mandjangan seloeang. Welke Godheid daar zetelde wist men niet te vertellen [2]). (Zie Baligids (Zaal B) pag. 5).
2. } Naam en Godheid onbekend. Beide Déwa huisjes
5. } zijn totaal vervallen.
3. Gedong palinggih Betara Pandé-Mas.
4. Ook een gedong; Déwa onbekend.
6. Gedong; Déwa niet op te geven.
7. Gedong palinggih Betara Ngeroerah Agoeng (zeer vervallen).
8. Bebatoeran pasimpangan Betara di Dasar. (De poera Dasar is de groote beroemde tempel van Gèlgèl).

---

[2]) De tempel behoort aan de krama-dadia, bestaande uit slechts tien personen; nog maar vijf leden oefenen het smidswerk uit. De opgave is van den penjarikan van den tempel Nang Katon, omdat de pemangkoe overleden is en diens zoontje, zijn aanstaande opvolger pas zes jaar oud was.

9. Gedong pasimpangan Betara di Leboeh (Leboeh is zooals bekend de plaats voor den tempel).
10. Balé pasamoean (balé pepelik) vergaderzaal.
11. Balé panggoengan } Plaats voor de offeranden.
12. Balé paroeman. }
13. Balé pajoeban. Vergaderzaal.
14. Pawaregan of de keuken waar de offeranden worden bereid.
15. De ingang.

IV. De Sanggings.

In de vierde plaats zal ik dan na de ijzer-, goud-, koper- en zilversmeden eerst de sanggings behandelen, omdat het onderzoek over de Oendagi nog niet geheel is beëindigd.

Onder de sangging heeft men die handwerkslieden te verstaan, die over het algemeen zich bezighouden met de teekenkunst, ter versiering van alle mogelijke voorwerpen, zoowel de woningen, als uit hout gesneden beelden, even goed de eenvoudige, op wit doek aangebrachte penteekeningen, als de rijke prada's.

In hun kunst weten zij al wat de wereld aan hun oog vertoont tot motief te verwerken; de mensch in een eenvoudig gewaad, als ook op zijn sierlijkst uitgedost, voorstellingen van Goden en raksasa's voor de wajang, al wat daar leeft in de wereld en in de wateren onder de wereld; alle planten en bloemen, kruipende planten en slingerplanten, zoo buitengewoon geschikt voor een rijk motief, weet de Balische kunstenaar ook meesterlijk op het doek te brengen.

De teekeningen voor de wajang bestemd, worden ontleend aan de verschillende verhalen die zij in hun lontars vinden, verhalen over groote oorlogen, verhalen over vrome kluizenaars, als ook geschiedenissen waarin de menschelijke liefde wordt verheerlijkt, ook vertellingen waarin de smarten op aarde niet worden vergeten en dan

vooral de oude zangen over de menschen met bovennatuurlijke kracht, de wong-sakti.

Ziedaar stof genoeg voor den sangging om voor zijn schilderijen een reeks van personen en figuren te kiezen, die hij noodig heeft voor zijn doek.

Voor de versiering van houten voorwerpen en bij het aanbrengen van prada op de weefsels worden gewoonlijk motieven aan de flora ontleend, toegepast en dan vooral zooals ik reeds opmerkte de kruip- en klimplanten met hun sierlijke ranken, op Bali aangeduid met den naam boenboenan.

De sangging kleurt zijn teekeningen met:

a. prada;

b. inkt (mangsi) zwart van kleur als onze inkt;

c. kéntjoe, een roode verfstof;

d. atal, geel van kleur;

e. nila, een blauwe verfstof.

f. pemoetih, een wit kleursel.

De inkt wordt bereid uit lampenroet, dat vermengd met water flink door elkander gewreven wordt; de pemoetih, de witte kleurstof maakt men uit varkens- en karbouwenschedels door deze intensief te verbranden tot een fijne asch overblijft, die nog eens uiterst krachtig fijn gewreven en met water vermengd wordt.

De prada, kéntjoe, de antjoer waarmede alle kleurstoffen vermengd worden, de atal en de nila werden van oudsher gewoonlijk betrokken van de Chineesche handelaren; op enkele plaatsen maakte men ook wel uit planten en bloemen zekere kleurstoffen.

Andere kleuren dan de reeds genoemde konden de sanggings natuurlijk door menging der kleuren onderling verkrijgen; zoo bereidden zij de groene kleur uit de atal vermengd met nila, terwijl uit de roode, groene en blauwe kleur een lichtere tint kon gemaakt worden door bijvoeging van wat pemoetih.

Uit bamboe worden stiften en penseelen en kwasten

gemaakt, waarmede de verschillende verven op het doek worden gebracht. De teekenstift uit bamboe lijkt het meest op een breede pen uit een ganzenveer gesneden.

Wanneer de sangging met zijn doek zal beginnen, ontwerpt hij met houtskool, gemaakt uit het hout van de menōri-boom, een schets van het beeld, een wajang-figuur of een bloemmotief. Het maken van de schets in potlood (houtskool) heet ngortèn.

Is de teekenaar tevreden over zijn schets, dan trekt hij de contouren over met inkt (mangsi), voor welke bezigheid de Baliër de benaming ngeréka heeft.

Staat de figuur in inkt op het doek of op het papier, dan eerst vangt men aan met het geven der kleuren naar de opvatting van den kunstenaar; is het beeld gekleurd, dan weer gaat de sangging de omtrekken met zijn trekpen met inkt na om hier en daar nog kleine fouten of onvolmaaktheden te verbeteren.

Deze laatste bezigheid heet njawi.

De meest voorkomende arbeid der sanggings, waarin zij het dan ook zeer ver gebracht hebben, is het teekenen van wajang figuren op wit doek, welke figuren meer speciaal worden aangeduid met de namen oelon-oelon, tabing en ider-ider.

De oelon-oelon kenmerken zich door hun vierkanten vorm naast de tabing die langwerpig zijn, terwijl de ider-ider den zeer langgerekten vorm hebben; alle drie soorten worden algemeen gezocht als versiering voor de woningen der Baliërs van alle rangen en standen, en vooral voor de Godenhuisjes in den huistempel of sanggah alsmede in de tempels.

Hieronder laat ik volgen hoe de sangging zoo'n oelon-oelon of tabing dan wel ider-ider maakt.

Allereerst knipt hij het katoen op de lengte die het schilderstuk zal moeten krijgen; het witte katoen koopt men in de winkels der Chineezen en andere Vreemde Oosterlingen.

Het witte katoen, dat heel dun is, wordt dan flink in de pap gezet, oftewel gepapt.

Onnoodig te zeggen dat daarvoor de rijst gebruikt wordt, die tot zeer fijn rijstemeel wordt gestampt en gewreven om daarna tot pap te worden verwerkt; is de katoenstrook flink gepapt, dan wordt die te drogen gehangen, om ze na de droging flink uit te strijken zoodat alle plooien daaruit verdwijnen; eerst dan begint de sangging zijn schets in houtskool te ontwerpen.

Voor teekeningen op hout wordt eerst de ondergrond in de vereischte kleur aangebracht; zal een figuur op rooden achtergrond geteekend worden, dan wordt het hout op de plaats waar die figuren komen zullen, eerst rood geverfd met kéntjoe, met water en kalk (krijt) vermengd.

Is de ondergrond in de gewenschte kleur gereed en goed droog, dan eerst wordt daarop de figuur of het bloemmotief geteekend, waarna zoo noodig ook andere kleuren worden aangebracht.

Bij de prada bewerking bereid men eerst de antjoer door deze flink fijn te wrijven, te mengen met water en krijt tot de goede antjoer is verkregen; hiermee geeft men dan de contouren van de figuur aan of besmeert de plaats waar een bepaalde figuur moet komen met antjoer om dan de prada daarop te plakken; daar de antjoer als lijm werkt, blijft de prada (goudblad) goed vastkleven.

Is de prada al flink gedroogd, dan begint men deze nog eens over te kleuren met fijngewreven antjoer vermengd met water en krijt, opdat de prada goed gefixeerd wordt en haar kleur behouden zal.

Deze bewerking is bekend als ngapoen.

Aldus placht men te doen bij de prada bewerking op hout.

Voor de prada kains behoort men het weefsel eerst te voorzien van de gewenschte teekeningen; vooral bloemmotieven worden hier gaarne toegepast.

Is de teekening gereed, dan bereidt men weer de antjoer door deze te mengen met het sap van de kepahvrucht en wat krijt, welk mengsel gekookt wordt, waarna men het laat afkoelen; hiermede bestrijkt men dan weer het weefsel volgens de eerder aangegeven contouren.

De prada wordt dan daarop geplakt.

De overstekende prada, die niet op de aangebrachte lijm plakt, kan men door flink blazen heel gemakkelijk verwijderen; ook zag ik wel dat het overtollige prada, nadat de kain goed droog geworden was, met een lap werd afgeslagen, zoodat alleen de prada volgens de contouren der teekening overblijft.

Naast de veelkleurige doekschilderingen, die de Baliërs erg graag bestellen en bezitten, maken de sanggings ook vele eenvoudige zuivere penteekeningen in zwarten inkt, de zgn. Segar mangsi.

De motieven der sanggings, die zij aan de natuur ontleenden, doch heel dikwijls sterk styleerden, zijn allen bij name bekend, zoodat men aan den schilder niet behoeft op te geven hoe men zijn opdracht wil uitgevoerd zien, doch volstaan kan met hem den naam van het motief op te geven.

Verwijzende naar de bijlage van dit artikel, waar alle bekende motieven zijn weergegeven, voorzien van de namen volgens mededeeling van een der knapste sanggings uit Kloengkoeng, die ook de motieven zelf voor mij schetste en daarom een zeer waardevol gegeven vormt voor deze kunst waarover eigenlijk nog niets gepubliceerd werd, haal ik hier slechts enkele namen aan:

I. Koeta mesir;
II. Bibih wong radja;
III. Mas masam;
IV. Ganggong;
V. Boen tanpewit;

VI. Oentoe walang;
VII. Patra tjina;
VIII. Patra olanda;
IX. Keketoesan;
X. Gigin barong.—

Ingeval de sangging een opdracht krijgt om schilderwerk te maken voor den tempel, voor een godenhuisje of ten behoeve van de badé of wadah voor een lijkverbranding, eischt hij de banten sesantoen en banten segehan, zonder welke geen zegen op zijn arbeid zou kunnen rusten.

Voordat de sangging met dit bijzondere werk aanvangt reinigt hij zich door zijn gelaat te wasschen (areraoep) met helder water uit een bron, waarover hij het volgende gebed tevoren uitspreekt: „Ong, Ang, Mang, „Oeng, Ang, Pantja Déwa pramasiwa janamah, sasiwa- „ning mala janamah, Ang, Ah". Het gelaat wascht de sangging drie maal met dit water.

Over de sesantoen offeranden behoort de volgende mantra te worden uitgesproken:

„Ong, Ang, Ong, Mang siti jogi Pramasidia soeda janamah".

De segehan offeranden eischen het volgende gebed:

„Ih boeta prasapa Kala wigraha Sang mandi goena mandar, iti sadjinnja lampad poma poma poma".

Na voltooiïng van dezen arbeid bestemd voor tempels of lijkverbrandingsfeesten besprenkelt de sangging zijn werk met water, waarover hij uitspreekt de mantra: „Ong, Ang, Mang Siwi Jogi soeda janamah", zooals de lontar Darmaning Sangging ons leert.

Wanneer men een sangging bezig ziet, zooals ik dat, vooral het laatste jaar dikwijls mocht zien in de rechtszaal te Kloengkoeng, waar de sanggings dagelijks bezig waren met doekschilderingen in de nieuwe Balé Kerta-Kosa aan te brengen, zal het opvallen dat de schilders onder hun werk angstvallig hun verfpotjes toedekken

met blaadjes, hetzij sirihblad dan wel met blad van de menòri.

Weinig kon ik vermoeden dat die schijnbaar toevallige zorg zoo'n diepen grond kon hebben; toen ik nml. daarover inlichtingen vroeg, bleek dat een aardige legende, een overlevering die nu nog in den mond der sanggings voortleeft, daarover bestaat. Deze legende, die I Goesti Poetoe Djiwa, 1e Kantja te Kloengkoeng voor mij opschreef, laat ik hieronder volgen.

In vroeger tijd was er een vorst in het rijk Koesambi, genaamd Tjitra Tjandra, die in het gelukkige bezit was van een jonge, zeer schoone echtgenoote (pramiswari) genaamd Dewi Base-Wadewati, hartelijk geliefd door den vorst en daarom hoog in aanzien staande.

In dien tijd leefde in dat rijk een man genaamd Empoe (Mpu) Sawarnangkara die in het geheele land bekend en beroemd was om zijn buitengewone teekentalenten en het schilderen van sprekende werken, vooral was hij portretschilder bij de gratie Gods.

Het spreekt vanzelf, dat een man van zoo groote beroemdheid ook in het paleis bekend was, waarom de vorst op een dag verzocht dien Sawarnangkara voor hem te doen verschijnen.

Toen deze voor den vorst verscheen, beval deze hem in verband met zijn groote talenten om een schilderstuk te maken van zijn echtgenoote Dewi Base-Wadewati; de wensch van den vorst was, dat de groote schilder een naaktfiguur zou maken, zonder dat hij evenwel de schoone Dewi Base Wedawati als een verrukkelijk model voor zich zou mogen zien; de vorst stond alleen toe, dat de schilder de groote toon van de pramisoeri te zien kreeg.

Toch durfde Empoe Sawarnangkara deze opdracht te aanvaarden, wat hij in beleefde woorden aan zijn vorst meedeelde die hem toestond direct aan den arbeid te gaan.

Op papier maakte de schilder toen met inkt een teekening die we straks leerden kennen als sigar maggsi.

Door zijn zeldzame gaven wist Empoe Sawarnangkara een portret te maken, een prachtige naaktfiguur die zoo op de prinses geleek, als slechts twee droppelen water op elkander gelijken kunnen, hoewel de schilder toch nog nooit Dewi Base Wadewati gezien had.

Toen de schilderij voltooid was en deze nog slechts aan den vorst behoefde te worden aangeboden, streek een vlieg neer op het schaaltje waarin de schilder zijn inkt gegoten had, welk schaaltje niet was toegedekt; niet lang daarna vloog de vlieg weer op en zette zich op de voltooide schilderij van Dewi Base Wedawati.

Al zeer ongelukkig zette de vlieg zich neer op den Venusheuvel van de geschilderde Dewi Base Wedawati, zoodat, op die plaats overal kleine inktstipjes kwamen door de met inkt bemorste pootjes van het onhandige insect, zoodat het voor hen die de schilderij bekeken zou zijn als had de schilder bedoeld daar kleine moedervlekjes te schilderen. (adengan-adengan).

Toen de schilder bemerkte wat die ellendige vlieg gedaan had, schrok hij zeer omdat zijn prachtige schilderij nu totaal bedorven was; juist zou hij zich aan het werk zetten om dat ongeluk te verhelpen toen een bode van den vorst het schilderij opeischte, omdat de vorst terstond het werk wilde beschouwen. Den schilder bleef niets anders over dan zijn werk af te staan om het den vorst te toonen.

De vorst was aanvankelijk in de wolken toen hij het zeldzame mooie stuk zag, zijn beminde pramisoeri in haar volle glorie, een heerlijke naaktstudie waaraan zijn oogen zich niet genoeg konden verlustigen; zijn opmerkingen waren één lof voor den maker.

Werkelijker en volmaakter gelijkenis was niet mogelijk.

Doch daar ontwaarde de vorst plotseling de stipjes op den Venusheuvel, als had de schilder daar eenige moedervlekjes geteekend.

Inderdaad had Dewi Base Wedawati boven haar schaamdeelen eenige tâches de beauté zitten, doch, zoo dacht de vorst terwijl de toorn in zijn hart oplaaide, hoe kon de schilder die bijzonderheden weten als hij geen slecht spel gespeeld had; stellig had hij eenige genoegelijke herdersuurtjes met zijn liefste vrouw doorgebracht; het kon niet anders of die vrouw had zich in haar volle schoonheid aan den schilder vertoond en had zich aan hem gegeven.

Hoe kon het anders mogelijk zijn, dat hij zoo precies in details die vrouw zoo had kunnen schilderen, waardoor hij een geheim openbaarde, dat alleen de vorst had mogen kennen.

De vorst vroeg aan Empoe Sawarnangkara hoe hij het geheim van de prinses kende.

Deze vertelde den vorst dat hij niet met opzet die moedervlekjes had geteekend maar een ellendige vlieg, die in zijn inktpot gekropen en daarna op de schilderij was gevlogen, hem die kool gestoofd had.

Hoe de schilder ook pleitte voor zijn onschuld, de vorst wilde geen geloof hechten aan zijn verhaal, doch begon zich hoe langer hoe meer op te winden als hij zich indacht dat deze man zijn uitverkorene zou omhelsd hebben.

Zijn boosheid hierover verblindde hem op dat oogenblik zoo, dat hij zijn zwaard uit de scheede trok en den armen Sawarnangkara de rechterhand afhieuw, waarna hij hem naar de bosschen liet wegvoeren.

Niet gering was de kommer waarin de arme schilder verkeerde, als hij dacht aan het schrikkelijke lot dat hem thans beschoren was, tevens klagende over zijn lichamelijke pijn en zijn ellendigen staat.

Zoo dwaalde hij door de eenzaamheid der bosschen, met zich dragende zijn afgehouwen hand en de schilderij van de naakte Dewi Base Wadewati.

Aldus is het verhaal, de overlevering van Empoe Sawarnangkara.

De sanggings die aan dit verhaal denken en daaruit de noodige leering kunnen trekken, dekken zorgvuldig hunne verfschaaltjes toe met een blad van den menōri of met een sirihblad, opdat zij niet te eeniger tijd getroffen worden door een ongeluk als deze Empoe Sawarnangkara die geheel onschuldig zoo wreed gestraft werd.

De meesten der Sanggings behooren tot de soedra's; er zijn wel enkelen onder hen die tot de triwangsa behooren, ook tot de kaste der Brahmanen, doch dat zijn dan ook maar enkelen.

Onder de verschillende bangsa's, die we op Bali kennen onderscheiden we echter een èchte bangsa Sangging, de sangging-sedjati, die met betrekking tot de tjatoerdjadma gerekend worden tot de kaste der soedra's, welke naar bekend is, in vele groepen (bangsa's) is onderverdeeld.

Alle moeiten om eenig geschrift, de sanggings betreffende, in handen te krijgen leden schipbreuk, totdat ik in Maart 1921, vlak voor mijn vertrek naar Europa, in de desa Bangli een presasti der sanggings te pakken kreeg; ik had geen tijd meer om nog lang en breed over die presasti te spreken, doch liet een afschrift maken door I Nengah Patra, die ook een Maleische vertaling daaraan toevoegde.

Voor de vertaling kon ik ook geen enkele vraag meer stellen, waarom ik hierachter de presasti in afschrift geef, waarnaast zoo goed mogelijk de vertaling zal worden weergegeven.

Op verschillende punten lijkt mij dat geschrift wel van belang, waarom ik hoop, dat meer ervaren personen daaruit gewichtiger gegevens zullen kunnen halen dan het mij vergund zal zijn.

In mijn verhandeling over de pandé-besi schreef ik reeds dat in de lontar Tantoe Pagelaran stond:

„In de laatste plaats werd Hiang Tjita-Goepta naar „de aarde gezonden met de opdracht de menschheid te „onderwijzen in de schilderkunst, in de kunst met de

„hand en het penseel de kleuren te schakeeren naar „eigen smaak en inzicht.

„De beoefenaars van deze kunst werden de sanggings „genoemd".

Hiang Tjita Goepta droeg ook den naam Tjitra Kara welke wij in de presasti van Bangli ook lezen.

De sanggings in Kloengkoeng behooren niet tot de bangsa-Sangging-sedjati, waarover we straks spraken, doch zijn lieden van alle kasten, meest soedra's.

In de desa Kamasan wonen van vroeger af in de bandjar Sangging een groep schilders, die van vader op zoon gewoonlijk hetzelfde ambt uitoefenden, zoodat in den loop der tijden aan hun woonplaats den naam bandjar-sangging gegeven werd.

Ook deze lieden behooren niet tot de Sangging-sedjati.

Aan den anderen kant zijn er nu op Bali nog personen, behoorende tot de bangsa-Sangging die evenwel niet meer de schilderkunst beoefenen.

Tijdens het vorstenbestuur waren in de bandjar-Sangging van de desa Kamasan een vijfentwintigtal sanggings die geregeld in dienst waren van den Déwa-Agoeng; als poeri-dienstplichtigen kregen zij elk een sawah-ajahan waarvan zij de opbrengst mochten oogsten, die zij niet mochten vervreemden en welke alleen met goedvinden van den vorst in pand kon worden gegeven.

De sanggings waren daarvoor verplicht zich steeds gereed te houden voor arbeid in de poeri, voor het verven of aanbrengen van prada op houtwerken ter versiering van de woningen in de poeri, voorts vooral voor het maken van de kain-prada die de bewoners van het paleis in die tijden bij voorkeur droegen.

Boven de groep van sanggings stond één hunner als hoofd of perbekel, aan wien de vorst zijn bevelen gaf, welke dan aan de sanggings werden overgebracht.

Buitengewoon druk kregen de sanggings het in tijden van groote feesten, vooral bij de lijkverbrandingsfeesten;

dan versierden zij de badé of wadah met doekschilderingen, terwijl zij ook aan de wadah aanbrachten die eigenaardige versieringen uit pakwatten gemaakt en beschilderd, welke versieringen dan gewoonlijk den vorm van draken of andere dieren krijgen.

Die werkzaamheden werden in de poeri van den vorst uitgevoerd, gedurende welken tijd de sanggings als gebruikelijk den kost om niet kregen.

Gelijk de andere handwerkslieden die in de poeri te werk werden gesteld, waren ook de sanggings van andere verplichte diensten vrij gemaakt; in tijden van oorlog volgden zij het leger niet naar het tooneel van den krijg, doch waakten in de poeri over de achterblijvers; begaf de vorst zich in eigen persoon naar het oorlogsterrein, wat al heel zelden gebeurde, dan gingen de sanggings mede en vormden in zoo'n geval de voorhoede van den vorst.

Ook de sanggings werden op verzoek van de bevriende vorsten en voornamen in andere rijkjes, door den Déwa-Agoeng naar elders gezonden om daar het van hen verlangde werk te verrichten.

Zoolang zij in dienst van iemand anders waren, zorgde deze voor hun leeftocht; naar verluid zouden de sanggings een minder royale behandeling met de noodige brutaliteit beantwoord hebben, door in zoo'n geval hun werk met opzet te verknoeien, zoodat de werkgever weldra met ruimer hand hun diensten beloonde.

In hun vrijen tijd, als zij geen bestellingen voor den vorst hadden uit te voeren, werkten zij voor partikulieren of op eigen risico voor de markt, door allerlei voorwerpen te vervaardigen, die daarna verkocht werden, zooals tabing, oelon-oelon, idèr-idèr, doelangs (houten onderstellen waarop de offerschalen worden geplaatst) of houten voeten voor de vorstelijke sirihschaal, de lelantjang, welke houten voorwerpen steeds beschilderd worden.

Volgens de verhalen zou het werk van de sanggings uit den ouden tijd verre boven de prestaties der latere jaren te stellen zijn. Of deze waardeering de juiste is, dan wel berust op het algemeene verschijnsel den goeden ouden tijd te verheerlijken boven het heden, kan thans niet meer beoordeeld worden; werk van beroemde sanggings uit veel vroeger tijd kon men mij niet meer vertoonen.

Zeer bekende muurschilderingen op tempels zijn sinds 1917, het rampjaar voor de Balische kunstuitingen in het algemeen, vernield; de schilderingen op doek en papier duren bij de Baliërs, die geen goede bergplaatsen voor deze weinig duurzame doeken bezitten, begrijpelijk niet lang.

In Kloengkoeng zag ik nog een boek, eigendom van den poenggawa van Dawan als ik mij goed herinner, waarin uitstekende teekeningen voorkwamen; genoemd boek toonde ik nog aan Dr. Ananda Coomeraswamy, een bekend auteur, die zich juist voor het werk der sanggings bijzonder interesseerde en vol lof was over die teekeningen.

Het groote verschil tusschen het werk der sanggings van vroeger en von den lateren tijd zou volgens de Baliërs die er verstand van kunnen hebben vooral daaruit blijken, dat de figuren der vroegere meesters veel meer menschelijk en natuurlijk waren dan de stijve poppen van de nieuwere kunstenaars; deze beoordeeling geldt voor de beeldhouwers en houtsnijders evenzeer.

Als voorbeeld van uitstekend beeldhouwwerk uit vroegeren tijd wijst de Baliër van Kloengkoeng ons altijd den prachtigen draak in een der groote tempels aldaar, bij welke gelegenheid onze aandacht gevraagd wordt voor de natuurlijke houding en oogopslag van dien naga.

We denken hier aan den naga in de poera-Penataran van Kloengkoeng.

Hoe kundig de sanggings van voorheen wel zouden geweest zijn wordt overigens voldoende geïllustreerd

door een verhaal over den knappen Wajan Gereha, sangging uit de Bandjar Sangging van Kloengkoeng, die een opdracht van den Déwa-Agoeng om een schilderij van de raksasa Mahadara te maken, zoo voortreffelijk uitvoerde, dat de vorst, getroffen door de zeldzame gave van Wajan Gereha, ten duidelijkste blijkende uit zijn ongemeen werk, zijn naam wijzigde in Sangging Mahadara, naar het werk, dat hij tot volle tevredenheid van den vorst had voltooid, terwijl hij hem tevens twee stuks sawah-grond gaf als meer tastbaar en ook meer waardeerbaar bewijs zijner genegenheid.

Evenals aan het einde der artikelen over de andere handwerkslieden moeten we hier nog vermelden dat wijlen controleur Agerbeek tien sanggings deed vrijstellen van heerendienst, teneinde hen in de gelegenheid te stellen zich aan hun werk te geven en andere begaafde Baliërs te helpen en te onderwijzen, opdat die schoone kunst niet mocht verloren gaan, maar integendeel mocht opbloeien tot hoogten als weleer bereikt.

Hierachter wordt in een bijlage de presasti van Bangli in afschrift gegeven, vergezeld van een verklarend woord, terwijl in de noten, zoo de inhoud van de presasti daartoe aanleiding gaf, de n.m.m. noodige opmerkingen worden gemaakt.

Een presasti der bangsa Sangging.

Atitana lawas kala, majoega ta Batara Goeroe moeah hoemipiana hikang madia-pada, dadi sira Batara Goeroe metoe sira Sanghiang Brahma oemidjilakena warna tiga, loewirnia Tjitra kara, Pandé-Wési, Soelpika, ika mapakna rowang ira ia ta ring Meḍang mapageh ikang rat kabèh, jatania mandela mapagehakena swakarmanira sowang-sowang, kramania Sang Tjitra-kara amilakena rèka wimba, ngoeniwèh warna Sang watek déwata, karoehoen

warna Batara-Brahma, Wisnoe, Iswara, makadon ikang weroeh ikang rat ring warna Batara, janameretista déwata ring sarwa darma, salawira koti pariangan, patapan nahan pakena Sang Tjitrakara ling Batara Brahma, koenang pakena Sanga Pandé Wési, amidjilakena loeké, wadoeng, patoek, tatah, linggis, landoek, tjoeriga, kretala, sahananing sang grahasta, krama nahan pawekas Sanghiang Brahma ring Sang Warna-tiga, ring Sang Tjitrakara, ring Sanga Pandé-Wési ring Sang Soelpika, oendagi pinepoengaken dé Betara Brahma ring swarga, swakarmanira sowang-kapoewatasira tiga, tanana langgana, ngarania ring pangoetoes Batara Djagat Karta, ring Sang Soelpika, ring Sanga Pandé-Wési, ring Sang Tjitrakara, kapwa toetoer oemoelahakena swakarmanira sowang-sowang; ahènak ikang rat's, wastaning bowana, oedana landoeng, tahoen dadi, maling èweh, siat ika tanana.

Koenang sira Batara Brahma sira ta kinon dé Batara-Goeroe mangoepetia ta ring Meḍang, siniwi dèning rat kabèh tan wihang djagat karta, mangandiri ta sira ring Meḍang, panenggah ikang rat kabèh, Hiang Tata ngaranira. Atita lawas kala, mahanak ta sira Hiang djaloedjaloe limang siki, Pandéwan sira matoeha, pamadé Sang Sandang Garba, kalawan Sang Mangoekoehan, moeang Sang Karoengkala, kalawan Sang Wretikandajoen, kalawan Sang Maranggana; ika ta sira kalima, piminta kasihan goemantia rakwa ring Meḍang;- ra Hiang ta mantoeking swarga, ndatanana sira mangga, kapwa langgana sira ring bapa; kèpoewan ta ra Hiang ta oemeneng, apan tan weroeh ikang déla, wekasan Sang Wereti Kandajoen, sira pinerih-perih tinalang-koepan, kamasihen sirèng bapa, otoenia mangga wekasan, toehoen amintanana, ikang wastoe asambawa, janana kajoe toenggal, wenang mandadiana greha langgaran ta ngarania, wèhen ta ja hoelokoeda, ja tang pinalakoenira ra Hiang ta ring Meḍang, kèp'wan ta Hiang Meḍang oemeneng, apantan weroeh ngoeniwèh galagian kinon datenga ring radjija,

tinanjan tekap hiarta, janana kajoe toenggal wèhen ta madadiana greha, tan kaselatana kajoe lèn, mangkana woewoesta Hiarta; soemaoer ta sang Oendagi, ajo sangsaja ra Hiang, oeloen soemida kena, sapa kon pangempoean; nahan ling sang Oendagi, ènak ta manah Hiarta, ana kajoe ano, ginawé dé sang Oendagi mangdadia na radjija greha, langgaran ta ngarania, winèh ta ja woelo koeda, prelabda gawénia, tekap para-oendagi, agirang manah Hiarta, toemoning sigraning omah dé sang oendagi, madjar ta sira Hiarta ring para Oendagi, antianta geng poerwa renaning oeloen dènta sang Oendagi, ndan pamintaha kita asing sakarepta, oeloen manganoegrahana, mangkana ling Hiarta ring para Oendagi. Nianta kajatna akena dé sang Pandé Wési moeang Sang Soelpika, moeang Sang Tjitrakara, ajwa Sanga Pandé Wési angalap waloening sang Soelpika moeang waloe-waloening sang Tjitrakara, ajwa sira angalap waloe-waloening sanga Panda Wési moeang waloe-waloening sang Soelpika, jap'wan janana oemamba samangkana, wigraha ja, maba malâ, dé parekrama ngaraning mangkana mitra drowaka ngarani samangkana, jata sasanania.

Nianta oepedèsa kèngetakena dé sang Soelpika moeang sang Tjitrakara, tanana Soelpika moeang Tjitrakara tan pagoeroe; koenang janana Tjitrakara tan pagoeroe, koering araniawigrahania, ma 1, ma 4 dé para Tjitrakara mangkana kramania.

Moeah kramanira sanga Pandé-Wési moeang arinia sang Wiswakarma, karo sang Tjitrakara wenang sira sama witjaksanèngadji weroehèng tatoewa tjarita, katatoewaning annga sarira, katatoewaning warna toeroet, makadi kang oengg'waning nawa-déwata ring sarira, moeang pasoek wetoening mantra pasoepati warna, moelaning warna tjatoer, warna petak, ja sinanggoeh iboe, warna ireng, ja sinanggoeh rama, goeloega lanang, kèntjoe wadon, ngaran ni sari, atal lanang, ja ikoe moelaning

warna 4; karaning ana tjatoer warna loewirnia wètan, kidoel, koelon, lor kang warna s'wèta maring wètan wetoenia: „Oong Sang namah"; kang warna rakta maring kidoel wetoenia sabdania: Oong bang namah". Kang warna pita maring Koelon wetoenia sabdania: „Oong tang namah". Kang warna ireng maring lor wetoenia, sabdania: „Oong ang namah". Kang warna djingga maring genéjan, wetoenia, sabdania: „Oong nang namah". Kang warna koeranta maring naréta wetoenia, sabdania: „Oong mang namah". Kang warna siama maring wajabia wetoenia, sabdania: „Oong sing namah". Kang warna sambar maring èrsania wetoenia, sabdania: „Oong wang namah". Kang warna janawor kabèh woengsoe sabdania madia nggoné sabdania: „Oong jang namah". Telas ring bowana agoeng moeang bowana alit tan bina nggonia.

Manih jan ring angga sarira, papoesoeh, poer; ati, da oengsilan, pa; amperoe, oe; paparoe, gné; oesoesagoeng né, limpa wa; ineban èr, toempoen ati ma; telas.

Sandjatania badjra, poer; doepa gné, gada, da: moksala, né; kadga, pa; tjakra, oe; trisoela, èr; angkoes, wa; padma, ma; tlas.

Iki pangastana Hiang: poer; Iswara: gni; Mahēswara: dá; Brahma: né Loedra: patjima; Mahadéwa: wajabia; Sangkara: oetara; Wisnoe; èr; Samboe; madia Siwa; tlas.

Kaweroehakena dé sang Tjitrakara, jan sira noerat gagambaran, an'gréka wimbaning watek déwata wenang sira asoesoetji karoehoen, angara-pana daksina, dénagenep, beras koelak, antiganing itik 1, lawé satoekel, klapa 1, sasari arta wilang nista madia oetama, limalima dèning amilang: 5555; limang kètèng, limang poeloeh, limang koepang, limang èwoe; moeang adja ngoerangi widja ratoesnia, pisang satekep, sedah amboengan, djambe bandjangan, tjanang pangerawos, boerat wangi, lenga wangi, tadah soekla, doepa malepoes, toja anjar: woesamang kana ladjoe amoesti, loemakoe anoe-

graha ring para Batara, mantra siḍhi: Oong déwa-déwi maha siḍhi, jadnja koenang kala miḍhi laksema siḍhi dirgajoe, nir wigena ja soeka weredika". — radjoe angagem pangelakan ma: „Oong parem Brahma ja namah"; raris angrèka sakarĕpta wenang. Jana ngoekir idep sang Tjitra Gotra, dèwata ning tatah, sanghiang Poenggoeng dèwataning pangotok Bagawan Anggasti dèwata ning kajoe, Sanghiang Iṇdra dèwataṇing lèng woekirang, ma: „Oong sara s'wati bionamah".

Moeang jan manerawang, ma: „Oong saras'wati siḍhi boetoel ja namah, s'waha"; mantra jan ngapépin: „noer oerip, tjaja oerip, oerip kita satoeoek". iki pangoerip gawéné sang Tjitrakara. Janamerastista melaspas, banten pamelaspas, sasajoet, pangambéan, peras ganjeneng, pangkonan mantja warna, iwak ajam beroenboen, ingolah dènasang kep, djadjatah lembat tjalon, pataboeh nia toeak arak, berem, mạwé soetji; malih banten prabot, sega sapangkon, iwak saaniania, segehan sawelas tanding, ajam prasé kadi ngarep, sapalakèn ne moaninja sâ kedas, né loewanja sâ koening, moeah paboewat tepoeng tawar, adjoeman pangantèn, poetih koening, tjanang padjegan 1, sasantoen dé nagenep doepa malepoes, toja soetji; mantra: „Oong sangawang-awang sangoeoeng ngoeoeng, mibĕr tan karoean sangkan paranta, tiba koring pretiwi, dadi poewa kita kajoe, jata pwakita pinerang dé sang Tjitrakara, winadoeng ring tampak paloening a Pandé, binentjah rinintji-rintji, djinenengakan, dèning bagawan panjarikan, winastoe dadi wangoenan, maka wimkaning anoe, ja ta ingastokaken dèsangadji goeroe wisèsa, loepoeta ring lara roga, sang agawé lan kang ginawéaken, ang oeng mang oong, oong ksama sampoerna ja namah sawaha".

Ladjoe tibani segaoe, tepoeng tjampah, woesmangkana sirati toja, dèning moentjoek dapdap 3 moentjoek, mantra: „Oong sang goeroe soeksema ameresihin sarwa mentik, sarwa réka, sarwa wimba, nir papaning djati, dadi lila rawana, toering oerip dèning Hiang pantja Rĕsi, toer

kaperetama soeda, d'witia soeda, soeda waré wastoe s'waha, tatagi soedasoeda, waré wastoe, wastoe s'waha, sabda soeda-soeda waré wastoe, wastoe swaha".

Mantra pras: „Oong pantja waré bawèt brahma, wisnoe, sapta waré watja, sadwaré siwa rodéwastja, asta waré siwo tatah"; Radjoe anerapti, mantra: „Oong ana wisnoe ring tidnje jah raso brahma p'rekir titah, moektawa bagawan Loedra treptintjéwa sada siwa".

Samangkana réhikang Tjitrakaran;- wenang angamoengana joga samadi. Jan sira kaboewatana gawé, kramania lepa-lepaning tangan kalih patalangkoepaken, titihi jan patoeroe, oeloe wétan, kiliwon, pasamadianta.

Ana samadi Sanghiang Kalpika toenggal, ngaranira, sangga popalan tanganta kalih jan patoeroe, oeloe kidoel, pahing pasoemadianta. Ana samadi Sanghiang Sawinajaka Pars'wa ngaranira atoeroe angelenda, oeloe koeloewan, sing bajoenta mad'res, ja ta titi hana soekoe, p'won pasamadianta. Ana samadi Sanghiang pantja mahadéwa, ngaranira kramanira, panoeroewaning kambang reb lilima, oeloe lor, wagé, pesamadianta.

Nian oepedésa Sang adi goeroe, kajatna kena, dé sang oendagi moeang sang Tjitrakara, jata tan pangisèsana drepoadji, janana sira angalapa gawé ring tani amoewita roemoehoen ring sang Oendagi moeang sang Tjitrakara, katemoe dénira, koenang jan tan pamoewit sipaten kang nista madia oetama, abaha mala mala koela, moeah tan wenang sang oendagi moeang sang Tjitrakara salah gawé, pinalakoean ika pat padoeloeran, moeang tan winèh palakoeana patatah pakem, koenang jana pala koean patatah pakem pinalakoeaning kadreweadji, apan sama nimpeni makadrewé ja adji kang samang kana.

[Koenang ikang maka drewéjan ta anata pagrih-grih ngara-nika, amilang sakadésa dèning amalakoeaning pagrih-grih ikang sapisan sa tahoen, pangiwa sarira ngaranira; japwan mangkana tanggeh ta, nahan matang nia, wenang sang Oendagi lawan sang Tjitrakara, ang-

gangé poetih koening, mas selaka, asapia oeroek, ad'wa lad'wa lana, arabia walang, awoeloena poedjoet, apajoengana djong, padagangana pabasanan, pangawarian, kamanigan, pahidanan, saprekaraning dagangan, wenang maparawa baloek banawa, karoewa toendan akemitane poetra; Koenang jan adagangan darat pabasanan, pagawarian rowang pikoel premanania, jan pa basanan karowa saslo, jatika tan kena hari désatam gangan panakoepang, panatak, panamas,pandomas, pinta palakoe sakoepang, satak paoendoek mata, makadi drewiadji, mageng mademit, kèwalia ikang patoet padoeloer, kapagehakena dèning padagang dé sang oendagi, moeang sang Tjitrakara, masoengaken pirak, satak saoeloe janakedeh ika anama, pindokena panarabanta; koenang jan tan mangkana kinapageh aken ta, nia ta kita dinon sinipat dèni radja watjana makemitan p'wajahing sanghiang panaraban, mangkana pawekas sang Adi Goeroe ring sang Tjitrakara]; kawekas janana semining sang Tjitrakara, janarep weroeha, ring keramaning kadadin tingkahing darma pasanggingan, kadi kadjaring kemitan iki, wenang ja masaksi ka Soeria, mawawinten ping 3, kadasar sapisan, mawasoeh olih banjoening sagara; mawinten ring madia ngaran, mawasoeh olih wé kaleboetan, pamedalé kaotaman ping 3; mawinten pamoetoes mgaran, atoer sadjati ring kajangan, pangoeloening djagat mawasoeh dèning wé kang oemidjil lèng giri, maka isoeh-isoeh rewa goenoeng, jan sampoen woes mawinten ping 3, tan wenang agotra kèsa, wenang ageloeng katoewaan, toer anaboeh kalih, jan kala rahina ajoe, poernama, tilem, kaliwon aradina sarira, sasoeadjamas, adioes, asalinan papekek petak, dodot kampoeh sarwa petak, ladjoe aloenggoeh ngarepi doepa malepoes, amoesti angerena sika, amilaken joga, ngaksama ring pada batara-batari, tan mari angèrtiang rahajoening lamakané amanggih laba, saking gagoenaning tangan, moeang kawerroeh akena kramaning oerip, moeah wekasing pati aj'wa lali ring toetoering katoewān, apan

toenggal bowana goeng lan bowana alit, jan sampoen sira weroeha ring tataning sarira, poetoesa kramaning wikoe, awari wetoening joga semadi maharan sira wikoe Prebangkara, jan teka ring samajaning kapatian wenang sira noengganga padmasana, anasar badawang, awoelon soerat darantjang taroe tiningkah domia, joeda, moeah arereb kadjang sinoeratèng mangsi, mési sastra toea, apatoelangan pininda gadarba, mési patrang, ngaran patrang dodot petak, sinoerat padma, ikoe maka maka kelasaning gineseng.

Moeah jan sira doeroeng poetoes presida wikoe, wawoe mawinten ping ro, wikoe labdawar ngaran jan teka ring kapatian wenang anoenggang padma sari, madomia joeda, mapatoelangan kadi ngarep; jan sira wawoe mawinten sapisan, jan teka ring kapatian, wenang toenggangania kadi kramaning prebali wèsia, nging tan mari kang domia joeda, toelangania wenang kadi ngarep, nging nora makadjang, kèwala matrakèn rarantjangan, panjanggan sawa ika taler margiang, karaning samangkana rèh sang Tjitrakara roemaga kawi rantjana, weroeh ring tatoewa tjarita, lintang wiwèka ring gawé ikoe, margané wenang linoepoetan dèning Dalem, kang ring koenakoena, doek kereta samana, ikoe marmaning ening anoehoengaken, ring daganing sawa, tanana paran-paran, apan moelané loepoet saparané.

Manih karaning patiwané sang Tjitrakara, anoedjoe biantara kadjeng, apan moelané asanak ring ni panoea sanga Pandé-Wési, pamadé sang Oendagi, kang anom sira sang Tjitrakara, samangkana kang dina triwara, panoewa kang dina triwara, dora, pamadé kang dina waja, pamoetoes dina biantara, ikoe karané wenang saterening Tjitrakara ngiram sawania premangké, ring sedeng oedj'walaning hing Ageni, poetoesapisan sinoeda dènira Hiang Ageni, tanana inganjoet manih; moeah sapretekan sawania moeah papaliningan oerip pada, wenang katoer roemoehoen, ring déwa kah'jangan nia, kaoepti dé sang Tjitrakara mahapoetoes, aran sang

Prabangkara, ladjoe binakénan ring déwa kah'jangan, dinoeloeran goerit, apoeh amad kliwa, moeah satirtané sang Tjitrakara, jan kalaning aoerip, toemoet ring tirtaning kapatian maler woegi noenas kah'jangan, pangaptiné, riñg Ida Batara Boedjangga Sakti, Ida Brahmanan Batara ring Goenoeng Agoeng, kalih ring Batoer, jan sira nembah ring kah'jangan Sira, satereh I Tjitrakara kang roemoehoen ring goenoeng-agoeng, raris ring Batoer, ring Madjapahit, ring Kentel ing Boemi, raris ring Ida sang Tjitrakara, ikoe déwa kawitanta, kang oemidjil saking Hiang Brahma, kadi kotjaping arep, dèning triwarna kawidjilang karoehoen, kawingkingan sang tjatoer djadma midjil dénira Hiang Brahma, ikoe karaning Pandé-Wési moeang sang Tjitrakara pada tan katirtajan dèning sang Brahmana ring Meretjapada, kèngetakena teman ika.

Moeah jan teka ring kapatian satsaté sang Tjitrakara loewiring banten ring dinaning pangeringkes sawa, pada maoendoek, nista madia motamanè, sang pedjah; woetamaning banten, sekoel pangkonan sawelas pangkon, woelam kawisan sawelas kawis, madoeloeran sanganan, sasawoehan sawelas tanding sadjeng mentah rateng, nging banten ika wenang wenang moentjoek atiga, sadina-dina; pretékania sawelas dina, rawoehing pamoentjalan; kèhing banten ring pamoemtjalan, tigang dasa tiga tanding, kadi kotjap ring arep, madoeloeran goerit tigang dasa tigang ati, matembang hamad kliwa.

Malih madianing banten, kèh pangkonan 22 pangkon, doeloerania toenggal sakadi ngarep, goeritnja 22 jati: malih nistaning banten kéh pangkonan 11, pangkon doeloerania toenggil sakadi arep, goeritnja 11 jati; malih djinah pangawak diraga taler mamargi nista madia mo tama.

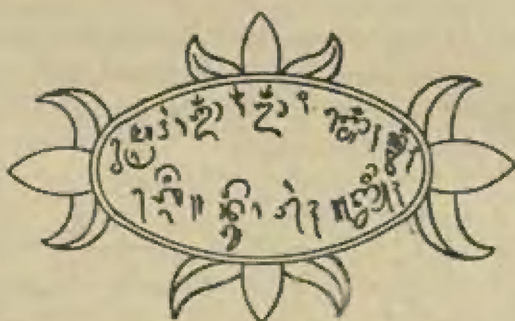
Oetamania goeng arta: 1727: djinah pangirimnia goeng arta 854;- malih madiania ring raga goeng arta 1127; djinah pangirimnia goeng arta 527;- malih nistania djinah diraga goeng arta 527; djinah pangirimnia

goeng arta 254.- Malih né pinih alit djinah pangawak goeng arta: 227, pangirimnia goeng arta: 127.

Sadjinah pangirimnia né kotjaping arep, sami moenggah maring sekaroera, samboera kena ngidering pamoehoen ping 3, ring sedeng oedj'wala Hiang Ageni; maka djatining panoenasé ring padoeka Batara ring Kah janganė sang Tjitrakara, nging tingkah apinoenas moenggah sasantoen 5 sidji, né sawidji madjinah 10127; malih kang sawidji madjinah 9127 malih né sawidji madjinah 8127, malih kang sawidji madjinah 5127, malih kang sawidji madjinah 1127, jan koerang djinah gagadèn wenang.

Malih daksina 11, beras sokan 2 sok, poepoet sapretékaning beras sokan, madoeloeran salaran, sami sapamargin pretéka apang madoeloeran goerit manoet kadi kadjar karihin.

Iki soerating kadjang kajèiki:

Iti soerat oelaning sang Tjitrakara lakarnia daloewang taroe, loembangnia sakilan lewih 3 djaridji, pandjangnia sahasta lewih 3 goeli; djanapit loehoernja, daknèng oeloning sawa, moenggah woeliking wawoe pretèka, jan metoe sawania roemoehoenang ring oeloning watangan ring balé-baléjan, mari tengah, jan rawoeh ring sètra élingakena tengahing patoelangan, soerating oelon-oelon ika ingaranan donia-joeda wilmana ngoenggi atma, jan lanang sang mati lanang soerating atma, jan wadon sang mati, wadon soerating atma; oedjaring soerat iki sastra

toewa ngaran: peing,ki,mah,boe,moe,lih,ma,ring,wih,sa, sa,ma,neher,ming,ni,koe,li,djah,temoes;- maka kelasaning ageseng dodat petak sinoeratèng mangsi, tiningkah padma; patoelangan ika maharan gadarbaroepania kaja koeda, asalit asioeng; telas samangkama preté kané sang Tjitrakara.

Nahan tatoewaning tjarita janing woes pamoengkalan sawa, wenang mawangoen sawa maroras dibalé, kadi kramaning wong maroras lemeng.

Moeah jana ngeningang pitara ngaran pamoekoer, maka prelingan pitara daksina sawidji, tandingan pretékania, pabresihan, sisig, amboeh, kagosok, pajasan, soeri, lenge wangi, sekar petak, soeroeh toeboengan, tepoeng tawar, wé anjar, rantasan arangsoekan, doepa malepoes, toerangarepi soetji, asoroh, poepoet sapretékaning soetji, madoeloeran peras awadah, moeah banten pamoegboeg, goeling, pabangkit denagenep, moeah wangoenaken sangar toetoehan 1, mapedji, anoedoeh, bijoe laloeng: moeah banten moenggah kasanggah toetoehan, soetji 2 soroh, sapoepoe ting soetji, pawadjikan tjetjepan anjar, doepa malepoes, menjan madjeganoe, tjandana, areping sanggar banten pagenén, gelar sanga, toewah sagoetji; malih patjang tirtané sang pitara mawadah paroek anjar, mapanggelem mas, dji geng arta sepeha oeloeng dasa; wanèh maka panebaseng pitara geng arta 10100, jan koerang arta gadé-gadé wenang; beras 10 tjatoe, njoeh 10 boengkoel, antigan itik 10 besik pisang 10 igas, gendis 10 boengkoel, pangatjepé ring Ida Batara Soeria, kalih ring Ida Bagawan Batara Beregoe, mamitang hiang pitara apang dané rawoeh malinggih ring daksina, katoeran pasoetjian dèning para santa na; malih atoeran ring sapta patala adjengan 2 pangkon, oelam 2 kawis, mapangoeboeng sasanganan 2 tanding, sadjeng mentah rateng, toja anjar sep, daksina 1, madjinah 1727, pangatjepé ring Hiang Antaboga, mamitang sang pitara keni sampoenan sang pitara kagilang-gilang ring pretiwi, apang dané sadia rahajoe moenggoeh ma-

linggih maring daksina, madoeloeran goerit 9 jati jan akèh sang pitara né djagi sareng kahening, jadin lintang ring limang sidji, antoek banten pamoegboegé taler wantah asoroh reboetenan atma sareng anerewéjang.

Moeah bantene sapta patala rahwing bantené sanggar toetoehan, moean banten panebas pitarané kadi arep, pada, wenang sarobaning pitara sareng nerewéjang; kéwanten maka sadjèn pitara ika ting kahing soetji krajan pras, lan pabresihan, rantasan ika tan wenang sinemboelan keni sama ngarepin oegi, soetji, peras, pabresihan, rantasan pada masoroh sowang, nging bantené ring panggoengan ika, amantja warna rawoehing djadjan pabangkit dados 5 soroh, pada madoeloer soetji, bangkit ika toempang sawelas; malih toetoehan ika taler toempang sawelas makelapa 5 boengkoel, kamaligi 5, madoeloer soetji; malih atoering balé paselang, atoeran ika magoeling pa bangkit, poepoet sapretékan banten paselang matilam papedek, moeah gata; malih soetji 2 soroh, moenggah kasanggar toetoehan ika, né ring paselang; wanèh atoeran ka Leboeh mawangoen panggoengan ring Leboeh, madaging banten papanggoengan, goeling pabangkit, poepoet sapretékaning goeling pabangkit, madoeloer soetji sapoepoeting soetji.

Samangkana ring kalaning padoeka batara toemoeroen ring kah'janga né sang Tjitrakara, jan angken dina sanistjara klion wara landep, moeah ring dina sanistjara klion wara kroeloet; pilih toenggil ring dina sanistjara klion wara wajang, sasantanané sang Tjitrakara pada, wenang angajoe-ajoe, anembah ring kajangania; moeah kramoen nora poedja wali toeroenan padoeka batara, tan weng sira agawé paselang; samangkana kramané sang Tjitrakara, apan sang Tjiwarna moeang sang Tjatoerdjadma, pada adoedonan bratania, maka laksana djatinia, jar soesoeden, ja tika dadia roesak déning karjania jan sili tang karja boewat kapasoeking goena tjampoer, ja mangdadia ilang kawangsaan, jan tan malih wawalènan mangkana oelah sang tri-djadma moeang tjatoer djadma

apan ikang berata moeang krama ja pinaka presantinia.

Nihan prebèdaning sang tri-warna moeang sang tjatoer-warna, jan ana amoeroega sasana, kaja oedjar karihin, jan sang kreta mawa rat, jaja tar koroepa sasanani sang tri-warna moeang sang tjatoer-warna, de sang aspoehan b'wana, tar pangroega sira ring preweretinka batara, makadi rasa sanghiang Poerana, kang pinaka semita-ning sasana ring dasa dèsa pakrama.

Koenang jan kang moeroega dadia soensang-tjarik, karat, kadjar dènia, tjawah-tjawoeh, ngaran kenimitania tilaren, dèning kawoelania ndah tar wandia manemoewa oepedrawaning Hiang, mamoeara hèr joesa, sang amoeroega sasana, soengsang-tjarik patinia, tekèng tanaja poetrakania, boejoetnia ja tika pada mamanggoeh oepedrawaning Hiang maka poerwania roesak tar panggap, apan angeroesak ati nira Hiang Brahma, jé kana tang rat, dèn sama mènget ring warah batara ring Medang kajangan, tlas.

Karaning sakadi arep tatané, oeni doekari anèng Toelikoep, ana semining Tjitrakara, anama sira soengging Giri Poeroesa, weroehing toetoer katatoean,tataning joga samadi, sampoen poetoesing wikoe, anama sira Prebangkara, mangoena patapan ring Ngoewitan sapisan, ring Tangkoerak sapisan, ring Lebih sapisan, pamoetoes patapané ring goenoeng-agoeng, sapoetoesing jasa; dadita sira Prebangkara anoegraha dèning Hiang ring goenoeng-agoeng, moeang pawarah dèwa kawitan, sakarep sira Prebangkara kawenang woes inoegraha, toer ana maka djatinè katon piasoenging Hijang, ring sira Prebangkara, l'wirnia piasoeng, watoe maka sotjaning ali-ali, roepania tjemeng, bebed petak kembar, madoedoer mas sapikoel, arta segadong, ingamèt tan enti; samangkana ka predatania ngoeni, karaning kajang mangké saterehé sang Tjitrakara anganggé krama kadi kotjaping arep.

Nihan dina pabresihané sang Tjitrakara, apan bina poernama-tilemnia hingaranan poernama djawa, tilem

djawa; l'wirnia tanggal ping 5, poernama; panglong ping 5 tidem; kalion pahoet;

Moeah soerat oelon-oeloné satrehé sang tri-warna Pandé-wesi, oendagi, soengging iki wiakti niradjah pindakene kajé iki:

(teekening ontbreekt).

De presasti der sanggings.

Er wordt verteld dat in lang vervlogen tijden Batara Goeroe die als kluizenaar leefde, de wereldorde regelde, waartoe hij onder meer Batara Brahma uitzond met de opdracht, aldaar de drie soorten(groepen) tot stand te brengen met name: Tjitrakara, de Pandĕ wesi en de Soelpika; deze werden ingesteld in Meḍang [1]), opdat de

[1]) Op bladz. 118 evv. van de Pararaton Verh. Bat. Gen. deel LXII wordt ook ditzelfde? Meḍang genoemd, onder aanhaling der formule akwehta dewata prasiddha mangrakṣang kaḍatwan çrî mahârâja i mḍang i bhûmi mataram, gij allen goden, die steeds het rijk van Z. M. den koning van Medang in het land van Mataram bewaakt. „Zie ook Tijdschr. T. L.V. deel I en II Cohen—Stuart over Menḍang Kamoelan, en nog Nagarakrtagama (uitgave Kon. Instituut 1919, waar we in zang 78: 5 Meḍang aantreffen onder een lijst van desa's die indertijd met immuniteit begiftigd werden:

„Len sangkerika wangça wiṣṇu Kālap ing Batwan kamang-
„syan Batu Tanggulyan Dakulut Galuh Makalaran mukya swa-
„tantrapagĕh len tang deça Mĕdang Hulun hyang i Parung,
„Lungge, Pasajyan, Kĕlut Andĕl, Mad (?), Paradah Gĕnĕng
„Pangawan ādinya nluput ring dangu".

In andere schrifturen op Bali kwam ik dezen naam nog niet tegen; schijnbaar hebben we hier wel met een oud stuk te doen; het oude pleit evenwel nog niet voor de echtheid van deze zgn. presasti, die tenslotte geen presasti in eigenlijken zin kan heeten. Het geschrift geeft geen datum, is voorts niet af, handelt niet over een groep van kunstenaars maar over de smeden, de oendagi's èn de sanggings, wier onderlinge verhouding eeniger mate geregeld wordt. Vooral het einde van dit geschrift versterkt mijn onderstelling dat brokstukken uit verschillende lontars zijn saamgevoegd. Deze gegevens zijn gegrift op dunne koperplaten, aanwezig in de desa Bangli (Zuid-Bali); in andere plaatsen zijn geen presasti-sangging bekend. Mijn vertaling is geen woordelijke, omdat ik geen gelegenheid meer had de presasti met Balische geleerden te behandelen; ik hoop evenwel dat mijn vertolking zoo zuiver mogelijk den inhoud weergeeft.

wereld onveranderd (standvastig) blijve en opdat zij allen hun arbeid zouden vervullen, een iegelijk het zijne. Te weten: de arbeid van Sang Tjitrakara is: alle vormen en gedaanten na te bootsen, en wel voorstellingen der Goden zooals Batara Brahma, Wisnoe en Iswara en anderen, opdat de menschheid in het algemeen wete, hoe de beeltenis der Goden is, zooals zij in de tempels verschijnen dan wel zich voordoen als heremiet. Aldus is door Batara Brahma aan Sang Tjitrakara geboden (wat zij te doen hadden).

Wat nu de door Batara Brahma aan de Pandé-Wesi opgedragen taak aangaat, deze betrof meer het vervaardigen van allerhand gereedschap, zooals de loeké, een soort kapmes, (ook wel koedi genoemd) de wadoeng óf bijl, de patoek, de tatah of beitel, voor inlegwerk, de linggis of houweel (koevoet), de landoek, (hak of houw), de tjoeriga of krissen, (dolken) de kretala of zwaard (pedang).

Aldus was de opdracht aan de drie groepen, aan Sang Tjitra Kara, aan Sang Pandé-Wesi en aan Sang Soelpika, de Oendagi, gevende een iegelijk zijn taak, opdat zij alle drie niet zouden zondigen tegen den inhoud van dit bevel [2]) Batara Djagat Krama leerde op gelijke wijze aan Sang Soelpika, Sang Pandé Wesi en Sang Tjitra Kara omtrent hun eigen werkzaamheden; het land zou nu gedijen, mild zou de regen neerdalen, het jaargetijde zou gunstig zijn, den dieven zouden tallooze moeilijkheden in den weg staan, oorlogen zouden er niet komen.

Toen werd Batara Brahma door Batara Goeroe opgedragen neer te dalen op de aarde om vorst te worden te Medang, om de wereld als soesoehoenan te besturen onder aanname van den naam Hijang Tata.

[2]) Hoewel over de opdracht aan de drie groepen gesproken wordt, blijkt uit de presasti dat alleen de Pandé-wési en Tjitra Kara genoemd worden, terwijl de opdracht van de Soelpika werd vergeten. Dit wijst er op dat de presasti indertijd is overgeschreven, althans dit gedeelte, waarbij de schrijver eene omissie begaan heeft.

Na geruimen tijd gewon hij vijf zonen:

Pandéwan heette de oudste; de daarop volgende was Sang Sandang Garba, benevens Sang Mangoekoehoen en Sang Karoengkala, benevens Sang Wretikandajoen, benevens Sang Maranggana [3]).

Aan deze vijf personen werd verzocht het koningschap over Meḍang op zich te nemen; Hijang Tata wenschte terug te keeren naar den hemel, doch hem werd dat niet vergund, aangezien de zoons zich durfden te verzetten tegen hun vader.

Hijang Tata verkeerde nu in groote zorgen omdat hem niet bekend was, hoe dit zou afloopen.

Toen vroeg de vader aan zijn zoon Sang Weretikandajoen oorlof, (om te gaan) die hem verleend werd, echter op voorwaarde dat hij uit één stuk hout een langgaran (huis) kon bouwen.

Groot waren de zorgen van den vorst van Meḍang; in diep gepeins zat hij stilzwijgend neer, omdat hij niet wist hoe hij het van hem gevraagde wel zou kunnen maken.

Vervolgens vroeg hij aan zijn onderdanen om raad, hoe men toch uit een enkel stuk hout een huis zou kunnen maken, zonder daarbij nog ander hout te gebruiken.

Hierop antwoordde Sang Oendagi, weest niet kleinmoedig, o Heer! want ik versta de kunst om dat te wrochten. Hoogelijkst verheugd was de vorst op het hooren van de woorden van Sang Oendagi.

Er was een houtsoort ano geheeten, die Sang Oendagi bewerkte tot een langgaran; zijn vak was hij zeer machtig.

---

[3]) Vreemd dat hier over *vijf* zonen gesproken wordt, terwijl de [illegible] de namen van zes zonen noemt. [illegible] behandeling der ijzersmeden, dat de eerste Ksatria, die trouwde met een Gegeni, negen satria-zonen kreeg, terwijl dan bij de opsomming tien zonen vermeld worden, met een toelichting dat de oudste zoon Empoe Brahma Wisésa als incarnatie van Batara Brahma niet meetelde. Of we thans weer moeten denken aan een incarnatie, durf ik niet vaststellen. Mogelijk en zeer waarschijnlijk, dat een der zonen er een „alias" op na hield.

Zeer verblijd was de vorst bij het zien van de vorderingen van Sang Oendagi, die met zoo bekwamen spoed het huis had gebouwd, waarom hij hem uit den grond van zijn hart dankte, tot hem zeggende „Zoo gij mij iets verzoeken wilt, wat het ook zijn moge, ik wensch U dat te schenken (toe te staan)”. Aldus luidden de woorden van den vorst tot Sang Oendagi.

Wat nu volgt behooren Sang Pandé-Wesi en Sang Soelpika en Sang Tjitrakara gestand te doen; nooit neme toch Sang Pandé-Wesi de weduwe van Sang Soelpika of de weduwe van Sang Tjitrakara en omgekeerd neme zij nooit de weduwe van Sang Pandé-Wési of van Sang Soelpika; mocht er iemand zijn die deze voorschriften overtreedt, dan zal hij gestraft worden; onheil zal volgens de adat het gevolg zijn; mitra drowaka wordt deze overtreding in de betrekkelijke sesana geheeten. (Mitra drowaka beteekent: zijn vrienden verraden).

Voorts zullen Sang Soelpika en Sang Tjitrakara de oepadesa in gedachtenis houden; er mogen geen Soelpika en geen Tjitrakara zijn die geen leermeester volgen en de schriften niet lezen; zoo er een Sang Tjitrakara zonder leermeester is, zoo zal zijn naam gering zijn en zijn straf zal door zijn gelijken worden opgelegd ma 1 en ma 4. Aldus luidt de adat. (Onder oepadesa verstaan we bijzondere godsdienstige gebruiken, zooals het in den tempel halen van water voor de lijken, zie v.d. Tuuk wdb.).

En nog andere adatsvoorschriften zijn er voor Sang Pandé-Wesi en zijn jongeren broeder Sang Wiswakarma, en tweedens Sang Tjitrakara, die allen verplicht zijn zich te bekwamen, en bekwaam te zijn in de schrift; zij behooren den loop der oude verhalen te kennen, vooral de verhalen betrekking hebbende op de ilmoe's van de edele deelen van het lichaam, alsmede de ilmoe's der kleuren, de wetenschap waar de nawadéwata in het lichaam zetelen, voorts het in- en uitgaan der mantra's pasoepati warna, te beginnen met de vier kleuren. De witte kleur die gelijk te stellen is met de moeder, en de

zwarte gelijk aan den vader, goeloega het mannelijke en kentjoe(rood) het vrouwelijke; sari(?) [4], atal(geel) het mannelijke. Aldus is de oorsprong der vier kleuren.

Daar waar de vier kleuren geschapen werden is in het oosten, het zuiden, het westen en het noorden. De witte kleur vond haar oorsprong in het oosten; „Oong Sang nama". De roode kleur kwam uit het zuiden en de spreuk luidt: „Oong bang(rood)namah". De gele kleur werd geboren in het westen; de inhoud van de spreuk is: „Oong tang namah". De zwarte kleur kwam uit het noorden; de spreuk luidt: „Oong ang namah". Oranje kleur (purper) afkomstig uit het zuid-oosten; spreuk: „Oong nang namah"; koeranta (?) (geel met rood) uit het zuid-westen afkomstig; spreuk: „Oong mang namah"; çijama (?) robijnkleurig) uit het noord-westen; spreuk: „Oong sing namah". Samboer (goudkleur) uit het noord-oosten; spreuk: „Oong wang namah". Paarse kleur uit het midden; spreuk: „Oong jang namah".

In de groote (buiten)wereld als ook in de kleine boewana(het lichaam) bestaat in dezen geen onderscheid.

Beschouwen we het lichaam dan is de pepoesoeh (lever of hart) in het oosten; de lever in het zuiden, de oengsilan (nieren) in het westen, de amperoe (galblaas) in het noorden, de paroe-paroe (longen) in het zuid-oosten; de maag in het zuid-westen, de milt in het noord-westen, de ineban in het noord-oosten (v.d. Tuuk: geheime term voor het hart?), de timboenan van de lever in het centrum.

En nu de sendjata (de attributen).

De badjra in het oosten; de doepa (wierook) in het zuid-oosten, de gadoe (knots) in het zuiden, de moksala in het zuid-westen, de kadga in het westen, de tjakra (werpschijf) in het noorden, de trisoela (drietand) in het noord-oosten, de angkoes in het noord-westen, de padma in het centrum.

---

[4]) Hier schijnt een woord te zijn weggevallen, b.v. wadon = het vrouwelijke.

Zoo ook zijn de paleizen der Goden als volgt:

Iswara in het oosten, Maheswara in het zuid-oosten, Brahma in het zuiden, Loedra in het zuid-westen, Mahadewa in het westen, Sangkara in het noord-westen, Wisnoe in het noorden, Samboe in het noord-oosten en Siwa in het centrum [5]).

Aldus is het, opdat Sang Tjitrakara het wete, indien hij teekeningen maakt van menschelijke gedaanten, of wel van de goden voorstellingen schept. Alsdan behoort hij tevens tevoren zich te reinigen, onder het klaarzetten (aanbieden) van de offerande daksina en wel in voldoende hoeveelheid. Te weten: een gantang rijst, een eendenei, een streng garen, een klapper en als sesantoen een hoeveelheid geld, naar gelang men een eenvoudige, een middelmatige of voorname offerande wil brengen, bij vijven te rekenen nml. vijf eenheden, vijf tientallen, vijf honderdtallen en vijf duizendtallen 5555; men vermindere niet het aantal honderdtallen; voorts een tros bananen, een bundel sirih, een tros pinang, tjanang (sadjèn) pangerawos, geurige boreh, en reukolie, tadah soekla, [6]) rookend vuur, frisch water, waarna men het

[5]) De bekende ilmoe's worden hier gegeven, de plaats der Goden of Nawa-sanga-Loka-pala in de Boewana agoeng, en in de boewana alit, met hun kleuren en attributen. We kunnen hieruit ook wel een en ander afleiden; zooals paars, de kleur van het centrum, bestaat uit een menging der andere kleuren, zoo ook is Siwa, de Batara van het midden niet anders dan de Godheid waaruit de anderen voortkomen en tot hem terugkeeren. De balians bezitten op Bali een geteekende windroos waarop al deze gegevens zijn ingeteekend, dikwijls heel artistiek, vooral de attributen der Goden; met deze geïllustreerde windroos, waarop nog veel meer gegevens uit tika en wariga voorkomen, kunnen zij tallooze voorspellingen doen; zoo b.v. kunnen zij bij diefstal daaruit bepalen in welke richting de dief ontkomen is of uit welke richting hij kwam en welke maatregelen men te nemen heeft.—

Zie ook Tijdschrift T. L. V. deel 59 afl. 3 èn woordenboek van der Tuuk deel I: bladz. 542 over de nawa-sanga en nawa-windoe en vooral Handelingen v/h. Eerste Congres voor de T. L. V. van Java. blz. 83.

[6]) Tadah soekla is een bepaalde offerande uit groenten bestaande (zie v.d. Tuuk).

volgende gebed uitspreekt, oorlof vragende aan de Godheid: „Oong déwa déwi maha siḍi, jadnja koenang kala midi, laksema sidhi dirgajoe, nir wigna jasoeka meredika". Dan neemt hij het penseel in de hand en spreekt: „Oong parem brahma ja namah". Vervolgens kan hij beginnen te schetsen wat hij slechts wil. Bij het aanbrengen van snijwerk denke men Sang Tjitra Kara als de godheid in den beitel, en sanghiang Poenggoeng in den drijfhamer, Begawan Anggasta in het hout, Sanghiang Indra in de openingen van het lofwerk, terwijl men bidt: „Oong Saraswati bionamah".

Indien men a-jour werk heeft te verrichten zal men bidden: „Oong Saraswati sidhi boetoel (opening), ja namah swaha".

En als men ngapènin (naar ik denk 't ngapon van de sanggings bij het pradawerk, zie de tekst) dan bidt men: „Noer (glans) oerip, tjaja oerip, oerip kita satoeoek". Dit doet het werk van Sang Tjitrakara leven.

Houdt men de merastita melaspas (een ceremonie ter algeheele reiniging, nadat een taak beëindigd is), dan behoort men de volgende melaspas-offeranden gereed te houden: sesajoet, pengambéjan, peras-panjeneng, nasi pangkonan lima warna, ikan ajam beroenboen, waaruit men naar vermogen vleeschspijs bereid, de saté-lambat-tjalon (het enkele vleesch op een stokje), met petaboeh toewak en arak, berem, waarbij frisch water behoort. Verder nog offeranden voor het gereedschap, rijst één portie, vleesch zooveel er is, segehan 11 partijen; kippen als boven vermeld en wel een haan en een kip; de haan moet zuiver wit zijn en de kip wit met bruin (geel), verder tepoeng-tawar (ter afwering van onheil) nasi-adjoeman, penganten poetih koening, tjanang i padjegan, sesantoen naar vermogen, rookend vuur, en helder water onder het uitspreken van het gebed: „Oong sangawang-awang sangoeoeng ngoeoeng miber tan karoan sangkan paranta, tiba koring pretiwi dadi poewa kita kajoe, jata poewakita pinerang dé Sang Tjitrakara, winadoeng ring tam-

pak paloening Pandé binentjah rinintji-rintji djineneng aken dening bagawan penjarikan, winastoe dadi wangoenan maka wimbaning anoe, jata ingastokaken dé sangadji goeroe wisésa loepoeta ring lara roga sangagawé; lan kang ginawéaken, ang, oeng, mang, oong, oong, kesama sampoerna janamah swaha".

Daarna geve men segaoe en tepoeng tjampah (tawar) waarover men met behulp van drie dapdapspruiten water sprenkelt onder het uitspreken van de woorden: „Oong sang goeroe soeksema ameresihin sarwa mentik, sarwa réka, sarwa wimba, nir papaning djati, dadi lila rawana toering oerip dèning Hiang pantja resi, toer kaperetama soeda, d'witija soeda, soeda waré, wastoe wastoe s'waha, tatagi soeda-soeda, waré wastoe, wastoe s'waha sabda soeda-soeda, waré wastoe, wastoe s'waha".

De mantra bij de pras luidt: „Oong pantja waré bawèt brahma, wisnoe sapta waré watja, sadwaré siwa rodéwastja, asta waré siwo tatah". Het gebed voor het menerapti is: „Oong ana wisnoe ring tidnja jah raso Brahma prekirtitah moektawa bagawan Loedra, trepti njtéwa sada siwa".

Aldus luiden de mantra's voor Sang Tjitrakara; het past hem deze na te komen en behoorlijk met aandacht aldus te bidden.

Indien hij bezig is met een arbeid waarvan veel afhangt, dan moeten de palmen van beide handen tegen elkander geslagen worden en flink worden gedrukt, als men zich te slapen legt, moet het hoofd naar het oosten wijzen, keliwom pasemadiannja. Er is een semadi geheeten Sanghiang Kalpika toenggal; beide handen gevouwen; als men slaapt wijze het hoofd naar het zuiden, pahing pasemadiannja; er is de semadi Sanghiang Sawinajaka Parswa geheeten; men slape geheel ontbloot met het hoofd naar het westen, onder diep ademhalen en de voeten tegen elkander gedrukt, pon pasemadiannja; nog is er de semadi Sanghiang pantja mahadewa geheeten; men

slape op den rug, het hoofd naar het noorden gericht, de dag wadé is voor deze semadi geschikt.

Voorts behooren Sang Oendagi en Sang Tjitrakara de oepa-desa Sangadi Goeroe in eere te houden en te onthouden, zijnde deze niet op schrift gesteld; wanneer zij eenigen arbeid te velde zouden willen verrichten, behooren zij tevoren verlof te vragen aan Sang Oendagi en Sang Tjitrakara, bij nalatigheid waarin zij zullen worden beboet (gestraft) volgens den regel van nista, madia, oetama.

Ook is het niet behoorlijk (past het niet) dat Sang Oendagi en Sang Tjitrakara te kort schieten in hun prestaties(werk); voorts is hen verboden dat zij wajangfiguren uitsteken(wajangfiguren maken), daar een iegelijk toch al zijn eigen boek der plichten bezit (om die na te leven) [7].

Indien er een Sang Tjitrakara mocht zijn die op de hoogte wenscht te komen van de darma pasanggingan behoort hij daarvoor Batara Soerja tot getuige aan te roepen, terwijl hij voorts tot driemaal toe een reiniging (zuivering) moet ondergaan(mawinten); de eerste maal met name mawinten ke dasar geschiedt de reiniging door zich met zeewater te baden; voor de tweede maal mawinten ring madia) neme hij een bad met water uit een bron, en voor de derde of laatste maal, de mawinten pamoetoes geheeten, moeten offeranden in den tempel worden aangeboden en wel in den hoofdtempel, terwijl een bad moet worden genomen met water dat uit de rotsspleten der bergen stroomt.

Is reeds een drieledige zuivering ondergaan dan mag hij zich niet meer de hoofdharen scheren, doch moet hij zich een wrong maken als de priesters (ageloeng ketoewaän).

---

[7]) Een gedeelte uit de Balische tekst, aangeduid door twee haakjes, liet ik onvertaald omdat de tekst mij niet duidelijk was en niemand mij daarover kon voorlichten. Bovendien zijn de meeste woorden niet te vertalen.

Op voorname dagen zooals tilem, en poernama moet hij weer een reiniging ondergaan, door te baden, het hoofdhaar te wasschen en dergelijke, terwijl hij van wit opperkleed dient te wisselen; als ook de selimoet (opperkleed) en allerhand wit goed, waarop hij vervolgens zich zet tegenover de rookende wierook om te bidden en al de Goden te smeeken dat zijn arbeid gezegend moge worden en de arbeid zijner handen winsten moge afwerpen en dat hij voorts moge begrijpen (deelachtig worden) de voorschriften om te leven en ook die, welke gericht zijn op den dood, dat hij niet de leering vergete opdat de wereld en 't lichaam één blijve.

Indien hij reeds geheel is ingewijd in de geheimen van den wikoe (gereinigden mensch) dan zal zijn naam zijn I Wikoe Prebangkara.

Sterft zoo iemand, dan zal zijn lijk op een padmasana (feitelijk de lijktoren v|d priesters) mogen liggen, en wel op een schildpad als voetstuk, terwijl een oelon, van papier uit boombast vervaardigd, gebruikt wordt, en ook de rereb kadjang met zwarten inkt beschreven in klassiek schrift; de beenderen van den doode komen in een sarcophaag in den vorm van gadarba, [8]) waarin binnenin de patrang [9]) of lijksieraden, een witte doek, een sapoet waarop een teekening van een padma is aangebracht; zoo moet de ligmat zijn op het oogenblik der verbranding.

Wanneer die mensch nog niet voldoende in de kennis der wikoe's gevorderd is en hij pas tweemaal de zuivering heeft ondergaan, dan zal hij Wikoe Labdawâr heeten; wanneer deze sterft dan mag het lijk op een padma-sari liggen, zij gebruiken de domia joeda terwijl het gebeente in een sarcophaag komt te liggen als boven

---

[8]) Gadarba of gadarbha ook gadalba is een singa met het gelaat van een Detia.

[9]) De patrang of lijksieraden voor een Vorst zijn platen van een djampal en wel van goud op het gelaat, zilver op de borst, koper op de leest en ijzer op de voeten, zie Wdb. van der Tuuk.

genoemd. Als die mensch pas eenmaal de reiniging heeft ondergaan, dan mag ingeval van overlijden het lijk op een baar liggen als in gebruik bij de bangsawesia, terwijl ook een domia joeda is toegestaan; de sarcophaag heeft den zelfden vorm als boven reeds genoemd, zonder evenwel een kadjang te mogen gebruiken; alleen een tjerakan rarantjanggan is toegestaan. (Een tjerakan rarantjanggan is een bamboezen rek (rooster?).

Ook wordt de panjanggan voor het lijk gehouden, omdat sang Tjitra Kawi-Rantjana wordt, ingewijd is in de heilige geschriften en omdat hij uiterst ver gevorderd is in het handwerk; en dat is de rede dat de vorsten uit vroegere eeuwen dit alles zoo geregeld hebben.

Wat nu betreft de verbrandingsdag voor de sang Tjitrakara, deze is vastgesteld op den dag (biantara) kadjeng (van de hari pasaran) en wel omdat onder de gebroeders de oudste Pandé-Wesi is, de daaropvolgende Sang Oendagi en de jongste sang Tjitrakara. Daarom volgt men voor het bepalen van den dag voor de lijkverbranding ook de volgorde der drie pasardagen der triwara, nml. bovenaan dora, waarop volgt waja en als laatste biantara of kadjeng.

Vandaar ook dat de afstammelingen van sang Tjitrakara de lijken der gestorvenen behooren te begraven zoodra de dood is ingetreden. Wat ook al de ceremonies betreft, hetzij deze met den dood in betrekking staan, hetzij meer de ceremonies in het leven der menschen, behoorende tot de familie van sang Tjitrakara, hierbij moeten zij eerst hun opwachting maken tegenover de Déwa's in de tempels onder het zingen van goeritans; evenzoo bij het vragen van toja tirta (wijwater) hetzij tijdens het leven, hetzij ingeval van overlijden, behoort sang Tjitrakara het gewijde water alleen in den tempel te vragen, waarbij hij zich voorstelt de toja tirta te vragen van Batara Boedjangga

Sakti, den priester van de Betara op den Goenoeng Agoeng en den Batoer.

Als de afstammelingen van sang Tjitrakara een feest mede maken in den tempel (sembahjang-déwa) dan moeten zij zich voorstellen eerst voor den Betara van den Goenoeng Agoeng te verschijnen, vervolgens den Betara van Batoer, Betara van Madjapahit, Betara van Kentel Goemi, [10]) en eerst daarna tot sang Tjitrakara (nml: hij die de bangsa Tjitrakara heeft voortgebracht) de déwa kawitan, die uit Betara Brahma gesproten is, als boven reeds werd uiteengezet.

Immers de sang tiga-warna nml. Pandé Wesi, Soelpika en Tjitrakara zijn eerder ingesteld, dan de figuur der tjatoer-djadma, der vier kasten, te weten Brahmanen, Satria's, Wesia's en soedra's, welke ook uit Brahma zijn voortgekomen [11]).

Bij de doodenfeesten, meer bijzonder die welke plaats vinden op den dag, dat het lijk wordt ingewikkeld, behooren de offeranden te worden klaar gezet als is voorgeschreven, met in acht neming der regel van nista-madia-oetama; met betrekking tot den doode zelve.

De offeranden eerste klas (oetama) zijn als volgt: 11 porties der pangkonan rijst (rijst voor doodenmalen); 11 schalen (kawis) vleesch met djadjan en toespijzen, ook elf schalen, voorts gegiste en ongegiste toewak (palmwijn), terwijl elken dag boven-op de offeranden een ei moet gelegd worden; deze offeranden moeten

---

10) De tempel Kentel Goemi ligt in het dorp Bandjarangkan (Kloengkoeng).

11) Een merkwaardige verklaring is wel deze, dat de pandé's als familie? of als kunstenaars? bestonden vóór de instelling der kasten.

Zou hiermee bedoeld worden, dat Bali reeds de figuur der pandés kende vóór den Hindoe-invloed daar begon merkbaar te worden?

Stellig waren de Baliërs vóór den Hindoe-invloed reeds groote kunstenaars, maar het zou wel aardig zijn als het op deze wijze werd uitgedrukt.

gedurende elf dagen worden klaargezet en wel tot den dag van pamoentjalan. Op dezen hari pamoentjalan moeten van elke bovengenoemde soort offeranden 33 schalen worden gereed gezet, terwijl voorgedragen worden 33 zangen (goeritans) op de wijze genaamd amad kliwa.

De offeranden tweede klasse (madia) bestaan uit 22 schotels rijst en de andere spijzen als boven genoemd, ook vergezeld van het zingen van 22 zangen op de wijze van amad kliwa, terwijl voor de offeranden der derde klas (nista) van elke soort 11 schalen worden aangeboden en 11 goeritans worden gezongen.

Zoo ook verhoudt zich het geld dat dient als remplaçant voor het lichaam (djinah pengawak diraga) volgens den regel van nista-madia-oetama. In de eerste klas bedraagt dit 1727 (kèpèngs), terwijl de wang pangiriman (gift aan de dooden) 854 bedraagt; [12]) voor de tweede klasse bedraagt dit resp. 1127 en 527 kèpèngs; in de derde klasse worden gevraagd de bedragen 527 en 254 kèpèngs; de allerlaagste klasse eischt nog resp. 227 en 127 kèpèngs.

De pangiriman boven vermeld, wordt bij de sekaroera (?) gelegd om vervolgens rondgestrooid te worden tot drie maal toe om de plaats waar het lijk verbrand wordt en wel op het moment dat het vuur zeer krachtig is.

Wanneer sang Tjitrakara wijwater vraagt in den tempel behoort hij zijn verzoek vergezeld te doen gaan met 5 schalen sesantoen offeranden, terwijl een der schalen tevens 10127 kèpèngs moet bevatten, de volgende 9127, de daaropvolgende 8127, dan 5127 en de laatste 1127 kèpèngs.

Mocht geen geld aanwezig zijn, dan is verpanding tot dat doel toegestaan.

---

[12]) Onder pangirim verstaan we het in zee werpen van de asch; de daarbij gevoegde duiten komen aan de lieden, die de asch vervoeren.

Voorts 11 daksina-offeranden, twee manden rijst en andere soorten offeranden compleet, benevens goeritans als boven vermeld.

Het opschrift op de kadjang is als hiernaast gesteld.

Deze oelon van sang Tjitrakara is van papier uit boombast vervaardigd (kertas kajoe-daloewang taroe), ter breedte van een span (tusschen duim en middelvingertop of pink) verlengd met drie vingerkootjes (goeli), en ter lengte van een el (asta) verlengd met drie vingerkootjes.

Dit wordt van boven geklemd én van het eerste begin af, dat de ceremonies voor den doode plaats vinden, geplaatst aan het hoofdeinde; wordt het lijk naar buiten gebracht (watangan), dan behoort de oelon met de balé-baléjan voor te gaan; aangekomen op de begraafplaats wordt de oelon-oelon met name domia joeda (?) in het midden van de sarcophaag gelegd; deze oelon bevat een teekening van een wilmana, een vogel welke de ziel op het hoofd naar boven voert. [13])

Is de doode een man, dan zal een man deze figuur teekenen, terwijl een vrouw voor de vrouwelijke doode die taak op zich neemt.

Het geschrift wordt met de klassieke karakters uitgebeeld, genaamd de sastra toewa met de klanken: peing, ki, mah, boe, moe, lih, ma, ring, wih, sa, sa, na, neher, ming, ni, koe, li, djah, temoes. De ligmat worde verbrand, de witte doek (dodat petak) beschildere men met zwarten inkt en brenge daarmee daarop aan de padma-figuur.

De sarcophaag waarin de overblijfselen liggen zullen, heet gadharba en heeft de gedaante van een paard met een slurf.

Aldus zijn de oepatjara voor sang Tjitrakara.

Na de slamatan pamoengkalan sawa, dat is de eigenlijke lijkverbranding, behoort nog een slamatan

---

[13]) Wilmana-uit wil en wimana zegt v.d. Tuuk; een gevleugeld monster, een bovennatuurlijk voertuig.

pengeroras, zooals het feest der twaalf dagen, te worden gegeven.

Als men dit feest zal houden, behoort men een reiniging (soetji) van de ziel, de pitara te houden, de slamatan pamoekoer geheeten, voor welk doel een remplaçant voor de ziel, de „prelinga pitara" vervaardigd wordt.

Als offeranden dienen de sadjèn daksina, en de pabersihan offeranden, mondspoeling (sisiq), haarwassching (kramas), tanden poetsen, sieraden, kam, reukolie, witte bloemen, sirih, tepoeng tawar, pas gehaald water, rantasan [14]), wierook; nog worden aangeboden de sadjèn soetji in voldoende hoeveelheid, en van de sadjèn peras een schotel, verder de sadjèn pamoegboeg waarbij de goeling pabangkit.

Opgericht worde een sanggah toetoehan, waarbij gebruikt moet worden een pedji-, oedoeh- en pisangstam; de offeranden in deze sanggah (offerhuisje) zijn: de soetji offeranden, waarvoor twee stel, handwaschschaaltjes, een nieuwe kendi (karaf), wierook van de madjegaoe en van de tjandana (houtsoorten) voor het offerhuisje; voorts nog de pagenèn-offeranden, de gelar sanga en een goetji (pot) met toewak.

Het wijwater bestemd voor den doode storte men in een nieuw vat (prijoek) waarin men late zinken als penggelem een stukje goud ter waarde van 1680 kèpèngs; als losgeld voor de pitara geve men 10100 kèpèngs; als men geen voldoende contanten bezit is verpanding toegestaan.

Bovendien 10 tjatoe rijst, klappernooten ook tien, en tien eendeneieren, tien trossen bananen, tien bollen suiker, (arensuiker), welke offeranden men zich voorstelt aan te bieden aan Betara Soeria en Begawan Betara Beregoe, met het doel om te verzoeken dat de

---

[14]) Rantasan, een pak kleeren dat in een bokor gestopt, bij de offeranden gevoegd wordt—zie v.d. Tuuk.

ziel, hiang pitara, [15]) neder dale en plaats neme op de daksina offerande, de pasoetjian aanbiedende.

Aan de goden der sapta petala (de zeven aardruimten of gebieden), behooren te worden aangeboden, twee schalen rijst, twee schalen vleesch, twee schalen djadjan, gegiste en ongegiste toewak, versch water, de daksina-offerande, waarin 1727 kèpèngs, aan te bieden aan Hiang Antaboga (den God der onderwereld), waarbij men verzoekt dat de ziel (pitara) toch niet gekweld worde in de aarde, opdat de ziel ook plaats neme in deze daksina, waarbij negen goeritans worden gezongen.

Ook al worden er meerdere (vele) pitara's gezegend, ja al zouden er meer dan vijf zijn, dan nog kan men volstaan met dezelfde hoeveelheden offeranden; de offeranden voor de sapta-petala, en in de sanggah toetoehan alsmede de offeranden voor de peneboes njawa (de inlos-offeranden) kunnen op één balé worden klaargezet als boven genoemd; alleen de soetji-offeranden, de peras-offeranden en de pabersihan, de rantasan mogen niet bij elkander gezet worden, doch behooren elk apart te worden klaar gezet.

In de panggoengan behooren ook vijf soorten offeranden te worden klaargezet, met djadjan pabangkit vijf porties, soetji-offeranden; de pabangkit moet uit 11 verdiepingen bestaan evenals de sanggar toetoehan, voorts vijf klappers, vijf kamaligi en soetji offeranden. [16])

In de balé-paselang legge men een goeling pabangkit, de sadjen paselang, een bultzak (matras) en hoofdkussens, en twee soetji offeranden, terwijl die offeranden ook op de sanggah toetoehan een plaats krijgen.

Ook aan Leboeh (een Betara die wordt verondersteld te zetelen in den hof voor den tempel) worde offeranden gegeven, door eerst een panggoengan aldaar op te richten

---

[15]) Let wel dat de pitara hier met „hiang" wordt betiteld.

[16]) Onder babangkit (pabangkit) offeranden kent v|d Tuuk de offeranden die bij verjaardagen worden gegeven en bestaan uit elf koeken waarop vele figuren.

en in die panggoengan klaar te zetten, de goeling pabangkit met soetji offeranden.

En wanneer padoeka Batara neerdaalt in den tempel van sang Tjitrakara dat wil zeggen op den Odalan van hun tempel, nml. op sanistjara-kliwon wara landep', of op sanistjara kliwon wara kroeloet, en ook op sanistjara kliwon wara wajang, behooren de afstammelingen van sang Tjitrakara allen de sembahjang déwa in dien tempel bij te wonen.

Op andere dagen, behalve de Odalan-poera, als de goden daar neerdalen, behoeft men geen paselang offeranden aan te bieden; aldus luiden de voorschriften voor sang Tjitrakara.

Indien sang tri-warna (dat zijn de smeden, oendagi's en sanggings) de hen gegeven instellingen niet eeren en de genoemde voorschriften niet behoorlijk naleven, zoo zal hieruit stellig voortvloeien dat hun familie en geslacht vernietigd wordt.

Een iegelijk die overtreedt wat voorgeschreven en verplichtend is, zal stellig „soengsang tjarik" [17]) worden, zooals dit wordt uitgedrukt; ongetwijfeld zal zijn leven vernietigd worden vanwege de straf die Betara Brahma hem zal toedienen omdat hij de door Betara Brahmana gegeven instellingen niet eerbiedigde en opvolgde en niet alleen van Betara Brahma maar ook van den vorst in Meḍang.

De instellingen van sang Tjitrakara, zijn gewoonten en gebruiken zijn als vermeld, omdat in vroeger tijd in Toelikoep (een desa in Zuid-Gianjar), een lid der Tjitrakara-familie was, met name Sangging Giri Poeroesa, die buitengewoon vaardig en bekwaam en geleerd was, die reeds tot wikoe gevorderd was en als zoodanig den naam Prabangkara ook al voerde: deze

---

17) Soengsang tjarik vertaalt v.d. Tuuk met „ongehoorzaam?"

had als kluizenaar geleefd om te beginnen in Ngoewitan, voorts in Tangkoerak en tenslotte in Lebih (ook in Gianjar aan de kust) en tenslotte op den Goenoeng-Agoeng.

Aldaar kreeg hij den gunst van den Betara op den Goenoeng-Agoeng, (hij kreeg bovennatuurlijke kracht) en hem werden tastbare teekenen van den hoogen gunst der goden op den Goenoeng-Agoeng geschonken, te weten: een steen welke in een ring kon gedragen worden, zwart van kleur, voorts twee witte bebeds en een stuk goud ter zwaarte van een pikoel. Aldus waren de schenkingen aan hem.

Vandaar dat de afstammelingen van sang Tjitrakara de gegeven instellingen in eere houden.

De reinigingsdag voor sang Tjitrakara is tilem (een gewijzigde donkere maan) of poernama (volle maan) en wel tilem-djawa en poernama-djawa en wel den vijfden dag van wassende en den vijfden dag van afnemende maan. De andere dagen zijn gelijk (niet-afwijkend?).

De oelon-oelon voor de afstammelingen van sang Tjitrawarna, pandé-wesi, oendagi en de sanggings is aldus beschreven:

(De bedoelde teekening ontbreekt helaas.)

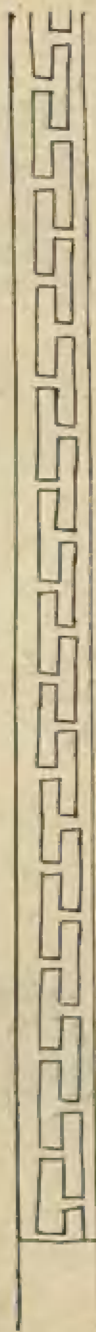

Sang Ardjoena, dihadap oleh 2 orang boedaknja Towalén dan Hordah.

Boen tanpêwit.

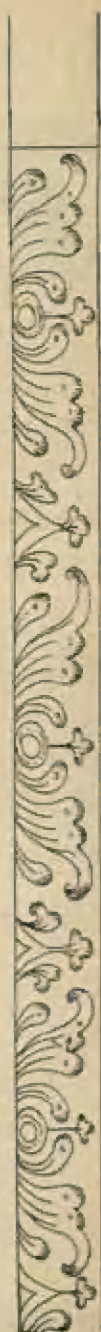
Bibih wong radja.

Hoentoe walang.

Ganggong.

Patra Sari.

Koeta Misir.

Kaketoesan.

Plaat 4

Gigin Barong.

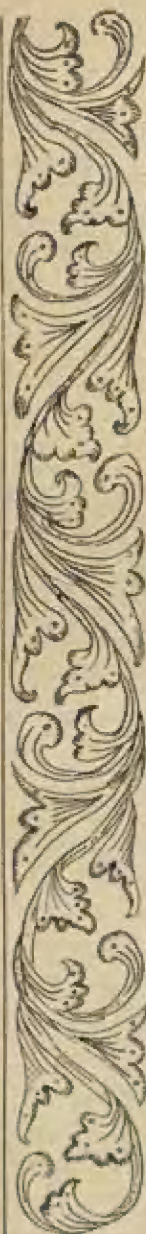

Mas-masan.

Tjeratjap pakoe wajang.

Plaat 5

Patra Holanda.

Patra Tjina.

Patra goemoeloeng Sari.

De Batoe Toelis bij Buitenzorg.

Mededeeling van W. H. Hoogland.

In deel LIX, aflevering 4, pagina 380, van dit tijdschrift lost de Heer R. Ng. Poerbatjaraka het probleem op van 't jaartal op den beschreven steen bij Buitenzorg waarmede geruimen tijd navorschers zich hebben bezig gehouden.

Een aanwijzing inzake de namen, die genoemd worden in den 5en en 6en regel op den steen nl. (pag. 382): „[5] kala sasida mokta di goena tiga i(ñ)tjoe rahijang „niskala wastoe [6] ka(ñ)tjana sasida mokta ka noesa „lara(ng) ja sija noe njijan sakata" en door den schrijver verklaard op pagina 389, wensch ik hier te laten volgen.

In het om zijn natuurschoon geroemd en bekend meer van Pendjaloe in de Preanger Regentschappen, destijds het centrum van 't rijk Padjadjaran, dicht bij Kawali in Galoeh, ligt het eilandje Noesa Gede, waar thans stemmen voor opgaan om dit „Koorderseiland" te noemen, en bij de bevolking ook bekend onder den naam van *Noesa Larang*. (Pleyte veronderstelde in zijn ontcijfering van den Batoe Toelis, dat hiermede bedoeld was het tegenwoordige Noesa Kambangan.)

Op dit eilandje Noesa Larang zijn verschillende oude graven, waaronder ook dat van den Assistent-Resident Willem Hendrik Andreas Thilo, overleden te Koeningan den 5 Februari 1832, die door een val van zijn paard na een smartelijk lijden om 't leven kwam en enkele meters van dit graf verwijderd bevindt zich de Heilige Kramat van Adipati Hariang *Kentjana*.

De bevolking van Pendjaloe noemt hem de *laatste* dalem Galoeh en was hij een afstammeling van den welbekenden Borosngora; een naam die nu nog door elk inwoner van die streek met vreeze en ontzag wordt uitgesproken.

Nu stel ik de vraag: zou die Adipati Hariang Kentjana, dezelfde niet kunnen zijn als Rahyang Niskalawastoe Kentjana, genoemd op den Batoe Toelis?

Nog meer kom ik tot deze veronderstelling, daar het Pendjaloemeer niet door de natuur is gevormd, maar door afdamming van een gedeelte en door demping van een ravijntje in het N. O. gedeelte van het meer zijn ontstaan heeft te danken. Destijds is het meer grooter geweest — thans beslaat het nog een oppervlakte van pl. m. 40 bouw — de bevolking heeft een gedeelte van het water laten wegvloeien en op den oever zijn vruchtbare sawahs aangelegd.

Het is bekend, dat in den Hindoetijd tot de goede en heilige werken behoorden: het aanleggen en stichten van vijvers, meeren en badplaatsen, zoodat wij veilig kunnen aannemen, dat van den aanleg van het Pendjaloemeer op den Batoe-Toelis wordt gesproken, temeer daar het Telaga Warnameer bij den Poentjak Pas meer lijkt op een door de natuur gevormd meer.

Er staat op den Batoe-Toelis (pag. 389), „ die reeds gestorven is *op* den Goena Tiga en die reeds zijn einde gezocht heeft *naar* Noesa-Larang."

Hierdoor word ik nog meer in mijne conclusiën versterkt, daar het Pendjaloemeer ligt ten Zuiden van den *Goenoeng Tiloe* (Goena Tiga) en Pasir Radja, beide uitloopers van den Goenoeng Tjendana.

Waarschijnlijk vinden wij dus op het eilandje in het Pendjaloemeer het graf van Rahijang Niskalawastoe *Kantjana.*

Het is onwaarschijnlijk dat men de gestorvenen over groote afstanden heeft vervoerd om te begraven en kunnen wij zeer goed aannemen, dat op het eilandje in het Pendjaloemeer nu nog de graven te vinden zijn van personen, genoemd op den Batoe-Toelis.

Bandoeng, 15 Januari 1921.

Een en ander over de

To Laki van Mekongga
(Zuidoost-Selebes*)

door

Dr. Alb. C. Kruyt.

In de maand Juli 1920 maakte ik met den Heer J. Kruyt een tocht in het binnenland van de onderafdeeling Kolaka op Zuidoost-Selebes. Wij hadden slechts over weinig tijd te beschikken, en daarom konden wij ons onderzoek slechts over een klein gedeelte van deze streek uitstrekken. Daarom ook zijn de gegevens die ik bijeengebracht heb niet vele. Den weg, welken wij genomen hebben, hebben wij beschreven in ons reisverslag, dat opgenomen is in het Tijdschrift van het Aardr. Gen. 2e Serie, deel 38, bl. 689—704. Uit dat verslag kan men zien hoeveel ik bij mijn onderzoek te danken heb aan den Heer H. van der Klift, zendelingleeraar van Mowewe, die ons overal waar wij gingen, heeft vergezeld, en ons goede diensten als tolk heeft bewezen.

Over de door ons bezochte streek is nog niet veel in druk verschenen. De Doctoren Sarasin waren de eerste Europeanen, die dit land bezochten op een van hunne tochten die zij op Selebes gemaakt hebben (Reise von der Mingkoka-Bai nach Kendari, Südost Celebes, bl. 334 e. v. van het eerste deel van „Reisen in Celebes"). Op de door deze Heeren gepubliceerde gegevens heeft de toenmalige gezaghebber van Kandari, de Heer F. Treffers, eenige aanteekeningen geschreven (Enkele kantteekeningen op „Reise von der Mingkoka-Bai nach Kendari", hoofdst. VI van „Reisen in Celebes", door Dr. P. en F.

*) De cijfers in dit opstel verwijzen naar de aanteekeningen van den Heer H. van der Klift, die achter mededeelingen zijn geplaatst.

Sarasin, deel I, Tijdschrift Bat. Gen. deel 55, 1913, bl. 223). Voor de ethnologie heeft dit alles echter weinig te beteekenen. Dit geldt ook van het weinige, dat Dr. J. Elbert in zijn boek „Die Sunda-Expedition" van Mekongga geeft.

In de laatste jaren zijn hier en daar in zendingsbladen eenige opstellen verschenen van den Zendeling H. van der Klift, die hoop geven, dat het volk der To Laki, dat dit gedeelte van Selebes bewoont, nader bestudeerd zal worden. In ons reisverslag deelden wij reeds mede, dat de To Laki over een veel grooter uitgestrektheid land wonen, dan vroeger werd aangenomen, daar ook de To Mowewe, onder wie wij voornamelijk ons onderzoek hebben ingesteld, reeds tot dezen grooten stam behooren. De Heer Van der Klift deelde ons ook mede, dat de taal en de adat van de menschen in de kleine landstreek Mekongga zoo weinig verschillen van die der To Laki, dat ook zij ongetwijfeld tot de laatstgenoemden moeten worden gerekend. De To Laki zijn weer nauw verwant aan de stammen die bij de Meren van Malili en in Mori wonen, en op grond van de onderzoekingen, die later door den Heer J. Kruyt zijn ingesteld, kunnen wij als vrij zeker aannemen, dat de To Laki behooren tot den Morischen moederstam, en dat zij van het Noorden naar het Zuiden trekkende hun tegenwoordig woongebied hebben bezet. De verhuizing zal eerst wel hebben plaats gehad langs de Laa Solo-rivier, die hare bronnen dicht bij het Towoeti-meer heeft. Uit het stroomgebied van deze rivier moet men in dat van de Konawe zijn gekomen, langs welke rivier men hoe langer hoe verder naar het Zuiden is afgezakt. [1])

Gaan wij thans eerst na in welke graden van bloedverwantschap het huwelijk bij de To Laki verboden is. Bij dit deel van mijne aanteekeningen moet ik al dadelijk de opmerking maken, dat zij zeer onvolledig zijn. Nu en dan spreken de ontvangen antwoorden elkaar tegen. Dit is waarschijnlijk een gevolg geweest van de omstandig-

heid dat men niet altijd begreep wat wij bedoelden, en de tijd was te kort om het onderzoek tot meer personen uit te strekken. Ik deel de resultaten van dit deel van mijn onderzoek dus onder voorbehoud mede.

Zooveel is zeker, dat er onder de To Laki, evenals in de Toradja-landen en in Mori geen uitgesproken vader- nog moederrecht heerscht. De broeders, zoowel van vader als van moeder zijn mijn *ma'ama*, en de zusters van beiden zijn mijn *naina*. *) Algemeen bij de To Mowewe, te Sanggona en te Walatoma is huwelijksgemeenschap met zijn eigen kind, met broers- of zusterskind, en vermenging van broers en zusters streng verboden. Had zoo iets plaats gehad, dan werd het schuldige paar voor het hoofd gebracht, die het ter dood veroordeelde. Gewoonlijk werden de schuldigen naar een der eilanden gebracht, die in de baai van Kolaka liggen; daar werden ze tusschen bamboelatten vastgebonden, en in zee verdronken. Maar het kwam ook voor, dat ze met het zwaard gedood werden. Welke regel in de toepassing van deze verschillende straffen gevolgd werd, ben ik niet te weten gekomen. Het hoofd van Pehanggo vertelde, dat de vorst besliste of zij zouden worden verdronken of met het zwaard gedood. Te Walatoma en Singgere deelde men ons mede, dat wanneer vader en kind, of broer en zuster het met elkaar hadden gehouden, ze verdronken moesten worden. Had een man zich met zijns broers of zusters kind afgegeven, dan werden ze met het zwaard terechtgesteld. Het laatste geval werd dus blijkbaar als minder schuldig en gevaarlijk beschouwd.

Het zich verbinden van twee bloedverwanten die elkaar in den bloede te na bestaan, heeft ten gevolge, dat er groote droogte of zware regens zullen komen, die al het geplante vernietigen; of eene besmettelijke ziekte, die velen ten grave sleept. Daarom is ook een huwelijk tusschen volle neef en nicht, *poteke monggoaso* zooals

*) Afgekort uit *ama-ama* en *ina-ina*, „zooveel als vader, moeder". Adriani.

deze verwantschapsverhouding heet, ongeoorloofd; die twee zijn „als twee beenen van een lichaam". Hierbij wordt geen rekening gehouden met de vraag of ze broers of zusters kinderen zijn, dan wel kinderen van broer en zuster. Op een paar plaatsen verklaarde men (nam. te Watoe-mendonga en te Singgere) dat een verbintenis van volle neef en nicht niet wordt toegestaan maar in de overige dorpen waar wij navraag hebben gedaan, bleek, dat zulk een huwelijk wel wordt toegestaan, als het wordt „verkoeld". De plechtigheid waarbij dit plaats heeft, draagt den naam *moseke*.

Het verkoelingsoffer bestaat uit een witten buffel en een hond. De hond mag alleen gedood worden door iemand van La'iwoei, eene landstreek ten Noorden van het To Laki-gebied, dus dichter bij het stamland gelegen. Voor zulk eene gelegenheid wordt iemand uit genoemd land gehaald, of men noodigt daartoe een To La'iwoei uit, die zich juist op de doorreis in de nabijheid bevindt van het dorp, waar het *moseke* moet plaats hebben. Voor de bewoners van het Mekongga-gebied, dus van den vorst, is het dooden van een hond verboden. Wanneer iemand van La'iwoei ontboden wordt om een hond te komen offeren, zendt men hem een ring van rotan; dit heet *mekalo*. De gewone man mag zulk een „brief" alleen aan zijns gelijken zenden; stuurde men zulk een oproep aan een lid van den adel, *anakia*, dan was dit *maboesoe*, wat zeggen wil, dat men zich daardoor een ziekte op den hals zou halen, waaraan men zou sterven; gewoonlijk wordt hierbij gedacht aan het opzwellen van den buik. Alleen de *Bokeo*, de vorst des lands was gerechtigd om ieder, dien hij wilde, met zulk een ring tot zich te roepen. [2]) De To Laki buiten het eigenlijke Mekongga-gebied dooden zelven honden, en ze doen dit bij verschillende gelegenheden, waarover beneden meer.

Wanneer nu de To La'iwoei den hond voor het verkoelings- of reinigingsoffer zal dooden, wordt hij uitgedost met een hoofddoek van witte foeja (geklopte boom-

schors), een baadje van dezelfde stof, en een koperen ring wordt hem om de pols gedaan. De priester (*boeakoi*) trekt een kring in de aarde om de beiden, die met elkaar willen trouwen, maar daartoe eigenlijk te nauw verwant zijn, en in dien cirkel legt hij twee eieren, die blijkbaar de twee menschen moeten voorstellen, voor wie het offer wordt gebracht. Wanneer nu de priester zijne aanroepingen heeft volbracht, wordt de witte buffel geslacht. Hierbij komt echter nog een ander persoon te pas, de *tolea*, die zoowel een man als eene vrouw kan zijn. Over dezen persoon zal ik beneden meer zeggen. De *tolea* dan gaat voor den buffel staan, die stevig gebonden op den grond ligt. De beide lieden die willen trouwen en hunne ouders houden het touw vast waaraan het dier te voren werd rondgeleid. Dan spreekt de *tolea* ongeveer het volgende: „Deze twee menschen willen met elkaar trouwen; dit mag niet omdat ze elkaar te na bestaan; maar ze brengen dit offer; dat alles wit (= goed, in orde) zij als deze witte buffel". Dan snijdt de *tolea* het dier de keel af, zoodat het bloed in een rond gat stroomt, dat onder den kop in den grond is gemaakt. Van het vleesch eten allen, die aan deze plechtigheid deelnamen. De eieren worden samen met wat buffelvleesch en een lapje van de kleeren van het getrouwde paar in een miniatuur vaartuig gelegd, waarna men een en ander de rivier laat afdrijven.

Achterneef en achternicht mogen in de meeste dorpen zonder meer met elkaar huwen; alleen in een paar plaatsen (Watoe-mendonga en Singgere) achtte men voor zulk een huwelijk nog eene *mosehe*-plechtigheid noodig. Vooral wanneer ik vroeg hoe het stond met huwelijken van lieden die elkaar verder bestaan, scheen men de zaak niet altijd te begrijpen, en de antwoorden die ik op die vragen ontving, loopen zoo uiteen, dat het geen nut heeft ze hier te vermelden. Alleen meen ik wel te kunnen zeggen, dat wanneer beide partijen tot verschillende generaties behooren over het geheel een verkoe-

lingsoffer noodig wordt geacht. Dit zou dan geheel overeenkomen met de gevoelens der Toradja's in Posso.

Vrijer staat de To Laki tegenover zijne aangetrouwde familie. Alle aangetrouwde ooms en tantes heeten *awo*, en zoo ook noemen dezen de kinderen van hun mans of vrouws broer en zuster. Ook een stiefvader en -moeder, en een stiefkind worden met denzelfden naam aangeduid. Een huwelijk met eene aangetrouwde tante, wanneer zij weduwe geworden of van haar man gescheiden is, is geoorloofd. Alleen in Sanggona verklaarde men zoo iets voor ongeoorloofd, maar waarschijnlijk heeft men hier mijne vraag aangaande dit punt niet goed begrepen. Een huwelijk met de weduwe of de gescheiden vrouw zijns vaders, die niet de eigen moeder is, werd voor ongeoorloofd verklaard. Alleen in Walatoma zei men, dat zulk eene verbintenis mocht worden aangegaan. Een huwelijk met de weduwe van zijn broeder is iederen man toegestaan.

Men noemt zijn schoonzoon en schoondochter *baisa*, en met denzelfden naam betitelt iemand ook zijne schoonouders. De broers mijner vrouw zijn mijn *ela*, en de man van mijn vrouws zuster is mijn *hine*. De vrouw noemt de zusters van haar man *bea*. Van een bijzonderen eerbied, dien men zijnen schoonouders zou moeten bewijzen, heb ik bij de To Laki niets gemerkt. Het is bijvoorbeeld voor den man niet verboden om kleedingstukken of eetgerei van zijn schoonouders te gebruiken. Ook de slaapplaats zijner schoonouders is voor hem niet zoo heilig als dit o.m. bij de Possoërs het geval is. Laat iemand een deel van zijn eten staan, dan is het den schoonzoon geoorloofd dit op te maken. Andersom schijnt niet te mogen: dat iemand de overgelaten spijs van zijn schoonzoon opeet. Ook spreekt men de broers en zusters van zijne vrouw met „jij" aan. Terwijl het niet geoorloofd is de namen van zijn ouders of van hunne broers en zusters te noemen, mag men die van zijn schoonouders vrijuit zeggen. Huwelijksgemeenschap met zijne schoon-

moeder, ook wanneer zij weduwe is, is niet toegestaan, maar de schoonzoon wordt er niet om gedood. Wanneer iemand met zijne schoonmoeder gaat leven, verwijdert men man en vrouw van elkaar door een van hen naar eene andere plaats te brengen.

Een huwelijk met eene zuster van zijn schoonvader of schoonmoeder is geoorloofd, zelfs al leeft de vrouw nog. Maar deze staat zulk een dubbel huwelijk gewoonlijk niet toe. Ditzelfde is het geval als de man de zuster zijner echtgenoote als tweede vrouw wil nemen. Maar hierin ziet men toch meer kwaad, want een huwelijk met twee zusters tegelijk wordt „warm" genoemd, en ook als de echtgenoote er in toestemt, dat de man hare zuster als tweede vrouw er bij neemt, moet een zwaar verkoelingsoffer worden gebracht om de schadelijke gevolgen er van weg te nemen; in Sanggona vertelde men zelfs, dat voor zoo'n geval vier buffels moeten worden geslacht. In Lalo eha moet het zijn voorgekomen, dat de vrouw van het dorpshoofd hare zustēr doodde, omdat haar man het met haar hield, en men zei van hare daad, dat zij in haar recht was.

Een huwelijk met de zuster van mijn zusters man wordt evenzeer voor „warm" gehouden. Mijne zuster of haar man zou ten gevolge van mijn huwelijk spoedig sterven. Men zegt van zulk een huwelijk *mesila woea* (Singgere) of *mesoela woea* (Sanggona, Walatoma), dit is: de pinangnoten verwisselen, omdat meisjes wel eens met deze vruchten aangeduid worden. Wordt zulk een huwelijk doorgezet, dan zal men de funeste gevolgen er van trachten te voorkomen door eene verkoelingsplechtigheid (*mosehe*). De daarvoor benoodigde buffel wordt dan door beide partijen verschaft.

Een huwelijk van twee broers met twee zusters wordt eveneens „warm" geacht. Men noemt zoo iets *toemoetoeda*. [1]) Wil men daaruit geen slechte gevolgen geboren zien worden, dan moet men weer een verkoelingsoffer

brengen. Volgens de lieden van Songgere zouden hiervoor in dit geval zelfs twee buffels noodig zijn.

Zooals boven reeds is gezegd, verwacht men als gevolgen van eene ongeoorloofde huwelijksgemeenschap eene besmettelijke ziekte, droogte of zware regens, die misgewas doen ontstaan. Nu kan het gebeuren, dat zulk eene ongeoorloofde gemeenschap heeft plaats gehad, zonder dat het naar buiten bekend wordt, zoodat niet de noodige maatregelen zijn genomen om de kwade gevolgen er van door een offer weg te nemen. Om al het kwaad dat niet aan het licht is gekomen te niet te doen, opdat het gewas ongestoord zal kunnen groeien, viert men ieder jaar na afloop van den rijstoogst eene plechtigheid, die herinnert aan dergelijke offers bij andere volken op Selebes. Deze plechtigheid heeft plaats bij een plas. De To Laki in het gebied van Kandari, evenals het hoofd van Tinondo, een deel van de inwoners van Rate-rate, en de menschen van Andolo, verzamelen zich daartoe bij het Opa-meer, een grooten plas, die in den drogen tijd in een moeras herschapen wordt. De overige To Laki, hoofdzakelijk dus zij; die aan den rechteroever van de Konawe wonen, het volk van Tinondo en een deel van Rate-rate gaan voor deze reinigingsplechtigheid naar eene plaats die Kolo'imba heet, bij Lalo lai, niet ver van Mowewe. Meer naar het Westen moet nog een klein meertje zijn, O Beka genaamd, bij Laikadanda, waar de inwoners van enkele dorpen zich met hetzelfde doel verzamelen; maar volgens onze zegslieden moet dit eene gewoonte van de laatste twintig jaar zijn. Tijdens ons verblijf in het Kolaka-sche, in de maand Juli, waren juist groepjes menschen naar Kolo'imba gegaan om te offeren.

Kotoeano, de *boeakoi* (priester) van Mowewe vertelde van de geschiedenis en het verloop van de plechtigheid het volgende: Wie den menschen geleerd heeft zoo te doen, wist hij niet te zeggen: Pasa'eno, de heilige van Mowewe, van wien een en ander in het reisverslag vermeld staat, zou het niet hebben gedaan. Vroeger zou

het Opa-meer er niet zijn geweest. Op die plek woonden toen een broer en zuster, die het met elkaar hielden. Tot straf voor deze bloedschande verzonk de grond, en verslond de daarop wonende menschen, waarna de plaats met water werd gevuld. Het schuldige paar wist echter aan de ramp te ontkomen, en begaf zich naar Kolo'imba, waar zij door de daar wonende menschen, die niets van hunne onderlinge verwantschap wisten, gastvrij werden opgenomen.

Toen gebeurde het eens, dat men een feest vierde, waarbij den geheelen nacht gedanst werd (*moloelo*). Toen de hanen begonnen te kraaien, bij het aanbreken van den dag, gaven alle mannen en vrouwen zich aan elkaar over zonder er op te letten met wie zij gemeenschap hielden. Toen zong de man die met zijne zuster was getrouwd: *Toreano molowoe, toendjoemo opoe piha*, „het overschot (worde) moeras, het overblijfsel (is er) absoluut niet meer". Toen hij deze woorden geuit had, kwam het water opzetten. De feestvierenden verschrikten hier zeer van, en in hun doodsangst hakten ze op elkaar in, zoodat het stijgende water rood gekleurd werd door hun bloed: vandaar dat de rivier die daar stroomt ook wel „roode rivier" wordt genoemd. Dat land verzonk te zamen met zijne bewoners. Daarom gaan de nakomelingen van de daar verongelukten ieder jaar naar die plaats om te offeren en te vragen, „dat geen moeras moge ontstaan" (te veel regens zullen vallen), of eene langdurige droogte het land moge teisteren, waardoor het gewas zou worden vernietigd.

De menschen die daarheen gaan om te offeren, slapen eerst een nacht in het naburige dorp Lalo lai. Den volgenden morgen bij het aanbreken van den dag worden de benoodigde kippen geslacht en de rijst gekookt. Aan de plechtigheid nemen vooral jonge mannen en meisjes deel. Is het eten gereed, dan neemt men dit mede naar de offerplaats, waarheen ook de noodige sirih-pinang, kalk en tabak worden gebracht. Alles wordt daar voor-

loopig neergelegd, en men schaart zich tot den reizang (*moloelo*). Waar deze dans als regel alleen in huis mag worden uitgevoerd, doet men het bij deze gelegenheid op den grond; er wordt bij gezongen, maar niet op de trom geslagen. Terwijl men aan het dansen en zingen is, richt de priester een offerstelling, *o tombi*, op. Deze bestaat uit vier paaltjes van pisangstam, die onderling met dwarslatten verbonden zijn; daarop is een vloertje aangebracht. In het midden aan de Oostzijde van dit offertafeltje is een lange bamboestaak geplant, in welks boveneinde twee stukken hout door daarin aangebrachte gaten zijn gestoken, zoodanig dat ze elkaar kruisen; aan de einden van deze stokken zijn lapjes geklopte boomschors als vaantjes gebonden. Ook aan de twee hoeken van het offertafeltje, die naar het Oosten staan, zijn bamboestaken opgericht, waarin voor elk gezin, dat aan de plechtigheid deelneemt, een stokje, waaraan een lapje katoen, is gestoken (zulk een stokje met vlaggetje heet *soesoe'oereoe*). [1]) Op het vloertje liggen eene menigte pinangnoten en sirihbladeren, want elk gezin legt daar twee stuks van iedere soort neer. De toppen van de bamboestaken zijn versierd met bladeren van de *towo'a* (Dracaena) en *dooelé*, eene plant die in het Posso-sche den naam draagt van *kadomboekoe*. Ook *lano meeto* en *lano motaha* vindt men daar. Deze bladeren zijn ook aan den voet der staken en bij de pooten van de offertafel in den grond gestoken. Van de Dracaena moeten zoowel de roode als de groene soort voorkomen, maar ik zag alleen de laatste; beide mogen voor godsdienstige doeleinden worden aangewend. Deze bladeren worden vaak als kwast gebruikt om de zieken met geneeskrachtig (belezen) water te besprenkelen. Volgens het dorpshoofd van Pebanggo zou de voorvader Pasa'eno de Dracaena uit den hemel hebben meegebracht. Naast de *o tombi* is nog eene kleine stelling, *petande* genaamd, opgericht, waarop een deel van de spijzen voor de geesten wordt neergelegd.

Bij het houden van verschillende plechtigheden wordt zulk een offerstellage opgericht. Geschiedt dit tot genezing van zieken, dan legt men er ook half-afgebrande sigaretten als offer op. De To Laki rooken echter de tabak niet en zij die het tegenwoordig doen, hebben het van vreemdelingen geleerd. [5])

Wanneer de priester, *boe'akoi* zijne aanroeping doet, staat hij voor de offerstelling met het aangezicht naar het Oosten gewend. Als dit geschied en de *Loelo*-zang geëindigd is, springen de deelnemers aan de plechtigheid in de rivier, en worden daar door den priester met water besprenkeld. Na afloop van het bad wordt de groote maaltijd gehouden, en als men naar huis terugkeert, neemt ieder eene bamboe geleding met water van die plek mede om de in het dorp achtergebleven bloedverwanten daarmee te besprenkelen.

Deze plechtigheid dient niet alleen om de schadelijke werking van verboden omgang tusschen mannen en vrouwen te neutraliseeren en daardoor het welslagen van den oogst te verzekeren, maar hier wordt ook om kinderzegen gevraagd. Men geeft daartoe zijn wensch aan den priester te kennen. Wie alleen dochters heeft laat vragen om een zoon, wie alleen zoons heeft laat vragen om eene dochter. De priester legt daartoe wat sirih-pinang aan den kant van het water, en roept dan de geesten aan. Nadat hij het verzoek heeft overgebracht, werpt hij de pruimingrediënten in het water. De persoon, die het verzoek aan de geesten heeft laten doen, belooft een offer van een of meer hoenders te zullen brengen, wanneer zijn wensch vervuld wordt. Is een hoen beloofd, dan behooren daarbij vier *siwole* (offerbakje met rijst) te worden gekookt; zijn er twee hoenders toegezegd, dan worden acht *siwole* rijst gekookt, enz. Dit maal wordt genuttigd door het gezin van dengene, die de belofte heeft gedaan, samen met den priester.

De pas beschreven plechtigheid heet *me'akoi.* [6]) Is men vandaar weer in zijn dorp teruggekeerd, dan verricht

men voor de woning van den priester (*boeakoi*) het *moboka*. Daarbij worden twee sarongs op elkaar gelegd, en op dit katoen worden gezet: een kom met water, twee kommen met eieren en een koperen ring. Ieder der gezinshoofden, mannen en vrouwen, houdt dan de hand over de kom met water uitgestrekt, waarna de priester hen wat van het vocht op buik, keel en voorhoofd sprenkelt. Na afloop van deze plechtigheid, die natuurlijk met een maaltijd gepaard gaat, kan met het gereedmaken van de nieuwe akkers begonnen worden. Daartoe worden ook offers gebracht aan de geesten die men aanduidt met den naam *sangia*, *) en die men zich voor een deel voorstelt in boomen te wonen. Te Mowewe zegt men alle gebruiken bij den rijstbouw van den meer genoemden Pasa'eno te hebben geleerd.

Natte rijstvelden hebben de To Laki vroeger niet gekend. Eerst op last van het Gouvernement heeft men hiermede een aanvang gemaakt. Volgens den Heer Van der Klift mogen de eigenlijke To Mekongga geen akkers aanleggen op gronden die met alang-alang-gras of struiken zijn begroeid. Dit zou de zielen der voorouders vertoornen, die de levenden daarvoor zouden straffen. Men mag zijn rijst alleen verbouwen op gronden, die met hout, zij het dan kreupelhout, begroeid zijn (in de Posso-streek heeft men een vooroordeel tegen met alang-alang begroeiden grond; men zegt dat de rijst daar niet zal gelukken, en men is hoogst verbaasd, als men ziet, dat Minahassers en andere vreemdelingen goede oogsten van zulken grond krijgen). [7])

De bewerking van een stuk grond heeft op dezelfde wijze plaats als in het Posso-sche.

De To Laki van Walatoma en verder het Kandari-sche in dooden, wanneer zij de rijst planten een hond. In de boven reeds aangehaalde „Kantteekeningen" van Treffers

*) Waarschijnlijk het Boegineesche *sangiang*, en dan een overgenomen woord.

wordt gezegd: „Het offeren voor en na den oogst bestaat in het slachten van een kip (ongeveer 80 jaar geleden slachtte men een hond" (bl. 227). Op vele plaatsen zal onder invloed van het Mohammedanisme het hondenoffer wel zijn afgeschaft, maar naar hetgeen men ons mededeelde, komt het in het Noorden van Kolaka en Kandari nog veel voor. Als een hond op den rijstakker gedood is, begraaft men hem in een vooraf gereed gemaakt rond gat. (Vroeger heeft men daarin waarschijnlijk alleen zijn bloed laten vloeien, en werd het vleesch van het gedoode dier gegeten; tegenwoordig schijnt het eten van hondevleesch niet meer voor te komen; mijne zegslieden hadden nooit daarvan gehoord naar ze mij zeiden). Op de plek waar de hond begraven is, worden vier of vijf plantgaten gemaakt, waarin enkele rijstkorrels worden gestort. De planten die hieruit opschieten, dragen den naam van *sanggoleo mbae*, „rijstziel". Later als de oogst wordt binnengehaald, worden de aren op deze plek het laatst van alles gesneden.

Gedurende het groeien van het gewas moet alle onnoodige drukte vermeden worden, omdat dit de rijst in haren groei belemmeren zou. Wanneer de rijst gesneden kan worden, wordt er bij den akker geofferd; dit heet *momberepeako*; het offer bestaat uit pinangnoten en sirihbladeren. „Den daarop volgenden dag", vertelt Van der Klift, „mag niemand den tuin naderen of er in komen. Dit is het z.g. *mombado*. Op den derden dag wordt weer geofferd (*nidoedoehi*) en den vierden dag is het weder een dag van *mombado*. Nu volgt op den vijfden dag het z.g. *mombesowi-sowi*. Twee of vier menschen (mannen en vrouwen), meestal van slavenstand, gaan naar den tuin en snijden 4 bossen *hai*, rijst, 2 groote en 2 kleine bossen. Deze bossen rijst (*pinesowi-sowi*) worden op het veld gezet en de menschen keeren terug. Weder is het een dag *mombado*. Den 6en dag is de dag van het *menggokore* (opstaan) en gaan allen oogsten. Allen die er aan deelnemen, moeten des

morgens, wanneer het nog schemerig is, hun huis verlaten en mogen op dien dag niet terugkeeren. Wie eenmaal binnen de omheining is en mee oogst, mag niet weder terugkeeren. Een bezoeker die niet deelneemt aan het oogsten (*mesowi*) mag den akker verlaten als hem dit goeddunkt. Maar is eenmaal het rijstsnijden begonnen, dan mag niemand het veld binnenkomen. Alle buitengewone drukte wordt vermeden; geruischloos en zwijgend wordt aangevangen; doch zijn enkele bossen gesneden, dan begint het vroolijk gekout en heerscht er een opgewekte stemming. Men schertst en lacht en doet nu wat men anders niet mag doen: men geeft elkander raadsels op (*mesinggoeroe koekoe mekoekoe*).

Met de vallende schemering keeren de oogsters naar het dorp terug (eerder mag niet), doch niet voordat ieder twee halmen met een knoop aan elkaar verbonden heeft. Is de oogst afgeloopen en zijn alle rijstbossen (*o hai*) gebracht in de rijsthut (*laika-landa*) te midden van den tuin, dan houden de verbodsbepalingen op van kracht te zijn. Nu heeft het oogst- en offerfeest, het *moloelo* plaats en daarmee is alles, wat met den rijstbouw samenhangt, afgeloopen voor dit jaar". (Orgaan van de Ned. Zendingvereeniging, 1919, bl. 28).

In de omgeving van Mekongga en Mowewe kent men niet de gewoonte, dat de weduwe of de weduwnaar zich gedurende eenigen tijd te onthouden heeft van het eten van rijst. Dit gebruik vindt men alleen in het Noorden in Lapai, Watoe-mendonga, La'iwoei. Daar mag de weduwe gedurende 20 à 30 dagen geen rijst eten. Na afloop van dien tijd stoppen de familieleden haar dit voedsel in den mond, alsof zij gedwongen moet worden het weer te eten; de weduwe verzet zich voor den schijn daartegen.

In het reisverslag heb ik reeds opgemerkt, dat wij nergens in het gedeelte van het land, dat wij hebben bereisd, Colocasia hebben gezien. Men kende dit gewas hier blijkbaar niet. De Metroxylon groeit op vele plaatsen,

en sagoe vormt in dit land nog steeds een voornaam voedingsmiddel. Eenig verhaal omtrent de herkomst van dezen boom wist men ons niet te vertellen.

Wanneer het sluiten van een huwelijk besproken wordt, moet men daarbij ook te rade gaan met een persoon, dien ik boven reeds genoemd heb in verband met het verkoelings- of reinigingsoffer (*mosehe*), namelijk den *tolea*. Elk dorp heeft zijn *tolea*, die steeds gekozen wordt uit eene bepaalde familie. De *tolea* kan zoowel een man als eene vrouw zijn. Zoo is de tegenwoordige functionaris te Mowewe eene vrouw. Alle *tolea* uit de dorpen in de omgeving van Mowewe zijn uit hetzelfde geslacht afkomstig als zij. Soms zijn het lieden uit het volk, *ata*, soms uit den adel, *anakia*. Maar ook de eersten worden door lieden uit den adel geëerbiedigd en gehoorzaamd. De *tolea* werken ook veel met talismans, die uitkomst heeten te geven bij ziekte en ongeval. Zoo bezit de *tolea* van Mowewe een witten steen, die in water wordt gelegd; dit wordt dan belezen, en daarna laat men den patiënt er van drinken. Wij konden den steen niet te zien krijgen, daar hij, volgens het beweren, naar eene andere plaats was gebracht.

Er kan in een dorp wel meer dan een *tolea* zijn, maar een hunner is het hoofd, en de anderen noemt men *ana ndolea*, de mindere *tolea*. Deze worden door den hoofdman naar deze en gene gezonden met eene opdracht, en wanneer de leider ziek is, treedt een hunner in zijne plaats. De *tolea* wordt geacht op de hoogte te zijn van alle mogelijke familiebetrekkingen in het dorp en de omgeving, en wanneer men twee menschen met elkaar wil laten trouwen, moet men eerst de *tolea* raadplegen om zeker te zijn, dat die twee niet op zulk eene wijze aan elkaar verwant zijn, dat eene verbintenis tusschen hen slechte gevolgen zou kunnen hebben. Zijn de familieleden onderling het hierover niet eens, dan beslist de *tolea* of het huwelijk kan doorgaan of niet.

Iemand kan nooit priester, *boeakoi*, en *tolea* tegelijk zijn. Terwijl de laatste betrekking erfelijk is in de familie, kan ieder priester, *boeakoi*, worden. Als iemand een droom krijgt, die hem zegt, dat hij priester zal worden, dan gaat hij bij een *boeakoi* in de leer om al praktizeerende de kunst machtig te worden. Men stelt de betrekking van priester hooger dan die van *tolea*, „want" zei mij 't hoofd van Mowewe, „de *boeakoi* spreekt met de geesten, *sangia*, en de *tolea* spreekt alleen maar met de vrouwen". De vrouwen worden hier speciaal genoemd, omdat zij in huwelijkszaken het hoogste woord hebben.

Wanneer een huwelijksaanzoek moet worden overgebracht, wordt daarmee de *tolea* belast. Zijne macht kwam eertijds ook uit bij gevallen van overspel, want dan kon hij verhinderen, dat de overspeler gedood werd. Hij nam dan een ei in de hand, en trad dengenen, die den schuldige wilden gaan dooden, in den weg met de woorden: „Als gij gaat zal ik dit ei stuk gooien". Men geloofde, dat als de *tolea* dit deed, dien personen eenig ongeluk zou overkomen.

Een overspeler wordt zoowel als de overspelige *oemoapi*, „die om vuur roept", genoemd. Gewoonlijk werd eertijds aan het hoofd de beslissing overgelaten of de schuldigen zouden worden gedood, dan wel of de zaak met eene boete in orde zou worden gebracht. In het eerste geval moesten zoowel de overspeler als de overspelige worden gedood. Was alleen de vrouw gedood, maar ontsnapte de overspeler, dan moest men zoo lang zoeken tot men hem vond, waarop hij werd verslagen. Werd de overspeler tot eene boete veroordeeld (die in den ouden tijd zeer hoog moet zijn geweest; de *toono motoeo* van Mowewe sprak van acht buffels en vier slaven, waaruit de gevolgtrekking kan worden gemaakt, dat alleen lieden uit den adelstand, *anakia*, bij overspel tot een boete werden veroordeeld), dan verrichtte de *tolea* weer het noodige om de kwade gevolgen van deze daad

weg te doen. Hij legde een ei aan den kant van het water en daalde in de rivier af. In het water staande nam hij het ei in de hand, waarna de beide schuldigen er hunne hand op legden. Dan sprak de *tolea*:

Koela soemeke iro (ik reinig of verkoel hen), *ari oemaleke sangginano* (nadat het nemen van zijne vrouw) *tewotoe tioloe* (het ei komt te breken), *tanio hapo-hapo* (alles is voorbij).

Dan sloeg hij het ei stuk met een mes of een steen, en liet het in het water vallen.

Evenals bij nagenoeg alle volken in Indonesië brengt de *tolea* met het huwelijksaanzoek een pakje pruimingrediënten aan de ouders van het meisje, en laat dit daar achter. Na enkele dagen gaat hij er weer heen om te vernemen of het gebrachte gepruimd is, wat tevens het teeken is, dat het aanzoek is aangenomen. Is dit het geval, dan wordt een dag bepaald, waarop men te zamen zal komen om over den bruidschat te onderhandelen (*mewindehako*). Bij den bruidschat, *somba*, spreekt men van een aantal „stuks", *kasoeno*. Dit is even als bij de Posso-toradja's steeds een tiental. Naar mijne onderzoekingen in verschillende plaatsen zijn er voor den gewonen man 20 tot 40 „stuks" (*kasoeno*) noodig; soms nog met een buffel er bij. Voor iemand uit den adelstand, *anakia*, is tweemaal zooveel noodig. In Sanggona sprak men zelfs van 140 „stuks" voor een *anakia*. Die „stuks" bestaan uit allerlei voorwerpen — een baadje is een stuk, koperen borden en ketels, potten, sarongs, van alles brengt men bijeen om het vereischte aantal te krijgen. Dikwijls ook hoort men spreken van een tiental met vier eenheden: 34, 44, enz. Deze vier zijn dan meestal vier guldens en bestemd voor den *tolea*, als eene belooning voor zijne moeite. Volgens Van der Klift (Orgaan Ned. Zend. Ver. 1920, bl. 15) bestaat de belooning voor den *tolea* in een baadje en een gevlochten rijstbordje vol rijst: „*Pombatoetoe toleja* noemt men dat, d.w.z. 't tevreden stellen van den *toleja*. Wanneer men dit niet zou doen zouden

de gevolgen verschrikkelijk zijn voor het jonge echtpaar. Ze zouden voortdurend hoesten en geen of doode kinderen krijgen. Men zorgt dan ook dat er geen *motipoe* plaats heeft, d.w.z. dat de *toleja* niet te kort komt".

Het schijnt dat er onder de To Laki neiging bestaat om den bruidschat op te drijven, en daaraan meent het Bestuur te Kolaka een eind te kunnen maken door de grootte van den bruidschat vast te stellen. Er is dan bepaald, dat voor een meisje uit den adelstand, *anakia*, niet meer dan veertig gulden mocht worden geëischt; een dorpshoofd zou niet meer dan twintig gulden te betalen hebben voor zijne vrouw, en de gewone man zou met *f* 11,50 kunnen volstaan. Zooals het gewoonlijk met zulke regelingen gaat, trekt niemand er zich iets van aan. Bij al mijne onderzoekingen in deze richting heeft niemand zelfs eenige melding van deze regeling gemaakt. Aan de instelling van den bruidschat zit veel te veel vast, dan dat een Bestuursambtenaar daarin maar eventjes verandering zou kunnen aanbrengen.

Het uitbetalen van den bruidschat neemt gewoonlijk veel tijd in beslag, want er moeten ook allerlei geschenken bij worden gegeven, zooals aan de moeder en haar die de bruid toen zij nog klein was, heeft gedragen. Deze geschenken dragen den naam van *perano-rano mba'aha*, „voor het vuil maken van den schoot (Orgaan Ned. Zend. Ver. 1920, bl. 15).

De bruidschat is voor alle dochters uit hetzelfde gezin niet even hoog. Zoo is hij voor de oudste van een aantal zusters meestal hooger dan voor de jongeren. Als reden hiervoor geeft men op, dat de oudste dochter een grooter aandeel in de erfenis harer ouders krijgt dan hare zusters. Zijn het oudste en het jongste kind meisjes, en de overige jongens, dan is de bruidschat voor beiden even hoog, en dit almede in verband met het erfrecht, waarover beneden, dat in zulk een geval aan beide meisjes een even groot aandeel toezegt. Voor eene eenige dochter is de bruidschat op denzelfden grond

hoog. Pombili, het voormalige distriktshoofd van Sanggona, vertelde mij, dat ingeval iemand uit den adel drie dochters heeft, hij voor de eerste 100, voor de tweede 80 en voor de derde 70 „stuks" als bruidschat zou eischen. Huwt een meisje eerder dan hare oudere zuster, dan moet hare echtgenoot aan de laatste een geschenk geven (bij den adelstand meestal een buffel), dat den naam draagt van *poliasako*, „voor het voorbijgaan".

Van een tegengeschenk dat de familie van de bruid aan die van den bruidegom geeft, heb ik onder de To Laki niets vernomen. Scheidt de man van zijn vrouw, zonder dat de laatste schuld heeft, dan verliest hij ook den betaalden bruidschat. Is de echtscheiding echter een gevolg van eenige fout bij de vrouw, dan is zij verplicht hem terug te geven. Wanneer de man sterft voordat de som voor zijne vrouw betaald is, dan zal een broer van den overledene zich haasten de schuld af te doen, vooral wanneer er een kind uit dat huwelijk is, want anders zou de familie van den overledene haar recht op dat kind verliezen.

Van iemand die uit een ver verwijderde streek komt, eischt men gewoonlijk, dat hij den bruidschat afbetaalt voordat hij als echtgenoot wordt toegelaten. Maar onder menschen die elkaar kennen, en gewoonlijk min of meer aan elkaar verwant zijn, komt de jonge man dadelijk nadat overeenstemming is verkregen over den te betalen bruidschat, bij de ouders zijner bruid inwonen. Feitelijk zijn zij dan reeds een paar, maar zoolang de bruidschat nog niet is afgedaan, is het huwelijk nog niet officieel. De jongeman volgt alle bevelen zijner (aanstaande) schoonouders op; hij maakt nog geen eigen akker, maar werkt samen met zijne bruid op het veld harer ouders. Ook wanneer de bruidschat is afbetaald, blijft het jonge paar soms een deel van de woning der vrouw bewonen; maar het staat den man vrij een eigen huis te bouwen. Dit moet echter altijd opgericht worden in het dorp, waar de vrouw woont. Is de man uit eene andere plaats, en wil hij zijne vrouw daarheen brengen, dan kan dit

alleen gebeuren, wanneer de vrouw zelve, hare naaste bloedverwanten en de oudsten van het dorp daarin toestemmen. Zoo zij dit niet doen, dan schrijft de adat voor, dat de man in de woonplaats van de vrouw blijft.

Wanneer het huwelijk naar alle regelen plaats heeft, komen alle belanghebbenden aan den vooravond van den dag waarop de bruidschat zal worden overgegeven, in het huis van de bruid samen. Daar worden dan aan het jonge paar allerlei raadgevingen medegedeeld, hoe zij zich in het huwelijk hebben te gedragen. Den daarop volgenden dag wordt de door de familieleden bijeengebrachte rijst gekookt; soms wordt er een buffel bij geslacht, maar gewoonlijk doet men het met eenige hoenders af. Van de eigenlijke huwelijksvoltrekking vertelt Van der Klift als ooggetuige het volgende:

„Men neemt plaats tegenover elkaar. De *toleja* zit in het midden, voorzien van een gevlochten bordje, *siwole*, en een soort els, *wisole* of *pehoewe* genaamd. Op de *siwole* liggen een paar arm- en beenringen van koper (*kalenggalaro*).

Eerst gaat de *powoeleja* (sirihbak) rond en wordt er gepruimd (*mewoele*). Dan neemt de *toleja* haar *siwole* met de ringen, steekt de els er onder, en terwijl ze de *siwole* op de els op en neer laat dansen, zingt ze:

Een, twee, drie, vier,
Ik speel met mijn els,
Hij treft N. N. en N. N.
Mogen ze gezond zijn,
Mogen ze frisch zijn,
Mogen ze 't koel hebben.

Nu geeft de vader der bruid zijn a.s. schoonzoon wat sirih te pruimen en deze geeft dit aan zijn a. s. schoonvader. Vervolgens wisselt de heele familie de door hen gemaakte pruimpjes. Dit is het teeken, dat men zich verzwagert, en men noemt deze handeling: *mondindihake niwoele*, het aanreiken (aan elkaar) van de pruimpjes". (Orgaan Ned. Zend. Ver. 1920, bl. 14-15).

Door den Heer Van der Klift weten we ook, dat het huwelijk door schaking bij de To Laki bestaat: „Het *mombetoehangako* is: het ontvoeren van het meisje door haar beminde. Dit komt nog al eens voor en is wel eens door de ouders gewild, wanneer zij om een of andere adatbepaling hunne toestemming niet kunnen geven, ook waar zij dit gaarne zouden doen". Na de schaking spoort de vader van het meisje zijne dochter op, waarna eene uiteenzetting volgt, waarbij de vader zich zeer boos toont. Langzamerhand wordt hij gekalmeerd, en meestal eindigt het geval met de bewilliging van den vader in het huwelijk, wanneer overeenstemming is verkregen ten opzichte van den te betalen bruidschat, en de schaker hem nog bovendien beloofd heeft eene boete te betalen, die den naam draagt van *mohaki penao*, voor het ziek maken van het hart, d. i. voor de beleediging (Orgaan Ned. Zend. Ver. 1920, bl. 13).

Naar de gebruiken bij zwangerschap en geboorte heb ik geen bepaald onderzoek ingesteld, omdat deze voor het doel, waarvoor gegevens worden verzameld, van weinig beteekenis zijn. Van der Klift deelt in het Zendingsblad van Rotterdam (No. 25, Mei 1918) mede, dat op den 2den, 4den, 7den of 8sten dag na de geboorte, de kleine voor het eerst wordt gebaad; ook de ouders en de andere kinderen nemen dan een bad. Bij deze gelegenheid wordt een feestje aangericht, waarbij veel rijst wordt gekookt en een of meer kippen worden geslacht.

De tanden worden algemeen gekort, zoowel van boven- als van onderkaak. Velen verstaan de kunst van het tandenkorten. Eenige belooning schijnt de operateur voor zijne moeite niet te krijgen.

Jongens en meisjes tatoueeren elkaar op de armen, de beenen en de borst. Het aangezicht wordt nimmer beteekend. Voor deze bewerking wordt de huid tusschen een gespleten stukje hout geklemd, waarna men er met een mes lichte insnijdingen in maakt. Gewoonlijk wordt een lange lijn getrokken, waarop kleine dwars-

streepjes worden gesneden: ++++++++++++++

Op de borst brengt men meestal eene golvende lijn aan

met dwarsstreepjes: ++++++++++++++

De wondjes worden vervolgens met houtskool ingewreven. Dit tatoueeren draagt den naam van *mesadaki*, welk woord volgens den Heer Van der Klift de wijze van kerving der huid aanduidt. Meestal wordt dit werk in den oogsttijd gedaan, wanneer men vroolijk gestemd is. Op de meermalen gedane vraag met welke bedoeling men elkaar tatoueert, kreeg ik steeds ten antwoord: „Het dient alleen om zichzelf mooi te maken".

Men kent ook de gewoonte om zich brandwonden op de armen te maken. Hieraan hecht men eene bepaalde beteekenis, want meermalen werd mij te kennen gegeven, dat hij die geen brandwonden op de armen heeft, later na zijn dood, geen vuur in het hiernamaals kan krijgen.

Vuur maakte men, voordat lucifers bekend waren, op tweeërlei wijzen: met den vuurslag en met de vuurzaag. Voor de eerste manier van vuurmaken wordt een scherf van een porceleinen schotel (*o tinggoe*) gebruikt, waartegen een stukje zwam (*o waroe*) van den arenpalm wordt gedrukt. De scherf slaat men schampend tegen een drogen bamboe aan, en de vonk die daardoor ontstaat, doet het zwam gloeien. Dit wordt dan op wat droge bast van de kokosnoot gelegd, en zoo wordt het vuur verder aangekweekt. De vuurzaag bestaat uit twee latten van zeer droge bamboe, *po'eri* genaamd. Met de eene lat zaagt men langs eene gleuf, die dwars in de andere lat is aangebracht. Het zaagsel dat hierdoor ontstaat, en dat *oemese* heet, valt onder de lat; dit vat vuur, dat voorzichtig aangewakkerd wordt.

Wanneer een huis is afgebrand, wordt in de overige woningen alle vuur gedoofd. Dan wordt nieuw vuur aan-

gemaakt omdat gebleken is, dat het oude vuur gevaarlijk is. Zoodra iemand overleden is, wordt aan den voet van de trap van het sterfhuis een vuur aangelegd.

Ook de To Laki kennen het gebruik om steenen gloeiend heet te maken, en ze dan in een bak met water te dompelen, waardoor dit oogenblikkelijk gaat koken. Men noemt dit *mewoendo* „zweeten". Dit wordt aangewend als geneesmiddel bij kraamvrouwen, en bij lieden wier milt opgezet is. De patiënt wordt daartoe met een doek overdekt, zoodat de damp die uit het water opstijgt, tegen het lichaam slaat. Soms gaat de zieke met de beenen van elkaar boven den bak staan, zoodat de damp van het water langs het lichaam trekt. Sommigen beweren de kunst te verstaan om het water te belezen. Wanneer iemand met eene vergroote milt op deze wijze wordt gecureerd, wordt daarbij „de bezitter van den buik" aangeroepen. De bezweringsformule bij deze gelegenheid luidt: *Watoe rondi, bea kamba, la mosoi ke belino, ano la moreo, koe la pamoeleto, aoe peloeakoto ano ari-ari.* [8]) De Heer Van der Klift verklaarde, dat van deze woorden geen verstaanbare zin is te maken.

Wat de kleeding betreft hebben de Heeren Sarasin op hunne reis reeds opgemerkt, dat in het binnenland van Mekongga en Kandari veel minder geklopte boomschors gedragen wordt dan in Midden Selebes. „Es kann wohl sein", merkt Dr. F. Sarasin op (Reisen, I, 359—360), „dass die geistig und körperlich im Durchsnitt niedriger stehenden Völker der südöstlichen Halbinsel leichter fremden, mit der Macht des Stärkeren auf sie einstürmenden Einflüssen nachgeben als die selbstbewussten, höheren Toradja-Stämme im Herzen der Insel". Overwegend wordt katoen gedragen. „Die einheimische Fuja-industrie steht auf niedriger Stufe. Die von Männern und Frauen getragenen Baumbastjäckchen sind schmuck- und kunstlos, einförmig rotbraun gefärbt. Zwei Klopfsteine, die wir erhielten, stammten nach Angabe vom Matanna-see". [9])

Wijzelven zagen op onzen tocht geen foeja dragen.

Alleen wanneer men op den akker werkt, schijnt men nog vaak kleeding van boomschors te gebruiken. Ze zal wel spoedig geheel verdwenen zijn. De Heer Van der Klift meende, dat er nu reeds veel minder foeja gebruikt wordt, dan vijf jaar geleden, toen hij pas in dit land kwam.

Voor de bereiding van foeja wordt de bast genomen van den *kawondoe-*, *oesangi-*, en *abo*-boom. Nadat de zachte binnenbast van de buitenschors is gescheiden, wordt de eerste gedroogd (*nipoeai*), en vervolgens drie dagen in water te weeken gelegd. De reepen weeke bast worden met de randen over elkaar op een plank van hard hout gelegd, en dan beklopt met een hamertje van steen, waarin inkervingen zijn aangebracht om te voorkomen, dat de bast zal splijten. De steen, die den naam draagt van *o seha*, is in een handvat van rotan gevat, waardoor de slag er van zeer veerkrachtig is. Wanneer de stof dun genoeg is, wordt ze te drogen gehangen. Uit de aldus verkregen lappen snijdt men baadjes: die voor mannen zijn korter dan de baadjes voor vrouwen. De laatste worden aan den onderkant (*pombarahino*) en langs den hals (*pombe'oeloeno*) wel met rood, wit en geel katoen versierd, dat er met plantenvezels opgenaaid wordt. Wanneer zulk een foeja baadje, *baboe ngginawoe*, gereed is, wordt het met kokosolie ingewreven, en vervolgens opgeborgen op het rekje, *o waha*, dat boven den haard is aangebracht.

Bij de Maronene in het zuidelijk deel van dit schiereiland schijnt men nog een soort grasrokjes te kennen. Elbert vertelt er van (Die Sunda-Expedition, 8, 268): „Besonderer Beliebtheit erfreuen sich die Ringtänze, bei denen die beteiligten Männer unbekleidet, und die Frauen mit Röckchen aus Palmblattstreifen, ähnlich wie im Kraton des Kulturstaates Buton die Prostituierten (*padjogi*, Tänzerin) auftreten" [10]. Overal waar ik onder de To Laki geweest ben, heb ik navraag gedaan of ook bij dit volk iets van dergelijke rokjes bekend is; maar het antwoord luidde overal ontkennend.

In den oogsttijd zijn de vrouwen gewend zich te sieren met bladeren van welriekende planten en boomen, waaronder de *sanggoela*, de *gola-gola*, de *wolimoende* en de *warasi to loe*, die ik geen van alle nader bepalen kan. In de haarwrong worden vaak takjes van de *banggi* gestoken.

Reeds enkele malen is een reidans met zang, of trombegeleiding genoemd, het *moloelo*. In het dorp Singgere hadden we gelegenheid de uitvoering van een paar soorten van het *moloelo* bij te wonen. Men onderscheidt *moloelo dimba*, waarbij de maat door een trom en bekken aangegeven wordt, en het *mosoesoea*, waarbij gezongen wordt en de trom zwijgt. Van den zang kent men nog vijf soorten: *oehoehoe, hoina, sindawa, owe-owe* en *anakoe*. Men zong ons een stuk van deze onderdeelen van het *loelo* voor, maar ik heb daarbij niet kunnen merken, dat er onderscheid is in de over het geheel eentonige en sombere wijs. [11]) Terwijl men zingt, houdt men elkaar bij de handen vast, en beweegt zich met langzame passen van links naar rechts.

De pas van den reidans, waarbij de trom wordt geslagen, is veel levendiger. Ook hierbij beweegt men zich van links naar rechts. De linkervoet wordt voorgezet, waarna deze tweemaal wordt opgelicht met den hiel op den vloer, als om de maat te slaan. Dan trekt men den linkervoet weer naast den rechter, beide beenen worden om beurten op en neer bewogen, waarna met het rechterbeen hetzelfde gedaan wordt als zooeven met het linker. Hierna doet men twee passen naar rechts, en dezelfde bewegingen van zooeven worden herhaald. Onder dit dansen worden ook de handen, die elkaar vasthouden rhytmisch op en neer bewogen. Dit dansen met de trom mag alleen gedaan worden in de woning van den priester *boeakoi*. Het dansen waarbij gezongen wordt, mag in elk huis gedaan worden. Slechts bij uitzondering heeft dit *moloelo* op den grond plaats. Men vertelde mij dat deze reidans door een der vorsten, Bokeo, van Mekongga is ingevoerd, waarom hij den bijnaam gekregen heeft van Sangia niloelo.

Dit dansen heeft bij allerlei gelegenheden plaats: bij den aanvang van de akkerwerkzaamheden, bij het planten en na den oogst; in den ouden tijd, wanneer men van een sneltocht teruggekeerd was, werd gedanst; bij een bruiloft. Men kan zeggen, dat het *loelo* eene uiting is van blijdschap, zoodat het bij elke gelegenheid gedaan wordt, waarbij veel menschen te zamen zijn met een vroolijk doel. In tijden van ziekte en begrafenissen wordt er dan ook niet ge-*loelo*.

Van zon, maan en sterren heeft men mij niet veel kunnen vertellen. De mythe waarin wordt verhaald, dat de sterren de kinderen zijn van de maan, en dat de zon vroeger ook kinderen had, maar dat ze ze op at, kennen de To Laki ook. De sterrengroep der Pleiaden draagt den naam van Monoenoe, maar eenig verhaal schijnt er niet aan verbonden te zijn. Wanneer er aardbeving is, roept men: „Wij zijn er nog!" [12])

Men geeft aan de dagen namen in verband met de maanstanden. De maandagen zijn:

1. *Mata loso* (als de maan even te zien is),
2. *riolo*,
3. *mata nggawe*,
4. *tombara kawe*,
5. *merawoesi*,
6. *mehaoe-haoe*,
7. *mata tindo*,
8. *tombara tindo*,
9. *mata nde'oeë*,
10. *tombara te'oeë*,
11. *to'eno*,
12. *mata leleanggia*,
13. *tombara leleanggia*,
14. *molamboe*,
15. *mata momehe*,
16. *tombara momehe*,
17. *riolo*,
18. *mata nggawe*,
19. *tombara kawe*,
20. *merawoesi*,
21. *mehaoe-haoe*,
22. *mata tindo*,
23. *tombara tindo*,
24. *mata nde'oeë*,
25. *tombara te'oeë*,
26. *to'eno*,
27. *mata leleanggia*,
28. *tombara leleanggia*,
29. *wawo ndoaha*,
30. *mata mboesoe*, *)

*) Dr. Elbert heeft zich in Deel I, blz. 267 van zijn werk „Die Sunda-Expedition" vergist, waar hij de namen van de maandagen opgeeft als de namen der maanden.

Ik vond hier ook eene eigenaardige verbinding van den windrooster met de namen van de dagen. Wanneer men op de jacht zijnde een hert heeft gewond, en men weet niet welken kant men op moet gaan om het dier te zoeken, legt men vier stukken hout kruiselings over

elkaar: Men heeft dus een windrooster met acht hemelstreken. Dan begint men te tellen bij de punt die naar het Oosten wijst, *Mataloso*, de volgende punt is *riolo;* daarna *matanggawe* en zoo verder tot *mata ndeoeë* weer op het Oosten valt. Men telt zoolang voort tot men den naam genoemd heeft van den dag, dien men op dat oogenblik heeft, en dan gaat men zoeken in de richting, die de stok aangeeft, waarop de naam van den dag is gevallen.

Men gelooft ook aan lieden, die zich in weerwolven kunnen veranderen. Zij nemen de gedaante van een kat, een hond of een varken aan. Wanneer zulk een dier de faeces van een mensch op eet, moet die persoon sterven. De To Laki kennen ook den reus Nggalamboro, die in de verhalen der Moriers als menscheneter optreedt. Men vertelde mij ook nog van een anderen reus, Ndonoha geheeten, die eveneens menschenvleesch eet. Hij moet bij den berg Tambora wonen, maar eenig verhaal omtrent hem ben ik niet te weten gekomen.

Ik moet hier nog eenige gegevens omtrent de huisdieren laten volgen. Boven heb ik reeds medegedeeld, dat de hond bij verschillende gelegenheden als offerdier wordt geslacht. Bij alle plechtigheden waarbij sprake is van „verkoelen", van een „warmen", d. i. ongezonden toestand, moet een hond worden gedood. Het hoofd van Pehanggo deelde mij mede, dat bij de nadering van eene besmettelijke ziekte, en wanneer deze weer is afgetrokken, een hond wordt gedood.

Aan het gedrag en de geluiden van een hond schijnt men geenerlei beteekenis te hechten. Althans zoo zei

men. Dat een hond geesten zou zien had men nooit gehoord: wanneer het dier een gehuil aanheft, waarvoor geen natuurlijke oorzaak is, jaagt men hem weg, maar alleen omdat dit geluid onaangenaam is. Ten opzichte van de gevoelens der To Laki in de bezochte streek omtrent den hond is duidelijk Mohammedaansche invloed te bespeuren. Jaren geleden, vertelde de *boe'akoi* van Mowewe mij, toen de tegenwoordige priester van deze plaats nog klein was, viel er in dit gebied een aschregen. Deze was gezonden door zekeren Said, een man die geen navel had en wiens lichaam geheel met haar begroeid was. Deze man was van Mekka gekomen, en had zich tijdelijk te Kolaka gevestigd. Men had hem, zonder dat hij het wist, stukjes hondenvleesch laten eten. Toen hij dit genuttigd had, kwam hij te weten wat men had gedaan, en toen sprak hij: „Nu gij mij hondevleesch te eten hebt gegeven, zal er een groot ongeluk gebeuren". Toen liet hij den aschregen komen, die twee dagen lang aanhield (dit moet gebeurd zijn bij de uitbarsting van de Tambora). [13])

De kat, *o meo*, geniet al even weinig onderscheiding als de hond. Eenig verhaal met betrekking tot de invoering van dit dier kent men niet. Een kat belachen of bespotten wordt nergens voor ongeoorloofd verklaard, of gevaarlijk geacht. Verhalen omtrent katten aan welke eenige opdracht werd gegeven, bestaan niet. Alleen achten sommige lieden het gevaarlijk om een kat te slaan; er zou daardoor een watervloed kunnen ontstaan. Ook schroomt men een kat te dooden, zelfs als zij kuikens eet. Sterft een kat, dan wordt het kreng eenvoudig in de wildernis geworpen, waar het gewoonlijk door honden wordt verscheurd. De *tono moetoeo* van Mowewe vertelde, dat een dappere hond nog wel eens in een lap wit katoen gewikkeld en begraven wordt, wanneer het dier is gestorven; maar bij een kat doet men dit nooit. Dezelfde zegsman deelde mij ook mede, dat men wel eens een kat baadt, als er in langen tijd geen regen gevallen is.

Men denkt dat het na zulk eene handeling spoedig zal gaan regenen. Ik vermoed echter, dat men dit gehoord of afgezien heeft van de vreemdelingen in de strandplaats Kolaka.

Ook het gedrag van hoenders, het kraaien van hanen op ongewone tijden, schijnt voor deze menschen geen beteekenis te hebben. Alleen als een kip den inhoud harer eieren uitslurpt, is dit een gevaarlijk teeken, dat de eigenaar van het dier met ongeluk bedreigt. De kip wordt dan dadelijk gedood. Sterft een kip in haar broedmand, dan bewaart men enkele van hare beenderen. Deze draagt men steeds bij zich, want dan zal men steeds in zijn eigen woning sterven.

Het laten vechten van hanen heeft de To Laki van de Boegineezen geleerd. Nu en dan, wanneer men lust daartoe heeft laat men zijne hanen tegen elkaar vechten, maar dit kwaad heeft blijkbaar nog geen groote afmeting aangenomen. Jammer is dat het toestaan van het houden van hanegevechten in de kustplaats Kolaka zoovele binnenlanders daarheen lokt. [14])

Hoe de buffels in het land zijn gekomen weet men niet te vertellen. Het oude hoofd van Mowewe gaf mij de verzekering, dat er reeds buffels in het land waren, toen de beide hemelingen zich hier als vorsten vestigden. Het eten van vleesch van witte buffels afkomstig, is vrij algemeen. Zelfs de Bokeo van Konawe en de Mekole van Tinondo eten het. Dat de Bokeo van Mekongga er zich van onthoudt, kan in verband met het pas gezegde een gevolg zijn van den invloed van Boegineezen en Loewoeërs, met wie deze waardigheidsbekleeder in gestadig verkeer heeft gestaan.

Bij de gebruiken aan het koppensnellen verbonden zal ik wat langer stilstaan. In zijne „Kantteekeningen" zegt Treffers op bl. 227: „Sneltochten worden niet speciaal na den oogst gehouden, doch meer om bij ziekten (malaria) de geesten tevreden te stellen, ook wel bij een huwelijk, eén sterfgeval of het bouwen van een groot

huis". Wanneer men bij volken als Toradja's, To Mori, To Laki van „koppensnellen" spreekt, moet men wel onderscheid maken tusschen het koppensnellen als gevolg van een oorlog, en het halen van menschenhoofden naar aanleiding van eenige gebeurtenis. Bepaalde oorlogen schijnen de To Laki, onder wie ik gereisd heb, nooit gevoerd te hebben. De *tono moetoeo* van Mowewe sprak alleen van een strijd tusschen zekeren Opoe Kolaka en Opoe Mangole, eene Boegineesche nederzetting, ongeveer een uur ten Noorden van de strandplaats Kolaka. In dien oorlog hadden de To Laki den Opoe Kolaka geholpen en hem de zege helpen behalen.

Aanleiding tot het halen van een menschenhoofd (*monga'e* = koppensnellen) was naar algemeen getuigenis een sterfgeval, en wanneer aan den *tadoe* in den droom werd geopenbaard, dat men er op uit moest trekken om gezond te blijven. Dat een menschenhoofd voor het sluiten van een huwelijk noodig zou zijn geweest, ontkende men. Deze telkens geuite meening onder Europeanen, dat namelijk voor een huwelijk een menschenhoofd noodig zou zijn geweest, berust voor de stammen, die Selebes bewonen, op een misverstand. Hier is nooit voor een huwelijk „een hoofd noodig" geweest. Maar het gebeurde wel, dat een meisje het aanzoek van een jongeling weigerde en hem verweet, dat hij een lafaard was, omdat hij nog nooit met een troep koppensnellers was mee geweest. Dan sloot hij zich bij de eerste de beste gelegenheid aan bij een troep die er op uit ging, om door het toonen van moed het hart van het meisje te winnen. Het kwam hier dus op het betoonen van moed aan, en niet op het aanbrengen van een menschenhoofd. De aanleiding tot het organiseeren van zulk een sneltocht was een huwelijk nimmer.

De tijd waarop men uittrok om een kop te zoeken viel steeds gedurende den oogsttijd en vlak daarna. Voor dien tijd had men de handen te vol met het bewerken en onderhouden der akkers.

Ik noemde zooeven den *tadoe*, een woord dat in vele talen van Selebes de beteekenis heeft van „voorganger". Evenals men voor huwelijkszaken een bepaalden raadgever heeft in den *tolea*, en voor ziektegevallen in den *boeakoi*, had men vroeger ook een deskundige in koppensnellerszaken in den *tadoe*. Elk dorp had er een, en wanneer de functionaris kwam te overlijden, of te zwak werd voor zijn werk, werd hij door iemand uit dezelfde familie, een zoon of een neef vervangen. De *tadoe* bracht offers aan de geesten *sangia*. Een der hemelingen uit den ouden tijd die den naam van Sangia mbongae draagt, zou den menschen het koppensnellen hebben geleerd. De *tadoe* ging er op slapen, om in den droom te weten te komen wanneer de geesten wenschten dat men er op uit zou trekken. Hadden de geesten in deze hun wil geopenbaard, dan gebeurde het vaak dat de *tadoe* ongesteld werd, en niet mee kon trekken. Hij werd dan eerst beter, wanneer de troep met een hoofd was teruggekeerd. Men wiesch hem dan het hoofd en de schouders, en als hij de scalp had aangeraakt, werd hij weer beter.

Het ambt van priester, *boeakoi*, en dat van *tadoe* waren nooit in een persoon vereenigd. Al was de opvolger van den *tadoe* nog nimmer mee geweest op een tocht, dan kon hij toch *tadoe* worden, omdat hij inmiddels de noodige lessen van den vorigen functionaris had ontvangen. Gewoonlijk ging de *tadoe* met de uittrekkende mee, en onderweg lette hij op vogelgeluiden en op andere teekenen, die den strijders geluk moesten brengen of die ongeluk voorspelden. Vooral werd acht gegeven op een klein vogeltje, *soei* genaamd. Maakt dit diertje een jodelend geluid, dan is dit een teeken van geluk; klinkt zijne stem piepend, dan voorspelt dit niets goeds. In het dagelijksch leven heeft het geluid van de *soei* verschillende beteekenis voor den man en voor de vrouw. Hoort een man het geluid rechts van zich, dan zal hij voorspoedig wezen; links gehoord voorspelt het hem ongeluk. Maar voor eene vrouw geldt juist het omgekeerde: hoort zij het rechts

dan dreigt haar ongeluk, verneemt zij het links, dan zal zij voorspoed hebben. Op reis zijnde is het vliegen van de *soei* over den weg van links naar rechts voor een man een slecht teeken; voor eene vrouw daarentegen gunstig.

Ook op de jaarvogels, *o hoa*, heeft de *tadoe* zijn aandacht gevestigd. Zijn een troep van deze vogels in het bosch aan het vechten of krakeelen, dan zal men geen vergeefschen tocht naar den vijand maken. Vliegen zij echter doelloos rond, dan is het beter om zijne onderneming op te geven, omdat men ongelukken zal krijgen.

Niet in overeenstemming met de gangbare meening onder andere volken in den Archipel is, dat het voor den troep een gunstig teeken zou zijn, wanneer een zwarte slang zijn pad kruist. Toen het hoofd van Mowewe mij hierover sprak, vertelde hij mij ook van een geval dat hij met een landschildpad (*kolopoea*) had gehad. Toen hij eens op weg was naar de strandplaats Kolaka, kruiste zulk een dier zijn weg. Hij ving het en bracht het naar den voet van een boom, waar hij de gevangene met eene kleine heining omringde, zoodat zij niet kon ontsnappen. Verder stak hij het dier zeven haantjes-duiten in den bek, en vervolgde toen zijn weg naar het strand. Daar gaf hij zich over aan het dobbelspel, en zie, zoolang de schildpad in het leven bleef, won hij voortdurend.

In het dagelijksch leven is men bang voor de verschijning van een zwarte slang. Wanneer men er eene onder het huis ziet doorgaan, zou men die woning eigenlijk moeten verlaten, want anders zouden alle bewoners er van moeten sterven. Maar de gevolgen van dit kwaad kunnen worden weggenomen door eene verkoelingsplechtigheid (*mosehe*), die in zoo'n geval meestal door den *tolea*, den huwelijksmakelaar wordt verricht.

De wapenen die de To Laki gebruiken zijn door de Sarasins in hun werk „Reisen in Celebes" beschreven. „Nach dem Vorhandensein von Pfeil und Bogen fragend", voegen zij er aan toe, „hörten wir, sie seien nicht mehr in Gebrauch; man kannte aber das Gerät von früher und nannte es *opidi*". (I, 343). In zijne „Kantteeke-

ningen" zegt Treffers: „Pijl en boog zijn in het geheele land, evenals het blaasroer, alleen nog bij herinnering bekend" (224). [15])

Wanneer een jongeman mee wilde trekken om een menschenhoofd te zoeken, ging hij daartoe aan den *tadoe* verlof vragen. Hij nam daartoe een geschenk voor hem mede, een zwaard, een lans, of ook wel een paar stukken ongebleekt katoen. De *tadoe* moest dan uitmaken of de jongeman ongedeerd van de onderneming terug zou keeren, en of hij een hoofd zou machtig worden. Soms liet de *tadoe* zich nog meer geven voordat hij den jongen man toestemming gaf om mee te gaan, en hem toezegde dat hij een hoofd zou krijgen. Pasgenoemd geschenk draagt den naam van *paramai*.

Men geloofde dat het de *tadoe* was die het menschenhoofd gegeven had, wanneer het iemand gelukt was een kop te veroveren. Door de gebeden en de waakzaamheid van den *tadoe*, en niet het minst door zijne magische kracht speelt hij den strijders den vijand in de hand. Ik twijfel er dan ook niet aan of de *tadoe* bij de To Laki verrichtte evenveel magische handelingen om zijn doel te bereiken als de oorlogspriester bij de Toradja's. Men kon of wilde mij er echter niets van vertellen.

Zooals gezegd is, was meestal een sterfgeval de aanleiding dat men er op uittrok. Daartoe vroegen de To Laki aan den Westkant van de Konawe toestemming aan den Bokeo van Mekongga. Zoolang het lijk van een lid van het Bokeo-geslacht boven aarde stond, mocht er niet worden gesneld, want in dien tijd mocht geen rumoer worden gemaakt, en geen bloed mocht op de aarde worden gestort.

De To Laki van den rechteroever der Konawe vereenigden zich nooit met die van den linkeroever om er gezamenlijk op uit te trekken. Meestal ging men in kleine troepen, en het kon soms 2 of 3 maanden duren voordat men van zulk eene reis was teruggekeerd. Het doel van de reis was steeds hetzelfde: het land der Maronene, en het eiland Moena, dat door de To Laki

Woena wordt genoemd. De lieden van Mekongga schijnen gewoonlijk niet verder dan het land der Maronene te zijn gegaan. Wanneer zij van de bergen in deze landstreek afgedaald waren, was hun eerste werk een *padoelai* te zoeken. Met dezen naam werd iemand uit die streek afkomstig aangeduid, die bereid gevonden werd om den strijders den weg te wijzen om zoo spoedig mogelijk een menschenhoofd te krijgen. Tot belooning voor zijn verraderswerk kreeg de *padoelai* een zwaard, een speer of ook wel vier rijksdaalders.

De andere To Laki zochten hun veld van operatie gewoonlijk verder. Men reisde overland tot aan de Zuidkust van het schiereiland, waar men tegenover het eiland Moena uitkwam. Daar huurde men vaartuigen, waarmee men naar het eiland overstak.

De taktiek die men volgde, was die welke ook bij andere Indische volken werd gevolgd: Men liep stilletjes door de wildernis voort, en loerde op alleen loopende personen, die dan onverhoeds werden verslagen. Had men op deze wijze niemand kunnen vinden, omdat de vijand op zijne hoede was, dan overviel men eene nederzetting, wat geen moeilijk werk moet zijn geweest, want de To Moena maakten geen versterkingen om hunne kampongs. Volgens algemeen getuigenis verdedigden ze zich wel dapper, zoodat meermalen To Laki sneuvelden.

Terwijl de strijders een dorp overvielen, bleef de *tadoe* met een paar gezellen in het kamp achter. Hij zat daar bij een brandende harsfakkel, waarvoor hij moest zorgen dat ze niet uitging. Nu en dan riep hij de geesten aan om voorspoed voor de afwezigen te vragen. Op deze wijze werd de terugkomst van de strijders afgewacht. De *tadoe* had zich overigens persoonlijk voor niets in acht te nemen om het welslagen van den tocht te verzekeren. Hij sliep en at als de anderen dit deden, en voor hem was niets verboden, dat de anderen mochten doen.

De To Moena waren niet gewend de hoofden van hen

die ze versloegen af te slaan. Zij kwamen ook wel op den vasten wal om wraak te nemen, maar ze drongen nooit door tot het Mekongga-gebied. Een voorvechter van Walatoma, Bosi genaamd, vertelde mij, dat de To Laki de lijken van hunne verslagen stamgenooten in de rivier of in de zee wierpen.

Iedere man die een vijand had verslagen kreeg den titel van *tamalaki*, dat zooveel beteekent als „dappere". Men stak varkens- en krokodillentanden in zijn gordel als voorbehoedmiddel om niet door speer of zwaard getroffen te worden. Wanneer een vijand was neergelegd, werd hem het hoofd afgeslagen, waarmee men zich verwijderde om eene veilige plaats te bereiken. Daar werd dan de scalp van het hoofd gepeld, en de schedel er afgeslagen. De rest van het hoofd werd weggeworpen. Wanneer de schedel gereinigd was, dronken de dapperen er uit. Wanneer men dit niet deed zou men ziek worden.

Gedurende de afwezigheid harer mannen volgden de vrouwen geen bijzondere voorschriften op, die ten doel hadden om den tocht hunner echtgenooten te vergemakkelijken. De vrouwen hielden zich gedurende dien tijd bezig met het stampen van rijst voor het feest, dat zou volgen, wanneer de dapperen zouden zijn teruggekeerd. Ook werden groote hoeveelheden rijstebier gebrouwen, en men klopte boomschors tot kleedingstof om daarvan baadjes te maken met versierde randen aan den onderkant en om den hals. Deze baadjes waren een geschenk voor de teruggekeerde krijgslieden.

Deze keerden zoo spoedig mogelijk naar hun land terug, wanneer zij hun doel hadden bereikt. Als ze dicht bij hunne woonplaats waren gekomen, gaven zij van hunne nadering kennis door het aanheffen van den krijgskreet, *hoemohoria* af *mora'i-ra'i*, die eenigszins anders klinkt dan bij de Toradja's. Ook bliezen zij op een bamboepijp, *o toela*, bij wijze van trompet. De achtergebleven mannen gingen de teruggekeerden tegemoet, en de vrouwen ontvingen hen in het dorp. Alle jongens

moesten de scalp aanraken, en daarbij den krijgskreet aanheffen om dapper te worden. Gewoonlijk slachtte de *tadoe* een buffel, die voor deze gelegenheid bestemd was. Van de jonge bladeren van den arenpalm, die bij de andere volken van Midden- en Noord-Selebes als oorlogstropee dienst deden, werd door de To Laki geen gebruik gemaakt.

Bij aankomst in het dorp werden de mannen met gepelde rijst bestrooid, wat volgens de verklaringen der menschen ten doel had, dat de teruggekomen strijders niet doof of blind zouden worden, en mede om te voorkomen, dat de rijst die geplant zou worden, looze aren zou voortbrengen. Dit strooien met rijst heeft ook plaats wanneer men een lijk naar zijn laatste rustplaats heeft gebracht. Wij hebben deze handeling dus geheel als een reinigingskuur op te vatten, die van de teruggekeerden iets, dat hen aankleefde, moest wegnemen of neutraliseeren, opdat dit zijn kwaden invloed niet zou doen gelden op menschen en voorwerpen, met wie deze „besmettte" lieden in aanraking kwamen. Van de mogelijkheid, dat de ziel of de levenskracht der strijders in het vijandelijk land kon zijn achtergebleven, had men nooit gehoord. Trouwens omtrent geestelijke voorstellingen, die bij de To Laki bestaan ben ik niets te weten gekomen. Ik kreeg wel den indruk, dat die voorstellingen weinig ontwikkeld moeten zijn, maar het is wel waarschijnlijk dat de onder dit volk werkende zendelingen, na eene intiemere kennismaking met de To Laki, meer daaromtrent zullen opdiepen en aan het licht brengen.

De strijders mochten echter niet dadelijk na aankomst in huis gaan. Zij moesten zich neerzetten op matjes, die op de erven waren gespreid. Dreigde er regen, dan werden afdakjes opgeslagen, waaronder zij eene schuilplaats vonden. Daar werd hun eten gebracht, en daar brachten zij den nacht door. In dezen nacht was het groot feest. Na den maaltijd werd om den scalp gedanst (*moloelo*), die daartoe op een staak was gestoken; de

trommen zwegen dan geen oogenblik, en er werden spiegelgevechten uitgevoerd. Eerst den volgenden dag mochten de koppensnellers hunne woning binnengaan, en daarin hingen zij hun bamboetrompet op. De scalp werd boven aan de trap bij de deur der *tadoe*-woning opgehangen, en daar bleef hij, tot hij tot stof was vergaan.

Was men een kop gaan halen ten behoeve van een overledene, dan werd de scalp viermaal om het graf heen gedragen, waarna herhaaldelijk de krijgskreet werd aangeheven. Daarna hing men hem op aan een bij het graf opgerichten staak of aan den nokbalk van de grafhut.

Bij hun terugkeer werden de strijders ook begiftigd met baadjes en hoofddoeken van boomschors, die zooals ik zeide, gedurende de afwezigheid der mannen door hunne vrouwen en verwanten waren gemaakt. Sommige mannen die bij het zwakke geslacht in aanzien stonden, ontvingen soms vijf of zes van die kleedingstukken. Onderscheidingsteekens voor lieden, die een of meermalen hun medemensch hadden verslagen, kende men niet. Wat Elbert mededeelt (die Sunda-Expedition, I, 267), dat de strijders bij het koppensnellersfeest een hoed kregen in den vorm van een huis, een vaartuig en derg., is in de streek, die ik heb bereisd, niet bekend. De vrouwen vroegen wie de dappere was geweest, die den vijand van wien het hoofd was medegevoerd, had verslagen, en diens naam werd dan „groot gemaakt", zoowel in gesprekken als in den zang.

Wanneer iemand op sterven ligt, gaat een der huisgenooten als laatste middel om hem in het leven te houden voor de woning het erf vegen, waarna hij den grond likt, en tot de geesten, *sangia*, bidt dat de zieke nog moge herstellen.

Wanneer iemand van eene andere plaats afkomstig in eens anders huis verblijf houdt, en die vreemdeling wordt zoo ernstig ziek, dat hij den laatsten adem dreigt uit te blazen, dan brengt men hem spoedig naar beneden en

legt hem onder het huis of onder een inderhaast opgeslagen afdakje neer. Stierf hij in een huis dat hem niet toebehoort, dan zou de eigenaar daarvan zijne woning moeten afbreken. Eigenlijk zouden de verwanten van den overledene dat huis moeten koopen, maar daarvan komt natuurlijk nooit iets in. Gebeurde het toch onverhoopt, dat een vreemdeling in eens anders huis stierf, dan konden de slechte gevolgen, die dit sterfgeval voor de bewoners dier woning zouden hebben, worden geneutraliseerd door eene zuiveringsplechtigheid (*moseke*), zooals boven reeds beschreven is. In dit geval kon worden volstaan met eieren en kippen.

Wanneer de woonplaats van den overledene niet te ver verwijderd is, brengt men het lijk in een mat gewikkeld daarheen; anders begraaft men het op de plaats waar hij gestorven is. Gewoonlijk vergoeden de verwanten het katoen dat tot lijkkleed is gebruikt. Langs welken gedachtengang men er toe gekomen is om den grond te vegen en te likken, en waarom men zoo bijzonder bang is, dat een vreemdeling den laatsten adem in zijn huis uitblaast, heeft men mij niet kunnen zeggen.

Ieder weet te vertellen, dat de lijken vroeger op andere wijze werden bezorgd, dan dit tegenwoordig gedaan wordt. „Toen onze voorvaders nog varkensvleesch aten", vertelde de *tono motoeo* van Mowewe, „gingen de lijken alle in kisten (*soronga*), die uit een gespleten boomstam werden gemaakt, en dan werden ze naar een lijkenhuis gebracht, dat *pasana* heette. Vele doodkisten stonden daar bijeen. Alleen de lijken van lieden uit den hoogen adel (*anakia)* werden in kisten in huis bewaard, en wanneer kon worden berekend, dat de vleeschdeelen vergaan, en de beenderen verdroogd waren, werd de kist geopend, en de beenderen werden er uit genomen. Waren het de overblijfselen van een minder aanzienlijken *anakia*, dan werden de beenderen in een houten kistje overgedaan; van groote *anakia* deed men ze in een grooten aarden pot, *benggi*, welke pottten van Boeton

werden ingevoerd. De *anakia* hebben veel gouden sieraden, die zij indertijd uit den hemel hebben meegebracht, want bij ons is geen goud. Die gouden voorwerpen werden in een kleineren pot gelegd, die in den grooteren met de beenderen werd bijgezet. Dit goud werd wel eens gestolen, maar als de dief ontdekt werd, werd hij op staanden voet gedood. Ik heb hooren vertellen van zekeren Balaoeri; deze man dobbelde veel en daarom stal hij goud uit de doodenurnen. Maar hij werd ontdekt, en men sloeg hem het hoofd af. Wanneer de beenderen van een *anakia* in den pot werden overgedaan, had daarbij een groot feest plaats, dat meestal tien dagen duurde, maar voor aanzienlijken kon het soms een maand duren tot zelfs drie maanden toe".

„In den ouden tijd", vertelde het hoofd van Pehanggo, „werden de lijken van alle menschen in kisten gelegd en dan in een lijkenhuis bijgezet. Maar later werd dit alleen nog maar gedaan voor leden van den adel; zij wilden niet hebben dat de lijken van het volk (*ata*) op dezelfde wijze werden behandeld als hunne dooden. Ik heb ook wel gehoord, dat de kisten in grotten werden bijgezet, maar dit is al heel lang geleden, en ik weet niet waar die grotten zijn. Ik heb gehoord dat in La'iwoei de lijken in spelonken worden bijgezet".

Wij kunnen ons wel indenken, hoe het met deze aangelegenheid is gegaan. In Noordelijke streken, toen men nog in de bergen leefde, had men gelegenheid te over om zijne dooden op de voorvaderlijke wijze in spelonken bij te zetten. Maar toen men verder naar het Zuiden trekkende in de vlakte belandde, werd het bezwaarlijk de lijken zoo ver weg te dragen naar een grot, en daarom werd daarvoor in de plaats de lijkenhut, de *pasara*, opgericht. Dat ook deze gewoonte verdween, zal wel het gevolg zijn geweest van den overgang der hoofden tot den Islam, die nu ook het volk hebben gedwongen de lijken hunner afgestorvenen in den grond te begraven, naar Mohammedaansche zede. Opmerking verdient, dat het huisje, dat

Mohammedanen over het graf van hunne dooden laten oprichten, *koemapo* heet, hetzelfde als het Bare'e *koemapa*, waarmede een spelonk wordt aangeduid. *) Ook pasgenoemd hoofd van Pehanggo wist te vertellen van het bijzetten van de beenderen van voorname *anakia* in *benggi*, potten die van Boeton werden ingevoerd.

Tegenwoordig wordt het lijk van iemand uit het volk in katoen en boomschors gepakt. Dit lijkkleed wordt op drie plaatsen, onder de voeten, om het middel en boven het hoofd vastgebonden. Daarna wordt het lijk tusschen bamboelatten gekneld om er bij het dragen stevigheid aan te geven. Aan een sterken stok hangende wordt het naar het graf gebracht. Voordat het daarin wordt neergelaten draagt men het viermaal om den kuil heen. Bij het wegbrengen van het lijk moet men, evenals bij het beweenen van den doode, het hoofdhaar los laten hangen. Wanneer het graf gevuld is, wordt de stok waaraan de doode gedragen is op het graf op twee gekruist in den grond gestoken staken gelegd: -X————————X-
Later wordt er van planken of bamboevlechtwerk een soort kist op het graf gemaakt, die met aarde wordt opgevuld. Deze wijze van begraven is blijkbaar van Boegineezen en Loewoeërs overgenomen. De Heeren Sarasin beschrijven een paar graven van aanzienlijken (Reisen I, 352—353), die niet verschillen van vorstelijke graven bij de Boegineezen en de hun stamverwante volken.

De lijken worden alle met het hoofd naar het Noorden en de voeten naar het Zuiden begraven. Ze liggen op den rug, maar het aangezicht wordt een weinig naar het Oosten gedraaid. Ook bij den bouw van huizen wordt op de windrichting, of liever op den loop der zon gelet. De nok der huizen wordt in Oost-weststrekking gelegd.

---

*) *Koemapa* heeft tot stam *kapa* (Mal. *kepak*) en beteekent gewoonlijk „overvleugelend"; de grot wordt aldus genoemd als overwelving der doodkist. Maar ook elke andere overdekking kan *koemapa* worden genoemd, al gebruikt het Bare'e dit woord bepaaldelijk voor „spelonk" (Adriani).

Wanneer men een lijk grafwaarts heeft gedragen, worden het rechterbeen en de rechterarm van hen die dit werk hebben gedaan bij thuiskomst met gepelde rijst en sagoe bestrooid.

Van begraven in hurkende houding of van lijkverbranding had men nooit vernomen.

Mijn tijd was te kort om iets naders te kunnen onderzoeken omtrent de voorstelling die men zich van de ziel maakt na den dood. De voortlevende ziel duidt men met verschillende benamingen aan: *sangia ndawe*, of *awonoea;* ook *onitoe mate* en *sanggoeleo*. Het heette steeds dat die ziel na den dood van den mensch „naar boven" gaat, maar van het zielenland kon niemand mij iets naders mededeelen. Zooals boven reeds is gezegd, moeten de litteekenen van brandwonden, die men zich op de armen aanbrengt, dienen om daarmede vuur te koopen in het zielenland. Er zijn er ook die beweren, dat men heelemaal niet in het Hiernamaals wordt toegelaten, wanneer men deze merkteekenen niet draagt.

Ten slotte nog een en ander over het erfrecht, dat niet zoo eenvoudig is als bij Moriërs en Possoërs, waar zoons en dochters evenveel recht op de nalatenschap hunner ouders kunnen laten gelden, maar waar de oudste dochter gewoonlijk de erfenis in haar geheel blijft beheeren. Dit beginsel vinden wij bij de To Laki misschien terug in de omstandigheid, dat wanneer de oudste der kinderen eene dochter is, zij een grooter aandeel in de erfenis krijgt dan de overigen.

Ik noem hier de gevallen zooals ik ze aan de menschen heb gesteld, en de antwoorden, die ik er op heb gekregen.

Zijn alle kinderen meisjes, dan krijgt de oudste een grooter deel dan de overige zusters. De jongste krijgt soms ook wat meer, omdat het heet, dat zij hare ouders het langst verzorgd heeft, of dat zij de vervangster is van de overleden moeder. Zoo ook krijgt van een aantal zoons de oudste een grooter aandeel dan zijne broers.

Gesteld dat er drie kinderen zijn van wie het middelste een meisje is, de beide anderen jongens. Dan krijgt de oudste zoon het meest, maar het meisje krijgt meer dan de jongste zoon, „omdat zij het eenige meisje is" (Watoe mendonga). Het meisje krijgt 20 deelen, tegen de jongens ieder 10 (Singgere).

Wanneer van drie kinderen de middelste alleen een jongen is, krijgt deze het meest, terwijl zijne beide zusters een even groot aandeel krijgen.

Is er onder vier of meer kinderen maar een meisje, dan krijgt zij het meest; het komt er daarbij niet op aan of zij de jongste, de oudste of een der middelsten is. Alleen wanneer er meer dan eene dochter bij de kinderen is, krijgt zij alleen als oudste meer dan de anderen.

Vaak werd bij het stellen van bepaalde gevallen aan de meisjes een grooter aandeel toegekend onder de opmerking, dat de jongens zichzelven kunnen helpen, maar de meisjes niet. De voornaamste reden waarom de dochters vaak boven de zoons worden bevoorrecht moet echter gelegen zijn in de omstandigheid, dat de vrouw meestal op de plaats harer inwoning blijft, omdat de man bij haar zijn intrek neemt, en het familiebezit daarom bij haar zekerder is, dan bij de zoons, die vaak elders hun geluk gaan beproeven. Mijne onderzoekingen zijn in dit opzicht te oppervlakkig geweest, dan dat ik verder op dit onderwerp durf ingaan.

Aanteekeningen

op „Een en ander over de To Laki van Mekongga", van Dr. A. C. Kruyt,

door

H. van der Klift, Zendelingleeraar te Mowewe (Kolaka).

---

1) Wanneer deze meening juist is, moet het grootste deel der bevolking naar het stroomgebied van de Konaweha zijn getrokken. De tegenwoordige To Laki-dorpen ten Noorden van de samenvloeiing van de La Solo en de La Lindoe werden bevolkt door immigranten uit Konawe, zelfs door menschen die uit de omstreken van Mowewe (Lalolai) daarheen zijn verhuisd. Beneden die samenvloeiing hebben de To Laki van ouderher gewoond. Zijn deze menschen misschien van zee uit de La Solo op komen varen? Naar het Noorden wonen enkele vreemde stammetjes tot aan Wiwi Rano toe. Naar het Zuiden toe heeft men langs de kust weer To Laki, maar niet veel. Zou dat andere groote deel dan misschien van het Zuiden naar het Noorden zijn getrokken? Maar dan zouden ze dit nog wel weten. Dat ze van uit het stroomgebied van de La Solo naar dat van de Konaweha zouden zijn gegaan, is niet waarschijnlijk, omdat een hoog gebergte de beide stroomgebieden scheidt.

2) Wanneer een gewoon man een *kalo* (rotanring) aan zijn vorst zou zenden of aan een *anakia*, zou het den schijn hebben, alsof hij zich met een edelman gelijk stelde. Dit is de eigenlijke reden waarom het verboden is. Er zijn meer verboden, die ten doel hebben den afstand tusschen de verschillende standen te bewaren. Daarom werd gezegd, dat ziekten het gevolg zouden zijn van het niet in acht nemen dezer bepalingen.

3) *Toematoeda* heeft tot stam *toeda*, „stapel". De reduplicatie *toetoeda* geeft het voortduren der handeling te kennen: stapelen. Met *oem* wordt in het Mekongga'sch het actief gemaakt. Andere afleidingen zijn: *tinoeda*, „het opgestapelde", *popotoedai*, „de beenen over elkaar leggen". Het woord is hier overdrachtelijk gebruikt.

4) *Soesoe oereoe* is de naam van de houtsoort, waarvan de stok genomen moet zijn.

[5]) De To Laki zijn zeer verzot op rooken, vooral de menschen uit het binnenland. Ze verbouwen zelf tabak en rooken die in het blad van den suikerpalm of der *tawa wioe*.

[6]) *Me'akoi*, „offeren"; *boe'akoi* = *omboe'akoi*, „heer van het offeren".

[7]) Ook bij de Mekonggaers is het slechts vooroordeel, dat men geen rijst op alang-alang-velden mag planten.

[8]) De vertaling van deze woorden is: Steen, *rondi*, *bea*, zweer; zuigt zijn bloed, daarna is er koorts; ik ben begonnen, gij komt naar buiten; daarna is 't voorbij.

[9]) De To Laki verstaat de kunst van het foeja-kloppen wel. De klopsteenen zoekt men in de rivieren. Foeja werd vroeger algemeen gedragen, en ook voor bedekking gedurende den slaap gebruikt. Al is het gebruik nu afgenomen, deze stof wordt toch nog veel gedragen, vooral in het Noorden des lands. Soms zijn de baadjes van foeja zeer fraai bewerkt.

[10]) Tweemaal heb ik in het Maronenenland (Roembia en Polea) eene reis gemaakt (in 1916 en in 1921). Ettelijke malen zag ik den reidans uitvoeren, maar nooit heb ik de bedoelde grasrokjes zien dragen. De mannen hebben bij zoo'n gelegenheid hun beste katoenen kleeding aan en de vrouwen dragen de sarong en het zwaluwstaart-jakje (*taingkombo*). Zie verder: Orgaan der Ned. Zend. Ver. van Juni 1921, bl. 81 en 82.

[11]) Tusschen de zangen bestaat wel onderscheid. Het *ho'ina* bijvoorbeeld is veel levendiger en minder eentonig dan de overige zangen. Het *owe-owe* is meer neuriënd.

[12]) Bij maansverduistering (*tokoero*) roepen de menschen: *jamoe koemai o woela Naga!* „Ge moogt de maan niet opeten Naga!" Men slaat dan op allerlei voorwerpen, en maakt veel geraas. Naga, bij andere volken een watergeest, is hier een luchtgeest. De mythe der Bataks, dat de zon hare kinderen opeet, kennen de To Laki met eene kleine wijziging ook. Laoe, de luchtgeest der Bataks, noemt men hier Lahoe.

[13]) De *boe'akoi* Kotoeano is nu vermoedelijk 80 jaar of ouder. Bedoeld is de uitbarsting van de Tambora op Soembawa in 1815. De geschiedenis speelt ook niet op Kolaka maar *i asaki ndahi*, „aan de overzijde der zee", d. i. Soembawa. Het verhaal is hier door de Boegineezen uitgedacht. De *boe'akoi* heeft het bij overlevering.

[14]) De hanengevechten zijn nu verboden.

[15]) Het blaasroer, *o woeho*, wordt nog veel gebruikt.

Houtleveranties onder de O. I. Compagnie,

door

E. H. B. Brascamp.

VIII. Houtleveranties uit Japara onder den Resident B. Volsch in de eerste helft van 1653. [1])

(Uit het Koloniaal Archief No. XXXVII). [2])

In eene vorige bijdrage [3]) werd bericht over de zending van Ryckloff van Goens in 1652 naar den Mataram, waar hij van den Soesoehoenan den vrijen uitvoer van rijst en houtwerken uit diens havens verkreeg, alsmede dat aan de inwoners van Batavia de vrije vischvangst en het kappen van brand- en timmerhout op de rivier van Krawang toegestaan werd. Te Japara liet hij den onderkoopman Bernard Volsch, die daar reeds sinds de eerste ambassade van Van Goens in 1651 [4]) vertoefde, als Resident en Opperhoofd achter.

Over hetgeen onder het beheer van Volsch aldaar, na het vertrek van Van Goens met betrekking tot den handel in houtwerken voorviel, geven ons behalve het (gedrukte)

---

1) Het vorig nummer dezer serie werd opgenomen in dit tijdschrift, deel LXI (1922), blz. 150 vv.

2) Het vorig nummer dezer serie werd opgenomen in dit tijdschrift, deel LXI (1922), blz. 150 vv.

3) Zie mijn: Rijckloff van Goens als ambassadeur naar den Soesoehoenan van Mataram om vrijen uitvoer van houtwerken te bekomen in het jaar 1652, in dit tijdschrift, deel LX (1921), blz. 345 vv.

4) Zie mijn: Stichting van een comptoir te Japara en de Opperkoopman Dirk Schouten als eerste Resident in 1651, in dit tijdschrift, deel LIX (1919|1921), blz. 432 vv.

Batavia's Dagh-Register [5]), dat echter onvolledig tot ons overgekomen is, de brieven door de Hooge Regeering naar Japara geschreven, inlichting, benevens de antwoorden daarop van Volsch uit Japara, welke beide nog aanwezig zijn in het Koloniaal Archief te 's Gravenhage, resp. in minuut en copie.

Den 9en Januari 1653 [6]) was Thys Pietersz. [7]) de overbrenger van eenen brief van Hunne Hoog Edelhedens aan Volsch te Japara, waarin zij dezen mededeelden, dat Ryckloff van Goens den 24en November te voren behouden te Batavia was teruggekeerd, en het goed succes der legatie had gerapporteerd. Den 15en, 16en, 23en en 25en December waren daarna ook de twee nieuwe jachten en de schepen De Griffioen en Uitgeest met hout en rijst volladen behouden aangeland. Het schijnt, dat in de met die schepen aangekomen brieven (die niet ter mijner kennisse kwamen) vermeld werd door Volsch, dat de Regenten van Japara aan de Javaansche scheepsbouwers der jachten de 3000 Realen (van 8en), die ze van de Compagnie ontvangen hadden, weer afgenomen hadden, volgens het beweren der Regenten om ze aan de Compagnie te restitueeren! [8])

---

[5]) Dagh-Register, gehouden int Casteel Batavia vant passeerende daer ter plaetse als over geheel Nederlandts-India, Anno 1653, door Mr. J. van der Chijs, Batavia, Den Haag, 1888.

[6]) Bijlage I.

[7]) Zie over dezen oa. de Bijlage IV van mijn: Houtleveranties uit Japara onder de Residenten Bernard Volsch en Jacob Backer in 1651, in dit tijdschrift deel LIX, blz. 465 vv. Hij wordt daar „boomwachter" genoemd.

[8]) Het Dagh-Register Anno 1653 (blz. 3) zegt:
„10 do. wert den ondercoopman Thijs Pieters, met een tingangh na Japara gesonden met 3000 realen in specie tot opcoop van rys ende eenige cleenicheden tot schenckagie, bedragende met malkander *f* 12511:10:, synde geordonneert om onderwegen langhs de wal de vaertuygen, die daer apparent op de windt leggen wachten om herwaerts te comen, van haren rys te ontlasten ende na Japara weder terugh te brengen, ten eynde de schepen, die in corten mede van hier derwaerts te volgen staen, daermede geladen

Intusschen waren de reeds medegedeelde [9]) strubbelingen over den afvoer van houtwerken uit de Krawangsche rivier ontstaan. Hunne Hoog Edelhedens gaven hiervan in hunne missive van 21 Januari 1653 [10]) kennis aan Volsch en Thys Pietersz, met opdracht daarvan zoowel de Tommongongs Pati, Souranata en Angapraya, als Kiay Wira en Wiradjaja in den Mataram mededeeling te doen, opdat zij den Soesoehoenan op de hoogte zouden kunnen brengen, voordat deze verkeerde berichten erover van zijne dienaren uit Krawang zou hebben gekregen. [11])

Volsch, Thys Pietersz. en Barent Hunius (welke laatste dus blijkbaar nog niet uit Japara vertrokken was) antwoordden den 27en Januari 1653 [12]), dat zij bij de ontvangst van de missive Hunner Hoog Edelheden reeds op het punt hadden gestaan om over plagerijen der regenten naar den Mataram te reizen. Toen zij nu het schrijven uit Batavia ontvingen en het gebeurde op Krawang vernomen hadden, moesten zij wel denken, dat de Soesoehoenan zelf de hand in dit alles had. Met het klagen aan Zijne Majesteit zouden zij dan ook wachten, maar de hun gegeven last om de voorgenoemde Tommongongs, die allen naar het hof waren vertrokken, in te lichten, zou door Thys Pietersz. uitgevoerd worden en dezen bericht worden, dat de naar Krawang gezonden schepen niets anders voor hadden, dan om de houtwerken te halen, en die naar Japara, om rijst en hout te halen, en dat zij tot niets anders bestemd waren.

---

naer d'Oosterse quartieren te spoediger souden connen voortgeraken, gelyck 't selve aenden Resident, Bernard Volsch, door een briefken van haer Ed. bekent gemaakt wordt".

[9]) Zie mijn: Rijckloff van Goens als ambassadeur enz. in 1652, in dit tijdschrift, deel LX, blz. 357 vv.

[10]) Bijlage II.

[11]) Dagh-Register, Anno 1653, blz. 6.

[12]) Bijlage III.

Nog voor de ontvangst van dit schrijven [13]), besloten Gouverneur-Generaal en Raden van Indië op 4 Februari 1653:

„Aengesien in geruymen tyt geene vaertuygen van de Oost verschenen syn, en wy dienvolgende te enemael oncundicht blyven, hoe het werck aldaer gelegen sy, en ofte onse scheepen successive na Japara afgesonden, om soo voor de quartieren van Amboina, Banda ende Ternaten, als dese behoeftige stadt, affgeladen met rys te worden, haer ladinge becomen hebben, ofte niet ende dat hetselve buyten verwachtinge quame te ontstaen, niet alleen de voorsz. quartieren, maer wy hier op Batavia oock in groote ongelegentheyt soude comen te vervallen, te meer het schip Leeuwarden niet te voorschyn en komt, ende het magasyn alhier dagelycx uytgeput wort, soo hebben goetgevonden de Chaloup, die g'ordonneert was nevens De Trouw na Ambon te navigeren, op het spoedichste naer Japara aff te veerdigen, en daer mede de ondercooplieden Barent Volsch ende Thys Pietersen aen te schryven, ons sonder uytstel met een snedich vaertuych daertoe expres aff te pressen en advys te geven, wat staet wy te maecken hebben op den uytvoer van rys aen dien kant, opdat geruster mogen wesen, oft by haperinge, dat niet verhoopen, onse Godt genadelyck verhoeden wil, naer andere weegen en middelen uyt mogen sien om aan d'ingesetenen den mont open te houden, ende om alle verhinderinge, die ons door de quaetwillicheyt van d' een oft d' ander vermogende Javanen soude mogen worden berockent, met alle doenlijcke middelen uyttewech te nemen, Soo is verstaen, dat den E. Ryckloff van Goens, Eerste Coopman deses Casteels, die jongst in legatie derwaerts geweest is, en by de Javanen goet aensien

13) Zooals uit het Dagh-Register, Anno 1653 blijkt (blz. 25), kwam dit schrijven van 27 Januari eerst op 15 Maart per tingang Suijsebal te Batavia aan, tegelijk met de brieven van Volsch van 13 en 15 Februari en 2 Maart. Den inhoud daarvan meldt het Dagh-Register echter niet, omdat aan het manuscript daarvan ter plaatse vier bladzijden ontbraken (t. a. p. 26).

heeft, uyt onsen name drie courtoise brieffkens sal schryven, te weeten, Een aen Wiera, Een aen Wiera de Jaya, ende Een aen Angepraya, die als tolck ende schryver ten Hove gebruyckt wort, ende omtrent den Coninck veel vermach, g'accompagneert met eenige kleynicheden ten bedragen 100, 150 ofte 200 realen, soo om deselve te kennen te geven, de vexatien, die onse ingesetenen successive syn lydende van de hare in de Riviere van Craoan, als om den uytvoer van rys door derselver gunste ende faveur te faciliteren, aengesien ons rechtevoort daer soo veel aengelegen is". [14])

Ten einde uitvoering te geven aan deze hunne resolutie zonden zij bij hunne missive van den 8en Februari 1653 [15]) aan Volsch en Thys Pietersz. de drie briefjes aan de genoemde regenten toe, met last, dat de laatste die met de gezonden schenckagie (oa. „2 muscus-ballen ende een diamant ringetje yder") zou moeten brengen naar den Mataram, „op hoope daerdoor te sullen becomen het vereyste redres ende eens voor al vryen uytvoer van houtwercken ende andere materialen uyt gen. revier". Verder moest Thys Pietersz. eens informeeren, hoe het met de beloofde ambassade naar Batavia stond. [16])

Dit schrijven werd den 12en daaraanvolgende te Japara ontvangen. Volsch en Hunius antwoordden den volgenden dag, den 13en Februari [17]), dat de brieven en geschenken dadelijk doorgezonden waren naar Semarang, van waar Thys Pietersz. ze verder naar boven zou brengen, wat dan zijn tweede tocht derwaarts zou zijn. Op den eersten tocht van den 27en Januari was hij drie dagen te Semarang opgehouden, en daarna vergunning gekregen hebbende, werd hij op tien mijlen van die stad opnieuw belet verder te gaan, met last nog eens drie

---

[14]) Koloniaal Archief 575. Bataviasch Resolutieboek 1653.

[15]) Bijlage IV.

[16]) Dagh-Register, Anno 1653, blz. 18.

[17]) Bijlage V.

dagen te wachten, welke drie dagen nu reeds in tien veranderd waren, zoodat Volsch en Hunius veronderstelden, dat hij het hof wel bereikt zou hebben.

Den 15en Februari 1653 [18]) schreven Volsch en Hunius opnieuw, dat zij thans bericht hadden ontvangen „van de Louraas uyt de Mattaram comende", dat Thys Pietersz „in 4 à 5 dagen" terug te keeren stond.

Den 2en Maart 1653 [19]) konden zij rapporteeren, dat Thys Pietersz weer in hun midden was, na de „Quey Wira & Wira de Yaja" in den Mataram bezocht te hebben. Dit was hem aanvankelijk steeds belet geworden, maar „den selven hart aendringende & dat expresse last van UEde. daertoe hadde is eyndelyck door ongemene wegen" daar in geslaagd. Hun voorhoudende, dat het onrechtmatige aanhouden van de rijst en houtwerken op Japara, alsmede het gebeurde in Krawang in strijd was met de gesloten overeenkomst gaven zij hem drie man mede om dadelijk te helpen de schepen in Demak en Samarang hun hout- en rijstlading te geven, alsmede dan met Thys Pietersz. naar Krawang te gaan om „de schade aldaer aan de Houtwercken gedaen te vergoeden", met welk eerste men nu bezig was. [20])

Den 6en Maart 1653 [21]) berichtten zij verder, dat de Tommongongs Wangsaredja, Soeranata en Raxabaja hen opgezocht hadden en dat in hun tegenwoordigheid een schrijven van „Quey Wira" op last van den Soesoehoenan opgesteld, was voorgelezen, dat zij dadelijk naar Batavia moesten afreizen en op straffe van de hoogste ongenade voor den rijstuitvoer zorg dragen. „Den Queey Tommagon Natairnawa was uyt den Mataram onderwegen Japara, en quam op 't sluiten deser ordre van Queey Wiera aen dry van syne dienaren, datse terstont na

---

[18]) Bijlage VI.

[19]) Bijlage VII.

[20]) Zooals in noot [13]) werd opgemerkt kwamen al deze brieven eerst op 15 Maart te Batavia aan.

[21]) Bijlage VIII.

Craoan moesten vertrecken om de gemiste houtwercken aldaer dubbel te gaen vergoeden" [22]).

Intusschen waren Hunne Hoog Edelhedens, die nog geen antwoord van Japara ontvangen hadden (men denke aan de kleine zeilschepen en de sterk waaiende westewinden!) wachtens moede geworden, en schreven den 10en Maart 1653 [23]) per schip van Abel Tasman [24]), dat de fluyt De Smient al eenige dagen lag te wachten „na Ul. advys om mede naar Japara te verseylen ende met houtwercken ende rys weder herwaerts te keeren". [25])

Eerst den 28en Maart 1653 [26]) schreven Volsch, Hunius en Thys Pietersz. weer naar Batavia, dat, „De Queeys Wiera ende Wiera Dejaja" waren „aldaer uyt den Mataram gecomen, ... ende den ondercoopman Volsch ontboden hebbende, hem verclaert hadde, dat de Mayt. seer gram was" over het lange traineeren met den uitvoer van de aan Van Goens beloofde 1000 lasten rijst, vooral omdat hij „verstaen hadde, datter op Batavia geen rys meer en was." Zij hadden geantwoord, dat zij van die schaarschte niets gehoord hadden, omdat voldoende rijst uit Arrakan en Siam aangevoerd werd, maar dat het beloofde toch gaarne ontvangen werd. „Het wachten was alleen na den Tommagon Paty, die, nevens Wangsa Radja ende Raxabaya, tot dese commissie geordonneert syn, sullende, cort na 't vertreck van deselve, Anga Praya, Wangsa Pada ende Citranalla mede volgen, om soo sy seggen, voor den Coninck particulier negotie te doen". Wira en Wiradjaja waren zeer vriendelijk „vry-

---

[22]) Dagh-Register, Anno 1653, blz. 26|27.

[23]) Bijlage IX.

[24]) De ontdekker van Tasmanie (1643|1644) was door zijn ruw optreden tegen zijn scheepsvolk vervallen verklaard van zijn rang van schipper-commandeur, en dreef sinds 1652 van Batavia uit kusthandel voor eigen rekening tot zijn dood in 1659 aldaar.

[25]) Het gedeelte van het Dagh-Register, Anno 1653, dat betrekking heeft op de verzending van dezen brief heeft aan het manuscript ontbroken (t. a. p. 20).

[26]) Bijlage X.

postich" geweest, „soo dat tot noch toe geen verwyderingh voor d'E. Comp. van dese cant connen bedencken. Godt allemachtigh wil dese wispelturige humeuren eenmael tot stantvasticheyt brengen".

De fluyt, Uitgeest, was intusschen aan het rijstladen en „de fluyt, De Trouw, van Demack na Samarangh geschoten om de houtwercken, aldaer leggende, in te nemen", totaal 800 stuks. Voorts wordt nog medegedeeld, dat de vroeger te Japara gelegen hebbende Engelsche Resident, Mr. Crouwe, teruggekomen was, om zijn zaken voort te zetten en uitstaande schulden te innen, maar dat hem zulks „gesamentl. bott aff geslagen ende soodanigh ontmoet is, dat sonder langh omsien naer boort is gevaeren, 't ancker gelicht en de cours naer Maccasser vervoordert heeft, soo dat lichtel. sylieden hier noyt meer residentie optimmeren sullen". [27])

Den 8en April 1653 [28]) schreef Volsch nog uit Samarang, dat hij wellicht uitgenoodigd zou worden op de bruiloft van den zoon van den Soesoehoenan met de dochter van den „Coninck van Cerebon", met de vraag, of hij daaraan op kosten van de Comp. mocht deelnemen. De Soesoehoenan stond hem voorts (naar het zeggen van Wira en Wiradjaja) niet toe om met den Tommongong Pati naar Batavia te reizen, waartoe Van Goens hem vergunning gegeven had. Hij bleef dus te Japara. Omdat De Trouw niet al het gereed liggende hout had kunnen innemen, had hij in Het Witte Paard nog 240 stuks balken ingeladen. De Trouw bracht volgens factuur „700 ps. diversche sorteringe balcken ende 1233 gemeene kiaty planckcken". De rijst zou met de gezanten volgen. [29])

Den 15en April 1653 [30]) schreven Volsch en Hunius nog uit Japara, dat in De Uitgeest nog 175 balken

---

[27]) Dagh-Register Batavia, Anno 1653, blz. 38|39.

[28]) Bijlage XI.

[29]) Dagh-Register Batavia, Anno 1653, blz. 40|41.

[30]) Bijlage XII.

waren verscheept, die te Samarang lagen, en door gebrek aan ruimte niet in Het Witte Paard en De Trouw hadden kunnen geladen worden. Zoodoende had deze bodem niet gelijktijdig met den Tommongong Pati, die per gorab den 12en April uitgezeild was, kunnen vertrekken, maar ze waren bevreesd, dat wanneer de Uitgeest de balken niet medegenomen had, dat dan later wellicht weer geen vergunning gegeven zou worden om ze uit te voeren. [31])

Den 19en April 1653 [32]) lieten Volsch en Hunius weten, dat er voor het vertrek van Tommongong Pati oneenigheden waren geweest tusschen dezen en Wira en Wiradjaja. De laatsten hadden hem „over de lange tardance soo wat geschrobbeert". Tommongong Pati had daarop geantwoord, dat in de eerste plaats het weer ongunstig was geweest, en ten anderen zij zelven de ordre van den Soesoehoenan „gecontrarieert" hadden, en hij dus gewacht had, dat alles door Zyn Majesteit eens en voor al „op een gewissen voet soude gestelt worden, opdat te geruster voor d' E. Hr. Gouverneur-Generael op Batavia verschynen ende den Coninck niet voor weyffelachtig mochte gescholden worden". Zij vroegen om contanten voor den verderen inkoop van rijst en houtwerken, daar ze op last van de Hooge Regeering hun aanwezig geld (1000 Realen) aan Abel Tasman hadden gegeven. „Alles was aldaer nu stil, de Sousouhoumangh grootelycks na de wedercomste van syne gesanten verlangende, maer en mochten de gemeene luyden noch geen rys, noch hout wechvoeren, hoewel 't nu vry meer ter sluycx buyten de boom gebracht wierd, als voor desen". [33])

---

[31]) Het gedeelte van het Dagh-Register, dat betrekking heeft op de ontvangst van dezen brief ontbreekt aan het manuscript (t. a. p. 45).

[32]) Bijlage XIII.

[33]) Dagh-Register Batavia, Anno 1653, blz. 45|46. Het slot ontbreekt.

Den 30en April 1653 [34]) schreven zij nog eens, dat „den uytvoer van rys en houtwercken alsvoren noch verboden bleef, hoewel der veel ter sluyck wech geraeckte". Maar „weet dit desen Gouverneur Astra Tsiappa te seggen den vryen handel in deze gewesten voor een yder wederom sal toegestaen worden, soo haest Tommagon Paty vandaer te hove verschynt. Wat hier op volcht den tyt aenwysen moet". [35])

Intusschen was Thys Pietersz. den 6en April 1653 [36]) ook te Batavia gearriveerd per Inlandsch vaartuig. Den 20en April [37]) werd hij naar Kráwang gezonden om de houtwerken van daar te halen. Den 23en April [38]) schreven Hunne Hoog Edelheden hem per den Chinees Tieco [39]), dat deze Chinees om de onkosten voor het afbrengen door het volk van Thys Pietersz. van zijn hout, dat aan de rivier van Krawang lag, te vermijden, verzocht had dit met zijn eigen menschen te doen; echter moesten, indien reeds van zijn houtwerken waren afgebracht, de onkosten daarvan toch door hem betaald worden, evenals de uitgaven voor het verschepen van het

---

[34]) Bijlage XIV.

[35]) Dagh-Register Batavia, Anno 1653, blz. 47|48

[36]) Dagh-Register, als voren blz. 36.

[37]) Dagh-Register, als voren blz. 42.

[38]) Bijlage XV.

[39]) Het waren vooral Chineezen, die hier timmer- en brandhout kapten. Zoo leest men bv. in de Resoluties van G. G. en Raden van Dinsdag den 16en Januari 1652 (Koloniaal Archief 574):

„d'Heer Generael draeght mede in Raade voor, hoe de Hoofden van de Chineese Houthackers weeder genegen waren naer 't bosch om hout te hacken te gaen, oversulcx hadden versocht tot betalinge ende andere behoefticheden voor haer volck ider der geseyder hoofden 9 à 10 hondert Realen op leverantie van Houtwercken mochten verstreckt werden, soo hebben goetgevonden haer versoeck tot te beter aenimeringe als verplichtinge toe te staen, mits gehouden blyvende voor deselve penningen behoorlycke borge te stellen".

De Chineesche houthakkers waren dus toenmaals zoo talrijk, dat ze onder eigen hoofden stonden, die belangrijke bedragen aan voorschot genoten van de Hooge Regeering.

hout der andere Chineezen nauwkeurig voor ieder afzonderlijk moesten worden genoteerd, om door hen te worden terugbetaald. [40]) De Compagnie nam het molest blijkbaar niet voor hare rekening.

Den 12en Mei 1653 keerde Thys Pietersz. terug te Batavia met het „houtwerck, daer voor desen soo veel sporrelingh om geweest is". [41])

In het Dagh-Register van Batavia, Anno 1653 treft men geene verdere mededeelingen aan, die op het kappen van hout in het Krawangsche wijzen. Wellicht heeft men om verdere wrijvingen te vermijden zich voorloopig elders voorzien [42]) mogelijk ook ging alles zijn geregelden gang met de houtkapperij.

---

[40]) Het gedeelte van het Dagh-Register, Anno 1653, dat op het verzenden van dezen brief betrekking heeft ontbreekt (t. a. p. 45).

[41]) Dagh-Register, Anno 1653, blz. 63.

[42]) Daarop wijzen o. a. de volgende berichten in het Dagh-Register van 1653.

„29 Mayus. Niet besonders voorgevallen, als dat de fluyt Uytgeest na't eylandt Sebesse gesonden wordt, om van daer hout voor de Comp. te halen, synde hun tot dien eynde 50 gehuerde swarten medegegeven" (t. a. p. 74).

„19 Junius. Ende wert een chaloup na Bantam gesonden om den resident De Dieuw aldaer te belasten, dat hy na de fluyt Uytgeest aen het eylant Sebesse soude gaen sien, hoe't daermede staet, en of sy oock om verversinge ofte andere noodlyckheden verlegen syn; oock hoe langh het wel aenloopen sal, eer't schip vermeenen vol hout te hebben, gelyck breeder by de missive van haer Ed. aenden selven daermede geschreven, in't generaele briefboeck te sien is" (t. a. p. 34|35).

„25 Junius. Uyt gen. schryvens van De Dieuw sien wyders, dat deselve op haer Ed. ordre, na de fluyt Uytgeest had geweest ende bevonden, dat't selve 1|3 vol hout geladen was ende noch geduerich daer aen besich waren gissende half July wel volladen te sullen wesen, maer hadden met eenen groot gebreck van verversinge en scheepsprovisie, mitsgaders van noch eenige noodige gereedschappen, die sy van hier vorderden met een briefken" (t. a. p. 89).

„27 Junius. Na't fluytschip Uytgeest, aen't eylant Sebesse in houtladinge leggende, wert des avonts 't jacht, de Bruynvis, van

dese reede gesonden met eenige verversinge voor deselve, met last om datelyck weder te keeren met soo veel gereede houtwercken, als bequaem sal connen voeren mitsgaders de impotente slaven, die geen dienst en conden doen, gelyck d' opperhoofden van genoemde fluyt oock aengeschreven werdt" (t. a. p. 90).

„9 Julius. arriveert des avonts 't jacht, de Zeerob......, mitsgaders 't jacht, de Bruynvis, uyt de Straet Sunda, met een cleen briefken van de fluyt Uytgeest, van 30 Juny, aen't eylandt Sebesse besich synde om hout te hacken; daer sy van P. Besje den 18en do. gecomen waren ende ten eersten aen strant een cleene partye yserhout by malckander gevonden hadden, meenende datter noch dieper in 't bosch wel meer te crygen soude wesen, alsmede op d' eylanden Cracatouw ende Besje, maer niet sonder groote moeyten ende oncosten; 't jacht, de Bruynvis, had 't selve, om syne swaerte, niet connen innemen, soodat hy ledich moeste wederkeeren, dewyl het lichte hout al wechgestouwt was. De gehuerde slaeven wierden heel onwillich ende begeerden met gantsch cracht weder na Batavia; niet gewoon synde, soo sy seyden, sulcken paerden arbeyt te doen; het water, dat sy droncken, moesten sy op de cust van Sumatra halen; hadden daer wel 2 putten gegraven, maer brack water. Ondertusschen was de boot, op seker tyt van de Sumatrasche cust van't waterhalen wederkeerende, door de stroom in een baey van P. Besje verleyt geworden" (t. a. p. 95).

„23 Julius. Onder couverte van den resident tot Bantam gewerdt ons een briefken vande fluyt Uytgeest, buyten Zebesse, eergisteren gedateert, meldende den droevigen toestant van het selve, synde binnen den tyt van drie dages, tusschen 10 en 13 deses, van 50 Nederlanders, die daer op syn, 40 gantsch machteloos inde koy geslagen ende met de reste niet veel beter gestelt, sonder te connen weten, wat sieckte dat het eygentlyck sy. Het schip hadden sy volladen ende noch omtrent 14 à 15 stucx lange balcken van yserhout in het bosch gelaten, soodat sy hunne praeuw over Bantam herwaerts aengesonden hadden om secours" (t. a. p. 104).

„24 Julius. wert geordonneert, dat het jacht Sluys, omtrent Bantam cruyssende, na de fluyt Uytgeest sal verseylen om de vrunden te succureren ende herwaerts te helpen. Gelyck 't selve door een briefken mede na Bantam wordt bekent gemaeckt" (t. a. p. 104).

„28 Julius. retourneert 't jacht Sluys, uyt de Straet Sunda van het fluytschip Uytgeest, dat achter aencomt" (t. a. p. 113).

„30 Julius. retourneert de fluyt Uytgeest, uyt de Straat voorn. hebbende aen P. Bessie ende Zebesse geweest om hout te halen" (t. a. p. 114).

Den 3en Juni 1653 [43]) schreven ten slotte Volsch en Hunius nog aan den Gouverneur-Generaal Joan Maatsuyker [44]) en de Raden van Indie dat de Soesoehoenan alle mogelijke moeiten aanwendde om kwaad- of goedschiks in het bezit te komen van ijzer en wapenen,

---

Voorts vond ik nog in de Resoluties van G. G. en Raden van Dinsdag 9 September 1653 (Koloniaal Archief 575) vermeld:

„Alsoo de fluyt Wtgeest nu eenigen tydt geleden in Sunda's Straet tot het cappen van eenige balcken ende andere houtwercken uytgeset sy geweest ende aan het Eylandt Sebesse sooveel houtwerck bemachtigt ende omgecapt heeft, dat boven zyn scheepsruymte, dat alhier soo van timmer- als brandhout ter reede gebracht heeft, noch grooter gedeelte aen het selve Eylandt dat aldaer gecapt leght, is comen over te blyven, soo is goetgevonden ende verstaen hetselve fluytschip weder derwaerts te zenden alsoo wy soo van timmer als branthout tegenwoordich benoodicht zyn, om de resterende houtwercken die aldaer in voorraet zyn hiertebrengen".

Over deze laatste zending naar Poeloe Sebesie leest men niets in het Dagh-Register. Wel echter:

„28 October. niet anders, als dat de fluyt Uytgeest, uyt de Straet Sunda op de reede comt met eenigh hout, dat hy aldaer aende eylanden gehaelt heeft" (t. a. p. 137).

Het schijnt dat men zich dus in plaats van in Krawang, op de in straat Soenda liggende eilanden heeft getracht van hout (ijzerhout?) te voorzien. Ook op het Prinsen-eiland heeft men hout willen halen. Het Dagh-Register, Anno 1653 zegt:

„22 Augustus. Vanden schipper, Jan Fransz. Botjes, die den 10en July met een chaloup na het Princen eylandt gesonden is om op d' Engelse te passen, becomen op heden een cleen briefken uyt syn gen. chaloup ter reede van Anjer, gedateert den 19en deser. Hy had tot die tyt toe in de mondt van Sundas engte gecruyst ende sich den meesten tyt tusschen het Princen Eylandt ende de N. W. hoeck van Java onthouden, maar door de harde suydooste winden geen gelegentheyt gehad om naer de Cocos eylanden te varen. Ondertusschen had hy op het Princen eylant geweest ende aldaer goede quantiteyt yserhout gevonden, 't welck nochtans met het oostermousson niet wel van daer gehaelt soude connen werden, alsoo het dan voor de schepen een lager wal soude syn" (t.a.p. 120).

[43]) Bijlage XVI.

[44]) De Gouverneur-Generaal Carel Reiniersz. was den 18en Mei t. v. overleden.

belovende aan dengene die hem de laatste bezorgde vrijen uitvoer van rijst en houtwerken. [45])

Hoe het verder met de gezanten uit den Mataram, die nog steeds te Batavia waren, afliep, en met den verderen uitvoer van hout uit Japara, in een nadere bijdrage.

Den Haag. October 1918.
Buitenzorg. December 1921.

Bijlage I.

Uittreksel uit den brief van den Gouverneur-Generaal Carel Reiniersz. en de Raden van Indië van 9 Januari 1653 aan den Resident B. Volsch te Japara. [46])

"Onsen afgesant aen den Sousouhounang Mattaram Ryckloff van Goens is met tet Jacht de Dromedaris op 24 November voorleden jaars hier wel aengecomen; uyt wiens mondeling als schriftel. rapport ons ten genoegen rekenschap gegeven is van het goet zucces van die Legatie ende dat den uytvoer van ryst weder toegestaan was, daer deselve ten principalen om was aengelegt; naderhandt syn hier Gode sy Lof successive noch aengelandt 15 en 16 December de 2 nieuwe Jachten, 23 daeraen de Griffioen ende 2 dagen na deselve de fluyt Uytgeest, nadat wij aen derselver opcomen byna gedespereert, ende reede een vaertuygh haer tegemoet gesonden hadden om haer reyse naer Amboina te laten voortstaen; doch zijn dezelve hier aangenamer geweest, alsoo om rys benoodicht zijn ende de quartieren immerwaerts van daer sullen connen werden versien. Ul. brieven van 22 November 8, 11, 13 ende 19 December zyn ons vervolgens wel geworden, uyt welcke verstaen hebben de groote wispeltuiricheyt der Javanen die Ul. onder andere nieuwicheden een Reael op het last Rys meer afgedrongen hebben, als Sr. van Goens gecontracteert had, dat vuyle schraperien zyn, apparente buyten kennisse van den Coningh. Wij verhoopen, dat alles voortaen gaen sal ende dat wij niet sullen worden verhindert den Rys uyt te voeren, hetsy na de oost of na Battavia, waerin becommert blyvende ons al cleene onredelijkheeden niet moeten binden, op welck vertrouwen om de genoemde quartieren vorder te voorsien goetgevonden hebben *enz.*

[45]) In het Dagh-Register wordt de ontvangst van dit schrijven niet vermeld; vermoedelijk is de betreffende bladzijde van het manuscript verloren gegaan.

[46]) Koloniaal Archief 779. Bataviasch Uitgaand Briefboek 1652.

Hebben oock wt Ul. brieven gesien, hoe de Regenten aldaer uyt last van den Coninck den armen onderdaen, die de Jachten voor d 'E. Comp. gemaect hebben, afgenomen hebben 3000 Realen van 8en, om aen de E. Comp. soo voorgeven te restitueren, dat wij niet connen gelooven dyt geschieden sal, maer dat het selve gelt sal dienen tot versadinge van des Coninckx onversadelyke gierichtht. die 't evenwel schijnt te wezen, hoe hy het crygt, of hoe hy zyn onderdanen tracteert".

Bijlage II.

Uittreksel uit den brief van den Gouverneur-Generaal Carel Reyniersz. en de Raden van Indië van 21 Januari 1653 aan de onderkooplieden en Residenten te Japara B. Volsch en Thys Pietersz. [47]

"Mette Jacht De Snoeck is onse letste aen Ul. geweest dat verhopen daer spoedich aengecomen syn ende zonder vertreck soo veel rys weeder ingeeregen sal hebben, als wij hier tot gerief van den ingeseten daer uyt gelicht hadden. Naderhandt is hier uyt de Revier van Craoan teruggecomen den Lieutenant van Comps. oorlogsvaertuych, die eenigen tyt te vooren derwaerts gesonden was om de Chinesen omtrent de Javanen aldaer leggende behulpsaem te wesen in 't afbrengen van haare Houtwercken, daer gehaelt ende te water leggende; rapporteerende, dat nadat deselve houtwercken met groote moeyte gevlot ende ten naesten by gereet waren om herwarts gebracht te worden een expresse brief affgecomen soude zijn van de Sousouhounang, soo sy seggen, selffs gesonden, waerby haer, namentl. de opperhoofden der Javanen aldaar, wel scherpelick belast wordt niet te gedoogen eenich Houtwerck nochte rys, die daer niet en is, ofte eenige andere provisie na Batavia te voeren, dat ons onverwacht voorcomt, niet wel connende geloven hetzelve des Sousouhounangs last te wesen, maer eer van eenige grooten, Comp. wangunstige, ten hoove, of byaldien het van den Coninck selve comt, soo vresen wij, dat op Japara, ende de gantsche Cust. langs, deselve ordre sal wesen, dat ons om de quartieren inwaerts ende de ledige scheepen derwaerts gesonden, seer uyt onse gissinge zoude gaen, wes wij om daer van seeckerht. te hebben, goetgevonden hebben den E. Ryckloff van Goens met eenige vaertuygen ende volck na Cravan te senden om aldaer te onderstaen, hoe het werck eygentlick gelegen sy, ende hoe onse saken omtrent den Mattaramer staen, met ordre byaldien geen satisfactie ende verloff van de versz. houtwercken en becomt, mettet Jacht Sluys

[47]) Koloniaal Archief 779. Bataviasch Uitgaand Briefboek 1652.

voort nae Samarang te verseylen, ende recht toe na den Coninck op te reysen om te clagen over de gene, die desselfs ordre soo stoutelyck derven contravenieren ende alsoo syn E. vry sterck van volck na Craoan vertrocken is, soo tot beschermingе tegens quaetwillige, als voornamentl. om de versz. Houtwercken meteene te helpen affbrengen ende wy beducht syn, dat hetzelve ten hove, van die onse vyanden zijn, wel geïnterpreteert mochte worden, als off wy aldaer gewapent volck hadden gesonden om hostiliteyt in des Matarams Landen te plegen, soo hebben nodigh geacht Ul. daer van te verwittigen, om daer van op het alderspoedichste doenlyck kennisse te doen aen den Tommagon Paty, Souranata, AngaPraya ende vooral aen Quey Wiera ende WieraDejaya in de Mattaram aleerst .... [48]) uyt Craoan daer mogen comen om ons by de Mayt. verdacht te maecken van vyandelicke acten, dat ons in deze becommeringe tyt seer schadelick zoude konnen wesen hetwelk Ul. dan gelasten zonder eenich wtstel ofte semmelen soo te achtervolgen ende te laten geschieden; dit Brieffken gaet met de fluyt Uytgeest, die mede derwaerts gaet, om zijn rys volruym te crygen, dat verhopen niet ontstaen sal ende dan voort na Banda te verseylen".

Bijlage III.

Uittreksel uit den brief van de onderkooplieden en Residenten te Japara B. Volsch, T. Pietersen en B. Hunius van 27 Januari 1653 aan den Gouverneur-Generaal Carel Reiniersz. en de Raden van Indië te Batavia. [49])

„Tot noch toe hadde vertrouwt de geresulteerde onlusten niet door den Coninck, maer door partye onse wangunstige was gebaart, maar g'observeert des Coninex straffheyt die syn ondersaten, en geene except, met ongemene daden voor 't minste overtredingh syns gebodts wel strengelycke straff, oock 't gemeene geroep syner arme subjecten 't selve affirmeren, dubiteren als nu seer grootelycx, 't welck de Hostilatien op Crawangh (Godt betert) meerder geloof aandruckt.

Ick ende Sr. Thys Pieters hadden voorgenomen over dese inturbatie ten hove te tollereren, dan mits om de reyse te volbrengen gereet waaren, compt de fluyt Den Beer ons cundigen 't gepas-

---

[48]) Hier stonden eenige onleesbare woorden (vermoedelijk: de Advysen).

[49]) Koloniaal Archief 1091. Derde Boek der Brieven en Papieren overgekomen van Batavia in 1654.

seerde op Carawang oversulcx getardeert, 't rechte finael te gemoet sien ende soodanigh als U Eds. ons gelieven te berichten tot leetwesen verstaen hebben.

Echter door U Eds. wel gefondeerde insichten ende ordre gaet Sr. Thys Pietersz. soo dadelycken ten hove om 't wedervaren op Crawangh aan Queëys Wiry ende Wiry Jaya als Tommogons Patty ende Sournata welcke Tommogons hoofwaarts benevens Astra Tsiappa ende Wangsa Radia voor 12 dagen ontboden syn t'ontleeden, naamenlyck, dat d'E. Hr. Ambassadeur Van Goens nevens byhebbende g'armeerde tot geenen anderen fyne aldaer syn aengelandt, dan alleenlyck de gemoederen der rebellen des Coninex te soucken in der minne te versachten, ende dat volgens ordre des Majesteyts de houtwercken door de Chinesen ten dienste van d'E. Comp. die gehelyck van hun gedestueert syn, vervoert ende als vooren in essen *(sic)* mach blyven, als mede dat de schepen hier ter Reede gecomen synde tot insicht eenelyck geschiet om rys van hier, gelyck uyt liberale gunst des Sousouhounangh is vergunt, connen wegh slepen, want t'aancomen der veele scheepen dese brutale harsenen vry met bedenckingh beswangert. Sr. Thys Pietersen geleydt eenige schenckagie om daer 't noodich is te verschencken, hoewel dubiteeren voort verschynen des Hr. Ambassadr. qualyck rys voor de resterende schepen t' optineeren sal syn, sulcx sijn E. compste spoedich wordt gerequireert."

Bijlage IV.

Uittreksel uit den brief van den Gouverneur-Generaal Carel Reiniersz en de Raden van Indië aan de onderkooplieden en Residenten Barent Volsch en Thys Pietersen te Japara van den 8en Februari 1653. [59])

"Den E. Ryckloff van Goens is gelyck in onse voorige verhaelt na de Reviere Craoan geweest ende hier met syn suyte weder terugh gekomen, hebbende de Javaense Hooffden aldaar wegen den Sousouhounangh leggende versproocken, wt welcke geen oericht van eenige nieuwe onlusten heeft connen vernemen, niets anders voorgevende, als dat zy daer nieuwlings gecomen syn, ende geen speciale Last om de Houtwercken uyt te laten voeren mede gebracht hebben, daer sy om gesz. hadden; dat onlydelycke vexatien zyn, waervan wy ons met recht zouden mogen Ressenteeren, byaldien de gelegentheyt van den presente tyt hetselve conde gedoogen; doch en laten ons rechtevoort aen die sake soo veel

[59]) Koloniaal Archief 780, Bataviaasch Uitgaand Briefboek 1653.

niet gelegen zijn, dewyl met groote swaricheyt becommert sitten, dat daerom een Harnas willen aentrecken; Eenelick hebben goetgevonden deselve vexatien die van tyt tot tyt moeten lyden ten hove bekent te maecken door drie briefkens gesz. wtt onse name door gem. Van Goens aen Wira, Wieradesaja ende Angapraya, geaccompagneert met een cleen geschenck van 7 ellen Laken, 3 fyne Bethilles [51]) 2 muscus ballen ende een diamant ryngetie, uytgesondert voor Angapraya in plaats van drie niet meer dan 2 bethilles, op hoope daer door te sullen becomen het vereyste redres ende eens voor al vryen uytvoer van Houtwercken ende andere materialen uyt genoemde Revier. Met welcke Briefkens wy verstaen, dat Thys Pietersen selfs oprysen sal, om te spoediger antwoort op deselve te becomen; laet oock weeten, hoe het staet met een geordonneerde besendinge herwarts ende off deselve noch al te comen staet, mitsgaders wanneer ende hoe veel Rys daer mede te verwachten hebben enz.

De voorsz. briefkens gaen getranslateert in het Maleyts, omdat rechtevoort geen bequaem Javaens schryver by der hant hebben, die Ul. aldaer dan in 't Javaens door den tolck doen oversetten, wtgesondert dat aen Angapraya, die het Maleyts selfs lesen can".

Bijlage V.

Uittreksel uit den brief van de onderkooplieden en Residenten te Japara Barent Volsch en Barent Hunius van 13 Februari 1653 aan den Gouverneur-Generaal Carel Reiniersz. en de Raden van Indië te Batavia. [52])

„Op gisteren ontfangen UEd. waerde missive van den 8 stanty benevens 3 packjens tot schenckagie ende brieven aan Queys Wira. Wiradyaya ende Angapraya, waermede eenige Javanen heden naer Samarangh ende voorts naer de Mattaram vertrocken syn, om eerst aen Sr. Pietersz., die nu reets voor de tweede mael naer boven te gaen ondernomen heeft, te bestellen, waermede copia van UEdle missive gaet om de tegenwoordige gestaltenisse op Bata. te connen beoogen, 'twelk den selve als volgens schuldige plicht yver bybrengen ende tot spoedige voltrecking syner chargie aanporren sal, voornt. Thys Pietersen is t' eerstemael 27e January passado naer Samarangh vertrocken om voorts hovewaerds te gaen en dan blyft beleth, als wordende op Samarangh aengehou-

[51]) Een der vele door de Compagnie verkochte, uit Voor-Indië ingevoerde soorten van manufacturen.

[52]) Koloniaal Archief 1091. Derde Boek der Brieven en Papieren overgekomen van Batavia in 1654.

den, senden de Queys Wira ende Wira Dyaya hun booden om d' opcomste te verstaen, repliceert om d' uytvoeringh des rys in Comps. logy berustende te solliciteeren, als mede te versoecken meerder rys voor de hier ter reede leggende schepen te mogen opcoopen, vans gelycken, 't aenlanden van d' Hr. van Goens op Crawangh t' ontleden; met welcke rapport deselve naer hun Meesters gekeert ende drie dagen daer nae wederomme by Sr. Thys gecomen syn met ordre gesamentlyck herwaerts te gaen ende dese gebieders aenseggen den rys in 's Comps logie berustende onverhindert te sullen laeten passeeren. Hier comende willen 't dien van de Mataram evenwel niet admitteren, mits voorgevingh die rys buyten de 800 lasten ende by den Tommogon Souranata particulier vercocht te syn, dat sich dan oock wel soodanigh verhoudt; niettemin waren 100 lasten, die by de Chinesen op Demaeck versamelt en by de Hr. van Goens betaelt was van den Tommogon Sournata belooft, behalven de 800 lasten souden uytgaen, 't welck d' ander grooten echter alsoo niet verstaen willen ende dieswegen d' uytvoeringh derselver beletten. Den eersten deser maent vertreckt Thys Pietersz. voor de tweede mael ten hove, doch omtrendt 10 mylen van Samarangh synde, comen de andre dienaers van Wira ende Wira Dyaya, die hem aldaer aenhouden, met last drye dagen te vertoeven, in welcken tyt syn volcomen bescheyt erlangen sal, des neen onverhindert naer boven reysen ende syn commissie selver declareeren mochte, welcke 3 dagen nu reets in .... syn verandert, soo dat vertrouwe hovewaerts moet gegaen wesen. Godt allemachtich wil denselven goede verichtingh verleenen; seer ernstigh is den selven gerecommandeert syn wedervaaren, als 't geen ten hove mochte omme gaen spoedich te communiceeren om UEdle tot advys te connen dienen, aengesien in dese gelegentheyt geen oncosten, dat dan niet en twiffelen, of sal soodanig achtervolght worden.

Het vertreck der schepen *enz*".

Bijlage VI.

Uittreksel uit den brief van de onderkooplieden en Residenten te Japara Barent Volsch en Barent Hunius van 16 Februari 1653 aan den Gouverneur-Generaal Carel Reiniersz. en de Raden van Indië te Batavia. [53])

„Sr. Thys Pietersz. keringh ende compste alhier hebben soo als van de Louraas uyt de Mattram comende bericht worden in

[53]) Koloniaal Archief 1091. Derde Boek der Brieven en Papieren, overgekomen van Batavia in 1654.

4 à 5 dagen t' ontmoeten, den welcken verhoopen goede tydingh accompagneeren sal, het welck UEde. dan, gelyck in d' ander hier nevens gaende Missive verhaelt, prompt pr. schipper Bouwery sullen laeten cundigen, eendeels alsoo rechtevoort niemandt syn vaertuygen derft verhuyren, ten anderen alsoo syn schuytjen seer wel beseylt is, Ende dienvolgens corte mylen sal maecken".

Bijlage VII.

Uittreksel uit den brief van de onderkooplieden en Residenten te Japara, Barent Volsch, Thys Pietersen en Barent Hunius van 2 Maart 1653 aan den Gouverneur-Generaal Carel Reiniersz. en de Raden van Indië te Batavia [54])

„Seer goede hoop is UE. van d' Hr. Ambassadr. Van Goens mondelyck als naderhandt verscheyde malen van ons schriftelyck ende dat volgens des Sousouhounanghs eygen seggen gerelateert om een mael een vasten ende gewissen voet te connen stellen, dan valtet wederom contrarie uyt, midts anfanghs den rys, die in 's Comps. logy berustende ende reets betaelt was niet aan de schepen mochten brengen doch naer veel sporrelinghs hebben licentie daertoe erlanght.

Sr. Thys Pietersz. is in de Mattaram geweest, dat Quey Wira & Wira De Yaya eerst met gewelt beletten wilden, doch den selven hart aandringende & dat expresse last van UEde. daertoe hadde, is eyndelyck door ongemene wegen by Quey Wira & Wira De Jaya gecomen, den welcken 't aanhouden des rys als de gepleegde moetwil op Crawangh voor houdende, die daerop aanstonts resolveerden, dat drie man mede souden gaan om den rys als Houtwercken op Demack & Samarangh uyttehelpen & dan voorts met Sr. Thys Pietersen naer Crawangh te gaan ende de schade aldaer aan de Houtwercken gedaen te vergoeden, dat dan soodanigh uytvalt, als zynde rechtevoorts besigh met den rys in het Postpaert te schepen ende gaat morgen de fluyt De Trouw voor Demack & Samarangh om de Houtwercken intenemen, alsoo De Trouw ende Uytgeest aan geen rysladingh hebben connen helpen als willende geen rys vercoopen, voordat de 1000 lasten naer Batta. vervoert blyven, sulex de chialoup De Verlenger naer Amboyna ady ulto. Febr met UEde. ende onse advysen hebben gedepescheert".

---

54) Koloniaal Archief 1091. Derde Boek der Brieven en Papieren, overgekomen van Batavia in 1654.

Bijlage VIII.

Uittreksel uit den brief van de onderkooplieden en Residenten te Japara, Barent Volsch, Thys Pietersen en Barent Hunius van 6 Maart 1653 aan den Gouverneur-Generaal Carel Reiniersz. en de Raden van Indië te Batavia. [55])

„Voor drie dagen is Quey Wangsa Radia ende eergisteren Quey Tommogon Sourounata benevens Raxabaya alhier verscheenen, dewelcke ons gesamentlycken in de logy quamen begroeten met affirmative beloften, de 1000 lasten met d' eerste goede wint naer Batavia sullen vervoeren, gelyck dan een brieff van Quey Wira uyt last des Sousouhounangh geschreven, af quam, die in onse presentie hun voorgelesen wierde, van inhouden des Coninex last, zy geen tyt te laeten slippen, maer soo haest wint ende weer bequaem was, reyse te ververderen ende dat hun op geleyde chargie wel verrichten mochten, ende voorts hun soodanigh dragen, dat Syn Majesteyt eer ende geen schande daerdoor mochte toevloeyen, dat hvn dan in syn hooghsten ongenade soude doen strompelen; sulcx dese bejegeninghe in geen twiffel te trecken is, gemerckt hier al reets daertoe geprepareert ende niet daer tegens verthoont; den rys by dese Gouverneur voor de 4000 Ra. omgeseth blyft in hun packhuysen beleggen, die aen de Comp. alhier soo dra de 1000 lasten wegh sullen syn vercocht werden, edoch kan daer op geen staet gemaeckt worden, te meer ons hun wispelturigheyt te wel bekent is ende connen oock niet bemercken den vryen handel voor een ider sal gedoocht worden, dat dan seer qualyck voor den gemeene man compt.

Noch omtrent de 10 lasten rys *enz.*

Of Comps. schepen hier noch ter reede leggende van de 1000 lasten rys innemen sullen, weten noch niet, doch staan 't selve in corten te vernemen. Queey Tommogon Nattairnawa is noch niet verschenen, doch wordt geseyt reets op wege herwaerts aan te syn; soo dadelyck compt schriven van Queey Wira aen drie toegers, [56]) dat se aenstonts naer Crawangh vertrecken sullen, om met der spoet de missende Houtwercken niet alleen weder by een te brengen, maer boven dien 't missende verdubbelen sullen; sulcx haer deselve tot de reyse praepareeren. Geen materie rechtevoorts meer hebbende, affbreecken *enz*".

[55]) Koloniaal Archief 1091. Derde Boek der Brieven en Papieren, overgekomen van Batavia in 1654.

[56]) Volgens De Haan (Priangan, deel III, § 110, blz. 64, noot [1]) is toeger (toegoer) Javaansch en Soendaneesch voor waker, bewaker. Zie ook Dagregister van Batavia, 1656|57, blz. 33 en De Haan, Priangan, deel II, Bijlage 50, § 13, noot [2])

Bijlage IX.

Uittreksel uit den brief van den Gouverneur-Generaal Carel Reiniersz. en de Raden van Indië van 10 Maart 1653 aan den onderkoopman en Resident te Japara Bernard Volsch. [57])

„Desen gaet met particulier vaertuych van den out-Commandeur Abel Jansz. Tasman ende Bartholomeus Verdevoy; deselve hebben alhier in Comps. cassa getelt de somma van 1000 Realen van 8en om deselve aldaer van Ul. in spetie wederom te ontfangen tot bevorderingh van haren handel, die Ul. haer dan des versoeckende sullen laten volgen ende wyders in alle redelicke saken de behulpsame hant bieden, daer dese Republycque aen gelegen is. De fluyt De Smient heeft al ettelicke dagen seylveerdich gelegen, eenelick wachtende na Ul. advys om mede naer Japara te verseylen ende met houtwercken ende rys weder herwarts te keeren, d' advyse".

Bijlage X.

Uittreksel uit den brief van de onderkooplieden en Residenten te Japara, Barent Volsch, Thys Pietersen en Barent Hunius van 28 Maart 1653 aan den Gouverneur-Generaal Carel Reinierz. en de Raden van Indië te Batavia. [58])

„Dan alsoo de beloften der grooten alhier waaren deselve van de 1000 lasten rys, mits mancquemt. hunner vaertuygen soude innemen heeft tot voor dato niet conen in het werck gestelt worden. De Heeren Wira ende Wira Djaya syn eergisteren door ordre des Coninghs alhier aangecomen, de welcke soo haest by desen Gouverneur huysvestingh genomen hadden, my liet ontbiden; daer comende stelden voor den Coningh seer toornigh ware ter cause met de 1000 lasten rys naer Batavia te vervoeren buyten ordre getrayneert wierde, welcken toorne dan te meerder quam t' ontstellen, alsoo onlanghs was bericht qualyck rys op Batavia rechtevoorts meer in voorraadt zy dienvolgens hun buyten ordinare expres afgevaerdight hadde, om deselve spoedigh wegh te senden en dan eerst hovewaerts te keeren, waerop repliceerden van soo-

---

[57]) Koloniaal Archief 780. Bataviasch Uitgaand Briefboek 1653.

[58]) Koloniaal Archief 1091. Derde Boek der Brieven en Papieren, overgekomen van Batavia in 1654.

danigen schaarsheyt noch niet vernomen te hebben, maer wel dat redelycke quantiteyt rys op Batavia van Chiam ende Arracan toegevoert bleeft, niettemin UEde. aengenaem soude wesen de 1000 lasten rys spoedigh costy aenquaemen, gemerckt wellichtelycke min ofte meer staat daer op gemaeckt zy ende dewyl se, gelyck sy voorgaven, niet om te vercoopen, maer tot schenckagie soude gaan, danckelyck geaccepteert ende syn Majesteyt reciproqelyck tegemoet gecomen soude worden. De brenger daer van syn Tommogon Paty, Wangsa Radia en Racksa Baya ende sullen cort naert vertreck van voorgemelte Hrn. mede derwaerts gaan Anga-Praya, Wangsa Pada en Citranala om costy soo voorgeven voor den Coningh te coopmanschappen. De Heeren Wira & Wira D' Jaya hebben ons gisteren in 's Comps. logy te besoecken d' eer aengedaen, als mede heden de schepen besocht, hun betoonende seer vrypostigh, soo dat tot noch geen verwyderingh voor d' E. Comp: van dese cant connen bedencken. Godt allemachtigh wil dese wispelturige humeuren eenmael tot stantvasticheyt brengen.

De fluyt Uytgeest is gisteren *enz.*

De fluyt De Trouw is gisteren voor Demack, alwaer redelyck partye houtwerck becomen heeft, opgebroocken ende naer Samarangh gesackt om de aldaer berustende 800 ps. balcken, soo geen ruymte mancqueert, mede in te neme, sulcx gesz. fluyt Uytgeest met de 1000 lasten rys UEde. t' ontmoeten hebben; dat Uytgeest in comp. der vaertuygen, waerinne den rys gescheept blyft, gaet, is wel expresselyck van de Heeren Wira ende Wira D' Jaya versocht, oorsake, dat onder desselfs faudur ende bescherminge op Batavia mochten landen; sulcx verhoope de treyneringen van desen UEde niet voor qualyck gedaen sullen houden.

Lampolye hadden noch goede quantiteyt opcoopen connen *enz. enz.*

De jongst alhier gelegen resident Mr. Crouwe is 15en deser hier met een cleen jacht van Bantam buyten de reede verschenen, hebbende missive meteen een cleyn schenckagie aen desen Gouvernr., syn versoeck was d' achterstallige schulden syner principalen te mogen innen, vrydom huns Tolckx, alsmede huysvestingh om als vooren in 's Coninghs jurisdictie te negotieren, 't welck hem gesamentl. bott aff geslagen ende soodanigh ontmoet is, dat sonder langh omsien naer boort is gevaaren, 't ancker gelicht en de cours naer Maccasser vervoordert heeft, soo dat lichtel. sylieden hier noyt meer residentie optimmeren sullen.

Den oudt Commandeur Abel Tasman is te deser Reede *enz.!!*

Bijlage XI.

Uittreksel uit den brief van den onderkoopman en Resident te Japara B. Volsch van 8 April 1653 uit Semarang aan den Gouverneur-Generaal Carel Reiniersz. en de Raden van Indië te Batavia. [59])

„De Heeren Wira ende Wira D' Jaya, die 3en deser wederomme vertrocken syn, hebben my bericht den Coninck tegenwoordich doende sy om syn soon aen de dochter van den Coninck van Chiribon te huwelycken, op welckens bruyloff ick wellichtelyck, soo deselve seyden, mede soude genodicht worden. Sulcx geschiedende 't selve ongewyffelt tot oncosten van d' E. Comp. strecken souden, doch hoedanigh ende op wat manieren 't selve best in 't wercke soude moeten stellen, sal UEde ordre gaarn ontmoeten. Meergenoemde Heeren hebben my belast niet naer Batva. moste gaen, ten ware expres van UEde. ontboden, ofte van den Coninck tot syn dienst costy gestuyrt wierde, ende ingevallen 't selve door UEde geschieden, evenwel den Coninck eerst daer van verwittight moste werden, opdat niet gelyck voor desen by Sr. Schouten, die d' Eer gelyck ick mede van syn aangesicht t' aanschouwen ende benevens syn Gouverneur op Japare om alles wel te derigeeren gestelt hadden, andermael faulte wierde gepleecht, soo dat myn reyse guns ende weer met Tommagon Paty, gelyck d' Hr. Rycklof van Goens op desselfs aanwesen alhier my toestont, moet achterblyven.

Seer onverwacht comt alhier door contrarie winden ende hart weer de fluyt Wittepaert ten ancker, die mits mancquement van ruymte des Trouw spoedigh 240 balcken hebbe laeten innemen; gesz. Trouws ladingh bestondt gelyck in geleyde connissement te beoogen is; de montura van dien sal pr. Uytgeest in factura gestelt worden, alsoo de alhier resteerende plancken, isset doenlyck in Uytgeest vermene te schepen".

Bijlage XII.

Uittreksel uit den brief van de onderkooplieden en Residenten te Japara, Barent Volsch en Barent Hunius van 15 April 1653 aan den Gouverneur-Generaal Carel Reiniersz. en de Raden van Indië te Batavia. [60])

---

[59]) Koloniaal Archief 1091. Derde Boek der Brieven en Papieren, overgekomen van Batavia in 1654.

[60]) Koloniaal Archief 1091. Derde Boek der Brieven en Papieren, overgekomen van Batavia in 1654.

„De fluyt het Witte Paert is 7e ende de Trouw 8e deser van Samarangh opgebroocken ende reyse naer Batavia vervordert, blyvende door mancquement van ruymte noch 175 balcken op Sammarangh leggen, die in Uytgeest te scheepen rechtevoorts doende syn. Uytgeest was gesecht, soude in comp. van de 1000 lasten rys gaan, dan alsoo boven syn ingenomen 180 lasten rys noch ruymte overschoot, comt deselve op morgen te volgen; doch dat niet met den Tommagon Paty, die 12en stanty van hier vertrocken is in comp. gaet is met toestaen van hem, als d' andere groten geschiet, ons aanraadende, dat wy het resterende houtwerck daarinne mochten schepen, eer opnieuw de non-vervorderingh dier spetie door den Coningh verboden wierde, soo dat eenmael die balcken van daer vervoert ende deselve op morgen, Godt believende, met lief UE. toegesonden werden".

Bijlage XIII.

Uittreksel uit den brief van de onderkooplieden en Residenten te Japara, Barent Volsch en Barent Hunius van 19 April 1653 aan den Gouverneur-Generaal Carel Reiniersz. en de Raden van Indië te Batavia. [61])

„Que-eys Anga Praya, Wangsa Pada ende Citra Nalla zyn seer besigh om de 300 lasten rys spoedigh byeen te versamelen ende op Battavia te brengen, om als gesecht voor den Coninck te vercoopen, ende in cleeden om te setten. Den Tommogon Paty is seer t' onvreeden van hier van de heeren Que-ey Wira ende Wiry D' Jaya gescheyden, mits van hun over de lange tardance geschrobbeert ende niet met ontsach, als wel garen hadde gesien, gedepescheert bleeff; diende denselve in antwoordt het weer noch niet bestandigh was, oock omdat des Coninghs toeseggingh ende belofte aan den Hr. Ambassadeur van Goens in syn ende soo veeler Heeren presentie van onverhindert rys ende Houtwercken in 't toecomende te mogen vervoeren, gedaan, niet g' observeert, maer van hun gecontrarieert wierde, dienvolgens op hoope geleeft hadden, 't selve eenmael verandert ende op gewissen voet soude gestelt worden, opdat te geruster voor d' E. Hr. Gouverneur-Generael, op Batavia verschynen ende den Coninck niet voor weyffelachtigh mochte gescholden worden.

[61]) Koloniaal Archief 1091. Derde Boek der Brieven en Papieren, overgekomen van Batavia in 1654.

Men seyt den Sousouhounangh den Tommogon Paty wel *enz.* Ingevallen alhier quantiteyt rys, swarte suycker, houtwercken ende clappus oly voor d' E. Comp. opcoopen moeten, werden nootsakelyck penningen gerequireert, alsoo mits de betalingh der 1000 Ra. volgens U Eds. ordre aan den Commandr. Abel Tasman weynich pr. cassa sal resteren. In 't welnemen van UEde. hebben eenige provisie uyt De Trouw ende Uytgeest, die voor eenige maanden ende ryckelyck versien waaren, gelycht, om onder 't volck oorbaarlyck te vernuttigen, als mede een scheepscorporael, die anders voor Amboyna met de Trouw gesonden was. dan alsoo De Trouw geen reyse costy vervoorderde, alhier aen landt genomen hebben, als synde tot noch niet een hengsel aan de venster ramen van de logy oock manequement van sloten, dat dan groote onvryheyt ende oorsaecke tot dieffstal onder dese brutale menschen geeft, d' aenstaende ende eerste besendinge *enz*".

Bijlage XIV.

Uittreksel uit den brief van de onderkooplieden en Residenten te Japara, Barent Volsch en Barent Hunius van 30 April 1653 aan den Gouverneur-Generaal Reiniersz. en de Raden van Indië te Batavia. [62])

„In dato ...... stanty pr. de fluyt Uytgeest was onsen jongsten, die met inhebbende cargasoen UEde voor aencompste deses wel overhandicht sal wesen. Ende alhoewel 't sedert niet veel besonders voorgevallen sy, hebben evenwel niet naarlaten durven UEde. ootmoedich t' adverteeren, dat de 300 lasten rys, waervan in onse voorige mentie is gedaen in 3 à 4 dagen pr. Anga Praya, Chiwanghsa pada ende Citra Nalla te volgen staan, ende tot noch 't verbodt des Sousouhounanghs van non-vervoeringh der Houtwercken ende rys geobserveert wordt, doch blyft daerom niettemin veel ter sluycken vervoert. Ende weet dit desen Gouverneur Astra Tsiappa te seggen, den vryen handel in dese gewesten voor een yder wederom sal toegestaen worden, soo haest Tommagon Paty van daer te hove verschynt. Wat hier op volcht den tyt aanwysen moet".

---

[62]) Koloniaal Archief 1091. Derde Boek der Brieven en Papieren, overgekomen van Batavia in 1654.

Bijlage XV.

Brief van de Raden van Indië Joan Maetsuyker, Carel Hartsinck &a. van den 23 April 1653 aan den onderkoopman Thys Pietersz. te Krawang [63])

„CRAOUAN.
Aen Thys Pietersen.
Eersame, Vroome, Discrete.

Tieco, Chinees heeft in Raade van India te kennen gegeven, hoe dat hy partie hout in de Rivier van Craouan heeft leggen, dat hy machtich is, met syn eygen volck aftebrengen, versoeckende, dat men hem daer mede wilde laten geworden, om in de oncosten van de gesonde huirlingen niet te vervallen, hetwelck hem soo verre is toegestaen, dat daer over aen Ul. gesz. zoude worden, dat byaldien hy aldaer eenich hout beneden heeft, dat hy met syn eygen volck afbrengen can, dat Ul. hem daer mede sal laeten omspringe na syn geliefde, mits dat dadelich werck sullen beginnen ende dat hy oock des niettegenstaende vervallen zal wesen in de oncosten die alreede door de vsz. huirlingen aen het vsz. houtwerck sullen wesen gedaen; daer Ul. notitie van houden moet, gel. oock nodich sal wesen, dat van alle de andere partien hout verscheyde luyden toebehoorende, particulier aenteyckinge worde gedaen, hoe veel dagen deselve huirlingen aen yder partie gearbeyt zullen hebben, opdat naderhant de oncosten daer na verdeelt mogen worden; niet anders dan Gode bevoolen.

Int Casteel Batavia desen 23 April Anno 1653. Was get. Joan Maetsuyker, Carel Hartsinck &a",

Bijlage XVI.

Uittreksel uit den brief van de onderkooplieden en Residenten te Japara Barent Volsch en Barent Hunius van 3 Juni 1653 aan den Gouverneur-Generaal Joan Maetsuyker en de Raden van Indië te Batavia. [64])

„Dan notoir des Mayts. sinne t' eenemael sochten op gereetschap des oorlogs, waermede sonder twyffel den eenen ofte den anderen

[63]) Koloniaal Archief 780. Bataviasch Uitgaand Briefboek 1653.

[64]) Koloniaal Archief 1091. Derde Boek der Brieven en Papieren, overgekomen van Batavia in 1654.

mede driegt, 't welcq het opcoopen van groote ysere pannen allomme des selfs geweste om salpeter in te droogen mede bevestight, naer welcke pannen soo greetich syn, dat se de Chineesen, die se tot eygen noodtdrufft gebruycken, met gewelt ontfutselen; beyverde van 's gelycken sich dese Gouverneur Astra Tsiappa om musquets als andere schiedtgeweer te bemachtige, belovende diensvolgens vrye uytvoeringh van rys & houtwercken aen die geenen, die de waerdy van dien daar voor ruylen connen, seggende sulcx wel expresselyck de ordre des Sousounangs Matarams mede brengt, door welcke presentatie dan deselve *enz*".

Een en ander omtrent Godsdienst, zeden en gewoonten bij de bevolking in en om de Humboldt-baai

door

J. A. Wasterval,

Gezaghebber B. B. Hollandia N. N. Guiné.

Als algemeen verspreide godsdienst onder de Papoeas in en om de Humboldt-baai mag wel de Zonnedienst gerekend worden.

Zon volgens de Tabatiers „*Tab*"

„ „ Nafriers, Sentaniers, en de Westelijk gelegen dorpen „*Soe*" en volgens de bewoners van de Magdalena-eilanden en Ormee, „*Tabra*" genoemd.

De zon [1]) is de schepper van hemel en aarde; zijn vrouw, de Maan, helpt hem toezicht houden, dat alles op aarde naar behooren geschiedt en houdt haar man op de hoogte van de nieuwtjes.

Een poos is de maan speciaal ter beschikking geweest van de menschen van Engros. Dat is heel, heel lang geleden, en had als volgt plaats: Een jonge vrouw van Engros was bezig sago te kloppen en schepte, ten einde de sago te wasschen met een „*baai*" (emmertje van

---

[1]) *Noot van de Redactie Commissie.*

Zendeling van Hasselt deelde mede, dat niet alleen in en om de Humb. Baai, doch langs de gansche noordkust van N. G. en op de eilanden de Zonnedienst algemeen verbreid is. Vgl. ook van Hasselt, Ber. Utr. Zend Vereen. „In de Humb. baai wordt de zon ook tot getuige geroepen bij het vredesluiten; o. m. wordt gezegd: „Gij ziet, we nemen weer kalk uit de kalkkokers van hen, die onze vijanden waren." Op Anoes wordt de zon tot getuige geroepen o. m. bij vervloekingen".

pinangblad) water uit een put, speciaal voor dat doel gegraven.

Zij schepte daarbij de maan mede uit het water. (Maan i/h Tabatiesch *Simbi*, i/h Nafrisch, enz. *Oko*, en op de Magdalena-eilanden *Sitjara*).

Zeer verheugd nam zij de maan mede en verborg haar in haar huis in de waterton.

's Nachts waren alle huizen donker, doch het hare was verlicht doordat de maan op den rand van de waterton ging zitten. Dientengevolge konden de huisbewoners 's nachts doorwerken aan hun netten als anderszins en werden erg benijd door de andere Papoeas. De naam van de jonge vrouw was *Mache*.

Vele jaren hebben de menschen de maan bewaard, doch op zekeren dag waren de kinderen in huis aan het spelen met kleine pijlen en bogen.

Zij schoten eerst op ratten en muizen, toen op spinnen, doch toen zich niets meer als behoorlijk mikpunt voordeed, schoot een van de jongens een pijl af op de maan, die toevallig door een kiertje tusschen deksel en ton doorgluurde. De ouders waren naar de tuinen, dus de jeugd had vrij spel.

De maan schrok erg en was ook gewond in haar gezicht. Zij werd boos, ging de ton uit en boven op den nok van het huis zitten. Vandaar sprong zij op een pisangboom in de nabijheid en vervolgens op een kokosboom. Daar bleef ze zitten tot de ouders thuis kwamen. Van haar hoog standpunt begon ze toen te schimpen: „'t Is jelui eigen „schuld, dat ik weggegaan ben. Ik wilde alleen jouw huis „verlichten. Je kinderen hebben mij een wond toege- „bracht, zoodat ik nu naar boven ga. Bij helder weer „en als mijn wond mij niet te veel pijn doet, kun je mij „zien. Als de wond mij erg pijn doet, roep ik de wolken „om mij te bedekken.

„Als uit jelui stam een dood zal gaan, waarschuw ik „eerst, door *geel* in stede van *wit* uit zee op te komen. „Voor anderen doe ik dat niet".

Dientengevolge mogen de afstammelingen van *Mache* geen „pisang boelan" (*simbri*) eten, en de heele stam geen vruchten van de kokospalm met geele bladen (*nioe berau*).

De vlekken in de maan zijn litteekens van de pijlgeschiedenis. Vóór dat bovengemeld geval plaats had, scheen de maan dag en nacht. Jonge kokosnoten met een witte plek om den stengel (*nioe nies nies)* mogen ook niet gegeten worden, daar dan de maan boos wordt en eenige dagen niet verschijnt. Komt de nieuwe maan voor 't eerst boven den horizon, dan is de geheele bevolking zeer verheugd. [2]) De jongens en ongehuwde mannen beginnen luid te schreeuwen en tikken dan met hun vlakke hand voor den mond, zoodat het geluid onderbroken wordt.

Daarna worden brandende stukken hout in de hoogte geworpen en bij elk stuk hout den naam genoemd van een der kinderen van het dorp. Dit geschiedt bij wijze van kennisgave, dat allen er nog zijn. Voor nieuwgeborenen werpt de vader het stuk hout omhoog. Voor overledenen wordt onder het uitspreken van den naam van de(n) overledene een brandend stuk hout met het vuur in zee gehouden, zoodat de maan kan zien dat het vuur is uitgedoofd.

De vreugde over den terugkeer van de maan wordt daaraan toegeschreven, dat men vreesde dat de vrouw (Maan) van haar man (Zon) gescheiden was.

Wat de geestenhuizen betreft, in de omgeving van de Humboldt-baai althans, hebben deze tegenwoordig, o. i. betrekkelijk weinig met den Godsdienst te maken. Hier en daar is een spoor te vinden van voorouders-vereering, doch het geheel berust op de reusachtig egoïstische natuur van mijnheer de Papoea. Alles draait om zyn dierbaar: „i k".

---

[2]) *Noot van de Redactie Commissie.*

Vgl. o. a. J. L. van Hasselt, Gedenkboek van een 25jarig Zendelingleven p. 30.

In het westen *roem sram, sram, dram* genaamd en hier in de omgeving *maoe*. [3]) De jongens welke opgenomen zijn in het mannenhuis om hun proeven af te leggen voor de manbaarheid werden: „*natoe maoe*" genoemd.

Gaan we zoo 'n *maoe* binnen, dan vinden we in het midden aan een paal in de hoogte een balk, in kanovorm behakt en een gat midden in. Dit schoone instrument heet: „*thor*". Dit dient om, bij gelegenheden die hieronder worden vermeld, met een knuppel te worden beklopt. Dat het geluid den donder nabij komt, schijnt niet van invloed geweest te zijn op de benaming want „donder" wordt „*rietjoethoe*" genoemd (*matagari*-bliksem).

Vervolgens vindt men in het dak tusschen de bladen verstopt, verschillende soorten fluiten (bamboe) van verschillende lengten.

Naar gelang van de autoriteit des bezitters, is ook het aantal fluiten. Het hoofd van *Tabatie* (Plaatsvervanger v/d Zon) mag b.v. in bezit hebben omdat hij *Karesorri Magai* (Opperhoofd van den stam) is:

1 *pitau* d.i. een groote fluit van ongeveer één armlengte. (Deze fluit heet aan het Sentaniemeer „*bonse*").

20 St. *gerau*, dat zijn verschillende bamboestokken met gaten er in om er geluid uit te halen. (Sentani „*naiwa*").

2 St. fantasiesperen (*cheroe*).

1 St. *pabedja* (een soort dwarsfluit van 2 d.M. lengte)

1 St. *sidji* (idem van 1½ d. M. lengte).

1 St. *jamberoe* (een stukje bamboe van één hand lengte)

De fluitenmassa gezamelijk heet: „*ier oegobie*".

Ier = oproepers en *Oegobie* = de Dorpsgeest, dus zouden deze fluiten dienen om den dorpsgeest op te roepen.

---

[3]) De naam „korwari" dien men hiervoor ook wel in de literatuur aantreft, is niet inheemsch, maar een vinding van vreemdelingen (Mededeeling van Zendeling van Hasselt).

Verder vindt men in het huis nog de noodige muziektrommen *(mesintje)* en een blok hard hout om op den grond te smijten („*Oegobie Ai*", *Ai* = hout).

Zoodra de jongens de eerste proef hebben doorstaan en eenmaal aan den volke zijn vertoond worden zij *oegobie nichar* genoemd. *Nichar* = mensch. Om nu de fluiten in te wijden, of krachtiger te maken bij den oproep moet nu en dan een menschenoffer vallen ter wille van *oegobie*. Doet men zulks niet, dan weet men vooruit dat ziekte en dood in het dorp zullen komen.

Meent de vader, oom of voogd dat zijn zoon of pupil oud genoeg is om in het mannenhuis opgenomen te worden, dan meldt hij zulks aan de oudsten van het dorp en aan het stamhoofd. Deze bepaalt den prijs voor opneming. In den regel bestaat de prijs uit een of meer oude kralen, welke het stamhoofd worden afgegeven.

Bij de eerstvolgende volle maan, wordt de jongen beetgepakt en in het geestenhuis gesleurd. De ouders en vooral de moeder protesteeren hevig, want zij denkt dat haar zoon minstens door den geest zal worden opgegeten. In het geestenhuis wordt den nieuw aangenomene aangeduid met zijn medegearresteerden te gaan zitten in een kring rond den middenpaal.

Een bepaalde leeftijd voor opname schijnt niet te bestaan. Ik heb mannen met baarden gezien die niet en jongens van een jaar of acht, die wel opgenomen waren geworden.

Achter elken jongen staat een man op post. Heft de jongen zijn hoofd op om eens rond te kijken, een ferme draai om zijn ooren herinnert hem er aan dat hij naar beneden moet zien. Ondertusschen zijn anderen bezig om tegen de wanden te kloppen en te slaan, tegen het groote blok (*thor*) wordt geslagen, en ten laatste werpt iemand met kracht het stuk hout *oegobie ai* op den vloer. Voor de buitenwereld, voornamelijk de vrouwen, is zulks een teeken dat de dorpsgeest in het huis is gekomen, zij moeten hare huizen sluiten en ....zorgen dat

een groote hoeveelheid sagopap gereed gemaakt wordt, voor den geest. Zij mogen dit zelf niet brengen, daar zorgen de mannen voor.

Veertien dagen ongeveer duurt de eerste proef voor de jongens. Al dien tijd mogen ze niet van houding veranderen. De mannen ter bewaking worden afgelost.

Na deze kuur worden ze nu en dan 's nachts losgelaten om in het bosch zich wat te bewegen en in de tuinen van het stamhoofd te arbeiden. Daarna worden op verschillende plaatsen verschillende krachtproeven genomen; meer Westwaarts wordt den jongen een groote snede over zijn rug of bovenbeen gegeven, weer elders wordt hij getatoueerd, doch overal is toch het doel om te toonen dat hij zonder schreeuwen pijn kan verdragen.

Heeft hij ook dit doorgemaakt, dan wordt bekend gemaakt dat *oegobie* zijn kinderen weder heeft uitgespuwd en zij op dien en dien dag buiten komen. Geheel vol groen, bladeren, bloemen en wat niet al, komen dan de jongens, hun gezicht bedekt houdende, onder gezang en tromslaan in een rondedans naar buiten en gaan onmiddellijk weer terug. Nu moet weder een kraal aan het stamhoofd betaald worden. Van nu af aan zijn de jongens ter beschikking van het stamhoofd, tot het verrichten van verschillende werkzaamheden. Het allerlaatst wordt hun dan het grrrroote (?) geheim bekend gemaakt. Dit groooote geheim is niets anders dan de naam van een legendarische vrouw met haar 2 zoons. [4]) *Soemda* heet deze dame. Mocht gedurende den proef een der vrouwen een der jongens per ongeluk zien, dan is ze ten doode opgeschreven. Haar eigen man, vader of broer zou haar vonnissen. De vrouwen kletsen te veel en zoo zou ook aan anderen bekend worden dat alles bedrog is.

Ook het zien van een der voorwerpen bovengenoemd is voldoende om haar te doen dooden.

---

[4]) Dit stemt overeen met wat Zendeling van Hasselt meer westwaarts ervoer (*noot van de Redactie Commissie*).

Als nu een der mannen een groot varken, een schildpad of een groote visch heeft gevangen, zoude het toch werkelijk te bejammeren wezen dat de minderwaardige wezens, vrouwen genaamd, daarvan mede aten. Ergo wordt dat brokje in het mannenhuis gesleept, op de blokken geslagen, leven gemaakt op de fluiten en de vrouwen weten reeds wat hun te doen staat.

Het eenige wat geconstateerd werd, is, dat pederastie in de mannen- en geestenhuizen hoogtijd viert.

Eenige voorbeelden van *zonaanbidding* mogen hier volgen:

I. Bezweren en verjagen van booze invloeden bij het eten. Volgens bevolking Deromena is de benaming van dit werk: „*sa kare*".

B. V. Iemand heeft de wacht gehouden bij een zieke en met dezen dezelfde kost (uit dezelfde pan) gegeten; de zieke komt te overlijden, dan is niets natuurlijker dan dat de omgeving beweert dat de bewaker toovermiddelen heeft gemaakt, of dat het eten betooverd was. Nu zendt de bewaker uitnoodigingen rond aan de familieleden van de (n) overledene en aan zijn eigen familie.

Van a l l e gerechten die de zieke mocht gegeten hebben wordt een zekere hoeveelheid gereed gezet in de open lucht.

De bewaker neemt van elk gerecht een stukje in den mond en een stukje in de hand. Deze hand wordt met het eten naar de Zon gewend en de volgende woorden uitgesproken:

Sese dele we tekemeje. Mana da sa de antera. De na eoe mike-mike mboe sei mike-mike mboe eoe foi wa'oje, esre jokitikiti mboe, esre boeloe amba.

Vertaald: Voorvader oude gij zien goed. Nu dit eten ik eet. Mijn lichaam niet doen braken, lichaam mooi niet mager, mijn buik niet draaien, buik niet wentelen.

Nadat dit gebeurd is, wordt door den spreker het eten dat hij in den mond had weder uitgespuwd, onder het

uitroepen van een langgerekt: *Waaaaah*. Deze uitroep wordt door de gasten herhaald, waarna het eten rondgedeeld wordt en mede genomen naar de woningen.

Om hulp te vragen aan de Zon voor een wraak- of moordpartij (landstaal „*aro tokoiwai*”) wordt het volgende gedaan en gezegd:

Degene die een moordtocht of wraakmoord wil ondernemen, neemt van den struik van den gemberwortel (Zingiber Officinale, Rosc, landstaal: „*doi*”) de langste halm met den wortel er nog aan, en wascht dezen schoon.

Vervolgens haalt hij zijn boog en pijlen, neemt deze in de eene hand, den wortel in de andere hand, welke laatste der zon wordt toegestoken onder het uitspreken der woorden: „*Sese dele we tekemenje. De na fla jomo fre*
1 2 3 4 5 6 7 8 9
tara mofone;
10 11

Nemo todote mofone (Mara) ne na fla baite bilinai
12 13 14 15 16 17 18 19
mofene. De na fla ne mo todoto mara.
20 21 22 23 24 25 26

Vertaald: Voorvader oude gij zien goed. Ik van (mijn)
1 2 3 (4) 5 6
pijl scherp is, goed gaan; hij zelf geraakt gaan hij van
7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
(zijn) pijl verkeerd, loopt verkeerd ik van (mijn) pijl
17 18 (19) 20 21 22
hem zelf raken loopen.
23 24 25 26

Oftewel: „Voorvader zie goed toe. Mijn pijl gaat met snelheid en scherpte. Hij moet hem raken (hem zelf). Zijn pijl moet verkeerd gaan en mij voorbijgaan. Mijn pijl gaat en moet hem zelf raken.

Na deze uitspraak wordt de koorde van den boog gespannen en een pijl opgezet, doch niet afgeschoten. Met een voet op den grond gestampt en hard geroepen: „*Wijaaaaaaaaaa*. De gemberwortel wordt opgegeten en de halm in den rottanring aan den arm gehangen.

Hieruit valt op te maken dat de Zon niet in haar hoedanigheid *(Soe)* doch als eerste voorvader*(Sese dele)* wordt aangesproken.

Hollandia, 4 April 1917.

Über die Entwicklung einiger ornamentaler Formelemente in der Kunst von Holländisch Nord-Neu-Guinea

von

Dr. P. Wirz.

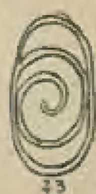
Vor einiger Zeit habe ich in dieser Zeitschrift eine kurze Publikation über die Ornamentik von Süd Neu Guinea veröffentlicht, wobei ich zu zeigen versuchte dass diese im Wesentlichen durch das paarige Spiralornament und seine Derivate gekennzeichnet ist. Dieses selbst leitete ich vom Augenornament und dem stylisierten menschlichen Gesicht ab, das im Norden von britisch Neu-Guinea und am Sepik noch einen naturalistischen Charakter und damit auch eine tiefere Bedeutung besitzt. Es wurde aller Wahrscheinlichkeit nach längs dieses Flusses, sowie des Digul und Fly-river nach der Südküste übertragen, wo es weiterhin die manigfaltigsten Umwandlungen, Kombinationen und Auflösungen durchmachte, je nach dem Charakter der verschiedenen Stilprovinzen.

Hier soll nun in ähnlicher Weise der Versuch gemacht werden für die Nord-Küste die Leitmotive der Ornamentik herauszufinden und ihre Umwandlungen nach den verschiedenen Richtungen hin zu verfolgen.

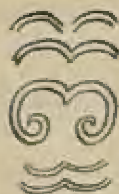
Hierbei kommen natürlich blos die Küstenstämme und Inselbewohner in Betracht. Die Inlandstämme von Nord-Neu-Guinea, sowohl die sog. Arfaker, als auch die Stämme am Mamberamo-Stromgebiet sind zu kunstarm, als dass sie in dieser Hinsicht mit denjenigen der Küste verglichen werden könnten.

Von den Stämmen der Nord-Küste und der vorgelagerten Inseln besassen die Numfooresen von altersheer

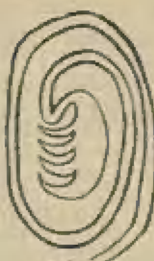

1.
2.
3.
4
5.
6.
7.
8.
9
10
12
14
18.
21.

23

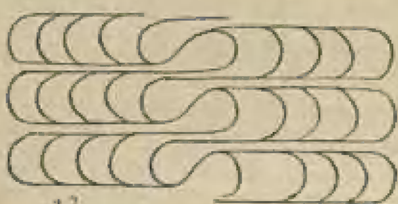
24

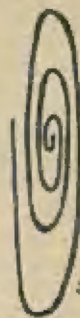
25

26

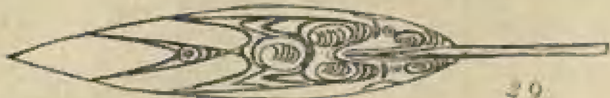
27

22

28

29

die Priorität gegenüber den andern Stämmen. Von ihnen breitete sich auch eine intensive Kulturströmung zentrifugal nach Westen und Osten aus und es ist festgestellt dass sie ihre Handels- und Raubfahrten bis nach Ternate, Ceram und selbst Makasser, und ostwärts bis an die Mündung des Sepik-Stromes unternahmen.

Sie selbst waren, wie die Mythen berichten, in früherer Zeit blos in ihrem Stammland der Insel Numfoor Ansässig gewezen. Von hier setzten einige Familien nach der Insel Rumberpon über, andere wanderten nach Salawati aus und siedelten sich daselbst an. Eine jüngste Auswanderung, die relativ unlängst statt gefunden hat (jedenfalls nach der Entdeckung der Nordküste von Neu-Guinea) hatte schliesslich die Besiedelung der Doreh-Baai zur Folge, nachdem die Auswanderer von den Arfakern, denen das Land ursprünglich gehört hatte, die Erlaubnis zur Niederlassung und Gründung von Ansiedelungen erhalten hatten. [1])

Ein nahe verwandter Zweigstamm der Numfooresen bilden die Biakker, deren Kultur und Sprache mit der numfoor'schen so zu sagen identisch ist. Es berichtet auch eine Stammesmythe dass der gemeinsame Stammvater der Numfooresen und Biaker, Manseren Mangundi, ursprünglich von der Insel Biak abkünftig war, sodann sich nach der Insel Numfoor begab, wo er erst die 4 Hauptgruppen der Numfooresen und hierauf die 9 Clane (Keret) der Biaker schuf. Auch in ihrer künstlerischen Betätigung stehen sich die Numfooresen und Biaker gleich. Ich will mich hierüber kurz fassen.

In besonders hoher Blüte stand bei beiden noch vor kurzem die Holzschnitzerei, zu deren schönsten und grössten Objekten die Aufsätze der Kanu (die sog. „snober") mit ihrer reichen Ornamentik gehörten, aber durch den Einfluss der Civilisation fast ganz verschwun-

---

1) Auf diese Wanderungen und die sociale Organisation der Numfooresen werde ich in einer später erscheinenden Publikation zurückkommen.

den sind und nicht mehr hergestellt werden. Durch den geregelten Postdampferdienst hat natürlich die einheimische Schifffahrt grosse Einbusse erlitten, so dass grössere Reisen mit Prauen überhaupt nicht mehr ausgeführt werden. Aber auch die schlichten Hausgeräte, wie Sagoschüsseln, Löffel, Töpferschlägel, Kalkkalebassen entbehren nicht einer reichen Ornamentik, die eine ganz bestimte Stilfestigkeit aufweist. Über letztere Objekte d.h. das Bambusornament von niederländisch Neu-Guinea hat J. A. Loebèr [2]) unlängst eine grössere Arbeit publiziert, ohne jedoch auf die Entwicklung der Formelemente dieser Ornament einzugehen. Dies soll nunmehr hier, für einige Fälle wenigstens versucht werden und somit eine Ergänzung zu jener Publikation bilden. Versucht man in der Numfoor'schen und Biak'schen Ornamentik einzelne Motive herauszusuchen und ihre Entwicklung zu verfolgen, so zeigt sich für dieses Gebiet, dass ihnen fast immer die Schlange zu Grunde liegt, sei es dass sie mehr oder weniger realistisch gehalten, oder aber stylisiert ist.

Vollständig naturalistisch dargestellt findet sich die Schlange bekantlich als Beigabe der Korware, vor allem solcher welche sich eines ehrwürdigen Alters rühmen können. (Fig. 1 und 2) Ein sog. Schädelkorwar des ethnographischen Museums zu Batavia hält z. B. mit beiden Handen je eine aufrecht stehende Schlange fest, die in Fig. 1 wiedergegeben ist.

Bei den Korwaren jüngerer Jahrgänge sind die Schlangen hingegen meistens mehr oder weniger und selbst bis sur Unkenntlichkeit stylisiert und Nuoffer hat in einer Monographie über die Korware nachgewiesen dass die sog. Balustrade aus stylisierten Schlangenleibern hervorging. [3])

[2]) J. A. Loebèr, Bamboe-ornament van Nederlandsch Nieuw-Guinea. Nederl. Indie oud en nieuw, afl 9-10, jrg. IV. 1919-20.

[3]) Nuoffer, Die Korware von der Geelvink-Baai. Abhandl. und Berichte der Kgl. Zoolog. und Anthrop.-Ethnogr. Museums zu Dresden. 1912.

Aber nicht blos die eigentlichen Korware haben als Beigabe stets eine oder mehrere Schlangen, auch die sog. Korwar-Amulette, die Sagolöffel, deren Stielende in ein Korwar-Gesicht, oder eine Korwar-Figur ausläuft, Messergriffe u.s.w. besitzen in der Regel eine Schlange als atributive Beigabe (Fig. 3. u. 3a.).

Während meines Aufenthaltes an der Doreh-Baai versuchte ich die Bedeutung dieser Schlange und deren Zusammenhang mit dem Korwar festzustellen. In der Umgebung von Manokwari scheinen die Papua nicht mehr zu wissen um was es sich handelt. Umsonst war mein Nachfragen und Suchen nach Schlangenmythen, denn solche mussten doch gewiss einmal bestanden haben und auch in der Numfoor'schen Fabelsammlung von van Hasselt [4]) fand ich nichts was den Zusammenhang von Korwar und Schlange erklären könnte. Nach mündlicher Mitteilung von Herrn van Hasselt soll freilich ein Clan (Keret) der Biaker als Stammvater die schwarz und weiss gebänderte Seeschlange besitzen und es ist nicht unwarscheinlich, dass wir mit einer Form von Totemismus zu tun hätten.

Ausser den eigentlichen Korwar wurden früher auch blos Schlangen nachgebildet und eine solche befand sich nach Mitteilung von Herrn van Hasselt seiner Zeit auf der Toteninsel Meos Korwar, gegenwärtig befindet sie sich im Reichsmuseum zu Rotterdam. (Sie ist abgebildet in: militaire exploratie van Nieuw-Guinea Abb. 151).

Wie gesagt blieben alle meine Nachfragen über die Bedeutung der Schlangennachbildungen fruchtlos. Nicht unerwähnt möchte ich jedoch lassen, dass ich sie vielleicht viel zu weit suchte. Nach Aussage einiger alten Männer soll sich nähmlich die Seele (oder richtiger die Seelenkraft) in Gestalt einer Schlange nach dem Korwar (ursprünglich dem Schädel, welcher auf das Kopflose Korwargestell aufgesetzt wurde) begeben.

---

[4]) Van Hasselt, Noefoorsche legenden en fabelen. Bijdragen v. h. Koninkl. Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde. 1916.

In der Tat ist die Schlange immer in emporkriechender Haltung dargestellt, d.h. es ist der Kopf der Schlange stets nach dem Kopf des Korwars gerichtet. Dass sie von der Korwar-Figur in der Hand gehalten wird scheint belanglos zu sein. Ich erhielt Sagolöffel, bei welchen das Ende des Stiels als kleiner Korwar ausgebildet war und über dessen Kopf sich eine Schlange erhebt, als ob sie ihn beissen wollte. (Fig. 4) Durch diese Entdeckung wurde ich denn auch aufmerksam gemacht auf die häufig vorkommenden gabelförmigen Kopfaufsätze vieler Korwaramulette, sie entsprechen in gleicher Weise dem geöffneten Rachen einer Schlange. Es scheint mir daher nicht unwahrscheinlich zu sein, dass der Zusammenhang von Korwar und Schlange gar nicht so weit zu suchen ist und möglicherweise blos in der Art der Vorstellung der Eingeborenen vom Beseelungsvorgang des Korwars seine Begründung hat. Der Seele, welche den Körper beim Tode verlässt, wird ja bekanntlich bei sehr vielen Völkern die Gestalt einer Schlange zugeschrieben und dies mag wiederum seine Begründung haben, dass beim verwesenden Leichnam stets Maden und Würmer auftreten.

Ich will mich jedoch hier nicht weiter über diese Frage auslassen, sondern zu unsern Thema zurückkehren.

Die Schlange bildet also das Leitmotiv der Numfoor'schen und Biak'schen Ornamentik und man findet es allenthalben aufgemalt oder eingeschnitzt, selten jedoch in der ursprünglichen, naturalistisch gehaltenen Form, sondern in mehrfachen Wiederholungen und Kombinationen. In der scheinbar unentwirbaren Ornamentik, die sich meistens aus S-förmigen Lienien und Schnörkeln zusammensetzt, findet man am häufigsten Motive wie sie die Figuren 6 bis 13 und 17 wiedergeben. Sie sind durch blose Aneinanderreihung und Kombination des einfachen Schlangenmotivs (Fig. 6 und 7) entstanden.

Die Kalkkalebassen von Bambus oder Kürbisschalen bilden ein weiteres Gerät, das längs der ganzen Nordküste von Neu-Guinea verbreitet ist und wegen seiner überaus reichen und verschiedenartigen ornamentaler Ausstattung sich wohl am besten zum Studium von Entwicklungsreihen eignet. Hier finden wir alle möglichen Formen und Ubergänge von einem Ornament zum andern, die grosse Mehrzahl lässt sich aber vom Schlangen-Motiv ableiten, wie dies aus einigen herausgesuchten Beispielen hervorgeht. Auch da wo Loebèr Vogelköpfe und Polypen zu sehen glaubt handelt es sich immer um dasselbe Motiv in einem mehr oder weniger vorgeschrittenen Stadium der Entwicklung.

Welchen weitern Umwandlungen das Schlangen-Motiv unterliegen kann zeigen die Figuren 10 bis 17.

Es zeigt sich hiebei dass die Wiederholung des Schlangen-Motivs, und die Entwicklung weiterer Ornamente auf zwei verschiedene Weisen erfolgt ist. Erstens, durch unsymetrische Aneinanderreihung der einzelnen Schlangen-Motive woraus der bekannte Numfoor'sche und Biak'sche Stil resultiert (Fig. 9) oder aber, und zweitens, durch symetrische Wiederholung und Aneinanderreihen des ursprünglichen Motivs. Auf diese Weise enstehen die linearen Ornamente, die Rankenlienien, S-förmige, aneinandergereihte (Fig. 10 bis 13 und 17) oder gezähnte Lienien. (Fig. 14 bis 16).

Im ganzen Gebiet der Geelvink-Baai und Schouten-Inseln finden sich meistens allen diese Formelemente der Ornamentik zugleich vertreten. Man darf nicht vergessen, dass eben in diesem Gebiet der Austausch von materiellem und geistigem Kulturbesitz von altersher ein sehr reger war. Besondere Stilprovinzen lassen sich infolge dessen hier kaum heraussondern.

Anders hingegen im östlichen Gebiet. Ostlich vom Mamberamo und der Insel Japen findet sich ein ziemlich scharf abgegrenzter Ubergang in andere Stil-Provinzen. Und dennoch besteht ein unverkennbarer Zusam-

menhang zwischen den Formelementen der Ornamentik bis ins englische Gebiet hinein, einschliesslich dem Unterlauf des Sepik-Flusses.

Eine weiter vorgeschrittene Umbildung des Numfoor'-schen Schlangen-Ornamentes begegnet uns auch im Gebiet der Tanah-mera- und Humboldts-Baai sowie des Sentani-Sees. Die oben genannten S-lienien (Fig. 12a) haben sich blos etwas mehr eingerollt und werden zu doppellienigen Spiralen oder Wirbeln. (Fig. 18 und 21) und Mäanderornamenten. (Fig. 18 bis 20 und 27) Dieses Ornament bildet das Leit-Motiv der Flächenkunst dieses östlichen Küstengebietes.

Es ist kaum ein Holz- oder Knochengerät zu nennen, das nicht Spiralornamente in irgend welcher Form und Ausführung aufweisen würde. Bald sind sie gleichmässig gerundet, bald sind sie langgestreckt, oftmals beinahe rhombisch, in der Mitte eine S-förmige Schleife bildend, wie es für das Sentani-Gebiet charakteristisch ist.

Von der doppellienigen Spirale zur einfachen (Fig. 22) ist nur ein Schritt. Aber solche sind gegenüber den Spiralwirbeln viel seltener vertreten, denn hier im Osten des holländischen Gebietes ist die Entwicklung ornamentaler Formen eine entschieden positive, d. h. aus an und für sich einfachen Formelementen werden neue kompliziertere geschaffen, Wucherformen, wie man sie bezeichnen könnte. Eine einzelne Spirallienie tritt z. B. selten allein auf, sondern fast immer in Kombination mit andern, wobei auch der dazwischenliegende Raum mit andern Ornamenten ausgefüllt wird.

Mit der einfachen Spirallienie sind wir jedoch noch nicht am Ende der Entwicklungsreihe dieses Ornamentes angelangt. Auf Bambusköchern, Trommeln, Holzschüsseln und andern Geräten finden sich häufig Hand- oder Finger-ähnliche Figuren, welche in überraschender Weise denjenigen vom Nordwest- und Lorenz- Flussgebiet ähnlich sind.

Sie sind gleichfalls als eine Weiterbildung des Spiralwirbel-Ornamentes aufzufassen, denn es finden sich besonders häufig Ornamente wie sie Fig. 25 wiedergiebt. Aber auch losgelöst vom Spiral-Ornament kommen diese Finger- oder Zahn-Motive im Sentani-Gebiet häufig vor.

Für dies Gebiet ist weiterhin charakteristisch, dass das Wirbel-Ornament meistens sehr in die Länge gezogen erscheint und in seiner Wiederholung die ganze Fläche des Objektes bedeckt. Dichtgedrängt, wie die Spiralwirbel-Ornamente auf die Fläche eingeritzt, geschnitzt oder gebrannt werden, erscheinen sie dann oftmals, wie Fig. 22, 23 und 27 veranschaulicht, blos in der Richtung der Längsaxe entwickelt, wärend dem die Kurven an der Schmalseite zusammenfliessen. Auf diese Weise entstehen weiterhin fischschuppenähnliche oder halbmondförmige Ornamente, die zudem häufig gezähnt werden, also wiederum zum Handmotiv überführen (Fig. 26).

Aber damit ist der Formenreichtum von Motiven der Flächenornamentik dieses Gebietes noch nicht erschöpft. Vollständig unabhängig vom Spiral- und Wirbel-Ornament treten weiterhin unregelmässige Zickzack- oder Blitzlienien als ornamentales Motiv auf, auf deren Herleitung ich mich jedoch nicht weiter einlassen will, weil ihre Herleitung eine sehr verschiedene sein kann.

Am naheliegendsten scheint mir jedoch zu sein, dass sie einem blosen sinnlosen Gekritzel entsprechen, wie dies der Eingeborene mit dem Bleistift auf ein dargereichtes Papier zu zeichnen pflegt.

Es findet sich dieses Motiv auf Bambusköchern, Holzschüsseln, Trommeln u.s.w. und bedeckt meistens die ganze Fläche.

Ein sehr beliebtes Darstellungsobjekt in der Kunst des ganzen östlichen Küstengebietes bildet weiterhin der Fisch. Die Bootschnäbel der Bewohner der Tanah-mera- und Humboldts-Baai sind stets mit einem Aufsatz

versehen, welcher Fische, seltener auch andere Tiere darstellt und bei den Sentaniern wird der ganze Kanuschnabel (bei den Männerbooten) in Form eines Fisches (kabemori) gestaltet, allerdings stark stylisiert. (Fig. 28) Flächenhaft dargestellt und weitgehend stylisiert tritt er auch auf den sorgfälltig gearbeiteten Ruderblättern dieser Seebewohner auf. (Fig. 29).

Uberhaupt zeichnet sich dieses Gebiet, wie kaum ein anderer Teil von Neu-Guinea durch seinen Reichtum an Schnitzwerken, seine hoch entwickelte flächenhafte und plastische Kunst aus. Es ist kaum ein Gerät zu nennen, das nicht eine reiche und geschmacksvolle ornamentale Ausstattung aufzuweisen hätte. In die Atap-Dächer der Wohnhütten und insbesondere auch der Geisterhäuser werden hier von Holz geschnitzte Fische, Vogel und andere Tiere gesteckt, die Pfosten der Männerhäuser tragen Nachbildungen von Tieren und Menschen (sog. tō-reri unō) und auch das übrige Gebälk der Hütten ist mit tierischen und menschlichen Figuren bedeckt. Eine ungeahnte Fülle von künstlerischer Phantasie liegt hier in den Männerhäusern und früher auch in den Geisterhäusern des ganzen östlichen Gebietes verborgen.

Alles dies besassen einstmals auch die Bewohner der westlichen Inseln, bis die eindringende europäische Civilisation und Kolonisation, vor allem aber die Mission mit den alten Kunstschätzen aufräumte, an deren Stelle niemals wieder neue treten werden. Mit dem Heidentum und Aberglauben, den Festen und Tänzen, den Jünglingsweihen und der ganzen socialen Organisation, wird auch die Kunst und alle Tradition überhaupt zu Grabe getragen. Die civilisierten und bekehrten Papus so gut wie jedes andere Naturvolk, welches sich durch die List und Druck der Mission bekehren liess besitzt überhaupt keine sociale Organisation, keine Kunst, keine Tradition mehr und steht folglich bedeutend tiefer als ihre heidnischen Brüder.

Dass auch die eigentlichen Stätte der Kunst der Eingeborenen von Nord Neu-Guinea, die Geisterhäuser (Rum seram) überall schon dem Bekehrungseifer der Mission zum Opfer gefallen sind ist ebenfalls wohl bekant. Was würde wohl heute Wichmann sagen, wenn er jetzt wieder nach der Humboldts-Baai kommen würden, nachdem sich dieser Forscher schon im Jahre 1903 mit Entrüstung gegen derartige Eingriffe in das Recht der Eingeborenen ausgesprochen hat. (Man lese hierüber in Nova Guinea Bd. IV. S. 166). Weitaus trauriger ist es aber wenn Männer der christlichen Mission sich nicht scheuen zu sagen dass die Papua diese Geisterhäuser im Gebiet der Humboldts-Baai selbst und unaufgefordert abgerissen hätten. Dies mag in einigen Fällen allerdings richtig sein, bevor die aber geschehen ist pflegten die Guru (inländische Lehrer), durch ihre Überredungen so lange auf die Eingeborenen einzuwirken, bis diese endlich mürbe geworden und aus Furcht vor Strafe oder gar Gefängnishaft (denn die Papua wissen noch nirgends Mission und Gouvernement auseinanderzuhalten) ihre Heiligtümer und Stätte ehrwürdiger Tradition preis gaben. Noch heute werden die Eingeborenen daselbst einem jeden Fremden recht gerne davon erzählen, zu dem sie genügend Zutrauen gefasst und wie sich die Sentanier gegen den Zuzug eines Guru wehren, wovon sie bis heute verschont geblieben sind, wird man gleichfalls von den Eingeborenen erfahren können.

So wird diese Zerstörungswerk alles Originellen und alter Tradition in Neu-Guinea weiter geführt werden, womit heute an der Nord Küste, und den vorgelagerten Inseln allein mehr wie 100 Guru beschäftigt sind.

Von den Numfooresen und Biakern ging wie gesagt von altersher ein mächtiger Kulturstrom aus. Hier haben wir aller Wahrscheinlichkeit nach die ältesten Geisterhäuser mit ihrem Ahnenkult, für Neu-Guinea wenigstens, zu suchen, welche den eigentlichen Mittelpunkt künstlerischen Schaffens bildeten.

An dieser Stelle wollte ich jedoch blos die ornamentale Flächenkunst und deren wesentliche Formelemente einer vergleichende Untersuchung unterziehen und es lässt sich das Ergebnis dieser Untersuchung kurz in Folgendem zusammenfassen: Bei den Numfooresen und Biakern ist es das stylisierte Schlangen-Motiv, das die Flächenkunst beherscht, aus ihm entwickelten sich die S-lienigen und Spiralwirbel-Ornamente, welche die wesentlichsten Elemente der Ornamentik im östlichen Küstengebiet von holländisch Neu-Guinea bilden.

Buitenzorg, Januar 1, 1922.

Een merkwaardige zeereis van Manilla naar Japan in 1704

met 2 bijlagen

door

A. K. A. Gijsberti Hodenpijl.

INLEIDING.

De hoofdpersoon van dit opstel, Karel van der Hagen, die met vijf gezellen, 2 Hollanders en 3 Engelschen, de hierboven vermelde reis maakte, heeft gedurende zijn geheele verblijf in Indië van 1699—1705 een zeer avontuurlijk leven geleid, waarvan de laatste episode aan het hoofd van dit stuk vermeld, de belangrijkste is, zooals uit het journaal van de gehouden reis, dat hierachter vermeld staat, kan blijken. Evenals zoo menigeen, die in die tijden de wereld introk of eenmaal in Indië zijnde een onbekende bestemming tegemoet ging, heeft hij een dagboek van zijn wedervaren gehouden en die liefhebberij was toenmaals zoo groot, dat onder de meest ongunstigste omstandigheden men niet vergat dagelijks aanteekening te houden van het gebeurde, zooals ook hier het geval was.

Hoewel de schrijver door zijn opvoeding en vroeger leven volkomen in staat kon geacht worden alles wat om hem heen gebeurde in zich op te nemen en te verwerken, zoo moet men echter geen verhaal van eenige wetenschappelijke strekking verwachten, doch is de inhoud van dien aard, dat slechts neergeschreven is wat men ondervond zooals men dat aan den kring van kennissen zou mededeelen waarbij men geen blad voor den mond placht te nemen.

Toch komen belangwekkende gedeelten voor in dit journaal, waaronder vooral de behandeling der vluchtelingen in Japan, de zorg aldaar voor hen, die waarschijnlijk tengevolge van de afmattende reis waren ziek geworden en de vrees, die men koesterde, dat deze zwervelingen vermomde priesters waren, die uit de Philippijnen waren gekomen om te trachten in hun land binnen te dringen en bekeerlingen te maken. Het leven van den schrijver heeft in Japan aan een zijden draadje gehangen daar het aan de opperhoofden in Japan [1]) bij het gehouden onderzoek was gebleken dat hij een deserteur van de Compagnie was, die naar de Spanjaarden, — nog wel vijanden van de Compagnie —, [2]) was overgeloopen. Bijna was dus de aanwezigheid van zijn dagboek, dat in verschillende losse vellen in het bootje bij hun aankomst te Japan werd aangetroffen, hem noodlottig geweest daar het opperhoofd aan den Gouverneur van Nangasaki verzocht hem dezen man te willen uitleveren om hem naar bevind van zaken, zoo noodig, aan den ra van een der te Japan aanwezige compagniesschepen te laten ophangen. De Gouverneur weigerde dit, omdat daarover de keizer te beslissen had. Het hof van Japan wilde echter niet zoo luchthartig oordeelen over het wel en wee van menschen die op zoo'n bijzondere wijze en na het uitstaan van veel ellende en tegenspoed in hun land waren verzeild geraakt, maar gaf bevel de zwervelingen met de jaarlijksche retourschepen naar Batavia terug te zenden opdat aldaar over hun lot zou beslist worden. Gelukkig trof van der Hagen daar nog aan het ordinaris-lid van den Raad van Indië

[1]) Het opperhoofd en de secunde werden te Japan elk jaar vervangen door nieuwelingen uit Batavia. Op het oogenblik dat de vluchtelingen te Nangasaki werden verhoord, waren juist de compagniesschepen uit Batavia aangekomen, waaronder ook een nieuwbenoemd opperhoofd. (Bijlage II).

[2]) Het was in den tijd van den Spaanschen Successieoorlog.

Emanuel Bornezee [3]), die wist te bewerken, al staat het dan ook niet speciaal vermeld, dat hij voor zijn kromme sprongen werd „gepardonneerd" en na een 6 jarig verblijf in Indië weder naar zijn „soet bruydelyn" in Brugge kon terugkeeren.

Van deze zeereis is nog een dagboek aanwezig van een der vijf metgezellen, die mede ontvluchtten, namelijk van Willem Kik van Amsterdam, hetwelk een goede toetssteen oplevert ter vergelijking van het andere journaal. Van der Hagen's dagboek vermeldt echter veel meer bijzonderheden, daar hij er steeds zelf op uittoog om voedsel en water aan land te zoeken; bovendien is het levendiger gesteld en daarom verre te verkiezen boven het tweede.

Om den schrijver te leeren kennen willen wij het voornaamste uit zijn Indische loopbaan aanstippen, zooals dit in zijn journaal van zijn vertrek uit Nederland tot aan zijn vlucht van de Spanjaarden in Manilla is bekend gesteld. Vooral in het dagboek betreffende zijn lotgevallen als Spaansch soldaat te Manilla waar hij 2 jaar doorbracht, van April 1702 tot Mei 1704, vindt men bijzonderheden omtrent het leven in die kolonie, te dier tijde, die geenszins van algemeene bekendheid zullen zijn en daarom de moeite loonen hier medegedeeld te worden.

Onze avonturier, die reeds voor zijn vertrek naar Indië een echte „bon vivant" schijnt geweest te zijn, was in het jaar 1698 „Clercq" bij den Griffier van Stadskeuren en vrijheden van Eeckloo. Hij was geboren te Waarschot onder het Oudenburgse van Gent en besloot om een liefdesgeschiedenis waarin hij werd gedwarsboomd, het land te verlaten en de wijde wereld in te gaan.

---

[3]) Emanuel Bornezee van Cassel, als adelborst uitgevaren voor de Kamer van Zeeland per „Het hoff van Zeeland" in 1657, was dus bijna een halve eeuw in Indië.

Hij vertrok daarop den 13en Maart 1699, oud 24 jaar, eerst naar Ostende en zou met een Spaansch schip van daar vertrekken in gezelschap van zijn vriend Jan Philip du Bois, iemand van hetzelfde slag als hij, toen dit verhinderd werd, omdat hij op straat een oud vriend ontmoette, Jan Ruyksaart, baljuw van de stad, die ook als klerk op hetzelfde kantoor te Eeckloo was werkzaam geweest. Door diens toedoen werd de afspraak met den schipper van het Spaansche schip te niet gedaan. Dit schip zou namelijk zonder convooy reizen en was er dus veel kans in handen van de Turken te vallen. Zijn vriend wilde dus gaarne, dat hij naar huis zou terugkeeren en onder voorgeven, dat hij dit ook wilde doen, vertrok hij met zijn lotgenoot, echter niet naar Eeckloo maar naar Sluis, van daar met den beurtschipper naar Vlissingen en vervolgens naar Middelburg, om zich bij de Kamer van Zeeland te laten aanmonsteren als soldaat voor de O. I. C. Hier verbleef hij ongeveer 2 maanden, maakte uitstapjes naar Arnemuiden, Domburg, Zierikzee en andere plaatsjes in den omtrek gelegen, in gezelschap van vrouwen en „verscheyden Oost-Indiesche oorlammen" [4]) en „passeerde 25 April 1700 op de Oost-Indische camer een transport van 150 guldens ten profyte van schoon Hestertje, mijn waardinne" [5]).

Van dit oogenblik was hij aangenomen als soldaat voor de O. I. C. op een tractement van ƒ 9.— per maand met 2 maanden voorschot, en ingedeeld op het schip

[4]) Oud-gedienden van de Compagnie, verbastering van het woord orang-lama, dat zich later heeft vereenzelvigd met de borrel jenever, waarvan zy zulke liefhebbers waren.

[5]) Op deze ceel (ceel-zielverkoopers) kon dengene, ten wiens name dit stuk stond, aan het Oost-Indische huis betaling krijgen als uit Indië bericht was gekomen hoeveel de man aan gage had oververdiend. Dat bedrag moest dienen als afbetaling voor het genoten logies gedurende den tijd dat de man in afwachting van zijn vertrek ter stede had doorgebracht. Als men nagaat, hoeveel menschen reeds gedurende den reis kwamen te overlijden, dan bespeurt men dat de waard of waardin dikwijls een slechte rekening maakte.

„Ysselmonde", dat bij Rammekens ten anker lag en een paar dagen later naar Vlissingen vertrok. Den 9en Mei werd het anker gelicht en weggezeild, maar een hevige storm op de Vlaamsche banken deed den Kapitein besluiten weder naar Vlissingen terug te keeren. Een paar dagen later werd wederom zee gekozen in gezelschap van 2 andere schepen, waarvan een voor Ceylon en het andere voor West-Indië was bestemd, en den 25en in het kanaal aan ieder man op het schip uitgedeeld een rantsoen van beschuit, drie Hollandsche kazen en een kan bier daags.

Door een hevigen storm die 9 dagen duurde, dwaalden de schepen van elkaar af, doch den 2en September, nadat het rantsoen water reeds tot 4 mutsjes per dag was verminderd, kwam de Tafelbay in het gezicht, waarop onmiddellijk weer volop water werd verstrekt.

Den 5en d. a. v. werd de Kaap bereikt, alwaar 105 man in het hospitaal werden opgenomen, waarvan er 11 overleden, makende met de 41 die in zee waren gestorven een getal van 52.

27 September werd de reis weder voortgezet en na veel ziekten en ontberingen 7 Januari 1701 straat Soenda bereikt. Door windstilte en den fellen stroom dreef het schip terug, zoodat de ankers werden uitgeworpen. De bemanning was zoo uitgeput, dat toen de wind begon op te zetten, zij niet meer in staat was, de ankers te lichten, zoodat deze moesten gekapt worden. Nu werd „in Godes name" voortgezeild, maar het volk was door de ontbering van de lange reis en den vergeefschen arbeid aan het anker zoo afgemat, terwijl de ellende door het groote aantal zieken en dooden zoo groot was, dat bij Batavia komende het overgebleven volk niet meer in staat was het schip behoorlijk te besturen. Alles aan boord was vastgezet en men liet het schip drijven waar het wilde; de gezondste lieden waaronder de schrijver, die nooit was ziek geweest, konden geen 20 pond meer oplichten. Bij

toeval ontmoetten zij 3 thuisvarende schepen; de noodvlag werd geheschen, waarop de schippers van deze schepen overkwamen en de bemanning zagen die door flauwte op flauwte en de scheurbuik bleef liggen, waar zij op dek neerviel. Op staanden voet lieten deze van hun volk op de Ysselmonde overbrengen, die het schip op 3 Februari tot de reede van Batavia brachten met een bemanning van 18 soldaten, 7 gezonde matrozen en 85 zieken; dit was alles wat er was overgebleven van de 286 man waarmede zij uit Zeeland waren gezeild, waaruit, zegt de schrijver „alleenlyck geconsidereerd kan werden wat ons gepasseert is".

Als een bewijs van de onbarmhartige strafoefeningen, die aan boord werden toegepast, diene de aanteekening „den 20en October 1699 wierd du Bois, Jan de Mulder, soone van Joris de Mulder van Somergem, en Willem Franc bevonden gedurende het gebet te sitten speelen met de kaarten in de voormars, dewelke so dadelyck voor de mast gestelt wierden en vereert elck met 300 slagen voor 't gat dat sy er by neer vielen".

De geheele maand hadden de nieuw aangekomen manschappen, om hun zwakte, vrij van dienst, en ging van der Hagen in een dier dagen het lid van den Raad van Indië Emanuel Bornezee bezoeken, aan wien hij verschillende brieven uit Middelburg ter hand stelde. Blijkbaar waren daaronder eenige, die hem tot aanbeveling strekten, want hij werd zeer vriendelijk door dezen ontvangen, die hem vrij van wachtdienst verschafte en hem voorstelde als pennist over te gaan bij de boekhouding van de Compagnie. De gewezen klerk had daarin echter geen lust maar verzocht onmiddellijk weder naar het vaderland „verlost" te mogen worden. Het leven en de dienst te Batavia bevielen hem geenszins. Zijn losbandige aard bezorgde hem tal van straffen, van welke 3 maanden gevangenisstraf, die hij op de punt Saphier van het Kasteel onderging wegens een vechtpartij met een zijner meerderen, voor hem ernstige gevolgen

had. Want door bemiddeling van het Raadslid van Bornezee had hij zijn verlossing naar het vaderland gekregen, maar kon van deze gelukkige kans geen gebruik maken omdat hij den 15en October 1701, den dag van vertrek van het thuisvarende schip, in de gevangenis zat.

Meerdere straffen volgden, zoodat het hem te Batavia te benauwd werd, want 22 April 1702 vluchtte hij met zijn vriend Jean Briol. Op de reede lag een Spaansch schip door Armeniërs gecharterd, om ankers, touwen, enz. in te koopen voor de Spanjaarden te Manilla, hetgeen meermalen gebeurde.

De Spaansche Kapitein had beloofd hen zoo mogelijk te steunen in hun pogen om weer in Europa te komen. Zij huurden een prauwtje met het voornemen, zooals zij hardop ten aanhoore van anderen beweerden, om een bezoek te brengen aan het Hollandsche Admiraalsschip. Maar eenmaal in zee gekomen werd den prauwenvoerder opgedragen hen naar het Spaansche schip te brengen, dat bij Onrust lag, waarover de man heftig begon uit te vallen. Maar de bedreiging van de beide soldaten hem anders met hun degen te zullen doodsteken, indien hij niet aan hun verlangen voldeed, deed hem besluiten toe te geven.

Bij het Spaansche schip gekomen werd hun door teekenen te kennen gegeven niet aan boord te komen, waarvan zij niets begrepen, daar alles duidelijk was afgesproken, zoodat zij toch naderden. Zij waren hier door het oog van een naald gekropen, want op hetzelfde oogenblik dat zij aan stuurboord overkwamen ging ook de waterfiskaal aan bakboordzijde naar binnen, waarop de soldaten onmiddellijk hun wapenen afdeden en zich in een verborgen hoekje verstopten, tot de fiskaal die ter inspectie daar was gekomen, het schip weer verlaten had.

Den volgenden nacht tegen 3 uur werd het anker gelicht en zeilde het schip weg, nadat des nachts nog twee Fransche matrozen aan boord waren gekomen.

Den 23en Juni 1702 werd Cavitte, de haven van Manilla bereikt, alwaar onmiddellijk een wacht van Spaansche soldaten aan boord kwam. Deze waren spoedig smoordronken, waarop van der Hagen met zijn maat Briol en eenige vertrouwden van het schip de contrabande goederen van den Kapitein, door den schrijver genoemd de Spaansche generaal Miquel Martinus, als notenmuskaat, nagelen en kaneel in verschillende kleine barkjes begon te lossen.

Den volgenden morgen kwamen de dienaren van het Spaansche bestuur aan boord, die slechts 36 ankers aantroffen, waarna een ieder het schip verliet.

Bijna 2 jaar vertoefde van der Hagen in de Philippijnen. Hoe gaarne hij ook dit land had willen verlaten, 't zij met een onzijdig schip naar de kusten van Koromandel en Bengalen, dan wel met een Spaansch schip naar de Westkust van Amerika, zoo gelukte hem dit niet. Dat hij daardoor evenwel geen kniesoor werd, bewijze de inhoud van het dagboek dat hij van zijn verblijf aldaar heeft gehouden, en 't welk eeniger mate doet denken aan het verhaal van Jan Huygen van Linschoten, in zijn Itenirario, waar deze de toestanden en het leven der Portugeezen in Goa, bijna anderhalve eeuw vroeger, schilderde.

Het was voor de beide wegloopers moeilijk te Manilla aan den kost te komen. Wel werden zij vriendelijk ontvangen ten huize van den Generaal „Martinus", die zij aan boord hadden leeren kennen en verschafte deze hun, zoowel als de twee Franschen, die ook aan boord waren geweest, logies en eten, zelfs zakgeld, maar op den duur konden zij hier niet blijven daar de Gouverneur dit niet wenschte, zooals de gastheer betoogde.

Ook hun plan om met een ander schip van Armeniërs naar de kust van Bengalen te gaan, mislukte daar zij verdacht werden spionnen te zijn.

Zij hadden ook kennis gemaakt met zekeren Don Theodoor Polack, die goed Hollandsch sprak en blijkbaar

zeer welvarend was. Waarschijnlijk ook een oud gediende van de Compagnie, zooals er daar verscheidene werden aangetroffen, die van kantoren uit de Molukken of Ternate waren weggeloopen. Een van hen, een Duitscher, Jan Franquefort, was met 5 van zijn makkers van Ternate gevlucht naar Mindanao; vier van hen waren door de Inlanders vermoord, terwijl hij ruim 2 jaar onder de wilden had doorgebracht en met hen had samengeleefd. Hij riep de hulp in van van der Hagen om Katholiek te worden, waarin deze hem zijn steun toezegde.

Met Franquefort en zijn vriend Briol nam hij dienst bij de Spanjaarden. Hoe dat in zijn werk ging vertelt hij als volgt: nadat zij bij een Spanjaard gebracht werden waar zij hunne goederen konden ontvangen „alwaar ons elck 3 ellen Spaens laken gegeven wierd tot een sertout, 't welcke soo fijn was als een plank van een duym dik; immers nooyt heb ik geen slimmer vries? [6]) gezien, gaven ons oock 1 Spaansche degen, 1 hemd, 1 witte broek, 1 gestreepte broek, 1 paar schoenen, 1 paar witte kousen, 't selve beliep buyten desen degen en laken 't welck wy niet en mogten verkoopen 5 ...... [7]), dus wierden wy uytgemonstert. Zoo waren wy Spaansch soldaat geworden, tegen een vergoeding van 2 ryksdaalders 's-maands".

Zij maakten hier kennis met de leden van de Jezuïtenorde, waaronder er van alle landen vertegenwoordigd waren. De invloed van dezen op de vluchtelingen was groot want Briol verzocht in de orde te worden opgenomen, hetgeen gebeurde terwijl van der Hagen den 3 September 1702 „voor agt dagen in de compagnie gong in de exercitie penitentiaal, gemerckt ik in drie voorgange jaren, immers sedert dat ik uyt Vlaanderen was vertrocken niet gebiegt en hadde". Als tolk fungeerde daarbij een Fransche broeder, de biechtvader was een Italiaan en

[6]) Een soort dik laken.

[7]) Hier staat een, aan mij onbekend teeken, voor een geldstuk.

wel een Napolitaan. Hij had blijkbaar veel op zijn kerfstok want hij verhaalt: „ik hadde myn leven heel uytgeschreven en om de wytlopigheyt was geobligeerd alhier 11 dagen te blyven, dog seer wel getracteert in een sel apart, 2 uuren daags had ik visite en de reste tot onderzoek van myne conscientie en gebed". Hij was door den biecht zeer gelouterd en verlicht want, voegde hij er bij „als ik daaruyt quam scheen een heel ander mensch, so wel geconsoleerd".

Zijn doel bleef evenwel Manilla weer zoo spoedig mogelijk te verlaten en naar elders te komen en hoopte hij daarom ingedeeld te worden bij de bemanning van het galjoen dat jaarlijks naar Acapulca [8]) op de westkust van Amerika (Nieuw-Spanje) vertrok. Van de zeven vreemdelingen wisten echter de twee Franschen, die hij spijtig noemt „lustige overdragers en mouwveegers" daar een plaats te bemachtigen. De voorspraak zelfs van Don Theodoor Polack kon hem die niet verschaffen, maar hij kwam daardoor tot het inzicht, dat de Generaal of de Kastiliaan, zooals hij gewoonlijk genoemd werd, hem te Manilla wilde houden, om hem met zijn dochter te laten trouwen, „maar dat was voor een doovenmansdeur geklopt — hadde ik willen trouwen, dan wierd my verscheyde fortuynen van dotten [9]) gepresenteerd".

Hij verzocht toen als passagier mede te mogen gaan naar Nieuw Spanje, maar hij werd afgewezen met de woorden dat er geen plaats was. Nu kwam de oude vos weer te voorschijn, die zijn streken nog niet had verleerd, want schrijft hij, „dus om in iders oogen wel te staan namentlyck by myn superioren begost een witte indiaan [10]) te vryen, 't welck den capitain van

---

[8]) Acapplca-westkust van Mexico. Zie noot 5, pag. I. bijlage II.

[9]) Bruidschatten.

[10]) Een kleurling met veel Inlandsch bloed; in Indië zou men zeggen een blanke nonnah.

Pompagers dogter [11]) was en hadde staatmeyt geweest van voorgaende Gouvernr- genaamt don Fauste, zy was seer civiel en wel opgebragt, daar was ook geld by en was soet, jong, in 't geheel gekleed op zyn Spaans, dog ik hadde geen sin van trouwen, want ik sogt maar van hier te geraken en myn wegh naar Vlaanderen te vervorderen om by myn oude lieve Bruggelings te geraken, dewelke my nogh al in den sin lagh, dus pour propter bene stare brande alhier de Duyvel een kaarsken en passeerde alsoo seer genoegelyck myn tyd, want dat soete indiaantje was seer lieftallig, betrouwende haar ten volle op myn woorden, ja dogt niet anders als met my te trouwen, waarover wy ter presentie van haar vader verscheyde reisen hadden getracteerd."

Hij probeerde nu aan boord te komen van het oorlogsschip, dat jaarlijks uitvoer om het rijkgeladen schip van Acapulca komende naar huis te geleiden, een tocht, die gewoonlijk 4½ à 5 maanden duurde en hier gelukte het hem plaats als artillerist op een der schepen te krijgen op een gage van 6 rijksdaalders voor de geheele reis; van dat geld moest hij ook nog keukengereedschap koopen daar het de gewoonte was op de Spaansche schepen zoowel als aan den wal, dat ieder zijn eten zelf klaar maakte en ook voor drinkwater aan boord moest zorgen.

16 Mei 1703 staken deze schepen in zee. De admiraal was een broeder van den Gouverneur van Manilla. Nauwelijks in zee had van der Hagen het ongeluk door

---

11) Pompagers — Pampangers.

De Spanjaarden te Manilla hadden een compagnie Pampangers in dienst sterk 200 man, die des nachts wachtdienst deden en over dag als timmerlieden, metselaars, etc. fungeerden. Ook was altijd een gedeelte bezig in de bosschen hout te kappen. Zij kwamen uit de provincie Pampango met de hoofdstad Bacolor aan de noordkust van de baai van Manilla, waren zeer trotsch en noemden zich „Los Segundos Espagnoles". Segundo-second waarmede „sy sig kittelen". (Verslag van de Commissie uit de Indische Regeering dato 10 Dec. 1704).

een openstaand luik in het ruim te vallen, 4½ vadem diep op de ballaststeenen, waardoor hij zich vreeselijk aan hoofd, armen en beenen bezeerde, maar zonder iets te breken, „dan alleen het bovenste schouderbeen uyt syn plaats, dus gesepareert lagh ik 2½ dag sonder verband, want op zyn Spaans syn de chirurgyns groote ezels, voornamentlyck dese die wy hadden, want als ik den 3en dagh by hem quam, vraagde my, syn lapdoos opendoende van welke salf ik wilde verbonden syn. Ik laet nu iedereen considereeren syn capaciteyt dog onder anderen was er een Indiaan die yet wilde verstaan, begost my te visiteren ende bevond my de schouder uyt 't lit, dewelke hij seer abiel weder in syn plaats braght, dus minderde myn pyn allengskens ende wierd Godlof naderhand genesen van dese val".

Men lag nog voor anker buiten Cavitte. Van der Hagen trachtte nog naar den wal terug te keeren met de prauw, waarmede een Dominikaner monnik aan boord was gekomen, om zich in het hospitaal te laten genezen van dien schrikkelijken val, omdat de chirurgyn aan boord een „bouricque" was. Zijn verzoek werd door den Admiraal afgewezen met de woorden „synde vreemdelingen soo week," terwijl iedereen aan boord versteld stond van zoo'n val op die steenen. De reis had tot doel de zuidpunt van Luzon te bereiken, alwaar het galjoen uit Nieuw-Spanje door de straat Bernardino in den Philippijnschen archipel moest komen. 18 Juni kwamen de beide schepen te Bagatauw (Bagubaud 12½ graad N. B. en 123½ O. L.) aan de noordkust van het eiland Masbate, vertoefden daar een dag, waar de schrijver genoot van de heerlijke vruchten en versche groenten en wierpen den 20en Juni het anker uit in de baai van Sursogon, een halve graad noordelijker, alwaar het galjoen uit Mexico reeds was aangekomen.

Hier bleven zij 2 maanden liggen, zoogenaamd om op brieven of een gunstigen wind te wachten maar in werkelijkheid zegt de schrijver „was het om aldaar mid-

delertijd de Spaense tour de baton te spelen te weten de contrabanden, sluyken en 't geld te versteken etc. De opperhoofden speelden alhier de bon vivants en jan hagel wierd seer slegt geransoeneerd"; wilde men iets extra's hebben, dan moest men het zelf koopen, waarom hij hier zijn Spaansch wollen overjas verkocht voor 5 Spaansche matten, hoewel hij dezen tegen den regen zelf hoog noodig had. Met zijn kameraden deelde hij dat geld, kocht een varkentje, dat werd ingezouten, benevens allerlei groenten en vruchten voor de terugreis.

Den 5en September 1703 werd het zilvergeld uit het galjoen in kisten gepakt en in zoogenaamde kraaken [12]) overgeladen, die zeilende langs den wal Manilla moesten trachten te bereiken. Waarschijnlijk was dat een voorzorg tegen een aanval van schepen van vijandelijke mogendheden, daar de kraaken door hun diepgang in vaarwater konden zeilen waar grootere schepen hen niet konden volgen.

De beide schepen vertrokken den 12en September d. a. v. en kwamen zonder ongeval, na met veel moeite de baai te zijn ingezeild, den 24en d. a. v. voor het kasteel te Manilla. Nadat de „officieren Royaal" het schip hadden gevisiteerd ging van der Hagen met de andere vreemdelingen aan wal en namen intrek ten huize van zekeren matroos genaamd Hoogstede. Den volgenden dag vertrokken zij naar Manilla, gingen naar het fort St. Jago en namen hun oude plaats als artillerist weder in op de oude bezoldiging van 2 rijksdaalders per maand. Het aantal vreemdelingen was intusschen aldaar vermeerderd met 2 Hollanders, Hendrik Jansz. en Simon Cornelisz.

Deze 2 Hollanders werden kort daarop met 4 andere vreemdelingen, Hollanders, Engelschen en Duitschers gevangen genomen en met de beenen of het hoofd in de tronk gesloten, omdat zij verdacht werden deel uit te maken van een samenzwering tegen de Spanjaarden

[12]) Port. caracoa; Mal. kora-kora.

om reden deze toenmaals juist met deze 3 andere naties in een oorlog gewikkeld waren. [13]) Van der Hagen en de beide Franschen werden hiervan niet beticht. De beschuldiger bleek een Spaansche kleurling te zijn uit Nieuw-Spanje, „een seer swart soldaat", die met de vreemdelingen was uitgeweest die beschonken waren geworden. Uit de verschillende verhalen van de twee nieuwe Hollanders werd opgemaakt, dat zij nog eens hoopten te kunnen vluchten en te belanden op de kust van Bengalen of Koromandel, waar zich Hollanders bevonden. Zij waren namelijk, terwijl zij als matroos dienden op een Hollandsche bark in de baai van Campêche in Nieuw-Spanje gevangen genomen, naar Vera Cruz gebracht, van daar weggeloopen en hadden zich laten aanwerven op 't Spaansche galjoen, dat van Acapulca naar Manilla vertrok.

De aanklager kon echter niets verder ter beschuldiging van de Hollanders te voorschijn brengen, waarop de vreemdelingen na een langdurig onderzoek werden vrijgelaten, maar niet voordat het Armenisch vaartuig dat in de haven gereed lag om te vertrekken, was weggezeild.

De beide Hollanders die 't laatst waren aangekomen en het meest verdacht werden omdat zij Protestansch waren, werden namens de Spanjaarden door van der Hagen gepolst of zij niet Roomsch wilden worden. De mannen begeerden dit gaarne, zeiden zij, waarop de toestand voor hen onmiddellijk ten goede veranderde. Hendriks mocht dagelijks uitgaan onder toezicht van Van der Hagen, die hem in de Roomsche leer zou onderwijzen, terwijl omtrent Simon, die in 't hospitaal nog altijd geboeid gevangen zat omdat hij aan den „bloedgang" was door den Spaanschen bevelhebber een brief werd geschreven „aan de oppermeester van 't hospitaal royal en recommandeeren sijn devoir te doen om hem te cureren etc."

---

[13]) Spaansche Successie-oorlog.

Vervolgens werd eerst Hendriks, daarna al spoedig de andere, Simon genaamd bij de paters van de Jezuïtenorde gebracht om hen in te lichten omtrent de christelijke leer, hetgeen door een Napolitaansch priester geschiedde, terwijl van der Hagen de rest van de verdere opvoeding als cathechismus, het leeren bidden in hun eigen taal enz. voor zijn rekening nam.

Van der Hagen kreeg daarop een belangrijke opdracht van den bevelhebber van het fort. Met het oog op het uitbreken van den oorlog in Europa, moest ook verwacht worden, dat de vijandelijkheden naar Indië zouden overslaan, waarom het fort St. Jago, dat in een jammerlijk verwaarloosden toestand verkeerde, in beteren staat moest gebracht worden. [14]

---

[14] De geheele militaire toestand van deze kolonie liet trouwens veel te wenschen over. Het kasteel heette bezet te zijn door een compagnie Spanjaarden van 75 man, maar van die nationaliteit waren er slechts 10 à 12, terwijl de rest kleurlingen, uit Nieuw-Spanje en Manilla waren.

Het garnizoen van de stad bestond uit 8 compagniën Spaansche soldaten, elk sterk 70 man die echter hoogst onvoltallig waren. Ook hier waren het grootendeels kleurlingen, die dikwijls niet eens in de stad aanwezig waren.

Evenals in Goa bij de Portugeezen, stond echter elke burger in dienst van den koning van Spanje, bij wijze van burgerwacht, die daarvoor 2 Spaansche matten en een rantsoen van 100 pond rijst per maand ontving. Zelfs kinderen van 10 à 12 jaar stonden als Spaansch soldaat te boek. Hoewel de menschen van Spaansche musketten voorzien waren, zoo hadden zij toch geen militaire waarde, daar zij b. v. bij het afschieten der geweren hun aangezicht naar achteren draaiden, terwijl exercitie hun niet bekend was.

Verder waren de bewoners buiten de stad ingedeeld in 8 compagniën, die zonder gage dienden, waartoe ook behoorden de afstammelingen van de compagnie Mardijkers, die indertijd met de Spanjaarden uit Ternate waren gekomen en die van de compagnie Japansche soldaten, toen Spanje nog handel dreef met die natie. De laatsten hadden aldaar ook den naam goede soldaten te zijn. (Verslag onderzoek van de Commissie uit de Indische Regeering, dd. 10 December 1704).

Onze vriend, die blijkbaar het volle vertrouwen van de Spanjaarden had, werd met deze eervolle taak belast en ofschoon hij al beweerde geen ingenieur te zijn, zoo liet de Kastiliaan (dat was de gewone benaming voor den bevelhebber in het dagboek) zich niet van zijn stuk brengen maar bleef volharden bij zijn besluit onder de vleiende betuiging, dat de vreemdelingen van alles verstand hadden.

Hij was dus half gedwongen die opdracht te aanvaarden, maar tegen zijn zin, „er was geen eer aan te halen want er was niet genoeg geschut beleyt nog met goede soldaten gequarniseert".

Met 200 koelies, gravers, metselaars en andere ambachtslieden onder hunne werkbazen, werd het werk aangevangen, de beddingen van de kanonnen opgehoogd en met steenen belegd, de oude affuiten door nieuwe vervangen en de stukken daarop geplaatst, hetgeen door de gebrekkige middelen van de Spanjaarden „al vry periculeus" was, nieuwe wachthuizen gemaakt, schilderhuizen op verschillende punten gesteld en gemetseld, watertanks op de verschillende bastions en in het fort vervaardigd, zoodat in den drogen tijd geen gebrek aan water zou ontstaan, enz.

Als het een en ander gereed was, kwam de Kastiliaan het bezichtigen „die na rype visitatie seyde het wel te bevallen, dog wat kost hy daar veel van seggen een oud man half kinds, doof en blind".

De Spanjaarden of zooals van der Hagen hen noemt „de specken" bewonderden hem in zijne bezigheden en vroegen waarom hij aan den Gouverneur niet solliciteerde naar de betrekking van eersten constabel, een officiersplaats, die vacant was en die hij dan zeker zou krijgen. Toen hij echter vernam dat die betrekking hem geen meer gage gaf dan de 2 rijksdaalders, die hij nu verdiende, bedankte hij voor de eer want „als officier zynde segt honneurs sans profit, n'est point mon ami, alhoewel de Spanjaars niet en sien naar de gagie als sy

maar de titul hebben, dat sy haar over myn refus seer verwonderde."

Blijkbaar was deze betrekking niet onvoordeelig voor onzen „Carl" (hij werd bij de Spanjaarden meestal genoemd Carlo de Gand) daar hij dikwijls wel voorzien was van geld, waarmede hij gul omsprong. Ook de andere vreemdelingen, er waren er in 't geheel 9, werden door de Kastilianen meermalen vereerd met een halve rijksdaalder extra en een tinage (inhoud 17 flesschen) goede wijn.

Den 9en December 1703 kwam er bericht dat Anthonio Noye, die de vreemdelingen valschelijk had beticht verraad te willen plegen en het Spaansche kasteel in de lucht te laten vliegen, veroordeeld was om alle vreemdelingen vergiffenis te vragen van 't geene hij hen had beschuldigd, 't geen dan ook in het fort geschiedde in tegenwoordigheid van den bevelhebber, bovendien werd hij inhabil verklaard en voor 9 jaar verbannen naar een eenzaam gelegen eiland, hetwelk in het dagboek vermeld staat als Itay, waar hij in zijn eigen levensonderhoud moest voorzien.

Den 7en Januari 1704 diende van der Hagen aan den Gouverneur een verzoek in om de jaarlijksche reis naar Nieuw Spanje te mogen meemaken, hetgeen hem werd toegezegd.

Een aardige episode verhaalt hij bij gelegenheid van het doopfeest van 2 kinderen van de zusters van zijn „liefje", Ignatius en Francisco, waar hij verzocht werd doopvader van een der jongens te zijn. Hij weigerde dit, bewerende niet te weten wat hem dan te doen stond, maar dat hij gaarne als gast zou verschijnen met zijn 3 vrienden de Franquefort, Jan Hendriks en Simon. Aan allerlei cadeaux als chocolade, suikergoed, biscuits, brandewijn en andere zaken besteedde hij een som van 3 rijksdaalders. Over den dag van het doopen zelf, waarbij hij met zijn vrienden aanwezig was, vertelt hij:

„'s-middags waren dese 2 kinderen gedoopt; doen gong ik naar het feest, daarcomende brag:eñ my by de craamvrouw, dewelcke my aanstonds haar nieuwe christen presenteerde te kussen, soo daar de manier is, om drinckgeld te crygen en waarop ik my al voorsien hadde stack ik yder kind by hen in de leuren 2 Ryksdaalders met 2 snoeren fyne peerlen om aan de handekens te dragen, dewelcke hier goedekoop zyn, kost n myn 't samen de 4 snoeren 6 rds, hier in 't huys was alles toetafeet toegetakeld en een seer treffelycke feest opgerigt, dog daar waren geen blancke als ik en de 3 andere bekende, aldaar ook versogt; de reste waren a.le indianen maar pupalen en fatsoenlyke luyden, hier bleven wy desen gehele dagh en nagt drincken en kermissen, waren seer vrolyk dog ik hadde een duysent leven met al dese indianen als se begosten droncken te worden wilden wy alsdoen perfoce met liefje Agnes trouwen, elck beloofde my dotten waren wy soo aan, dat ik niet en wist om my van haar te ontslaan. Ik speelde al Ja den tyd sal komen en ik vryde daar al vast op, soo passeerden dese indiaanse kinderfeest".

Intusschen was het Armenische schip vertrokken en verzocht van der Hagen nu aan den Gouverneur vergunning voor zijn beide kameraden om naar believen te mogen uitgaan omdat ook den tijd aanbrak dat zij Katholiek gedoopt zouden worden. Dit verzoek werd toegestaan en tevens aan ieder een rijksdaalder ter hand gesteld om op zijn gezondheid te drinken, 't welk zij niet nalieten onmiddellijk te gaan doen.

Daarna gingen zij met hun drieën naar het college der Jezuïten en deelden daar mede, dat zij „'t vader onse, de Engelsche groetenisse en 12 artykels des geloofs, de 10 geboden Gods, de 5 geboden der Heylige Kerke en de 7 heylige sacramenten geleert hadden in haar spraeck en verder wat ik se in de cathachismus ofte christelyke leere onderwesen hadde".

Den 10en Februari 1704 had daarop de doopplechtigheid plaats van Simon, die zeer luisterrijk geschiedde door de Jezuïten ten aanschouwe van wel 1000 menschen. Als doopvader fungeerde de ovidoor [15]) van Manilla, don Franco Birguella, een bewoner van oud-Spanje, die de vreemdelingen reeds kende, daar zij een zeilschuit van hem in orde hadden gemaakt. Van daar dat die Hollander na den doop den naam aannam van Franciscus Birguelle. Van dezen ontving hij een doopkleed, dat hem tot de voeten reikte en meer dan 60 rijksdaalders had gekost, met een geschenk van 20 rijksdaalders. Dooppeter was de oppermeester van het groote hospitaal waarheen zij na de plechtigheid vertrokken en gul werden onthaald. Bij het afscheid ontving de „nieuwe christen een handvol ongetelt gelt, seggende kint, den Heer geleid U en neemt dit met U by provisie".

Nu moest de andere, Hendrik Jansz., ook nog aan een dooppeter geholpen worden. Van der Hagen, blijkbaar een handige man, die zich geheel en al in de spaansche toestanden had ingewerkt, vervoegde zich toen bij Don Manuel Orguelles, een Biscaijer, sergeant-majoor van de stad Manilla, dus ter stede een aanzienlijk man. Het verzoek werd gedaan en ter wille van den Vlaming antwoordde hij „ten respecte van myn, sulx niet te kunnen weygeren".

Den volgenden morgen vroeg, nog eer de Generaal was opgestaan waren zij weder ten zijnen huize, waarop dadelijk de kleermaker werd geroepen om Hendrik Jansz. de maat te nemen van een jas, vest en broek, die van de beste chineesche zijde moest gemaakt worden, alsmede kousen, schoenen, hoed, hemden, dassen, enz. al welke kleeren Zondag daaraanvolgende gereed moesten zijn.

---

[15]) Ovidoor = raadsheer, en lid van het college dat met den gouverneur, de kolonie bestuurde.

Twee dagen daarna den 14 Februari 1704 viel ten huize van dezen sergeant-majoor een echt Spaansch tooneeltje voor, als volgt door den schrijver vermeld:

„'s-morgens quam tyding int fort als dat de sergeant Majoor schelmachtig immers verradelings in syn eyge huys 's-nachts door den arm geschoten was van een aquasiel Major van de Parian, [16]) die hy altyd voor syn speciaal vriend in syn huys getracteerd hadde, denwelke gedurende 3 jaren lang met syn huysvrouw gebouleerd hadde, buiten zyn weten, en dese nagt waren aldaar verscheyde cavaliers komen speelen op de Spaanse mode in welck spel d°. sergeant majoor een deel gelt verlooren hadde ende om verder te speelen genootsaakt was naar syn slaapcamer te gaan om ander gelt, alwaar hy inkomende syn paviljoen hoorde kraken daarop hy seyde wie is daar?, antwoorde zyn huysvrouw ik ben 't vide, myn hoofd doet seer etc. ondertusschen hy wat geld langende hoorde het ledikant meer en meer arbeide, dogt, dat syn vrouw met groote koortsen lag, gong daar naar toe, opende de gordynen ende vroeg wat haar scheelde?, of zy ook iets wou hebben, daarop syn parthy by de vrouw in 't bedde leggende sonder spreken antwoorde met een pistoolschoot, die hem door en door den arm gong en naderhand t'samen twistende was nog geobligeerd om hem te salveren door de venster omlaag te springen, die ten minste 20 voeten hoog was; op desen alarm quamen de resteerende speelders opgelopen om te weten wat er gaande was; onderwyl syn huysvrouw in 't naekt hembd het huyse uytvlugte en liep naar 't paleys van den Gouverneur, dat daar een goed stuk aflegt; seker sy dede wel, want haar man swoer haar te doden, etc.".

---

[16]) De stad Manilla had behalve 5 kleine poorten, 2 groote de Porta Pariana en de Porta Roal. Aan beide poorten had men een Spaansch hoofd-officier als commandant (Verslag onderzoek voor de Commissie van de Regeering).

Dit voorval bracht echter geen verhindering in het doopfeest te weeg daar de sergeant-majoor zijn majordomus afvaardigde om hem als dooppeter bij de plechtigheid te vertegenwoordigen. Ook dit feest geschiedde met veel praal door de leden van de Jezuïtenorde.

Na afloop werd aan den sergeant-majoor een bezoek gebracht, die echter om de pijn in zijn arm niet lang aan het feest kon deelnemen, maar vereerde bij het heengaan aan den nieuwen christen (zooals de gedoopte genoemd werd) „een handvol ongetelde ryksdaalders".

Den 17en Maart 1704 vertoefde onze zegsman bij een Franschen gezagvoerder, die juist met zijn schip van de Westkust van Amerika was gekomen met een brief van den onderkoning van Nieuw-Spanje voor den Gouverneur te Manilla. Hij bevestigde het bericht van het uitbreken van den oorlog tusschen Spanje en Frankrijk tegen den Duitschen Keizer, Engeland en Nederland, en deed mededeeling van de reeds geleverde veldslagen.

Met dezen datum breekt plotseling het journaal af, waarschijnlijk omdat van der Hagen met de andere vreemdelingen werd ingescheept op het klein fregat de Rosairo, bewapend met 12 stukken geschut en bemand met 45 koppen, tot het maken van een tocht naar de Marianeneilanden. Dit schip leed schipbreuk en met verlies van het fregat en eenige manschappen werd Manilla weder bereikt. Op welke wijze dit geschiedde is niet bekend.

Daarna werd 18 Mei 1704 de hierachter bekend gestelde tocht met het kleine bootje aangevangen, zooals van der Hagen schrijft, omdat hij niet was ingedeeld op het schip dat jaarlijks naar Nieuw Spanje vertrekt, zooals hem was voorgespiegeld.

De waarheid was, dat de Spanjaarden, niettegenstaande alles, de vreemdelingen niet vertrouwden. Dit bleek ook uit een te Batavia gehouden onderzoek, waarover straks meer, waarbij Willem Kik, een der zwervelingen, verklaarde, dat hij had vernomen zoodra

Hollandsche of Engelsche schepen Manilla mochten naderen, de vreemdelingen gedood zouden worden.

Nu hoopte men op deze wijze in Europa te komen, door te trachten langs de westkust van Luzon te varen tot aan het noordelijkst eiland Calajan, [17]) daarna over te steken naar China, zoodoende Canton te bereiken, in de hoop aldaar een Engelsch schip aan te treffen.

Men had hem medegedeeld, dat van de noordpunt van Luzon, daartoe N.O.waarts moest gezeild worden. Die inlichtingen waren onjuist, daar Canton ten N.W. van dat punt was gelegen. Het is dus te begrijpen dat de vluchtelingen op die wijze op een van de Japansche eilanden moesten terecht komen.

Zonder eenig hulpmiddel en zonder eenige kennis van scheepszaken, slechts in het bezit van een klein zakkompas werd de reis aanvaard. Hoe het met de levensmiddelen stond, kan men uit het dagboek ontwaren. Den 18en Mei 1704 vertrokken, geraakten zij den 6en Juli op een der Japansche eilanden van de Riu-Kiugroep, oostwaarts van Formosa, van welke plaats zij naar Nangasaki werden vervoerd, alwaar zij 29 Augustus aankwamen.

In Japan werden de dagboeken overgeschreven en een exemplaar van elk met de terugkeerende schepen naar Batavia gezonden. De arme zwervers werden eerst op de Naarden, daarna op de Cattendyke ingescheept en in de boeien gezet, waarna zij 18 October 1704 van Japan vertrokken om 1½ maand later te Batavia aan te komen.

De aankomst van dit zestal te Batavia, dat te Manilla langeren of korteren tijd bij de Spanjaarden had ge-

---

[17]) Van der Hagen schrijft in zijn journaal telkens Caap Cagajan. Nu heet de noordelijkste provincie van Luzon Cagayan maar de kaap aldaar op de N. O. punt kaap Engado. Waarschijnlijk bedoelt hij dus alleen de noordkust van die provincie of wel een klein, noordelijker daarvan, gelegen eiland, Calayan genaamd.

diend, gaf de Indische Regeering aanleiding een onderzoek in te stellen, voornamelijk naar den politieken, economischen en militairen toestand van de kolonie, waartoe het extra-ordinaris lid van den Raad van Indië, Hendrik Zwaardecroon en de predikant Augustinus Thorrenton werden benoemd. Zij kweten zich van hun plicht door een verslag van dat onderzoek den 10en December 1704 aan de Regeering in te dienen. *)

Van der Hagen werd genadig behandeld, dank zij de voorspraak zooals hiervoren werd gemeld. Hij vertrok in 't laatst van December 1704 per compagniesschip „den Berg" een van de schepen van de 1e bezending van de retourvloot naar Nederland, welk schip den 23en Juli in 't vaderland aankwam. Hier verliezen wij onzen avonturier uit het oog.

De beide andere Hollanders, Willem Kik en Jan Hendriks, mochten zich op hun verzoek te Batavia als burger vestigen, terwijl de 3 Engelschen werden overgegeven aan het ter reede van Batavia liggende schip „de Mary" zooals bij brief van 18 December 1704 door de Indische Regeering aan het opperbestuur werd medegedeeld.

De gegevens voor deze verhandeling vindt men in het Oud-Koloniaal Archief van het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage en wel in het 1e en 4e deel der brieven en papieren van Batavia overgekomen in het jaar 1704.

---

*) Aanwezig in het Oud-Koloniaal Archief van het Algemeen Rijksarchief No. 1576, pag. 2088 en 2105.

Bijlage I.

Inkomend Bataviaasch
briefboek 1705.
Koloniaal Archief No. 1576.

NOTA.

Dient per memorie, dat ik Carel van der Hagen, Willem Kik, Jan Hendriksz., Gregorio Garido [1]), Albert Juan [2]), Joris Argert [3]) ses gesellen binnen Manilha, om reden, dat wy de reys van Spanjen [4]) niet en kregen onder makkanderen besloten van daar te lopen, 't welk wy goetvonden int werck te stellen den 18en May 1704 wesende Sondags en daags voor de secourdag van d° reys van Spanjen etc. [5]).

---

1) Ten rechte genaamd Robert Laurens, een Engelschman. Hij was als zoovele Europeanen, die niet Roomsch waren en in Manilla op de een of andere manier belandden, overgehaald Katholiek te worden, 't geen meestal door de aldaar gevestigde Jezuïtenorde geschiedde. Daarbij namen zij dan, zooals gebruikelijk was, den naam van den doop- of peetvader aan met een anderen voornaam. Gewoonlijk waren die peetvaders notabelen van de stad, zooals uit het journaal van van der Hagen over zijn verblijf bij de Spanjaarden blijkt.

2) Eigenlijk Robert Jonasz., een Ier.

3) Ook wel genoemd als Orgert en Hargit, een Engelschman.

4) D.w.z. de reis naar Nieuw Spanje (Mexico), zie overigens noot 5.

5) Elk jaar in de maand Mei vertrok een schip van Manilla naar Acapulca in Nieuw Spanje (westkust van Mexico ongeveer 1 graad N. B. en 100 graden W. L. v. G.) beladen met alle goederen die door Armeniërs van de kusten van Koromandel, Bengalen en Suratte werden gehaald en met de gesmokkelde waren als kaneel en specerijen, verder zijden goederen uit China, suiker en arak naar Nieuw Spanje werden vervoerd. De retourlading voor de Philippijnen bestond in Spaanschen wijn, voornamelijk voor de kerken, confituren, zwaar laken, hoeden voor de Spaansche soldaten en een ontzaglijke hoeveelheid gemunt zilver (Spaansche matten) soms tot een ongeloofelijke waarde van 13 à 14 millioen. (Verklaring van de 6 zwervelingen voor de commissie uit de Ind. Regeering).

Saturdag.

17 May. Vraagden wy verlof aan de Castilliaan [6]) van het fort St. Jago, don Joachim del Gua, alwaar ik artilleries plaats hadde om verlof naar Cavitte [7]) te gaan tot dito secours ofte het goud van Mariana [8]) te pretenderen, 't welk ons ten volle gegeven wierd zonder difficulteyd.

18 d°. Vroeg arriveerden wy op Cavitte en gongen by seker bekende vrouwspersoon die kanoon [9]) verhuurden en versogten een om over te varen naar Oud-Cavitte [10]) gelyk wy meer gedaan hadden, d'welke ons gegeven wierd sonder tegenzeggen, een knoo van omtrent 3 voet breed en 5 vaam [11]) lang, beleyd van wedersyts met agt cangies ofte bamboesen om de zeylage te verstyven; ons zeyl was van matten en de mast een bamboes, dies vertrokken wy terselven dage met dese knoo over naar Oud-Cavitte daar wy denselven avond arriveerden en bleven dien nagt daar leggen.

Maandag.

19 May. Soo haast als het dag was legden wy de knoo wat aan een zyde (van) de huysen om aldaar in te wagten twee van onse maats, die agter gebleven waren en aldaar moesten komen; ondertusschen begosten wy aldaar victualie te kopen te weten: een callan ofte bierstede [12]) voor ¾ rds. 2 balien ofte rystpotten

6) De Spaansche bevelhebber van het fort.

7) Cavitte aan den ingang van de baai van Manilla, alwaar een klein fort was gelegen.

8) De Marianen of Ladrones eilanden, oostwaarts van Luzon in Polynesië, tusschen 10 en 20 graden N. B. en 145 graden O. L. ook een Spaansche bezitting. Een gedeelte van het aangebrachte zilver uit Mexico, 15 tot 20 kisten elk inhoudende 3000 Spaansche matten, werd jaarlijks naar die eilanden vervoerd. Dit geschiedde in dien tijd, — ongeveer 1702 — door het scheepje de Kleine Rosaire, terwijl het galjoen de groote Rosaire naar Acapulca vertrok.

9) Kano, een klein bootje met zeilvermogen, dat door de Inlanders werd gebruikt, om in de baai of op zee, in de nabijheid van het land, te gaan visschen.

10) Oud Cavitte, toenmaals een vuile onbeteekenende visschersplaats, niet ver verwijderd van het fort van dien naam.

11) Een vadem is Ned. 1.80 Mr. — Engelsch 1.83 Mr.

12) Mij onbekend wat hiermede wordt bedoeld. De prijzen der artikelen hier door den zwerveling neergeschreven zijn blijkbaar door den copiïst in Japan corrupt overgenomen. Van der Hagen gebruikte veel Spaansche woorden, die aan anderen onbekend

voor ½ ryxdaalder, 2 porceleyne schotels voor 1 ryxd., 1 cavang rys macan [13]) voor 10 rds. tasagen [14]) ofte droog buffels vlees voor 1 rdr, 1 ganting [15]) zout voor ¼ rdr, voor 2 eyeren 1 rdr, 1 bottel nipewyn, [16]) 1 rdr, voor het vullen van 4 tinagen water [17]) en alsoo bragten wy den dag door tot omtrent den middag, als wanneer wy goetvonden onder zeyl te gaan in den name des Heeren, langs de wal op de hoogte van het fort Cavitte, om hetselve in het vallen van den avond te passeeren, soo wy deden omtrent 7 uuren 's-avonds als wanneer wy een goeden wind kregen en stelde onze cours regt naar Mariwelle [18]), alwaar wy 's-nagts omtrent 2 uuren passeerden en buyten 't gat komende kregen wy met den dag stilte.

Dinsdag.

20en May. Was het heel stil, so dat wy het met twee riemen moesten uythouden om uyt het gesigt van de Alcalde [19]) van d°. Mariville te geraken, 't welk wy deden en soo haast als wy de noord hoek om waren liepen wy in een sandbhay om te schuylen en des nagts liepen wy weder langs het land noord op.

Woensdag.

21en May. 's-Morgens waren wy omtrent drie mylen van de wal en staeken daar naartoe, daar wy dagten dat een goede bhay was, alwaar wy een seer mooye vonden daar wy dien nagt bleven leggen sonder menschen te sien. Van daar zeylde wy snagts weeder wat verder naar een andere bhay daar wy water vonden, alwaar de knoo door het laag water droog viel, soodat wy aldaar moesten blyven tot het naaste hoog water ende rest van de nagt

---

waren. Rijksdaalders zijn waarschijnlijk hier niet bedoeld maar moet er iets anders gestaan hebben of een afkorting zijn medegedeeld, daar in het journaal van Willem Kik slechts van schellingen wordt gerept.

[13]) Cavan, waarschijnlijk een Spaansche maat; rys macan is rijst om te eten.

[14]) Tasagen Sp. is tasajo = tranche de viande salée ou fumée. (Sp. Fr. W.)

[15]) Ganting is gantang of Moluksche maat, = 5 katies; ongeveer 0.65 K. G. (Hobson Jobson pag. 364).

[16]) Getrokken uit de nipapalm; waarschijnlijk arak.

[17]) Tinage Sp. is cuve ou cuvier. (Sp. Fr. Woordenb).

[18]) Mariveles een eilandje op de westkust van Luzon, niet ver van Cavitte.

[19]) Alcalde Sp. is gouverneur de place.

hielden wy goede wagt en maekten vier, mits datter groote apparentie van de Simaroue [20]) ofte wilde indianen gaf.

Donderdag.

22 d°. Des morgens met het hoog water kregen wy de knoo weder vlot en voeren, met onse vier watertinagen vol, over op de andere zyde van de bhay alwaar wy gongen leggen om uyt te kyken of het moorsch schip, 't welk wy op Cavitte gelaten hadden, op syn vertreck naar Canton in China, dewelke ons het woord gegeven hadde ons in te nemen als wy hem in zee kosten zien en bykomen; dese bhay was daartoe seer dienstig ter wylen daargeen volken woonde en daar lag een seer hooge bergh by, daar wy op liepen om uyt te kyken soo dat wy daarop een tent maakten en huishielden in forma.

Vrydag.

23en May. Lagen wy nog aldaar op den uytkyk sonder dat wy hem konden sien uytkomen en ten twee uuren 's-agtermiddags quam daar een kleyn cnootje ingeseylt met 6 man en wel gewapent en riepen hem aan by ons, om te informeeren waar sy vandaan quamen en of sy niets vernomen hadde van de moor dog en gaven ons geen bescheyt en wy om niet verklickt te werden, waren g' obligeert des nagts te vertrecken met een donkere lugt, sonder gesien te werden, want wy waren nog seer digt by Manilha.

Saturdag.

24en May. Des morgens met den dag en konden wy de plaats daar wy vandaan quamen niet meer sien, want wy hadden een goeden wind daar wy het medegaande hielde tot omtrent den avont als wanneer wy aan de wal quamen in een bhay daar wy dese nagt bleven leggen.

Sondag.

25en d°. Desen dag bleven wy daar om stilte, half moe, daar leggen en sogten daar care kollen [21]) om te eeten.

Maandag.

26en d°. 's-Morgens met den dag gongen wy weder onder zeyl noord op langs de wal dog wy kregen de wind contrarie, soodat

[20]) Ik heb niet kunnen ontdekken waar deze volksstam thuis hoort.

[21]) Carekollen Sp. — caracola — petit limaçon blanc — witte alikruiken (Sp. Fr. Wdb).

wy genoodsaakt waren een weinig over te steken naar een eyland, dat west van ons lag, om water te soeken dog en vonden aldaar geen maar drie indianen, die daar waren vissen, wesen ons een ander eyland, wat grooter, omtrent 3 uuren W.N.W. vandaar daar sy ook na toe voeren vissen en seyden dat daar water was gelyck wy des anderen daags bevonden. Van deselve indianen ruylden wy een vierslag voor een mes.

Dynsdag.

27en May. 's-Morgens vertrocken wy weder vandaar naar het ander eyland, alwaar wy deselve 3 indianen vonden en wesen ons 't water 't welk lag op de andere kant van 't selve eyland omtrent 2 uuren vandaar wy lagen, soodat wy met de knoo daar natoe voeren dog hadde groote moeyte om aldaar aan de wal te geraken ter oorsaeke van de groote branding en swelling van de zee, die daar was over een vervaarlyk rif, dat daar voor lag dog wy arbeiden ons daardoor om de nood van 't water.

Woensdagh.

28en d°. 's-Morgens was het heel laag water soodat de knoo op het rif droog lag en g'obligeert waren dien dag daar te blyven. Dien geheelen dag brogten wy door met in het bos en op de bergen vrugten te soeken, om te eeten, terwyl wy seer weinig rys hadden, en sagen geen andere middelen om ander te bescharen [22]); vonden aldaar een soort van wilde vrugten, die seer wel anassen gelyken, seer soet van smaek en aangenaam, daar wy veel van aaten en gaven ons groote coortsen en buykpyn. Item besyde hetselve rif omtrent ¾ van een uur van onse knoo vonden wy een ledige sandige grond, daar wy naar mosselen gingen soeken en vonde groote ousters yder ten minsten 10 à 12 pond swaar, daar wy een groot deel van opvingen soo dat ons aldaar geen kost en manqueerde.

Donderdag.

29en May. Omtrent half middag was het hooge water soo dat wy onse knoo weder over 't rif arbeiden en gongen weder onder zeyl noord weg langs de wal, dog 's-agtermiddags waren wy genoodsaakt weder herberg te soeken, ter oorsake van de groote winden en donderweder en vonden een open sandbhay, daar wy bleven leggen.

---

[22]) Bescharen — zich zelf iets bezorgen. (Zie Hoetink, verhaal van het vergaan van het jacht de Sperwer, blz. 4, noot 2).

Vrydagh.

30en May. 's-Morgens met den dag hadden wy God lof goed weder, gongen 2 en 2 Oost en West soeken tusschen de bossen en in de bergen of daar geen huysen en stonden of teken van volk zagen dog en vonden niet; dus de retourkomende begosten met malkanderen tusschen de klippen in zee naar kost te soeken en vonden een pot vol met een slag van witte carrekollen, dewelke wy aanstonds op het vier stelden en kookten dog naar dat wy die gegeten hadden bequamen ons seer qualyk, maekten ons half dronken en naderhand gaven ons grote koortsen en buykpyn.

Met een stil land wintje gongen weder onder zeyl, de wal langs, en soo als wy een groote punt verby waren, quamen wy in een grote bhay daar wy verscheyde huysen sagen, soodat wy daar regt in zeylden by de wind en hielpen malkanderen roeyen; soo haest wy de hoek van de bhay genomen hadde gong ik en Robert Juan aan land naar d' huysen om te sien of daar eenige rys te kopen was voor ons weinig gelt, dat wy nog hadden, 't welk bestond in 7 gehele schellingen; vooreerst vraegden wy naar den gouvernador Siellie [23]) op syn Spaans en naar de pater van 't dorp en klaegden onse nood aan haar dat wy geen eeten en hadden dat het door de zee al bedurven was en moesten naar Pangasilan [24]) syn & a, dog gaven ons niet voor niet dan kregen 15 gantangs ryst voor 5 rdrs, [25]) 1½ rdr toeback, daar wy des avonds omtrent 10 uuren mede aan boord quamen met 2 indianen, die het droegen; in deselve plaats waren seer veel koebeesten dog wy hadden geen geld om te kopen dus omtrent de middernagt wesende heel donker gongen wy ons 5 man terug naar de plaats, daar wy de beesten in het velt sien lopen hadden, dog waren naar de huysen vertrocken; alwaar wy passeerde daar vond ik een grooten os, die se alhier cavaille avah noemen met een rotangtouw in de neus, dewelke ik met een abillitheyt vastkreeg en spronk daarop en reet vast naer de knoo met hem, alwaar my de andere maets instantelyck vonden; soo haast wy hem aan het strant hadden op de kant van de zee stak ik hem by donker de keel af en kapten hem met haest door de huyt in 4 stucken, dewelke wy soo inde knoo sleepten en gongen gesamentl. van daar onder zeyl om nit betrapt te worden en bleven dien nagt in zee.

---

[23]) Siellie, dat woord is mij onbekend.

[24]) Zie noot 7.

[25]) Hieruit blijkt de corrupte beschrijving, daar even tevoren vermeld wordt dat hun geheele bezit uit 7 schellingen bestond.

Saturdag.

31en May. 's-Morgens en sagen wy de plaats niet meer, daar wy de os gestolen hadden, des staken naar de wal om plaets te soeken om verder schoon te maken en het vlees te cureren met vier en de son, mits wy einig sout hadden en het vlees van des lands (?) en bewaard men niet wel dog konden dien dag geen bequame plaats vinden; het waren al klippen en steenrotsen, (zoo) dat wy daar niet en konden landen; dus trokken in de knoo met armoede mits de kleynigheyt [26]) de huyt af en sneden hem gereet in stucken om te zouten en te droogen, waarmede wy desen dag en nagt in zee bleven.

Sondag.

pmo. Juny. 's-Morgens met sonopgang zagen wy van verre een santbhay blinken, daar wy soo dadelyk naartoe hielden en quamen ten anker, alwaar wy soo instantelyck al onse streften aan de wal brogten en maekten gereetschap om ons vlees te drogen, 't welk hoog tyd gedaan was; wy maekten veel rook en vuur en met een roosterwerck leyden het soo daar over en de rest in de son en droogden het so wy best konden.

Maandag.

2en Juny. Waren wy nogal doende met het vlees 't welk gauw begost te stinken, dies bragten ons zeyl aan land en maekten daar een tent van, daar wy onder woonden, mits het hier den regentyd was; ondertusschen lapten wy ons zeyl ook, dat wel in stucken was met andere matten, die wy tot beschut van onse kleeren mede gebragt hadden.

Dynsdag.

3en d°. Waren wy nogal doende met dito vlees dog konden weinig advanceren door den overvloet van regenwater.

Woensdag.

4en d°. 's-Morgens begosten wy preparatie te maken om te vertrekken, embarqueerden al ons vlees en goederen, dat wy aan de wal hadden en voeren omtrent 1 uur daar vandaan naar een bhay, daar wy ondertusschen, dat wy daar lagen, water gevonden hadden om onse tinagen te vullen gelyk wy deden en een weynig verder vonden wy een huys daar niemand en woonde; dog daar was sommige huysraad als potten, matten en bamboesen, daar van wy 't geen ons aanstond mede namen en bleven de nagt daar leggen.

---

[26]) De kleine ruimte.

Donderdag.

5en Juny. 's-Morgens met den dag ligten weder onse ancker, 't welk indien tyd een groote steen was en gongen weder onder zeyl met een schoone ooste wind, noord de wal langs en hadden goeden voortgank en bleven dese nagt in zee.

Vrydag.

6en d°. Lagen wy een groot ent in zee en van de wal, dies begonden het regt naar de wal te houden dog hadden de wind contrarie uyt de noordelycke hand, soodat wy hem niet en kosten krygen en bleven weder in zee.

Saturdag.

7en d°. 's-Morgens bevonden wy ons soo verre in zee, dat wy nauwelyks de wal konden zien, alhoewel wy den heelen nagt sonder zeyl hadden leggen dryven ter causa der groote winden en onweer, soodat wy, het weder een weinig bedarende, andermaal zeyl maekten en ons best dede om weder de wal te winnen dog en konden niet en des agtermiddags rees weder een travaet, soo dat wy weder sonder zeyl lagen en dreven tot omtrent de middernagt, als wanneer de wind eenigsints begost te bedaren, maakte wederom zeyl met 3 reven in en beliepen de wal soo veel wy konden.

Sondag.

8en Juny. 's-Morgens maekten wy weder soo veel zeyl als wy konden en roeyden daarby met beurten, soo sterck wy konden, om aan land te geraken want wy lagen kort van provisie en water, — den goeden God was ons genadig en kregen een voordeelige koelte, daar wy de wal mede opliepen, en kregen een goede santbhay, daar wy ten ancker quamen omtrent 2 uuren naar de middagh en soo haast wy aan land waren gong d' een Oost en d' andere West om eenig eeten te bescharen; dus langs het strand kuyerende rencontreerde ik en dito Robert een pater Augustyn aldaar, in een paelbel (?) bescheyden, d' welke wy aanspraeken en maakten onse nood bekend hoe wy so lange hadde leggen dryven. Voorsz., juist zynde een seer goed slag van paters, hadde compassie met ons en gebood ons met den knoo over te steken naar een ander bhay omtrent een uur vandaar daar dito pater leefde, 't welk wy deden en stond ons aldaar en (te) wagten, dus gong ik en Robert met hem naar syn huis, die ons aldaar seer wel regaleerde aan zyn tafel, maekten hem wys dat wy naar de Caap Cagajan [27]) moesten & a, dies

[27]) Zie noot 17, pag. 540.

gaf ons omtrent 30 pond ryst in twee mantjes, een sester zout, eenig toeback en brandewyn, daarmede wy snagts geaccompagneerd met 3 indianen omtrent ten elf uuren aan boord quamen; desen nagt bleven wy daer leggen.

Maandag.

9en Juny. Des morgens met den dag gongen wy weder onder zeyl en omtrent 1½ myl verder komende kregen wy seer harden wind, so dat wy, als by de wal synde, genoodsaakt waren, haven te soeken en bleven desen dag en nagt daar leggen.

Dynsdag.

10en d°. 's-Morgens vroeg gongen weder onder zeyl met een schone landwind, dogten daarmede de stad Biga de hooftplaats van Pangasilian [28]) te passeren, sonder gesien te werden, mits daar een alcalde major woond, dog komende regt in het gesigt van deselve plaets maar wat verder in zee, kregen wy een dood stilte daarmede wy lagen te dryven, 't welk ons seker wat beroerde, maar omtrent den middag kregen wy een styve Z. W. koelte daarmede wy vliegende dito plaats passeerden, ja wel 8 à 9 uuren daarboven, quamen wy 's-avonds op de noord aan een eyland ten ancker alwaar wy een goet water vonden en onse potten van volden; bleven daar tot des andere daags.

Woensdag.

11en Juny. 's-Morgens met den dag maakten wy weder zeyl en liepen al noord voort op onse cours naar de Caap Cagajan, dog des agtermiddags waren wy bevreest van onweder, gongen weder aan land ten anker en bleven leggen tot 's-anderen daags.

Donderdag.

12en d°. 's-Morgens maekten weder zeyl langs de wal, so naar als wy konden, om te sien waar huysen stonden om meer provisie te bescharen mits wy dogten digt by de Caap te zyn om over te steken. Dese gehele cust was wel bewoond; wy zagen huysen genoeg dog en konden daar niet bykomen mits deze bhay al duynsant was daar groote swellinge van de zee opliep; wy sagen ook over deselve duynen twee rivieren, daar vaartuygen in lagen, dog wy en konden geen ingang vinden, dus liepen wy al voort met spyt terwyl wy van intentie waren onse knoo te ruylen voor een beter doordien sy volkomen klein was; dus quamen wy ten ancker in een open bhay daar van wederzyde

---

[28]) Pangasilian — provincie aan de westkust van Luzon, ligt aan de golf van Lingayen, met de hoofdstad van dezen naam.

reven lagen. Wy vonden daar stucken en masten van een verbleven chineese tjampan met een hoope sivoquoy hout [29]) en andere resten, daar van wy goet vuur maekten; weinig tyt, naar dat wy aen de wal waren, passeerden daar 7 indianen, die uyt het gebergte van 't jagen quamen, geladen met een hertebeest, daarvan wy de helft kogten voor 1½ rdr, reste van onse silver mynen, 't welk wy desen avond en 's-morgens vroeg gebraden en gekoockt opaten; dese indianen sagen wel wat lange voor onse slegte betaling dog moesten tevreden zyn om vry van slaegen te blyven; dese nagt kregen wy seer hard weer met slagregen dog wy vraegde daar niet naar, wy maekten goet vier met het opgestapelt campesje hout, [30]) dus bragten den nagt door.

Vrydagh.

13en Juny. Des morgens gongen wy weder onder zeyl; met de landwind omtrent de middag sagen wy een schone santbhay, daar wy inliepen en quamen ten ancker; soo haast aan land waren, liepen wy uyt als ordinair, om wat kost te bescharen in voorraad om over te steken; dus sagen van verre 2 à 3 kleine huysen staan, daar 2 van onse maats na toe gongen om te sien wat er te bekomen was dog daar komende was er niet te krygen als clappus, daar sy vier van mede bragten; dat siende voeren met de knoo over op d' ander zyde van de bhay, daar mede apparentie van huysen waren dog digt by vonden gene; twee van onse maats gongen soo verre 't land in kuyeren, tot dat sy omtrent 1½ uur van daar een klein dorp vonden, vraagden naar den gouverneur, dewelke voor den dag quam, versogten hem om ryst seggende, dat sy hem soude betalen aan boord, dat de capitain daar was; dus accordeerde voor 7½ gantangs ryst 7½ rds. 3 matten 2½ rds. om het zeil te lappen en eenig klein touwerck; des avonds quamen 8 indianen met hun naar boord toe met de voorsz. coopmanschappen om hun betaling te genieten dog in plaats van geld, als zy daar quamen stonden in peryckel van slagen, want wy hadden geen gelt dus speelde ik voor capitain en liet se vry met haar geweer af te neemen, dat bestond in twee bogen en 24 pylen met yser en

---

[29]) Sivocoa of sappanhout, dat daar veel werd uitgevoerd; levert verfstof.

[30]) . Het bekende Campêchehout. Campêche ligt in Mexico, in de baai van dien naam op ongeveer 20 gr. N. B. en 90⅓ gr. W. L. uithoofde van dezelfde eigenschappen als het sappanhout, wordt dat hout hier ook Campêchehout genoemd.

schuyn houte punten, 2 capmessen; so sonden wy haer weder, seer qualyk tevreden; dus gedaan hebbende waren wy ook bevreest of er meer indianen gekomen hadden want wy hadden geen geweer, so dat wy met haest ons ancker ligten en roeyde om de stilte halve uyt de bhay in de zee; met dese haast hadden wy ons roer van de knoo aan de wal vergeten, daar den haak van gebroken was; als wy meynden weder te keeren om te halen, waaren daar ik geloof, 500 indianen met pyl en boog so dat wy ons roer daar lieten en liepen in zee, stuurde met een riem tot aldertyd wy een ander roer gemaakt hadden van twee stucken van planken, die wy juyst aan boord hadden; dus hielpen wy ons met armoede.

Saturdag.

14en Juny. 's-Morgens met het reysen van den dag vermaekte wy het roer ten besten, dat wy konden, naayde de plancken te gaeder met besneden rotting dog was heel kleyn en in hart weder konden daarmede niet terdegen stuuren. Des agtermiddags waste de wind soo seer, dat wy het in zee niet en konden houden, ja waren genoodsaekt wederom op te duwen, omtrent 3 à 4 mylen, alwaar wy een klein plaatsje vonden agter een clip daar wy ten anker quamen.

Sondag.

15en Juny. Des morgens gingen wy weder onder zeyl met een mooye landwind en omtrent 10 de clock kregen wy een zuyden wind, daarmede wy voor de wind zeylden, dog vong so hart aan, dat wy het met onse knoo niet en konden goet maken, so dat wy het naar de wal hielde en quamen ten ancker in een seer schone sandbhay, agter een clip, dog aan de andere zyde open zee; aan land komende vonden aldaar verscheyde huysen, mannen, vrouwen en kinderen, eenige christen indianen, die daar waren komen jagen, en beth (?) dan 50 wilde ofte Simaroue, dewelke met de christenen handelen dog wy en betrouwde haar niet, maekten haar wys in 't Spaans dat ons goed al nat was en des anderen daags wouden drogen en als dan haar iet souden geven, 't welk zy geloofden; gaven ons daarop honing en andere wissje wasjes maar des nagts omtt. 3 uuren ligten wy ons anker en gongen voort.

Maandag.

16en Juny. Omtrent de middag quamen wy in een ander schoon besloten bhay, daar wy ons anker lieten vallen, en vonden gernatsaam aldaar onse knoo schoon te maken en schrobben;

dus setten wy savonds al onse goed aan de wal en maakten van onse zeylen een tent, daar wy onderwoonden.

Dynsdag.

17en d°. 's-Morgens begosten wy met alle man te werken en de knoo te schrapen, kapten de rieten los, leyden se in de son om te drogen & a; ondertusschen, dat wy stonden te wercken, quamen aldaar 8 a 9 indianen int geweer, dewelke van haar Pater gesonden waren om te weten, wie wy waren; 6 witte mannen te samen was aldaar zeker wat vreems; vervolgens versogten, dat 1 a 2 van ons by de pater soude komen, waarop ik antwoorde dat ja, morgen vroeg zullen wy daar met ons 2 zyn, daarmede zy weder keerden en gaven rapport aan de pater hoe de knoo gestelt was, dat wy waren werckende & a.

Woensdag.

18en Juny. 's-Morgens omtrent 8 uuren gong ik en Robert naar dito pater; ondertussen de reste van onse maats het zeyl lapten, water maekten en de knoo andermaal toetakelden. Soodra als wy by den pater quamen, genaamt Ferdinandus Dias, nam my in syn arm en vroeg hoe wy europeanen soo quamen te swerven als verloren en of er iets van onse dienst was: immers met een woord geseyt,: nooyt rencontreerde ik beter slag van pater, hy tracteerde ons in syn huys met chocolate, wyn, eeten, enfin sonder iets te mancqueeren, woude perforce ons daar houden te slaepen, dus wy klaegden onsen nood en logen braef, hy vereerde ons met 2 sesters ryst, 8 hoenders, 2 rasuanen plantenos, 60 sigaren toeback, 2 groote wassekaarssen, nagelen tot het maken van ons roer met meer andere goederen, wilde perforce hebben dat de knoo en al onse maets daar souden gekomen hebben, dog onse maets en wilde niet. Ik schreef by ordre van dito pater, dat sy souden komen, sy lagen tenminsten 2 myl van daar; dus namen wy snagts omtrent 11 uuren ons afscheyd van de pater, die twee Indianen met ons sond om ons te convoyeren en de goederen te dragen & a.

Donderdag.

19en Juny. Des morgens gongen wy met onse knoo langs de bhay, daar wy een vergane karako [31]) hadden sien leggen, om sommige plancken te bescharen tot een ander roer, daar wy een seer bequame vonden, dewelke wy mede namen en gongen aanstons

---

[31]) Karako — caracao, een soort vaartuig, Maleisch kora-kora (Hobson Jobson, pag. 153).

voort; dog omtrent den agtermiddag begost de noord te wayen, soodat wy niet verder en konden, nog daar komende aan de wal geen ankerplaats vinden; dies resolveerde weder te keeren naar dese bhay, dus op de wegh zynde ruymde de wind een weynig, daarmede wy een eyland dat west van ons lag saegen te beseylen; dies hielden daar naartoe, daar wy 's-nagts in den donker tusschen de clippen voor ten ancker quamen en bleven de rest van d' nagt daar leggen.

Vrydag.

20en Juny. 's-Morgens vroeg ligten wy weder onse ancker mits wy in een seer quade plaats lagen, maekten met een klein Z. O. windjen zeyl en roeyden daarby, totdat wy een ander punt boven quamen, daar wy dagte goede haven te vinden; maar als wy daar quamen was er niet dog zagen boven op 't land, dat seer hoog was, een groot huys staan en verscheyde Indiaense jollen; dus quamen aldaar weder ten ancker tusschen clippen en reven seer peryckeleus; soo haast wy daar waren zagen ons d' Indianen van boven en quamen uyt ordre van de pater omlaag vragen wat wy wilde, en om de knoo op 't land te halen soo daar de manier was, dog wy en wilde dat niet, seyden dat wy daarmede de pater soude komen complimenteren gelyk wy in stantel. deden; dezelve Indianen haelden my en Robert met een jol aan land en boven op 't gebergte by de pater komende was een jong, seer geretireerd, persoon van weinig conversatie, verhaalden onse gelegentheyd waarop hy ons weynig antwoord gaf dog gong in syn camer en gaf ons omtrent 12 a 14 pond ryst met 16 gedroogde vissen seggende, dat hy ons anders niet te geven en had, makende voor excuse, dat op dat eyland geen ryst en groeyt maar dat de indianen haar met camotten [32]) behielpen; dies namen met korte complimenten ons affscheyd van de pater en brogten ons goed aan boord en ligten soo voorts ons ancker en roeyde van de wal tot den hoek boven, als wanneer wy zeyl maekten noordweg langs hetselve eyland tot aan de hoek; omtrent twee uuren van dese plaats daar vonden wy een open santbhay, daar verscheyde hutten stonden; dus liepen wy daar in en lieten andermaal ons ancker vallen. Soo haast wy aan de wal waren liepen uyt al ordinaris om te sien water te bekomen was dog daar was geen volk nog goed, anders dan een lege water tinage dewelke ik naar onse knoo droeg, des avonts kregen wy zeer hart weer met een legerwal (?) soodat wy met alle man werck hadden om onse knoo te salveren; wy verloren

[32]) Camotten, Sp. camote — patate d'Amérique.

ons simpit, [33]) dus met troubel en armoede passeerde wy de meeste part van desen nagt.

Saturdag.

21en Juny. 's-Morgens was het weder een weinigh bedaert, dies maekten de knoo vast met een groote steen en stelde ons met vlyt tewerk om een nieuw roer te maken van de planken die wy aan boord hadden. Weinig op den dag quamen aldaar 3 indianen aangereden op cavaillien a vache [34]) dewelke uyt den name van de pater versogten, dat wy van het eyland souden gaan, of dat wy 2 a 3 tot den pater soude komen om Sondag aldaar missen te hooren mits hy niet en wist wat volck wy waren, ik gaf voor antwoord aan de pater te geven, dat wy ons tyd wisten om van het eyland te gaan, vorder dat de pater ons gesien hadde en dat hy al te misquien [35]) was om soo veer terug te gaan & a, dog mits wy daar seer qualyk lagen en wy hadden provisie in voorraad omtrent voor drie weeken, dat wy schickten om over te steken en wouden aldaer ook niet langer leggen; dies begosten te roeyen in de wind om uyt dese bhay te geraken so wy deden. Met groote arbeid buyten komende hadden wy een Z. Z. W. wind, marszeyls koelte, maar seer hol water dies hielden wy naar een eyland dat omtrent Z. Oost van ons lag om te zien of wy aldaar eenig water konden krygen, alwaar wy 's nagts omtrent 11 uuren quamen in een seer schone bhay en slegt water, alwaar de knoo 's-nagts verteuyden [36]) aan de bomen van 't land.

Sondag.

22en Juny. 's-Morgens gongen wy met alle man aan land soekende wat er te bekomen was, 't sy water of eenige ander goed tot eeten, met welke vonden een seer schone lopende rivier met een indiaanse huysje daar jagers en wax-soekers [37]) in woonden. So dadelyck voeren wy met de knoo daarnatoe en gingen in de rivier leggen. By dese Indianen gongen wy te praten om te weten eenig ding, verstonden van haar dat sy van 't ander eyland waren, wy sagen daar by een slag van

---

[33]) Roer.

[34]) Cavaillien a vache — als een ruiter op een koe of os zittende.

[35]) Arm.

[36]) Verankerden.

[37]) Getahzoekers.

groente staan genaamt nipe, [38]) accordeerde met dese Indianen om daarvan rond de knoo een boeysel te maken tegen het inslaan van de zee, seyden haar wel te betalen daarmede sy wel tevreden waren.

Maandag.

23en Juny. 's-Morgens met den dag begonden de voorsz. Indianen volgens 't accord van gisteren lustig te arbeiden, 't welk zy den selven dag af deden omtrent een voet hoger als de knoo te voren was, soo vast als een plank mogte zyn; daarboven deden wy haar nog 4 groote rieten cappen om neffens de andere op zyde van de knoo te binden en te meer zeyl te konnen voeren, want wy hadden om volgens onse intentie in china tot Canton te geraken een Golf te passeeren ten minsten van 80 mylen sware zee. Met dese preparatie sagen wy ons geheel klaar ende de Indianen verwagten betalinge des morgens en wy gongen des nagts omtrent 12 a 1 uur vandaar onder zeyl en namen een schone simpit van haar mede, die sy op het strand van haar jol hadde leggen; dat was de betaling, die wy gaven of de Indianen hiermede tevreden waren en weten wy niet, maar wy seer wel content.

Dynsdag.

24en Juny. 's-Morgens met den dag vonden wy ons omtrent twee uuren van dese bhay digt by een ander huys, maats van de voorgaande, dewelke ginder by ons geweest waren en vraegden off wy honing of wax wilde kopen. Hier passeerden de beste klugt. Soo haast wy het huys saegen sogten aan land te gaan, dog daar was geen anckergrond dies gongen wat verder daar wy aan land gerogten; dadelyk liepen twee van onse maats naar 't huys en accordeerden voor twee tiboren [39]) honing met een mantjen dat ons voor een lantaren moest dienen, seyden tegen den Indianen 't selve aan boord te brengen en syn geld te ontfangen gelyk hy dede, dog het woord was gegeven, soo haest hy aan boord was, haelden de simpit op, die op en neer stond en vroeg hem of hy voor syn betaling met ons wilde varen? hy siende dit bedrog sweeg stil en nam syn slag waar om ons een beter poets te speelen, den tyd dienende nam hy met een abiliteyt een van de twee tiboren en 't mantjen spronck daarmede over boord en swom daarmede onder water aan land en

---

[38]) Nipa-nipa, — groote in het water groeiende bladen, die gedroogd, voor omwanding en dakbedekking gebruikt worden.

[39]) Tibore Sp. — urne de porcelaine.

liet ons varen; hy loeg en wy loegen, vervolgens voeren wy al voorts langs de wal van 't selve eyland tot omtrent 1½ uur veer, als wanneer wy weder een huys als de voorgaande aan strand zagen staan en hielden daar weder na toe; aan land komende by 't selve huys vonden aldaar 2 oude Indianen, dewelke ons gekoockte mays te eeten gaven. Wy vraegden haar of sy ons eenige cost te verkopen hadden? seyden seer weynig, dog met praeten verkogten ons een tibor met mays voor 3 ra., een ander sack met gestampte mays voor 2½ r., 11 schone droge vissen voor 1 r, een levende schilpaat voor 2 ra., deden het al aan boord dragen seyden dat wy dadelyk aan boord zoude gaan om geld waarmede sy Indianen tevreden waren. Een weinig daarnaar gongen al aan boort, seyden dat sy souden mede gaan om geld gelyk sy deden, dog aan het strand by de knoo komende ligten ons simpit en heesen ons zeyl en lieten so dese Indianen staan sonder betaling; hoe zy tevreden waren en weet ik niet. Vandaar voeren wy voort naar een ander eyland dat wat noordelyker lag en onsen weg was, dog konden het dese dag nog nagt niet beseylen mits hetseer onweder maakte en in slagregen moesten leggen dryven.

Woensdag.

25en Juny. 's-Morgens was het weder een weinig bedaerd, dies maekten zeyl en quamen omtrent de middag aan het voorsz. eyland, meynden daar herberg te vinden dog vonden daar niet als een groote brendende berg sonder anckergrond en veel grote valwinden, dies vervolgden wy onse cours noord op in zee en als wy de rest van desen dag geseylt hadden, sagen wy by den avond vooruyt twee groote stene clippen, dewelke wy snagts verby zeylden met een vliegende storm en naderhand een schrickelycke slagregen soodat wy sonder zeyl lagen en dreven. In dit onweder vloog myn hoed van myn hooft in zee en bleef weg; soo passeerden desen nagt sonder zeyl te maken uyt vrese voor 't land dat wy nog vooruyt gesien hadden.

Donderdag.

26en Juny. 's-Morgens met den dag maekten weder een weynig zeyl en stelde onse cours noordweg op een groot eyland, dat vooruyt lag; N. W. ten Noorden van ons, daar wy omtrent 11 uuren smorgens arriveerde en als wy daarby quamen vernamen een groot deel kleyne jollen, die al op ons aanquamen, waarvan wy agterdenken kregen van eenig bedrog; het geleek wel een slag van caffers, sy riepen en wesen al, dat wy in de bhay varen souden, alwaar wy twee groote dorpen zagen dog

wy en wilde niet en hielde onse cours want al dat wy konde bespeuren en gelyk ons geseyt was waren het wilde, die oorlog hadden met de andere christen indianen. By ditselve eyland kregen wy een zuyden wind goede marszeylskoelte, daarmede in de golf zeylde en passeerde west van ons een ander groot eyland met 4 groote clippen. Een stuck weegs in zee daarvoren onder dese hadden wy een soo schrickelycke zee en stroom, dat wy daar haest geen deurkomen aan en zagen dog wy waren daarin en de wind was contrairie en konden niet weder keeren; dies namen drie reven in ons zeyl en lieten het daarmede lopen, in den name des heeren, voor de wind regt noord.

V r y d a g.

27en Juny. 's-Morgens en konden wy geen land meer zien en deselve zee en wind bleef ons by sonder maniere van onweer, dog geheel mooy weer; dus hielden onse cours Nt. ten Oosten in zee mits ons geseyd was, dat Canton in China Nt. ten Oen. van de Caap Cagajan lag. Des nagts was het donker sonder star of maan te konnen sien, dus maeckten een lamp van een porceleyne schotelken, daar wy vet met een linnen wiek in branden. Dese nagt en was de wind juyst soo swaer niet dog wy namen om alle sekerheyt snagts nog een vierde reef in, dog kregen dese nagt veel zee in den knoo; soo passeerden dese nagt.

S a t u r d a g.

28en Juny. 's-Morgens was de zee wat bedaard maar bleef al dezelve zuyden wind, so namen 3 reven uyt 't zeyl, lieten 't lopen voor 't gehele groote zeyl, minderde een reef. Desen dag gong soo deur als het nooyt gedaan en hadden, 's-agtermiddags saegen wy een hopen zeemeeuwen en andere vogelen 't welk ons seer verblyde en hope gaf; vervolgens 's-agtermiddags omtrent 3 uuren sagen wy een clip N. Oost van ons voor uyt daar wy straks de cours op stelden. Weinig daarnaar zagen wy een groot land agter de clip soo ver wy sien konden, 't welk wy gisten het eyland Ernosse [40]) te wesen daar wy snagts en by donker voor ten ancker quamen.

S o n d a g.

29en Juny. 's-Morgens ligten wy weder ons ancker en gongen in een diep besloten bhay leggen, die wy daar zagen. Daar lagen

---

[40]) Werd zeer waarschijnlijk bedoeld het eiland Formosa door de Spanjaarden genaamd Hermosa. (Zie B. Hoetink, Verhaal van het vergaan van het jacht de Sperwer. Linschoter Ver. 1920, pag. III, noot).

wy desen gehelen dagh en nagt sonder ymand te zien dan zagen van ver differente bootjes, passerende veel koebeesten, droogden alhier onse ryst en vlees, dewelke in see seer nat geworden was en leefden in 't bos in een huys, dat daar leeg stond met een thuyn vol catoen geplant.

Maandag.

30en d°. 's-Morgens omtrent 8 uuren quamen aldaar drie vaartuygen om te vissen, dewelke ons zagen, quamen met vreese naar ons toe. De luyden geleeken wel chinesen dog en waren so niet gekleet, dies by ons onbekent, nog konden niet een verstaan dog zy wesen ons, dat wy met hun op de andere zyde soude varen daar haar dorp lag, 't welk wy deden. Soo haest wy daar ten ancker lagen maekte ik en Robert preparatie om aan de wal te gaan maar dit slag van volk en wilde ons aan land niet laten gaan, dog waren ons seer toegenegen, gaven ons toebak, vrugten, look uyen & a, waarop ik agterdenken kreeg in Japon vervallen te zyn en omdat sy flateerden en niet aan de wal lieten gaan, maekten ons quaad, ligten ons anker stelden de zeylen by en gongen weder voort; onse cours Noord op in zee sonder te weten waar wy waren of waar wy liepen, alles in Gods genade. Verder buyten komende sagen wy nog 5 a 6 eylanden Oost van ons dog by ons onbekent en hielden ons op den noord cours met denselven suydelyke wind, dus liepen wy desen dag en nagt, dat dit land uyt 't gesigt sonder te weten of het vast land of een eyland was.

Dynsdag.

Pmo. July. 's-Morgens en zagen wy geen land meer van gisteren, so dat wy onse cours hielden als voren: Noord met een goeden zuyden stoker en mooy weer, 's-agtermiddags omtrent 3 uuren zagen wy wel meeuwen en korts daarop land vooruyt dog als wy daarby quamen vonden een steyle clip sonder ancker grond of land by dewelke wy met den avond passeerden, lieten het desen gehelen nagt so door staan.

Woensdag.

2en d°. 's-Morgens en konden wy dese clip niet meer zien, nog vooruyt ook niet, so dat wy niet meer wisten waar lopen of waar de cours stelden, begonden onder malkanderen te murmureren en met bedruckte oogen aan te sien, gevende de schuld d' een aan d' ander, temeer mits onse provisie weinig was: voornamentlyk water en brandhout; dus veranderde onse cours O. N. Oost om te sien of wy dese weg konden land vinden, want wy hadden geen stuurman nog caarte nog boog.

Donderdag.

3en July. 's-Morgens met het breken van den dag, gemerckt wy nog geen land en zagen, verandere andermaal de cours met een Zd. O. wind en stelde het Oost op en omtrent de 7 uuren smorgens zagen een zeyl regt Oost N. Oost vooruyt, daarover wy ons seer verblyden en danckten den goeden God. Daarover maekten dadelyck soo veel zeyl by als wy konden om hem op te lopen dog wy en konde niet, hy maekte ook meer zeyl by, teken dat zy voor ons bang waren, sodat hy ons vooruyt liep en savonds met de son ondergang en konden wy hem niet meer sien dog volgden wy zyn cours Oost N. Oost, daar wy hoopten land te vinden, lieten so de nagt door staan.

Vrydag.

4en July. 's-Morgens volgden wy met denselven wind nog al onse cours Oost N. Oost maar kon 't zeyl niet meer zien dog weinig daarnaar omtrent 8 uuren zagen wy regt vooruyt land, een rond eyland, seer hoog daar wy seer over blyd waren en danckten God. Naderhand ende omtrent de middag zagen wy aan stuurboord in verscheide plaatsen land, alsmede aan backboord 2 als eylanden seer hoog; dies stelde onse cours regt op het grote land, dat wy aan backboord zagen, Oost Zd. Oost, daar wy savents voor ten ancker quamen en bleven desen nagt daar leggen.

Saturdag.

5en d°. 's-Morgens omtrent 6 uuren ligten wy weder ons ancker en voeren over d' bhay naar een dorp, dat wy daar zagen staen, om te vernemen waar wy waren en wat volk hier leefde, dog aleer wy op de overzy geraekten quam er een cnootje aan boord maar wy konden hem niet verstaan, waren soo wys als te voren, dog verblyd dat wy menschen vonden. Dese deden ons teken met hun te vaeren gelyk wy deden, brogten ons regt voor 't dorp daar nog een schip lag gebout op de wyse als Noags ark. Op zy van hem lieten wy ons anker vallen en gelyk het een open bhay was, brogten ons dadelyck een twee(de) simpit om ons te verteuyen, deden ons veel tekens wat wy van noden hadden wie wy waren? van waar wy quamen? dog wy hielden ons seer slegt, wilde niet verstaan; dadelyk daarop brogten ons een pot met water aan boord een weinig daarnaar een ballie [41] met gekookte ryst en zout. Kort daarop quamen verscheyde van de grandens aan boord met een soort van galeye, die met 36

[41] Houten bak.

riemen gevrikt wierden, deden ons veel tekens en wy daar tegens als dat ons schip verloren was op de zuyd en dat wy niet en wisten waar wy waaren, dat wy land gesogt hadden, dat God ons geliefde te geven, vraagde naar Canton, deden haar tekenen dat wy hollanders waren en naar hollanders sogten, badde, dat zy ons wilde teregt helpen dog dese en wilde ons eerst ook niet verstaan, deden ons daarop teken van Japan en dat de hollanders haar vrunden waren, waaruyt wy verstonden, dat wy in Japan vervallen waren, wesen haar dat wy wel tevreden waren, dat zy ons in een schip soude setten en daar brengen deden teken dat jae, daarop visiteerde sy onse geheele knoo en schreven het al op tot het brandhout toe, wy deden teken om aan land te gaan maar zy en wilde niet, weesen neen ende dat zy ons soude kost en dranck aan boord stuuren gelyk sy des agtermiddags deden, stuurden 8 gantings ryst, een bondel gabe gabe groen, een soute visch, 4 bondels brandhout, 't welk in onse presentie al gewogen en opgeschreven wierd. Wy deden teken dat wy geen geld en hadden waarop sy wesen dat het niet en geeft; dese menschen keken op ons alsof zy haar dagen geen witte menschen meer gesien hadden, jae met 50 vaartuygen quamen ons aan boord, kregen dadelyk ook twee galeyen voor wagten by ons aan boord dus passeerden wy desen nagt.

Sondag.

6en July. Tegen dag quamen daar nog 5 galeyen ingeroeyt van een ander plaats, daar ontboden om ons te zien, dewelke so haast als het ligt was al te samen aan boord quamen en deden veel vreemde tekens onder anderen wat geloof, dat wy hadden, wysende op de son en maen waar wy in geloofde. Wy zeyde in Jesus Christus, God, dog sy en konden ons niet verstaan, visiteerden weder de knoo en schreven weder al op, maeten de knoo, wesen dat zy moesten naar Japan schryven, versogten onse namen, dewelke wy haar opschreven met de reden hoe wy daar gekomen waren. Wat zy daarmede dede en weten wy niet, dus passeerden wy den tyd met duysent visiten van wilde signalen aan malkanderen te doen. Sy waren een weinig tyd aan land gegaan als wanneer zy weder al aan boord quamen, deden ons teken, dat sy onse knoo met 2 galeyen wilde laten slepen in een andere bhay daar meer schepen waren, 't welk wy consenteerde; dus omtrent de middag quamen 2 galeyen elk met 36 riemen aan boord, maekten ons anckertouw aan haar mast vast en roeyden ons so na de andere bhay, dewelke omtrent 4 uuren daar vandaan lag, alwaar wy half agtermiddag arriveerde. Daar vonden wy nog 4 Noags arken leggen en een groot dorp, dog wy en mogten

daar niet bykomen. Daar lagen wy weder ten anker, alle uuren duysent visiten, daar quam onder andere een, die scheen onder eenige hollanders verkeerd te hebben brogten ons een geschildert schip aan boord met de Prince vlagge op, vraegde wat het was; ik kende het dadelyk, wees hun hollands ende Oost-Indische Comp. 't welk sy verstonden, weesen ja, en dat zy ons daarby soude brengen daarover wy ons verblyd thoonden; daerna quamen zy met een zeecompas, wy hadden ook een, stelden die malkanderen, deden daarover aan d' een en d'ander groote tekenen dog konden malkanderen niet verstaan, dus passeerde wy weder onsen tyd met veel wisje wasjen sonder te mogen aan land gaan.

Maandag.

7en d°. 's-Morgens omtrent 10 uuren quamen weder al de galeyen aan boord, brogten ons elck twee blaeren toebak, deden veel tekenen andermael van Japan als tevoren, dog en verstonden nooyt malkanderen; daarop sagen wy, dat 3 van de schepen, die daar lagen haar masten opgestelt wierden en gereetschap gemaakt tot de reys soo haast de wind voordeelig wierd, soo sy ook weesen en dat wy daarin souden gaan naar Japan. Wy deden weder teken om aan land te gaan, dat wy moede waren van in de kleyne knoo te sitten, daar geen plaats en was om te gaan of staan, alleenlyk sitten op zyn gat. Hier visiteerde sy andermaal de knoo en schreven al op watter in was tot onse kleenen simpit & a; daarop wesen zy ook, dat wy twee brieven soude schryven van onse naem, ouderdom en hoe wy daar gekomen waren & a. om naar Japan te stuuren gelyk wy deden, alsdat ons schip verloren was & a. Daarmede gongen weder aan land en wy bleven daarleggen.

Dynsdag.

8en July. 's-Morgens omtrent 9 uuren quam een officier met een galey aan boord, deden ons teken ons anker te ligten, dat hy ons over de ander zy van de bhay moest bringen, gelyk zy deden. Daar komende zagen wy een kleen santplaetjen daar de zee met hoog water ront spoelde waarop zy metter haast voor ons een fatsoenlyk huys gemaakt hadden met 2 cruys weiren rontom by forma van pallisaden, van binnen al met mooye matten gelegt ende vierstede daarin alwaar zy ons in bragten en schreven andermaal op, al wat wy hadden van 't minste tot 't meeste. Onse knoo wierd mede opgehaelt, by ons binnen den thuyn, en met eenen een tent daarover gestelt. Daar nevens stonden nog 3 huysen gemaekt, daar wagten in lagen, om op ons

te passen, deden ons tekenen dat wy uyt den thuyn niet en soude gaan omdat wy geen ongeluck soude krygen en wat wy van doen hadden, dat de wagt ons dat moest geven; Sy en wilde ons niet tonen, dat wy gevangen waren dog hielden ons deser maniere opgesloten en wy waren ook wel tevreden.

Woensdag.

9en July. Wy meenden desen dag gerust te wesen dog was de grootste troubelen. 'S-agtermiddags omtrent 3 a 4 uuren quamen weer al de grandens met 2 galeyen over ons visiteren, deden veel civille tekenen, gaven ons toeback en wesen of wy nog eeten hadden en die ons het eerste in de andere bhay gegeven hadde, dat opgeschreven was, scheurde de reekening in stucken, wees dat wy ook geen notitie en soude houden, sonder te verstaan waarom, want wy hadden haar gewesen, dat wy geen gelt en hadden om te betalen. Daarop begosten sy ons weder by malkanderen te roepen en alle onse weinige goederen te visiteeren en andermael op te schrijven, jae tot de messen die wy inde sack droegen. Onder anderen vonden zy in myn kleeren verscheyde catholycke boeken met prenten in, onder andere een daar de geheele mis en passie Christy in prenten stond, daar zy veel werk van maekten want sy syn vyanden van de catholiecken. Doen begonnen my te examineeren naar myn geloof. Ik seyde hun te geloven in Jesum Christum, God in den hemel, dog zy kenden nog verstonden geene Jesus nog God. Dan wesen my in 't boek op 't cruys, deden teken van reverentie of ik in de prent geloofden? wees tegen neen, maar wel God, die boven is; dies konden niet begrijpen wat ik was en ze sogten seer scherp overal in ons goed of wy eenig paternoster hadden, want zy wesen zulcx de Spanjaarts en Portugesen te dragen. Wy hadden wel elck een in onse sack dog God en geliefde niet, dat zy die vonden dog dese tekenen van Christenen gesien hebbende, namen al de boeken weg en onse messen, gaven die aan een van de wagten om te bewaren sonder te weten tot wat intentie, deden alleenlyck teken alsdat wy de messen van doen hadden om te eeten, dat wij die eysschen soude en daarna weder geven. Wij lieten het slegts so lopen en seyde daar niet tegen. Des s-avonds en smorgens quamen ons d'officieren van de wagten visiteren, doende teken, dat wy wel op het vuur zoude passen om het huys niet te verbranden of dat wy 't hooft soude verliesen &a.

Donderdag.

10en July. 's-Morgens omtrent elf uuren quamen weer sommige van de grooten over, met een galeye onse besoeken en onder-

houden met handwysen en complimenten. Al ordinair brogten ons elck een bosje toebakblaren, dewelke te samen gewogen wierden, 't welk wy gisten op 1 pond off catjen. Mits wy al aan den afgang waren en 't lijff zeer winderig hadden, 't welk zy in de wagten dickmaels hoorden, bragten ons 5 maten tarwe 't welk 2½ gantang kost uyt maken, met een kleen handquern om te malen, twee kiekens en een soort van sop om deselve mede te koken, wesen ons dat het goed was tegens ons incomodemt. van coorssen, wesen ook soo wy dogten, dat wy geen rys gewent en waren dog 't en was al dat niet, maar quam, dat wy gedurende onse reys nooyt of seer weynig droog hadden geweest, doordien onse cnoo soo klein was. Als wy in zee waren ieder zeebhaer, die daar quam was vast int laetje want zy was geheel open; soo passeerden wy 't t'samen omtrent een uur tijd, daarnaar quam daar een kist met onse messen, 7 boeken, 17 brieven of geschriften in myn casak, die zy daar gisteren weg hadden gesloten, telden die weder voor ons oogen, en bonden se weder te gader in een schrijfsack, dewelke zy myn met myn eyge cachet deden toe zegelen benevens haar; lieten het soo weder in de wagt brengen, deden weer tekens als wy messen nodig hadden maar slegts te vragen hadden, en 's-nagts weder aan de wagt geven.

Vrydag.

11en July. Waren wy de gehelen dag met rusten, sonder eenige visiten dan alleenlyk van de wagten; dies stelden wy ons te werck om de voorsz. taruw te malen d'welke seer mager van bloems viel, maekten daarvan voor yder man een kleen gecoockt brootjen, 't welk men dootbollen [42]) noemt. Het was heel swaar van deeg, dog het dogt ons goet te wesen terwyle wy in lange geen broot gegeten hadden.

Saturdag.

12en do. Hadden wij wederom twee mael besoecken, onderhielden makalderen met wysen als voren, dog daar passeerde niet apart.

Sondag.

13en July. 's-Morgens deden wy teken aan d'officieren, die by ons de wagt hadden als dat ons kost op was waarop zy aanstonds aan de overzyde by de grandes rapport deden en omtrent de middag quamen sommige van de hare over ons besoecken en

---

[42]) Ik weet de beteekenis van dit woord niet. In het Gr. Ned. woordenboek komt het niet voor.

bragten ons 8 maten ryst, 5 maten taruw sonder yts anders daarby, alhoewel wy wesen om vlees of vis. Sy en wilde niet verstaan dog deden weder teken, dat sy geen beesten mogten dooden of soo haar geloof is en weet ik niet, dus moesten wy ons passeeren met rijst of taruw met zout gekookt in water, 't welk ons seer aan de slappe kant brogt en gaf ons groote afgang daarvan sommige van ons half siek wierden. Daarvan de grandes bang wierden want zy en wisten niet wat met ons te doen of er ymant soude gestorven hebben, sy hadden haar dagen geen witte luyden of christen gesien.

Maandag.

14en July. 's-Avonds op het rapport, dat d'officieren van de wagt gedaan hadden, van onse schytery en buykpyn, die wy klaagden, quamen twee van de grandens over ons besoeken voelde yder een pols ende buyk, deden veel tekens van haast naar Japan te gaan, dat wy daar beter soude zijn, waarop wy wesen jae, beloofden ons 2 hoenders te senden om ons een weinig te verstercken.

Dinsdag.

15en do. Desen gehelen nagt was het seer hart weder, wayde, een Z. O. storm sodat er geen vaartuygen over de bhay dorsten komen, dog met den dag quam daar een te paert de bhay rond gereden, dewelke ons de voorsz. twee hoenders bragt, daarvan wy d'een dooden en kookten met rijst.

Woensdag.

16en July. 's-Morgens was het weder een weinig bedaart, als wanneer een van dese 3 Japance scheepjens op Noags arks gewys gebouwt onder zeyl gong, deden ons teken dat hy naar Japon ging wij wesen waarom wy niet mede en voeren, deden teken dat wy met de resterende 2 souden gaan, die ook in 't kort stonden te vertrecken, ook dat dese voorafgong om aan de coning van Japon te verwittigen alsdat er ses hollanders of europeanen stonden te komen & a, so wy verstonden.

Ten selven dage omtrent 4 uuren naarmiddag quamen sommige van de groote over met een galeye ons besoeken, deden teken, dat zy onse knoo, die by ons aan land stond wouden weg nemen en aan boord brengen om alsoo alles veerdig te maken tot d'reys, waar over wy ons seer verblyde en ligtelyk consenteerde. Desen avond stelden zy ons knoo nogh op een van dese scheepjens binnen boord.

Donderdag.

17en July. Waren wy den gehelen dag sonder besoek dus brogten den dag met eeten en slapen over.

Vrydag.

18en do. Waren weder den gehelen dag sonder besoek en onse kost was op, 't welk wy met tekens de wagt deden verstaan daarop sy ons een maatje ryst op advance gaven tot aldertyd hy rapport dede op de andere zyde, om 't selve smorgens te brengen.

Saturdag.

19en do. 's-Morgens hadden wy weder besoek ende bragten ons 9 maten ryst, daarvan de wagt de voorn. geleende maat wederom nam. Onder dese visite was een grande uyt het land, die ons nooyt niet gesien en hadde, wesen hem dat wy niet anders als ryst en sout te eeten hadden 't welk ons seer verslapte, hadden op papier uytgeschildert, ten besteñ dat wy konden koebeesten, schapen, bocken, verkens, hoenders, vis en fruytbomen, deden daarby tekens, dat wy al dat wel aaten, waarop zy ons weder tekens deden, dat zy geen gehoornde animalen en mogten doden. Wat van hun geloof is en weet ik niet maar deden den nieuwen granden teken van ons een verken te geven daarover wy ons seer verblyden, wesen hem dancbaarheyt dog desen dag en kregen wy niets.

Sondag.

20en July. 's-Agtermiddags hadden wy weder besoek van twee grandens, dewelke ons maetjens gemale taruwmeel brogten ende vraegden ook om het papier te sien van de beesten, 't welk wy haar toonden ende met tekens vraegden wy om een vercken, 't welk zy ons andermael beloofden; dies bleven wy op hope leven dog desen dag en kregen wy andermael niet.

Maandag.

21en July. 's-Morgens stierde sy ons een vercken, 't welck alhier levend gewogen wierd en volgens haar tekens 49 pont swaar was, item gaven ons ook 3 bondels groen gekapt brandhout 't welk zy ook wogen, wysende op 70 pont, dog wy en verstonden al haar gewigt niet maar gaven haar een memorialbilliet van 't gewigt gelyk se wesen. Daarna gongen wy dadelyk aan 't arbeyden om te slagten ende schoon te maken, 't welk wy met plaisir deden om terselver tyd daarvan ook te gastereren, want wy hadden in langen tyd geen vleesch gegeten maar alleenlyk

by ryst en sout geleefd. Daarnaar so wy gedaan hadden met slagten, brogten ons 2 maten zout en omtrent half naarmiddag quamen ons weder twee grandens besoeken, daarvan de eenen schipper was van eene van dese vaartuygen daar wy mede verhoopen naar Japon te gaan, deden ons teken dat wy samen soude varen, immers, dat ons knoo aan syn boord stond, vervolgens deden ook teken om een billiet te hebben als dat wy het opboeysel, dat aan de knoo gemaakt was met lippe-lippe ofte niepeblad tegens 't inslaan van de zee, om niet te sturberen aan boord hadden afgeslagen en doen verbranden, welk billiet ik hem gaf gedateerd op 16en deser, dat zy deselve knoo haelden. Item twee van onse maets te weten Gregorie Garido, alsnu genaamt Robert, en Robert Juan waren siek gevallen met koortsen en veel pyn beladen over 't gehele lyff, dewelke eenige dagen gecontinueert hadden over anderen dag. Juyst ter deser tyd lagen zy beyde met de koortsen als wanneer dese visita quam en den voorsz. capitain of schipper scheen doctor off medicus te wesen, voelde haar de polsen, stuurde daarop expres over de andere zyde van de bhay om syn lapdoos ofte medicynkist, dewelke soo aanstonds overquam; was niet groot dog seer wel en curieus voorzien van alderley medicynen, ordonneerde terzelver tyd yder een recepta in 't schrift in haar sprack, daarvan hy selfs ook de levering dede; elck 2 pacquetten elck ten minsten van 12 differente medicamenten, dog by ons onbekent, dewelcke hy ordonneerde aan de officier van de wagt te prepareren, op sekere wyse by hem in 't schrift gesteld, om by hun daarnaar in te nemen. Omtrent sonsondergang quame twee officieren van de wagt deselve medicynen preparere, namen omtrent een half pint water in een aarde potje, daar deden zy de medicynen van een man in gebonden in een doekje, kookten 't selve op de helft, 't welk zy hem dadelyck soo heet als 't mogelyk was deden uytdrincken. Daarnaar deden zy van gelyken met de recepta van de anderen en omtrent 8 uuren savonds quamen weder, kookten andermael deselve medicyn in gelyk water als voren, dog op een 2|3 part, 't welk zy beyde andermael al waren innamen, daar van zy telkens seer treffelyck sweeten desen gehelen dag, en mogten de sieken niet eeten nog drincken.

Dynsdag.

22en July. 's-Morgens vroeg sneden wy ons vercken in kleene stucken en souten 't in. Daarnaar quamen andermael deselve officieren en kookten als voren d'hoev. geordonneerde recepten, hierby bevonden de sieken haar God lof frisser en mogten een

uur daarna ontbyten, 't welk een rystpapje was met gemberwortel gekookt. 's-Agtermiddags quam andermael de doctor met twee andere grandens, ordonneerde andermaal 2 recepten, dewelke onse maets moesten innemen als de voorgaande met welke medicamenten sy haar alleenxkens beter vonden.

Woensdag.

23en July. 's-Morgens continueerde d'officieren van de wagt met de medicynen voor onse sieken te koken. Daarnaar kregen wy 50 pond groen brandhout, daarvan wy als ordinair een billiet gaven. Omtrent de middag, synde de koortsdag van onse maats, quamen andermael de doctor met een ander grande ons besoeken en ordonneerde weder aan onse twee sieken elck 2 recepten om te koken als voren; daarnaar onderhielden wy malkanderen een weinig tyd met wenken en wysen en deden elck ons best om te verstaan en doen verstaan, soo wy best konden, onder welke dito doctor ons dede verstaan alsdat wy te samen over 7 dagen als de wind favorabel wayde soude naar Japan varen, 't welk ons op (een) nieuw verblyden; deden daarop teken van groote danckbaarheyt.

Donderdag.

24en do. 's-Morgens de clock 8 wierden de wagten gechangeert, dus quamen ons de officieren besoeken, vragende met tekens of wy iets van de andere zyde versogten en zy gaven ons een handvol van hun overige gemberwortel, daarvan sy ook een billiet versogten, 't welck ik haar verleende; item gaven ons ook een deel sout, de post namen haar afscheyt en staken over naar de andere zyde van de bhay. 's-Agtermiddags omtrent 1 uuren quam andermaal de doctor, geaccompagneert met nog een ander grande, visiterende onse twee sieken maats, ordonneerde elck drie recepten om te koken alsvoren; te weten: een dadelyck, een savonds, en 't ander smorgens, daarnaar gaven ons de wagt een bondel groen brandhout 't welk zy wogen, wysende op 50 pond en een maet ryst op advance tot 's-anderen daegs.

Vrydag.

25en July. 's-Morgens vroeg continueerde d'officieren als voren met het koken van de medicynen voor de sieken; dat gedaan zynde, bragten ons 8 maten rode ryst, makende met de maet van gisteren op advance ontfangen, 9 maten, daarwy haar een billiet als ordinair van gaven. 's-Agtermiddags omtrent 3 uuren quam de doctor andermael over, geaccompagneerd met een

ander grande, onse zieken besoeken daarvan Robert Juan de coortse agtergebleven ware en Gregorio was slimmer; dus ondervraagden met tekens waar hy de meeste pyn hadde wat hy at en dronck? daarna ordonneerde weder 5 recepten, die hy daar selver uytleverde, dewelke moesten gekookt worden als de voorn; daartoe hy ordre gaf aan d'officieren van de wagt, deden ook teken, soo wy verstonden, of hy hetselve wel wilde innemen, deden daarby tekenen hem op de rug leggende met grimassen daaruyt wy verstonden, indien hy de medicynen niet en gebruykten so hy se ordonneerde, dat hy in prykel was van sterven en of hy stierf wat wy met hem souden doen. Wy wesen hem een put maken en insteken, daarover sy seer loegen [43]) als niet wetende wat daaruyt te verstaan.

Saturdag.

26en July. 's-Morgens quamen vroeg d'officieren van de wagt de medicynen kooken voor de zieken, soo zy plaegten, [44]) omtrent de middag quamen 3 grandens over ons besoeken, dewelke naar een weinig onderhouding met tekenen weder overvoeren.

Sondag.

27en do. 's-Morgens bragten ons d'officieren van de wagten twee bondels met groen hout, 't welk zy wesen 30 pond te wegen; vraegde ook met tekens of den zieken weer medicynen wilde hebben, dat zy over souden varen naar den doctor want daaren was niet meer te kooken, en gisteren was den doctor hier niet geweest. Deden teken jae, dat het heden zyn coortsdag was. 's-Agtermiddags omtrent 3 uuren quam de doctor weder over met een ander grande, voelde de pols, wees dat de coortsen gemindert waren 't welck de sieken ook so bevond want sy en quamen niet half so sterck als zy plagten. Ordonneerde andermaal 5 recepten, dewelke hy aan de officieren van de wagt ordonneerde te koken als de voorgaande, deden ook teken dat hy hoopte dat de koortse daarmede int geheel soude agterblyven.

Maandag.

28en July. 's-Morgens continueerde de officieren van de wagt met de medicynen te koken als voren. 's-Agtermiddags hadden wy besoek van twee grandes, daarmede wy ons een wyle

[43]) Het staat er zoo; blijkbaar verminkt overgeschreven.

[44]) Gewoon waren te doen.

onderhielden met wysen als ordinair, spelende stommetje met handen en vingers, onder welke wy op syn japans te samen een pyp toeback rookten, neergehurkt sittende op de hurken. Zy deden ons ook teken, dat met de nieuwe maan, die over drie dagen was en de wind veranderde, de vaertuygen en wy stonden te vertrecken naer Japan. Deden daarop teken, dat wy dat wensten weg te gaan en dat ons 't sitten alhier seer verveelde &a.

Dynsdag.

29en July. 's-Morgens quamen d'officieren van de wagt en kookten de medicynen alsvoren; daarnaar deden ons teken, dat zy stonden afgelost te worden en of wy yts van de andere zyde begeerde, alsmede off den sieken meer medicynen wilde, dog alsoo de coortsen meest agter gebleven waren, en nu redelyck wel was, deden weer tekens van neen verhopende, dat het wel sal gaan. 's-Agtermiddags omtrent de clock 3 uuren quamen hem de coortsen weder aan, als wanneer terselver tyd de doctor, geaccompagneert met 't opperhoofd en een andre grande, over quamen ons besoeken; doen ordonneerde de doctor andermael drie recepten, dewelke moesten gekookt werden als de overige; daernaer onderhielden wy malkanderen wat met tekenen, gaven ons elck een hand vol gesnede toeback en in 't weg gaan wesen haar, dat wy geene ryst meer en hadden, daarop zy ordre gaven om ons ryst te leveren; immediatelyck daarna bragten ons d'officieren van de wagt 4 maten taruw meel.

Woensdag.

30en July. Desen nagt en konden wy allen niet een oog slapen door de overvloedige musquieten, die met de Zuyd West wind van het gebergte in ons huys quamen, soo hielden den helen nagt de wagt en passeerde met groote impassie den tyt al rookende; smorgens vroeg quamen d'officieren van de wagt de medicynen kooken alsvoren; dies over de muskieten soo seer klaagden. Des agtermiddags deden wy teken, dat onse reys op was, dies stierden d'officieren van de wagt instantelyk over na de andere zyde van de bhay vanwaar wy immediatelyk 7½ maat reys, 1 kieken en 10 eyeren kregen. Tegen den avond, het weder goed zynde en de wind favorabel uyt den zuyden wayende, regten de 2 vaartuygen, die hier lagen en ons teken gedaan hadden, dat wy daarmede souden naar Japan varen, hare masten op en maakte preparatie tot de reys, 't welke ons seer verblyde.

Donderdag.

31en July. Was de wind wederom gelopen naar de N. Oost zynde regenagtig weer. Sagtermiddags quam de doctor over,

geaccompagneert met verscheyde andere grandes, ordonneerde aan zieken andermael 3 recepten alsvoren, vraagden met tekenen of wy nog te eeten hadden, keek in de tinage, sag dat ons verken meest op was, dede teken, dat hy ons een ander soude senden, groot, dat wy maar braaf souden eeten &a.

Vrydag.

Pmo Augusto. 's-Morgens quamen die van de wagt de medicynen kooken, soo sy plagten, wesen haar, dat wy geen houd en hadden, gaven ons instantelyk 2 bondels groen brandhout, wegende volgens haar wyse 50 pond. Omtrent de middag bragten ons d'officiers van de wagt 5 maten taruwemeel, dog wilde maar een billiet hebben van 4 maten. Daarnaar quam de major d'home van den doctor ons besoeken, dede teken, dat hy ordre hadde om te zien hoe wy onse kost toemaken om naar advenant op de reyse mede te nemen als moetende op 't vaartuyg voor onse victualie sorge dragen en doen kooken, dede mede te kennen, indien die wind bleef staan, morgen de vaartuygen weg te gaan naar Japan. 's-Agtermiddags quam 't opperhooft met een ander grande over ons besoeken, vragende met tekens off wy wel te pas waren en of wy nog wel te schaffen hadde, deden ook teken, dat sy een vercken soude slaan voor ons op de reys, besagen ook ons eeten hoe wy dat toemaakten. Juyst hadden wy een pot met dunne rys gekookt met speck in cleyne teerlingen daarin gesneden, 't welk 't leste van ons vercken was; vraagden of wy altyd so aaten? deden teken, dat wy alles aaten wat eetelyck is en op verscheyde manieren, waarover zy hun verwonderd hielden. Wy deden terselver tyd ook teken als dat ons vercken op was; daarop sy wesen een ander te brengen.

Saturdag.

2en Augusto. 's-Morgens vroeg, aleer wy op waren, quamen de officieren van de wagt ons roepen en gaven ons een tweede vercken, dat savonds te vooren van over de ander zyde de bhay gekomen was, hetwelk alhier levende met stront en darmen gewogen wierd; deden ons teken van 41 ponden swaar te wegen, dog wy verstonden 't gewigt niet; daar over wy dadelyk aan 't arbeiden vielen om te slagten en schoon maken om met den afval te gastereren soo wy loffelyk deden; 'sagtermiddags omtrent 2 uuren bragten ons die van de wagt 10 maten ryst en 3 maten zout; omtrent 3 uuren 'sagtermiddags quam de

doctor, geaccompagneert met twee andere grandens, andermael over en vond onsen sieken gesond, God loff, dus staekten sy 't geven der medicynen. Daarnaar onderhielden wy malkanderen wat met tekens; onder anderen wesen ons nog vyff dagen te moeten staen om de schraele winden, verhopende alsdan met het quart van de maan beter weer en wind. Tegen den avond streken andermaal de vaartuygen haar masten &a.

Sondag.

3en Augusto. 's-Morgens ontfingen wy van de wagt 2 bondels groen brandhout wegende volgens haar teken 15 pond. 's-Agtermiddags hadden wy 't besoek van twee grandes waarmede wy een lange conversatie hadden met wysen, onderwelken sy ons teken deden van de quade wind, dat de vaertuygen niet en konden vertrecken naar Japan &a.

Maandag.

4en Do. 's-Morgens kregen wy van de wagt twee bondels groen brandhout wegende volgens haar tekens 30 pond. Omtrent de middag quam de doctor andermaal over, op het adverteeren van de wagt mits dito Robert overladen was met de buykpyn, sodanig dat hy dogt te sterven; tot behulp vanwelke hy ordonneerde 2 recepten de welk hy ordineerde door de wagt te koken op sekere wyse als hy hem seyde. 's-Avonds omtrent de clock 8 uuren stuurde dito doctoor syn major d'home over om te sien hoe het met syn buykpyn was en bragt mede andere 2 recepten, dewelke des nagts moesten gekookt werden &a; deselve major d'home dede mede tekenen, indien de wind int Zuyden blyft, morgen te zullen vertrecken naar Japan, wysende ons met den dag [46]) onse kost te koken en ons verder klaar te maken &a.

Dynsdag.

5en Augusto. 's-Morgens met 't reysen van den dag was onse pot op 't vuur ende maekten ons in alles klaar om op d'eerste advertentie aan boord te gaan; den dag wat meer opklarende sagen wy, dat 't eene vaartuyg, dat syn mast gestreken hadde, den selven andermaal snagts opgeset hadde, 't welk ons een volkome hope gaf, dog den wind en konden wy tot deser tyd door de stilte niet jugeren vanwaar hy quam. 's-Agtermiddags omtrent de klock 2 quam de doctoor andermael over, g'accompagneert met een ander grande, ordonneerde en leverde ter selver tyd 3 recepten omtrent de buyk van Robbert, dewelke hy als voren aan de wagt ordonneerde te koken. Het was goede Zuyd wind dog smockelyk (?) weder;

[46]) D.w.z. met het aanbreken van den dag.

deden ons teken indien de wind so bleef sonder regen dat wy morgen zouden weggaan naar Japan &a; 'savonds ontfangen 20 pond groen brandhout.

Woensdag.

6en Augusto. 's-Morgens vroeg voor dage quamen de officieren van de wagten ons wacker maken seggende, dat wy de pot zouden op 't vuur setten om te eeten eer wy aan boord gaan. Een weinig den dag opklarende zage wy, dat de twee vaartuygen haar tenten daar zy alhier mede gedeckt leggen, afgebrooken hadden en maekten verder gereetschap tot de reys, 't welk ons seer verblyde en wy waren al gereet. Omtrent 10 uuren voord'middag quamen al de grandens over met twee galeyen, dede teken dat wy alles gereet souden maken om aan boord te gaan, dog wy waren al claar mits wy so weynig hadden; daarop visiteerden zy andermael wat wy hadden, 't welk tevoren op gesz. was, om te sien of er iet manqueerde; dat gedaan wesende brogten ons 13 maten taruwmeel, 14 maten ryst, dewelke in onse tinagen gedaan wierd; dus gongen wy in een van dese galeyen, daarmede wy dadelyck afstaken en geboeyt wierden alwaar alles bescheten uytviel, want so haast wy daar quamen vonden wy een gevangenis omlaag gemaekt, vierkant afgeschut met traallien, juyst soo groot dat wy 6 daar kosten leggen met een gat daarin om in een baly te scheyten en pissen &a, 't welk soo haast wy daar in waren mooy in 't slot geslooten wierd, 't welk ons seer misnoegde; dede tekens dat wy de verckens in ons land soodanig opslooten &a, dog al dat en hielp niet. Wy saten vast, verwagten de gracie des heeren. Soo haast wy met de galeye afgestoken waren wierden onse negry huysen in den brand gestoken, zeylden dadelyk Z. West uyt en hielden die cours tot snagts en dag stierden noord.

Donderdag.

7en Augusto Roeyden Oost waren wy in de griebes en deden ons teken 't land van Japan te sien. Volgens ons kleyn compassje zeylden eerst Noord uyt de bhay, daarnaar hielden N. West, tot omtrend den avond hielden regt Noorden. Desen morgen wanneer sy de tyding van 't land wesen stierden wederom N. W.

Vrydag.

8en Do. Saaten wy nog al in 't hol en seer qualyk getracteerd, seylden meest N. Oost.

Saturdag.

9en Augusty. Ut supra, dog maken gereedschap alsof zy by land waren; 'sagtermiddags omtrent 3 uuren quamen wy ten ancker

en namen dadelyk de maat van onse coraal, sonder dat wy wisten waarom, en bleven nogal vast sitten; zeylden over en weer, so dat wy gisten langs de wal te lopen dog wy sagen niets.

S o n d a g.

10en Do. 's-Morgens zaten wy nogal in ons slegt tractement aan boord ten ancker in een, by ons onbekende, haven, vanwaar wy sagen ons knoo uyt setten aan boord van een ander vaartuyg. Omtrent de middagh wierden wy aan land gebragt in een huys daartoe geprepareerd en van weder zyden afgeschut met stocken, daar wy niet buyten mogte gaan en hielden van wederzyde goede wagt by ons. Ter selver tyt wierd door den schipper van 't vaartuygh, daar wy mede over quamen, alles overgelevert 't geene wy hadden en de twee tinagen daar een weinig ryst en taruwmeel in was, vast toegesloten en by hun verzegelt, sonder dat wy weten tot nogtoe waarom; zy deden ons teken dat zy ons van hier souden brengen daar hollanders waren &a. Alhier gaf ik in handen van onsen doctoor, die soo veel als coopman op 't vaartuyg was, den brief dien ik inde voornoemde prison al bereets geschreven hadde, luydende als volgt. [46]
Messieurs Ue. staat voor &a.

M a a n d a g.

11en Augusty. Waren wy nog al in onse royale camer wel bewaart, met wagten van wederzyden, dog civielder volk als de voorgaande en alhier wierd onse cost door de major d'home voor ons gekookt te weten: ryst met een weinig taruwmeel in en sout, 't welk wy haar wesen hoe zy het moesten koken, want zy en verstonden haar daar niet en so wierden wy op haar manier al wel getracteerd. 's-Avonds wees de doctor ons van 3 dagen te blyven.

D y n s d a g.

Augusto. 12en Waren wy nog alhier als vooren, kookten dagelycx ons ryst en meel t'samen, soo slegt als 't wel mogt, daarover wy met alle man klaagden. Des middags kregen wy voor ons sesse een hoen, gekoockt in 't water, daar God hem over mogt erbermen, want het sop, dat het beste is, hadden zy weg gegoten

[46]) In dezen brief verklaart Karel van der Hagen op welke wijze hij met zijn 5 makkers van de Philippijnen in Japan was beland en roept hij de hulp in van degenen, die dezen brief in handen kregen, (omdat hij had vernomen dat er Hollanders op dat eiland waren) om hen uit hun benarden toestand te verlossen. De brief eindigde: „in 't Japans vaartuyg gevangen sittende in forme van kieken, hennen, den 10en Augusty 1704".

dog het was beter als het plagt; ter selver tyd als wy saaten en eeten, quam de doctoor en een ander grande, die wy voor de schipper of stuurman rekende, makende groote vrundschap, gaven ons toeback dog het was een losen alarm, alleenlyk over een kleen mesken en vuurslagh te krygen, dat wy by ons hadden, 't welk zy onder dese finesse weg namen; daar lag een duyvelshuys. Wy begonden dan met alle man te kyven en vraagden onse knoo weder met tekenen, wysende dat wy op Gods Genade andermaal ons fortuyn in zee woude soeken om by ander land te komen. Zy deden teken van jaa, dog daar en sal niet van komen duncken wy, want zy gaan met duysend leugens om, zy beloofden ons ook nu voortaan alle dagen hoenders en goede kost te geven; savonds quamen zy andermaal, vraagden of wy wilde hoenders eeten, wy wesen jaa alle dagen en wesen met tekenen deselve te kooken en daarnaar een weynig ryst in te doen, dog peper en konden wy haar niet wys maken. 's-Avonds bragten sy ons een groot paviljoen, 't welk zedert expres voor ons gemaekt was door ordre van d'officieren van de wagt, die onse miserie van de musquieten gesien hadden.

Woensdag.

13en Aug. 's-Morgens quamen andermaal de doctoren visiteren Robbert, die gisteren subiet siek geworden was en ordonneerde hem verscheyde medicynen, gelyk sy ook den voorledene nagt gedaan hadden. Omtrent de middag was er ordre gegeven ons geen vuur te laten hebben om toeback te rooken: Immers met verscheyde wisje wasjes hielden zy den spot met ons, soo dat wy alhier verdriets genoeg hadden.

Donderdag.

14en do. Saten wy nogal in de royale camer. 's-Agtermiddags quamen officieren van 't vaartuyg, daar wy mede tot hiertoe overgekomen waren, en gaven alles over, 't welk van ons te vooren opgeschreven was, aan 3 andere officieren die tekens deden, dat wy over 4 dagen met hun zouden naar Japan varen &a. Het geleken wel treffelyke lieden; ter selver tyd deden zy voor ons elck een paar stroye schoenen komen op Japance maniere en lieten ons ook een weinig buyten gaen om te wandelen; wesen morgen als de wagthuysen vermaakt waren, de voorsz. plaats geheel voor ons zoude zyn, daarover wy haar danckbaarheyt thoonden. Zy gaven ons ook toeback, wesen ons onse nieuwe kok aan en dat de briefkens, die wy op 't andere land van de kost gegeven hadde ook by hun ingetrocken waren, om te Japan te brengen en alsoo onse voorsz. eerste officiers al eer dese overlevering aangong alle onse messen te weten:

een kleyn en vier-staal, dat wy nog hadde, met finesse van ons hadden gekregen, werkte met alle man aan het beslag van een slotplaat, die wy hadden, om te wetten en maekten daarvan andermael so veel van, dat wy daarmede toeback konde kerven en ons selfs helpen, daarover sy hun seer verwonderde, besaagen het, dog wy en wilden daar niet van scheyden want wy hadden anders geen scherp meer, 't sy om te naayen, toeback snyden ofte andersints, daar zy ook niet tegen en zeyden. Hiermede namen zy van ons afscheyd, wysende morgen te sullen de retour vertrecken, daar wy vandaan quamen.

Vrydag.

15en Augusto. 's-Morgens bragten sy alhier elck een pack syden papier om de maers te veegen; voorder wierden wy veel beter geregaleert in kost als andersints als wy van voorgenoemde sorgedragers over ons gedaan waren; dese nu waren twee oude mannen, die op ons pasten en onse kost kookten, die geen spotboeven en waren; gaven ons eeten genoeg en elck maal voor ons selven een hoen ofte haan gekookt, daarmede wy ook wel tevreden waren, want te vooren kregen wy alhier somtyts wat en somtyts niet en alles slecht gekookt, jaa half rauw.

Saturdag.

16en Augs. Waren wy nog al in de camer. Desen nagt was hier een onweder van regen en donder met een stormwind, soo dat het een aardbeving geleek; alle de Japance arken geraakten hier driftig en de soldaten wagt woey omver. Ons huys schudde en beefde soo dat de arme wagt soldaten op ons genoegzaam vloekten, omdat sy dese geheelen nagt om onsent wil moesten in den regen staan, dog tegen dag bedaart het een weinig en wy loegen met haar; wy sliepen gerust. 's-Morgens omtrent 8 uuren quam de gouverneur ofte opperhooft ons besoeken, vraagde met teken of wy snagts geen kouw gehad hadden en of wy geen meer kleeren wilde hebben? wy wesen dat wy geen andere kleeren en hadden als wy aan hebben en dat de reste alles verlooren was met ons schip &a. Omtrent de middag quamen 2 van onse nieuwe officieren, wysende van gelyken, en weggaande, deden teken van yeder een een nagtrok ofte Japance rok te brengen, waarop wy met teken replieerde dat wy geen geld en hadden om te betalen &a. Dog of zy het verstonden en watter van komen sal en weten wy niet. Onder deze was een van de officiers, die hem met myn kleeren verklede op syn europeaans &a en geleek een schoon manspersoon; dus passeerden wy dagelycx onsen tyd met visiten en vermaek &a.

Sondag.

17en Augusty. 's-Morgens wierden wy getracteerd met een douzeyn eyeren geroert met een soort van sop, hetwelck wel jeu geleek, dog het was seer goed ende smakelyk, principalyk naar de knooflook; wy hadden alhier dagelycx visiten van de principaalste van de stad als de gouverneurs en andere officieren, seer vriendsame luyden; gaven ons toeback &a. Immers in 'theele wierden wy alhier wel opgepast sonder haar yts te versoeken.

Maandag.

18en do. 's-Morgens hadden wy weder visite van den gouverneur en twee van zyn soone, gaven ons toeback en hadden een lang onderhoud te samen, met tekenen, onder welke hy ons wees, dat wy over twee dagen stonden weg t'gaan naar Japan; hy wees ons andermaal van de Japanse nagtrocken dog wy en konden niet verstaan wat d'meening daarvan was. De post quamen andermael 2 van onse officieren, dewelke ons weder wesen, dat wy over twee dagen souden vertrecken, deden terselver tyd ook water warmen om ons lyff te wassen gelyck wy aanstonds deden; 's-agtermiddags omtrent den avond quamen onse twee officieren weder, brogten aldaar verscheyde kisten van dellen (?) hout, net gemaekt, daarin zy voor eerst de vyff tinagen slooten, thibors, ryspotten en andere treften, die wy alhier hadden; daarnaar quamen mede 6 groote stoelen, gemaakt op 't fatsoen van pallinquin stoelen; daarnaar als de officiers weg waren, wees onse majoor d'home en kock, dat wy in gemelde, stoelen ofte palinquins soude gedragen werden dog wy konden uyt al dit niets verstaan nog begrypen. Wy wesen aan dito officieren, dat sy al ons goedje soude in stucken slaen en wegwerpen want het is weynig en wy en extimeerde het niet, daar zy wezen van oop af, dus waren wy alles overleggende wat van ons soude geworden, dog den grond konden wy niet begrypen.

Dynsdag.

19en Augusto. Waren wy nogal hier in de royale camer, passeerde den tyd alsvooren. Omtrent de middag quamen twee van d'officieren, haalden alle onse treften, dewelke in de voorn. kisten gesloten waren en wierden naderhand nog met strooye matten benaayt al of het al wat app[t] was. Onder desen deden zy ons teken morgen te sullen vertrecken, wesen ook van pallinquinen stoelen, dog wy en konden de meyning daarvan niet verstaan. 's-Agtermiddags wierden alhier by de wagt gebragt

6 palinquine stoelen, daarvan zy ons teken gedaan hadden, dog wy en weten tot nogtoe niet tot wat eynde dog wy waren bly, vermits wy als nu verhopen een eynde te hebben van ons swerven en by hollanders te komen.

Woensdag.

20en Augusto. 's-Morgens met het ligten van den dagraad quamen onse palinquinestoelen, daar in elck in de zyne, mooy opgesloten wierd, met wedersyds met een slot aan de deuren. Ider palinquin was versien met 18 dragers dewelcke malkanderen van tyd tot tyd te weten 6 en 6 aflosten sodat wy lustig aan stapten. Omtrent 8 uuren was er halte in de marsch en lieten ons een weynig verlugten int gras, alwaar de gehele treyn te gader quam, dewelke wy voor als nog niet en wisten waarin die bestond; dog sag alhier 't volgende, te weten — den Gouverneur van de voorige plaats, syne twee soonen elk met hun treyn paarden palinquinen &a., drie capit[s] ofte principale officieren met hun equipagie, twee doctoren met hun specerykist, 12 soldaten in de voorguarde, twee by elcke palinquin, dienende voor lyfguarde en gelyk 12 voor d'arrièreguarde, boven verscheyde andere convoy, appart belangende tot de officieren; t'samen gisten ik in alles de geheele treyn te bestaan met de dragers soo van onse bagagie als de palinquinsstoelen omtrent 500 zielen, 30 paarden wel gewapent elck met 2 goede houwers dog alles wel geordend, seer beleeft en courtois; langs de weg alwaar wy moesten passeeren waren alle de paden vermaakt en daar het minste water was een brugge geleyd en alwaar rivieren waren, laagen de pontons gereet, tegen dat wy quamen, met ten minsten 100 man om ons over te setten, makende met het volck van wedersyds een groote treyn. Onse pleysterhuysen voor de middag waren ook al bestelt en de kost klaar en voor savonds een camer afgeschut met stocken, gevangeniswyse, dewelke int slot ging om ons in te logieren, dog wierden in alles wel opgepast; dus stonden wy in groot bedenken waarom al dese onkosten en soo civiel gebeurde waarover wy onder malkanderen murmureerden, d'een zy dat wy na de koning gongen, d'ander zyde wat anders, dog wy konden in 't minste niet te weten komen. Overal op de weg deden de soldaten 't volk van de weg gaan, voornamentlyck de vrouwluyden, en als er mannen van eenige remarque, die ons uyt kurieusheyt quamen besigtigen, deden op hare mode groote reverentie, vallende op de knien, buygende 't hooft met de handen te gader. Al de plaatsen, daar wy so wel smiddags ofte

savonds pleysterde, waren met een voorplaats afgeschut, alwaar de wagten waren om 't volk af te houden en op ons te passen, alsof wy al groote luyden waren, 't welk in principaal gisten te wesen omdat wy blanke luyden waren en zy half geel. Dese reys duurde op dese manier 4 dagen te we.en Woensdag, Donderdag, Vrydag en Saturdag, als wanneer wy tegen avond arriveerde in een seer mooye plaats gelegen op de kant van de zee. Op onse reyse waren wy 's-avonds altyd in de principale dorpen, alwaar onse dispenciers, major d'home, kocx &a altyd vooruyt waren met de keuken en soo haast wy arriveerden was alles klaar. Op de weg was last gegeven aan de twee lyff soldaten ter degen op ons te passen als wy iet begeerde 't sy pissen, drinken, vuur om te roken &a, soodat wy seer wel dese reys passeerden. 's-Avonds omtrent 8 uuren quamen (in) ons nieuw logement den gouverneur van dese plaats met onse 3 capitains ons besoeken en deden teken, alsdat wy van hier mosten embarqueren en dat de wind daartoe contrarie was, daarover wy patientie moesten nemen &a.

Sondag.

24en Augusto. 's-Morgens quamen de gouverneurs, die met ons gekomen was, ons besoecken, deden deselve tekenen en dat hy stond weder te gaan &a, daarnaar quam de gouverneur van alhier met de voorm. 3 capitainen en een doctor ons besoeken of wy nog al wel te pas waren, dede selver tekenen, gaven ons thee te drincken &a. Desen gouverneur is een jong man, lykende seer modest en beleefd dog al haar discoursen komen op 't lest uyt op vuyle praat; dus begost ons onderhoud alhier en leefden weder in Gods naam op hoope van d'een of ander tyd door hun teregt te raken. Omtrent de middag quam de principale capitain weder by ons waarschouwen van 't jampan, 't jampan, 't welk wy niet en verstonden wat hy daarby wouw seggen, en ter selver tyd quam alhier voor ons huys gepasseerd onse knoo, daar wy mede over zee gekomen waren, dewelcke al op gebonden was in matten, dewelke ook over land gebragt wierd den selven weg daar wy gekomen waren over berg en daal; mast en anders &a., ook alle opgebonden in matten en by 't volck gedragen, daartoe tenminsten naar gissing 300 dragers waren en g'accompagneert met verscheyde officieren, en omtrent 50 soldaten. Wel God, wat verwondering was dese voor ons te sien; wy wesen aan d'officieren al 't selve te verbranden; hy wees weder neen, doende teken van copaf, soodat wy niet en kunnen bedenken wat al dat werck in heeft. Sy deden oock teken van weder weg te gaan, dog wy weten niet of het sal by land syn of by zee.

Maandag.

25en Augs. 's-Morgens quamen onse officieren ons besoeken en deden teken, alsdat wy smiddags andermaal zoude weggaan, met onse palanquinen waarover wy seer blyde waren om een eynde te sien &a. Omtrent 11 uur wierd onse bagagie wederom vooruyt gedragen en wy in onse palinquin als ordinair. Als wy omtrent 2 mylen wegs gemarcheert hadde was er halte in de marsch, aan de zeestrand regt over een groote open bhay, alwaar verscheyde vaartuygen lagen, dewelke zy ons wesen en deden teken dat wy daarmede soude wegvaren; wierden van hier weder weg gedragen tot op de hoek van de selve bhay, alwaar verscheyde booten laagen en wagten om ons over te zetten in zeker royaal vaartuyg, op het fatsoen van een jaght gemaekt, 't welk lag in een kleen besloten haven, seer net toegemaekt met camers &a en onse plaats in 't midden van 't selve jagt rontom mooy gesloten met houte tralien-werck een arm dik, 't welk met een klein deurtje in 't slot gedaan wierd, dog het was seer net met matten afgeleyd &a, seer lugtig. Tegen den avond quamen onse twee capitainen, dewelke voor onse sorgedragers gesteld waren ons besoeken en vraagden of alles wel was &a. De post quam de gouverneur van d'eerste plaats en syn soon, daarnaar de gouverneur van de plaats daar wy lest 2 dagen vernagt hadden, onse doctor en verscheyde andere ons alle besoeken vragende of alles goed was? dog wy moesten tevreden syn opgesloten te sitten; als wy yts versoeken, doen anders geen teken als copaf; wat van ons komen sal en weet ik niet. 's-Agtermiddags gaven ons elck een quispidoor om toeback te rooken &a.

Dynsdag.

26en Augusto. Saaten wy nog hier in de haven. Omtrent de middag quamen alle de officieren aan ons boord, deden teken dat wy soude weg gaan; korts daarnaar maakten gereetschap en stelden ons op de reys met vricken en met ons een groot 'tsjampan, daar ons knoo en andere bagagie in was, dewelke gesleept wierd met 8 kleyne booten; daar en boven hadden wy tot ons convoy in compagnie 7 a 8 jagten, galeyswyse gemaekt, dewelke alle gewrickt wierde, daarin waren de twee gouverneurs van d'eerste en leste plaatsen, drie onse capitale officieren ofte aan wien wy bevoolen waren, 2 doctoren offer yts occureerde, verscheyde compagnien soldaten en app^{t} personen van remarque. Desen gehelen agtermiddag roeyden wy tusschen 't land alsof het een rivier was, dog sout water, tot dat eyndelyck by een seer wel gelege dorp quamen, alwaar wy ten ancker bleven, dog wy in ons slotplaats.

Woensdag.

27en Augusty. 's-Morgens quamen alle d'officieren tout a tout ons besoeken en deden teken, dat sy naar 't tey moesten wagten tot de middag om weg te gaan, mits hier in dese naauwte groote stroom gaat. Omtrent 11 uuren begonden wy weder te vricken al tussen de wal als voren. 's-Avonds omtrent een uur voor sonsondergang quam de gehele vloot ten ancker in een mooy besloote have, alwaar ons alle d'officieren naar gewoonte quamen te besoeken.

Donderdag.

28en Augusto. 's-Morgens vroeg begonden wy weder te vricken. Omtrent de middag quamen wy met de voordeelige stroom van tusschen 't land in de opene zee, soodat sy zeyl by maekte tot omtrent den avond als wanneer wy in een mooye bhay ten ancker quamen en bleven vernagten. Omtrent 8 uuren savonds quamen ons al d'officieren besoeken en vertroosten in ons traelliewerck, seggende en wysende met tekens, dat wy morgen ter plaetse soude komen daar zy ons wilde brengen. Dede mede teken van wandelen daaruyt wy verstonden aldaar vry te sullen wesen, 't welk ons seer verblyde want dit swerven, alhoewel wy seer wel onthaeld wierden, waren wy moede, mits wy weinig kleren hadden en geen geld en wonnen.

Vrydag.

29en Aug. 's-Morgens omtrent 8 uuren waren wy weder op de reys met vricken al langs de wal als voren; omtrent 3 uuren 's-agtermiddags quamen wy ten ancker in een groote beslote bhay digt by een groot dorp. Hier deden zy ons tekenen van aan de wal te gaan, seggende op syn Japans: Nangasacky, dog wesen als wy ons gereet maekten, treckende onse klederen aan &a., dat wy hier eerst moesten slapen. Wat het sal werden en weten wy niet.

Nota agter stonden twee schepen met prince vlagge afgetekent mitsgaders een figuur vertoonende het blyven van een schip.

Wy onderget. expresse gecomitteerd, verklaren het voorenstaande tegens desselfs principaal gecollationeert en daermede d'accord bevonden te hebben.

Batavia int Casteel den 30en Jan. 1705.

Get. JOAN DU CASTEL.
A. V. CITTERS.
A. EEKHOUT.

Deel III van Batavia's
overgekomen brieven in 1705.
(Koloniaal Archief No. 1575).

Extract-dagregister van 't voornaamste gepasseerde ter comptoir Nangasacky in Japan gehouden by den opperkoopman Gideon Tant, opperhooft wegens den Nederlandsche geoctroyeerde Oost-Indische Compie. Ao. 1704.

Sondag.

3 Augs. Wyders verhaalde my denselve ook, alsdat de heeren Nangasackise gouvrs schryvens van Satzuma [1]) hadden bekomen waarin haar Edls. was bekent gemaakt, als dat aldaar tyding was gebragt, dat aan een eyland van daar geveer 120 mylen naar Leque leggende, [2]) was komen aan te landen een vaartuyg met ses man, van gedaente en kledy als hollanderen, dog en was er niemand, die met hun konde spreken; eenlyk had men bevonden, dat haar reyst en vordre spys voorgeset synde, zy die met veel bewys van dankbaarheyt aangenomen en genuttigt hadden, my wyders vragende wat hier van dagt en wat voor volk het wel wesen mogt, daar hem op ten andwoorde gaf my sulx onmogelyk te seggen of te raden was dog, dat wel zoude vertrouwen vermits de engelse thans seer sterk op China voeren, dat hier mogelyk 6 Engelse zoude konnen wesen, die met schuyt of boot ergens om eenig noodwendigheyd naar de wal gesonden synde en, inmiddens quaad weer aangelopen hebbende, de wal en schip besyde waren komen mis te raken en alzo aan 't gedagte eyland waren gekomen, dog alzoo het saysoen thans op handen is, dat 's-Comps schepen (die God voor ongemak behoede) hier syn verwagtende so vroeg aan gemelden taalman off niet wist den netten tyd wanneer dat

---

[1]) Zatzuma of Satsuma. Z. W. provincie van Japan, zuidwaarts van Nangasaki tusschen 32 en 31 graden N. B.

[2]) Leque heb ik niet kunnen ontdekken. Er zullen hier wel Duitsche mijlen bedoeld zijn. 1 D. mijl is 7420 Mr. = 4 minuten of 15 in een graad. De boot was dus aangekomen ongeveer 8 graden zuidwaarts van Satsuma op ongeveer 24 graden N. B. een van de Riu Kiu of Lutschu-eilanden, oostwaarts van Formosa. 1 Eng. mijl is ¼ Duitsche mijl, dus 60 in een graad. 1 Spaansche mijl heeft 19 of 17 in een graad.

vaartuyg daar ware aangekomen en ook of van desselfs fatsoen en grote geen aftekeninge aan de heeren gouverneurs was gesonden. Op dit eerste syde hy sulx niet seker wist, maar dat vertrouwde, mits de verre afgelegentheyd het ten minste al 10 a 15 dagen soude geleden zyn, en wat eene aftekeninge aanginge, dat hy niet twyffelde of de heeren gouvrs hadden die sekerlyk bekomen als een gewoon japans gebruyk synde, maartgene altoos secreete wierde gehouden omreden men in sulke gevallen altoos eerst advertentie ten hove moest doen en welke hy seyde op gisteren al ten eersten was afgesonden en ook ordre naar Satzuma om die volkeren en 't vaartuyg herwaards te brengen....

Dingsdag.

26e dito verstaan, alsdat de 6 mannen met hun vaertuyg aan een eylandje omtrent Leque aangekomen en, vandaar tot Satsuma overgebragt, binnen een dag drie a vier hier stonden gebragt te werden en dât men voort naaste meende zy hollanderen waren, mitsgaders, dat men hun vaertuyg alzo men sulx, om 't over zee buyten Zatsuma om herwaards aan te brengen, niet had durven avontuuren in die landstreek, van de buyten of zeekant naar de binnen of herwaards naast leggende landzyde over land hadde gedragen, langs een weg voor een gedeelte daartoe meer geslegt en ruymer gemaakt dan se bevorens was geweest, ent gene den landsheer van geme Satsuma al vry wat veel gelds quam te kosten, welk laaste mogelyk wel groter dan het wesen sal werd uytgemeten, want het wel te bedenken is, dit vaartuyg, 't geen men zover over land komt te voeren, 't grootste niet zal moeten zyn; men segt van 6 ikjens in zyn lenkte en 1½ do in syn breete, dat ons de tyd apparent nader zal doen sien; altoos wy willen hopen (zo als we ook denken), dat het ook geen hollanderen off dienaren der Ed. Comp. zullen wesen alzo die met zodanig kleen vaartuyg aan gem. plaats niet wel zouden konnen vervallen zyn ten ware van eenigen bodem der Comp., die op het Japans vaarwater mogte verongelukt zyn, 't gene hoopen, dat God zedert het verlies van 't schip Sparen, sal verhoed hebben . . .

Sondagh.

Ulto-do heden met den dag komen de rapportrs tolken bekent maken, alsdat vandaag het vaartuyg met de 6 mannen, voormaals meer vermeld, van Satsuma hier stonden aan te komen en dat ons derhalven soo ras aan 't schip Naarde [2]) 't gene vandaag sal beginnen te lossen, met het stellen der nodige ordres gedaan

[2]) Een der aangekomen compagniesschepen te Batavia.

hadden, ten huyse van haar Ed. zouden verwagten om t'ervaren wat voor natie en perzoonen het zouden mogen wesen, die hier gebragt werden. Op welk berigt zo ras de secretarissen en bongioosen [4]) der heeren Gouv^rs op 't eylandt verscheenen waren, naar 't boord van gemelden bodem voeren, doende aldaar de monstering over de volkeren en het placcaat afkondigen, mitsgaders naar 't geven van de vordere nodige ordres een begin maken met het ontlossen, staande het welke, zo sagen de barcquen van den landsheer van Satzuma tot voor de stat komen, synde daarin, na ons de tolken berigten, de voorgem. 6 perzoonen voorn. en ook in een der grootste barcquen het vaartuyg van deselve. Sulx het werk in 's-Comps bodem aan de gang zynde ons weder ten eersten naar 't eyland begaven, daer van de rapport^rs tolken, door ordre der h^ren gouv^rs verwittigt wierden, de beyde opperhoofden en nevens die den ondercoopman Boonen by haar Ed. souden komen en dat den secunde persoon mons^r Mensing om d'ontlossing vant schip waar te nemen opt eyland konde verblyven zodanig, dat dan ook ingevolge van die ordre volbragten, werdende in dit uytgaan geaccompagneerd door al de oppertolken en den dwarskyker Kieso &a, blyvende de ondertolken, tweeden dwarskyker en eylands ottonaas [5]) en verdre bediendens alle, om 't voorsz. werk der gelost werdende goederen by te woonen, insgelyx opt eyland. Opt voorpleyn der stad voor den huyse van den heere gouv. Akino C^i S^a gekomen zynde zo wierde ons eerstelyk aangewesen het meergem. vaartuyg, op de wal staande en met wagt bewaard werdende, 't gene bevonden een groote afgezaagde en opgeboeyde canoo te zyn, van boven doorgaans open synde, geveer [6]) ses vadems lank en drie quart vadem wyd, hebbende agter mits het afsagen, de forme van een spiegeltje, waaraan een steventje gevoegt, voorsien met een roer op zyn Europisch, dog de vingerlings van sappanhout en ysere ringetjes, 't een en ander met rotting aan beyde vast gebonden, staande, op 't gene de voorsteven wilden verbeelden, een uyt den ruwen gemaakte moriaans hoofjen en waarop de Japanderen wel 't meeste quamen aan te dringen of dit niet eenige paapse beel-

---

[4]) Bongioosen = Jap. beambten, ondergeheimschrijver of Banjoos. B. Hoetink. Het verhaal van het vergaan van het jacht de Sperwer. (Linschoten-vereeniging, noot 3 pag. 14).

[5]) Ottona = wijkmeester idem pag. 88.

[6]) Ongeveer.

tenis ware, daar haar neen op ten andwoorde gaven; wijders was dese canoo, zo als aan eenige uytstekende houtjens zagen, verzien geweest met rustvierken van bamboesen, die alle benevens de mast insgelyx van bamboesen en ook het zeyl wesende van stroo off eygentlyk biese matten, benevens drie à 4 riemtjes in deselve geborgen, sonder dat egter uyt het een of ander konden besluyten wat volkeren het mogten wesen, die haar in dit gering vaartuyg op zoo swaren zee had derven begeven, veel min bedenken van waar deselve mogten gekomen zyn, als te verwonderen zynde, dat se daarmede met de minste zee niet zyn overstelpt geworden. Wyders sagen, een weynig van dese voormelte canoo afstaende, ses st^{ss} houte pallanquine, van welke de tolken ons seyden die te wesen, waarmede de voorsz. 6 personen over land waren gedragen, naar dit gesien te hebben zoo gingen vervolgens ten huyse van voorgemelde heeren gouv^{rs}, daar van de bongioissen en secretarissen beleefdelyk wierden ontfangen en uyt name des gouv^{rs} verzogt dat wy int sitten of wandelen ons gemak zouden willen nemen ter tyd toe de anderen gouv^r Awano C. S^a mede gekomen en de meergemelte 6 mannen daargebragt souden wesen; staande welk vertoeven en dat den gouverneur gekomen was, zo komt den oppertolk Mattazemon geheel verbaast by ons, seggende: mynheer ons volk, schip al verlies, myn selfs goed hollands spreekt, willende daarby te verstaan geven hy die luyden selfs had gesproken en zy hem hadden gesegt hollanders te zyn, die hun schip verlooren hadden, 't welk ons niet sonder reden eenige ontstellinge toebr^t en nog te meer wanneer wy, staande dit berigt, 6 blanke mannen sagen binnen op de plaats brengen. Zo ras deselve gekomen waren, wierden wy binnen voor de heeren gouv^{rs} verzogt, waaraen ten eersten 't gewoone compliment lieten afleggen en voorts bekent maken, dat schoon by dese extraord. gelegentheyd haar Ed. ons hadden doen ontbieden, wy daarom egter nu niet konden nalaten den E. F. de Groot, door haar Ed. H. agtb. van Batavia tot onsen aangenamen vervanger als opperhoofd gesonden, voor te dragen en voor dies persoon haar Ed. gunst te versoeken op 't welke haar Eds. ten andwoorde lieten seggen, zy daarinne seer wel vergenoegt waren en syn Ed. hem van haar Ed. gunst konde verzekert houden; waarvoor de vereyste dankbaarheyd betuygt zynde, zo geliefden haar Ed. ons te vragen oft voorgemelte vaartuyg en volk hadden gesien, wat wy daarvan dagten of het geen papen of afgesondene van papen waren en vanwaar die mogten gekomen zyn, waarop aan Haar Eds. ten andwoord dienden daarvan nog niets het minste met sekerheyd konden oordeelen, veel min seggen, dog dat we dit volk int binnen brengen voor hollanders hadden aangesien en

dat we haar deselve voor ons geliefende te laten komen 't selve ten eersten souden konnen ontwaren en haar Ed. dan 't regte bescheyt doen; hierop wierden deselve ten eersten int bysitten der heeren gouvrs, stadsburgersmrs &a. voor ons gebragt, wes deselve afvraagden wat luyden zy waren en waarvandaan quamen, daar zy in goede Nederduyts op ten antwoorde gaven: zy waren drie Hollanders en drie Engelsen, welke op de Westindies ten handel gevaren hebbende, aldaar met het opkomen van den oorlog tusschen onsen staat en Engeland met de kronen Vranckryk en Spanjen door de Spanjaarden waren genomen en naar de Manilha gevoerd, alwaar zeer kwalyk getracteerd zynde hadden zy met hun sessen beslooten om het vandaar te ontvlugten om met eenig vaartuyg naar Canton te mogen geraken, op hoop aldaar eenige Engelse scheepen te zullen mogen vinden om weder na hun land en volk te komen en 't gene haar eyndelyk met dese canoo hiervoren vermeld was gelukt, dog op zee synde, als geen van alle in de zeevaard ervaren, sonder succes tot het bereyken van gem. plaats, als synde naar 't uytstaen van veel gevaar aan een eyland vervallen en vandaar hier gebragt. Wyders gevraagt zynde of zy geen papen en waren of wel door eenige papen uyt de manilha herwaards gezonden en of ook eenige paapse boeken of andere ornamenten hadden mede gebragt, mitsgaders of zy nooyd de Nederlandsche Oost-Indische Comp. hadden gediend, zyden zy op 't een en ander neen excepto een der Hollanderen, die seyde in den jare 1687 met 't schip Pampus, in dienst der Ed. Comp. als matroos op Cheylon was gekomen en vandaar met 't schip Goudesteyn weder naar 't vaderland was gevaren, en vanwaar zig voorts met de vaard in Europa had erneerd tot dat van de Spanjaard genomen en in de Manilha was gebragt; verders hare namen, geboorteplaatsen en ouderdom afgevraagt zynde, seyden sy die te wesen als volgt:

Karel van der Hagen van Waarschot, oud 29 jaar,

Jan Hendrikse van Nieuw Nederland oud 31 jaren, synde, die segt d'E. Comp. gedt te hebben.

Willem Kik van Amsterdam, ... 33 j.

Robbert Jansen van Yrland, ... 36 j.

Robbert Lourens van Engeland, ... 26 j.

Joris Orgert van do. .... 19 j. welk een en ander door de tolken aan de heeren Gouvrs op hebbende laten geven, die 't selve lieten aanschryven, so lieten haar Ed. dit volkjen (synde de 3 nederlanders vry assurante en aan haar gebaar onbehoude gasten) weder weg brengen, doende ons voorts voor de genomene moeyte met veel beleeftheyd bedanken en wyders aanseggen, dat mits vandaag hadden begonnen s' Comps. schip te

lossen, haar Ed. ons niet langer wilden ophouden, dog dat des nodig ons morgen of anders, weder zouden laten weten wanneer, om dit volk nader te gehooren, weder by haar Edle souden dienen te komen, dat met betuyging van bereydwilligheyd onder 't nemen van een beleeft afscheyt aannamen en waarop verders naar onse logie keerden, daar bevonden het werk in 't lossen van 't schip Naarde een redelyken voortgank hadde.

Tegens of in den avondstond komen de rapporteurs en eenige der vordere tolken benevens de dwarskykers &a ons, van wegens de heeren Gouvrs, brengen ses Stxs diverse gedruckte boekjens, eenige beschreven stukjens papier nevens drie hele vellen alle vol beschreven, seggende dit een en ander bevonden was in de goederen vant voorsz. volk, welke de heeren gouvrs tot hare gerustht, de novo hadden doen visiteeren en 't gene bevonden synde haar Edle geheel ontrust hadde gemaakt, omreden in 3 derselver boekjens verscheyde paapse figuuren waren, dat haar Edle dede geloven dit volkjen vastelyk paapen waren of ten minsten uytgesondene van deselve en of we derhalven deselve eens wilden besien en haar Edle daarop bescheyt laten toekomen mitsgaders, dat haar Edle. ons morgen vroeg weder ten haren huyse zoude verwagten. Met den E. de Groot het voorsz. doorsien hebbende, zo bevonden drie der grootste boekjens, int Nederduyts gedrukt, alle paapse te zijn, de mis, aflaten en wat des meer verhandelde en dat daarinne verscheyde prenten van de passi Cristi, het kruys, 't Maget Maria, en vordere santen en santinnebeelden waren invloeyende, zynde de drie andere wat kleender en int Spaans gedrukt mede paapse gebedekens &a. behelsende; ende losse papiertjens, alle een zoort van verleende recipissen wegens ontfangen provisien by de gem. 6 mannen, zedert zy onder den japanderen zyn geweest, en aan de laastgenoemde verleend; dog de drie besz. vellen papiers was een gehoudene aanteekeninge dagregisterswyse beschreven by Carel van der Hagen, vervattende, voor zoo veel de tyd toe liet het selve eens ter loops te lesen, desselfs gehoudende bedryf en leven, hoedanig van syn ouders was weggeloopen en in den dienst der E. Comp. 1699 per 't schip Yselmonde voor soldaat naar India was gekomen; de tolken &a., die seer haastigh waren om aan de heeren gouvrs de voorsz. boeken en papieren nevens ons bescheyt weder terug te brengen en byna geen tyd gunden om deselve behoorlyk te konnen ondersoeken, eenelyk uyt ordre der heeren gouvrs vragende of dit volkje selfs geen papen en waren? met byvoeginge dit de grootste ongerustheyd der heeren gouvrs was, zo besloot met den E. de Groot haar na waarheyd 't gene wy bevonden hadden op te geven:

hierin bestaande, dat de gemelde boekjens paapse waren, de losse papiertjes niet meer als verleende geschrifjens van de provisien, die haar de japanderen hadden verstrekt en 't laatste een aanteekening van Carel van der Hagen als vooren gesegt, dog dat wy in desen allen nog niet konden sien, dat dit papen ware, egter dat we geloofden gemelte van der Hagen een wegloper van d'Comp. ware, omreden hy eerst ontkent hadde d' E. Comp. ooyt gediend te hebben en dat we derhalve, suix zo synde, souden verpligt zyn de heeren gouverneurs te moeten verzoeken, dat ons gemelde persoon ten eersten zou mogen werden inhandigt, omme ten exempel van andere gestraft en, selfs na bevinding van saken, wel aan de nok van de rhee (ra) aan een der hier leggende schepen opgehangen te mogen worden, alzo de ordres en wetten van onsen lande en der Comp. niet toelieten wegloopers en schelmen te mogen verschoonen, en dat wy derhalven morgen seer geern voor haar Ed^le^ wilden komen om haar begeren te mogen verstaan, maar met dese byvoeginge dat haar Ed^le^ het soude gelieven goed te keuren, dat we 't gesegde volk, 't zy in haar Ed. presentie of zoodanig zy dat souden gelieven te ordonneeren, naar onse manier, een voor een, van den anderen afgezondert, zouden mogen ondervragen alzo niet twyfelde of we zouden daaruyt dan de regte waarheyd wel komen te ontdecken om die haar Ed^le^ in sekerheyd dan voorts te mogen opgeven en dat we buyten sulx niet in staat zouden zyn haar Ed^le^ naar behooren te bedienen, welk gesegde de tolcken gansch wel beviel, seggende zy niet twyffelden of de h^ren^ gouverneurs zouden daarinne mede een goed behagen hebben, en ons voorgestelde ten vollen wel keuren, waarna zy alle met de voorsz. boeken en papieren weder naar de stad keerden.

Maandag.

1 September. De secretarissen, bongioisen der heeren gouv^rs^ al vroegtyds opt eyland gekomen, zo werd met het ontlossen van 't schip Naarden voort gevaren en komen wyders eenige onderbongioisen om ons naar de stad, ten huyse van de heeren gouverneurs, te begeleyden werdende ons door de oppertolken, (die alle syn geordonneerd gewerden benevens de eylands Ottonaas en dwarskykers, van de laatste uyt yder, benevens de ondertolken tot het waarnemen vant lossen opt eyland verbleven) bekent gemaakt, als dat ons voorgestelde van gisteren aan de heeren gouv^rs^ hadden voorgedragen en haar Ed. 't selve ten eersten hadden goedgekeurt en geaccordeert. Ten huyse van den heer Akino Cr. Sa. gekomen zynde, zo wierden met den E. de Groot en op ordre der H^ren^ Gouv^rs^, alleen uyt de raads persoonen verselt met den onder-

koopman Cn. Boonen (alzo als voren den tweden persoon Monsr H. S. Menssing, om 't werk der ontlossing vant schip te doen waarnemen, het verblyf wierd bevolen) seer beleefdelyk van den secretaris en bongioisen ontfangen en uyt name van den heer gouv^r voormeld verzogt, dat met sitten of anders ons gemak zouden willen nemen. Onderwylen den heer gouverneur Awano Ci. Sa. mede verschenen synde, wierden wy binnen voor haar Ed^le te komen verzogt, die verzeld vonden met alle de stads-burgermeesters, het compliment zoo aan de ene als andere hebbende laten afleggen en daar voor bedankt synde, geliefden haar Ed^le ons te vragen hoedanig het met het lossen der schepen gink. Latende vorders tot een excus daarby seggen het haar leet ware, wy in dese ongelegene tyd door haar moesten vermoeylykt werden, waarop aan haar Ed^le ten andwoorde liet dienen het met 't ontlossen van 't schip redelyk voortginge en belangende dat haar Ed^le ons weer hadden ontboden sulx int geheel voor geen moeyte hielden, als altoos bereyd zynde ten dienste van den keyser en haar Ed^le tot hetgene quam te vereysschen; op dit gesegde geliefden haar Ed. te laten betuygen daarinne seer wel vergenoegt waren, latende voorts aan ons weder verthoonen de hiervoren gem^te boekjens en papieren, die andermael zoveel de tyd sulx toeliet doorsagen, en deselve van gisterenavond bevonden was, aan haar Ed. daarop het eygen bescheyt lieten doen, die daarmede haar wel tevreden thoonden maar egter vroegen of wy niet dagten onder dit volk bisschoppen, papen of uytgesondene van deselve zouden mogen schuylen. Daarover aan haar Ed. ten andwoorde lieten dienen sulx te zeggen ons na waarheyd niet mogelyk ware, immers so lang wy dit volk niet hadden verhoord, te meer wy bereets een derselve uyt de geschreven papieren op leugentaal hadden bevonden en dat we derhalven haar Ed^le begeerte nu geern verzogten te verstaan opdat we door een goed ondersoek zouden mogen volbrengen, dat haar Ed^le daarvan de vereyste communicatie ten hoven souden vermogen senden, met een volle gerustheyd en alles na waarheyd, om haar Ed^le buyten bekommering en d'E. Comp. door haar Ed^le bewerkinge zonder verhinderinge in haare verrigtinge alhier te mogen stellen, dat haar Ed^le byzonder wel beviel; ordonneerende opstonds, dat men dese volkeren een voor een voor ons zoude brengen gelyk dan eerstelyk wierde gebragt Carel van der Hagen van Waarschot waaraan, alvorens eenige vragen te doen, aan seyden dat hy opt gene hem stond gevraegt te werden ten regten en na waarheyd moeste andwoorden, want dat verdagt moest zyn zig hier met geen leugentaal te behelpen en 't selve namaals bekent werdende hy int alderminste de straffe des keysers niet zoude konnen

ontgaan, nog ook eenige de geringste voorspraak van ymand erlangen alzo hem die dan int minste niet zoude mogen baten; hierop verklaard hebbende als dat sulx int minste niet zoude doen, maar dat van alles een ronde bekentenisse soude geven, zo stelden hem eerstelyk voor of d'E. Comp. niet gediend hadde en van Batavia was weg geloopen waarom sulx gedaan hadde, wanneer, met wien, hoedanig en waar na toe syn vlugt was geweest, mitsgaders hoe by de Spangiaarts, vyanden van de hollanders, was gekomen. Desen gast, die niet alleen de gave van assurantie had maar ook van opstonds te begrypen waer heen het gevraagde sag, seyde eerstelyk alsdat vergiffenis en onse hulp en bystand verzogt, als wel wetende dat zig schuldig en strafbaar voor d'E. Comp. hadde gemaakt, bekennende wyders alsdat hy nu over de 4 jaren geleden in dienst der E. Comp. van Zeeland was uytgekomen met 't schip Yselmonde, als zoldaat, met den schipper gen^t Boogard, dat hy digt by de twee jaaren op Batavia geweest zynde aldaar met een ander soldaat genaamt Guilliam de Nayer geschil gekregen en die gequest hadde en daarop met een Engels schip sonder den naam te weten, dog den capit. gen^t Sir Sjems, van Batavia was weg gelopen en daarmede na verloop van omtrent 5 maanden in Duyns aangeland vanwaar wyders na Zeëland was vertrocken en van daar met een chialoup bemant met 16 koppen naar Curassouw gevaren; dat naer verloop 27 a 28 dagen daar aangekomen zynde van daar naar de bhaay van Campesie was gezeyld om campesiehout te halen en alwaar voorts door de Spangiaarden genomen en naar de Lavella cruys [7]) was gevoerd, zonder dat eenige van de maats thans met hem hier gekomen in geselschap hadde gehad, dat hy aldaar door de Spangiaards 7 a 8 maanden in gevankenis is genomen en tot slavendienst gedwongen was, waarover eyndelyk van daarover land naar Porto Capoerco [8]) was gevlugt, daar by de Spangiaards als matroos dienst genomen hebbende, hadden hem die voorts naar de Manelhas gevoerd, daaraan land geligt en constabels dienst laten doen, alsmede een togt met 't scheepje Rosairo na Mariano, [9]) 't welk op de noordhoek van Cabo Cagajano [10]) gen^t was verongeluct, en dat ten laatsten mits de swaarheyd van syn dienst en de slegte handelinge der Spangiaarden met zyne thans byhebbende mackers, die ten deele in de Manilha gevonden en andere

---

[7]) Waarschijnlijk bedoeld Veracruz.

[8]) Mij onbekend. Waarschijnlijk Acapulca (W. K. van Mexico). Zie noot 5 pag. 542. Bijlage 1.

[9]) De Marianen-eilanden.

[10]) Zie inleiding noot 17.

daar insgelyx als hy gekomen synde, besloten hadden om ware het mogelyk op eenige wyse vandaar te vlugten, zoals sulx op 18 a 19 May met het hier aangebragte kleyn vaartuyg was geluckt en waarmede zy een lange wyl langs de Manielhase cust hadden gesworven, soekende om naar Canton te mogen oversteken maar mits de chineesen in Manilha, waarby hun over dit vaarwater hadden geinformeerd, haar hadden misleyd en in zee synde hun voornemen gemist, komende eerstelyk aan een eyland vanwaar, om de inwoonders te ontvlugten als schynende wilden te zyn, weder afweken; daarna een vaartuyg siende zeylen, hadden het na gehouden om te mogen ontdecken waar dat se waren, maar het selve niet hebbende konnen belopen waren zy egter dien coers gevolgt en hadden daarby ontdekt het land vanwaar zy vervolgens hier waren gebragt. Het voorsz. hoewel, principaal nopende zyn gedane weglоping, geheel strydig met 't gene wy daarvan by syne gehoudene aanteekening hadden gelezen, lieten als geheel niet ten ondienste komende, sonder 't contrarie te laten blyken, zoodanig aan de heeren gouv^rs^ door de tolken vertaalen, die het door hunne secretarissen ook zo lieten opschryven, onderwylen desselvs journaal, vordre papiertjens en de paapse boekjens, hiervoren op ult^o^ Augs. vermeld, andermaal door ordre der heeren gouverneurs te voorschyn gebragt en ons voorgelegt zynde om ondervraginge te doen of hy of syne mackers geen papen of bisschoppen waren of wel door deselve hier gezonden; 't welke hem voorgehouden en afgevraagt zynde en ook van wat religie hy of syne mackers waren, seyden denselven geen paap te wesen veel min van eenige derselve uytgezonden te zyn, en dat hy zo als syn vader gereformeerd was en ook niet beter wist of syne andere vyf mackers waren ook van 't selve geloof; hierop stelde hem voor wat dan met dese paapse boekjens deden en hoe daar aan gekomen waren, daar tot bescheyt op gaf die van eenige andere matroosen te weten: de drie grootste boekjens en de drie kleinste van een paap in de Mannelha gebedelt en gekregen hadden, omme door dat middel als of se papisten waren langs de weg de kost te mogen bekomen en dat se deselve wyders op hun weglopinge uyt de Mannelha hadden mede genomen om elders 't eeniger plaats by andere papisten komende haar daarvan insgelyx te mogen bedienen mitsgaders, dat niet geweten hadden, de papisten hier in dit land zoo swaar verboden waren want dat se anders die boekjens wel zouden hebben weg geworpen. Voorts gevraagt wesende over zun gehoudene journaal en waarom daar zo veel bladeren had uytgescheurt en waar die waren, gaf hy daarop ten andwoord, sulcx eenelyk hadden gedaan en die gescheurt voor zo ver zyn wesen in s'-Comps. dienst en daaruyt gedane

wegloping had geraakt, uyt insigte om daardoor alle straf te mogen myden. Dit gemte dan zodanig aan de heeren gouvrs vertaald en door de secretarissen insgelyx opgeschreven synde, scheenen haar Edle daarinne vergenoegt te wezen, latende gemte Carel van den Hagen weder wegbrengen dog van syne mackers, volgens onse voorgestelde, afgezondert. Dit gedaan zynde geliefden haar Edle ons te vragen of dit volkjen geen papen waren en wat wy daarvan dagten, opt welke ten andwoord dienden 't selve niet konden denken, altoos dat het geconfeseerde hier voren gemeld daarna nog ook de persoon int geheel niet en geleek, maar wel na een ruykeloos mensch van een ongebonden leven en dewelken wy, als van d' E. Comp. en dat na hare vyanden weg gelopen, verpligt waren van haar Ed. te moeten verzoeken om wegens de misdaat na verdienste gestraft te werden om andere ten exempel te mogen dienen. Haar Edle seyden ons hierinne niet te willen konde zyn, om reden van 't eene en andere eerst kennis ten hove naar Jedo moesten senden, wes verzogten, dat daar nevens dan ons verzogte zou mogen werden voorgedragen, dat haar Edle aannamen. Dit al gedaan zynde lieten haar Edle een twede man voor ons brengen aan den welken gevraagt synde hoe hy genaamt ware, van wat ouderdom en wyders 't gene hiervoren reets staat vermeld, mitsgaders hoe hy en Carel van der Hagen met de resterende vier man by den anderen waren gekomen, seyde hy genaamt te syn Robert Jansz. van Yrland oud 36 jaren, dat hy een kind van 6 jaar oud wesende uyt syn land door een Engelsman gestolen en naar Jamanica gevoerd was, dat hy aldaar 't landwaard ingevoerd en 10 jaaren als een slaaf in de indigo hadde gewerckt, waarna hy wyders met een Engels oorlogschip, 't geene daar was aangekomen, was weggeraakt en in Engelt gebragt alwaar vervolgens was gebleven en 8 jaren ten oorlog gediend hadde, naar 't welke weder met een koopvaarder vandaar na Jammannica was vertrocken en gints na 2 jaren omswervens, en een jaar de plantagies gediend hebbende, met 9 man in een cano door de Spanjaarden was genomen en waarna een jaar in Porta Bella gevangen gezeten hebbende, in Comp. van 9 schepen naar Nieuw Spangien was gevoerd, en vanwaar naar 3 jaren verblyvens ten laasten over land de weg in de 120 mylen na Capoerca was weg gelopen; daar gekomen zynde, wyders door de Spanjaarden weder vandaar was gevoerd met een galjoen naar de Manielha, en aldaar in Comp. geraakt met Willem Kik, Jan Hendrix en Robbert Lourens aldaar in de boeyen sittende; vervolgens, dat met een scheepje naar Mariana gesonden zynde 't selve tegens Manilha hadden verloren en voorts hetselve zoals hiervoren door Carel van der Hagen staat gesegt, dog dat hy

nooyt d'E. Comp. heeft gediend en de boekjens aangaande, dat hy niet leesen nog schryven kon en daarom ook niet wist wat die inhielden, mitsgaders dat hy een protestant ware; 't gene dan alle zodanig aan de heeren gouv^rs te kennen gegeven en by haar Ed^le secretarissen opgesz. synde, wierde gem^te Robbert weder weggebragt naar 't welke de heeren gouv^rs de beleefh^t hadden van ons te laten seggen, als dat voor onse moeyte dankbaar waren en mits het al over middag was, dat we nu een weynig souden rusten en dan de resteerende 4 man mede overhooren, voorts verzoekende dat hier ons maal zouden willen doen, waarvoor bedankt hebbende, opstonden en naar de voorzaal gingen, daar we al ten eersten door den huysregent uyt name der heeren gouverneurs verzogt wierden ons gemak, 't zy int wandelen, sitten, 't rooken van toubak &a. souden willen nemen; werdende daarop vervolgens seer beleefdelyk met japance kost seer wel getracteert, staande 't welke ook zagen, dat aan de voormelde 6 man mede eten wierde gebragt; de maaltyd by ons gedaan synde so wierden geveer na een groot half uur toevens weder binnen voor haar Ed^le verzogt waaraan eerstelyk onse dankbaarheyd voor haar beleefd groot tractement lieten afleggen, onder betuyginge het ons leet ware haar Ed^le, mits het geval van dit volk, in sodanige moeytens waren gekomen daar se in tegenstellinge op geliefden te laten zeggen sulx niets ware en zy ten hoogsten hun vergenoegden, dat sagen, wy ons hierinne met zo veel moeyte, om alles na waarheyd uyt dese volkeren te mogen trecken, waren bethonende, 't gene wy lieten seggen onsen pligt te wesen, want dat we om niemand den dienste des keyzers en haar Ed^le, als wesende mits de oude vriendschappen ook selfs die van de E. Comp., zouden willen, konnen of mogen afwysen want, dat daarover aan den Ed^le heer generaal en Ed^le heeren raden van India op Batavia verandwoordingen moesten doen, welk gesegde, haar Ed^le vertaald synde, seer wel beviel, en wierd daarop den derden man van de ses binnen gebragt, waaraan dan almede de vragen voormelt deden, daar zyn andwoord op was, hy genaamt ware Jan Hendriksz. van Nieuw Nederland en oud te wesen 31 jaren, dat hy voorheen de hollandse Oost Indische Comp. gedient en in den jare 1687 met 't schip Pampus, uytgekomen op Cheylon, was aangeland en voorts aldaar aan land gebleven sonder den regten tyd hoelang te konnen seggen, dog na zyn onthout 9 jaren wanneer weder vandaar met 't schip Goudesteyn naar 't vaderland was verlost en vertrocken, waar gekomen synde, hem voorts met de vaard in Europa had erneerd tot dat eyndelyk in de Campessies met een fluyt, om hout te halen, gekomen zynde en dien bodem door te groten last gebarsten

en gesonken synde, hy daar voorts had omgeswørven, tot dat van de Spangjaard gevangen genomen na Porto Caparco gebrt en vandaar als matroos in Spaansen dienst naar de Manilha was gevaren; voorts hetselve verclarende, 't geen in Manilha de reys naar Mariana, schipbreuk, wederkoming in Manielha, weg lopen van daar &a, zo hiervoren reets van de andere twee staat vermeld, dog dat hy, so als zyne ouders geweest waren, goed gereformeerd was, maar dat een der kleene rode boekjens van hem was 't gene hy van een paap in de Manielha had bekomen. Om daarmede 't selve verthonende, de kost te mogen bekomen want dat sonder sulx niet zou hebben konnen teregt geraken, wyders, dat hy niet konnende lesen of schryven, selfs niet wist, wat dit boekje was inhoudende. 't Selve alsvoren vertaald en opgeschreven synde alle, zo het scheen, tot groot genoegen en gerustheyt der heeren gouvrs zo wierde dese mede weg gebragt, waarop den 4en man genaamt Willem Kik van Amsterdam te voorschyn gebragt wesende en daaraan alles alsvoren afgevraagt zynde, seyde denselve hy van ouders tot ouders een gereformeerde was, wyders dat nooyd d'E. Comp. gedient maar van Europa op de Spaanse west-indien gevaren had, alwaar eyndelijk door de Spangiaerden genomen, naar Manielha gevoerd, en mits de opgekomene oorlogen met de Nederlanden aldaar gevangen was geset tot dat ten laatsen, als vooren van de andere staat vermeld, in Spaansche dienst als matroos na Mariana gevaren het scheepje daar verlooren en verders in de Manielha gekomen zynde, de vlugt met syn sesse nu hier synde, genomen had met intentie in Canton te mogen geraken op hoop om alzo weder by Hollanders of Engelse te komen en daardoor naar Holland te keren, wyders dat een van de kleine paapse boekjens aan hem hoorde en hy die in Manielha van een paap hadde gebedelt om daardoor te beter aan de kost te mogen geraken want dat sonder sulx van gebrek zoude hebben moeten sterven, hetwelk dan al mede zodanig vertaald en aangeteekent wierd, thonende de heeren gouvrs hun bysonder vergenoegt, dat er geen papen onder ontdekt wierden latende daarop desen verhoorden weg en de 5 man voorbrengen, die naar ondervraging, alsvoren syde, gent te syn Robbert Laurensz. geboortig in Londen en nu 26 jaren oud, dat hy over 8 jaren naar Jammanica was gevaren en van daar na Nieuw Nederland dog, dat op de cust Florida het schip verloren hebbende van de Spanjaards genomen en 3 jaren in gevangenis gehouden was, waarna gelegentheyt gevonden hebbende, na Porto Capoerca gevlugt was en wyders al 't gene wegens 't komen van de andere in Manielha en hun wedervaren en weglopen vandaar hiervoor reets is genoteerd, seggende dat van de boekjens, als die niet konnende lesen, niets wist anders alsdat wel gesien hadde

syn mackers de boekjens hadden; vorders dat hy protestand ware en wel wenste in zyn land te mogen komen en dat daarop syn vlugt, om naar Canton te komen, hadde gesien, 't welk alsmede vertaald en dus opgeschreven wesende, wierd ten laeste Joris Herget of den 6en man gehaald, maar mits dese de hollandse taal niet konde, zo wierd den evengemelde Robbert teruggebragt om als tolk te dienen; daaraan de vorige vragen gedaan synde, seyde hy 19 jaren oud te syn en een Engelsman te wesen, dat hy als jongen op een koopvaerders schip naar de Westindie was gevaren, aldaar door de Spangiaarden genomen in Baccatauw [11]) 3 jaar gevangen geset en ten laatste door de Spangiaard vervoerd, in de Manielha gebragt was, vanwaar evenals hiervoren vermeld; vorders met de voorsz. 5 man en de hier gebragte knoo was gevlugt in hoop na zyn land te sullen geraken, rakende syn geloof segt protestand te syn en verders over de boekjens, 't gene hiervoren is aangehaald. Dat insgelyx als de rest door de secretarissen opgeschreven synde, lieten de heeren gouvrs ons andermaal voor de genomen moeyte bedanken en seggen, dat des nodig, ons daarover een nadere weet zouden laten doen om by haar Edle te komen en zy ons thans, mits de pressantheyt des tyds int lossen der schepen en vordre affaires, niet langer wilden ophouden, waarop alvorens dat afscht namen aan haar Edle versogten, dat ons 't gehoudene journael bereets verthoond en by Carel van der Hagen gehouden, sou mogen werden gegeven ten eynde hetselve eens wel te mogen doorlesen en ondersoeken of dat wel met syn gedane opgevinge quam te accordeeren, 't gene haar Edle seyde ons te sullen toesenden; daarop afscheyt genomen hebbende keerde na de logie, daar bevonden het werk der ontlossinge van 't schip Naarde redelyke voortgank hadde genomen.

Dingsdag,

2en September, werden ons door de tolken en dwarskykers, van wegens de heeren gouvrs, toegebragt de voren gemelde gehoudene aantekeningen van Carel van der Hagen en daarnevens ook een joernaal, gehouden by Willem Kik, zedert het weg lopen van haar met de canoo uyt de Manielha, met aanseegginge of het selve eens wilden doorlesen en nalopen, om te ervaren of dit volk niet expres van de Manielha en de Spangiaards of Portugesen hier waren gesonden, om eenige papen of paperyen int ryk te brengen en verders of wy morgen weder by haar Edlen wilden komen, om dese volkeren andermaal te verhoren, waarop ten andwoorde diende sulx heel wel ware en wy dat geern deden,

---

11) Mij onbekend welke plaats hier bedoeld wordt.

dog dat om de voorsz. gehoudene aantekeningen te doorlopen al vry wat tydt zoude verstryken, gemerkt die niet alleen groot, maar door het fyne en in den andere staande schrift, byna niet leesbaar ware dog dat wy morgen soveel mogelyk haar Ed[le] daaruyt, 't gene vonden, zouden berigten met welk bescheyt deselve voorts weder vertrocken. Weg synde en dese papieren met den E. de Groot nogmaal doorlopende, zo vonden goed, die ten spoedigste te laten uytschryven, ten eynde 't selve in syn geheel na Batavia gebragt en aan haar Ed[le] H. Agtb. zou mogen overgegeven werden, en ook dat daarvan een tweede afschr[t] hier ten comptoire zou mogen blyven om by gelegenheyd van eenige bevragings, 't zy hier of in Jedo, te konnen dienen en met het welke dan al ten eersten een begin lieten maken.

Woensdagh

8en September, des morgens vroegtyds, komen de tolken, ottenaes en dwarskykers ons alsvoren, met de bongioisen van de heeren gouv[rs], afhalen en nevens dien ook de papieren op gisteren gemelt waarmede als in de vorige dagen heen gingen. Daar gekomen, beleefdelyk ontfangen en voor de heeren gouv[rs] wierde begeleyd, waaraan het compliment hebbende laten doen en dat we gekomen waren om haer Ed[le] bevelen te mogen verstaan, was de vraag weder wat we van de 6 aangebragte persoonen dagten, en of die geen papen of uytgesondene van deselve waren, daar ten andwoorde op diende sulx nogh niet had kunnen bevinden, dog dat haar Ed[le] desgelievende, 't selve eens nader uyt haar zoude zoeken te ontdecken daar haar Ed[le] seyden in tevreden te wesen en lieten andermaal al de papieren, zo van ons teruggehaald, als de boekjens &a. weder te voorschyn brengen en nevens dien ook een ledere sak nevens een bondel waarin diverse van dese 6 man hare behoeftige prullen, benevens het welke dan ook nog wierde voortgebragt een kas, die geopent zynde bevonden het volgende daarin te wesen, als:

2 spaance degens
1 pook
2 moortmessen of sjembers
1 schaar
1 grote paring of hakmes
2 messen tot kost gebruyk
1 enterbyl
1 kleen krom mesjen
1 doosje met vuurslag en tontel, dat ons alle wierde voorgelegt met bevraginge wat hiervan dagten en of dit geen volk ware tot een quaad synde hier gekomen off gesonden. Om alle gevaren te

ontgaan en vooral te mogen bewerken, dat d'E. Comp., door dese quade gasten, geen hinder in haren handel souden mogen ontmoeten, gemerkt het minste genoeg zy om door den eygensinnigheyt van desen landaard, als tegen de papisteryen zo seer ingenomen, het alles overhoop te konnen werpen, zo gaven daer op ten andwoorde, wy hiervan na waarheyt niet konden spreken voor en aleer wy 't gesegde volk daerover hadden overhoord, waarop dan eerstelyk Carel van der Hagen weder wierden te voren gebragt, dewelke dan andermaal de voorheen gedane vragen voorstelde en daar benevens afvroegen wat voor geweir dit waren, en tot wat eynde zy 't selve hadden mede gebragt. Op het eerste persisteerde hy sonder eenige verandering by syn hiervorig gesegde en belangende 't laaste dat dit geweir ware 't welk zy uyt de gevankenis in Manilha gelaten synde, hadden gedragen zoals het daar de manier was dat ydereen met geweir gonk; verders gevraegt synde of in de Manilha veel Europeanen en waren seyde hy neen maar wel heel veel chinezen, diverse zoort van swarten en menige mextiessen; gevraagt zynde van wat geloof, dat se alle waren was syn andwoord paepe en dat daar jongst nog een voornaam rooms pater, na syn beste onthoud Juan Laurens gen^t^ en een Italiaan synde, uyt China was aangekomen wesende int geheel op syn Chinees met een kaal hoofd, agter nederhangende hairvlegt en een swaren langen baard beschoren, den welken van duysenden menschen; so Spangiaards, mextiessen, chinesen &c. was ontfangen en begroet, daar verders byvoegende, dat die vant paaps geloof in de Manielha niet was of tenminsten als of hy het ware daarvoor ginge, het een onmogelyke ware gints de kost te bekomen en dat hy derhalven, gelyk ook syne mackers al menig maal verpligt was geweest, somtyds inde papenkerken te moeten gaan alhoewel hy van geen pauselyke saken seyde kennis te hebben, veel min om ooyt pater te werden; eyndelyk op begeerte der heeren gouv^rs^ gevraagt wesende, wien ko. van Spangien in de Manilha was, gaf hy voor andwoord in de Manilha een viceroy regeerde en dat hy niet beter wist Ducq d' Anjou, soons soon van den Ko. van Vrankryk, Ko. van Spangie ware. Gedagten Carel van der Hagen hierop weggeleyt werdende wierd het voorsz. aan de heeren gouv^rs^ vertaalt en vervolgens door de secretarissen opgesz; hetselve gedaan wesende lieten haar Ed^le^ ons voorleggen om de gedagte 6 man, in alle gelykelyk, binnen te laten brengen en gesamentlyk te verhooren, gelyk dan geschiede en bevonden wierd dat zy alle by hun vorig gesegde sonder verandering persisteerde en rakende het geweir &a. hier voren vermeld, 't selve, dat door Carel van der Hagen reets was gesegt; de h^ren^ gouv^rs^ scheenen int voorsz. een en ander wel

tevreden, maar egter nog niet volkomen gerust te zyn voorstellende, dat men dit volk aan den lyve diende te visiteren ofte niet eenige paapse dingen by hun mogten hebben, 't gene als niet mogende wedersproken werden, haar vroeg of 't selve gerustelyk konden laten doen, dat se met ja beandwoord hebbende, wierden se een voor een bevoeld en daardoor bevonden dat van Willem Kik van Amsterdam in een knobbeldoekjen 31 coralen en een koper penninxken uyt syn sak wierde gehaald, synde op het pennixken buyten de beeltenissen, op wederzyden staende, gestempeld de woorden Rosa Virga de Lima; dit gevonden synde waren de heeren gouv^rs ten eersten seer ongerust, seggende dit vast een paaps paternoster ware en dit volk gevolglyk paapse of uytgesondene derselve moesten wese, wes wy den voorn. Willem Kik daarover andermaal scherpelyk ondervraagden ten wat eynde hy dit by hem was voerende als seggende gereformeerd te zyn? Den selven gaf daarop ten andwoorde hy dit paaps gereetschap in de Manilha van een franschman ter schenk hadde gekregen en sig aldaar van 't selve hadde bediend om te gemackelyker onder dat paapse volk aan de kost te mogen geraken dog geensins, dat hy daarom paaps zoude wesen en wyders dat hy zedert zyn vlugt uyt de Manilha 't selve hadde behouden om de koralen in plaats van knopen aan syn kleeren te mogen gebruycken, zoals daarvan bereets al een hembtrok hadde gestoffeerd; 't selve de heeren gouv^rs hebbende laten vertalen namen haar Ed^le dit wel aan, maar egter met geen volle gerustheyt want deselve deden ons voorslag of dese man de hiervoren meergem^te paapse boekjens en ook het Mariabeeld, 't gene hier jaarlyks in de stad van alle man en ook van de hier aankomende chineesen, wanneer se aan land quamen, met voete wierden vertreden, ook insgelyx met voeten zouden konnen trappen, want dat haer Ed^le vast stelden, by zo veer zy papen of paapsgesinde waren, dat se sulx geensints zouden doen en dat haar Ed^le dit te laten doen verpligt waren alzoo dese 6 man geen regte hollanders waren; wy dienden haar Ed. daarop ten andwoorde, dat we niet konden seggen of sulx genegen souden zyn te doen of niet alzo het ons niet mogelyk was uytwendig te konnen oordeelen hoe zy innerlyk mogten wesen dog dat we haar Ed^le ter gerustheyd hun sulx wel wilden afvragen; haar Ed^le geliefden hierop te seggen, dat we in desen gelyk hadden en het haar dierhalven konden voorhouden, wes deselve het een voor een en daarna alle gelykelyk voorgehouden hebbende was hun andwoord zy sulx zonder eenige beswaarnisse gemackelyk konden doen als int minste met geen papen of paperyen te doen hebbende, 't welke aan de h^ren gouv^rs vertaald synde,

wierden haar de boekjens geopent op de plaatsen daar de beeltenissen stonden op de grond voorgelegt, die se agter den anderen met voeten betraden, staande 't welke, zo wierd een vernist doosken te voorschyn gebragt en daaruyt gelangt een van metaal gegoten maria beeld, waarvoor een stroomat op de grond gelegt en 't selve, daarop geleidt wesende, wierd dat door dese 6 man insgelyx met de voeten getreden, dat zo ras niet volbragt ware of de h^ren^ gouv^rs^ lieten ons seggen, dat nu hun hert verligt en sy gerust waren en dat het gepasseerde, alle opgeschreven zynde, zy 't selve opt eyland zouden senden en door ons als getuygen vant voorsz. getekent, en dan voorts ten eersten naar Jedo aan den keyser en ryxraden gesonden te konnen werden; wyders dat haar Ed^le^ niet twyffelende waren of alles zoude nu sonder swarigheyt aflopen, 't gene wy zeyden insgelyx te verhopen dog dat we egter gehouden waren haar Ed^le^ andermaal te moeten verzoeken, dat een der 6 gemelte, gen^t^ Carel van der Hagen, ons om na verdienste ten exempel van andere te mogen straffen zou mogen werden overgegeven, of dat sulx niet mogende wesen dan immers ons voorstel en verzoek insgelyx door haar Ed^le^ na Jedo aan den keyser en ryxraden mogte bekent gemaakt en voorgedragen werden, ten eynde de majesteyt soude mogen sien, d'E. Comp. niet anders dan alle opregtigheyt en om in 's-keysers ryk, zonder haar met kromme wegen te behelpen naer hun aloude manier genegen was, te behandelen en onderhouden des masjest^s^ oude vrundschap en gunst en daardoor in syn ryk hare negotie gerustelyk te mogen dryven, 't gene haar Ed^le^ seyden te zullen volbrengen en ook bezorgen, dat we onsen nu ophanden staanden handel naar gewoonte zouden mogen volvoeren en zy ons daarinne na vermogen zouden begunstigen en mits de tyd kort ware ook ordre stellen, dat alles spoedig zou werden afgedaan, waarvoor beleefdelyk bedankt hebbende namen voorts afscheyt en keerden naar het eyland.

Dinsdag.

4 Septr Weer aan de wal gekomen synde werden ons door de tolken dwarskykers en ottonaes toegebragt vier stel schriftuuren behelsende de confessies en 't gedoente der 6 opgebragte mannen in desen voormaels vermelt, alle door de tolken ottonaas &a. hier voormelt getjapt en waarvoor dan met den E. de Groot, insgelyx beyde als getuygen vant gepasseerde teekenden, hetwelke zy aanstonts heen naar de heeren gouverneurs bragten.

Donderdag.

16 Octr En daarop voorts seggende dat er uyt Jedo ordre was

gekomen, wy met 's-Comps. schepen de ses vreemde Europianen naar Batavia zouden moeten voeren, latende deselve tegelyk te voorschyn brengen; deselve belast hebbende, dat se de heeren gouv[rs] zouden bedanken en sulx volbragt synde geliefden haar Ed[le] te seggen, zy ons dit volkjen ten eersten opt eyland zouden senden, zoals dat op onse komst aldaar ook in 't kort geschiedde wes wy daarop ten eersten dat volkjen naar 't schip Naarden lieten voeren, met ordre aan de scheepsoverheden, die opstonds alle in de boeyen te bewaren.

De verdwenen Brahma uit het Museum te Batavia

door

Dr. N. J. KROM.

Bij zijn bespreking der bronzen Brahma-beelden in de Archaeologische Verzameling te Batavia, begint Groeneveldt met in een noot een mededeeling te doen [1]) over een exemplaar, indertijd door Friederich beschreven en door hem het rijkste en schoonste beeld der collectie genoemd, doch sedert op onverklaarbare wijze verdwenen. Hij geeft de aanteekening, blijkens de slotwoorden: „in de hoop dat ze leiden moge tot restitutie van dit merkwaardige beeld, dat, naar ik reden heb te gelooven, niet ontvreemd is, maar ter bestudeering uit de verzameling genomen en daarna door verzuim niet teruggebracht is". Het lijkt ons de moeite waard eens de gegevens aangaande dit beeldje en zijn geschiedenis bijeen te brengen en na te gaan, wat het kan hebben voorgesteld, en wat er van de verdwijning bekend is. Dit laatste kan te eer geschieden, nu voor persoonlijke gevoeligheden niet meer gevreesd behoeft te worden. [2])

Het stuk is afkomstig uit de collectie Valck, in 1843 na den dood van dezen resident van Kedoe aangekocht door het Bataviaasch Genootschap. Als plaats van herkomst wordt opgegeven de residentie Semarang, dus een eenigszins vage aanduiding; men is geneigd allereerst aan de omgeving van den Oengaran te denken, het uit oudheidkundig oogpunt rijkste deel der resi-

---

[1]) Catalogus der Archaeologische Verzameling van het Bat. Gen. van Kunsten en Wetenschappen (1887) p. 139.

[2]) Een aantal van de hier volgende bijzonderheden dank ik aan Dr. G. P. Rouffaer.

dentie, maar mogelijk mag in dit verband ook wel verwezen worden naar de bronsvondst van Karanggĕnĕng, waar hieronder nog op wordt teruggekomen. Valck had het beeld klaarblijkelijk nog niet lang in zijn bezit, want in de beschrijving zijner collectie van 1840 wordt het niet opgegeven [3]), maar gelukkig was het er reeds, toen Dr. C. J. van der Vlis den inhoud van het kabinet van Valck beschreef, want daaraan danken wij een voor de determinatie hoogst belangrijke mededeeling.

In 1846 heeft Friederich het beeld dan, zooals wij reeds vermeldden, in zijn Catalogus beschreven. [4]) Wanneer echter in 1868 diezelfde geleerde door het Bataviaasch Genootschap wordt uitgenoodigd om den Catalogus te voltooien en de voorwerpen te rangschikken, moet een paar maanden later zijn medewerker Hoepermans aan 's Genootschaps Directie mededeelen, dat drie bronzen beelden, en daaronder het bewuste No. 59 uit de collectie-Valck, in de verzameling gemist worden. [5]) De Directie besluit dan, aan Friederich te vragen, of hem uit herinneringen van vroeger tijd omtrent het verdwijnen dier beeldjes iets bekend was, en hij antwoordt in een schrijven, welks inhoud klaarblijkelijk voor de gedrukte Notulen ongeschikt werd geacht en dat men daar dan ook slechts zeer onvolledig weergegeven vindt. [6]) Het origineel berust natuurlijk nog in 's Genootschaps archief en bevat met betrekking tot de verdwenen voorwerpen het volgende:

---

[3]) Tijdschr. v. Neêrl. Indië, 3de jaargang (1840), I p. 198—200. Valck zegt uitdrukkelijk slechts één beeld met zeven armen te hebben terwijl alle andere of twee of vier armen vertoonden.

[4]) Beredeneerde beschrijving der Javaansche monumenten van het Kabinet van Oudheden van het Bat. Gen. van K. en W., door Dr. W. R. van Hoëvell en R. Friederich, Verhand. Bat. Gen. 21 (1846|7), p. 45—51.

[5]) Notulen Bat. Gen. 1868 p. 10 en 48.

[6]) Notulen l.l. p. 63.

„Dat ik over den tijd, toen de Heer *van Hoëvell* President van het Bataviaasch Genootschap was, mede te deelen heb:

„TEN EERSTEN, dat ik in het jaar 1845 de Arabische manuscripten afkomstig van den *Sultan van Banten*, onderzoekende, *pl. m. 20 Maleische* manuscripten vond, b.v. de geschiedenis van Radja Iskander, een groot en belangrijk manuscript in Arabisch karakter; dat de heer van Hoëvell deze maleische manuscripten aan huis wenschte te hebben en dat ze hem toen gezonden zijn; dat die Manuscripten in 1848 na mijne terugkomst van *Bali* niet waren teruggezonden aan de Bibliotheek van het Bataviaasch Genootschap; en eindelijk dat de Directie van het Bataviaasch Genootschap op haar schrijven aan den Heer van Hoëvell in Holland het antwoord verkreeg, dat Zijn WEd. *zijne kisten nog niet uitgepakt had; na dien tijd is niets van deze manuscripten vernomen.*

„TEN TWEEDEN, dat ik na mijn terugkomst van Bali, het toenmalige museum nagaande, waarin ik zelf de steenen en metalen beelden en andere voorwerpen in het begin van 1846 gerangschikt had — in de eerste en belangrijkste kast, waarin metalen beelden met de hun toekomende nummers volgens cataloog geplaatst waren, een der voornaamste beelden, dat nog wel op een hoek stond, „Brahma met 16 armen" No. 59, niet meer voorvond; dat de Mandoer van het Genootschap, die mij begeleidde, toen ik die ledige plaats aanzag, ongevraagd vertelde, dat de Heer *van Hoëvell*, dit beeld mede naar zijn huis genomen had en mij eveneens opmerkzaam maakte, dat *één* van de vier bekers, die op de buitenzijde de teekens des dierenriems vertoonen, de belangrijkste, eveneens door den Heer *van Hoëvell* medegenomen was.

„Ik moet echter hierbij opmerken, dat het glazen ruit naast het beeld van *Brahma* gebroken was; dat het dus onzeker blijft, wie dat beeld verwijderd heeft; dezelfde

opmerking geldt echter niet voor den beker met den dierenriem, want deze bevond zich in een gesloten kast, waarin geen ruit gebroken was".

„en TEN DERDEN. Dat ik in dienzelfden tijd de beelden No. 23 (Civa) en No. 90 (boedha) niet vermist heb, zijnde alle metalen beelden bij hunne Nummers met uitzondering van *No. 59*, en dat ik later na het ontruimen van het oude, instorting dreigende gebouw van het Museum, niet heb kunnen nagaan of nog andere beelden weggeraakt zijn."

Tot zoover Friederich. Dit is dus de mogelijkheid, waarop Groeneveldt met zijn eenigszins geheimzinnige woorden zinspeelt, en persoonlijk bevestigde diezelfde Groeneveldt nog in 1909 in een gesprek met den Heer Rouffaer en schrijver dezes, indertijd van Mr. van der Chijs te hebben vernomen, dat Van Hoëvell het bronsje in kwestie had meegenomen naar Nederland. Natuurlijk is het nooit bij iemand opgekomen van Hoëvell van iets anders dan onachtzaamheid te verdenken; is dus het verhaal van den mandoer juist (het overeenkomstige geval met de handschriften kan het aannemelijk maken), dan mag men veronderstellen, dat Van Hoëvell het beeld thuis beter heeft willen bestudeeren en het toen min of meer vergeten heeft, zoodat het bij zijn vertrek naar Nederland is weggeraakt of mede ingepakt. Dat eerste is misschien nog het waarschijnlijkst, want de kisten zullen toch wel eens ontpakt zijn en dan moest het stuk toch weer te voorschijn zijn gekomen. Ook is het altijd nog mogelijk, dat de gebroken ruit toch wel wat met de verdwijning van het beeld te maken heeft gehad (het soortgelijke lot der beide andere bronzen lang na Van Hoëvell's vertrek wettigt het vermoeden van diefstal) en dat de mandoer om eigen tekortkoming, zoo al niet medeplichtigheid, te bemantelen, Friederich, bij wien hij te recht een zekere animositeit tegen Van Hoëvell veronderstelde, op het valsche spoor van dien laatste heeft gezet. Alles bij elkaar genomen, achten wij het den meest

waarschijnlijken gang van zaken, dat het stuk tusschen 1846 en 1848 hetzij uit het huis van Van Hoëvell te Batavia, hetzij uit het Museum aldaar is ontvreemd.

Wat stelde dit beeldje nu eigenlijk voor? Van der Vlis noemde het „Brahma", hoewel erkennende dat het „de attributen van Brahma en Visjnoe in zich vereenigt". Friederich zet achter Brahmâ een vraagteeken, en verklaart den naam alsnog onbepaald te willen laten. Aan zijn beschrijving ontleenen wij het volgende, voor den volledigen tekst naar zijn Catalogus verwijzend:

„Op een hol vierkant voetstuk, wordt de golvende zee voorgesteld; uit het midden van deze komt een sterke lotussteel op, gekroond door een magtige bloem, die buitendien nog door twee insgelijks op die golven staande priesters of heiligen (*rishi's?* of Boeddhistische heiligen?) ondersteund wordt. Op die lotusbloem rust het beeld in de gewone zittende houding, met de voeten onder zich geslagen en de zolen naar boven. Hoofdtooisel een hoog diadeem (vgl. het hoofdtooisel van Râma bij Moore; daarachter het haar in den vorm der *djatâ* opgewonden, en met een lotus (?) gekroond. Het hoofdtooisel is door een zijdeversiersel met de bovenste armen in aanraking. Op het voorhoofd eene verhevenheid, omtrent eivormig, en in het midden eene spleet .... Oorringen en vijf lokken of banden over de schouders heen afhangende. Rijke *hâra*, met drie tot den navel afhangende snoeren. Schouders en bovenarmen door een kleed bedekt. Ringen aan ellebogen en handgewrichten en enkels. Kleed, van beneden den navel tot aan de enkels, juist als een sarong, met een drievoudig snoer boven de heupen vastgemaakt. Van het opperkleed, dat aan de schouders zigtbaar is, gaan achteren twee lange, gewonden sjerpen, *kasiha*, tot aan en beneden de lotusbloem; 18 armen ...." Volgt een beschrijving dier armen, waarover zoo dadelijk. Daarna: „Buiten de holten in die handen, die geene voorwerpen bevatten, zijn er ook openingen aan alle beneden armen, digt aan de armringen (*kangkana*), wier bedoeling niet blijkt.

Die openingen in de gesloten handen mogen wij misschien aan de grootere vaardigheid van den kunstenaar wijten, die de natuur zoo getrouw mogelijk vertoonen wilde. Wij vinden ze echter ook op het onderlijf, in het hoofdtooisel, in de oorringen en in de *prabhâvala* .... Achter het beeld, rustende op de lotus, is een groote ringvormige *prabhâvala*, in die ring zijn ook de gemelde openingen, om denzelven zijn vuurvlammen, en tusschen iedere van deze nog eens openingen, die door het metaal doorgaan. Boven het hoofd is eene grootere vlam. In deze ringvormige *prabhâvala* is een massief stuk metaal (?) ingevoegd. Nu zijn er wel aan den ring twee haken, die iets vastgehouden schijnen te hebben, en is aan het massieve stuk in het midden een holle ronde verhooging dat misschien bestemd was om een staaf te bevatten; het blijft echter nog twijfelachtig, of het wel oorspronkelijk tot het beeld behoord heeft. Op de rugzijde van dit stuk zijn arabesken, maar geen letters; op de voorzijde is het geheel en al glad, en schijnt het misschien op de wijze van een spiegel gepolijst te zijn geweest. Het beeld is van brons en benevens den ring der *prabhâvala* verguld geweest; het middelstuk echter niet. Het is hoog 22.7, de *prabhâvala* 26.8; pied. met lotus 12.3".

Wij noteeren in het bijzonder den in jaṭā gewonden hoofdtooi, en de verhevenheid met spleet op het voorhoofd, ongetwijfeld het derde oog, en beschouwen nu de achttien armen. Friederich is wat onduidelijk, omdat hij telkens de vijf meer naar voren en de drie meer naar achteren gewende armen afzonderlijk behandelt; dank zij Van der Vlis kunnen wij echter de juiste volgorde nagaan. Door beide beschrijvingen te combineeren krijgen wij het volgende resultaat.

Eerste paar in een biddende of mediteerende houding tegen elkander gesloten voor de borst gehouden.

Verdere rechterhanden, van beneden naar boven.

2 gesloten achter de knie op de dij rustend,

3 gesloten en een vuist vormende,
4 een zwaard of dolk, driekantig bewerkt,
5 gesloten en een vuist vormende,
6 een bloem met twee uitstekende bladeren (triçûla-achtig); of een çangkhâ,
7 een klein schild (klaarblijkelijk onduidelijk),
8 een boek,
9 een speerspits met kort hecht, waarin een opening; of een pijl, van onder driepuntig en van boven hol.

Linkerhanden.

2 geopend met de palm naar voren op de dij rustend,
3 ledig, een vuist vormende,
4 een waterkan met een dun lijf,
5 een voorwerp op een ronde kruik gelijkend, waarboven de punten van een triçûla schijnen uit te komen; of een bakje,
6 een bloem, misschien dezelfde als rechts in deze zesde hand,
7 een cakra,
8 onduidelijk, mogelijk een bloem of een çangkhâ,
9 een loszittende bel, van ander metaal en slechter bewerking, misschien later toevoegsel.

Zooals men ziet, is er nog al onzekerheid, en zijn eigenlijk de eenige vaste punten: vara-mudrâ van de tweede linkerhand, waterkruikje, cakra en boek, benevens een zwaard en een driepuntige spits. Of de ledige handen vroeger attributen bevat hebben, dan wel of wij met mudrâ's te doen hebben, blijkt ook niet. Maar gelukkig is er de omstandigheid van de beide figuren naast het uit het water oprijzend lotuskussen, en is er een kostbare verwijzing van Van der Vlis naar een plaat in Kircherus' China illustrata. Zij staat tegenover pag. 140 of 141 in de beide uitgaven van 1667, of tegenover pag. 172 in het Tooneel van China uit 1668. Tegenwoordig is zij gemakkelijk na te slaan in Getty's The gods of Northern Buddhism (1914), waar zij als No. LXIV is gereproduceerd.

De achttienarmige godheid, het voorste handenpaar vóór de borst vereenigend, in de overige allerlei attributen voerend, zittend op een uit de wateren zich verheffend lotuskussen, welks stengel door twee baardige mannenfiguren wordt ondersteund, draagt er het onderschrift K w a n - y i n, en de juistheid dezer identificatie kan, dunkt ons, in verband met andere voorstellingen van genoemde godheid niet worden betwijfeld; men zie bv. nog de Juntei Kwan-non op pl. XII, en de desbetreffende beschrijvingen. Gegeven de overeenkomst met deze plaat van het verdwenen exemplaar, moet dit laatste hebben weergegeven een totdusver in de Hindoe-Javaansche kunst nog niet bekenden vorm van A v a l o k i t e ç v a r a.

Het derde oog en de jaṭâ zijn daarmede natuurlijk in overeenstemming. Echter blijkt de gelijkenis van plaat en bronsje zich niet uit te strekken tot de volgorde der attributen; wel herkent men boek, kruikje, schelp, cakra, zwaard, maar in andere handen. Een bepaald bezwaar lijkt ons dit overigens niet; ook bij andere verschijningen van Avalokiteçvara heerscht tusschen de verschillende uitbeeldingen en beschrijvingen allerminst eenstemmigheid. [7]) De verklaring van dit verschijnsel is natuurlijk niet willekeur van de kunstenaars, maar het bestaan van een zeer groot aantal, ons slechts ten deele bekende, verschijningsvormen van de godheid. Evengoed als nu bijvoorbeeld de twaalfarmige Avalokiteçvara op verschillende wijze en met onderling afwijkende attributencombinaties voorkomt, kan dat het geval zijn met dezen achttienarmigen, op een lotuskussen uit de wateren verrijzenden vorm.

Opmerkelijk zijn dan verder vooral de beide figuren naast den lotusstengel, en wel om het feit, dat wij hier „heiligen" aantreffen en niet de nâga's die toch oorspronkelijk bij zulk een oprijzenden lotus behooren, en

[7]) Zie De Buddhistische bronzen in het Museum te Batavia, Rapp. Oudh. Comm. 1912, p. 27—37.

die men zoowel op het bekende Târâ-relief van den Mendoet vindt als bij het lotuskussen van Avalokiteçvara zelf op een paar afbeeldingen in Stein's Serindia. [8]) Bij de Chineesche Kwan-yin baart de aanwezigheid der beide volgelingen in menschengedaante (door een afzonderlijke legende gemotiveerd) geen verwondering, maar op Java zou men ongetwijfeld de oude nâga-voorstelling hebben verwacht. In dit verband is het nu merkwaardig voor den overgang van de bij een lotuskussen behoorende nâga's tot baardige volgelingen te kunnen verwijzen naar de nog zooveel oudere Gandhârakunst. Men herinnert zich Foucher's bekende artikel over het groote wonder van Çrâvastî; [9]) op verschillende voorstellingen daarvan worden naast den steel van des Buddha's lotuskussen nâga's afgebeeld. Welnu, op plaat 15 missen die de kenmerken van nâga's, en op plaat 11 zijn wij nog een stap verder: de eene heeft het type van een brahmaansch asceet gekregen „avec sa barbe et son volumineux chignon", en de andere is niet minder vreemd „avec sa moustache et ses cheveux côtelés". Duidelijk hebben wij hier de prototype van wat wij op Java en in China vinden. [10]) Een verklaring van deze Gandhârafiguren is ons niet bekend, maar hun bestaan is opzichzelf reeds voldoende om vast te stellen, dat de aanwezigheid van een overeenkomstige voorstelling in Oost-Azië en in den Archipel niet op een toeval berust, doch op een oude traditie teruggaat.

De verdwenen Avalokiteçvara als geheel is in elk geval een voorbeeld te meer van het reeds zoo dikwijls geconstateerde feit, dat bijzondere vormen in goddelijke wezens, welke men in Voor-Indië vergeefs zoekt, op Java

---

[8]) Pl. LXIII en LXIV van deel IV, verg. deel II p. 1036 en 1077. De Heer W. F. Stutterheim maakt mij hierop opmerkzaam.

[9]) Journ. asiatique 10e série, XIII (1909).

[10]) Dit relief is ook gepubliceerd door Burgess, J. Ind. Art. and Ind. No. 69 (1900) fig. 22 (Buddh. Art. in India fig. 147).

worden aangetroffen. In dit verband mogen we nog wel even wijzen op een ander merkwaardig brons in datzelfde Semarang uit den grond te voorschijn gekomen, in gezelschap van een Padmapâṇi en een Maitreya, maar ook van een Nandi. Het is de bronzen vorm van een Buddhistische groep, waarvan de beschrijving, min of meer weggestopt in de Notulen van het Bataviaasch Genootschap, [11]) minder de aandacht heeft getrokken dan wel wenschelijk zou zijn. Boven zit een Buddha op een troon, met een kleinen stûpa aan weerszijden van de glorie, naast hem aan beide kanten, en evenzoo onder hem, een Bodhisattva, gelijk men mag opmaken uit de houding met opgetrokken knie, in combinatie van glorie en lotuskussen. De onderste Bodhisattva schijnt de voornaamste, daar speciaal aan hem een troonzetel is toebedeeld. Rechts en links van hem staat nog een kleine figuur. Mogen wij bij deze laatste personen, het lotuskussen flankeerend, aan iets dergelijks denken als aan de „heiligen" van onzen Avalokiteçvara? Wij weten het niet, maar bevelen ook deze groep aan voor een nader onderzoek.

Het bronzen beeld, dat eenmaal voor het fraaiste der verzameling te Batavia gold, zal wel onherroepelijk verloren zijn; wij durven ons tenminste geen illusie te maken, gezien de omstandigheden der verdwijning, dat het stuk zich nog onder de schatten van een museumdirectie of particulier bevindt, die zich van de herkomst niet bewust is. Ons hierbij neerleggend moeten wij dan nog maar dankbaar zijn, dat er genoeg gegevens over dit merkwaardige stuk zijn opgeteekend om het te zijner tijd in de Buddhistische iconografie van Java — moge het niet lang meer duren voor die geschreven wordt! — de hem toekomende plaats te doen innemen.

Leiden, Maart 1922.

---

11) Not. 1908 p. LVIII sq.

Van een oud fort en een ondeugend opschrift

door

Dr. M. NEYENS

Het oud fort hier bedoeld is het fortje Tolokko op Ternate. Valentijn geeft er ons eene tamelijk breedvoerige beschrijving van, die wij meenen te moeten aanhalen, opdat de lezer in staat zij bovenvermeld opschrift goed te begrijpen.

„Behalven deze Hoofd-vesting (Fort Oranje) heeft „men hieromtrent een halve mijl benoorden dezelve, op „eene hooge uitstekende rots en op den rug dezes bergs „een andere doch kleinder sterkte of steene vesting „Tolucco of anders Hollandia genaamt. Hierop plagt een „sergeant met 22 soldaten te leggen en zij was met 6 „stukken geschut voorzien, hebbende meest gedient om „de reede voor 't Kasteel Orangie tegen de Spanjaarden „te bevrijden en veilig te houden. Mij blijkt nergens „wanneer, of door wien deze gebouwt zij. Alleen komt „ze mij allereerst ten tijde van den heer Apollonius „Schot, bij zeker verhaal van Zijn E. over de Moluccos, „in 't jaar 1610 als een vesting, de E. Maatschappij toen „al toekomende voor. En dus is zij ook onder onze magt „gebleven, ten tijde toe dat hunne HoogEdelheden, in „'t jaar 1696, den heer Landvoogd, en den hier zijnden „Raad, belast hebben dezelve aan den Koning Tolucco „over te geven, die ze tot nog toe bezet houd en daar „een wagt leggen heeft.

„Men ziet hier en daar in de muuren derzelve eenige „steenen en wapenen er opgemetselt, uit welke niet „alleen blijkt dat zij zeer oud, maar dat ook al voor de „komst der Kastilianen in de Moluccos en bij de eerste

„komst der Portugeezen aldaar, gebouwt zij, 't welk ook „met de berichten der oudste Ternataanen en met de „overlevering hunner voorouderen best overeenstemt, die „daarbeneven nog weten te zeggen dat zij door een Portugeesche Donna, naar de gedaante van het manlijk lidt „ontworpen is".

(Beschrijving der Moluccos I Deel, 1e Boek, 1e Hfdst. bl. 12—13).

Wat in voorgaande mededeeling betrekking heeft op vorm en oorsprong van het fortje, verdient alleen onze aandacht.

Wanneer men, te Ternate zijnde, zich de moeite geeft een onderzoek in loco in te stellen en daarbij een plattegrond teekening van het fortje vervaardigt, bemerkt men al heel spoedig, dat de eenigszins vreemd klinkende mededeeling waarmee Valentijn zijne beschrijving besluit, volkomen aan de werkelijkheid beantwoordt, ofschoon men tevens tot de overtuiging komt, dat die vorm niet zoozeer als eene met voorbedachten rade ontworpene dient beschouwd, dan wel als eene die door het terrein zelf aan den architect was aangewezen en zelfs opgedrongen.

Wie nu was die bouwmeester?

Volgens *Valentijn* moet het een Portugees zijn geweest en het bewijs haalt hij uit „eenige steenen en wapenen „er opgemetselt, welke men hier en daar in de muuren „derzelve ziet".

En inderdaad: 2 bewerkte harde karangsteenen worden nu nog in den overdekten gang, even voor de trap, aangetroffen. Op den eenen, links in den noordelijken wand gemetseld, is een wapen uitgekapt, op den anderen, in den zuidelijken wand, ziet men een opschrift uitgebeiteld.

Het wapen is vrij duidelijk en zonder moeite kon er een teekening van vervaardigd worden, die naar Lissabon werd opgezonden; doch geen enkel heraldicus wist het in eene Portugeesche adellijke familie thuis te brengen.

Zou het dan, niettegenstaande Valentijns bewering, *geen* Portugeesch wapen zijn?

Op 24 Augustus 1920, bevond schrijver dezes zich te Batjan. Bij een bezoek aan het fortje Barneveldt bemerkte hij dat het wapen, hetwelk zich rechts van den ingang bevind juist hetzelfde was als dat van Tolokko. Barneveldt en Tolokko een *zelfde wapen* beteekende voor hem zoo veel als Barneveldt en Tolokko een *zelfde bouwmeester*. Het opschrift van Barneveldt sprak van Petrus Both als van den *Dedicator* en den *Instaurator*. Zou die Pieter Both dan ook de stichter zijn van het fortje Tolucco? Van het opschrift aldaar *moesten* daaromtrent inlichtingen te verkrijgen zijn, doch het opschrift weigerde te spreken. Het was dan ook zoo oud en zag er zoo gehavend uit. Herhaaldelijk werd het ondervraagd, doch het bleef zwijgen en hoe er ook beproefd werd de oude karakters te voorschijn te roepen, alle pogingen bleken vruchteloos, tot eindelijk op Zaterdag 23 Juli, na eene inspanning van 2 uur, het volgende opschrift spottend naar voren sprong, tot groote verbazing, om niet te zeggen ontsteltenis, van den vinder:

DIE HIRBY STÆT
EN GAIE SLÆT
(HOE) MVIR EN WAN
(DE) REYSEN IN
(MO)ND IS SPOT
(OP / VOOR) PIETER BOTH

Waarschijnlijk werd het niet geplaatst vooraleer Zijn H. EdelG. Ternate voorgoed had vaarwel gezegd.

Juli 1921.

Nota. De tusschenhaakjes geplaatste letters of woorden van het opschrift zijn *niet zichtbaar op den steen;* schrijver vermoedt evenwel dat ze er gestaan hebben en heeft daarom, in de transcriptie van den tekst, ze hare vroegere plaats weer doen innemen.

